

SEMPOZYUM TAM METİN KİTABI
ЗБОРНИК РАДОВА
THE BOOK OF PROCEEDINGS

SEMPOZYUM TAM METİN KİTABI
ЗБОРНИК РАДОВА
THE BOOK OF PROCEEDINGS

ISBN
978-605-67701-8-0
KOCAELİ 2021

5. Uluslararası İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu 5th International Symposium on Silk Road Academic Studies

HONARARY PRESIDENT

Prof. Dr. Saadetin HÜLAGU
Rector, Kocaeli University

CHAIR OF THE SYMPOSIUM

Prof. Dr. Ljilljana MARKOVIC

EDITORS

Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU
Kocaeli University
Doç. Dr. Hakan YALAP
Nevşehir Hacı Bektaş Veli University

ISBN

978-605-67701-8-0

Kocaeli, 2021

Bu kitapta bulunan bildiriler, 16-17 Eylül 2021 tarihlerinde sözlü olarak sunulmuştur.

Tüm yazıların etik, bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazar(lar)a ait olup Editör, Editör Yardımcısı ve Yayın ve Bilim Kurulu'nun görüşlerini yansıtmaz ve sorumluluğu yoktur.

Her hakkı saklıdır. Kaynak gösterilerek yapılacak alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz

CHAIR OF THE SYMPOSIUM

Prof. Dr. Ljilljana MARKOVIC

ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Joseph Haldane (President of IAFOR) ENGLAND

Prof. Dr. Gencay Zavotçu (Kocaeli University) TURKEY

Prof. Dr. Ljilljana Markovic (University of Belgrade) SERBIA

Prof. Dr. M. Sezai Türk (University of Ankara HBV) TURKEY

Prof. Dr. Noriyuki Inoue (University of Kobe) JAPAN

Prof. Dr. Roberto Veraldi (University of Gabriele d'Annunzio of Chieti-Pescara) ITALY

Doç. Dr. Hakan Yalap (University of Nevşehir HBV) TURKEY

SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Âdem Sezer (Uşak University) TURKEY

Prof. Dr. Adnan Pınar (University of Konya Necmettin Erbakan) TURKEY

Prof. Dr. Ahmet Şimsek (İstanbul University) TURKEY

Prof. Dr. Akif Akkuş (Hasan Kalyoncu University) TURKEY

Prof. Dr. Akmatalı Alimbekov (Kyrgyz Turkis Manas University) KYRGYZSTAN

Prof. Dr. Alexandra Vranes (University of Belgrade) SERBIA

Prof. Dr. Almaz Ulvi Binnatova (Azerbaijan National Academy of Science) AZERBAIJAN

Prof. Dr. Adriana d'Angelo (University of Gabriele d'Annunzio of Chieti-Pescara) ITALY

Prof. Dr. Arif Sarıçoban (Selçuk University) TURKEY

Prof. Dr. Asuman Seda Saracaloğlu (Adnan Menderes University) TURKEY

Prof. Dr. Bayram Ünal (University of İstanbul Sabahattin Zaim) TURKEY

Prof. Dr. Bekir Çoksevrim (Erciyes University) TURKEY

Prof. Dr. Bekir Çınar (University of Niğde Ömer Halisdemir) TURKEY

Prof. Dr. Cemil Öztürk (Marmara University) TURKEY

Prof. Dr. Cengiz Dönmez (Gazi University) TURKEY

Prof. Dr. Daniele Ungaro (University of Teramo) ITALY

Prof. Dr. Elena Oganova (University of Moscow State) RUSSIA

Prof. Dr. Emine Öztürk (Kafkas University) TURKEY

Prof. Dr. Faruk Çolak (University of Niğde Ömer Halisdemir) TURKEY

Prof. Dr. Flera Sayfulina (Kazan Federal University) TATARSTAN

5. Uluslararası İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu

- Prof. Dr. Fred Gardaphe (City University of New York) USA
Prof. Dr. Gencay Zavotçu (University of Kocaeli) TURKEY
Prof. Dr. Geertrui Van Overwalle (University of Leuven) BELGIUM
Prof. Dr. Güray Kırpık (Gazi University) TURKEY
Prof. Dr. Hamza Keleş (Gazi University) TURKEY
Prof. Dr. Hikmet Koraş (University of Niğde Ömer Halisdemir) TURKEY
Prof. Dr. Hilmi Demirkaya (Akdeniz University) TURKEY
Prof. Dr. Himmet Karadal (Aksaray University) TURKEY
Prof. Dr. İlgar İmamverdiyev (Gaziantep University) TURKEY
Prof. Dr. İsmail Hakkı Mirici (Education Attache of Chicago) USA
Prof. Dr. James Birx (College University of Canisius) USA
Prof. Dr. Joachim Klose (University of Humboldt) GERMANY
Prof. Dr. Kadir Ulusoy (Mersin University) TURKEY
Prof. Dr. Kei Maruyama (Doshisha University, Kyoto) JAPAN
Prof. Dr. Kiyomitsu Yui (University of Kobe) JAPAN
Prof. Dr. Livia Maria Costa Madureira (University of Tras-os-Montes e Alto Douro)
PORTUGAL
Prof. Dr. M. Sezai Türk (Gazi University) TURKEY
Prof. Dr. Stefano Trinchese (University of Chieti) ITALY
Prof. Dr. Mihaela Gavrilă (University of Rome La Sapienza) ITALY
Prof. Dr. Nuri Yavuz (Gazi University) TURKEY
Prof. Dr. Nursulu Çetin (Giresun University) TURKEY
Prof. Dr. Osman Sabancı (Atatürk University) TURKEY
Prof. Dr. Ramazan Sever (Giresun University) TURKEY
Prof. Dr. Remzi Oto (Dicle University) TURKEY
Prof. Dr. Selma Yel (Gazi University) TURKEY
Prof. Dr. Sevinç Üçgül (Erciyes University) TURKEY
Prof. Dr. Suat Ünal (University of Karadeniz Technical) TURKEY
Prof. Dr. Tanju Seyhan (University of Mimar Sinan) TURKEY
Prof. Dr. Ziya Avşar (University of Niğde Ömer Halisdemir) TURKEY
Doç. Dr. Ali Ekber Gülersoy (9 Eylül University) TURKEY
Doç. Dr. Abdullah Temizkan (Ege University) TURKEY
Doç. Dr. Ali Fuat Gökçe (Gaziantep University) TURKEY

- Doç. Dr. Alpaslan İnce (Ordu University) TURKEY
- Doç. Dr. Ayşen Kiriş Avaroğulları (University of Muğla Sıtkı Koçman) TURKEY
- Doç. Dr. Bekir Direkçi (Akdeniz University) TURKEY
- Doç. Dr. Bülent Kara (University of Niğde Ömer Halisdemir) TURKEY
- Doç. Dr. Bülent Kırmızı (University of Fırat) TURKEY
- Doç. Dr. Erdal Bay (Gaziantep University) TURKEY
- Doç. Dr. Elvan Yalçınkaya (University of Niğde Ömer Halisdemir) TURKEY
- Doç. Dr. Fatma Ünal (Bartın University) TURKEY
- Doç. Dr. Gadir Bayramlı (Azerbaijan State University of Economic) AZERBAIJAN
- Doç. Dr. Hamdi Doğan (University of Niğde Ömer Halisdemir) TURKEY
- Doç. Dr. Hasan Yavuzer (University of Nevşehir HBV) TURKEY
- Doç. Dr. Halil Tokcan (University of Niğde Ömer Halisdemir) TURKEY
- Doç. Dr. İbrahim Coşkun (Trakya University) TURKEY
- Doç. Dr. İlknur Savaşkan (Uludağ University) TURKEY
- Doç. Dr. Kadir Karatekin (University of Kastamonu) TURKEY
- Doç. Dr. Lütfi Üredi (Mersin University) TURKEY
- Doç. Dr. Marija Djindjic (SANU) SERBIA
- Doç. Dr. Mehmet Çeribaş (University of Nevşehir HBV) TURKEY
- Doç. Dr. Muhammed Sarı (Aksaray University) TURKEY
- Doç. Dr. Necati Tomal (19 Mayıs University) TURKEY
- Doç. Dr. Osman Çepni (Karabük University) TURKEY
- Doç. Dr. Ömer Faruk Sönmez (University of Gaziosmanpaşa) TURKEY
- Prof. Dr. Selahattin Avşaroğlu (University of Konya Necmettin Erbakan) TURKEY
- Doç. Dr. Spartak Kadiu (University of Tiran) ALBANIA
- Doç. Dr. Tekin Çelikkaya (University of Ahi Evran) TURKEY
- Doç. Dr. Turhan Çetin (Gazi University) TURKEY
- Doç. Dr. Ufuk Karakuş (Gazi University) TURKEY
- Doç. Dr. Xhemile Abdiu (University of Tiran) ALBANIA
- Doç. Dr. Yasin Doğan (Adıyaman University) TURKEY
- Doç. Dr. Yunus Aslan (University of Nevşehir HBV) TURKEY
- Doç. Dr. Yunus Kaplan (University of Osmaniye Korkut Ata) TURKEY
- Doç. Dr. Yusuf Avcı (University of Çanakkale Onsekiz Mart) TURKEY

5. Uluslararası İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu

- Doç. Dr. Zafer Kuş (University of Kastamonu) TURKEY
- Dr. Abidin Karasu (University of İstanbul Medeniyet) TURKEY
- Dr. Adnan Doğan Buldur (University of Konya Necmettin Erbakan) TURKEY
- Dr. Aykut Acar (Dumlupınar University) TURKEY
- Dr. Ayla Arseven (Cumhuriyet University) TURKEY
- Dr. Aylin Alkaya (University of Nevşehir HBV) TURKEY
- Dr. Aysel Kekillioğlu (University of Nevşehir HBV) TURKEY
- Dr. Aysel Şahin Kızıl (University of Fırat) TURKEY
- Dr. Bahadır Kılcan (Gazi University) TURKEY
- Dr. Behice Varıñoğlu (Gaziosmanpaşa University) TURKEY
- Dr. Caner Aladağ (University of Konya Necmettin Erbakan) TURKEY
- Dr. Cumhuriyet Günkör (Central Bank of The Republic of Turkey)
- Dr. Emel Tüzel (Gaziosmanpaşa University) TURKEY
- Dr. Erkan Yeşiltaş (Cumhuriyet University) TURKEY
- Dr. Fatih Bakırcı (University of Mimar Sinan) TURKEY
- Dr. Hakan Yıldırım (Esenyurt University) TURKEY
- Dr. Hulusi Yılmaz (University of Nevşehir HBV) TURKEY
- Dr. Kerim Sarıçelik (University of Konya Necmettin Erbakan) TURKEY
- Dr. Lütfiye Cengizhan Akyol (Trakya University) TURKEY
- Dr. Mehmet Akpınar (University of Karadeniz Technical) TURKEY
- Dr. Mehmet Celal Varıñoğlu (University of Gaziosmanpaşa) TURKEY
- Dr. Mehmet Gürbüz (University of Konya Necmettin Erbakan) TURKEY
- Dr. Mehmet Özdemir (University of Kocaeli) TURKEY
- Dr. Muhammed Avaroğulları (Muğla Sıtkı Koçman University) TURKEY
- Dr. Murat Akkuş (Aksaray University) TURKEY
- Dr. Oğuzhan Karadeniz (Bülent Ecevit University) TURKEY
- Dr. Raşan Kolutek (University of Nevşehir HBV) TURKEY
- Dr. Recep Kürekli (University of Nevşehir HBV) TURKEY
- Dr. Serap Alper (University of Mimar Sinan) TURKEY
- Dr. Serhat Küçük (University of Kocaeli) TURKEY
- Dr. Sevda Toker (University of Nevşehir HBV) TURKEY
- Dr. Şaban Çobanoğlu (İstanbul Medeniyet University) TURKEY

5. Uluslararası İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu

Dr. Şamil Yeşilyurt (University of Nevşehir HBV) TURKEY

Dr. Tahsin Yıldırım (Aksaray University) TURKEY

Dr. Tekin Avaner (Van Yüzüncü Yıl University) TURKEY

Dr. Tuğrul Balaban (University of Nevşehir HBV) TURKEY

Dr. Veysel Şahin (University of Fırat) TURKEY

Dr. Yunus Emre Tansü (Gaziantep University) MACEDONIA

İçindekiler

EMBROIDERED HANDICRAFT PRODUCTS AT SUBAŞI PRIMARY SCHOOL ERDEMİR FIDAN MIGRATION MUSEUM.....	10
SABRI EFENDİ, THE HEAD BOOKKEEPER OF YILDIZ PALACE LIBRARY, AND HIS WORK “SU’ARA TEZKİRELERİ”	17
SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN PRIMARY SOCIETY	28
AKIF'S WORLD OF FEELING AND FAITH.....	41
ANTICIPATING A COSMIC CIVILIZATION: FROM THE SILK ROAD TO OUR SPACE AGE.....	50
EXAMINATION OF NOUN DEFINITIONS IN THE <i>GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK</i> IN THE CONTEXT OF MEANING RELATIONS: SUB-SUPREME MEANING RELATION.....	67
EXAMINATION OF THE NOUN DEFINITIONS IN THE CONTEXT OF MEANING RELATIONS IN THE <i>GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK</i> : SYNONYM - CLOSE MEANING.....	73
THE IMPORTANCE OF IMMIGRATION MUSEUMS FOR NATIONAL MEMORY	80
A DISCOVERY ANALYSIS EXAMPLE ON APARTMENT CULTURE IN THE CONTEXT OF MODERN SOCIETY RELATIONS; LUXURIOUS LIFE	96
THE ADVENTURE OF GAZEL IN THE TRIANGLE OF ARABIA, HORASAN AND ANATOLIA	102
FROM THE CLASSIC NARRATIVE OF THE JUST WAR TO HARDT AND NEGRI: A CRITICAL READING ON THE PHILOSOPHY CONTENT OF THE JUSTICE WAR	113
HONORE DE BALZAC'IN 'VADİDEKİ ZAMBAK' VE SAFFET NEZİHİ'NİN 'ZAVALLI NECDET' ROMANLARINDA YASAK AŞK TEMASI	129
EXAMINATION OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS' SKILLS TO NOTICE MOLD JURISDICTION AND PREJUDICE SPECIALLY FOR REFUGEE STUDENTS.....	137
A QUIET STOP ON THE SILK ROAD: YENİCE-İ TARAKÇI (TARAKLI).....	155
İSMAİL HAKKI ORAL İLE İLGİLİ KISA BİR BİBLİYOGRAFYA ÇALIŞMASI VE BİLİNMEYEN ÜÇ ŞİİRİ	170
UNDERSTANDING MASS CULTURE IN THE CONTEXT OF LITERATURE: SIGN OF CORRUPTION OR DEMOCRATIC PLURALISM?	176
METAPHORS OF TIME REPRESENTED THROUGH OBJECTS AND ANIMALS IN THE KUTADGU BILIG ...	181
KÜLTÜREL DİPLOMASİ BAĞLAMINDA TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİ VE TÜRKİYE MAARİF VAKFI.....	189
ISSUES ABOUT FABRIC IN FERRI'S POEMS.....	196
A REVIEW ON THE GAZEL WITH REDİF 'HACI BEKTAŞ-I VELİ' OF 18TH CENTURY POET TULUİ	203
YUNUS EMRE'DE MİLLİYET DUYGUSU	209
PRESENCE OF THE MINISTRY OF LOCAL GOVERNMENTS IN DEVELOPED COUNTRIES.....	215
RAILWAY MUSEUMS	221
THE IMPORTANCE OF PAINTER JEAN BAPTİSTA VANMOUR'UN (1671 -1737) İN INTERNATIONAL CULTURE AND TRADE.....	234
SEARCH STRATEGİES TO OVERCOME LİMITATIONS OF OCR PROCESSİNG İN COMMERCIAL GENEALOGİCAL DATABASES.....	242

GLOBAL WARMING GLOBAL CLIMATE CHANGE AND EFFECTS OF FOSSIL FUELS	247
CONSEQUENCE OF COME TOGETHERN IN CLASSICAL POETRY WITH IN THE CONTEXT OF SUHANE STYLE	251
TRAVEL OF MUSK FROM THE FAR EAST TO THE WEST	269
THE MYTHOLOGICAL ORIGIN OF BELIEFS AND PRACTISES RELATED TO THE ROAD IN TURKISH CULTURE.....	279
PRODUCTION AND USAGE AREAS OF MEDICAL PURPOSE BIOACTIVE GLASSES.....	284
AN EVALUATION ON THE USE OF EPIGRAPHS IN MEHMET EROĞLU'S NOVELS	290
TİCARET VE KÜLTÜR YOLU: İPEK YOLU.....	296
TRADE AND CULTURE ROAD: SILK ROAD	296
YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR ÜZERİNE ALAN YAZIN TARAMASI	308
BOUNDS FOR R , R_α AND HM INDICES OF A GRAPH USING FIBONACCI NUMBERS.....	326
ORTA ASYA BEYAZLARINDA YER ALAN FUZULİ ŞİİRLERİ	329

SUBAŞI İLKOKULU ERDEMİR FİDAN GÖÇ MÜZESİ'NDE BULUNAN İŞLEMELİ EL SANATI ÜRÜNLERİ ÜZERİNE

Doç. Dr. Mine CAN

Kocaeli Üniversitesi Değirmendere Ali Özbay MYO
mine_can82@hotmail.com

Özet

Yalova ili Altınova ilçesine bağlı Subaşı beldesinde bulunan, Subaşı İlkokulu Erdemir Fidan Göç Müzesi 20 Nisan 2013 tarihinde açılmıştır. Müze erken yaşta vefat eden Erdemir Fidan adına ailesinin buradaki eski ilkokulu restore ettirdiği 180 metrekare alan üzerine kurulmuştur. Müzenin kuruluş amacı; 1929'dan itibaren Romanya'dan Türkiye'ye göç eden Balkan Türklerinin göç yolculuğu sırasında yaşadıklarını, yeni yaşam alanı olan köyün kuruluşu ile tarım ve iş alanında yaşananları, sosyal ve kültürel unsurlar ile gelenek-görenekleri yansıtmaktır. Müze, Subaşı Sözlü Tarih Çalışma Gurubu yöneticisi Zeki Gürsu'nun ve beldedeki gönüllü çalışanların yoğun çalışmaları ile gönüllülük ve bağış yoluyla her türlü sergilenebilir materyallerin özenle derlenip toplanması ve envanter kaydına alınması sonucu oluşturulmuştur. Bu materyaller arasında göçmenlere ait fotoğraflar, giysiler, çeyizler, ev eşyaları vb. çeşitli türden etnografik eser yer almaktadır. Eserler arasında dönemin süslenme geleneğini ortaya koyan işlemeli el sanatı ürünleri özel bir bölüm teşkil etmektedir. Özellikle peşkir, uçkur, kese, çevre, yağlık gibi günümüzde üretimi son bulmuş ürünler müze arşivinin değerli parçaları arasındadır. Göç sırasında bireylerin yanlarında getirdiği çeyiz ve günlük kullanım eşyalarından olan bu ürünlerin bir örneğinin daha üretilmesinin imkânsız olması, onların incelenmesi ve belgelenmesi adına önem arz etmektedir. Bu amaçla çalışmada somut olmayan kültürel mirasın yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması adına önemli bir görev üstlenmiş olan Subaşı Göç Müzesi'nde bulunan işlemeli el sanatı ürünleri teknik ve estetik özellikleri bakımından incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Müzecilik, sanat, el sanatları.

EMBROIDERED HANDICRAFT PRODUCTS AT SUBAŞI PRIMARY SCHOOL ERDEMİR FIDAN MIGRATION MUSEUM

Abstract

Subaşı School Erdemir Fidan Migration Museum, located in Subaşı town of Altınova district of Yalova province was opened on 20 April 2013. The museum was founded on an area of 180 square meters on behalf of Erdemir Fidan, who passed away at an early age, where his family had the old primary school restored. The purpose of establishment of the museum; It is to reflect the experiences of the Balkan Turks who immigrated from Romania to Turkey since 1929, the establishment of the village as their new living space, the experiences in agriculture and business, social and cultural elements and traditions. The museum was created as a result of the hard work of Zeki Gürsu, the manager of the Subaşı Oral History Working Group and the volunteer employees in the town, as a result of the careful collection and inventory recording of all kinds of exhibitable materials through volunteerism and donations. These materials include photographs of immigrants, clothes, dowry, household items, etc. There are various types of ethnographic works. Embroidered handicraft products, which reveal the ornamentation tradition of the period, constitute a special section among the works. In particular, products that have been discontinued today, such as napkins, scarves, pouches, wraps, and oilcloths, are among the valuable parts of the museum archive. The fact that it is impossible to produce another sample of these products, which are dowry and daily use items brought by individuals during migration, is important for their examination and documentation. For this purpose, the embroidered handicraft

products in the Subaşı Migration Museum, which have undertaken an important task in terms of keeping the intangible cultural heritage alive and transferring it to future generations, were examined in terms of their technical and aesthetic features.

Key words: Museology, art, handicrafts.

GİRİŞ

İlk örnekleri 19. yüzyılda kurulmuş olan halk bilimi müzeleri, günümüze kadar geçen süreçte ait olduğu ülkeleri tanıtan ve yerel kültürü dünyaya açan bir kültürel araştırma ve turizm özelliğine sahip yaygın birer eğitim kurumu niteliğindedir (Oğuz, 2003: 11). Özdemir (2012: 19) halk bilimi müzelerinin bu özellikleriyle UNESCO'nun kültürel üretim için belirlediği yaratım, üretim, dağıtım, tüketim, koruma kavramlarının kesişim noktasında yer aldığını belirtmektedir. Halk bilim müzeleri, kültürün deneyimlendiği ve bu sayede yaşayarak öğrenildiği, korunduğu, ürün haline gelerek yayılımının ve tüketiminin gerçekleştiği kültürel mekanlardır. Subaşı İlkokulu Erdemir Fidan Göç Müzesi Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkemize Balkanlardan göç eden Türk topluluklarının kültürel ve etnografik değerlerinin korunduğu, tanıtıldığı ve yaşatıldığı bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yalova ili Altınova ilçesine bağlı Subaşı beldesinde bulunan, Subaşı İlkokulu Erdemir Fidan Göç Müzesi 20 Nisan 2013 tarihinde açılmıştır. Müze erken yaşta vefat eden Erdemir Fidan adına, babası Romanya göçmeni Mahmut Fidan tarafından buradaki eski ilkokulu restore ettirdiği 180 metrekare alan üzerine kurulmuştur. Müzenin kuruluş amacı, 1929'dan itibaren Romanya'dan Türkiye'ye göç eden Balkan Türklerinin göç yolculuğu sırasında yaşadıklarını, yeni yaşam alanı olan köyün kuruluşu ile tarım ve iş alanında yaşananları, sosyal ve kültürel unsurlar ile gelenek-görenekleri yansıtmaktır. Müze, Subaşı Sözlü Tarih Çalışma Grubu yöneticisi Zeki Gürsu'nun ve beldedeki gönüllü çalışanların yoğun çalışmaları ile gönüllülük ve bağış yoluyla her türlü sergilenebilir materyallerin özenle derlenip toplanması sonucu oluşturulmuştur. Bu materyaller arasında göçmenlere ait fotoğraflar, tarım aletleri, dokumalar, giysiler, giysilerin tamamlayıcı parçaları, çarıklar, takılar, sandıklar, çeyizler, ev eşyaları ile üretimi son bulmuş bazı el sanatı ürünleri vb. çeşitli türden etnografik eserler yer almaktadır.

Subaşı ve Göç

Bugün Yalova ili Altınova ilçesine bağlı Subaşı beldesi, 1936 yılında bir göçmen köyü olarak kurulmuştur. 1992 yılında belediye olan Subaşı, 1995 yılında Yalova ili Altınova ilçesine bağlanmıştır. Yalova'ya 21 km., Karamürsel'e 12 km., Altınova'ya ise 1,5 km. uzaklıkta olan belde, İzmit Körfezi'ne paralel uzanan topraklar üzerinde kurulmuş olup, yüzölçümü yaklaşık 4000 hektara yakındır.

1920'li yılların ortalarından itibaren Balkan ülkelerinde yaşanan siyasal, ekonomik ve toplumsal hareketler nedeniyle bu bölgelerde yaşayan Türklerin can ve mal güvenliği tehlikeye girmiş, bunun sonucunda Türklerin Anadolu'ya göç etmekten başka çareleri kalmamıştır. Ayrıca Cumhuriyet döneminde sosyal ve ekonomik anlamda gelişme kaydetmek ve nüfus politikasını artırmak amacıyla Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle 1923-1933 ve 1934-1938 yılları arasında iki dönem halinde bu göçler hız kazanmıştır. Bu süreçlerde Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'dan binlerce Türk, serbest göçmen veya iskânli statüde göç ederek ülkemizin çeşitli bölgelerine yerleştirilmiştir (Duman, 2009: 474-475).

Subaşı Sözlü Tarih Çalışma Grubu'nun döneme ait resmi kayıtlara yönelik araştırma ve hayatta olan bireylerle yapmış olduğu görüşmelere göre, Romanya'nın Dobruca bölgesinden ilk göç 1929 yılında İstanbul/Silivri'nin Beyciler köyüne gerçekleşmiştir. Bu göç kafilesinde Tutrakan şehrine bağlı Madrova'da (Mesim Mahallesi) yaşayan Alevi-Bektaşî Türkmenleri bulunmaktadır. İkinci büyük göç ise 1935 yılında Subaşı köyüne olmuştur. Bu kez kafilede Madrova'dan gelenlerle birlikte Köstence'ye bağlı Musurat ve Şaman köylerinde gelen Kırım tatarları da bulunmaktadır. 9 Kasım 1935 sabahı Köstence limanından hareket eden gemiler, 10 Kasım günü İstanbul'un Tuzla limanına ulaşmıştır. Madrova, Musurat ve Şaman köylerinden gelen ve toplam 86 haneden oluşan bu göçmenler 1936 yılının Temmuz ayından itibaren devletin iskânli statüde yerleştirdiği göçmenler olup Subaşı beldesinin kurucuları durumundadır. 1929'da Silivri'nin Beyciler köyüne yerleşen Madrovalılar ile 1938'de Tutrakan'ın Karamanlar köyünden gelip önce Tuzla'ya, daha sonra da Subaşı'nın hemen yanındaki Çavuşçiftliği ve çevre köylerine yerleştirilen Türkmenlerden oluşan yaklaşık 50 hane göçmen de 1939 yılında Subaşı'na yerleşmiştir.

Müzedeki Bulunan İşlemeli El Sanatı Ürünleri

Subaşı İlkokulu Erdemir Fidan Göç Müzesi'nde bulunan etnografik eserler arasında dönemin süsleme ve süslenme geleneğini ortaya koyan işlemeli el sanatı ürünleri özel ve önemli bir bölümü teşkil etmektedir. Müze arşivinin değerli parçaları arasında olan bu ürünlerin tamamı göç sırasında bireylerin yanlarında getirdiği çeyiz ve günlük kullanım eşyalarıdır. Eserler arasında gelin kıyafetleri ve özel gün giysileri, çeşitli örtüler, peşkir, uçkur, çevre gibi günümüzde üretimi ve kullanımı son bulmuş ürünler bulunmaktadır. İşlemeli eserlerin bazıları müzeye Subaşı'nda yaşayan göçmenlerin kendileri tarafından bağışlanmış, bazıları ise göçmen ailelerin çocukları veya torunları tarafından, hayatta olmayan aile büyüklerinden hatıra olarak saklanan eserlerin bağışlanması yoluyla gelmiştir. Cumhuriyet döneminde yaşanan göçler her ne kadar planlı olarak görünse de, göç sırasında ve sonrasında insanların oldukça sıkıntılı ve zor günler geçirdikleri kaçınılmaz bir gerçektir. Köstence limanına ulaşana kadar göçmen kadınların günlerce süren, uzun ve zor yolculuk sırasında çeyiz sandıklarını ve çeyizlerini beraberinde getirmeleri bu ürünlerin manevi değerini daha da arttırmaktadır.

Fotoğraf 1. Subaşı İlkokulu Erdemir Fidan Göç Müzesi'ne ait bir fotoğraf.

Sandık içinde gelen işlemeli giyim ve çeyiz eşyalarının büyük çoğunluğu geleneksel tezgahlarda dokunmuş kumaşlardan hazırlanmıştır. Bu eserler arasında olan peşkirler, eskiden elleri ve yüzü yıkadıktan sonra kurulamak için kullanılan, genellikle ince ve sık dokunmuş, açık renk keten ya da pamuklu dokumadan yapılmış, iki kısa kenarı hesap işi veya Türk işi iğne teknikleri ile işlenmiş, yaklaşık 100 cm. uzunluğunda ve 40 cm. genişliğinde olan bir eşyadır. Eski zamanlarda peşkirlerin peçete gibi dize örtülerek kullanıldığı da bilinmektedir (Barışta, 1999: 222). Müzede yer alan fotoğraflar incelendiğinde dönemin giyim-kuşam ve süslenme geleneği hakkında bilgiler sunduğu anlaşılmıştır. Fotoğraf 1 incelendiğinde peşkirlerin geleneksel kullanım özelliğinin dışında, göçmen kadın veya genç kızlar tarafından süslenme amacıyla bir çeşit başörtüsü veya baş süsü olarak kullanıldığı görülmektedir.

Müzede incelenen peşkirlerin işlemelerinde bitkisel kaynaklı motiflerin yoğun olarak kullanıldığı ve bu motifler arasında özellikle çeşitli türden gül motiflerinin sıklıkla kullanıldığı anlaşılmıştır (Fotoğraf 2). Gül, kusursuz güzelliği ve yaratılışındaki mükemmellik nedeniyle Türk işleme sanatında en çok kullanılan motifler arasındadır. Çetintaş (2013: 14), Türk kültüründe gülün, isimlerden güzel kokuya, efsanelerden atasözlerine, şiirlerden kasidelere kadar etkisini geniş bir alanda gösterdiğini ve gül motiflerinin yüzyıllar boyunca stilize, natüralist, realist ve sembolist tarzlarda işleme sanatının yanı sıra kağıt sanatları, kumaş, taş, çini, seramik vb. pek çok eserde en sık kullanılan bezeme elemanı olduğunu belirtmektedir.

Fotoğraf 2. Gül motifleriyle bezenmiş peşkir örneği (Subaşı İlkokulu Erdemir Fidan Göç Müzesi)

Müzedede bulunan bir başka fotoğrafta yaşlı göçmen kadınların başlarına birer adet kırmızı gül takmış olmaları oldukça manidardır (Fotoğraf 3). Üç boyutlu olarak hazırlanan bu fotoğrafın arkasında da üzerinde gül motiflerinin yer aldığı işlemeli bir örtüsü sergilenmektedir. Türk kültür ve sosyal hayatında önemli bir sembol olan gül, bu eserler üzerinde gerçek anlamından sıyrılarak soyut anlamlara bürünmüş bir değerdir. Türk kültürünün zengin mirası içerisinde halkın kolektif bilincini ve ruhunun derinliklerini anlatan bu ürünler milli değerlerimizi ve bizi diğer milletlerden ayıran unsurlardır. Türk kültürünün zengin motifleri ve bu motiflerin içerdiği simgesel anlamlar, kültürel çeşitliliğimizin sadece bir kısmıdır (Can, 2019: 55).

Fotoğraf 3. Subaşı İlkokulu Erdemir Fidan Göç Müzesi'nde bulunan üç boyutlu bir fotoğraf baskısı.

İncelenen peşkirlerde kullanılan diğer bitkisel kaynaklı bezeme konuları arasında çeşitli çiçek, yaprak, tomurcuk ve selvi ağacı motifleri yer almaktadır. Fotoğraf 4 incelendiğinde düzgün sıralamalarla yerleştirilmiş bitkisel kaynaklı motiflerin ortasına selvi motifinin işlendiği görülmektedir. Ağaç, Orta Asya Türk mitlerinde bereketin ve yaşamın en önemli sembolü olmuştur. Yakut Türklerinde ilk insanın ağaçtan türediği inancı yaygın olup, hayat ağacı bütün sanat dallarında en çok karşılaşılan bitkisel konular arasında yer almıştır (Alp, 2009: 34).

Fotoğraf 4. Bezemesinde selvi motifi kullanılmış peşkir (Subaşı İlkokulu Erdemir Fidan Göç Müzesi)

İncelenen peşkirlerin bazıları dar ende dokunmuş yöresel kumaşların ortasından yan yana tutturulmasıyla hazırlanmıştır. Bu durum peşkirlerin istenirse uçkur olarak kullanılabilceğini de düşündürmektedir. Ayrıca bu grupta yer alan peşkirlerde düzgün sıralamalarla düzenlenmiş kompozisyonların yoğun olarak tercih edildiği anlaşılmıştır. Türk işleme sanatında sıklıkla tercih edilen kenar suyu uygulamalarına peşkirlerin kısa kenarlarında rastlanmaktadır.

Müzedede bir diğer işlemeli ürün grubu olan uçkurlarda da gül motifinin kullanımı oldukça fazladır (Fotoğraf 5). Uçkur, eskiden giyimi süslemek ya da elbise, şalvar vb. giysilerin belini tutmak amacıyla hazırlanmış, genellikle 25cm. eninde ve 125 cm. uzunluğunda, iki dar kenarı işlemlerle bezenmiş, ince uzun dikdörtgen şeklindeki bağa verilen addır (Barışta, 1999: 231). Uçkurlar da günümüzde artık kullanılmayan giysilerin tamamlayıcı parçalarından birisidir. Müzedede sergilenen uçkurların, işlemeli kısımlar üst üste gelecek ve görünecek şekilde, giysinin belinin bir tarafına takıldığı görülmektedir (Fotoğraf 6). İncelenen uçkurlarda çoğunlukla kısa kenarlar üzerine tek bir motifin yerleştirilmesinden oluşan kompozisyonların tercih edildiği anlaşılmıştır. Sadece bir uçkur örneğinde bağlantılı sıralamalardan oluşan bitkisel kaynaklı motifler enli bir su tarzında işlenmiştir.

Fotoğraf 5. Bezemesinde gül motifleri kullanılmış uçkur.
(Subaşı İlkokulu Erdemir Fidan Göç Müzesi)

Fotoğraf 6. Dival işi ile işlenmiş şalvar.
(Subaşı İlkokulu Erdemir Fidan Göç Müzesi)

Müzedede incelenen peşkir ve uçkurlarda olduğu gibi çevrelerde de Türk işleme sanatında kullanılan geleneksel kompozisyonların uygulandığı tespit edilmiştir. Çevrelerin tamamında ise dört köşeye verev olarak yerleştirilmiş motiflerin bir merkeze doğru yönlendirilmiş oldukları görülmüştür (Fotoğraf 7). Çevrelerin işleminde de gül motifinin yanı sıra çeşitli çiçek ve yapraklardan oluşan bitkisel kaynaklı motifler kullanılmıştır. Sadece bir çevre üzerinde çaydanlık veya güğüm benzeri bir nesneli bezemeye rastlanmıştır (Fotoğraf 8).

Fotoğraf 7. Bitkisel bezemeli bir çevre
(Subaşı İlkokulu Erdemir Fidan Göç Müzesi)
Müzesi)

Fotoğraf 8. Nesneli bezemeli bir çevre
(Subaşı İlkokulu Erdemir Fidan Göç
Müzesi)

Müzedede bulunan peşkir, uçkur ve çevrelerin natüralist bir üslupla ve polikrom bir düzen içerisinde renklendirildiği ve bir üründe kullanılan renk sayısının sekize kadar çıktığı belirlenmiştir. Özellikle koyu açık pembe, sarı, kırmızı, turuncu, zümrüt yeşili, açık yaprak yeşili gibi canlı renklerin yoğun şekilde kullanımı dikkat çekmektedir. Bu renklerle birlikte en kobalt mavi, bordo ve siyah gibi koyu renkler birlikte kullanılmıştır. İşleme aralarında ışıltı katmak için altın rengi metal iplik kullanıldığı gözlenmiştir. Peşkir, uçkur ve çevrelerde kullanılan işleme teknikleri incelendiğinde; düz pesent (şekline göre), balıksırtı, susma, gözeme ve sarma gibi, Türk işi ve hesap işinin geleneksel iğne tekniklerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Özellikle sarma iğnesinin kullanımı oldukça fazladır. İşlemelerde sarma iğnesi renkli ipliklerle veya metal iplik kullanılarak, dolgunsuz şekilde düz ya da verev olarak uygulanmıştır.

Fotoğraf 9. Kordon tutturma tekniği ile işlenmiş cepken.
(Subaşı İlkokulu Erdemir Fidan Göç Müzesi)

Müzedede bulunan diğer işlemeli el sanatı ürünleri arasında kordon tutturma tekniği ile işlenmiş şalvar, cepken ve cepken yelekler yer almaktadır. Bu giysilerin gelin kıyafeti veya özel gün giysisi olarak kullanıldığı belirtilmiştir. İncelenen iki cepken ve bir cepken yeleğin bezemesinde bitkisel kaynaklı soyut motiflerle birlikte daire formlu geometrik motiflerin birlikte işlendiği tespit edilmiştir. Ayrıca yelek ve cepkenlerin karşılıklı iki ön parçaları üzerine köşelere simetrik olarak şal desenlerinin işlendiği görülmüştür (Fotoğraf 9). Benzer motiflerin cepkenlerin arkası ile kol uçlarına da işlenmiştir. Şalvarda ise benzer motiflerin eşkenar dörtgen formunda bir kompozisyon düzeniyle bacağına her iki dış yanına işlendiği görülmektedir.

Müzedede bir şalvarın ise dival işi tekniğiyle ve altın rengi metal iplik kullanılarak işlendiği görülmüştür (Fotoğraf 6). Dival işi, sırma veya mıhlama gibi isimlerle de tanınan, kadife, tafta, atlas, gibi değerli kumaşlar üzerine özel kalıplar kullanılarak işlenen geleneksel bir işleme tekniğidir. Dival işinde işlenecek olan motif ince kağıtlara çizildikten sonra çirişle mukavvaya yapıştırılır. Daha sonra motif özel bir bıçakla oyularak mukavva bir kalıp hazırlanır ve işlenecek kumaş üzerine yapıştırılır. Mukavva kalıbın üstünden 8-10 kat metal iplik, altından ise mumlanmış ipek iplik yürütülmek suretiyle yan yana sarma sıraları işlenir (Berker ve Durul, 1970: 29). Bazı eski dival işi örneklerde alt dolgusu yapmak için pamuk, deri veya iplikte kullanılmıştır. Müze koleksiyonunda bulunan şalvarın

mor kadife üzerine işlenmiş olduğu ve bezeme kompozisyonunda ise bitkisel kaynaklı motiflerin kullanıldığı anlaşılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Subaşı İlkokulu Erdemir Fidan Göç Müzesi, somut olmayan kültürel mirasın belgelenmesi ve yaşatılması adına önemli bir yaşayan müze niteliğindedir. Müze koleksiyonunda incelenmeyi bekleyen çok sayıda yazılı belgenin yanı sıra fotoğraflar, tarım aletleri, dokumalar, giysiler, giysilerin tamamlayıcı parçaları, çarıklar, takılar, sandıklar, çeyizler, ev eşyaları ile üretimi son bulmuş bazı el sanatı ürünleri gibi çeşitli türden etnografik eserler bulunmaktadır. Kurulduğu günden bugüne kadar Subaşı Sözlü Tarih Çalışma Grubu yönetici Zeki Gürsu'nun başkanlığında göçle gelen kültürün kuşaktan kuşağa aktarılması ve müzenin tanıtılması adına çok sayıda bilimsel ve kültürel faaliyetler gerçekleştirmiştir. Ancak müze koleksiyonundaki eserlerin envanter kayıtları altına alınarak belgelenmesinin yanı sıra bilimsel yöntemlerle muhafaza ve koruma aşamalarında da çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bu konuda yerel yönetimler, il kültür müdürlükleri, Kültür Bakanlığı ve üniversiteler ile yapılacak ortaklaşa yürütülecek projeler çerçevesinde kültürel mirasın korunması gerçekleştirilebilir. Müzenin Subaşı İlkokulu bahçesinde olması sebebiyle gelecekte düzenlenecek sanatsal ve kültürel faaliyetlerde çocuklara yönelik etkinliklerin yapılması da uygun olacaktır. Ayrıca kadın istihdamının artırılması ve turizm yoluyla belde halkına gelir getirmesi adına müzede bulunan el sanatları yeniden canlandırılabilir. El sanatları konusunda verilecek eğitimlerle bireyler desteklenerek, müzeden alınacak desenler günümüze uygun yeni tasarımlarda kullanılabilir. Sürdürülebilir projelerle bu tür üretim çalışmaları düzenli olarak denetlenerek desteklenebilir.

KAYNAKÇA

- Anonim (2018). Yalova Subaşı'ndan Sandık Hikayeleri. (Derleyen: Zeki Gürsu) Yalova: Tasarım Matbaacılık Hizmetleri.
- Alp, Ö. (2009). Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş. Ankara: Eflatun Yayınevi.
- Barışta, Ö. H. (1999). Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemeleri. (1. Baskı). T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları / 2342. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Can, M. (2019). Türk İşleme Sanatında Gül Motifi, *Uluslararası Avrasya Eğitim ve Kültür Dergisi*, 4 (6), 51-61.
- Çetintaş, D. (2013). Mitolojinin Güçlü Dalı: Gül. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Gül Özel Sayısı, 13-28.
- Duman, Ö. (2009). Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 43, 473-490.

Kaynak Kişiler

Zeki Gürsu, Subaşı Sözlü Tarih Çalışma Grubu yöneticisi.

YILDIZ SARAYI BAŞ KİTAPÇISI SABRÎ EFENDİ VE “ŞU’ARÂ TEZKİRELERİ” ADLI ESERİ

Dr. Öğr. Üyesi Abdulmuttalip İPEK

Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
abdulmuttalipipek@gmail.com

Özet

Gerek kuruluş aşaması gerek barındırdığı koleksiyon açısından Türk Kütüphaneciliğinde önemli bir yeri olan Yıldız Sarayı Kütüphanesi çok kez yağma teşebbüsü ve tasfiye ile karşı karşıya kalmıştır. Tarihte 31 Mart Vakası olarak bilinen hadiseden sonra Hareket Ordusu tarafından teslim alınmak üzere Yıldız Sarayı yağmalanırken kütüphanenin baş kitapçısı Sabri Efendi (Kalkandelenli), yağmacılara karşı kütüphanenin önünde uzanarak “*Bedenimi çiğnemedem bu kütüphaneye giremezsiniz!*” demiş ve onun bu cesur davranışı kütüphaneyi yağma edilmekten kurtarmıştır.

Bu çalışmada 1862 yılında Kuzey Makedonya sınırları içerisindeki Kalkandelen’de doğmuş olan ve II. Abdülhamid’in saraya daveti üzerine babası Nakşî şeyhi Mustafa Ruhî Efendi ile 1881’de İstanbul’a gelen Sabrî Efendi’nin hayatı ile “Şu’arâ Tezkireleri” adlı eseri üzerinde durulacaktır. Türk Edebiyatı tezkire geleneğinin başlangıcı sayılan Sehî Bey’in “Heşt Bihîşt” adlı tezkiresinden Esad Efendi’nin “Bağçe-i Safâ-endûz”una, oradan Tâhirü’l-Mevlevî’nin edebiyat tarihi mahiyetindeki “Türk Edebiyatı Tarihi”ne Dâir Manzum Bir Muhtıra” adlı eserine kadar çeşitli kaynaklar hakkında bilgi veren bu eserin iki yazma nüshası tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Âtuf Efendi Kütüphanesi Mehmet Zeki Pakalın Koleksiyonu’nda 56/928 numarada, diğeri ise Türk Dil Kurumu Kitaplığı Yazma Eserler Bölümü’nde B/54-78 numarada kayıtlıdır. Her ikisi de rik’a hatlı olan metinlerin ilki 21 varak, ikincisi ise 34 sayfadır.

Anahtar Kelimeler: Yıldız Sarayı, Sabrî Efendi (Kalkandelenli), Türk Edebiyatı, Şu’arâ Tezkireleri.

SABRİ EFENDİ, THE HEAD BOOKKEEPER OF YILDIZ PALACE LIBRARY, AND HIS WORK “SU’ARA TEZKİRELERİ”

Abstract

Posing a great significance for Turkish librarianship in terms of both its foundation process and collection, Yıldız Palace Library was unfortunately subjected to many attempts of pillaging and dissolution. After the March 31 Incident in 1909, Yıldız Palace was being pillaged to be handed down to the Action Army. When the raiders moved to the library, the head bookkeeper Sabri Efendi of Kalkandelen (Macedonian Tetovo) stood against them and told them that they would only enter the library over his dead body; his bravery saved the library from pillaging.

This study investigates the life of Sabri Efendi and his work “Su’ara Tezkireleri”, collections of biographies of poets. Sabri Efendi was born in Kalkandelen/Tetovo in Northern Macedonia in 1862 and was invited to work in the palace by Sultan Abdul Hamid II. He and his father Mustafa Ruhi Efendi, a Naskhi Sheik arrived in İstanbul in 1881. His work contains information on various works such as the biography “Hest-Bihist” by Sehi Bey which is regarded as the first work of biography genre in Turkish Literature, “Bagce-i Safa-enduz” by Esad Efendi, and “Turk Edebiyatı Tarihi”ne Dair Manzum Bir Muhtıra” by Tahiru’l-Mevlevi regarded as a history of literature. There are two manuscripts: the first is recorded

as the item 56/928 in Atif Efendi Library Mehmet Zeki Pakalın Collection, and the other is the item B/54-78 located in the Turkish Language Association Library Manuscripts Section.

Keywords: Yıldız Palace, Sabri Efendi (of Kalkandelen), Turkish Literature, Su'ara Tezkireleri (biographies, poets).

Bu tebliğ, yazının başlığından da hareketle üç bölüm halinde sunulacaktır. İlk olarak Türk kütüphaneciliği ve koleksiyonunda önemli bir yeri olan Yıldız Sarayı Kütüphanesi hakkında bilgi verilecek; ardından kütüphanenin uzun yıllar “hâfız-ı kütüblük” (kütüphane memuru) vazifesinde bulunmuş olan Sabrî Efendi’ye dair bilgi aktarılacak ve nihayetinde de edebiyat tarihimizin tekâmülünü gözler önüne seren tezkire geleneğine ilişkin Sabrî Efendi’nin “Şu’arâ Tezkireleri” adlı eseri tanıtılacaktır.

1. Yıldız Sarayı Kütüphanesi

Kütüphanenin kuruluş tarihi her ne kadar araştırmacılar tarafından 1299/1882 olarak kabul edilse de gerek barındırdığı kitapların zenginliği gerek Sultan II. Abdülhamid’in kitaba olan merakı göz önünde bulundurulduğunda daha önceki bir tarihte -muhtemelen 1876- senesinde kurulduğu kabul edilmektedir. Nitekim Gelenbevîzâde Tevfik Efendi’nin başkâtipliğe 1876 senesinde tayin edildiği ve büyük kütüphaneye Malta Köşkü’nden kitaplar getirdiği bilinmektedir. (Karatepe, 2013: 544)

Kütüphane binasının inşaatı ise tahminen 1887’de başlamış olup 1893’te tamamlanarak kitaplar buraya taşınmış ve 1897 senesinde tefriş çalışmaları devam etmiştir.¹ Kütüphane yeni binasına taşındıktan sonra yirmi iki cilt büyük boy kataloğu hazırlanarak padişaha takdim edilmiştir. Bu durum, kütüphanenin oldukça zengin olduğunu göstermektedir.

Sultan II. Abdülhamid’in 33 senelik iktidarı döneminde satın alınma yoluyla çok fazla kitap temin edilmiş üstelik Avrupa’da basılmış eski ve kıymetli eserler de getirilmiştir. Topkapı Sarayı gibi önemli yazma eser kütüphanelerinde çeşitli nüshaları olan yazma eserlerin fazla nüshaları da Yıldız Sarayı Kütüphanesi’ne nakledilmiştir. Yine II. Abdülhamid’in emri ile binlerce fotoğrafın yer aldığı Yıldız Albümleri buraya konmuştur.²

Tarihte, Rumî takvime göre 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909)’te başladığı için 31 Mart Vakası³ olarak bilinen isyan sonrasında İstanbul’a gelen Hareket Ordusu’nun müdahalesinin akabinde Yıldız Sarayı yağmalanmış, pek çok değerli eşya ve mücevhere el konulmuş; Yıldız Sarayı Kütüphanesi bu yağmadan kurtulabilen tek yer olmuştur. Bunu sağlayan ise kütüphanenin “hâfız-ı kütüb”ü Sabrî Kalkandelenli’dir.

1 Kaynaklarda verilen bilgilerden II. Abdülhamid’in tahta çıkar çıkmaz bir kütüphane oluşturmaya başladığı sonrasında ise toplanan bu kitapların muhafazası için bir saray kütüphanesinin kurulması ihtiyacının hasıl olduğu anlaşılmaktadır. Yıldız Kütüphanesi’nin tamamlanış tarihi hususundaki farklı değerlendirmeler için bk. Candemir, 2008: 126 ve Karatepe-Türkmen, 2001: 638.

2 Sultan II. Abdülhamid’in fotoğrafa olan ilgisi ve büyük çoğunluğu Abdullah Biraderler Stüdyosu tarafından hazırlanmış Yıldız Albümleri veya Abdülhamid Albümleri için bk. Yüksel 2018: 423-441.

3 İhtilal ve sonrasında cereyan eden hadiseler için bk. Unat, 1985, Kocahanoğlu 2009.

İBB Atatürk Kitaplığı Albümünden

Kalkandelenli, isyancılar kütüphaneye girmek isteyince önlerine uzanarak: “Bedenimi çiğnemenen içeriye giremezsiniz!” deyince; hem tanınmış bir Arnavut aileye mensup olması hem de tarikat erbabı olması dolayısıyla ona hürmet eden askerler kütüphaneye girmekten vazgeçmişlerdir (Şehsuvaroğlu, 1975: 331).

Yıldız Yağması’ndan bu sayede kurtulabilen kitaplık sonraki yıllarda İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’ne gönderilmiştir.4 Kimi kaynaklarda yirmi bin kimilerinde ise kayıt dışı olanlarla birlikte otuz bin yazma eserin olduğu söylenen Yıldız Kitaplığı; Süleymaniye ve Topkapı Sarayı Kitaplığı ile birlikte en önemli yazma eser kitaplıkları arasındadır.

2. Ali Sabrî Efendi’nin (Kalkandelenli) Hayatı ve Eserleri

1861-1943

Asıl adı Ali olup şiirlerinde Sabrî mahlasını kullandığından Kalkandelenli Sabrî şeklinde anılmaktadır. Sabrî Bey Nakşî tarikati meşayihinden Kalkandelenli Şeyh Mustafa Ruhî Efendi’nin oğludur (İnal, 1969: 1524). Bugün için Kuzey Makedonya’nın kuzeybatısında yer alan Kalkandelen’de doğmuştur. İlk tahsilini doğduğu yerdeki Çarşû-yı Bâlâ Sıbyan Mektebi’nde yapmış, mektebi bitirdikten sonra özel hocalardan dersler almıştır.

Dönemin siyasi olayları yüzünden dersleri bırakmak zorunda kalan Ali Sabrî, 1875’teki Sırbistan hareketlerine babası Mustafa Ruhî Efendi’nin topladığı 600 civarında gönüllü ile katılmış ve bir sonraki yıl da 93 Harbi olarak bilinen Rus Savaşı’na iştirak etmiştir.

Babası Mustafa Ruhî Efendi nüfuzlu bir kimsedir. Rumeli’de siyasi ortamın karışması üzerine hükümete destek olmak amacıyla Edirne ve Selanik haricinde diğer Rumeli bölgelerinin vekilleri tarafından 1877’de teşkil edilen “Muhafaza-i Vatan” heyetinin başkanlığına Mustafa Ruhî Efendi getirilmiştir. Kalkandelenli Sabrî ise bu heyette babasının kâtipliğini yapmıştır. Mustafa Ruhî Efendi, Sultan II. Abdülhamid’in İstanbul’da

4 Yıldız Sarayı’ndaki “Büyük Kütüphane (Kütüphanê-i Hümâyûn)” ve Sultan II. Abdülhamid’in “Kütüphanê-i Husûsî”sinin tasfiye süreci, Cumhuriyet döneminde Darülfünûn’a devri (1924), sonrasında ise İstanbul Üniversitesi’ne geçişi (1933) hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Candemir, 2007: 123-153.

ikamet etmesini istemesi üzerine 1298/1880-81'de İstanbul'a gelmiştir. Böylece Kalkandelenli yarıda bıraktığı eğitimine İstanbul'da Yıldız Sarayı'ndaki şehzadeler mektebinde devam etmiş; Arapça ve Farsça dersler almıştır. Sarayda şehzâdegân mektebinde üç yıl okuduktan sonra 13 Mart 1888'de "Kitâbî-i Şehriyârî" unvanı ve 800 kuruş maaş ile Yıldız Kütüphanesi'ne memur tayin edilmiştir.

Meşrutiyetin ilanından sonra kütüphaneye müdür olarak atanan Sabrî Efendi, emekliye ayrıldıktan sonra da kütüphanecilikle ilgisini kesmemiş; 1935 Mart'ında teşkil olunan İstanbul Kütüphaneleri tasnif komisyonu azâlığına getirilmiş ve vefatına kadar bu görevi sürdürmüştür (Cunbur, 2007: 397).

2 Mart 1943'te vefat eden Sabrî Efendi, Beşiktaş'ta Yahya Efendi Tekkesi kabristanında medfun bulunan babası Şeyh Mustafa Ruhî Efendi'nin yanına gömülmüştür (Sefercioğlu, 1956: 182).

Hakkında bilgi veren kaynaklar güzel ahlak sahibi, faziletli olduğunu ve bilhassa mütevazı kişiliğiyle tanındığını bildirmektedir. Ayrıca Kalkandelenli'nin kütüphane memuriyeti noktasında da oldukça titiz olduğu, padişah dahi kitap istese muhakkak makbuz aldığı bilinmektedir (Ürün, 2010: 100).

Eserleri

Sabrî Efendi, uzun yıllar görev yaptığı kütüphanecilik tecrübesiyle *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*'nu hazırlamıştır.

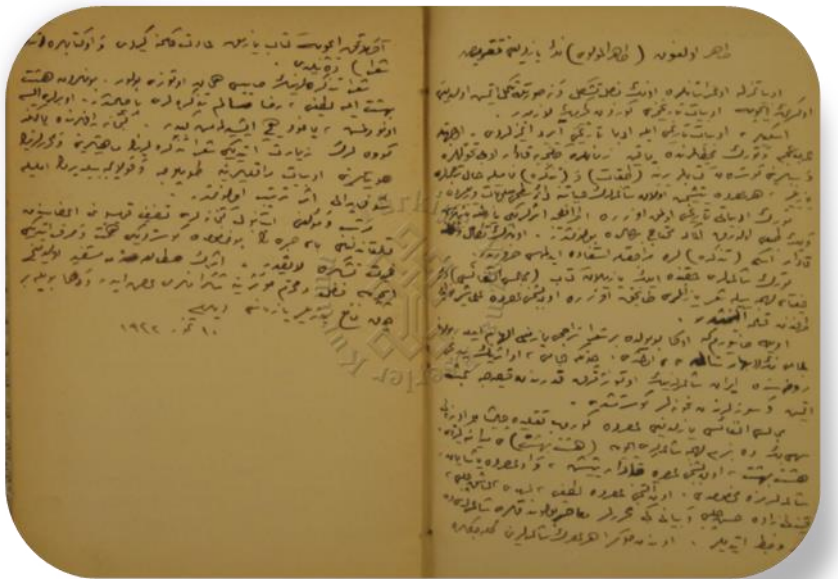
Aynı zamanda şair olan Sabrî Efendi'nin büyük çoğunluğu doğum ve vefat için düşürülmüş tarihlerin yer aldığı bir *Divançe*'si bulunmaktadır. *Divançe*'deki şiirlerden bazıları gazetelerde ve süreli dergilerde neşrolunmuştur (Sefercioğlu, 1956: 183).

Bu tebliğin konusu olan *Şu'arâ Tezkireleri* adlı eser ise adından da anlaşılacağı üzere Türk Edebiyatı'nın tarihsel gelişimi hakkında bilgi veren şair tezkireleridir.

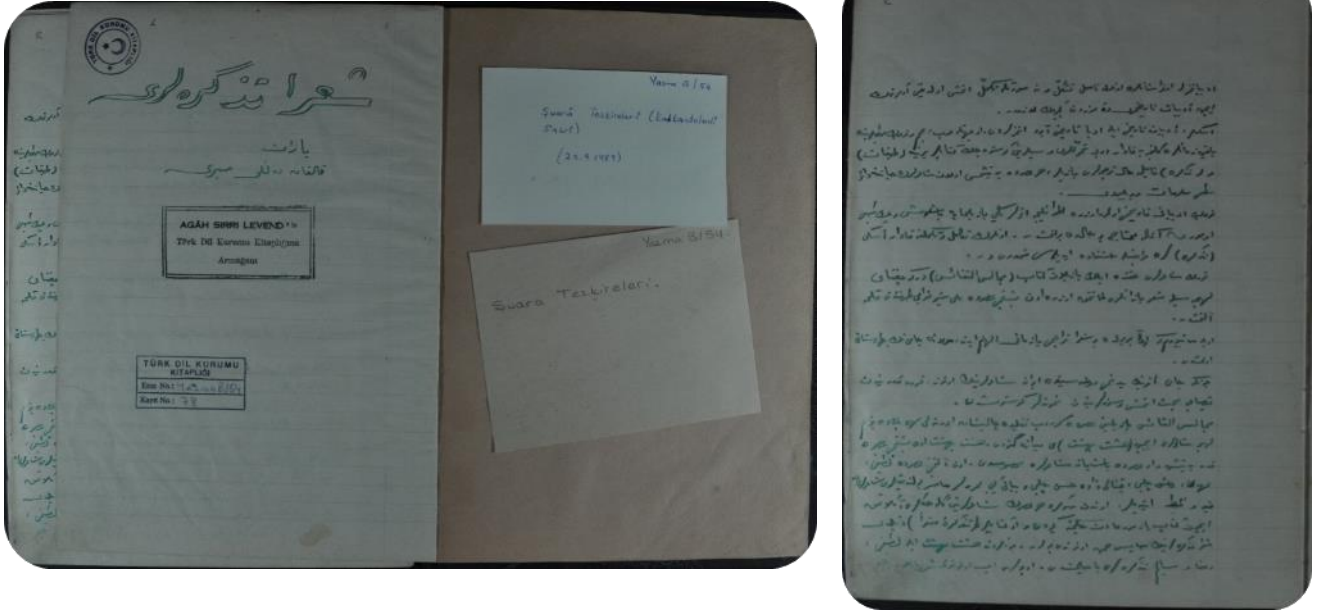
3. Şu'arâ Tezkireleri Adlı Eser ve Nüshaları

Şu'arâ Tezkireleri adlı eserin iki nüshası tespit edilmiştir. Bunlardan biri Âtîf Efendi Kütüphanesi Mehmet Zeki Pakalın Koleksiyonu'nda 56/928 numarada kayıtlıdır. Diğeri ise Türk Dil Kurumu Kitaplığı Yazma Eserler Bölümü'nde B/54-78 numaradadır. Her ikisi de rik'a hatlı olan metinlerin ilki 21 varak, ikincisi ise 34 sayfadır.

Âtîf Efendi Kütüphanesi Nüshası

Türk Dil Kurumu Kitaplığı Nüshası

Eserin baş kısmında Tâhirü'l-Mevlevî tarafından kaleme alınmış bir takriz yer almaktadır. Tâhirü'l-Mevlevî (1877-1951) edebiyat tarihimizin “*nasıl teşekkül ve ne surette tekemmül*” ettiğini öğrenmek için edebiyat tarihimizi gözden geçirmek gerektiğini belirterek burada önemli bir noktaya dikkat çeker: “*Eskiler edebiyat tarihi ile üdebâ tarihini ayırt etmezlerdi*” dedikten sonra gerek edebiyat tarihi gerek üdeba tarihi için de tabâkât ve tezkire adı verilen eserlerden istifade etmenin zaruri olduğunu söyler.

Ali Şîr Nevvâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'inin Anadolu sahası için örnek teşkil ettiğini bunun üzerine Şehî Bey'in *Heşt Behişt*'i ile birlikte bir tezkire geleneğinin başladığını bildirir. Kalkandelenli Sabrî'nin, kütüphanelerin raflarında yer alan şuarâ tezkirelerini öğrenmek isteyenler için topluca ve kolayca bu bilgilere ulaşabileceği faydalı bir eser ortaya koyduğunu söyledikten sonra bu tür bir eserin hazırlanması hususunda gösterilen himmet ve sarf edilen gayretin teşekküre layık olduğunu belirtir.

Tâhirü'l-Mevlevî, eserin “mütalaasından müstefid olduğu için fâzıl ve muhterem müessirine şükranlarını arz ettikten sonra”, müellifinden daha böyle birçok nâfi eserler yazmasını diler. Takrizin bu son kısmında eserin müellifi ve yazılış tarihi hakkında bilgiler de yer almaktadır.

Mürettib ve Müellifi: İstanbul Kütüphaneleri Tasnif Komisyonu azâsından Kalkandelenli Sabrî.

Takrizin altında yer alan tarih ise *10 Temmuz 1942*'dir.

Tezkirelerin/Edebiyat Tarihlerinin Tasnifi ve Veriliş Şekli⁵

Takriz kısmını müteakip sayfalarda tezkireler ve edebiyat tarihleri hakkında bilgi verilmektedir. Kalkandelenli Sabrî Efendi her bir tezkire için *müellifi*, *vefatı*, *te'lif tarihi*, *evveli* başlıkları altında gerekli bilgileri verdikten sonra tezkirenin muhtevasına geçmektedir. Eserde toplam

5 Kalkandelenli'nin “*Şu'arâ Tezkireleri*” adlı eserindeki tezkirelere ilişkin bilgi ve açıklamaların tamamını bu yazıda vermek tebliğin sınırlarını aşacağından burada sadece söz konusu eser tanıtılarak eserde hangi tezkirelere yer verildiği ve tezkirelerin özeti mahiyetinde olan *müellifi*, *vefatı*, *te'lif tarihi*, *evveli* başlıklarına yer vermekle iktifa edilmiştir. Söz konusu eserin tam metni ve daha geniş değerlendirmesine ayrı bir çalışmada yer verilecektir.

28 tezkire ve edebiyat tarihine yer verilmiştir. Kalkandelenli'nin söz konusu eserde yer verdiği tezkireler şunlardır:

1) Sehî Tezkiresi (Heşt Bihişt)

- **Müellifi:** Edirneli Sehî
- **Te'lif Tarihi:** H.945/M.1538
- **Evveli:** Bismillâhirrahmânirrahîm, Fâtiha-i feth-i kitâb-ı azîm...

Tezkirelerin muhtevası konusunda nakledilen bilgiler çoğunlukla diğer edebiyat tarihi kaynaklarındaki ile aynı olmakla birlikte zikrolunan şair sayıları yahut te'lif tarihi gibi bazı konularda kimi küçük farklılıklar dikkat çekmektedir. Bunun nedeni söz konusu tezkirelerin yazma nüshalarında zikrolunan farklı bilgilerdir.

Kalkandelenli Sabrî, her bir tezkire hakkında bilgi verdikten sonra tezkirelerin nüshaları ve numaralarını da vermektedir.

2) Latîfî Tezkiresi (Tezkiretü's-Şu'arâ)

- **Müellifi:** Abdüllatîf Latîfî
- **Te'lif Tarihi:** H.953/M.1546
- **Evveli:** Bismillâhirrahmânirrahîm, Matla'-ı mevzûn-ı kelâm-ı kadîm...

3) Ahdî Tezkiresi (Gülşen-i Şu'arâ)

- **Müellifi:** Bağdâdlı Ahmed Ahdî
- **Vefatı:** H.1002/M.1593
- **Te'lif Tarihi:** H.971/M.1564

Tezkireler hakkındaki bilgilerin verilişinde genel manada bir tutarlılık olmakla birlikte bazı bilgilerin aynı düzen ve sıra ile verilmediği görülmektedir. Örneğin Sehî ve Latîfî Tezkirelerinin başlangıç ibarelerini “*Evveli*” başlığı altında vermişken Ahdî Tezkiresi'nde böyle bir kısım yer almamaktadır.

4) Âşık Çelebi Tezkiresi (Meşâ'irü's-Şu'arâ)

- **Müellifi:** Âşık, Pîr Mehmed bin Seyyid Ali
- **Ölümü:** H.979/M.1571
- **Evveli:** Tûtî-i nâtika ki kafes-i nefis-i insânda...

5) Hasan Çelebi Tezkiresi (Tezkiretü's-Şu'arâ)

- **Müellifi:** Hasan Çelebi, Kınalızâde
- **Ölümü:** H.1012/M.1603
- **Eserin Te'lifi:** H.994/M.1585
- **Evveli:** İne hâzihi tezkire ki miftâh-ı hazâ'in-i cevâhir-i tabsıradur ...

6) Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü's-Şu'arâ)

- **Müellifi:** Beyânî Mustafa bin Cârullâh

---

6 Burada “vefatı” başlığı altında verilen ölüm tarihi sonraki tezkire müelliflerinde “ölümü” başlığı ile verilmiş olup bu hususta metne bağlı kalınmıştır.

- **Ölümü:** H.1006/M.1597
- **Evveli:** Hamd ü sipâse sezâvâr ol Hâlık-ı Perverdigârdur ki...

7) Riyâzî Tezkiresi (Riyâzu's-Şu'arâ)

- **Müellifi:** Riyâzî Mehmed
- **Ölümü:** H.1054/M.1644
- **Eserin Te'lifi:** H.1018/M.1609
- **Evveli:** İne hâzihî tezkiretün...

8) Safâyî Tezkiresi (Tezkiretü's-Şu'arâ)

- **Müellifi:** Safâyî Mustafa Efendi
- **Ölümü:** H.1138/M.1725
- **Eserin Te'lifi:** H.1132/M.1719
- **Evveli:** Ber-mûcib-i fermûde-i küll-i emr-i zî-bâl her ıkd-ı nazîm-i âsâr ki...

9) Rızâ Tezkiresi (Tezkiretü's-Şu'arâ)

- **Müellifi:** Rızâ Mehmed
- **Ölümü:** H.1082/M.1671
- **Eserin Te'lifi:** H.1050/M.1640
- **Evveli:** El-hamdü li'llâhi'l aliyyi'l-a'lâ ve's-salâtu ve's-selâmu alâ resûlihi'l-müctebâ...

10) Sâlim Tezkiresi (Tezkiretü's-Şu'arâ)

- **Müellifi:** Mîrzâzâde Sâlim
- **Ölümü:** H.1156/M.1743
- **Eserin Te'lifi:** H.1134/M.1722
- **Evveli:** Unvân-ı dîvân-ı âlem-i ma'nâ ihtîşâm-ı şân u şevket-i ehl-i irfân...

11) Râmiz Tezkiresi (Âdâb-ı Zurafâ)

- **Müellifi:** Râmiz Hüseyin Efendi
- **Eserin Evveli:** Ol ârif [ü] âğâhın nâm-ı pür-intibâhları Abdullâhdr...

12) Mucîb Tezkiresi (Tezkiretü's-Şu'arâ)

- **Müellifi:** Mucîb Mustafa
- **Ölümü:** H.1139/M.1726
- **Eserin Te'lifi:** H.1132/M.1719
- **Evveli:** Ba'de'l-hamd li'llâhi'l-Bârî ve salâti Nebiyyi Muhtâr...

13) Fâ'izî Tezkiresi (Zübdetü'l-Eş'âr)

- **Müellifi:** Fâizî Abdulhay bin Kafzâde Feyzullâh
- **Ölümü:** H.1031/M.1621
- **Eserin Evveli:** Kadr-i mecmû'a-i gül mürğ-i seher dâned ü bes...

14) Âsım Tezkiresi (Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr)

- **Müellifi:** Seyrekzâde Mehmed Âsım
- **Ölümü:** H.1086/M.1675
- **Eserin Evveli:** Âli Efendi Rahmetu'llâh, bu eş'âr bu dîvândan intihâb olundu...

15) Belîğ Tezkiresi (Nuhbetü'l-Âsâr li Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr)

- **Müellifi:** Belîğ İsmâîl, Şahin Emîrzâde
- **Ölümü:** H.1142/M.1729
- **Eserin Te'lifi:** H.1139/M.1726
- **Evveli:** Kasâ'id-i matbu'a-i pesendîde tarh-ı sipâs-ı bî-kıyâs ...

16) Silahdâr Tezkiresi (Tezkiretü's-Şu'arâ)

- **Müellifi:** Mehmed Emîn Silahdârzâde
- **Evveli:** İşbu tezkire tarzında olan mecmû'a-i nefîsede mu'âsırın olan şu'arâ-yı nâmdârın gazelleriyle muhtasarca terceme-i hâlleri beyân olunmuştur...

17) Bağdatlı Şefkat Tezkiresi (Tezkiretü's-Şu'arâ)

- **Müellifi:** Şefkat Seyyid Abdülfettâh
- **Ölümü:** H.1242/M.1826
- **Eserin Te'lifi:** H.1229/M.1813
- **Evveli:** Ey matla'-ı dîbâce-i hestî zî-tû peydâ...

18) Müntehab-ı Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-Âsâr fî Ferâ'idi'l-Eş'âr)

- **İhtisâr eden:** Kemiksizzâde Safvet Mustafâ
- **İhtisâr Tarihi:** H.1197/M.1782
- **Eserin Evveli:** Sebt edip pâkize-gûy-ı asr olan şâ'irleri...

19) Yümnî Tezkiresi (Tezkiretü's-Şu'arâ)

- **Müellifi:** Yümnî Mehmed Sâlih Efendi
- **Ölümü:** H.1073/M.1662
- **Eserin Evveli:** Âbî, Erzurumlu Mehmed Efendi'dir...

20) Âkif Tezkiresi (Mir'ât-ı Şi'r)

- **Müellifi:** Âkif Mehmed
- **Eserin Te'lifi:** H.1211
- **Eserin Evveli:** Sipâs-ı bî-kıyâs ol nâzım-ı dîvân-ı hestî...

21) Esrâr Dede Tezkiresi (Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviye)

- **Müellifi:** Esrâr Mehmed Dede
- **Te'lif Tarihi:** H.1211/M.1796
- **Eserin Evveli:** El-hamdü li'llâhi'llezî ûhiye ilâ ibâdihî hakâyıku'l-akvâli...

22) Emîrî Tezkiresi (Esâmî-i Şu'arâ-yı Âmid)

- **Müellifi:** Alî Emîrî
- **Ölümü:** H.1342/M.1923
- **Eserin Evveli:** Sübhâne Rabbiye'l-a'lâ...

23) Güftü Tezkiresi (Manzûm Teşrifatu'ş-Şu'arâ)

- **Nâzımı:** Güftü Alî
- **Ölümü:** H.1088/M.1677
- **Eserin Evveli:** Bâreka'llâh sa'yün ey hâme / Ne kalem Leylî-i siyeh-câme...

24) Kühü'l-Ahbâr'ın Son Cildi

- **Müellifi:** Mustafâ Âlî
- **Ölümü:** H.1008/M.1599
- **Eserin Evveli:** Sipâs-ı bisyâr ol Sâni'-i büzürgvâr ve ol Hâlık-ı leyl ü nehâr cenâb-ı vâlâsına ki...

25) Şakâyk-ı Nu'mâniye Zeylinin Zeyli (Vekâyi'ü'l-Fuzalâ/Birinci Cilt)

- **Müellifi:** Şeyhî Mehmed Efendi
- **Ölümü:** H.1145/M.1732
- **Eserin Evveli:** Bihterîn hamd-i ebedî-i müteceddidü'l-emsâl ...

26) Silkü'l-Leâl-i Âl-i Osmânî (Manzum)

- **Nâzımı:** Hasîb Ahmed, Mü'minzâde
- **Ölümü:** H.1166/M.1752
- **Eserin Evveli:** Olupdur besmele şâh-ı kelâma tâc-ı unvânî...

27) Bağçe-i Safâ-endûz (Tezkiretü'ş-Şu'arâ)

- **Müellifi:** Es'ad Efendi
- **Ölümü:** H.1264/M.1847
- **Eserin Evveli:** ...Bu ravzatü's-safâ-yı nüzhet-fezâ-yı zemîn-i berâ'at ve sâye-gâh-ı abîr-büyâ-yı ârâmiş-penâh-ı şecere-i pür-semere-i belâgat...

28) Türk Edebiyatı Tarihine Dâir Manzûm Bir Muhtıra

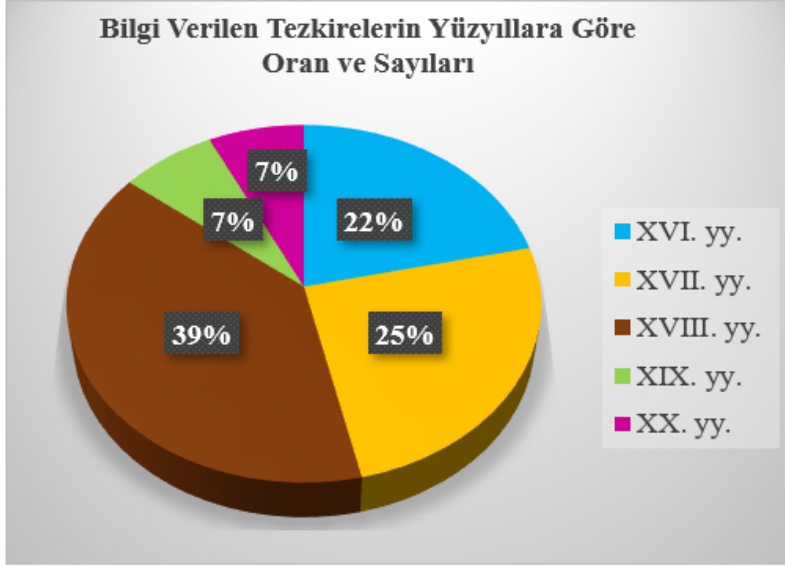
- **Nâzımı:** Tâhir Olgun, Mehmed Tâhirü'l-Mevlevî

Değerlendirme ve Sonuç

Kalkandelenli Sabrî'nin, *Şu'arâ Tezkireleri* adlı Türk Edebiyatı tarihine dair eseri, şairler ve eserleri hakkında muhtasar bilgi veren katalog mahiyetinde bir eserdir.

Esere XVI. ve XX. yy. arasındaki tezkireler alınmış olmakla birlikte bu sahada yazılmış tüm tezkirelere yer verilmemiştir. Örneğin XIX. yy. tezkirelerinden *Fatîn Tezkiresi* yahut *Ârif Hikmet Tezkiresi* hakkında bilgi yoktur. Bunun yanı sıra Kalkandelenli'nin eserine *Mecâlisü'n-Nefâ'is* ve *Mecma'u'l-Havâs* gibi tezkireleri almamış olması onun Anadolu sahası tezkirelerini esas aldığını göstermektedir.

Tezkirelerin veriliş sırasında kronoloji tam olarak takip edilmemiştir. Örneğin XVI. yy. tezkirelerinden *Sehî*, *Latîfî*, *Ahdî*, *Âşık Çelebi*, *Hasan Çelebi* ve *Beyânî* tezkireleri hakkında bilgi verildikten sonra XVII. yy.'dan *Riyâzî Tezkiresi'ne* geçilmiş sonrasında ise XVIII. yy. tezkirelerinden *Safâyî Tezkiresi* hakkında bilgi sunulurken tekrar XVII. yy.'dan *Rıza Tezkiresi* hakkında malumat verilmiştir.

Yüzyıl	Tezkire Sayısı
XVI. yy.	6
XVII. yy.	7
XVIII. yy.	11
XIX. yy.	2
XX. yy.	2

Tezkireler, tezkirelerin müellifleri, te'lif tarihleri ve müelliflerin ölüm tarihi gibi bilgiler birincil el kaynaklardan yani yine tezkireler yahut Türk Edebiyatı tarihine ilişkin eserlerin yazma nüshalarından istifade edilerek hazırlanmış; söz konusu yazma eserlerin kütüphane/katalog kaydı da verilmiştir. Şuarâ Tezkireleri adlı eserin tespit edebildiğimiz Âtîf Efendi Kütüphanesi ve Türk Dil Kurumu Kitaplığı nüshalarındaki bilgiler büyük oranda birbirinin aynı olmakla beraber özellikle tezkirelerin te'lif tarihi ile müelliflerin vefatına ilişkin kısımlarda bazı farklılıklar arz etmektedir.

Kalkandelenli, kimi şahsiyetlerin biyografi yahut eserlerine ilişkin şahsî görüşlerini de dipnotlarla vermeyi ihmal etmemiştir.

Sabrî, tezkirelerdeki bazı yanlışlıklara da işaret etmektedir. Örneğin Rıza Tezkiresi bahsinde: “*Safâyî Tezkiresini Nuhbetü'l-Âsâr Min Ferâ'idi'l-Eş'âr unvanıyla ihtisâr eden Kemiksizzâde Safvet Mustafa Efendi, tezkire sahibi Rızâ'dan 77 sene sonra vefat eden Beşiktaşlı Neccârzâde Şeyh Rızâ Efendi'yi aynı kişi zannederek Neccârzâde'nin bazı şiirlerini Zehr-i Mârzâde'ye mal etmek yanlışlığında bulunmuştur.*” der.

Bu özellikleri itibarıyla söz konusu eserin tam metninin yayımlanması tezkire geleneği, edebiyat tarihi ve biyografi çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Candemir, M. (2007). Yıldız Sarayı Kütüphanesi: Saray'dan Üniversite'ye. *İÜ. Tarih Dergisi*, S.45, 123-153.
- Cunbur, M. (2007). Sabrî. *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. C.7, (O-S), 397-398, Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi.
- Çavdar Karatepe, T. (2013). Yıldız Sarayı Kütüphanesi. *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C.43, 544-545, Ankara: TDV.
- Çavdar Karatepe, T. ve T. , H. (2001). Yıldız Sarayı Kütüphanesi. *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, (der. Hidayet Yavuz Nuhoglu), İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 637-641.
- İnal, İ. M. K. (1969). *Son Asır Türk Şairleri*. İstanbul: MEB.
- İsen, M. vd. (2002). *Şair Tezkireleri*. Ankara: Grafiker.
- Kılıç, F. (2007). Edebiyat Tarihimizin Vazgeçilmez Kaynakları: Şair Tezkireleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.5, S.10, 543-564.
- Kocahanoğlu, O. S. (2009). *31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid*. İstanbul: Temel.
- Sefercioğlu, N. (1956). Türk Kütüphaneciliğine Hizmet Edenler: 13 Kalkandelenli Sabri. *Türk Kütüphaneciliği*, C.5, S.2, 181-183.
- Şehsuvaroğlu, Bedi N. (1975). Birinci Ölüm Yıldönümü Nedeniyle Nurettin Kalkandelen (1902-1974). *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, C.24, S.4, 331-333.

5. Uluslararası İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu

- Unat, F. R. (1985). *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hâdisesi (II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ürün, H. (2010). Osmanlı'nın Son Sarayı: Yıldız. *İSMEK El Sanatları Dergisi*, S.9, 96-103.
- Yüksel, A. E. (2018). *II. Abdülhamid: Sanatkâr ve Sanat Hâmisi Bir Sultan*. İstanbul: Ötüken.

İLKEL TOPLUMDA SOSYO-EKONOMİK GELİŞME

Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Yurtseven

Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

ahmetyurtseven59@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7751-3486

Özet

Sosyal bir varlık olarak yaratılan insan, tarihin ilk dönemlerinden itibaren topluluklar halinde yaşamaya başlamıştır. Uzun süre teknik ve teknolojiden uzak bir hayat sürdüren insanlar, yakın çevrelerinde ulaşabildiği yiyeceklerle hayatını sürdürmüştür. Toplayıcılığın belli bir safhasından sonra ilk insanlar, bir milyon yıl öncesinden itibaren üretmeye başladığı sopa veya iri kemiklerden oluşan savunma araçlarını geliştirerek kendilerini, savunma pozisyonundan hayvanlara saldıracak güce kavuşturarak toplayıcılığın yanında avcılığa da başlamışlardır. Ayrıca iş araçlarının gelişmesiyle beraber ilk doğal iş bölümü gerçekleşmiş ve cinsiyetler arasında görev dağılımı yapılmıştır.

Uzun süre kullanılan taştan avadanlıklardan sonra, madeni eşyaların üretilmeye başlanmasıyla emek verimliliğinde önemli değişiklik olmuş, M.Ö. 4. bine doğru bakır bulunmuş ve çeşitli ilkel silahların üretimi başlamıştır. M.Ö. 14. binden itibaren de demir madenlerinden üretilen ürünlerle hayat daha kolaylaşmıştır. Başta kap-kacak olmak üzere sabanın demir aksamı, balta ve kürekler, oraklar ve çapalar gibi.

Buz devrinin sonunda erkeklerin hayvanları evcilleştirmeleri, kadınların da bitkileri evcilleştirmeleri sonucu M.Ö. 8. bin yıldan itibaren zirai inkılâp başlamış; ilkel insanlar çiftçiler ve çobanlar diye iki temel sektöre ayrılmıştır. Verimlilik ve nüfus artışı sağlanmış; verimlilik artışının kimi insanlara uygun şartları sağlaması sonucunda esir emeğinden faydalanmalar başlamış ve nüfus patlaması yaşanmış ve Anadolu'daki Çatal Höyük, M.Ö. 7000'de 5-10 bin nüfusuyla dünyanın en kalabalık ve dünyanın ilk medeni toplumunun yaşadığı şehir olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İlkel Topluluk, Çoban Topluları, Devletsiz Toplular, Tarım İnkılâbı.

SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN PRIMARY SOCIETY

Abstract

Man, who was created as a social being, has started to live in communities since the first periods of history. People who have lived a life away from technology and technology for a long time have continued their lives with the food they can reach in their close environment. After a certain stage of foraging, the first humans started to hunt as well as foraging by developing the defensive tools consisting of sticks or large bones, which they started to produce a million years ago, by gaining the power to attack animals from a defensive position. In addition, with the development of work tools, the first natural division of labor was realized and the distribution of tasks between the sexes was made.

After the stone tool holders used for a long time, there was a significant change in labor productivity with the start of the production of metal objects. Copper was found towards the 4th millennium and the production of various primitive weapons began. B.C. since the 14th millennium, life has become easier with the products produced from iron mines. The iron parts of the plow, especially utensils, axes and shovels, sickles and hoes.

At the end of the ice age, men domesticated animals and women domesticated plants. The agricultural revolution began in the 8th millennium; Primitive people

were divided into two main sectors, farmers and shepherds. Productivity and population growth have been achieved; as a result of the increase in productivity providing suitable conditions for some people, they started to benefit from slave labor and a population explosion was experienced and Çatal Höyük in Anatolia, B.C. with a population of 5-10 thousand in 7000, it has become the world's most populated city and the world's first civilized society.

Keywords: Primitive Community, Shepherd Societies, Stateless Societies, Agricultural Revolution.

1. GİRİŞ

İlimlerin önemli işlerinden birisi tasnif olduğu için pek çok ilimde meseleler cinslerine ve nevilerine göre sınıflandırılarak izah edilmeye çalışılmıştır. Aynı şekilde iktisat ilminde de kimi meseleler tasnif edilerek incelenmiştir. Pek çok iktisatçı tarafından üretimin şekline göre, toplumların geçirmiş olduğu bazı iktisadi merhaleler incelenmiştir. Toplumların ekonomi şekilleri üretim teknikleri, üretim tarzlarının ele alındığı iktisadi gelişme merhaleleri hakkında fikir beyan edenler arasında Ogburn, Nimkoff, Bücher, Schmoller, Hildebrand, Gras, Marx, Engels, Ferguson, Rostow öne çıkmaktadır (Eröz, 1973: 119-136). Toplumların içinde bulunduğu inkişaf seviyelerini iktisadi merhalelerle açıklamaya çalışan söz konusu teorisyenlerin görüşlerini kabul edenler olduğu gibi eleştirenler de bulunmaktadır.

Morgan ile aynı yıl içerisinde doğmuş olan Marks tarafından da iktisadi merhaleler ilkel iktisadi merhale, köleci iktisadi merhale, feodal iktisadi merhale, kapitalist iktisadi merhale, sosyalist iktisadi merhale ve karma iktisadi merhale başlıkları altında ele alınmıştır (Köklü, 1977: 46 & Kazgan, 1984: 360). Merhale teorisyenlerinin ilki sayılan Friederich List ise, toplumsal hayat merhalelerini İlkel, Çobanlık, Ziraat, Ziraat ve imalat, Ziraat, İmalat ve Ticaret başlıkları altından incelemiştir (Kuyucuklu, 1985: 2-3 & Köklü, 1977: 198). İktisadi gelişme merhalelerini tasnif ederken toplumların üretim durum ve şekillerini dikkate alan List, bir merhaleden diğerine geçişi bir terakki hamlesi olarak saymış, son merhaleyi de ulaşılması gereken en önemli hedef olarak nitelemiştir. Ayrıca uygun politika izlenildiği takdirde her devletin son merhaleye rahatlıkla kavuşabileceğini belirtmiştir (Eröz, 1973: 123).

Toplumlar, yaşadıkları bölge veya ülkelere göre farklı zamanlarda teorisyenlerin ileri sürdükleri merhalelerden geçmişlerdir. İlkel ve köleci merhaleler günümüz itibarıyla geçilmiş olsalar da feodal merhaleyi hala geçemeyen toplumların bulunduğu bilinmektedir. Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın bazı ülkelerinde feodal merhalenin bazı özellikleri günümüzde dahi görülmektedir. Bazı toplumlar bu merhaleleri sırasıyla yaşarken, kimileri ekolojik ve sosyo-kültürel sebeplerle sıçrama yaparak aradaki bir merhaleyi hiç yaşamadan diğer merhaleye geçebilmiştir (Boratav, 1963: 99 & Güvenç, 1973: 168).

Merhale teorisyenlerinin hemen hepsinin teorilerinin ilk merhalesi ilkel merhaledir. İnsanın nüfusça çok az, beslenme yönünden ise besinini avcılık, balıkçılık ve toplayıcılık yoluyla tüketimi hazır olarak sağladığı için basit durumda olduğu, yeryüzünün oldukça sınırlı alanlarında yaşadığı zaman dilimine toplumların en ilkel dönemi, söz konusu dönemde yaşayan insanlara da ilkel/ilk insan denilmektedir. "İlkel Toplumda Sosyo-Ekonomik Gelişme" başlıklı bu çalışmamızda ilkel insanların sosyo-ekonomik gelişmesi incelenmeye çalışılacaktır.

2. YERLEŞİK HAYAT ÖNCESİ İLCEL TOPLUMDA SOSYO-EKONOMİK GELİŞME

İnsanın ihtiyaçlarının tatmin edilmesi, ekonominin temel görevidir. İnsanın ihtiyaçlarını karşılayabilmek için giriştiği çabalara iktisadi faaliyet denilmektedir. Yaşadığımız ana ve geleceğe ait olan faaliyetler/davranışlar üretim tüketim, mübadele ve bölüşüm şeklinde ortaya çıkmaktadır. Malların ihtiyaçları karşılayacak şekilde getirilmesine üretim denilmektedir. Malların ihtiyaçları karşılayacak hale getirilmesi sırasında kullanılan hammadde, emek ve alet gibi şeyler olan üretim faktörlerini de emek, teşebbüs, sermaye ve tabii kaynak olarak sıralamak mümkündür (Köklü, 1977: 11 & Zaim, 1997: 1-2). Tüketim ise, mal ve hizmetlerin ihtiyaçların giderilmesinde kullanılması ve iktisadi faaliyetlerin varış noktasıdır (Köklü, 1977: 13).

Malların ve hizmetlerin bünye ve şekillerini değiştirerek miktarını veya faydasını artırmak suretiyle ihtiyaçlarımızı karşılayacak hale getirilmesine üretim denildiğine göre, mal ve hizmet sağlayabilmek için yapılan faaliyetler üretim kapsamında değerlendirilmektedir. O halde tarihin ilk dönemlerinde, ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla ilk insanların meyve ve bitkileri toplaması, avcılık yapması birer üretimdir. Tabiatta bulunan hammaddelerin, emek ve aletlerle işlemek suretiyle, ihtiyaçlarımızı karşılayacak hale getirilmesi de üretimdir. Bir malı üretildiği yerden alıp bir tüketim merkezine getirip, tüketiciye sunmak suretiyle onların ihtiyaçlarını tatmin etmek de üretimdir. Aynı şekilde bir malı bol iken toplamak, daha sonra ihtiyaç duyulduğunda tüketiciye arz etmek suretiyle malların zaman faydalarını artırmak da üretimdir (Türkbal, 1983: 252-254 & Türkay, 1999: 113-4). Kısaca bir malın faydasını artırmaya yarayan yöntemlere üretim, diyebiliriz.

Toplayıcılık: Başlangıçta yer alana ilk, zaman bakımından ilk sırada yer alana da ilkel denilmektedir (Ağakay, 1974: 407-408). İlk insanların oluşturdukları topluma da ilkel toplum denilmektedir. İlk var oluşundan itibaren insanoğlu, besin elde etme faaliyetine çevresinde bulunan doğal besin maddelerini toplayarak başlamıştır. Toplayıcılık yaparak yiyecek temini ise, insan guruplarını sürekli yeni gıda kaynaklarına doğru hareket etmek mecburiyetinde bırakmıştır. Hayata toplayıcılık yaparak başlayan ve daha sonra buna avcılığı da eklemek suretiyle her ikisini birlikte yürütmeye çalışmış olan ilk insan toplulukları, tarihin en uzun dönemini küçük guruplar halinde yaşamışlardır. İlk insan topluluklarının geçim şeklini oluşturan toplayıcılık ve avcılık faaliyetine, üretim öncesi dönemin geçim şekli de denilmektedir (Boratav, 1963: 99 & Şenel, 2006: 150). İnsanoğlunun avcılık ve toplayıcılık yaparak geçirmiş olduğu süre, insanlık tarihinin % 99'unu kapsamaktadır (Cipolla, 1992: 10).

Göçebeliliğin süreklilik arz ettiği dönemde, toplayıcı gurupların genelde bir kamp yerindeki kalış sürelerini belirleyen, kamp çevresinde bulunan mevsimlik bitki ürünleridir. Kamp çevresindeki bitki türleri yetersiz hale gelmeye başlayınca kamp yeri derhal bitki türlerinin bol olabileceği başka bir mümbit araziye taşınmak mecburiyetindedir. Bu bakımdan kamp alanının etrafındaki yiyeceklerin yeterlilik durumu, toplayıcı toplulukların normal büyüklüğünü belirlemede önemli bir etken olarak görülmektedir (Güvenç, 1973: 167 & Harman, 2010: 26).

İlk dönemlerde oldukça geniş bir yelpazeyi oluşturmakta olan toplayıcılık faaliyetine, başta kadınlar olmak üzere erkekler, çocuklar ve toplamaya imkânı olan tüm üyelerin katıldığı bilinmektedir. Çünkü toplayıcılık faaliyeti, artı enerji ve artı zaman bırakmayan bir ekonomi şeklidir. Bu bakımdan insanlar tarafından ateş kontrol altına alınıncaya kadar, sağlık problemi olanlar hariç yürüeyebilen her bir topluluk üyesinin günlük mesaisi, yiyecek tedarikinde geçmiştir (Şenel, 1982: 45).

Yeteri kadar toplayabilecekleri bitki kökleri ve yemişlere zamanında ve yerinde ulaşabilmek için toplayıcı guruplar sürekli dağınık yaşamışlardır. Hayata toplayıcılık faaliyetiyle başlayıp daha sonra toplayıcılık ve avcılık faaliyetini birlikte sürdüren küçük göçebe gurupların bu şekilde hayat mücadeleleri, Mezolitike kadar devam etmiştir (Güvenç, 1973: 167). Uzun dönem avcı ve toplayıcılık faaliyetini sürdürerek çevrelerinde ulaşabildiği besinleri toplayarak yaşadıkları için bu dönemin insanları, genelde tüketim ekonomisi içerisinde değerlendirilmektedir.

İnsanların ilk defa cansız doğa gücünü kendi hizmetinde kullanmaya başladığı zaman dilimi manasına gelen (Hançerlioğlu, 1993: 174) ilkel toplum dönemi, günümüzde teknolojinin ulaştığı seviyeye rağmen hala esrarını korumaktadır. Çünkü ilk insanların çevreye karşı verdiği amansız mücadelelerini ortaya koyan veriler oldukça azdır. O halde avcı toplayıcıların dönemi hakkındaki bilgilerimiz, genellikle fosilleşmiş kemikler ve taştan yapıma araçlardan oluşan arkeolojik belgelere dayanmaktadır. Tarım öncesi dönemin avcı toplayıcıları olan insanların genelde tahta malzeme kullanmaları ve söz konusu bu arkeolojik belgeler, problemlili de olsa günümüzde geliştirilen teknolojik aletlerle değerlendirilmeye çalışılmaktadır (Harari, 2015: 54). Bu şekilde yapılacak değerlendirmelerin de yanlış sonuçlara sebep olacağı için modern avcı ve toplayıcı topluluklara dayanılarak bilgi üretilmeye çalışılmaktadır (Harari, 2015: 55). Mesela Henry Lewis Morgan, Amerikan yerlilerinden Iroki kabilesi içinde bir müddet bulunduktan sonra günümüzde yaşayan ilkel

toplulukları ve tarihin ilk dönemlerine ait arkeolojik kalıntıları da dikkate alarak 1877'de Ancient Society (Eski Toplum) adlı eserini yazmıştır (Şenel, 2006: 134).

Hayata çevresinde bulabildikleri yiyecekleri tüketerek başlamış olan ilk insanların bu durumu, sınıflı toplum durumuna geçilinceye kadar da devam etmiştir. Teknoloji ve iş tecrübesinden hiç bahsedilme imkânının olamayacağı bu süreçte emeğin produktivitesi düşük seviyede kalmış olduğu için, insanlar ancak kendi varlıklarını devam ettirebilecek kadar üretme imkânı bulabilmişlerdir. Zamanla ilk insanlar, çevresinde bulduğu bir ağaç parçasını ufak dokunuşlarla bitki toplamada kullanabileceği daha uygun bir şekilde dönüştürmüş ve bununla uygun yiyeceklere ulaşması ve toplaması kolaylaşmıştır. Böylece ihtiyaçlarını karşılayabilmede kendisine yardımcı olabilmek amacıyla ilk insanların alet üretmeye başlaması, çevresinde bulduğu bir ağaç parçasını bitki toplamada kullanabileceği bir alet haline getirmesiyle gerçekleşmiştir. Bu bitki toplama aletine, eşeleme sopası diyebiliriz. Alet üretmeye başlamasının yanı sıra, el yordamıyla kullanılır hale getirdiği bir dal parçasını bitki toplama aleti olarak, besin toplamada kullanmaya başlamasıyla da ilk insanların çalışmaya başladığı sanılmaktadır (Sencer, 1987: 34 & Şenel, 2006: 240).

Çalışan insan işi ve emeği ile maddeyi değiştirebilmektedir. Çalışması sayesinde değer kazanan insan, zaruri ihtiyaçları olan yiyecek, giyecek, barınak gibi çeşitli maddi eşyaları sağlayabilmek amacıyla yapabildiği iş araçlarıyla doğa güçlerine karşı koyabilmektedir (Göze, 1980: 65). Bu sebeple insanın çalışması toplu halde olursa anlam kazanmaktadır. Tek başına yaşayarak insanın ihtiyaçlarını karşılayabilmesi zor olduğu için, ilkel toplum döneminde insanlar, küçük gruplar halinde hareket etmişlerdir. Gurubun tüm üyelerinin güçlerini birleştirmeleri sayesinde insanlar, ihtiyaçları olan şeyleri birlikte üretmişler, çevreye karşı birlikte mücadele vermişler, önceki kuşaktan aktarılan tecrübe ve bilgilerden faydalanarak maddi malları üretmeye çalışmışlardır (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1979: 25). Her ne kadar söz konusu dönemin insanları, kendi ihtiyaçlarını kendileri karşılamaya ve ihtiyaç duydukları eşyaları kendileri temin etmeye çalışmış olsalar da, uzun bir süre insanların ihtiyaçları beslenme, barınma ve giyinme ile sınırlı kalmıştır.

Daha iyi hizmet vermek amacıyla oluşturulan toplumların teşkilatlanmasının temeli, üretim güçlerine ve üretim sürecinde insanlar arasında kurulan üretim/ ekonomik ilişkilerine dayanmaktadır. Toplumun üyeleri tarafından kullanılan üretim araçları ve onları kullanacak olan insan ve bilgisi demek olan üretim güçleri sürekli gelişme göstermektedir. İlk insanların kullandıkları basit avadanlıklarla başlayan toplumun içerisindeki üretici güçleri (istihsal kuvvetleri), çeşitli aletler, makineler, hammaddeler, fabrikalar, binalar vs şeklinde devam etmektedir (Hançerlioğlu, 1993: 458). Üretim güçleri olan iş araçları vasıtasıyla insanlar, doğa güçleri üzerinde hâkim olmaya çalışmaktadır. Üretim faaliyeti gerçekleştirilirken karşılıklı faydalanabilmek amacıyla insanlar tarafından ekonomik ilişkiler oluşturulmaktadır. Üretim sürecinde insanlar arasında kurulan bu ekonomik ilişkiler, üretim sürecine yön vermekte ve üretim güçlerinin değişmesine paralel olarak da değişmektedir (Köklü, 1977: 45).

Sürekli olarak bir şeylere ihtiyaç duyan insan, bunları imkânları ölçüsünde karşılamaya çalışmıştır. Fakat yaşadığı süre içerisinde de insanın ihtiyaçları sürekli artış gösterdiği için ihtiyaçlar ile imkânlar arasındaki açıklık sürekli büyümüştür. Hayatı boyunca söz konusu açığı kapatabilme mücadelesi içerisinde olan insan, ihtiyaçlarıyla birlikte yaşamıştır. Bu sebeple tatmin edildiği zaman haz, tatmin edilmediği zaman ızdırap ve sıkıntı olarak karşımıza çıkan ihtiyaç, insanla birlikte anılmaktadır (Özgüven, 1994: 6). İnsanın ihtiyaçları oldukça çeşitlidir. Bunlar yiyecek, giyecek, barınma, ısınma, eğitim vs şeklinde devam etmektedir.

Sınırlı mal ve hizmetlerle insanların ihtiyaçlarını yaşadıkları ortamdan elde ettikleri kaynaklarla giderme şekilleri olarak ifade edilen iktisadi faaliyetler (Özgüven, 1994: 6-7 & Üstünel, 1969: 15-27), insanların ihtiyaçlarını karşılamak, refah artışı sağlamak ve içinde buldukları maddi şartları iyileştirmek amacıyla yapılmaktadır (Köklü, 1977: 3). İnsanların ihtiyaçları, çeşitli mal ve hizmetlerle karşılandığına göre, malların ve hizmetlerin her biri, faydalarını vermek suretiyle ihtiyaçları gidermektedirler (Türkay, 1999: 4 & Köklü, 1977: 19).

Geçim faaliyetleri doğadan devşirilmeye sınırlı olan ilkel topluluklar, doğada hazır bulunan kaynakları tüketmek maksadıyla, uygun gördüğü coğrafi alanlar üzerinde sık sık yer değiştirmek mecburiyetinde kalmıştır. Zamanla avlanmayı öğrendiği andan itibaren de avlamayı uygun gördüğü av sürülerini izleyebilmek için yine sürekli hareket halinde olmuştur. Bütün bunları dikkate alarak, ilkel toplum insanların sürekli olarak yer değiştiren küçük gruplar halindeki gezginci birimlerden oluşmuş olduklarını söyleyebiliriz (Sencer, 1987: 34).

Sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel seviyelerinin iyileşmesine paralel olarak insanların ihtiyaçları da çeşitlenerek artış göstermiştir. İhtiyaçların artışıyla ekonomik faaliyetlerde bir artış olsa da artan ihtiyaçların tedariki için gerekli mal ve hizmetlerin bulunması hiç de kolay olmamıştır. Bu sebeple artan ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli besin kaynaklarının bulunduğu yerler arasında gidip gelen ilk insanların, en elverişli çevre ve iklim şartlarının olduğu tropik ve yarı-tropik bölgelerde yaşadıkları (Güran, 2014: 9), ancak iklim şartlarının uygun olmadığı coğrafi alanlarda yaşadıklarına ihtimal verilmemektedir.

İlk iş aleti yaparak gruplar halinde güçlerini birleştirerek yaşamaya başlamaları sayesinde insan gurupları, birlikte mücadelenin kıymetini anlamışlar ve uzun süre besin temin etme ve tüketim faaliyetlerini de müşterek olarak devam ettirmişlerdir. Daha sonra gruplar halinde yaşayan insanların sayılarında artışların belli bir limiti geçmesiyle beslenememe problemi ortaya çıkmaya başlamış, hatta kimi guruplar içerisinde açlıktan hayatını kaybedenler olduğu gibi vahşi hayvanlara yem olanlar da olmuştur. Bu şartlar altında, ortaklaşa hayat, insanlar için mümkün olan biricik hayat şekli ve mutlak bir mecburiyet olarak ortaya çıkmıştır (Yarkın, 1996: 29).

Avcılık ve Toplayıcılık: İlk insan gurupları, toplayıcılığın belli bir safhasından sonra, saldırılara karşı kendilerini savunabilmek için guruplar halinde hareket ederek "kolektif savunma" yöntemlerini geliştirdikleri gibi (Şenel, 2006: 151), zamanımızdan bir milyon yıl öncesinden itibaren sopa veya iri kemikler şeklinde savunma araçları da üretmeye başlamışlardır (Diakov - Kovalev, 2014: 20). Yaradılışı gereği sürekli arayış içerisinde olan insanoğlu, savunma araçlarını ve yöntemlerini sürekli geliştirerek kendilerini, savunma pozisyonundan hayvanlara saldıracak güce ve donanım seviyesine yükseltmiştir. Böylece savunmadan avcılığa geçen ilk insan gurupları, toplayıcılığa avcılığı da eklemek suretiyle "avcı ve toplayıcı" geçim şekli ile de tanışmışlardır.

Geçim faaliyetlerinin tamamen doğanın devşirilmesine dayanmasının yanı sıra, üretici güçlerin gelişme seviyesinin de düşük olması, ilkel insanları, doğada hazır bulunan kaynakları tüketmek maksadıyla göçebe olarak yaşamaya zorlamış ve kısa sürede göçebelik, bir hayat tarzı haline gelmiştir. Göçebe hayat tarzını sürdüren ilkel insanların geçimlerini tedarikte ilkel silahlar önemli rol oynamıştır. Bilhassa vahşi hayvanların saldırılarından korunma ihtiyacı ilkel insanları kalabalıklar halinde hareket etmeye ve toplu halde yaşamaya zorlamıştır. Birlikte yiyecek bitkilerini toplama ihtiyacı ve diğer sosyo-ekonomik zaruretler üyeler arasındaki bağları kuvvetlendirmiş, birlikte çalışma ve ortak hayat tarzlarının gelişmesine katkı yapmıştır (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1979: 33). Birlikte hareket etmeleri sayesinde, ilkel insan topluluklarının edinmiş oldukları iş tecrübelerinin, bilgi ve alışkanlıklarının da gelecek nesillere aktarılması sağlanmıştır.

Üretici güçlerin ve mızrak gibi yeni silahların gelişmesi topluluk üyeleri arasında önemli görev dağılımını gündeme getirmiştir. İş araçlarının gelişmesine paralel olarak erkeklerle kadınlar arasında, çocuk ve ihtiyarlar ile gençler arasında doğal işbölümü ortaya çıkmıştır. Gebelik ve bebek bakımı gibi önemli görevlerinin yanı sıra kadınlar ev işleri, çevreden sağlanan besin maddelerinin toplanması vazifesini üstlenirken, güçlü ve dayanıklı olan erkekler de avlanma işini üstlenmişlerdir. Ayrıca hayat tecrübesi olan yaşlılar, iş avadanlıklarının üretilmesinin yanı sıra, besin toplama işine ve ev işlerine de yardımcı olmuşlardır. İnsanlık tarihinin şekillenmesinde önemli yeri olan avcılık ve toplayıcılık, biri kara avcılığı ve toplayıcılığı diğeri de su avcılığı ve toplayıcılığı olarak iki temel alanda gelişme göstermiştir (Şenel, 2006: 152). Kısaca cinsiyet ve yaş ilişkilerine göre, ilk doğal işbölümünün meydana gelmesiyle, avcılar arasında ve toplayıcı kadınlar arasında emeğin üretkenliği artmaya başlamıştır (Sencer, 1987: 34).

İlkel toplumda insanların kullandığı savunma ve iş araçları çok basitti ve birkaç tane ile sınırlı idi. Bu bakımdan ilk araçların, ilk insanların ekonomilerini belirlemede fazla etkili olmadığı bilinmektedir (Şenel, 1982: 45). Bilhassa vahşi hayvanların saldırılarını da dikkate alan ilk insanların gerek avcı birliklerinin ve gerekse toplayıcı birliklerinin, küçük gruplar halinde her gün besin maddelerinin tedarikine çıkmak mecburiyetinde oldukları bilinmektedir. Görev dönüşlerinde de avcı ve toplayıcı birliklerin, av ve toplanılan ürünleri kampa getirmek suretiyle gurubun tüm üyelerine pay ettikleri bilinmektedir (Özkan - Üretken, 2009: 430). Günlük getirilen ürünlerin paylaşıldığı bu kamplar, ilk insanlara çeşitli etkinlikler kazandırmış ve toplumsal yapının farklılaşmasına ve sosyo-kültürel yapının ortaya çıkmasına zemim hazırlamıştır. İlk insan topluluklarında av ve toplayıcılık olarak başlayan ilk etkinlik, ev ekonomisi (yemek pişirme, giysi hazırlama, barınak yapma gibi) ve sosyo-kültürel etkinliklerle devam etmiştir (Şenel, 1982: 95).

Toprağın taş balta, ağaç çapa, ucu ateşte sertleştirilmiş ağaç kazma şeklindeki ilkel üretim araçları ile işlenmesi ve çitle çevrili yerde hayvancılık, toplumun tüm üyelerinin ortak çabalarıyla gerçekleştirilebiliyordu. Ortaklaşa yürütülen bu çalışmalar da ekilebilen topraklardan av alanları, barınak ve teknelere kadar başlıca üretim araçları üzerinde ortak mülkiyetin devam etmesini sağlıyordu. Ev ekonomisi toplumsal özelliğini korumakta ve kimi evlerde sayıları yüzlere varan nüfus, ortak barınağı paylaşıyordu. Her ne kadar başlıca üretim araçları, topluluğun ortak mülkiyeti olarak kalmaya devam etse de fertlerin fiziki farklılıklar sebebiyle herkesin kullanabilmesi zor olacağı için kimi iş avadanlıkları, kimilerinin şahsi mülkiyetine ayrılıyordu (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1979: 45).

Ekonomik yapılardan, kadınların uğraştığı ev ekonomisinin gelişmesinin sonuçları şu şekilde sıralanabilir (Şenel, 1982: 175):

- Uzmanların beslenmesine yol açması (artı besin, yaşlılar, şifacılar ve taş araç yapan).
- Yaşlı-genç farklılaşmasına, uzmanlaşmaların artmasına yol açması,
- Yeni iş bölümlerinin, uzmanlaşmaların ve farklılaşmaların karşılıklı ihtiyaçları artırması.
- Daha sıkı birleşmeye ve toplumsal yapıların karmaşık hale gelmesine yol açması, gibi.

Erkeklerin ve kadınların yaptıkları işlerde uzmanlaşmaları sonucunda, zamanla emeğin üretkenliğinde görülen artışların yanı sıra, tecrübelerin birikmesi ve üretim araçlarının özelleşmesinin gündem oluşturması gecikmemiştir (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1979: 34). Neticede ferdin tek başına ulaşması mümkün olmayan hedeflere üretimde elbirliği şeklinde gösterilen gayretlerle ulaşılmaya başlanmış; ilkel toplulukların gösterdiği basit elbirliği yerini çok geçmeden gurup üyelerinin çeşitli alanlarda uzmanlaşmasına dayanan az gelişmiş bir ortaklaşa faaliyetleri demek olan çalışma elbirliğine bırakmıştır (Hançerlioğlu, 1993: 300).

İlkel insanların kimi şekil vermek suretiyle üretimde kullandığı ikinci doğal nesne taş olmuştur (Şenel, 1982: 49-52). Besin temin etmede ilk defa taş ürününün kullanılması, sopanın ucuna sivriltilmiş bir taş parçasının bağlanmasıyla gerçekleşmiştir. Çok geçmeden uygun taşların yardımıyla, uçlarına, sivriltilmiş taşın bağlanmasıyla daha etkili bir silah haline getirilen mızrakların yanı sıra, taş baltalar, taş kazmalar ve taş bıçaklar üretilmeye başlanmıştır. Üretilen bu taş ürünler, avcılıkta ve balıkçılıkta büyük hayvanların avlanmasına ve balıkçılığın gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Madenlerin bulunuşuna kadar taş, uzun bir dönemde alet imal edilmesinde temel malzeme olarak kullanıldığı için söz konusu dönem Taş Devri olarak adlandırılmıştır (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1979: 28).

Ahşap ve taştan geliştirilmiş avadanlıklarla ihtiyaçların sağlandığı bu dönemde, üretici güçlerdeki çok az gelişmeler dahi üyeleri ortak çalışmada gayrete getirebilmiş, her bir üye üretim faaliyetine katılarak kendi kabiliyetine göre iş görmüş, tüm üyelerin güçlerini birleştirmeleri sayesinde ihtiyaçlar tedarik edilebilmiştir. Ayrıca topluluk içerisindeki ortak vazifeler, üyeler arasındaki bağların güçlenmesini sağlamıştır. İlkel üretim araçları ile sosyal üretim ilişkilerinin uyumlu olduğu bu dönemde yaşanan gelişmeler ilkel toplumların toplumsal yapılarında değişikliklere sebep olmuş; nüfus artışında görülen kıpırdanmalarla bilhassa sürek avı daha kalabalık guruplar halinde veya aşiretler halinde birleşmenin önünü açmıştır (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1979: 35).

Geliştirilen taştan avadanlıklarda bir süreklilik yaşansa da, emek üretkenliğinde sağlanan esas değişiklik madeni eşyaların üretilmeye başlandığı M.Ö. 5. ila 6. bin yıllarında meydana gelmiştir. İnsanlığın hayat tarzında değişikliklerin olmasına sebep olan hammaddelere şekil verebilme işlemi, Yakın Doğu'da M.Ö. 4. bine doğru bakırın bulunmasıyla gerçekleşmiştir (Yarkın, 1996: 31 & Diakov - Kovalev, 2014: 64 & Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1979: 50). Bakır madeninin işlenmesiyle de Asya, Afrika ve Avrupa'da ok ve mızrak başlıkları olmak üzere balta ve saldırmalar gibi çeşitli ilkel silahların üretimi başlamıştır. M.Ö. 4. bin yılına gelindiğinde ise, maden eritme ve dökme yöntemlerinin uygulanmaya konulmasıyla madenlerin yaygın olarak kullanılmasına geçilmiştir.

Bakır ve kalay alaşımının öğrenilmesiyle ekonomik gelişme ivme kazanmıştır. Madenlerin ilk kullanılmaya başlandıklarında az ve düşük nitelikli olmalarının da etkisiyle insanlar, taş avadanlıklarından faydalanmayı sürdürmüşlerdir. İnsanlar ahşabı, taşı ve boynuzu işlerken bakır, tunç ve M.Ö. 14. binden itibaren de demir madenlerinden başta kap-kacak olmak üzere sabanın ucundaki demir aksam, oraklar ve çapalar üretmeye başlamıştır (Diakov - Kovalev, 2014: 68-69). Bilhassa üretilen demir balta ve küreklerle kimi ormanlık alanların arazi ve otlaklara dönüştürülmesi gecikmemiştir. Demir sabanın ve çeki hayvanlarının kullanılarak toprakların daha iyi sürülmeye başlanması, daha çok verim artışı olarak yansımıştır. Ayrıca demir aletlerinin çeşitli nesnelere işlemede sağladığı kolaylıklar çalışma alışkanlıklarını ve teknik yöntemlerdeki gelişmeleri sürekli hale getirmiştir (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1979: 54).

Geç Paleolitik dönemi, ilkel insanın hayat sürecinde önemli bir zaman dilimini kapsamaktadır. Geç Paleolitik döneminin sonlarında yaklaşık olarak bundan 12 bin yıl öncesinde buzların erimesinin ve ormanların genişlemesinin sonucunda, ilkel insanlar arasında, av peşinde göçebelik ilgi çekmeye başlamış, bu ara av aletleri üzerinde çalışmaların yoğunlaşmasıyla da ok ve yayın bulunduğu bilinmektedir (Diakov - Kovalev, 2014: 38, 39). İlkel insanın uzak mesafeden avını ve düşmanını vurabilmesini sağlayan ok ve yayın keşfi ise, dönemin en önemli gelişmesi olmuştur. Çünkü ok ve yayın keşfiyle insanların tedarik görmesi kolaylaşmış, avlanan hayvanlardan et ve giysinin yanı sıra, boynuzu ve kemiğinden silah ve aletler için hammadde olarak faydalanılmaya başlanılmıştır. Ok ve yayın dönemin en güçlü silahı haline gelmesiyle işleri kolaylaşan insan, kendini daha güvende hissetmeye başlamıştır (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1979: 40).

Yukarı Paleolitik topluluklarında, uzmanlaşmış ve özelleşmiş bir ekonomik yapı vardı. Bu asalak ekonomiye en önemli katkıyı da zamanımızdan 50.000-10.000 yıl öncesi arasında avcılıkta uzmanlaşmayı yakalayan ilkel topluluk erkekleri tarafından sağlanmıştır. Erkeklerin avcılıkta uzmanlaşması karşısında toplayıcılığın eski fonksiyonu kalmayınca kazıcı ve kalemtraş denen deri kesici aletlerin yaygınlaşması üzerine kadınların yöneldiği başlıca işler, ev ekonomisi ve avcılığın yan ürünlerinin değerlendirilmesi olmuştur. Mesela derilerin işlemeye hazır hale getirilmesi, deriden giysi, çadır gibi eşyaların yapılması, avın pişirilmesi gibi. Kazıcılarda ve kalemtraşlarda görülen gelişmeler sonucunda, avcılık ve toplayıcılıkla başlayan kadın erkek arasındaki işbölümüne, kamp içi ve kamp dışı işlerinin bölünmesiyle devam edilmiştir (Şenel, 1982: 65-66).

Kısaca üretici güçlerde yaşanan önemli gelişmelerle birlikte M.Ö. 14-13. bin yıllarından itibaren, insanlar, taşları delerek, çeşitli madenleri ve nesnelere birlikte kullanarak çeşitli silahları üretmeye başlamıştır. Taştan bıçaklar, kamalar, savaş baltaları, keskin taş uçlu ve ağaç saplı mızrak ve oklar gibi (Diakov - Kovalev, 2014: 41, 45). Ayrıca ağlar, kemikten olta iğneleri ve zıpkınlar gibi buluşlarla avcılığın da önemini artmıştır.

Bu çalışma kapsamında izah edilmeye çalışıldığı gibi, zirai inkılâba gelinceye kadar oldukça uzun bir süreci kapsayan dönemde ilk insanlar, ihtiyaçları olan besinlerini elde edebilmek amacıyla toplayıcılık, avcılık ve hayvancılık merhalelerini yaşamıştır. Söz konusu merhalelerden geçerken de besin elde etme faaliyetlerini etkileyen pek çok faktörle karşılaşmıştır. İlkel ekonomi döneminde ilk insanların besin elde etme faaliyetlerini etkilemiş olan önemli faktörleri çevre, teknolojik seviye, nüfus, gelenek ve görenekler olarak sıralamak mümkündür (Boratav, 1963: 100-102).

İlk avcı ve toplayıcı topluluklarda görülen müşterek bazı özellikleri şöyle özetleyebiliriz (Boratav, 1963: 106-107):

- Av ve toplanacak bitki ve yemişlerin yerleşik hayata mani olması,
- Hayatta kalabilmenin av ve toplanacak gıdaya bağlı olması,
- Avcılık ve toplayıcılığın fazla nüfusun beslenmesine elverişli olmaması,
- Göçebe ve küçük mahallî guruplar halinde yaşama mecburiyetiyle genelde parçalı bir siyasi organizasyon tipinin sergilenmesi,
- Teknolojik yetersizliğin ve sürekli göç etmenin taşınacak eşyayı sınırlı tutması,
- Ekonomik yapının ve teknolojinin basitliğinin ekonomik fazlalığa mani olması, gibi.

Zirai faaliyete geçişler, Mezolitğin sonlarını ve Neolitğin başlarını kapsayan dönemde genelde yabani tahıl devşiriciliği yapılmak suretiyle gerçekleşmiştir. Ekinlerin bazen sulandığı, bazen çapalandığı bu dönem, kimilerince ön tarım olarak da adlandırılmaktadır (Şenel, 2006: 251).

3. YERLEŞİK HAYAT SONRASI İLKEL TOPLUMDA SOSYO-EKONOMİK GELİŞME

Günümüzden 10.000 yıl öncesinden itibaren insanların hayvan yetiştiriciliğine başladığı sanılmaktadır. Zaman ilerledikçe bir iki avın gurup üyelerinin besin ihtiyacını karşılamaması ve nüfus arttıkça gurupta açlık belirtilerinin ortaya çıkması gibi problemler insanları yeni yöntem bulmaya zorlamıştır. Yaşanan meşakatlere sabreden insan, yaşadığı tecrübelerle keşfettiği sürekl avı uygulamasının sonunda hayvancılığa/çobanlığa geçişi ilk olarak M.Ö. 8000'lerde Bereketli Hilal bölgesi olarak bilinen Akdeniz'in doğu ucundan başlayıp Basra körfezine kadar uzanan coğrafi alanda gerçekleştirmiştir (Güran, 2014: 11).

Bir geçiş dönemi olan Mezolitik dönemde insanlar, bitkilere olan bağımlılıklarını azaltmaya ve hayvanlardan daha fazla faydalanmaya başlamışlardır. Bu ara buz üstünde avlanmanın güçlüğü avlanmada yöntem değişikliğine sebep olmuştur. Avda sürüler takip edilerek alışkanlıkları ve göçleri tespit edilmeye çalışılırken, önceden avcı tarafından belirlenen avda yer ve izleme hızı da, artık sürüler tarafından belirlenmeye başlamıştır (Bronowski, 2009: 37).

Nüfus artış hızı oldukça düşük seyretmesine rağmen avlanmanın müsait olmayacağı zamanlarda, besin ihtiyacının karşılanabilmesi için uzun bir zaman arayışı içerisinde olan ilk insanların, nihayet günümüzden yaklaşık 10.000 yıl önce hayat tarzlarında büyük değişikliğe sebep olacak bir sürecin başlangıcı şöyle olmuştur. Bir görüşe göre, göç zamanı olmasına rağmen koyun ve keçi sürülerinin göç etmemesi, kimi insan topluluklarının dikkatini çekmiş ve bu durumdan, kimi hayvanların evcilleştirilebileceğini anlamışlardır (Bronowski, 2009: 46). Bu hususta bir başka görüşe göre de, bir yabancı koyun sürüsüne rastlayan bir insan topluluğu, bu sürüyü birkaç hafta takip ederek ihtiyaç hâsıl oldukça yiyecek ihtiyaçlarını bu sürüden karşılamaya başlar. Vaktaki sürüyü tutabilecekleri uygun vadiye gelince, vadinin açık kısmına çadır kurarak bir müddet kalırlar. Yapılan bu yöntemin birkaç defa tecrübe edilmesiyle avcılıktan çobanlığa geçişlerin başladığı sanılmaktadır (Davis, 2009: 11).

Mezolitik dönemde, M.Ö. 10.000'de köpekle başlanılan hayvanların evcilleştirilmesine; M.Ö. 6. - 5. bin yıllarında, koyun, keçi ve inekten sonra ürünün oluşturulmasına yardımcı olan koşum ve çeki hayvanlarıyla devam edilmiştir. Yaban eşiği, öküz gibi (Güran, 2014: 11-13, 101 & Bronowski, 2009: 59). Hayvanların evcilleştirilmesi sürecine, belli bir süre sonra Asya, Afrika ve Avrupa'nın pek çok yerinde devam edilmiştir. Ancak Yeni Dünyada hayvanların evcilleştirilmesi de gecikmeli olmuştur. Mesela Avcılık ve toplayıcılık yapan insanların M.Ö. 12. binde Amerika Birleşik Devletleri'ne, M.Ö. 10.000'de Meksika'ya, M.Ö. 9.000'de de Güney Amerika'ya ulaştıkları sanılmaktadır. Amerika'da evcilleştirilen hayvanlar arasında lama, alpaga, tüysüz köpek, hindi vs. öne çıkmaktadır. Ancak söz konusu hayvanların yük taşımaya ve binek olarak kullanılmaya müsait olmadıkları gibi çoban hayatına da uygun olmadıkları dikkat çekmektedir (Şenel, 1982: 156-157).

Yukarı Paleolitğin elbaltaları, Mezolitğin kemik ve geyik boynuzdan üretilen olta ve zıpkın başlıkları, ok ve mızrak başlıkları olan minitaşlar, Mezolitik teknolojinin başarılarından. Mezolitğin bu araçları, bazı Mezolitik toplulukların istikrarlı yiyecek sağlamanın yanı sıra balıkçılık, balıkçılıkta uzmanlaşma ve az çok yerleşik toplulukların ortaya çıkmalarına yol açmıştır.

Silah olmasının yanında balta, orman açma, tahta kulübeler, tahta çitler, kayık ve kayıklar ve diğer pek çok üretim maddelerinin yapılmasında kullanılmıştır (Şenel, 1982: 128-129).

Çobanlık ve hayvancılıkla yaşamaya başlayan topluluklar, sürülerinin beslenebileceği otlakları belli zamanlarda sahiplenerek buralarda sürüleriyle birlikte geçici olarak yerleşmeyle başlamalarıyla ilke defa geçici olarak toprak mülkiyeti gündeme gelmiştir (Sencer, 1987: 35). Ayrıca göçebe ve çobanlıkta sahip olunan sürüler, topluluğun aynı soya mensup ailelerden oluşmasına yol açmıştır. Her ne kadar soydaş ailelerden oluşsa da bu topluluk, kimi zaman işgücünden faydalandığı yabancı fertleri sahiplenmesiyle bir dinamizm kazanmıştır. Fakat zirai üretime geçilemediği için, toplumsal ayrımlaşma bir eğilimden öte gidememiştir. Göçebe kabilecilikte temelli toplumsal ayrımlaşma ise bitkilerin evcilleştirilmeye ve üretim aracının geliştirilmeye çalışıldığı zaman yani zirai üretime geçişle ortaya çıkacaktır. Zirai üretime geçilmesiyle birlikte de toprak bir üretim aracı ve mülkiyet konusu olarak kabile şeflerinin ellerine geçmeye başlayacak ve çok geçmeden de sınıflaşmanın yolu açılacaktır (Sencer, 1987: 36).

Kabilelerin çiftçiler ve çobanlar olarak temelde iki guruba ayrılmalarıyla ilk toplumsal işbölümü ortaya çıkmıştır (Hançerlioğlu, 1993: 185). İlkel toplumu oluşturan kabilelerin keşfedilen yeni aletleri kullanmalarının yanı sıra iki temel sektöre ayrılmalarıyla birlikte, insan emeğinin verimliliği artmaya başlamıştır. Sağlanan verimlilik artışı da, kimi insanlara faydalanabileceği uygun şartları sağlamıştır. Hayvancılığın ve zirai faaliyetin insanlara artı zaman olarak yansması sonucunda, atıl durmak istemeyen insanlar arasında sanat ve zanaatlar ortaya çıkmaya başlamıştır. İnsanın tükettiğinden fazla üretir hale gelmesi sonucunda kimi insanlar, bir başkasının üretilmiş olan tüketim fazlalığına sürekli olarak el koyma (sömürü) imkânını sağlamasıyla insanların köle olarak çalıştırılmaları başlamıştır (İlin - Segal, 1943: 98 & Diakov - Kovalev, 2014: 69). Ayrıca verimlilik artışının sürekli hale gelmesiyle de, üretim fazlası ürünün değerlendirilmesi büyük problem haline gelmiştir (Güran, 2014: 14). Bunun üzerine her iki topluluk arasında üretim fazlası ürünlerin değiştirilmesi/ değiş-tokuş bir zaruret olarak ortaya çıkmıştır. Fakat kısa bir süre sonra yerleşik topluluklar, kendi kendilerine yeterli bir ekonomik yapıya sahip olduktan sonra aynı ürünleri kendileri ürettikleri için gereksiz görerek ihtiyaç duymamışlardır. Ancak kendilerinin üretmediği fakat çiftçilerin ürettikleri ürünlere çok ihtiyaçları olan çoban toplulukları, savaşçı üstünlüklerini daha da artırarak icbar ve talandan geri durmamışlardır (İlin - Segal, 1943: 72-74, 97-98 & McNeill, 2002: 50).

Buz devrinin sonunda toplayıcılık faaliyetleri sırasında iri taneli bitkilerin dikkati çekmesiyle toplayıcılıktan üreticiliğe geçiş sürecinin ilk defa Bereketli Hilal Bölgesinde şöyle başladığı sanılmaktadır. Bitki ve meyveleri gerek tanımada ve gerekse bitki ve meyvelerin bulunacağı alanları tahminde uzmanlaşan toplayıcılık faaliyetini yürüten kadınlar, aynı zamanda çeşitli bitkiler arasından faydalı olanları tespit etme demek olan tahıl devşirmeyi de öğrenmiştir. Toplamada uzmanlaşan kadınların toplama anında veya taşınırken etrafa dökülüp saçılan tanelerin belli bir zaman sonra filizlendiklerini tespit etmeleriyle zirai faaliyete giden yol ve yöntem açılmış olabilir. Yahut ta yabani otlar arasında bir genetik rastlantı sonucu, yabani buğdayla doğal keçi otunun cinslerinin karışması sonucunda ekmeçlik buğdayı elde edilmiş olabilirler (Bronowski, 2009: 49-50 & Güvenç, 1973: 190). Bu yönde bilgi ve tecrübelerini artırmak suretiyle kendilerini geliştiren kadınlar sayesinde M.Ö. 8. bin yıldan itibaren zirai faaliyete geçilmiştir. Ancak tahılın ekilmesi, yetişmesi, bakımı, olgunlaştıktan sonra hasadının yapılması gibi süreçlerin takibi, ister istemez söz konusu yerde daha fazla kalmaya sebep olmuştur. Dolayısıyla çobanlığın yanı sıra zirai faaliyete geçiş de insanları yerleşik hayata geçmeye adeta zorlamıştır (Özkan - Üretken, 2009: 431 & Davis, 2009: 11-12). Ayrıca yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde Filistin'de ve Ürdün nehri vadisinde, 10.000 yıl öncesine ait yeraltı silolarının (tahıl depolarının) varlığı, söz konusu bölgede zirai faaliyete başlanılmasının zamanını ortaya koymaktadır (Güvenç, 1973: 188).

Kimi yazarlar, Mezolitik ve Neolitik dönemleri kapsayan yukarı Paleolitik dönemin sonundan ilk uygarlıkların başlamasına kadar geçen sürece, geçiş merhalesi demektedir. Zirai inkılâp ile birlikte, ilkel topluluktan uygar topluma geçilmeye başlanılmıştır, ancak bütün ilk topluluklar bu süreci aynı anda yaşayamamıştır. Uzmanlaşmaları düşük seviyede kalan Yakındoğu'nun Mezolitik toplulukları, önce başlaması ve sona ermesi, M.Ö. 10.000 ila M.Ö. 3000 dolaylarını kapsayan "geçiş merhalesi"ni

yaşamışlar ve müteakiben Paleolitik Dönem'den Neolitik Dönem'e geçmeyi başaran ilk topluluklar olmuşlardır (Şenel, 1982: 125 & Özüşen - Yıldız, 2012: 7). İnsanın hayatını devam ettirebilmesi için ilk ziraat şekli, sivri uçlu bir sopayla toprağı kazmak şeklinde cilalı taş devrinde gerçekleştirildiği için, bu büyük ekonomik gelişmeye Neolitik inkılâp denilmektedir (Hançerlioğlu, 1993: 395). Zirai faaliyete geçişle birlikte toprak, insan emeğiyle değerlendirilmeye başlanmış; beslenmek için değil, ilerde tüketilmek için üretilmeye ve bir ürün fazlası oluşturulmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan yeni teknolojiler üretmeye de başlayan insanın önemli bir iş aracı olan sabanı bulmasıyla birlikte toprağın önemli bir üretim aracına dönüşmesi de sağlanmıştır (Sencer, 1987: 37).

Buzul döneminin sona ermesiyle görülen iklim değişikliklerinin, uygun çevre şartlarını oluşturamaması, yabancı tahıl türlerinin ve evcilleştirmeye müsait yabancı hayvan türlerinin bulunmaması gibi hususlar, Yeni Dünya'da zirai inkılâbının gecikmesinin önemli sebepleri arasında görülmektedir. Ambarlamaya elverişli olmayan kabak, biber, fasulye gibi sebze türünden bitkilerin evcilleştirilmesine Yeni Dünya'da ancak M.Ö. 7000'de başlanabilmiş, fakat M.Ö.10.000'den itibaren mısır devşiriciliğinin yapıldığı bilirse de, ambarlamaya elverişli olan mısırın evcilleştirilebilmesi ise, M.Ö. 5000'de veya M.Ö. 3000'de gerçekleştirilebilmiştir (Bronowski, 2009: 55 & Şenel, 1982: 156).

Yeni Dünyada gecikmeli olarak başlanılan bitkilerin ve hayvanların evcilleştirilmesinde dikkati çeken temel farkları şöyle sıralayabiliriz (Şenel, 2006: 255).

- 4-5 bin yıl gecikmeyle başlamıştır.
- Evcilleştirilen bitki ve hayvan türleri Eski Dünya'dakinden farklıdır.
- Evcilleştirme bölgelerinde hayvanlar bitkilerden önce evcilleştirilmiştir.
- Yeni Dünya'da üretime, birbirinden bağımsız geçilen iki bölgesinden biri, Orta Amerika'da Meksika ve diğeri de Güney Amerika'da And Dağları bölgesidir.
- Yeni Dünya'nın başlıca üç tane temel besin kaynağı: mısır, fasulye ve kabaktır.

Bilgi ve kültürlerini artıran Neolitik çiftçi toplulukları, kurdukları yerleşim yerlerinde basit bir sosyo-ekonomik yapı oluşturmuşlardır. İmtiyazlı kişi ve gurupların söz konusu olmadığı Neolitik köy topluluklarının sosyal yapısına göre, sahip olunan teknoloji ve kaynaklar herkesi çalışmaya zorluyordu. Zirai faaliyet dışında kalan boş zamanlarında kadınların bitki, erkeklerin hayvancılıkla uğraşmalarının yanı sıra sanat ve zanaatlarla ilgilerini sürdürmeleri sonucunda yeni sanayiler ve yeni teknolojiler ortaya çıkmaya başlamış; çeşitli üretimde uzmanlık alanlarının gelişmesiyle de zanaatçılar sınıfı oluşmuştur. Madenlerin eritilmesi, madeni eşyanın imali ve çömlekçilik başlamış; bitkilerin tıbbi yönlerinin öğrenilmesi, kimi lifli bitkilerden iplik üretilmesi sağlanarak dokumacılığa geçilmiştir (Şenel, 1982: 158-167 & Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1979: 44). Zanaatlarda uzmanlaşmanın yanı sıra emeğin üretkenliğinde görülen artışla, ikinci toplumsal işbölümü ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece, toplumun tüm kesimlerinin ihtiyaçları, üretici güçler tarafından daha iyi karşılanmaya çalışılmıştır (Hançerlioğlu, 1993: 185 & Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1979: 55).

Kısaca çiftçi-çoban farklılaşması denebilecek olan ikinci toplumsal işbölümüyle, topluluklar arası siyasi ilişkiler, yoğun ve sistemli ilişkiler şeklinde gelişme göstermiştir. Neolitik çiftçi yerleşim yerlerinde çeşitli meslekler ve sanatlar icra edilmeye başlanılmış olduğu için çiftçi toplulukları kendi kendilerine yeterli bir ekonomik yapıdaydılar. Marangozlar, çömlekçiler, dokumacılar, taş cilalayıcılar vs faaliyet halindeydiler. Fakat göçebe oldukları için Neolitik çoban topluluklarının söz konusu imkânları oldukça sınırlıydı. Bu sebeple Neolitik çoban topluluklarının kendi kendilerine yetersiz bir ekonomileri olması sebebiyle, ihtiyaç hissettikleri ürünleri elde edebilmek için sık sık talan ve yağmalama faaliyetlerine başvurdukları bilinmektedir. Hatta bu sebepten Neolitik çiftçiler, göçebelerden korunmak maksadıyla, yerleşim yerlerinin etrafına çepeçevre kalın duvarlar, su hendekleri ve gözetleme kuleleri inşa etmişlerdir (Şenel, 1982: 181-192).

Günümüzde kalorimizin % 90'ından fazlasını karşıladığımız buğday, mısır, patates, darı ve arpa bitkileri M.Ö. 9500'le 3500 arasında evcilleştirilmiştir. İleri teknolojinin yaygınlaşmış olmasına rağmen son iki bin yıl içerisinde evcilleştirilen bitki ve hayvanlara önemli bir ilave yapılmamıştır (Harari, 2015: 89).

Toplayıcı ekonomiden üretici ekonomiye geçmek suretiyle ilk insanların uygar topluma geçiş merhaleleri gerçekleşmekte ve bu süreç devletin ortaya çıkmasına kadar devam etmektedir. İlk insan topluluklarından, uygar topluma geçişlerin ilki, M.Ö. 3000 - M.Ö. 1500 yılları arasında gerçekleştirilmiş, sonra M.Ö. 1500'lerden M.S. 1500'ler arasında oldukça önemli bir ilk insan toplulukları da bu merhaleye geçebilmiştir. Ancak zamanımızda dünyanın çeşitli yerlerinde kimi toplulukların hâlâ uygar topluma katılabilmek için çaba sarf ettikleri bilinmektedir (Şenel, 1982: 28). İnsanlık tarihinin bu sürecinde insanların yerleşik hayata geçmeye başlamalarıyla yaşanan gelişmeleri şöyle özetlemek mümkündür (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1979: 44).

- Geleneksel bağların sıklaşmasının yanı sıra, insanlar arasında yeni bağlar oluşmuştur.
- Sosyo-ekonomik ilişkiler artış göstermiştir.
- Saldırıların ve talanların karşısında klanlar birleşmeye başlamıştır.
- Klanlar arasındaki bağların güçlenmesi büyüyen topluluklara yansımıştır.
- Aralarında bağların kuvvetlenmesiyle kabileler birliğe ve mülkiyete yönelmiştir.
- Kabileleri birbirinden ayıran doğal sınırlar çizilmeye başlamıştır.

Avcılık ve hayvancılığın erkeklere uygun bir faaliyet alanı olarak görülmesinin yanı sıra, erkeklerin çalışmasının, maddî malların kaynağı olmaya başlaması gibi unsurlar çoban kabilelerin ekonomisinde erkeklerin rolünün artmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan toprağın işlenmesinde kas gücüne duyulan ihtiyaç ve çeki hayvanlarından faydalanılması da ziraatta erkeğin rolünün artmasına sebep olan temel unsurlar olmuştur. İlkel topluluklarda üretimde emek gücünün önem kazanmasıyla toplumsal hayat değişmeye başlamış, kadınların çalışması zamanla evin bakımı ve düzeni ile sınırlı kalmıştır (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1979: 57).

Tarihte nüfus artışının yaşandığı dönemlerden biri, zirai inkılâptır. Zirai inkılâbın Filistin, Lübnan, Ürdün Suriye ve Irak ülkeleriyle, Türkiye'nin Güneydoğu illerinden Basra körfezine kadar alanı kapsayan bereketli toprakları kapsayan alanda (Bereketli Hilal Bölgesi) başlamasıyla kil ve kerpiçten evler çoğalmış, sosyal hayat yeniden şekillenmiş ve nüfus kısa süre içerisinde 10 kat artış göstermiştir (Güvenç, 1973: 187).

İnsanların sürekli hareket halinde olduğu ilkel toplum hayatının uzun bir süreci boyunca kadınlar tarafından, birden fazla küçük çocuğun taşınması, önemli bir risk unsuru olarak görülmüştür. Ayrıca zirai inkılâbın öncesine kadar düzenli bir şekilde yiyecek sağlamamanın imkânı da olmamıştır. Yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte, taşınmada çocuğun risk oluşturmasının ortadan kalkması ve yiyecek sağlamanın istikrara kavuşması gibi gelişmelerle zirai faaliyetin yapıldığı ilk yerleşim yerlerinde nüfus artışı da yaşanmaya başlamıştır. Kısaca iki milyonluk bir süreci kapsayan ve ortalama insan ömrünün 20-30 arasında değiştiği Paleolitik (Eski Taş) dönem boyunca yılda ortalama 5 kişilik bir nüfus artışıyla aşağı Paleolitğin başında 125 bin kadar olan dünya nüfusu, Neeolitik dönemin başında 5 milyona ancak ulaşabilmiştir (Şenel, 1982: 166 & Cipolla, 1992: 95). Neolitik (Yeni Taş) dönem öncesinde yıllık nüfus artışının sadece 5 kişi iken zirai inkılâpla birlikte nüfus artışı %05 ila % 1 arasında bir artış seyri takip etmeye başlamıştır (Cipolla, 1992: 74).

Uygar toplum denilince ilk akla gelen şehirdir. Şehirlerin başlangıcı da köylerdir. Zirai faaliyete geçilmesiyle birlikte ziraatla uğraşan küçük köy topluluklarının görülmesiyle, sosyal hayat şekillenmeye başlamıştır. Küçük köy topluluklarındaki üreticiler, tükettiklerinin üzerinde üretim yapmaları sonucunda, genelde hayatta kalabilmek için yiyecek maddesi üretmeye mecbur olmayan ancak farklı mesleklerle uğraşan insanların oluşturduğu kasaba ve şehirler ortaya çıkmaya başlamıştır. Şehir nüfus da, tarım sitemlerinin kuru veya sulu yapılmasına göre toplam nüfusun % 10 ila % 20'si arasında değişme göstermiştir. Şehirli nüfusunu oluşturan muhtelif guruplar arasında yönetici, asker, âlim, sanatkâr, esnaf, tüccar gibileri öne çıkmaktadır. Zirai üretimin artışına paralel olarak büyüyen yerleşim yerleri arasında MÖ 7000'de 5-10 bin nüfuslu Anadolu'daki Çatal Höyük, büyüklük bakımından ilk sırayı almıştır (Güvenç, 1973: 192-193). MÖ 5000'le 4000 arası döneme gelindiğinde de Bereketli Hilal Bölgesinde 10.000 nüfuslu şehirlerin sayılarının arttığı görülmüştür (Harari, 2015: 113).

4. SONUÇ

İlkel toplum dönemi, insanların birlikte çalışmaya ve yaşamaya mecbur oldukları tarihi sürecin uzun bir dönemini kapsamaktadır. İnsanlık ilkel toplum, köleci toplum, feodal toplum, kapitalist toplum gibi evreleri geçirmiş olmasına rağmen insanların ihtiyaçlarının karşılanması faaliyeti, günümüz sanayileşmelerini tamamlayarak refah toplumlarına ulaşmış ülkelerde bile insanların ilk gündemini oluşturmaya devam etmektedir.

İlk insanlarda ihtiyaçları karşılama faaliyeti, toplayıcılıkla başlamış, avcılık ve balıkçılıkla devam etmiş, daha sonra bunlara üretim faaliyeti eklenmiştir. İnsanların üretim faaliyetine geçmesiyle birlikte kaynakları tüketme faaliyeti artarak ve çeşitlenerek devam etmektedir.

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren beslenme, giyinme, barınma ve güvenlik gibi ihtiyaçlar mutlaka karşılanması gereken ihtiyaçlar olarak ortaya çıkmıştır. Tecrübe ve bilginin artmasına paralel olarak insanlar, hayatın devamlılığı için ihtiyaçları ve bu ihtiyaçları karşılama yöntemlerini de sürekli geliştirmişlerdir.

Küçük topluluklar halinde yaşayan ilk insanlar, önceleri faaliyetlerini tek başlarına sürdürmeye çalışmış olabilirler, ancak bu tür bir faaliyet oldukça riskli ve zor olduğu için zamanla toplumsal hayatın başlamasına paralel olarak gelişen ihtiyaçlarını birlikte çalışarak tedarik etmişlerdir. Bu bakımdan ilkel insanlar, erken dönemlerden itibaren toplum halinde yaşamaya başlamışlar, ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri de birlikte üretme gayreti içerisinde olmuşlardır.

Üretimin henüz bilinmediği, iş bölümünün olmadığı, ihtiyaçlarının dışında insanların fazla besin ve mal tedarikine gitmediği için emek verimliliğinin düşük olduğu ilkel toplulukta toplumsal artının üretilebilmesi gecikmiştir, hatta hiç üretilememiştir. Besin üreticiliği faaliyetine geçişle birlikte cinsiyet ayrımına dayalı basit/doğal işbölümü görülmeye başlamıştır. Avlanma ve savunma işlerini erkekler üstlenirken kadınlar ev ve bahçe işlerinde devam etmiştir. Bu ara aşiret tarzı teşkilatlanmalar başlamış, kabileler arasında kimi anlaşmazlıklar savaşa sonuçlansa da, kölelik henüz bilinmediği için alınan esirler, ya öldürülmüşler veya ihtiyaç duyulması halinde topluluğa kabul edilmişlerdir. Emegın üretkenliğinde ilerlemeler başladıktan sonra ilkel toplumlarda köle emeğinden sınırlı faydalanmalar başlamış, artı ürün elde etme yarışının başlamasının yanı sıra, çok geçmeden tükettiklerinden fazla maddi değer ürettikleri dikkate alınarak esirlerin emek gücünden aşırı faydalanmalar başlamıştır. Artı ürün sağlamaları karşılığında hayatta kalmalarına müsaade edilmeye başlanılan esirlerin, toplumda benimsenmesi ve bunun da yaygınlık kazanmasıyla yeni bir sınıf olarak kölelik ortaya çıkmıştır.

Yerleşik hayat ilk defa evcilleştirilmeye müsait bitki ve hayvan türlerinin bulunduğu, suyun ve münbit arazilerin yer aldığı Bereketli Hilal Bölgesinde küçük köy toplulukları şeklinde başlamıştır. Bereketli Hilal bölgesinden Anadolu'ya, Balkanlara ve diğer Avrupa ülkelerine yayılan zirai inkılâp ile en son tanışan İngiliz Adaları olmuştur. Yerleşik hayata geçişle birlikte medeni hayat başlamış, pek çok sanat ve zanaatlar ortaya çıkmıştır. Ancak bitkilerin ve hayvanların evcilleştirilmesine Yeni Dünyada 4-5 bin yıl gecikmeyle başlanılmıştır.

Zirai inkılâbın sonuçları arasında, ilk toplumsal işbölümüyle çeşitli sanat ve zanaatların ortaya çıkmasının yanı sıra ticaretin başlangıcı sayılan ürünlerin düzenli olarak değiş tokuşunun başlaması ve ilk şehirleşme faaliyetleri sayılabilir. Ayrıca sulu tarıma geçilmiş, ortalama insan ömrü uzamış, hayat kolaylaşmış, eğitim kurumlaşmaya ve devletlerin kurulmasına giden süreç başlamıştır.

Önceleri çok nadir görülen savaşlar, genelde hayvancılığı bir hayat tarzı olarak seçen ilkel toplulukların, yerleşik hayata geçen insanların ürünlerini yağmalama faaliyetleriyle sürekli hale gelmiştir. Söz konusu durum da daha sonra devletlerarası savaşların şekillenmesinde etkili rol oynamıştır. Kısaca ekonomik faaliyetine bir dal parçasıyla başlamış olan insanoğlu, daha sonra taşları ve madenleri kullanmak suretiyle bu yöndeki faaliyetlerini devam ettirmiştir.

KAYNAKÇA

- Ağakay, M. A. (1974). Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Boratav, Ç. (1963). “İlkel Toplumlarda Besin Elde Etme Faaliyetleri”, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi, Sayı: 1, ss. 99-113.
- Bronowski, J. (2009). İnsanın Yükselişi, (Çev. Aykut Göker). Ankara: Say Yayınları.
- Cipolla. (1992). Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi, (Çev. M. Sırrı Gezgin). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Davis, J. C. (2009). Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz İnsanın Hikâyesi. (Çev. Barış Bıçakçı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Diakov, V. - Kovalev, S. (2014). İlkçağ Tarihi – 1, (Çev. Özdemir İnce). Ankara: V Yayınları.
- Eröz, M. (1973). İktisat Sosyolojisine Başlangıç. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Göze, A. (1980). Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri. İstanbul: İstanbul Ü. Yayınları.
- Güran, T. (2014). İktisat Tarihi. İstanbul: Der Yayınları.
- Güvenç, B. (1973). İnsan ve Kültür. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1993). Ekonomi Terimleri ve Ekonomi ile ilgili Ticaret ve Hukuk Terimleri. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Harari, Y. N. (2015). Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi, (Çev. Ertuğrul Genç). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Harman, C. (2010). Halkların Dünya Tarihi Taş Çağından Yeni Binyıla, (Çev. Uygur Kocabaşoğlu). İstanbul: Yordam Kitap.
- İlin - Segal, M.-E. (1943). İnsan Nasıl İnsan Oldu, (Çev. Ahmet Zekerya). İstanbul: Say Yayınları.
- Kazgan, G. (1984). İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Köklü, A. (1977). İktisat İlimine Giriş. Ankara: S Yayınları.
- Kuyucuklu, N. (1985). İktisadi Olaylar Tarihi. İstanbul: İ.Ü. Siyasi Bilimler Fak. Yayını.
- McNeill, W. H. (2002). Dünya Tarihi, (Çev. Alâeddin Şenel). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Özgüven, A. (1994). İktisat Bilimine Giriş. Ankara: Filiz Kitabevi.
- Özkan - Üretken, Ş-H. (2009.) “Feodalizm/Feodalite”. Felsefe Ansiklopedisi, Cilt:6, 2009, Ebabil Yayınları, ss. 429-448.
- Özüşen, B.- Yıldız, Z. (2012). Buzul Çağı’ndan İlk Çağ’a Tüketimin Tarihi. Süleyman Demirel Üniversitesi, Vizyoner Dergisi, C.4, S.7. ss.1-16.
- Sencer, M. (1987). Toplumların Evrimi. Amme İdaresi Dergisi, S.1(20), ss.33-58.
- Şenel, A. (1982). İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Şenel, A. (2006). Kemirgenlerden Sömürgecilere İnsanlık Tarihi. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Türkay, O.(1999). İktisat Teorisine Giriş. Ankara: İmaj Yayınları.
- Türkbal, A. (1983). Fiyat Teorisi Mikroiktisat. Erzurum: Atatürk Ü.Yayınları.
- Üstünel, B. E. (1969). Ekonominin Temelleri. İstanbul: Mısırlı Matbaacılık A.Ş.
- Yarkın, İ. (1996). Politik Ekonomi Ders Kitabı Cilt: I. SSCB Ekonomi Enstitüsü Bilimler Akademisi. İstanbul: (Almanca Baskı 1955) İnter Yayınları.
- Zaim, S. (1997).Çalışma Ekonomisi. İstanbul: Filiz Kitabevi Yayınları.
- Zubritski, M.& K. (1979). İlkel Topluluk Köleci Toplum, Feodal Toplum Kapitalist-Öncesi Biçimler, (Çev. Sevim Belli). Ankara: Sol Yayınları.

AKİF'İN DUYGU VE İNANÇ DÜNYASI

Ali Taştekin
alitastekin@arel.edu.tr

Özet

Ülkemizde 2021 yılı İstiklal Marşı'nın milli marş olarak kabul edilmesinin 100'üncü yıl dönümü olması münasebetiyle "Mehmet Akif ve İstiklal Marşı" yılı olarak kabul edildi. Yıl boyunca yapılan etkinliklerde İstiklal Marşı bütün yönleriyle ele alındı. Akif'e bu eşsiz güzellikteki şiiri yazdıran dünyaya bir göz atmakta yarar olduğu değerlendirilmektedir.

Akif'in "Oku, şayed sana bir hisli yürek lazımsa;" dizesi, bu konuyu ele alma niyetimizin özünü oluşturuyor. Yürek durursa bütün organların iflas edeceği gerçeği, yazma hedefinin de kaynağının da yürek olması gerektiğini haykırıyor. Cesaret de feraset de merhametin ürünü; hatta bütün maharetler bile yüreğin marifetiymiş gibi geliyor insana. Hiçbir düşünce süvarisi yürek atına binmeden muradına doğru parkurlardan erişemez belki de. Bu nedenle yürekli olmak ve yüreği dikkate almak; şecaat ile şiddeti, mertlik ile öfkeyi ve kahramanlık ile kibri birbirinden ayıran imbik misali özel süzgeçlerden kişiliği damıtmak; tohumun kök salması, dalın yaprağa ve ağaca erişmesi gibi yaratığın insanlık değerine yükselmesi için hayatla yoğrulması ve zorluklarla yeniden haşrolması kadar değerli ve önemlidir.

Her hali ve her çabasıyla örnek alınacak bir kişilikteki Akif'in hayatı, olabildiğince farklı gözlemler ve değerlendirmelerin ışığında kısaca tespit edildi. Takdir edilecektir ki onun hayatı tek başına bir kitap hacmini aşacak mahiyette renkli ve akıcı bir serüven gibidir. Baytarlıktan öğretmenliğe, şairlikten vaizliğe ve hatiplikten vekillığe, gazeteciliğe kadar pek çok alanda çalışmış; en az dört dilde okumuş, yazmış, konuşmuş birinin hayatı filim olsa yeridir. Safahat onun sadece eseri değil, aynı zamanda kişilik ve karakterinin veciz bir temsilidir.

Mithat Cemal Kuntay'a ithaf ettiği "İki Arkadaş Fatih Yolunda" adlı manzumede yer alan;

"-Hayır, hayâl ile yoktur benim alışverişim.../ İnan ki, her ne demişsem, görüp de söylemişim.

Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek: / Sözüm odun gibi olsun, hakikat olsun tek!" dizeleri, onun ne kadar gerçekçi ve gerçek bir şair olduğunu göstermektedir.

Akif'in gözlerden gönüllere nakşolmasını arzu ettiğimiz satırları, tamamlamaya ömrünün vefa etmediği noktaların ip uçlarını da içermekte ve satır aralarında kalan gizli bilgiler tespit edildikçe, onu daha görünür hale getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akif, İstiklal Marşı, İslam, İstiklal Savaşı.

AKIF'S WORLD OF FEELING AND FAITH

Abstract

In our country, 2021 was accepted as the year of "Mehmet Akif and the National Anthem", on the occasion of the 100th anniversary of the adoption of the National Anthem as the national anthem. All aspects of the National Anthem were discussed at events held throughout the year. It is considered useful to take a look at the world that made Akif write this uniquely beautiful poem.

Akif's "Read, if you need a feeling heart;" is at the core of our intention to address this topic. The fact that if the heart stops, all organs will fail, it cries out that the heart should be both the goal and the source of writing. Courage and foresight are the product of compassion; even all the skills seem to be the work of the heart. Perhaps no thought cavalryman can reach his destination from the right tracks

without getting on the horse of his heart. Therefore, to be courageous and consider the heart; distilling personality through special filters like a retort that distinguish between bravery and violence, bravery and anger, heroism and arrogance; It is as valuable and important as the seed to take root, the branch reaching the leaf and the tree, as well as the creature's kneading with life and rebirth with difficulties in order for the creature to rise to human value.

The life of Akif, who is an exemplary personality in every way and with every effort, was briefly determined in the light of as many different observations and evaluations as possible. It will be appreciated that his life is like a colorful and flowing adventure that would exceed the volume of a book alone. He worked in many fields from veterinarian to teacher, from poet to preacher, from orator to deputy, journalism; The life of someone who has read, written and spoken in at least four languages would be a movie. Safahat is not only his work, but also a concise representation of his personality and character.

In the poem named "Two Friends on the Way of Fatih", which he dedicated to Mithat Cemal Kuntay;

"-No, my shopping is not with imagination.../ Believe me, whatever I said, I saw and said it.

This is my favorite job in the world: / Let my word be like wood, let it be the only truth!" His lines show how realistic and true a poet he is.

The lines of Akif that we wish to be engraved from the eyes to the hearts also contain the clues of the points that he did not spend his life to complete, and as the secret information between the lines is detected, it makes it more visible.

Keywords: Akif, National Anthem, Islam, War of Independence.

Giriş

Ahlâkı ve maneviyatı çok yüksek olan Âkif, karıncayı bile incitmekten çekinen bir karakterdedir. Bağımlılık yapan her türlü içki, sigara vb. şeylerden hep uzak durmuştur. Toplum için yaşayan, milleti için çalışan ve çabalayan biridir. En belirgin özelliği vefakâr ve fedakâr oluşudur. Adalete, hak ve hukuka çok önem verir, İslam ahlakını hayatına mihenk edindiği için her hali ve tavırla örnek değerdedir.

Dostlarını ölünceye kadar unutmamış, hayatını adeta dostlarına ve değer verdiği milletine adamıştır. Yazılarını yaşayarak, şiirlerini gözyaşıyla ıslatarak ve gönülden duyarak, büyük bir coşkuyla dile getirmiş, nerdeyse tüm varlığını bu uğurda harcamıştır. Şiir ve düz yazıları; ruhunun çirpinması, vicdanının sızlaması ve irfanının haykırmasının doğal yansıması gibidir.

"O, duygu ve düşüncelerini şiirine aktarırken, bütünüyle gerçekten de billur gibi akan açık, sade, canlı ve kıvrak bir İstanbul Türkçesini kullanabilmiştir." (Korkmaz: 1995:58). Yedinci Kitap7, Gölgele (Kahire, 1933)'deki "bazı şiirler, gerçekleşmeyen bir idealin verdiği üzüntü ile vatandan uzak ve işgal edilmiş bir İslâm diyarında yalnızlık haletiruhiyesinin doğurduğu kırgınlıktan kaynaklanan tevekkül ve teslimiyetin mistik duygularıyla kaleme alınmıştır." Uluçay, 2014: 39, 40). "Şairin kendi benini ve iç acılarını terennüm ettiği Gölgele'deki manzumelerde insan ruhunun çeşitli duygu durumlarını ifade eden kelimeler ağırlığı teşkil eder." (Gökçek, 2005: 40).

Samimi olmayı, erdemli davranmayı, güvenilir kalmayı ve sağlam iletişim kurmayı başaran Âkif, üzüntülerini kalbine gömmüş, sitemlerini sanata döndürmüştür. Sadeliği sevmiş, gösterişten, tören, protokol, vb. şeylerden adeta kaçmıştır. En çok eleştirdiği konular; riya, yalan, dedikodu, fitne

---

7 Mehmet Akif'in eski harflerle Mısır'da bastırıldığı, bir kısmı daha önce yazılmış kırk bir şiirinden meydana gelen son kitabıdır.

çıkarmak, hilekârlık, karaktersizlik, tembellik, nemelazımcılık, bencillik, yanlış tevekkül ve şükürsüzlük gibi şeylerdir.

“Şair bu duygu şiirlerinde heyecanın, şekil güzelliğinin, edebiyatın kaçınılmaz malzemesi sayılan söz sanatı ile imajların da ‘doz’unun iyi tayin eder, hudutlarını itina ile çizer. Akif mübalağayı ‘tadında bırakmış’ ve hayâllerinde meselâ Hâmid gibi kâinatın dışına çıkacak kadar gerçekten uzaklaşmamıştır. Mithat Cemâl’in ifade ettiği gibi, O, Çanakkale’de şehid düşen Mehmetçiğin zaferinin büyüklüğünü tarif ederken:

“Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş, asker!

Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer.” diyor. Böylece hayali ve mübalağayı ‘gerçek’in fazla dışına taşırmıyor. Eğer Akif yerine bu şiiri Hâmid yazsaydı, muhakkak ki ‘gökten ecdad’ı indirmekle yetinmeyecekti. Belki “Gökten Allah inerek öpse o pâk alnı değer.” diyecekti. Fakat o zaman mısra da, hayal de sunileşirdi. Hâlbuki Akif’in şiiri hiçbir zaman ayakları yerden kesilmemiştir. Şiirine renk katan, üslûbuna şahsiyet kazandıran şey, normal dilin, tabii ifadenin dışından seçilmemiştir.” (Hacıeminoğlu, 1970: 14).

Âkif; alçakgönüllü, yumuşak huylu ve ünsiyet sahibi bir kimsedir. Ama aynı zamanda mazlumun yanında onu koruyan aslan, gafilin önünde rehber, cahilin ardında çoban gibidir. Haksızlık karşısında dilsiz şeytan olmayı çok eleştirmiş, asla nokta kadar menfaat için virgül gibi eğilmemiştir. Onun duygu ve inancının değerlerini şiir dışındaki yazılarında da ustalıkla dile getirdiğini biliyoruz. Mesela Akif’in “mektupları, yakın tarih açısından taşıdığı önem kadar, Türk edebiyatının bu büyük şairini duygu dünyası, edebî ve fikrî yapısı itibariyle değerlendirme bakımından da önemli metinlerdir.” diyen Uluçay, “Akif, heyecanlarını ifade ederken, kabaran duygularını şiire aktarırken fiilleri artırır. Tempo yükselir. Fiiller sıklaşır. Fiil zamanları anlatılan ortamın, ruh tufanının seyrine uygun olarak değişik kipler arasında gider gelir.” tespitinde bulunuyor (Uluçay, 2014: 214). Akif, Türkçenin bütün imkânlarını kendini güzel ve etkili ifade edebilmek için en iyi şekilde kullanabilme becerisine sahip olduğu için samimiyetinin seline kaptırdığı zamanlarda, dilin kalıplarını zorladığı anlar da olmaktadır.

İslam’a, yani Âkif’in inancına göre insan; varlıkların en şerefli ve en güzel şekilde yaratılmış olanıdır. Bu nedenle insan İlâhî bir sanat eseridir ve bu kâinatta her türlü engeli aşabilecek güce ve azme göre donatılmıştır. Her bir insan adeta Yüce kudretin dilinden dökülen, kaleminden damlayan muhteşem birer şiir gibidir. Şiir engel tanımaz, hava ve su gibi bulduğu her boşluğu doldurarak hem gittiği yere hayat verir hem de girdiği ortamın şeklini alarak ahenk sağlar. Tüm doğa, özellikle hava ve bulutlar; insanın mutlu ve sağlıklı yaşaması için gece gündüz hareket ederken, aynı zamanda insan duygu ve düşüncelerini taşımakla görevli oldukları için insanın sesini, sözünü ve özünü dosta kalkan misali sunmaya amade, düşmana kılıç gibi vurmaya hazır hizmetçi gibidir. İşte Âkif’in hayatı da böyle çok yönlü ve işlevsel şiir dizeleri gibidir. Mehmet Akif;

“Hayır, hayâl ile yoktur benim alışverişim...

İnan ki her ne demişsem görüp de söylemişim.

Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek;

Sözüm odun gibi olsun, hakikat olsun tek!” diyerek, Safahât’ın gerçek düşünce ve samimi duygular üzerine bina edildiğini belirtmiştir.

"Her şeyi olduğu gibi görür, görüldüğü gibi tasvir ederim.

En fukarâ muhitlere gider, onları bir ressam gibi aynen tesbit etmeye çalışırım.

Benim şiirlerimin bir vâsf-ı mümeyyizi budur:

Her şeyi olduğu gibi görmek ve göstermek." diyen bir sanatkârın, sosyal olaya, çevreye ve varlığa belli bir zâviyeden ve belli bir hazırlıkla, belli bir maksat için baktığı, şiirini bu zemîne oturttuğu rahatlıkla söylenebilir.” (Yıldız, 2021). İşte bu açı da bu maksat da bu zemin de Türk Ulus’unun millî ve manevi değerleri olmuştur.

İnceleme

Âkif “İnsan” başlıklı şiirinde örnek insanı tasvir etmektedir. Bu manzumede şair kendini inanç ve duygularını betimlemiş gibidir. (Ersoy, 2001):

“Terakki meyli artık fitratında ruh-i saridir!
Bütün esrar-ı hilkatten haberdar olmak istersin,
Bu gaybistan-ı hiça-hiçten kurtulmak istersin!
Meadın, mebdein, halin ki üç müdhiş muammadır...

Durur edvar-ı müstakbel gibi karşında hep hazır.” Bu dizelere yansıyan yaratılışın bütün sırlarını öğrenme merakı ile gelişme ve ilerleme azmi, Akif’in belki de en belirgin vasfıdır. Bu sayede on parmağında on ayrı hüner oluşmuş, her an yayından fırlamaya hazır bir okmuş gibi kusursuz ve gergin bir hayatın zorluklarında yoğrulmuştur.

Toplumun ilerleyip kalkınabilmesi için ilim, irfan, marifet ve faziletin yaygınlaşmasının ve halkın belli bir kültür seviyesine gelmesinin gerekli olduğunu düşünen Mehmet Âkif, halk eğitimine de en az okullardaki eğitim kadar önem verilmesini savunur. Halkın eğitilmesinde önemli rol oynayan iki kurumdan bahsetmektedir: Cami ve Basın. Camileri de bir eğitim yuvası gibi düşünmekte olan Şair, bu nedenle, din adamlarının da iyi bir eğitmeden geçmelerinin, müspet ilim sahasında da iyi yetişmeleri gerektiğinin altını çizmektedir. (Uslu, 2015: 139, 140). Kendisi toplumu aydınlatmak için bu iki mektep imkânlarından azami ölçüde yararlanmış, iki kurumun da körpe fidan gibi dikilen Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik açılarından vaz geçirmeziğine katkı sunmuştur.

Yapılan bir inceleme sonunda Safahat adlı eserde doğrudan yer alan ve öne çıkan 25 değer bulunmuştur. “Elde edilen verilere göre değerlerin yüzdelik oranları şu şekilde tespit edilmiştir: Adalet (%2.2), Ahlak (%2.0), Aile (%3.7), Bağımsızlık (%0.9), Barış (%0.4), Bilim (%1.4), Birlik (%3.8), Çalışkanlık (%6.3), Doğruluk Dürüstlük (%9.3), Duyarlı Olma (%0.2), Fedakarlık (%0.2), Görev ve Sorumluluk (%0.6), Hak-İnsan Hakları (28.2), Kahramanlık (%2.0), Merhamet (%2.5), Millet Sevgisi (%15.0), Özgürlük (%2.5), Sağlık (%0.7), Sanat (%5.1), Saygı (%0.5), Sevgi (%0.7), Temizlik (%2.8), Ümit (Umut) (%4.2), Vatanseverlik (%4.4), Yardımseverlik (%0.3)” (Küçükaya, 2014: 69). Âkif’in en çok üzerinde durduğu bu değerler, toplum ve dünya nizamı için onun önem verdiği milli ve manevi cevherlerdir.

Âkif’in medeniyet anlayışı Gökâlî’ye benzer. Ziya Gökâlî, “medeniyetin bir evrensel bir de millî kültür (hars) yönünün olduğunu ifade eder. Medeniyeti oluşturan şey bilim ve tekniktir. Kültür ise milletin manevî özelliklerini muhafaza eden, yaşamasını sağlayan bir husustur.” Mehmet Âkif de Ziya Gökâlî gibi medeniyetin bilim ve teknik tarafını benimser ve nerede olursa olsun alınmasını ister. Ancak manevî kıymetlerimizin muhafaza edilmesini ön koşul kabul eder. Bir şiirinde bu düşüncelerini şöyle dile getirir: “Evet, ulûmunu asrın şebaba öğretelim; /Mukaddesata, fakat çokça ihtiram edelim” (Cirhinlioğlu ve Tektaş, 2019: 106, 107).

Medeniyete ve milli değerler ile manevi kıymetlere özel önem veren Mehmet Âkif Ersoy; şiirlerinin çoğunu savaş koşullarının en zor olduğu, milletçe ölüm kalım mücadelesi verdiğimiz dönemlerde kaleme aldığı için bizi biz yapan kültürel değerlerin önemini bizzat yaşayarak görmüştür. Bir değeri şiirleştirirken canlı tanıklar ve örnek kişiliklerden yararlanmış, sağlam kanıtlarla ifadesine derin anlamlar katmıştır. Milleti diri tutmak, moral değerlerimizi genç nesillere aşılacak, ye’se savaş açarak ümitsizliği kırmak, manda ve himayeyi asla kabul etmemek gibi konularda vaaz ve nasihatler verirken, İslam tarihinden, milli hasletlerimizden yararlanmayı ihmal etmemiştir. Adalet, hakkaniyet, samimiyet, merhamet ve sadakat ile mertlik, cömertlik, kahramanlık, fedakârlık, çalışkanlık ve özgürlük, ilim, şehitlik, gazilik, gibi cesaret ve feraset konularını işlerken; ecdadına ve İslam tarihine atıflarda bulunmuş, ele aldığı tüm değerleri örneklendirerek daha anlamlı ve daha etkili bir hale dönüştürmüştür.

Âkif, her haliyle toplumun büyük kesimleri tarafından hüsnü kabul gören bir düşünürdür. O toplumu bir kuyumcu titizliğiyle inceler, örseler ve gerektiğinde sarsarak kendine getirmeye gayret eder. “Yürekler en mülevves, en sefil amal için çarpar;/ Sinirler en muhal endişeden titrer durur par par! / Olur cem’iyyet efradınca şahsi menfa’at “ma’bud! / Sorarsan kimse bilmez var mı “hak” namında bir mevcud.” diyen “Âkif’in topluma dair görüşlerini sosyoloji disiplininin alt dallarından olan “edebiyat sosyolojisi” ile “din sosyolojisi” alanlarında daha çok dile getirdiği aşîkârdır. Yani

diyebiliriz ki Âkif, edebiyat sahasındaki mümtaz şiiirleri ile sosyolojik mevzuları incelemiş araştırmış, toplumun gözü önüne bir levha güzelliğinde sermiştir.” (Cirhinlioğlu ve Tektaş, 2019: 104).

Mehmet Âkif Ersoy’la ortak idealler etrafında vatanın kurtuluşu için mücadele eden ve daha sonra da Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran gazilerimiz ile bu süreçte verdiğimiz şehitlerimizin yaşadıkları olaylar ve zorluklar aynıdır. Devleti kuran bu ekibin, Âkif’in öncelendiği değerleri yeni neslin yetiştirilmesi için okul programlarına koydukları görülmektedir. Diğer bir ifadeyle Âkif’in işlediği değerler, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin değerleriyle çelişmemektedir. Nitekim Safahat’ta geçen değerler ile ders kitaplarında yer alan değerler birbirleriyle örtüşmekte ve içerikleri benzeşmektedir. Türk Milli Eğitiminin genel amaçları ve tarih, edebiyat gibi sosyal bilgiler içeren dersinin kapsamına bu milli değerler özenle nakşedilmiştir.

Âkif, şiiirlerinde veciz ifadelerle yer verdiği gibi “anlatımını güçlendirmek, vermek istediği mesajı daha etkili hâle getirmek ya da dikkat çekmek istediği noktayı göstermek amacıyla atasözlerini de kullanmıştır. Bir musibet bin nasihatten yeğdir. “Dünyâda nâsihat mi olur Şark’a müessir? / Binlerce musibet yine hâib, yine hâsir!” (Gölgeler). İyilik et, denize at, balık bilmezse Hâlik bilir. “Ama Hâlik biliyor, bilmesin isterse balık.” (Âsım). Kurunun yanında yaş da yanar. “Yanında yaş da yanar, çâresiz, yanan kurunun...” (Fatih Kürsüsünde). Ölürse yer beğensin, kalırsa el beğensin. “Cemâatin arasından ‘Kalırsa: El beğenir; Ölürse: yer beğenir’ dört adam çıkarsa, getir!” (Fatih Kürsüsünde). Yiğit meydanda belli olur. “Ne büyük söyle ne çok söyle; yiğit işde gerek.” (Gölgeler)” (Küçük, 2014: 73, 107) vb. ifadeler şiiire derinlik katmakla kalmaz, aynı zamanda okurun ibret almasını ve toplum nizamına uymasını da sağlamaya hizmet sunar.

Manzum hikâyeleri ile nesirlerindeki konuşma diline dayalı Türkçesinden ziyade, Âkif’in her açıdan en ölümsüz eseri İstiklal Marşı’dır. Âkif’in Türkçesi ile şekillenen İstiklal Marşı, Türk milletinin şan ve şeref sembolü olmasının yanında, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye Türkçesinin eriştiği zirve noktayı göstermesi bakımından en muhteşem vesikamızdır da. Dilde sadeleşme maceramızın bütün iyi niyetli çabalara rağmen yalınlaşmak, basitleşmek ve tatsızlaşmak hatta anlaşılmaz hale gelmek gibi tehlikeli gidişatına bent olan bu şaheser şiiir, ölmek üzere olan milletimizin istiklali kadar silinmeye çalışılan kültür mirasımızın, tarihsel hafızamızın da bağımsızlık bildirgesi olmuştur. Nitekim dili yabancı dillerin etkisinden arındırmak ne kadar önemli ise dilimize, tarihimize ve kültürümüze mal olmuş kavramları yaşatmak da o derece gereklidir. Bu abide şiiirle, halkın anlamadığı bir takım uydurma kelime ve ibarelerin adeta istila ettiği, yabancı dillerin kurallarıyla karmaşık hale getirilen şiiir sanatı yerini; Âkif’in sade ama basit değil, süslü ama ağır değil, derin ama zor değil ve üretilmiş ama yapma ve yapmacık değil diline bırakmıştır.

Türk Milleti’nin en zor günleri olan Kurtuluş Savaşı öncesi ve sonrasında Milli Şairimiz, “dinî ve millî değerlerin yok edilmek istendiği, devletin çöküş, toplumun ise çözülüş sancılarını çektiği dönemlerin yakın şahididir. Mehmet Âkif; sevilen, sayılan, dindar bir çevrede, kültürlü bir ailede yetişmiştir. Yaşadığı dönemde kültürel imkânlardan faydalanmış, edebî ve ilmî yönlerden kendini yetiştirmiş, birçok değerli âlimden özel dersler almıştır. Dinî ilimlerini tahsil ederken fen ilimlerini de öğrenmiş, kültür dünyasında laboratuvar ile camiye birleştirmeyi başarmıştır. Başta Türk Dili ve Edebiyatı olmak üzere, Arap, Fars ve Fransız dil ve edebiyatlarını gramer kaideleriyle birlikte öğrenmiş, hatta çeşitli çevirilerde bulunmuştur. Dil ve edebiyat alanındaki çalışmalarıyla Doğu’nun manzum hikâyeciliği ile Batı realizmini menşur şiiir vadisinde kendi selis ifadesiyle mezcetmiş, devrindeki düşünce sistemleriyle çok yönlü etkileşim içerisinde olmuştur. Mehmet Âkif Ersoy “toplumu bir bütün olarak gören, genç neslin yetişmesine emek harcayan bir idealisttir. Onun başarısı bu necip milletin başarısıdır. Bilinçli bir toplum için, birlik ve beraberlik ruhunu yansıtan şiiirlerinin çok okunması ve sosyal analizinin yapılması gerekmektedir.” (Cirhinlioğlu ve Tektaş, 2019: 108).

Mehmet Âkif’in, “gençliğinde kaleme almış olduğu klasik şiiir tarzındaki birkaç manzumesi dışarıda tutulursa, şiiirlerinin konularına göre dilinin de değiştiği görülmektedir. Hatta aynı manzume içerisinde, konuşanın toplumsal ve düşünsel düzeyine uygun olarak dil ve kullanılan kelimeler farklılık gösterir. Çağdaşlarından farklı bir dil anlayışına sahip olan Mehmet Âkif, Türkçeyi bir kuyumcu titizliğiyle inceden inceye en iyi şekilde işleyen şiiirlerden biri olmuş; şiiirlerinde kullandığı

dil ile Türkçenin en güzel örnekleri arasında yer almış ve Türkçenin gelişmesine katkılarda bulunmuştur. Onun Türkçeye yaptığı en büyük hizmet de budur. Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde verilen bağımsızlık mücadelesinde, Türk milletinin uğrunda savaştığı değerleri, acıları, sevinçleri ve kahramanlıkları yazdığı şiirlerle en iyi şekilde dile getiren bir şairdir Mehmet Âkif Ersoy. İstiklal Savaşı'nın manevi cephesini hazırlayan en önemli isimlerin başında gelen Mehmet Âkif Ersoy; aynı zamanda bilgi birikimi, vatan sevgisi, inancı ve çalışkanlığı ile millî bir değerdir.” (Küçük, 2014: 110).

Yeni Türk şiirinin şekillenmesinde Âkif'in özel bir yeri ve değeri bulunmaktadır. Bu şiirde “sistemli bir gelecek tasavvuru kuran üç şair Mehmet Âkif, Tevfik Fikret ve Nazım Hikmet'tir. Bu üç şairi de gelecekle ilgili hayâllere, umutlara ve beklentilere yönelten temel neden yaşanan zamandan, siyasal ve sosyal düzenden duydukları rahatsızlıktır. Fakat bu rahatsızlığın kaynakları farklıdır. Âkif, sosyal adaletsizlikten, tembellikten, dinin yanlış ve eksik anlaşılmasından, merhamet kurumlarının yokluğundan, cahillikten, körü körüne duyulan Avrupa hayranlığından rahatsızdır. Fikret de bu problemlerin çoğundan rahatsızlık duyar ama o bütün bir geçmişin de içinde yaşanılan zamanın da köhne, zorba ve taassup içinde olduğunu düşünür. Nazım Hikmet, sanayileşme ile başlayan kapitalizmden, feodal kurumlardan, düzene hizmet eden geleneklerden rahatsızdır.” diyen Çam, üç şairin de “mükemmel bir gelecek”in kurulması konusunda hemfikir olduklarını belirtirken, “üç şair hem tasavvurlarının manivelası olan felsefî, dinî ve siyasî bağlıkları bakımından hem de tasavvur edilen geleceğin özellikleri ve nitelikleri bakımından farklıdır.” tespitinde bulunuyor. Ayrıca her üç şairin gelecek tasavvuru için ise; “Âkif, modern dünyanın sorunlarını çözecek, onun iktisadî, ilmî ve ahlâkî temellerini kuracak bir İslâm anlayışından yola çıkar. Fikret, zaman zaman inzivaya çekilmek, fikir değiştirmekle birlikte genel olarak Hümanist bir bakış açısının etkisi altındadır. Nazım Hikmet ise Marksist bir sosyalizme yaslanarak geleceği hayâl eder ve onun için şiirlerini bir mücadele vasıtası olarak görür. Âkif'in geleceğinde imanlı, ahlâklı, dürüst, fazîletli, merhametli çağın ilimleriyle donanmış, millî ve İslâmî birliği sağlamış insanlar olacaktır. Fikret'in geleceğinde, namuslu, aydın, merhametli, özgür ve daima ilerlemeci insanlar olacaktır. Nazım'ın geleceğinde ise sınıfsal kavganın temellerini anlamış, emeğin değerini her şeyin önüne koymuş, sömürgecilikle mücadele etmiş ve sınıfsız bir düzenin kurumlarını kurmuş insanlar olacaktır.” (Çam, 2011: 75, 76) diyor. Cumhuriyet dönemimizin bu üç aydını da aynı sancıları çekmiş, benzer zorlukları yaşamış ve hep ülkenin parlak geleceğinin ümidi ve hayaliyle yaşamıştır. Yol ve yöntemleri ayrı olsa da çıkış ve varış noktaları ortaktır. Bugünkü milli kimliğimizin şekillenmesinde her üç çınarımızın da etkisi ve gölgesi büyük olmuş, dil ve edebiyatımızın kökleşmesinde yerleri doldurulamayacak ölçüde derin hale gelmiştir.

Mehmet Akif'in yakın dostu Mithat Cemal, “Akif'te yüz kahramana yetecek kadar ahlâk ve seciye bulunduğunu, ama onun yine sıradan bir insan gibi yaşadığını söyler. Kuntay'a göre, Akif'in bu ahlâk seciyesini Kuran yapmıştır, Cevdet Paşa Kuran'ın nâsiri ise, Akif de şairidir. Fakat Kur'an Cevdet Paşa'nın yalnız kültürünü yapmış, Mehmet Akif'in ise kültürüyle beraber seciyesini de yapmıştır.” (Narlı, 2011: 506).

“Mithat Cemâl, Akif'in istihzayı sevmediği halde bu yolla manzumeler yazmasını şöyle izah eder: “Fertle değil, ferdin cemiyeti sarsan tarafla istihza ediyordu: Bu istihzayı da bazen merhametle, bazen infialle güzelleştiriyordu.” (Kuntay, 1986: 298).

Âkif'in etkisi ülke sınırlarını aşmış, gönüllerden göklere, zihinlerden tarihi köklere kadar ulaşmıştır. Ülkesinin istiklalini ve istikbalini düşünen her vatanperver, onun ruhundan süzülen mısraları ortak manevi miras bilerek kullanmakta ve bilincini bu engin kültür denizindeki huzur iklimlerine salmaktadır. “Bosna Hersek'te geçen savaşta düşmanların özel hedefleri camiler ve diğer İslami yapıtlar idiler. Savaş esnasında 614 cami, 218 mescit, 69 mekteb, 4 tekke, 37 türbe ve 405 diğer dini vakıfların yapıtları yok edildi ya da tahrip edildi. Bu eserler düşmanlar tarafından neden yıkıldı? Çünkü Boşnakların özünü ifade ediyorlar, hüviyetini koruyorlar. Aynı zamanda Boşnakların muhafaza ettikleri bu eserler ortak Osmanlı mirasımız oldukları için yıkıldılar. Bu toprak, bu iman, minareler, ‘inci’ dediğimiz yapıtlar için can vermeye razı olanlar(ın) Rabbimize edecek(leri) en uygun dua: Ruhumun senden, İlahi şudur ancak emeli; değmesin mabedimin göğsüne na-mahrem eli! Bu ezanlar ki şahadetleri dinin temeli, ebedi yurdumun üstünde benim inlemeli” (Hasanagiç, 2016: 74).

Âkif, İslam'ın birleştirici özelliğine her fırsatta vurgu yapar. “Öyle ki İslam şemsiyesi altında halkların kendi kavmiyet duygularından arındıklarını, hangi etnik kökene mensup olduklarına bakmaksızın birbirlerinin kardeşi olduklarını ve birbirlerinin dert ve sıkıntılarını hepsinin aynı şekilde hissetmeleri gerektiğini anlatır.” (Canhasi, 2016: 78). Bu düşüncedir ki Âkif; bizim sınırlarımızı yapay çizgilerden kurtarır ve her dinden, ırktan ve zevkten insanı ayırım gözetmeksizin Yaratıcı'nın eşsiz eseri kabul ederek gönül coğrafyasında bir, biricik ve eşit tanır.

Sonuç ve Değerlendirme

Millî şairin duygu ve inanç dünyasının zirve noktası İstiklal Marşı'dır. Safahat'ta duyduğu ve gördüğü her şeyi hislerinin imbiğinde eritmiş, akıl süzgecinden geçirerek en veciz bir şekilde yazıya veya söze dökmüştür. Onun cümle kalıpları adeta altından birer mücevher olarak işlenmiş sanat harikalarıdır. İnancının titizliği ile kişiliğinin hassasiyeti, milletin gönlünde taht kurmasına vesile olmuştur.

İstiklâl Marşı'nı; doğru anlamak ve değerini yeterince kavramak için onun hangi şartlarda yazıldığını bilmemiz ve şairinin ruh halini idrak etmemiz gerekir. Her şeyden çok özgüvene, özveriye ve başarıya azmine ihtiyacımızın olduğu o günlerde silah zoruyla vicdanların sesleri kısılmaya çalışılıyor; Türk Milleti'nin hür iradesi baskı altına alınmak isteniyordu.

Safahât; çaresizliğin, ümitsizliğin hatta sitemlerin gel gitlerle gönül deryalarımızı dalgalandırdığı bir manevî iklimdir. Onu okurken, bazen kendinizi kara kara bulutların kapladığı gök kubbenin altında yapayalnız kalmış gibi hissedersiniz. Bazen de kendinizi gök gürültüsü ve şimşeklerin ardından rahmet olarak inen hayat membainin altında ruhunuzu birlik nurunun güneşinde yıkarken bulur ya da sırsıklam bir halde özgürlük meşalesinin ay yıldızlı gölgesinde bir vatan olursunuz.

“Nasıl tahammül eder hür olan esâretine?”

Kör olsun ağlamayan, ey vatan felâketine.” beyti, esaretin kör olası felaketini duygu dünyamıza bir tufan gibi indirmektedir. İnanç dünyamızı altüst edecek güçteki isyan mısraları, imanı çelik kadar sağlam Âkif'in bile kaleminden süzûlebilmıştır o zor koşullar altında;

“Yetmez mi musâb olduğumuz bunca devâhî?”

Ağzım kurusun... Yok musun ey adl-i İlâhî!” sözleri, bir isyandan çok, dostu sitem mahiyetine bürünmüştür ama bizi alır o karanlık günlerin dehlizlerine götürür. Onun endişe ve üzüntüleri asla ümitsizliğe dönüşmez. Derhal duygu sarsıntısının ardından özgüven aşılama, nasihatlerle Asım'ın neslini uyandırmaya devam eder. 1913 yılında yazdığı şu mısralarla umudun şairi; adeta ye'si, ümitsizliği topa tutmuştur:

"İş bitti...Sebâtın sonu yoktur!" deme, yılma!

Ey millet-i merhûme, sakın ye'se kapılma!"

“Ye's öyle bataktır ki düşersen boğulursun.

Ümmide sarıl sımsıkı, seyret ne olursun!” mısralarından altı yıl sonra “Gölgeler”de;

“Batmazdı bu devlet, "batacağıdır" demeyeydik.

Batmazdı, hayır, batmadı, hem batmayacaktır;

Tek sen uluyan ye'si gebert, azmi uyandır.” diyerek, bir iç muhasebesinden sonra gerekli gördüğü talimatları sıralıyor:

“Şu karşımızdaki mahşer kudursa, çıldırsa;

Denizler ordu, bulutlar donanma yağdırsa;

Bu altımızdaki yerden bütün yanardağlar,

Taşıp da kaplasa âfâkı bir kızıl sarsar;

Değil mi cephemizin sînesinde iman bir;

Sevinme bir, acı bir, gaye aynı, vicdan bir;

Değil mi sinede birdir vuran yürek...Yılmaz!

Cihan yıkılsa, emin ol, bu cephe sarsılmaz!” telkininde bulunuyor. Bu mısralar, azmin ve emeğin asla boşa gitmeyeceğini gösteren, âtinin her karanlık ufkunda sönmeyen umut ışıkları gibidir.

Bu duygu ve düşüncelerin beslediği İstiklâl Marşı, yurt toprağı üstünde tüten en son ocak sönmedikçe bayrağın Türk ülkesinin şafaklarında dalgalanışının da devam edeceği inancı ile başlar. Türk Milleti, Hakk'a tapan bir millet olarak istiklâli hakketmiştir. Batı en gelişmiş savaş vasıtalarına sahipse, Türk Milleti de sarsılmaz bir imana sahiptir. Altında sayısız şehidin yattığı vatan toprağı sıradan bir toprak değildir; sıkılsa şehitler fişkıracak kadar kanla yıkanan bu topraklar için kendini feda etmeyecek bir tek Türk yoktur. Bir mabet kadar mukaddes olan Türk yurduna, bir Türk gibi bakmayacak olanlar ona asla dokunamamalıdır. Allah'ın varlığına ve birliğine şahadet eden ezanlar bu yurdun üstünde ebediyen yankılanmalıdır... gibi temel duygu ve fikirler üzerine oturtulan İstiklâl Marşı; bayrağa da Türk Milleti'ne de ebediyete kadar izmihlâl yoktur düşüncesiyle sona erer.

İstiklâl Marşı'ndan önce Safahat'ta yer alan şiirlerdeki düşünce ve duygular; sitem ve sığınma, ye's ve ümit, azim ve sebat gibi inişli ve çıkışlı bir seyir izlerken; milli kahramanlık marşımızda tüm hisler sürekli yükselen bir ümit, moral ve güven duygusuna dönüşmüştür. Akif'e göre; bizler geçmişin mirasını ve geleceğin emanetini omuzlarımızda taşıyoruz. Gelecek nesillere bu kutsal emaneti atalarımıza yaraşır bir şekilde taşıma azminde olmalıyız. Bizden sonra gelecek kuşaklara güçlü ve gelişmiş bir ülke bırakmak için çok çalışmalıyız. Asla ümitsizliğe düşmemeli, korkuya kapılmadan damarlarımızdaki asil kana güvenmeliyiz. Ölümü göze alan insandan daha güçlü silah yoktur. Bunun en çarpıcı kanıtı, İstiklal Savaşımız ve onun kahraman evlatlarıdır. Bu evlat, bilinen dünya tarihinin her devresinde var olan birkaç köklü milletten birine mensup olmanın övüncüyle birlikte özgüven gücünü yüreğinde, mazlum milletlerin asırlık yükünü omuzlarında taşıma bilinci ile sonsuzluğa yürümektedir. Kardeşlik hukukunun güçlenmesi; kültürel zenginliğimiz olan düşünce, inanç ve duygu farklarımızın evrensel değerlerle beslenmesi için daha çok çalışacağız.

Mehmet Akif Ersoy'u anlamak, onun duygu ve inanç dünyasına vakıf olmak; her Türk vatandaşının İstiklal Savaşı öncesindeki zor koşullarla bir daha karşılaşmaması için önemli ve gereklidir. Hem yakın Türk tarihini hem de Türk bilim, sanat ve kültür değerlerini iyi anlamak bakımlarından Akif'i doğru okumanın bir zorunluluk olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Canhasi, S. (2016). Mehmet Âkif Ersoy'un Nesirlerinde Arnavutlar ve Arnavutluk, Uluslararası 21. Yüzyılda Mehmet Âkif'i Yeniden Okumak Paneli Bildiriler Kitabı, Burdur.
- Cirhinlioğlu, Z. & Tektaş, M. (2019). Mehmet Âkif Ersoy'un Şiirlerinde Sosyolojik Temalar, Anemon. Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1) 99–109.
- Çam, Ç. (2011). Mehmet Âkif, Tefik Fikret ve Nazım Hikmet'in Şiirlerinde Gelecek Tasavvuru. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- Ersoy, M. Â. (2001). Safahat (haz. C. Kurnaz, M. Tatçı, K. Akarsu, A. Hayber, E. S. Tozlu). Ankara: MEB Yayınları.
- Gökçek, F. (2005). Mehmet Âkif'in Şiir Dünyası. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1970). Safahat'ın Dil ve Üslûbu, İstanbul.
- Hasanagiç, S. (2016). İstiklal Marşı'nın Bosna Hersek'teki Yankıları ve Önemi, Uluslararası 21. Yüzyılda Mehmet Âkif'i Yeniden Okumak Paneli Bildiriler Kitabı, Editörler: Dursun Köse, Mustafa Kılınc ve Himmet Büke, 11 Mart 2016, Burdur.
- Korkmaz, Z. (1995). Türk Dili Üzerine Araştırmalar-II. Ankara.
- Kuntay, M. C. (1986). Mehmet Akif, Ankara.
- Küçük, M. (2014). Mehmet Âkif Ersoy ve Türkçe. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, 21, 2.
- Küçükkaya, C. (2014). Mehmet Âkif Ersoy'un Şiirlerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Van.
- Narlı, M. (2011). "Romanlarda Mehmet Akif Portresi" Vefatının 75. Yılında Mehmet Akif Ersoy, İstanbul.

5. Uluslararası İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu

Uluçay, M. (2014). Mehmet Âkif Ersoy'un Eserleri Üzerinde Dil ve Üslûp İncelemesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.

Uslu, E. M. (2015). Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat Adlı Eserinde Eğitim Olgusu, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale.

Yıldız, S.(2021). Âkif'e Dair-3: Safahât'ta İstiklâl Marşı'nın Kökleri-1, <https://www.edebiyatdunyamiz.com>, (e.t: 20.09.2021).

**ANTICIPATING A COSMIC CIVILIZATION: FROM THE SILK ROAD
TO OUR SPACE AGE**

H. James BIRX

Prof. Dr. Dr., Emeritus Professor of Anthropology, Canisius College, New York
USA

Distinguished Visiting Professor (permanent status), Faculty of Philology,
University of Belgrade, Serbia
belgradejim@hotmail.com

Branko MILICEVIC

Professor of Photography, BM Studio, Belgrade, Serbia
bmstudiobg@gmail.com

Abstract

Over the centuries, since its earliest establishment during the Han Dynasty of China (206 BCE-220 CE), the so-called Silk Road connected the East and the West both by land and by sea. Caravans and ships brought goods, especially silk and spices (as well as other luxury items), from Asia to Europe and Africa. This dynamic transcontinental network of commerce also resulted in the spread of cultures, with different ideas and beliefs and values, including languages, diverging in both directions. Nevertheless, the Western Hemisphere was not yet a part of this material and intellectual movement on our earth. The Italian Marco Polo (1254-1324) is exemplary of an explorer and traveler who benefited greatly from his own extensive journeys on the Silk Road in order both to expand and to enrich the cross-cultural and socio-political exchanges of goods and information. At the beginning of the last century, the French geologist-paleontologist and Jesuit priest Pierre Teilhard de Chardin (1881-1955) envisioned an evolving and involuting noosphere; a layer of mind encircling our entire planet. Today, through ongoing advances in science and technology, the global Internet is in fact uniting all the cultures that exist on our earth. Consequently, one experiences the continuing evolution and convergence of knowledge in the special sciences, philosophy, theology, and the arts. And yet, with the digitalization of information, one may now envision the divergence of knowledge from our planet to other worlds in this solar system and even far beyond it, e.g., the exchange of information between our earth and the moon or Mars or human-constructed space-cities, with the human being becoming first a multiplanetary and then eventually a multigalactic species. One may argue that, in both exploring and colonizing beyond our planet, the American astronaut Neil Armstrong (1930-2012) had symbolized the onset of our Space Age with its extraterrestrial expansion of civilization into this universe. Stretching the imagination, one may even anticipate an emergence of cosmic-overbeings with their sidereal civilizations. Of course, as this network of information-exchange evolves into a single cosmic civilization, future challenges will need to be met and solved by our superior descendants in terms of their overcoming those new problems that will involve space, time, communication, and human relationships throughout this material reality.

Keywords: Cosmic-Overbeings, Divergence, Evolution, Exoanthropology, Extinction, Galaxies, Immortality, Information, Space-Cities, Universe

01. Prologue: A Cosmic Perspective

Our species exists between two major perspectives: a cosmic reality of endless galaxies and the planetary perspective of organic evolution. Each perspective encompasses an immense period of

time; this universe is about 14 billion years old, while life forms have been emerging and evolving on our earth during the past 4 billion years. The influential Greek philosopher Aristotle had taught that this planet is eternal, life forms are fixed, and the human being is at the apex of a static hierarchy of organic plants and animals. However, going far beyond this Aristotelian worldview, the Italian philosopher Giordano Bruno (1548-1600) boldly claimed that this universe is not only eternal in time, but also infinite in space and endlessly changing. His new worldview embraced a truly cosmic perspective, since he maintained that reality consists of an infinite number of stars and planets and moons; as such, for him, there is an infinite number of galaxies and other island universes. Furthermore, Bruno had claimed that life forms and intelligent beings exist on other worlds throughout this material reality.

In recent history, the scientific theories of Charles Darwin (1809-1882) and Albert Einstein (1879-1925) have forever removed both the earth and *Homo sapiens* from any central or special position in this dynamic cosmos. As a consequence of the ongoing achievements of science and technology, the human being is now aware of its insignificant place in an endless universe that is utterly indifferent to the fleeting existence of our species.

Yet, it was the German philosopher Friedrich Nietzsche (1844-1900) who grappled with the far-reaching implications of both the disturbing cosmic perspective and the alarming evolution framework; his piercing insights resulted in a philosophy of overcoming and creativity. He acknowledged the inevitable conclusion that *Homo sapiens* is merely a temporary link between those fossil apes that had existed in the remote past and those superior beings that will emerge in the distant future. For him, over the coming ages, civilization itself will change as well, resulting in a radically different worldview. Furthermore, Nietzsche's awesome vision penetrated finite space and eternal time (as he saw them), concluding that this material reality is cyclical and that it will repeat itself forever in the exact same sequence of objects and events and relationships. This is his colossal idea of the eternal recurrence of this same universe; this extraordinary outlook gives everything that ever exists a form of immortality. Nietzsche's philosophy of overcoming and creativity also foresaw the emergence of new values in the ongoing advancement of human civilization. For Nietzsche, our future descendants as higher-beings and their following cosmic-overbeings will accept the metaphysical truth of an eternal recurrence of this same universe. Nevertheless, Nietzsche never envisioned our species leaving this planet in order to explore and to colonize other worlds, eventually to exist among the stars. Of course, the ever-curious human being is no longer nailed to our earth. Its ever-widening quest for more information is preparing our species with its civilization to expand into this solar system and even far beyond it. Therefore, one may imagine the future cosmic-overbeings becoming immortal entities that will exist throughout this dynamic universe.

02. Introduction: The Evolution Framework

Our human journey of exploration and discovery began with an idea or a vision as a result of human curiosity. In general, scientific inquiry into rocks and fossils and artifacts resulted in the evolution framework, which took space and time and change seriously. In particular, it was the rigorous writings of Charles Darwin that contributed to a major paradigm shift in biology; species are not eternally fixed in nature, but change and evolve in a dynamic environment throughout time, or they become extinct. Although still a very controversial theory, this evolution framework includes our own species and the dynamic history of human civilization. Nothing escapes pervasive change, including all life forms and the emergence of self-consciousness within material reality. In our century, the biologist Richard Dawkins has authored numerous books that clearly present the impressive body of empirical evidence that substantiates the scientific fact of organic evolution. In general, the modern evolution framework as Neo-Darwinism is grounded in three major explanations: genetic variation, natural selection, and population studies. Furthermore, interpretations of evolution represent an arc that ranges from materialism, through vitalism and spiritualism, to mysticism.

Today, open-minded thinkers acknowledge the immense age of this planet and the fact that all life forms, including the human being, are the product of this vast process of organic evolution as a result of genetic change and natural selection. Species must adapt and survive in changing environments; throughout time, life forms evolve or become extinct. In fact, most of those species that have ever existed on our earth have become extinct, e.g., all of the trilobites and ammonites and dinosaurs have vanished forever. Furthermore, several fossil hominid species became extinct during the past 2 million years. Only *Homo sapiens* remains. Likewise, major civilizations in both hemispheres have disappeared.

Through nanotechnology and bioengineering, scientists are now able to manipulate the DNA and RNA molecules. Changing genetic information will enable scientists to enhance *Homo sapiens*.

Consequently, through human intervention, one may envision the emergence of transhumans that are superior to our present species. The ongoing enhancement of transhumans would result in the emergence of posthumans, i.e., the eventual existence of *Homo futurensis* as a new species in the future that will live in space-cities as it visits worlds beyond this solar system. One can imagine the rigorous study of human beings adapting to different habitats in order to exist on exoplanets and exomoons (the future science of exoanthropology). Of course, one may also speculate on the existence of life (exobiology) and intelligence and civilization elsewhere in this universe. Future scientists may also study the process of evolution that has taken place on other worlds (the future science of exoevolution). What then is the ultimate goal of human evolution? As superior cosmic-overbeings, our descendants in the ages to come could establish a cosmic civilization; a universal network of infinite information to be shared by seemingly immortal entities. This is an evolutionary vision that was never imagined by Aristotle or Darwin or Nietzsche or Teilhard de Chardin.

03. From Fossil Apes

The origin of humankind began millions of years ago among the fossil apes of the Miocene epoch. In the rainforests and jungles of that time, this diversified group of hominoids survived and thrived in Africa. They are ancestral to the four living great apes or pongids of today: orangutan, gorilla, chimpanzee, and bonobo. However, over a vast period of time, one group of fossil apes gave rise to protohominids, the earliest ancestors to the later true hominids. Our own species has been referred to as the so-called naked ape or the fifth pongid.

As a result of major changes in the environment, which diminished the rainforests and jungles, some protohominids ventured into the open woodlands and onto the grassy savannahs. Consequently, they diverged more and more from those populations of fossil apes that had been left behind. In order to successfully adapt to and survive in their new habitats, this evolving protohominid form gradually stood erect and walked upright with a bipedal gait. This change freed their hands from locomotion. With an opposable thumb, their hands could be used for carrying and manipulating objects, e.g., branches and stones and bones. Among these true hominids, the big-brained and meat-eating *Homo habilis* form became a tool-user and a tool-maker, although other forms may have also fashioned objects to be used as tools and weapons. With the emergence of Paleolithic culture, these hominids acquired a far larger and more complex brain, which allowed for complex social behavior and the eventual development of symbolic communication as articulate speech.

Over time, hominid populations migrated from Africa into Europe and Asia. In general, the long and complex evolution of hominids may be held to have progressed from *Homo habilis*, through *Homo erectus*, to *Homo sapiens*. Eventually, *Homo sapiens* became a singular planetary species, although it created a great diversity of different cultures and relied more and more on surviving in an artificial environment far removed from the natural environment of its remote origin. Ongoing research in anthropology continues to discover both fossil evidence representing other past hominid forms, as well as those remarkable similarities between *Homo sapiens* and the four living great apes. It became obvious that our species differs merely in degree, rather than in kind, from the pongids (especially the chimpanzee and bonobo).

04. Our Evolving Species

In Africa, during the past 2 million years, hominids evolved and diversified, with some populations becoming extinct while others spread out of this continent. Through biological evolution, the human genus was honed to adapt to existing in an open environment as a self-conscious and erect-walking and tool-making social being. Evolving vocal communication increased the survival of our early ancestors against the threat of ground-dwelling predators (including other hominid groups). Migrating populations ventured into Europe and Asia, adapting to different habitats.

Over time, hominid diversity was reduced to only one form: *Homo sapiens sapiens*. This species also included the Neanderthal people; although the culturally-advanced Cro-Magnon people mixed with them, the Neanderthal people became extinct. It is interesting to speculate that, in the long history of human evolution, a bottle-neck stage could have resulted in the total extinction of our genus or species. The increase use of abstract thought by the Cro-Magnon people is reflected in the evolution

of their Paleolithic cultures, e.g., in creating the cave paintings of Lascaux and Altamira, both bone and stone objects (hand axes), and even deliberate burials. Our wandering ancestors were finally able to live in permanent settlements near fresh water; this paved the way for the rise of human civilization, with cultures evolving and diverging and converging on the planet. Early civilizations included the cultivation of plants, the domestication of animals, and the use of metals (copper, bronze, and iron), as well as an acceleration of vocal and recorded information. Nomadic *Homo sapiens* lived in bands, then tribes, and finally cities. Eventually, populations migrated into the Western Hemisphere. To the material unity of reality and the genetic unity of life forms, one could now anticipate the planetary unity of our civilized species.

05. The Recent Human Past

With the global human population increasing, cities emerged with a social hierarchy ranging from slaves to a king. Rice, wheat, and corn were the three major cereal grains. Some individuals amassed enormous wealth and gained great power. As a consequence, large-scale wars were now both possible and profitable among cities. Likewise, with migrations, diseases spread from region to region. As human societies with their cultures continued to diverge around the world through ongoing migrations, geographical isolation became an existential threat to some communities. As a singular example, the entire inhabitants of Easter Island (Rapa Nui) vanished, probably as a result of an ecological tragedy due to their abuse of the environment.

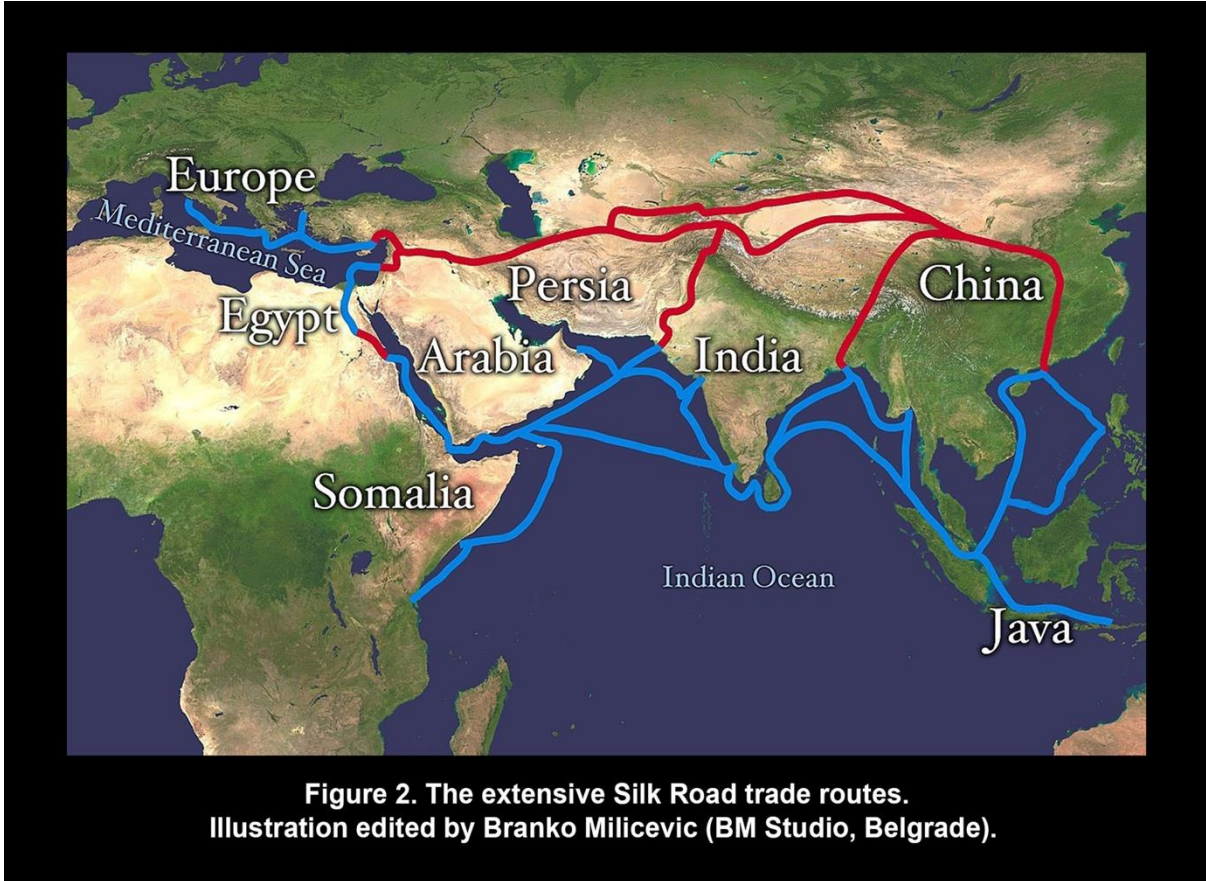
Human inquiry continued, increasing not only the accumulation of information from geography and biology to astronomy and mathematics, but also the use of the scientific method for discovery and falsification and verification. Furthermore, philosophers reflected on the meaning and purpose of our species within the vastness of reality. Ideas were recorded in stone and later on paper. Great civilizations emerged and evolved in both hemispheres, only to eventually collapse for various reasons that are known or unknown. In the ancient world of the Eastern Hemisphere, early civilizations had emerged in Arabia, China, India, and Persia; their influences on other societies and cultures were increasing due to the expanding exchanges along the Silk Road over many centuries. Furthermore, the Egyptians and Greeks and Romans contributed to the ongoing advancement of civilization. In the Western Hemisphere, the Aztecs and Incas and Mayans thrived in cities, but their civilizations were decimated by individuals from Europe who had a superior technology and spread lethal diseases.

06. On the Silk Road

The so-called Silk Road was an ancient network of complex international trade routes, by land and by sea, that developed in the Afro-Eurasia region, between China and the Mediterranean world, stretching over 4,000 miles and connecting the East and the West for over 1,500 years (130 BCE-1453 CE). It was a central socio-cultural system of divergence and convergence in terms of economic interactions between these two vast areas of this hemisphere. In fact, the conquests of Alexander the Great (356-323 BCE) had helped to initiate the Silk Road into Persia and North India and Central Asia, while the iconic Great Wall of China was even extended to protect this expansive and lucrative and essential but incredibly dangerous system of trade routes. This north-south and east-west socio-cultural system connected dynasties and empires, influenced farmers and hunters and herders, and was traveled by monks and missionaries and explorers, as well as merchants. Although silk, spices, and the domesticated horse were the major items exported from China, ideas and beliefs (especially Buddhism) and other material goods were distributed along this vast network: e.g., tea, jade, coins, gold, bronze, silver, copper, felt and fur, gunpowder, ivory, opium, medicine, ceramics, and paper (including maps and books), as well as slaves, compasses, and glassware. Exchanges also included languages, poetry, literature, mathematics, architecture, miniatures, stringed instruments (e.g., the lute), weaving technology, the wheeled cart and the war chariot, as well as wines and beers. Sheep, camels and cattle moved along these trade routes, as well as the distribution of rice and wheat and barley. Tragically, the travelers also spread infectious diseases, e.g., anthrax, smallpox, and leprosy. In retrospect, this Silk Road was essential in contributing to the spread of information among those civilizations that existed throughout its branching system.

For over two decades, the Venetian explorer Marco Polo (1254-1324) traveled throughout Asia along the Silk Road; primarily, he served at the royal court of the Mongolian Emperor, the ruler Kublai Khan. With his own adventures having been vividly recorded by Rustichello of Pisa in a book entitled *The Travels of Marco Polo* (c. 1300), this admirer of Asia spread information about the Far East that sparked an age of ongoing exploration.

For five years as a naturalist aboard the HMS *Beagle*, the English geologist-biologist Charles Darwin (1809-1882) sailed around the world in the Southern Hemisphere. His growing awareness of geological and biological time was the result of taking the writings of Sir Charles Lyell seriously. With dynamic integrity, he critically observed rocks and fossils and living species, being especially influenced by his five-week visit to the remote Galapagos Islands; this unique archipelago held the key to understanding and appreciating biological evolution primarily in terms of natural selection influencing organism over immense periods of planetary time; his conception of natural selection was grounded in the writings of Thomas Malthus. Darwin recorded his scientific findings in his first book, *The Voyage of the Beagle* (1839). In this work, he had briefly reflected on the possible existence of life forms on another world elsewhere in this universe. It becomes obvious that traveling was very important for both the discovery and the dispersion of information in the natural and social sciences. And yet, despite their extensive journeys on our earth, neither Marco Polo nor Charles Darwin ever imagined that a human explorer would one day leave this planet in order to walk on the surface of our moon.

**Figure 3. Marco Polo journeyed throughout Asia on the Silk Road.
Portrait edited by Branko Milicevic (BM Studio, Belgrade).**

07. Convergence & the Noosphere

In the middle of the last century, the French geologist-paleontologist and Jesuit priest Pierre Teilhard de Chardin (1871-1955) spent years in China, where he focused on scientific research at the caves of Zoukoudian and wrote his major work, *The Phenomenon of Man* (1938-1940). Reflecting on the further evolution of our species and envisioning the Internet, he foresaw the ongoing convergence of *Homo sapiens* on the earth forming a future planetary mind as a global layer of involuting collective consciousness. Teilhard referred to this evolving layer of planetary consciousness as the noosphere with its pervasive shared information. Ultimately, his dynamic vision was grounded in a spiritual mysticism. However, limited to his own earth-bound perspective, Teilhard never imagined that the planetary convergence of *Homo sapiens* would ever be followed by our species leaving the earth in terms of a cosmic divergence.

And yet, in the seemingly endless quest to reach the stars, our species (or its distant posthuman descendants) may very well partake in forming a cosmic civilization that will spread and share information, first throughout this solar system and then to the sidereal regions beyond it. As

such, diverging posthumans as cosmic-overbeings in the future will participate in the cultural exchange of facts, ideas, beliefs, and values among the galaxies of this universe.

08. The Information Age

This universe is full of information, from subatomic particles to black holes. The human animal is capable of utilizing this information not only for understanding this material reality, but also for appreciating our own species within biological evolution. The earliest hominids communicated information through their sounds, facial expressions, and body movements (these behaviors can be seen in the four living great apes). Over time, using a far bigger and more complex brain, later hominids developed their sounds into a protolanguage that greatly aided social groups to adapt to and survive in precarious environments. Through ongoing biosocial selection, these hominids evolved into *Homo habilis* with their eoliths. Further cultural development resulted in the ever-more complex hand axes and diversified stone implements fashioned by *Homo erectus*. A major advance appeared when our ancestors began to represent their thoughts and actions in cave art, as well as on objects made of stone and antler and wood and bone. The convergence of these advances paved the way for the emergence of human civilization.

The later recording of languages and images was essential for the further evolution of civilization. In 105 CE, during the Han Dynasty in China, Ts'ai Lun of Lei-Yang had invented a method for papermaking. It allowed for recording the spoken word. Later in Germany, Johannes Gutenberg (c. 1400-1468) constructed the first mechanical movable-type printing press in 1439. The resultant explosion of available written information spread quickly with pervasive influence in Europe and eventually throughout the entire world. This allowed for mass communication in terms of books and maps and illustrations. With the recording of complex thoughts and social actions in manuscripts, information could accumulate over countless generations. Consequently, it ushered in modern civilization, thereby establishing a foundation for our scientific space age.

In the last century, the philosophical scientist and mathematical genius Alan Turing (1912-1954) had fathered our computer age, including the use of artificial intelligence. Envisioned by Pierre Teilhard de Chardin, our planetary species now utilizes a shared global Internet. The digital age is based upon technology which allows for the rapid and easy transfer of information for everyone on this planet. It remains to be seen if an increasing reliance on technology and information will make social human beings happier and wiser both on our planet and in outer space as they adapt to existing and to evolving throughout this universe. Consequently, one may envision the discipline of exoanthropology as the scientific study of our species and its descendants within a cosmic perspective.

09. Divergence & this Universe

Over the ages, human beings have used the moon and planets and stars in order to tell the time and to navigate great distances both on land and on sea. They also watched these celestial objects, believing that they foretold both the harmful and helpful events that would occur in the future. In fact, astronomy was the first science to be developed by these curious ancients. However, it is unlikely that any early thinker ever thought that our species would one day actually venture to these sidereal worlds. Even in his bold speculations on this universe, the Italian philosopher Giordano Bruno never imagined that a human being would actually walk on the surface of our moon or visit the planets or travel to those stars that are far beyond our solar system.

Since the ancient Greek myth of Icarus and the flying-machine sketch of Leonardo da Vinci in the Italian Renaissance (among the visions of others), some human thinkers had taken the idea of flight and the desire to leave this earth seriously. In recent times, science-fiction novels and science-fantasy films have inspired both scientists and philosophers to envision human beings leaving this planet in order to explore our moon, Mars, and other planets; one may refer to the writings of Jules Verne, H. G. Wells, and Sir Arthur C. Clarke (among others). With advances in science and technology, particularly in the construction of powerful telescopes and superior computers, futurists have used their imaginations to envision human beings first exploring and then colonizing celestial worlds. Today, engineers are designing spacecrafts that will take our species and civilization to the red planet Mars by the middle of this century; terraforming Mars will transform this red planet into an earth-like world for human existence. Ongoing journeys into deep space will take our civilization to other worlds in this solar system and then elsewhere far beyond it.

Homo sapiens had entered the Space Age when the Soviet Union (USSR) placed the artificial satellite Sputnik I into orbit around our earth on 4 October 1957, followed by launching the cosmonaut Yuri Gagarin into outer space on 12 April 1961. However, these two remarkable accomplishments were then overshadowed on 21 July 1969, when the American astronaut Neil Armstrong became the first human being to walk on the surface of our moon. Today, private entrepreneurs like Elon Musk are planning to explore and to terraform and to colonize Mars in order to expand human civilization and perhaps even to save our species from a possible extinction on the earth. In fact, this seemingly endless universe is awaiting for the divergence of our descendants among the stars.

10. On Glimpsing Our Future

There have been three major stages of social development on our planet: the preagricultural stage, the agricultural stage, and the industrial stage. Human beings are now entering the digital space age. In the last century, while the emergence of the global Internet was spreading information throughout both hemispheres, *Homo sapiens* was beginning its journey into outer space. As a result, human convergence around this planet was being extended into the divergence of our species beyond the earth itself. Civilization reached the moon in 1969, and now the goal is to take it to the red planet Mars in the near future, followed by visits to the other planets in our solar system. With ongoing advances in science and technology, including nanomedicine, there seems to be no limit to the sidereal destinations of our space-faring species.

Past civilizations built megastructures, e.g., Stonehenge in England, the Great Pyramid of Khufu in Egypt, and the Great Wall in China. Modern civilization has constructed skyscrapers and cathedrals, as well as other megastructures. One may speculate on the gigantic power-stations and space-cities yet to be built for space exploration beyond the earth. But, all this human activity will require an enormous amount of energy.

A Dyson sphere or shell is a hypothetical megastructure engineered to completely encompass a star in order to capture its solar energy for human use (its construction would require self-aware, self-replicating, and self-evolving robots with artificial intelligence). In a 1960 thought-experiment, the physicist Freeman Dyson (1923-2020) had hypothesized that such a sphere could already exist in this universe, having been engineered by superior extraterrestrials with an advanced civilization. Although such a megastructure may always remain unfeasible for our own civilization, a swarm of panels or mirrors or miniature satellites or biospheres (living habitats) could one day orbit our sun as an energy-capturing network; such a Dyson swarm is at least feasible in the ages yet to come.

In 1964, the astrophysicist Nikolai Kardashev (1932-2019) developed a scale for measuring the level of technological advancement reached by an evolving civilization in terms of the amount of energy it has available for use. Within this framework, there are five major stages of development: Type 1 or planetary stage when a civilization uses all the energy resources available on its planet (our earth has not yet reached this level of energy use); Type 2 or stellar stage when a civilization uses all the energy available from its sun; Type 3 or galactic stage when a civilization controls all the energy available from its galaxy; Type 4 or universal stage when a civilization controls all the energy available from this universe; Type 5 or multiverse stage when a civilization controls all the energy available from multiple universes.

Eventually, *Homo sapiens* will construct and live in gigantic space-cities that will carry our species with civilization not only throughout this solar system, but also to other worlds within this galaxy and then even beyond it. Consequently, *Homo sapiens* will become a cosmic species and its future societies will give rise to a cosmic civilization. Human information and material culture will spread among the stars. One provocative possibility is that our species will encounter life forms elsewhere in this universe. In fact, it may meet superior intelligent beings (or the material remains of past nonhuman civilizations). Or, our species may be utterly alone among the billions of galaxies in this expanding reality. Another possibility is that our species is in fact not alone in this universe but, because of endless space-time, it will never be able to communicate with or much less to meet these other intelligent extraterrestrial beings.

Completing human journeys to other stars in gigantic space-cities will take many human generations, with most of the cosmic passengers spending their entire life in these human-constructed or robot-engineered artificial worlds as they travel to their sidereal destinations. Another possibility is

that biomechanical entities with artificial intelligence will take civilization throughout the galaxies, long after our own genus has been replaced by them. Or, nanochips may be sent into deep space in order to seed this universe with DNA or memories or information.

11. Those Things to Come

Many decades ago, as an evolutionist, the German scientist and philosopher Ernst Haeckel (1834-1919) wrote this statement: The species is temporary; it has no "eternal life"...it either dies or is converted by modification [over time] into other forms. Of course, Haeckel's claim includes the existential predicament of the human species, as well. Later, in the middle of the last century, the English visionary evolutionist Sir Julian S. Huxley anticipated altering the genetic makeup of *Homo sapiens* in order to enhance it. Huxley's brave but controversial outlook is now feasible, with human intervention more and more manipulating the DNA molecule.

Manifesting the will to evolve, one may speak of emerging teleology. With the ongoing advancement and convergence of nanotechnology and bioengineering, it becomes increasingly possible to enhance and to design both the physical and mental aspects of *Homo sapiens*. In the future, these enhanced transhumans will venture into outer space, taking material culture with them. Further enhancement of these transhumans will result in the emergence of posthumans as the new specie *Homo futurensis*.

If progress continues into the ages to come, then our future space-faring descendants will become god-like cosmic-overbeings that will enjoy practical immortality. One may imagine that these cosmic-overbeings will be as evolved beyond *Homo sapiens* of today as our species is now evolved beyond the worm (reflecting on the provocative vision of Friedrich Nietzsche).

12. On Emerging Cosmic-Overbeings

Quo vadis, Homo sapiens? Although our genus has been evolving for over 2 million years, it is impossible to predict with certainty the future of *Homo sapiens*; total extinction is always possible. However, if our descendants do continue to exist, then the convergence of nanotechnology and bioengineering will change our species considerably, altering the human being so that it will continue to survive and thrive both on earth and in deep space. These enhanced human beings as transhumans will travel throughout our solar system, spreading civilization to the other planets and moons.

In fact, as a result of ongoing biotechnological interventions, transhumans may even evolve themselves into posthumans, i.e., into the new species *Homo futurensis*. This future stage will represent an entirely new being that is capable of journeying to other worlds far beyond our solar system. Likewise, if this new species continues to evolve itself, then it may emerge as a cosmic-overbeing capable of spreading throughout this universe.

One wonders what forms of exercise and entertainment and intellectual programs will satisfy our descendants in the remote future. Will they still enjoy movies, music, novels, artwork, sport events, and the other experiences that now engage our modern audiences? Will they watch the films *Citizen Kane* and *2001: A Space Odyssey*? Will they be impressed with the operas of Wagner and Puccini? Will they read the works of Mann and Shakespeare? Will they admire the paintings of Dali and Leonardo? What new social activities will they participate in? Or, will there be new physical

and mental pursuits far beyond our present imagination? Furthermore, what new comprehensive worldview may supersede the factual theories of Darwin and Einstein?

Finally, as our descendants take their civilizations among the stars, these cosmic-overbeings may speciate into different forms that are not only far removed from those fossil ape species that once represented their ancestral origin on our earth, but also far removed from themselves as distinct species scattered throughout this space-time and matter-energy universe.

13. Existing Among the Galaxies

Embracing science and reason, anthropologists have focused their research on the bio-cultural aspects of *Homo sapiens* within an evolution framework and an intradisciplinary-interdisciplinary orientation; they seek to understand and appreciate the enormous diversity of peoples and societies both in the past and in the present. As such, the anthropological perspective ranges over millions of years and the entire primate order (giving special attention to the four living great apes). Today, anthropologists have seen the bio-cultural adaptations of our species only from a planetary viewpoint. However, in the future, one may imagine studying our species as it adapts to both existing and evolving in outer space. Consequently, one may envision the discipline of exoanthropology as the scientific study of human beings and their descendants within a cosmic perspective.

As *Homo futurensis* ventures throughout this solar system and then even far beyond it, our species as cosmic-overbeings will take human civilization with it to the stars. As such, one may anticipate the formation of a cosmic civilization, with our descendants spreading facts, concepts, beliefs, and values throughout this ever-expanding and ever-changing space-time and matter-energy reality.

No doubt, future theories and perspectives will result in a new worldview that is incredibly different from our present outlook on this universe and humankind within it.

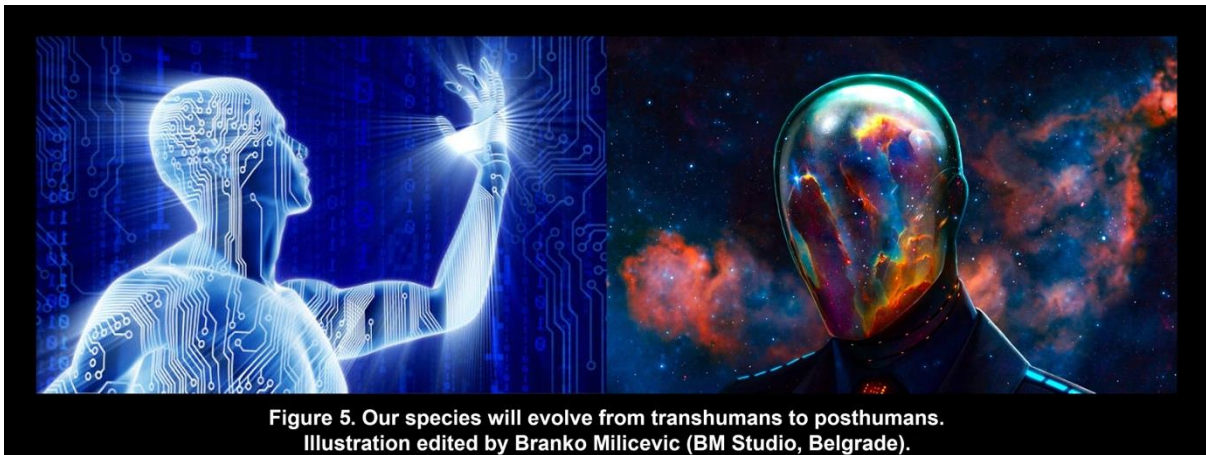

Figure 5. Our species will evolve from transhumans to posthumans.
Illustration edited by Branko Milicevic (BM Studio, Belgrade).

14. Establishing a Cosmic Civilization

The space among stars and galaxies is so vast that an interstellar trip will take many human generations or tax the endurance of artificially-intelligent machines. Consequently, human beings will be born and live and die in space-cities before such a stellar voyage is completed; these individuals will never have been on the surface of our earth or reach their ultimate cosmic destination.

Even so, it must be remembered that, in the future, there will probably be scientific breakthroughs that will increase the speed of space-cities, greatly reducing the time that is required to travel from one star to another. Today, one can no more imagine what discoveries will be made in centuries to come than an individual living centuries ago could have imagined the radio or television or computer, much less the use of the Internet and nanomedicine. To appreciate the incredible evolutionary distance in human culture between the first use of stones as implements (*Homo habilis* had suddenly appeared in New York City's Times Square during the New Year's Eve celebration in the year 2001. What could this early hominid form make of those sights and sounds that would be entering his primitive brain? Now, imagine that *Homo sapiens* suddenly appears inside a space-city, many

centuries in the future, as this artificial habitat explores a solar system lightyears away from our own. If scientific and technological advances continue at an accelerating rate, then no doubt he could neither understand nor appreciate the environment that would now surround him. In fact, it is even possible that he would find himself traveling with an entity or a new species beyond his human comprehension.

One question perplexes the human explorer in outer space: Does the human species represent the only civilized beings ever to have emerged in this universe? Or, will our space-faring descendants discover the material artifacts of other civilizations that have appeared and then vanished in this dynamic reality? Either way, it remains puzzling that no empirical evidence has ever been found that substantiates the existence of other intelligent beings or advanced civilizations elsewhere among the galaxies.

Eventually, if space travelers are successful, then they will be taking civilization elsewhere. One breakthrough may allow for the communication of information faster than the speed of light. This achievement will be necessary if information is to be shared among those future inhabited star systems and if a united cosmic civilization is ever to be achieved.

15. Overcoming the Challenges

Just as the past nomadic ground travelers on the Silk Road in Afro-Eurasia were fraught with dangers over the centuries, so will our future space voyagers in outer space meet dangers as they journey to planets and moons and then among the stars. Overcoming cosmic obstacles will be an endless challenge as humans beings and their descendants undertake the long trips both in our solar system and to destinations far beyond it.

When traveling through deep space, our species and their descendants will need to protect themselves from comets, meteors, asteroids, radiation, micro meteors and micro black holes, as well as to adapt to generated gravity in their artificial environments. These space voyagers will take their civilization with them, or create a new civilization by utilizing the natural materials elsewhere by mining planets and asteroids and moons in order to built new habitats on terraformed worlds; permanent, self-sustaining and self-sufficient terrestrial and underground cities or settlements will need to be built on different planets and moons.

Whether alone or in groups, human beings venturing beyond our earth will need to overcome vast distances as they travel to other worlds. Cosmic trips across deep space will take decades, if not centuries, to accomplish. Adapting to inordinate periods of time may be the single greatest problem for our future interstellar travelers to overcome as they live in space-cities and seek out other habitable worlds. A consequence of seemingly endless traveling throughout space-time is the psychological problem of boredom. Therefore, space-cities will need to provide a variety of activities to stimulate both the mind and the body. One crucial problem will be maintaining communication among our descendants as they disperse themselves throughout this galaxy and others. It is unlikely that immediate communication will be possible among planets and space-cities, unless a way is discovered to send information faster than the speed of light. Otherwise, across cosmic distances, space-cities and inhabited planets will forever remain isolated worlds.

16. Conclusion: Eternity & Infinity

It is impossible for the human mind to grasp the size and age of this universe. How does one comprehend billions and billions of stars and planets existing over billions and billions of years? Within this cosmic perspective, the emergence of *Homo sapiens* on earth is a recent event in sidereal time that may be either unique or very common in material reality. The appearance of human civilization is an even more recent event and may represent a socio-cultural occurrence that is utterly singular in this cosmos. In fact, the length of a human life is insignificant when it is compared to those countless stars that will burn for billions of years. One can only speculate on how long our human civilization will continue to endure.

Reflecting on the Silk Road, a hypothetical merchant who traveled on a horse or camel from eastern China to Egypt or Rome would have experienced a trip that seemed endless. And yet, modern scientists are anticipating future human beings venturing to Proxima Centauri, the closest star to our own star, the sun.

Those myths of the past will become the facts of tomorrow. If civilization does endure for ages to come, then our descendants will continue their quest into this seemingly eternal and infinite universe, as Giordano Bruno envisioned it to be. Of course, it is possible that our species will replace itself with an entity that will actually venture among the galaxies. Even so, such cosmic journeys will be a daunting task for our descendants, whatever they may be. Travelers on the Silk Road met other societies with different cultures, but future explorers into deep space may conclude that they are utterly alone in the vastness of reality.

17. Epilogue: On the Edge of Tomorrow

In the last century, the naturalist philosopher Marvin Farber (1901-1980) respected the science of anthropology and embraced the evolution framework. And yet, even his open-minded attitude could not have foreseen our digital age with its global Internet and deep-space exploration. No doubt, Farber would have incorporated these developments into his own dynamic naturalist worldview. Today, one can only speculate on those marvelous achievements yet to come as human civilization continues to evolve over the centuries throughout this universe.

In the remote past about 4 million years ago, hominids began their emergence and adaptive radiation from earlier fossil apes in Africa. A general sequence represents their long and complex evolution: *Homo habilis*, *Homo erectus*, and *Homo sapiens*. As the genus advanced, so did its culture: from the use of stone and bone and wood, through metal tools and weapons, to our modern atomic/digital space age. As human beings migrating over the earth, they took material culture with them. In Afro-Eurasia, the so-called Silk Road is exemplary of the spread of civilization from the East to the West.

Today, with the influences of both globalization and the Internet, one witnesses the emergence of a planetary civilization encompassing the noosphere. Moreover, *Homo sapiens* is now at a critical stage in its ongoing evolution. It is preparing to migrate from the earth in order to diverge ever-further throughout deep space; in short, the spread of civilization from our planet to the stars. Consequently, one may anticipate a cosmic civilization in the far distant future. Nevertheless, there is always the possibility that our species or its cosmic descendants will become extinct billions of years before the end of this universe. Even so, at least once in this evolving material reality of creative and destructive immensity, civilized beings became aware of not only their own existence, but also of their fleeting and insignificant place within this dynamic universe that is utterly indifferent to them.

Note

Some of my own ideas and opinions, that are developed in this essay, had been first expressed by me in academic lectures and conference papers which I gave at the University of Belgrade for its Faculty of Philology.

Acknowledgements

I am very indebted to Prof. Dr. Ljiljana Markovic in the Faculty of Philology at the University of Belgrade for both her gracious invitation to participate in this international symposium and her ongoing interest in publishing my academic manuscript in this conference volume. Also, I am very indebted to my dear friend Prof. Branko Milicevic as art editor for his superb preparation of those five figures that are essential for this essay. Furthermore, throughout my long career as a teacher and author and scholar, it was Distinguished Professor Marvin Farber (1901-1980) who had been, and still continues to be, a lasting inspiration for both my creative writing and my critical thinking.

SELECTED REFERENCES

- Bernhardt, C. (2016). *Turing's Vision: The Birth of Computer Science*. Cambridge: MIT Press.
- Birx, H. J. (2014). Apes, Humans, & Violence: The Nature/Nurture Controversy. In: *First World War in Culture and Bibliography*. University of Belgrade, Faculty of Philology, Vol. 2, 59-76.
- Birx, H. J. (2016). Charles Darwin: Biogeography & Evolution. In: *The Environment: Journal of Environmental Sciences*. Fall, 4(1):1-11.

- Birx, H. J. (2014). East & West: Convergence & Divergence. In: *Serbia Between the East and the West*. University of Belgrade, Faculty of Philology, Vol. 2, 17-32.
- Birx, H. J. (2010). Evolution: As I See It. In: *Anthropologia Integra*, 1(2):7-10.
- Birx, H. J. (2018). Giordano Bruno: The Cosmic Perspective. In: *Anthropologia Integra*, 9(1):61-74.
- Birx, H. J. (1988). *Human Evolution*. Springfield: Charles C Thomas.
- Birx, H. J. (2015). Identity & Evolution: Prehumans, Humans, Transhumans, Posthumans. In: *Humanism: Culture or Illusion*. University of Belgrade, Faculty of Philology, Vol. 1, 177-200.
- Birx, H. J. (1991). *Interpreting Evolution: Darwin & Teilhard de Chardin*. Amherst: Prometheus Books.
- Birx, H. J. (2016). Interpreting Evolution: Darwin, Nietzsche, & Teilhard de Chardin. In: *INCISS: The Journal of International Civilization Studies*. 1(2):22-46.
- Birx, H. J. (2021). Movie Magic! On Converging Art & Science. In: *Anthropologia Integra*, 12(2).
- Birx, H. J. (2019). On the Things to Come: Philosophical Anthropology. In: *Anthropologia Integra*, 10(2):69-88.
- Birx, H. J. (2015). Pierre Teilhard de Chardin: Critical Reflections. In: *Anthropologia Integra*, 6(1):7-22.
- Birx, H. J. (1984). *Theories of Evolution*. Springfield: Charles C Thomas.
- Birx, H. J. (Ed.). (2006). *Encyclopedia of Anthropology*. 5 vols. Thousand Oaks: SAGE Publications. Refer to the relevant entries.
- Birx, H. J. (Ed.). (2009). *Encyclopedia of Time: Science, Philosophy, Theology, & Culture*. 3. vols. Thousand Oaks: SAGE Publications. Refer to the relevant entries.
- Birx, H. J. (Ed.). (2010). *21st Century Anthropology: A Reference Handbook*. 2 vols. Thousand Oaks: SAGE Publications. Refer to the relevant entries.
- Braudel, F. (1995). *A History of Civilizations*. New York: Penguin Books.
- Bruno, G. (2014). *On the Infinite, the Universe, and the Worlds: Five Cosmological Dialogues*. CreateSpace. Original work published 1584 in Venice/London.
- Carroll, S. M. (2010). *From Eternity to Here: The Quest for the Ultimate Theory of Time*. New York: Dutton.
- Carroll, S. M. (2017). *The Big Picture: On the Origins of Life, Meaning, and the Universe Itself*. New York: Dutton/Penguin Random House.
- Cave, S. J. (2017). *Immortality: The Quest to Live Forever and How It Drives Civilization*. New York: Skyhorse.
- Chaisson, E. J. (2001). *Cosmic Evolution: The Rise of Complexity in Nature*. Cambridge: Harvard University Press.
- Clarke, A. C. (2000). *2001: A Space Odyssey*. New York: Penguin Putnam. Original work published 1968
- Cockell, C. S. (2020). *Astrobiology: Understanding Life in the Universe*. 2nd ed. Hoboken: John Wiley & Sons.
- Copeland, B. J. (2012). *Turing: Pioneer of the Information Age*. Oxford: Oxford University Press.
- Darwin, C. R. (1859). *On the Origin of Species by Means of Natural Selection: Or, the Preservation of Favored Races in the Struggle for Life*. London: John Murray.
- Darwin, C. R. (1969). *The Autobiography of Charles Darwin: 1809-1882*. Barlow, N. (Ed.). New York: W.W. Norton. Written 1876, original work published 1887, unexpurgated version published 1958.
- Darwin, C. R. (1998). *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex*. Amherst: Prometheus Books. Refer to the Introduction by H. J. Birx, ix-xxvii. Original work published 1871.
- Darwin, C. R. (2000). *The Voyage of the Beagle*. Amherst: Prometheus Books, esp. 494. Refer to the Introduction by H. J. Birx, vii-xxii. Original work published 1839.
- Davenport, C. (2019). *The Space Barons: Elon Musk, Jeff Bezos, and the Quest to Colonize the Cosmos*. New York: PublicAffairs/Perseus Books/Hachette.
- Davis, P. (2008). *The Last Three Minutes: Conjectures About the Ultimate Fate of the Universe*. New York: Basic Books.
- Dawkins, R. (2009). *The Greatest Show on Earth: The Evidence for Evolution*. New York: Free Press.

- Deutsch, D. (2012). *The Beginning of Infinity: Explanations that Transform the World*. New York: Penguin Books.
- Dewey, J. (1965). *The Influence of Darwin on Philosophy and Other Essays in Contemporary Thought*. Bloomington: Indiana University Press, esp. 1-19. Original essay written 1909, published 1910.
- Diamond, J. (2011). *Collapse: How Societies Chose to Fall or Succeed*. Rev. ed. New York: Penguin Books.
- Dodson, S. & F. Schmidt. (2020). *Modern Cosmology*. 2nd ed. London: Academic Books.
- Einstein, A. (2010). *Relativity: The Special and General Theory*. New York: Dover Books. Original works published 1905 and 1916.
- Everitt, A. (2019). *Alexander the Great*. New York: Random House.
- Farber, M. (1968). *Basic Issues of Philosophy: Experience, Reality, & Human Values*. New York: Harper Torchbooks, esp. 213-235.
- Farber, M. (1968). *Naturalism and Subjectivism*. Albany: State University of New York Press. Original work published 1959.
- Fussler, S. (2020). *Gutenberg*. London: Haus Publishing.
- Gillespie, M. A. (2019). *Nietzsche's Final Teaching*. Chicago: University of Chicago Press.
- Golden, P. B. (2011). *Central Asia in World History*. New York: Oxford University Press.
- Green, B. (2020). *Until the End of Time: Mind, Matter, and Our Search for Meaning in an Evolving Universe*. New York: Knopf/Borzoi.
- Gribbin, J. (2010). *In Search of the Multiverse, Parallel Worlds, Hidden Dimensions, and the Ultimate Quest for the Frontiers of Reality*. Hoboken: John Wiley & Sons.
- Haeckel, E. (1916). *Eternity*. New York: Truth Seeker.
- Haeckel, E. (1992). *The Riddle of the Universe at the Turn of the Nineteenth Century*. Amherst: Prometheus Books. Refer to the Introduction by H. J. Birx, ix-xiv. Original work published 1899.
- Hansen, J. R. (2018). *First Man: The Life of Neil Armstrong*. New York: Simon & Schuster.
- Hawking, S. W. (1996). *A Brief History of Time: From the Big Bang to Black Holes*. New York: Bantam Books.
- Hayles, N. K. (1999). *How Do We Become Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics*. Chicago: Chicago University Press.
- Isaacson, W. (2017). *Leonardo da Vinci*. New York: Simon & Schuster.
- Kahane, G. (2018). Our Cosmic Insignificance. In: *Nous*, 48(4):745-772).
- Kaku, M. (2019). *The Future of Humanity: Our Destiny in the Universe*. New York: Anchor Books.
- Kurzweil, R. (2005). *The Singularity is Near: When Humans Transcend Biology*. New York: Penguin Books.
- Liddle, A. (2015). *An Introduction to Modern Cosmology*. 3rd ed. Hoboken: John Wiley & Sons.
- Liu, X. (2010). *The Silk Road in World History*. New York: Oxford University Press.
- Mack, K. (2020). *The End of Everything (Astrophysically Speaking)*. New York: Scribner.
- Man, J. (2010). *The Gutenberg Revolution: How Printing Changed the Course of History*. London: Transworld/Penguin Random House.
- Matloff, G. & C. Bangs. (2019). *Stellar Engineering*. Norfolk: Curtis Press.
- Milicevic, B. (2018). Frankenstein: Critical Reflections. In: Birx, H. J. (Ed.). *Frankenstein: Critical Reflections*. Belgrade: Belpak, 96-131.
- Milicevic, B. (2012). Humans in the Cosmos! In: Birx, H. J. (Ed.). *Nietzsche & 2001: A Space Odyssey*. Belgrade: University of Belgrade Library, 42-43.
- Millward, J. A. (2013). *The Silk Road: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Nietzsche, F. (1993). *Thus Spake Zarathustra*. Amherst: Prometheus Books. Refer to the Introduction by H. J. Birx, 13-27. Original work written 1883-1885.
- O'Neill, G. K. (2013). *The High Frontier: Human Colonies in Space*. North Hollywood: Space Studies Institute Press. Original work published 1976.
- Planatos, C. A. (2013). *Mankind Beyond Earth: The History, Science, and Future of Human Space Exploration*. New York: Columbia Press.
- Polo, M. (1958). *The Travels of Marco Polo*. New York: Penguin Classics.
- Pyle, R. (2019). *Space 2.0*. Dallas: BenBella Books.
- Redding, A. C. (2019). *Elon Musk: A Mission to Save the World*. New York: Felwel & Friends.

- Rothery, D. A., I. Gilmour, & M. A. Sephton (Eds.) (2018). *An Introduction to Astrobiology*. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sagan, C. (1994). *Pale Blue Dot: A Vision of the Human Future in Space*. New York: Ballantine Books.
- Stapledon, O. (2018). *Star Maker*. Mineola: Dover. Original work published 1937.
- Steinhardt, P. J. & N. Turok (2008). *Endless Universe: Beyond the Big Bang*. London: Phoenix/Orion Books/Hachette.
- Teilhard de Chardin, P. (2004). *The Future of Man*. New York: Image/Doubleday/Random House.
- Teilhard de Chardin, P. (2008). *The Phenomenon of Man*. Rev. ed. New York: Harper Perennial/HarperCollins. Original work written in China 1938-1940, published in France 1955.
- Vernadsky, V. I. (1998). *The Biosphere*. New York: Copernicus/Springer Verlag. Original work published 1926.
- Weatherford, J. (2004). *Genghis Khan and the Making of the Modern World*. New York: Crown.
- Weinberg, S. (1993). *The First Three Minutes: A Modern View of the Origins of the Universe*. 2nd ed. New York: Basic Books.
- Wells, H. G. (2017). *The Shape of Things to Come*. London: Gateway. Original work published 1933.
- Wells, H. G. (2007). *The War of the Worlds*. New York: Signet. Original work published 1898.
- White, L. A. (2007). *The Evolution of Culture: The Development of Civilization to the Fall of Rome*. New York: Routledge. Original work published 1959.
- Zubrin, R. (2019). *The Case for Space: How the Revolution in Spaceflight Opens Up a Future of Limitless Possibility*. Amherst: Prometheus Books.

AUTHOR

Prof. Dr. Dr. H. James Birx is an emeritus professor of anthropology at Canisius College in the USA and a permanent distinguished visiting professor in the Faculty of Philology at the University of Belgrade. He received both an M.A. in anthropology and a Ph.D. *with distinction* in philosophy from the State University of New York-University at Buffalo. His over 400 academic publications include books, essays, chapters, reviews, articles, monographs, introductions, and encyclopedia entries. Dr. Birx authored the award-winning *Theories of Evolution* (1984) for Charles C Thomas, Publisher, and for SAGE Publications he both edited and contributed to the two-volume *21st Century Anthropology: A Reference Handbook* (2010), the three-volume *Encyclopedia of Time: Science, Philosophy, Theology, & Culture* (2009), and the award-winning five-volume *Encyclopedia of Anthropology* (2006). He has been an invited visiting scholar at the University of Cambridge and twice at Harvard University. His scholarly writings and lectures focus on topics in process philosophy, biological anthropology, and the evolutionary sciences, as well as on both cinematic innovations and philosophical themes in major films. Dr. Birx's own worldview has been influenced by the ideas of Giordano Bruno, Charles Darwin, Friedrich Nietzsche, and Marvin Farber. Recently, he has given invited presentations at California State University-Berkeley, University of Chicago, Darwin College at the University of Cambridge, and Imperial College London. His honors include membership in both the Harvard Club of New York City and the Royal Academy of Scientists & Artists (SKANU Belgrade), as well as being listed in *Who's Who in the World*. Prof. Dr. Dr. H. James Birx is an invited interviewee on Frank Frost's forthcoming 2-hour high-definition special documentary *Rediscovering Fire: The Evolution of Pierre Teilhard de Chardin* for PBS international television, which is scheduled to be aired in 2022-2023.

CONTACT: belgradejim@hotmail.com

ART EDITOR

Prof. Branko Milicevic, founder of his BM Studio in Belgrade, is a professor of photography and a writer who is presently devoting himself to becoming a cinematographer. He has authored or co-authored entries for academic catalogs and scholarly journals at both the University of Belgrade and Masaryk University in Brno, Czech Republic. Milicevic wrote the essential essay for the volume *Frankenstein: Critical Reflections* (2019). His interests include art, film, music, ballet, opera, and travel, as well as computer technology; three of his favorite motion pictures are *Things to Come* (1936), *2001: A Space Odyssey* (1968), and *Avatar* (2009). As an art editor, Milicevic has

5. Uluslararası İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu

contributed to numerous essays and posters and PowerPoint presentations for Prof. Dr. Dr. H. James Birx. His trips have taken him to Egypt, Germany, Greece, Italy/Sicily, Macedonia, Poland, Portugal, and Romania. Recently, in Egypt, Milicevic photographed relevant sites in Cairo, Giza, Memphis, and Saqqara; his pictures will be featured in Frank Frost's forthcoming 2-hour high-definition special documentary *Rediscovering Fire: The Evolution of Pierre Teilhard de Chardin* for PBS international television, which is scheduled to be aired in 2022-2023. His work has merited him several honors for his distinguished contributions. Prof. Branko Milicevic is now completing a compilation of his international visual accomplishments for a volume entitled *Photographs* to be published by Belpak in Belgrade.

CONTACT: bmstudiobg@gmail.com

GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK’TEKİ İSİM TANIMLARININ ANLAM İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ: ALT-ÜST ANLAM İLİŞKİSİ

Doç. Dr. Serhat KÜÇÜK

Kocaeli Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, Türkçe Bölümü,
serhatkucuk19@gmail.com

Öğr. Gör. Fatma ÜÇLER

Kocaeli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
fatma.ucler @kocaeli.edu.tr

Muhammed ASAR

Kocaeli Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi

Nezaket SUNNATULLAYEVA

Kocaeli Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi

Özet

Bu çalışmada, *Güncel Türkçe Sözlük*’te dar ünlüler ile başlayan isim türündeki madde başı sözcüklerin açıklamaları, alt-üst anlam ilişkisi bağlamında incelenmektedir. Araştırmada toplamda 3279 madde başı isim kategorisindeki sözcük değerlendirilmiştir. Bu isimler, sözcük sayısı, alt-üst anlam ilişkisi bakımından ele alınmıştır. 271 madde başı isim kategorisindeki sözcüklerde alt-üst anlam içeren tanım olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Güncel Türkçe Sözlük*, Sözlükçülük, Sözlük Araştırmacılığı, İsim

EXAMINATION OF NOUN DEFINITIONS IN THE GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK IN THE CONTEXT OF MEANING RELATIONS: SUB-SUPREME MEANING RELATION

Abstract

In this study, the explanations of the noun type head words starting with narrow vowels in the *Güncel Türkçe Sözlük* are analyzed in the context of sub-superior meaning relationship. In the research, a total of 3279 words in the noun category were analyzed. These nouns are discussed in terms of word count and sub-superior meaning relationship. It has been determined that there are definitions containing sub-superior meanings in the words in the category of 271 per-item nouns.

Key Words: *Güncel Türkçe Sözlük*, Lexicography, Dictionary Research, Noun

Giriş

Sözcük bilimi bir dilin söz varlığının geçmişiyle birlikte olarak bütün boyutlarıyla incelendiği bilim dalıdır. Sözcük biliminin bir alt ve uygulamalı dalı olarak sözlük yapma sanatı ve bilimi olan sözlük bilimi, sözlükçülük ortaya çıkmaktadır (Crystal, 2008: 278). İki alanın ayrıştığı temel nokta da burasıdır. Sözcüklerin derlenmesi, sistematik ve bir amaca yönelik olarak dizgilenmesine sözlükçülük demek mümkündür. Araştırmalar sonucu ortaya çıkan sözlük ise İlhan’a göre “Bir veya birden fazla dilin kelimelerinin bütününe veya bir bölümünü, genel amaçlı veya özel amaçlı olarak içeren, anlam, açıklama ve örnekleriyle ortaya koyan ve daha çok alfabetik olarak düzenlenmiş eserlerin genel adıdır.” (İlhan, 2009: 535).

Sözlükçülüğün yanı sıra sözlük araştırmacılığı (meta-lexicography), sözlük hazırlama öncesi çalışmaları, hazırlama süreci, sözlüğün kullanımı ve sözlük hakkında yapılan bütün inceleme ve eleştiri gibi farklı düzlemleri kapsayan “sözlükçülük alanının bir üst seviyesidir.” (Akalm, 2010). Sözlük araştırmacılığı alanında yapılan çalışmalar neticesinde sözlükler farklı özelliklerine göre sınıflandırmalara tabi tutulmuştur.

Kocaman sözlükleri “betimlemeli / kuralcı”, “eşzamanlı / artzamanlı”, “genel / teknik”, “genel kullanım / öğrenim amaçlı” ve tek dilli / iki dilli sözlükler” olarak sınıflandırmıştır (1998:111-113).

Aksan ise sözlükleri, söz varlığını işleme, “abece” sırası ya da kavramsal olma esasına göre, ele alınan söz varlığının niteliğine göre oldukça detaylı olarak sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmada sözlüklerin içerik niteliği önemli yer tutmaktadır (1982: 77-78).

Farklı araştırmalarda, sözlükler içerik olarak incelenmiş, belirli sınıflandırmalar yapılmıştır fakat sözlüklerde bulunan madde başı açıklamaları için hazırlanmış genel bir sınıflandırma bulunmamaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada *Güncel Türkçe Sözlük 8*’ te bulunan isimlerin anlam açıklamaları için bir sınıflandırma önerisi sunulmuş ve bu tasnifin bir bölümü için dar ünlüler ile başlayan bir doküman analizi yapılmıştır.

Yöntem ve Sınırlılıklar

Araştırmanın kapsamı doğrultusunda veri toplamak amacıyla tarama ve içerik analizi yapılmıştır. Tarama araştırmasında kullanılmak üzere bir sınıflandırma geliştirilmiştir. Bir diğer yöntem olan içerik analizinde dar ünlüler grubundaki madde başı isim türünde olan sözcükler *Türkçe Sözlük*’ten taranarak anlamsal ve sayısal özelliklerine göre incelenmiştir.

Çalışmada isim açıklamalarının sadece birinci anlamları ele alınmıştır. Çünkü alt- üst anlam ilişkilerine dair sınıflandırmalara kaynaklık edecek temel sözcük türünün isimler olduğu düşünülmektedir. Uzun açıklamanın olduğu durumlarda, bu açıklama sonrasındaki kelime dikkate alınmıştır. İncelenen isimlerin kaynak diline göre sözcükler, “Türkçe” ve “yabancı” sözcük olarak iki gruba ayrılmıştır. Sözlükte kaynağı “argo” ve “halk ağzı” olarak verilen sözcüklerin kaynak dili Türkçe sınıflandırmasına dahil edilmiştir. Bu çalışmada, alt- üst anlam özelliği taşıyan açıklamaların tanım özelliklerinden hareketle bir alt-üst anlam sınıflandırması oluşturulup örneklerle belirtilmiştir.

Verilerin Sınıflandırılması ve Analizi

1. Sınıflandırma

Türkçe Sözlük’te bulunan isim açıklamaları, anlamlarına ve yapılarına göre sınıflandırılabilir:

1.1. Anlam

Bir sözcüğün tanımı yapılırken acaba bu tanımlar anlamsal olarak sınıflandırılabilir mi sorusuna cevap olarak bu sınıflandırma oluşturulmaya çalışılmıştır. Buna göre, Türkçe ya da yabancı kaynaklı sözcüklerin; aynı kaynaklı ya da farklı kaynaklı bir sözcükle, eş- yakın anlam, karşıt anlam, alt- üst anlam ilişkisi taşıyan ifadelerle, tanım yoluyla, halk dili ya da argoyle açıklandığı tespit edilmiştir.

Madde başı sözcükler, Türkçe veya yabancı kaynaklı kelime ile, eş-yakın- karşıt anlam ile, alt-üst anlam ilişkisiyle, tanım yoluyla ve halk dili ya da argo ile açıklama yoluna gidilmiştir.

2. Yapı

Sınıflandırmanın bu bölümünde ise açıklamalarda yer alan sözcüklerin yapısal özellikleri dikkate alınmıştır. Buna göre açıklamaların basit, türemiş ya da birleşik sözcüklerle yapıldığını söylemek mümkündür.

Bu çalışmada dar ünlüyle başlayıp alt- üst anlam ilişkisine sahip isimlerin açıklamaları, sınıflandırmanın anlam kategorisi çerçevesinde incelenmiştir.

Alt-Üst Anlam Nedir?

Sözcük olarak “Dilde birer gösterge niteliğiyle yer alan, insanın dünya bilgisine dayalı birtakım belirleyicileri bulunan sözcüklerin belli bir bağlam ve belli bir konu içinde ilettikleri kavram.” şeklinde tanımlamak mümkündür. (Aksan, 2016: 61). Bahsedilen anlamlardan biri de sözcüklerin taşıdığı alt- üst anlam olarak anılabilir. Lyons tarafından kullanılan “hyponymy” – “alt anlamlılık” terimi biraz da zıtlık ifade etmesiyle anlam ilişkileri oluşturmayı kolaylaştırmaktadır. Araştırmacı alt anlamın üst anlamdan daha açıklayıcı olduğunu da vurgulamaktadır. Bu noktada temel sorunun sözcük biliminin anlam bilim sahasındaki algılanışında olduğunu dile getirmektedir (Lyons,1977:91). Filizok’a göre ise kavramların belirli kıstaslara bağlı olarak beş ayrı anlamı vardır.

---

8 *Güncel Türkçe Sözlük* (2019). Çalışmada *Türkçe Sözlük* olarak adlandırılacaktır.

Bunlar; “nelik, gerçeklik, kimlik, işlem ve kaplamadır”. “İçlem” kavram analizindeki özelliklerin ortaya koyduğu alt anlam, “kaplam” ise bir sınıfı belirleyen özellikleri ifade eden üst anlamdır (2010:12,13).

Alt anlamlılık kavramı “çoklu kalıtım” özelliği taşıyabilmektedir. Bu ifadeyi "evcil kanarya bir kuştur, aynı zamanda evcil bir hayvan bir hediye ya da ailenin bir üyesi olarak anılabilir.” şeklinde örneklendirmek mümkündür. Yazar genel kategorilerin “şematik” olduğunu bu sebeple de genel ve soyut olduklarını ifade etmektedir (Hudson, 2010:22). Sözcük birden farklı alt anlam özelliği taşıyabilir. “Çoklu kalıtımın” bir neticesi olarak da alt anlamlılık kavramının iki türü ortaya çıkmaktadır. Bu iki tür, “taksonomik” ve “işlevsel” alt anlamlılık olarak ifade edilmektedir. Taksonomik ilişkiler “X bir Y’dir.” şeklinde ifade edilebilir (Miller, 1998: 35). Örneğin at bir hayvandır denildiğinde bu bir taksonomik ilişkidir. Ancak at ulaşım aracı olarak kullanılabilir ve at bir ulaşım aracıdır şeklinde ifade edildiğinde de işlevsel bir ilişkiden bahsedilir. Taksonomik alt anlamlılığın bir getirisi olarak bu çalışmada yapılan sınıflandırmada tanım yoluyla açıklama ve alt- üst anlamla açıklama maddeleri birçok noktada birliktelik göstermektedir.

Selvi, “*Dede Korkut*’ta Geçen İsimlerin Alt Anlamlılık Kuramına göre İncelenmesi” (2020: 138-150) adlı çalışmasında *Dede Korkut*’ta geçen isimleri listeleterek bu isimlerden alt- üst anlam ilişkisine sahip olanları tespit etmiş ve bu isimleri özelliklerine göre sınıflandırmıştır. Selvi bu çalışmasında 23 farklı sınıflandırma oluşturmuştur. Akralalık, duygu kavram, yer, eşya, hastalık adları... yapılan sınıflandırmalardan bazılarıdır.

Karahan “*Codex Cumanicus*’ta Alt Anlamlılık” (2013:187-203) adlı çalışmasında alt- üst anlam özelliği taşıyan isimleri inceleyerek sınıflandırmıştır. Sınıflandırma neticesinde 14 farklı grup oluşturulmuştur. Genel olarak hayvan, hastalık, bitki, yiyecek, içecek adlarında alt-üst anlam ilişkisi tespit edilmiş *Codex Cumanicus*’ taki kavramların daha çok alt anlam kategorisinde yer aldığı ileri sürülmüştür.

Hirik “Eylemlerde Alt-Üst Anlamlılık ve Gerektirme İlişkisi: *Kıssasü’l Enbiya* Örneği” (2020: 129-142) adlı çalışmasında *Kıssasü’l Enbiya*’da bulunan eylemleri taşıdıkları alt üst anlam özelliklerine göre sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırma; duygu bildiren, söyleme dayalı, varlıklarla ilgili, durağanlık bildiren ve hareket bildiren eylemler olarak görülmektedir. Ayrıca taksonomik özellik taşıyan eylemler kapsama içeren, işlevsel özellik taşıyan eylemler gerektirme ilişkisi taşıyan eylemler olarak kategorize edilmiştir. Araştırmacı alt -üst anlamlılık alanında yapılan çalışmaların genellikle isim türündeki sözcüklere yoğunlaştığını vurgulamaktadır.

Yukarıda bahsedilen çalışmalardan farklı olarak bu makalede, sınıflandırmalardan farklı olarak madde başı açıklamaları ele alınarak farklı bir sınıflandırma yapılmıştır. İnceleme sonucunda açıklamaların özelliklerine göre aşağıdaki gibi bir bulgulara ulaşmak mümkündür:

1. Üst Anlama Sahip Açıklamalar

1.1 Aile Sözcüğü ile Yapılan Açıklamalar

Bu grupta yer alan sözcükler daha çok hayvan ve bitki gruplarının bilimsel tanımları olarak açıklanmaktadır. “-gil”, “-giller” ekiyle biten üst anlamlı sözcüklerin açıklamalarında aile kavramına yer verildiği görülmektedir. Korkmaz bu eklin şahıs, akrabalık ve unvan adlarına gelerek aile adları yaptığını bildirmektedir. Ekin Türkçeleştirme çalışmalarında bilimsel sınıflandırmalara dayalı aileleri gösteren terimlerde kullanılarak işlevsellik kazandığını dile getirmektedir (2003: 47). *Türkçe Sözlük*’te bu kullanım ile: ılgıngiller: “Örnek bitkisi ılgın olan, ayrı taç yapraklı, iki çenekli bitkiler familyası.” (*Türkçe Sözlük*, 2019: 1124) örneğinde görüldüğü üzere, üst anlama bağlı açıklama yapılmıştır.

1.2 “Sınıfı, Takımı” gibi Grubu Belli Eden Sözcüklerle Yapılan Açıklamalar

Bu anlam özelliğine sahip açıklamalar bitki, hayvan gruplarını kapsayan kaplamaları ifade etmek için kullanılmıştır. “İki çenekliler: Tohumlarında iki çenek bulunan kapalı tohumlu bitkiler sınıfı.” (*Türkçe Sözlük*, 2019: 1164) örneğinde görüldüğü gibi çeşitli özellikler bakımından ortaklık gösteren bitki, hayvan kaplamaları grup belli eden sınıfı, takımı gibi sözcüklerle açıklanmaktadır. Bu gruptaki açıklamalar familya, familyası grubundaki örneklerle benzerlik göstermektedir.

1.3 Tümleyici Belgisiz Zamir ile Yapılan Açıklamalar

Tümleyici belgisiz zamirlerden “tümü”, “bütünü” gibi ifadeler sözlükte isim açıklamalarında üst anlamı işaret etmektedir.

Ümmet sözcüğü “Hz. Muhammed'e inanarak, onun yaptıklarını ve söylediklerini uygulayarak çevresinde toplanan Müslümanların tümü.” (*Türkçe Sözlük*, 2019: 2446) bir topluluğu, bir grup insanların tümünü ifade edecek şekilde açıklanmıştır.

1.4 “Topluluk, Grubu” gibi Aidiyet Belirten Sözcüklerle Yapılan Açıklamalar

Bu şekilde yapılan açıklamalar bir bilim, sanat, meslek gruplarını ya da ortaklık içeren terimsel anlamları açıklamaktadır. Ural-Altay: “Ural dilleriyle Altay dillerinin oluşturduğu dil grubu.” açıklamasında birden çok üyenin ortak özellikle oluşturduğu grup, kapsayıcı durumdadır.

2. Alt Anlama Sahip Açıklamalar

2.1 “Bir” Belgisiz Sıfatı ve “Biri” Belgisiz Zamiri Kullanılarak Yapılan Açıklamalar

Bu tür açıklamalar incelendiğinde “bir” ifadelerinden sonra “biri” ifadelerinden önce kavramın kaplamına, türüne vurgu yapıldığını görmekteyiz. Uyuz: “Uyuz böceğinin, üst derinin altına girerek yaptığı kaşıncı, bulaşıcı bir deri hastalığı.” (*Türkçe Sözlük*, 2019: 2432) açıklamasında “bir” belgisiz sıfatından sonra uyuz sözcüğünün kaplamı olan “deri hastalığı” söylenerek taksonomik bir açıklama yapılmakta, cümlenin öncesinde ise bu hastalığın detayları açıklanarak alt anlamlılık sağlanmaktadır. İğdir: “Türkiye'nin doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan illerden biri.” (*Türkçe Sözlük*, 2019: 1123) örneğinde il kaplamının bir örneği, üyesi olan İğdir coğrafi özelliği ile açıklanıp detaylandırılarak alt anlamlılık sağlanmıştır.

2.2 Kavramın Niteliksel Özelliklerine Dair Yapılan Açıklamalar

Bu grupta yer alan alt anlamlı açıklamalar; kavramın şekli, neden yapıldığı, nelerden oluştuğu gibi niteliksel özelliklerini ifade eden açıklamalar olarak dikkat çekmektedir. İnce donanma: “Hafif gemilerden kurulmuş donanma.” (*Türkçe Sözlük*, 2019: 1188), Üzüm şırası: “Üzümün ezilerek suyunun çıkarılması ve dinlendirilmesi ile elde edilen şıra, dinlendirilmiş üzüm suyu.” (*Türkçe Sözlük*, 2019: 2460) İncik yahnisi: “İncik eti, yağ, soğan ve baharat kullanılarak hazırlanan bir tür tencere yemeği.” (*Türkçe Sözlük*, 2019: 1189) örnekleri incelendiğinde; içerik, yapılaş şekli niteliksel özellikler hakkında bilgi verilmektedir.

2.3 “-gillerden” Eki ile Familyanın Esas Alındığı Açıklamalar

Bu tür açıklamalar incelendiğinde özellikle bitki ve hayvan adları açıklanırken bitkinin veya hayvanın ait olduğu üst anlam grubu yani kaplamı belirtilmektedir. Bu noktada dikkat çekici husus ise İdris ağacı: “Gülgillerden, Anadolu'nun kuzey ve doğu kesimlerinde yetişen bir tür ağaç.” (*Türkçe Sözlük*, 2019: 1153) örneğinde çok katmanlı hiyerarşik bir açıklamanın olmasıdır. idris ağacının familyası olan gülgiller türün üst anlamı iken açıklama sonunda yer alan ağaç sözcüğünün ise alt anlamı konumundadır. İskorpit: “İskorpitgillerden, iri başlı, yüzgeçlerinde yakıcı dikenleri bulunan, eti beğenilen bir balık.” (*Türkçe Sözlük*, 2019: 1208), uskumru: “Uskumrugillerden, sıcak ve ılık denizlerde sürü durumunda yaşayan, çizgili bir deniz balığı.” (*Türkçe Sözlük*, 2019: 2420) örneklerinde de aynı durumu görmek mümkündür. Dolayısıyla -gillerden ekinin açıklama içinde geçtiği örneklerde bu çok katmanlı hiyerarşik ilişki kullanılmıştır.

2.4 “Tür, Türü, Çeşit, Çeşidi” Sözcükleri ile Yapılan Açıklamalar

Bu grupta yer alan açıklamalarda “bir tür” ifadelerinden sonra, “türü” ifadelerinden önce sözcüğün ait olduğu kaplamın verilmesi hiyerarşik bir sınıflandırma yapıldığının da kanıtı sayılabilir. İmroz: “Gökçeada ve kısmen Çanakkale ilinde yetiştirilen bir tür koyun.” (*Türkçe Sözlük*, 2019: 1184) örneğinde koyun ifadesi üst anlam özelliği taşıırken tür ifadesinden önce bu genel adın, kaplamın içinde bulunan “imroz'un” ayırt edici özelliği, detayı verilerek alt anlamlılık sağlanmaktadır.

2.5 “Bölüm, Dal, ” gibi Mensubiyet Sözcükleriyle Yapılan Açıklamalar

Bu sözcüklerle bilim, spor ve sanat dallarının açıklandığı tespit edilmiştir. Uzun Atlama: “Bu yolla en uzağa atlamaya dayalı atletizm dalı.” (*Türkçe Sözlük*, 2019: 2438) İnorganik kimya:

“Canlıların dışında, yer kabuğunu oluşturan bütün kimyasal maddeleri inceleyen kimya dalı.” (*Türkçe Sözlük*, 2019: 1195) örneklerinde de atletizm dalı, kimya dalı ifadeleri alt anlam içermektedir.

2.6 Araç- Amaç İlişkisi İçeren Açıklamalar

Bu grupta yer alan açıklamalar incelendiğinde eşyanın, maddenin ne amaçla ne için kullanıldığı araç amaç ilişkisi içinde açıklandığı görülmektedir. İnebolu kütüğü: “Karadeniz'de kereste taşımakta kullanılan bir tür küçük mavna.” (*Türkçe Sözlük*, 2019: 1191) örneğinde İnebolu kütüğü aracının kereste taşımak amacıyla kullanıldığı açıklanmaktadır

2.7 Şahıs- Meslek Bildiren Açıklamalar

Bu gruba dahil olan açıklamalara bakıldığında, bir şahıs ya da mesleğin açıklandığı görülmektedir. Uzak yol kaptanı: “Her türlü büyüklükteki gemiyi Kızıldeniz ve Cebelitarık dışında kullanma, çalıştırma yetkisine sahip kaptan.” (*Türkçe Sözlük*, 2019: 2434).

2.8 Parça- Bütün İlişkisi İçeren Açıklamalar

Genellikle bir organın bir bölümünü, parçasını ya da bir araya gelen organların bir sistemi, bütünü oluşturduğunu açıklamak için kullanıldığı tespit edilmiştir. Uyluk: “Kalçadan dize kadar olan bacak bölümü.” (*Türkçe Sözlük*, 2019: 2430) örneğinde bacağın bir bölümü olan uyluk bacak kavramının alt anlamı özelliği taşımaktadır.

2.9 “Kimi, Kimse” gibi Belgisiz Kişi Zamiri ile Yapılan Açıklamalar

Bu grupta yapılan alt anlamlı açıklamalar incelendiğinde bir ülkeye, bölgeye, şehre, ait olan ya da bir inanışa, düşünceye sahip olan insanların ifade edildiği görülmektedir. Bu noktada birçok örnekte mensubiyeti oluşturan şey -lı ekidir. Ergin'e göre -lı eki, kendinde bulundurma, sahiplik ya da bağlılık; ikinci işlevi olarak da yer, kavim, hanedan isimlerinden bağlılık isimleri oluşturur. (Ergin, 2009:211) Uygur: “Orta Asya'da büyük bir devlet ve uygarlık kurmuş, yazılı anıtlarla sanat eserleri bırakmış olan bir Türk kolu ve bu koldan olan kimse.” (*Türkçe Sözlük*, 2019: 2428) örneğinde de Uygur sözcüğü Türk kolu olmak ya da bu kola mensup fert alt anlamlılık özellikleri ile açıklanmaktadır.

Bulgular

Veriler incelendiğinde, hayvan ve bitki kaplamaları açıklanırken; familya, familyası sözcüklerinin açıklama sonunda yer aldığı görülmektedir. Ayrıca üst anlamlı açıklamalarda grubun bir üyesi de örnek olarak sunulmaktadır. Alt anlamlı hayvan bitki isimleri açıklanırken de isimler +gillerden eki vasıtasıyla kaplamaları belirtilerek açıklanmaktadır.

Alt-üst anlamlı sözcüklerin taksonomik şekilde ele alındığı görülmektedir. İşlevsel olarak açıklanan sözcükler sınırlı sayıdadır. Taksonomik açıklamaların aksine aşağıdaki örneklerde kullanım alanlarına göre, kullanıldıkları işleve göre bir açıklama yapılmıştır. Incalız: “Turşusu yapılan bir tür küçük yaban soğanı.” örneğinde incalız bitkisinin bilimsel açıklaması yerine işlevsel olarak kullanımı açıklanmaktadır.

Tarama yoluyla kategorize edilen sözcüklerin alt – üst anlam ilişkilerinin kullanımı, matematiksel olarak oranlandığında şu verilerle karşılaşmıştır:

Alt-üst anlamlı isim açıklamalarında alt anlamlı sözcük sayısı 239 (% 88), üst anlamlı sözcük sayısı 32 (%12) olarak tesbit edilmiştir.

271 alt- üst anlamlı sözcükten % 75' i alt anlamlı ve Türkçe kaynaklı, %12'si alt anlamlı ve yabancı kaynaklı, %11'i üst anlamlı ve Türkçe kaynaklı, %2'si üst anlamlı ve yabancı kaynaklıdır.

Üst anlamlı isim açıklamalarının en çok familya sözcükleri ile yapıldığı görülmüştür. Buradan hareketle üst anlam sınıfında yer alan açıklamalarda bitki ve hayvan kaplamalarının büyük yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Bilimsel açıklamaların bir sonucu olarak da taksonomik ilişkilerin yani “X bir Y'dir” formülüyle yapılan açıklamaların çoğunlukta olduğu söylenebilir.

Alt anlamlı isim açıklamaları sınıflandırmaları incelendiğinde “bir” belgisiz sıfatı ve “biri” belgisiz zamirleri ile yapılan açıklamaların % 35 ile ilk sırada yer aldığı görülmektedir.

Sonuç

Tasniflemenin bir parçası olan “alt-üst anlam ilişkisiyle açıklama” alt sınıflamasından yola çıkılarak sözlükteki isim açıklamaları incelendiğinde sözlükte alt- üst anlam açıklamalarının 271

madde başı ile %8'lik bir yer tuttuğu görülmüştür. Alt üst anlamlı açıklamaların taksonomik olarak yapıldığı görülmüştür. İşlevsel alt anlamlılık özelliği taşıyan açıklamalar oldukça sınırlıdır. Alt-üst anlam özelliğine sahip sözcüklerin bilim, sanat, spor dalları; bitki, hayvan familya ya da bu familyaların üyeleri olduğu tespit edilmiştir. Alt anlamlı sözcüklerin fazlalığı dikkat çekmektedir. Buradan hareketle alt anlamlılığın daha açıklayıcı olma, detay verme özelliğinin, işlevinin öne çıktığı söylenebilir. Sonuçta, açıklamada yer alan kimi sözcüklerin üst anlamı işaret ettiği kimi sözcüklerin de alt anlamı işaret ettiği görülmüştür.

Sözlükte alt- üst anlam açıklamalarının taksonomik olarak yapıldığı, işlevsel açıklamaların kısıtlı olduğu söylenebilir. İşlevsel alt- üst anlamlı açıklamalar artırılarak kavram ve eşyaların günlük kullanımları, işlevleri hakkında bilgi verilmesi mümkün olabilir.

Bulguların yeni sözlük çalışmalarına ve araştırmalarına kaynak olması mümkündür. Ayrıca çalışmamızın sınırlılıkları dışında kalan hususlar da anlam ilişkileri ve yapı özellikleri bağlamında incelenerek sözlük araştırmacılığı alanına yeni kaynaklar sunulabilir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. H. (2010). "Sözcük Bilimi ve Sözlükçülük". *Türk Dili*, 698, 162-169.
- Aksan D. (2006). *Anlambilim ve Türkçenin Anlambilim Konuları*. İstanbul: Bilgi Yayınevi
- Aksan, D. (1982). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları .
- Ergin, M. (2009). *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri için Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayın Tanıtım.
- Filizok, R. (1 Şubat 2010). *Mantık ve Anlam Problemi*. <http://Ege-edebiyat.org> (erişim tarihi: 15.08.2020).
- Hirik, S. (2020) "Eylemlerde Alt-Üst Anlamlılık ve Gerektirme İlişkisi: Kısasü'l-Enbiya Örneği". *TYB Akademi*, 29, (212), 129-142.
- Hudson, R. (2010). *An Introduction to Word Grammar*. Cambridge University Press.
- İlhan N. (2009) "Sözlük Hazırlama İlkeleri, Çeşitleri ve Özellikleri". *Electronic Studies*, 4, (4)
- Güncel Türkçe Sözlük* (2019), Ankara: TDK Yayınları.
- Kahraman, M. (2016). "Sözlük Bilim Kuram, İlke ve Yöntemler Üzerine". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları*. 5, (8) 3288-3312
- Karahan, A. (2013). "Codex Cumanicus' ta Alt Anlamlılık (Hyponymy)". *Karadeniz Araştırmaları*, (39), 187-203.
- Kocaman, A. (1998). "Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük". *Kebikeç*, 6, 111-113.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara TDK Yayınları.
- Lyons, J. (1977). *Semantics: I*. UK: Cambridge University Press.
- Miller G. A. (1998). *Nouns in Wordnet*. In C. Felbaum (ed), *Wordnet: an Electronic Lexical Database*. Cambridge, MA: MIT Press, 23-46.
- Selvi, C. (2020) "Dede Korkut'ta Geçen İsimlerin Alt Anlamlılık Kuramına göre İncelenmesi". *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayının Bildirileri Betiği*, 138-150.

GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK’TE İSİM TANIMLARININ ANLAM İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ: EŞ - YAKIN ANLAM

Doç Dr. Serhat Küçük

Kocaeli Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, Türkçe Bölümü,
serhatkucuk19@gmail.com

Öğr. Gör. Fatma Üçler

Kocaeli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
fatma.ucler @kocaeli.edu.tr

Gülşen Urlioğlu

Kocaeli Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi

Melike Sena Karakaya

Kocaeli Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi

Sümeyye Ergun

Kocaeli Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi

Özet

Bu çalışmada, *Güncel Türkçe Sözlük*'te⁹ (2011) geçen madde başı isimler için verilen tanımlar eş-yakın anlam ilişkisi bağlamında incelenmiştir. *Türkçe Sözlük*'ün hacminden dolayı sözlükte madde başı dar ünlüler(ı -i-u-ü) ile başlayan isim türü sözcükler, sözlükteki-birinci anlam-tanımı doğrultusunda ele alınmıştır. Çalışmanın verilerine nitel araştırma yöntemleri içinden doküman analizi yöntemi kullanılarak ulaşılmıştır. *Türkçe Sözlük* belirtilen sınırlılık dahilinde 3279 madde başı sözcük; sözcüğün kaynak dili, sözcük sayısı ve tanımında eş-yakın anlamla tanımlanan sözcükler açısından değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Güncel Türkçe Sözlük*, madde başı, eş-yakın anlam.

EXAMINATION OF THE NOUN DEFINITIONS IN THE CONTEXT OF MEANING RELATIONS IN THE GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK: SYNONYM - CLOSE MEANING

Abstract

In this study, the definitions given for head nouns in the *Güncel Türkçe Sözlük*'te (2011) were examined in the context of synonym-similar meaning relationship. Nouns starting with narrow vowels (ı -i-u-ü) are handled in the direction of the first meaning-definition in the dictionary due to the capacity of the dictionary. The data of the study were obtained by using the document analysis method among the qualitative research methods. Within the limitations specified in the study, 3279 headwords was evaluated in terms of the source language of the word, the number of words and words defined with synonym – close in its definition.

Key Words: *Güncel Türkçe Sözlük*, headwords, Synonym - Close Meaning.

A. Giriş

“Sözlük” kavramı bir dilin söz hazinesini barındırması bakımından önemlidir. Çalışma için kullanılan *Türkçe Sözlük*'te kavramın kendisi şöyle açıklanmaktadır: “Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat.” (<https://sozluk.gov.tr/>) Sözlük kavramına dair pek çok tanım yapılmış olsa da, temel vazifesi bir dil varlığını geçmişten geleceğe aktarmasıdır.

Sözcük bilim ve sözlük bilimi ise sözlüğün oluşturulmasını sağlayan bilim dallarıdır. Bu iki bilim dalı aslında aynı nesneyi konu edinse de işleyişleri birbirinden farklılaşmaktadır.

Bir dilin söz varlığını oluşturan birimleri ve bu birimlerin anlamlarını, birbirleriyle ilişkilerini, zaman içinde değişim ve gelişmeleri araştıran bilim dalına sözcük bilimi (lexicology) denir (Aktaran: Akalın, 2010:164). Sözcük bilimi bir dildeki tüm sözcüklerin anlamlarını incelemekle birlikte aynı zamanda sözcük oluşumlarını, sözcüklerin tarihi değişimlerini de incelemektedir.

Sözlükçülük ya da sözlük bilimi ise; sözcük biliminin bir alt kolu olarak ele alınmaktadır. Bir dilin veya karşılıklı olarak daha fazla dilin söz varlığını sözlük biçiminde ortaya koymak üzere yöntemleri araştırma; sözlük hazırlama, yazma ilkelerini, kurallarını geliştirme ve uygulama alanına çıkarma işi, sözlük bilgisi, lügatçilik, leksikografi (*Türkçe Sözlük*, 2011;2157) şeklinde tanımlanmaktadır. Sözcük bilimi ve sözlükçülük birbirleriyle bağlantılıdır. Bununla birlikte ikisi arasında en belirgin fark ise sözcük bilim bir sözcüğün oluşumunda süreci araştırırken sözlük bilim sözcüğün son şekli ile ilgilenmektedir. (Mavgay, 2000). Bu nedenle bir dilde hazırlanan sözlükler hem sözcük bilim hem de sözlükçülük bağlamında oluşturulmaktadır. Günümüzde basılı sözlüklerin yanı sıra bilgisayar ve web tabanlı sözlükler de oluşturulmaktadır. Çalışmada tasnifler için sistemli veri oluşturulmasında, özellikle bilgisayar tabanlı sözlüklerin hazırlanmasında kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.

Sözlükçülükte genellikle hazırlanan sözlüklerin amacına yönelik: terimler sözlüğü, deyimler sözlüğü, eş anlamlı sözcükler sözlüğü gibi sınıflandırmalar yapılmıştır. *Ormancılık Terimleri Sözlüğü* (Sarıbaş, 2016), *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler* (Kaçalın, 2016), *Eş Anlamlı Kelimeler Sözlüğü* (Yaşar, 2019) amaca yönelik hazırlanana sözlüklere örnek göstermek mümkündür. Bu tür sınıflandırmalar sözlüklerin kullanımlarını kolaylaştırmaktadır.

Hartmann-Gregory (Aktaran: Boz, 2011) 1998'de sözlük bilim alanı iki ana kola ayrılmaktadır. Bu kollardan ilki olan sözlük araştırması kolunda tarihi süreçte sözlükler incelenmekte; bununla birlikte sözcük tiplerini belirleme ve ayırt etmek için çalışmalar yapılmakta; sözcüklerin kullanım alanları belirlenmekte ve hazırlanmış olan sözlüklere eleştiriler yapılmaktadır. İkinci kolda ise sözlük hazırlama süreçleri ele alınmaktadır. Bunlar sözlükte ele alınacak olan sözcüklerin belirlenmesi için alan çalışması yapma ve belirlenen sözcüklere açıklamak için tanımlalar oluşturmaktır.

Sözcük tanımlama için ülkemizde şu şekilde öneriler bulunmaktadır:

Tanım yapılırken dört farklı yaklaşımdan yararlanılır: 1.Analiz yöntemi, 2.Sentez yöntemi, 3. Kurallar kullanımı, 4. Eş anlam verme (Yılmaz, 2018: 11).

Yılmaz'da önerilen yaklaşımın yanı sıra sözcüklerin tanımlarının uzunluk-kısalık çerçevesinde ele alındığı yaklaşımlar üç farklı şekildedir: 1.Eşanlam ve karşıt anlam vererek tanımlama, 2.Tümcecik yoluyla tanımlama, 3. Tümce yoluyla tanımlama (Çalışır-Zenci, 2017 :773).

Özden (2014) sözcükler arasındaki eş anlamlılık ilişkisi için bir sınıflandırma önermiştir: 1. Ödünçlenme Sonrası Eş Anlamlılık, 2.Yerli Kelimelerde Eş Anlamlılık, 3. Örtmece (Tabu) Kelimelerde Eş Anlamlılık.

Hartmann-Gregory (aktaran Boz, 2011) 1998'de hazırlanmış olan bu tasnifte sözlük bilimi açısından sözlüklerin nasıl oluşturulduğu ve incelendiği sınıflandırmıştır. Özden ' de hazırlanan bu kategoriler eş anlamlı sözcüklerin sınıflandırmasıdır. Ancak *Türkçe Sözlük*'te madde başı tanımlarının verilmesi için hazırlanmış genel bir sınıflandırmaya ulaşılamamıştır. Çalışmada *Türkçe Sözlük*'te dar ünlü ile başlayan isimlerin tanımları için şu şekilde bir sınıflandırma önerisi yapılabilir:

1. Maddde başı esas alındığında sözcükler, kaynağına bakılmaksızın, kimi zaman yabancı kaynaklı kimi zaman Türkçe kaynaklı kelime ile açıklanmıştır. Sözcükler eş-yakın anlamlı ya da karşıt anlam yardımıyla tanımlanmıştır. Alt- üst anlam ilişkisi içinde, tanımlama yoluyla ve halk ağzı ya da argo ile açıklanmıştır.
2. Yapı esas alındığında, basit sözcükler ile açıklama yapıldığı gibi, Türkçe kökenli sözcüklerden türetilmiş sözcükler ya da yabancı kökenli sözcüklerden türetilmiş sözcükler kullanılmıştır. Bunun yanı sıra bitişik yazılan birleşik sözcükler ve ayrı yazılan birleşik sözcükler de açıklamalarda görülmektedir.

Bu sınıflandırmaya göre bir sözcüğün anlam açıklamasını anlam ve yapı açısından iki başlık altında incelemek mümkündür. Çalışmada ele alınan ve analizi yapılan veriler önerilen bu sınıflandırma doğrultusunda oluşturulmuştur.

B. Yöntem ve Sınırlılıklar

Araştırmanın varsayımlarını değerlendirebilmek ve veri toplamak amacıyla tarama araştırması ve içerik analizi olmak üzere iki farklı yöntem kullanılmıştır. Tarama araştırmasında kullanılmak üzere bir sınıflandırma geliştirilmiştir.

Türkçe Sözlük'te madde başı olan sözcüklerin kaynak dili “Türkçe” ve “yabancı” olarak iki başlık altında ele alınmıştır. Eğer madde başını açıklarken kullanılan tanım, *Türkçe Sözlük*'te ayrı bir madde başı olarak bulunmuyor ise bu madde başı “kaynak dile göre” sınıflandırmaya dahil edilmemiştir. Bu konuya örnek teşkil etmesi açısından, “içyağı” madde başı için tanımda kullanılan “şahım” sözcüğü *Türkçe Sözlük*'te ele alınan madde başı olarak ele alınmamıştır. Bu nedenle “şahım” sözcüğü “kaynak dile göre” sınıflandırmaya dahil edilmemiştir.

Anlam açısından “sorgu genişletme” sınıfına giren madde başlarının açıklamaları ikiden fazla kelimedenden oluştuğu için “kaynak dile göre sınıflamaya” dahil edilmemiştir. “inkılapçı” sözcüğü için *Türkçe Sözlük*'te “inkılap yanlısı kimse” şeklindeki tanım, tümcesel bir tanım olduğu için “kaynak dile göre sınıflamaya” dahil edilmemiştir.

Ele alınan sözcükler için sözlükte yapılan anlam açıklamalarında eş-yakın anlam kullanım sayısı tespit edilmiştir. *Türkçe Sözlük*'teki isimlerin tanımları “eş- yakın anlam” ilişkileri bağlamında incelenmiştir. Sözcüklerin anlam açıklamalarının nasıl yapıldığı incelemiş elde edilen verilere göre de bir sınıflandırma oluşturulmuştur.

C. Verilerin Sınıflandırması ve Analizi

C.1 Sınıflandırma

Bu sınıflandırmaya göre bir sözcüğün anlam açıklamasını anlam ve yapı açısından iki kategoride incelemek mümkündür. Sınıflandırmanın bir kısmı olan madde başlarının açıklanmasında eş - yakın anlamlı sözcük kullanımı çalışmanın temelini oluşturmaktadır. *Türkçe Sözlük*'te dar ünlü ile başlayan, sözcük türü isim olarak belirtilen madde başları ve açıklamaları incelenmiştir. Bu incelemenin sonucunda eş yakın anlamlı tanımları verilen madde başı sözcükler şöyle bir alt sınıflama yapılabilir:

Anlam Kategorileri Açısından Sınıflandırma Kaynak Dile göre Sınıflandırma
Sözcük Sayısı Açısından Sınıflandırma

C.1.1 Anlam Kategorileri Açısından Sınıflandırma

Türkçe Sözlük'te dar ünlü ile başlayan isimlerin açıklamaları incelenmiş, açıklamalarda bulunan eş - yakın anlamlı sözcüklerin kullanımı hakkında bir sınıflandırma oluşturulmuştur. Bu sınıflandırmaya göre eş yakın anlamlı sözcükler üç ana başlık altında incelenmiş ana başlık için sözcüklerin sayıları belirlenmiş ve bu sayıların oranları hesaplanmıştır.

Anlam kategorilerinin birinci kısmında; eş yakın anlam ile yapılan açıklamalar anlam ilişkisi açısından incelenmiştir. Anlam ilişkisinde; yaygın eş - yakın anlamlı sözcük, terim anlamlı sözcük, mecaz yakın anlamlı sözcük barındıran açıklamalar anlam ilişkileri grubunda incelenmiştir.

Türkçe Sözlük hazırlanırken sözlerin kullanım sıklığı dikkate alınmış ve eş anlamlı sözlerden yaygın olanında tanım verilmiş; yaygın olmayan sözlerde ise tanım yerine karşılık verilmekle yetinilmiştir. (TDK, 2011). Sözlükte eş anlamlılık “anlamları aynı veya birbirine çok yakın olan (kelimeler), anlamdaş, müradif, sinonim” (TDK, 2011) şeklinde tanımlanmıştır. *Dilbilim Sözlüğü*'nde (İmer ve diğerleri 2011) ise eş anlamlılık “Sözcük ve tümcelerinin özdeş anlamlı olma durumu.” olarak tanımlanmıştır.

Türkçe Sözlük'te kelimeler, bilinen yaygın anlamları dışında mecaz ve yan anlamlarıyla da açıklanmıştır. *Türkçe Sözlük* “mecaz” kelimesini “Bir ilgi veya benzetme sonucu gerçek anlamından başka anlamda kullanılan söz.” şeklinde tanımlamaktadır. “Sözün kendisine verilen, yerleşik, hakikî anlamının dışındaki anlamda kullanılmasıdır. Hakikî anlam, dilde yerleşip bir anlamda sabitlendiği, hemen herkesçe az çok bilindiği için bağlam koşulu olmadan da kendini düşündürür. Mecaz anlam için ise bağlam koşulu, metnin varlığı söz konusudur. Mecaz, kısaca ve genel olarak; sözün,

vazedildiği anlamın dışında, başka bir deyişle, sözlük dışı anlamda kullanılması sırasında ortaya çıkan geçici anlamdır.” (Uğur, 2010: 32). Bu duruma örnek olarak sözlükteki iç burukluğu madde başının kırgınlık; ibibik kuşu madde başının ise çavuş kuşu şeklinde açıklanması verilebilir.

Terim kelimesi *Türkçe Sözlük*'te “Bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime” şeklinde tanımlanmıştır. Gündelik dilde kullanılan sözcüklerden amaca uygun olanı alınır ve herhangi bir bilim dalında terim olarak kullanılır (Zülfikar 1991: 173). *Türkçe Sözlük*'te de birçok madde başı sözcüğün *Terimler Sözlüğü*'nde geçmekte olan terimler ile açıklamaları yapıldığı tespit edilmiştir. “ısıölçer” kelimesi *Terimler Sözlüğü*'ndeki karşılığı olan “radyometre” kelimesi ile tanımlanmıştır.

Yapılan sınıflandırmadaki bir diğer sınıflandırma da madde başını kelime türetme yoluyla açıklamaktır. Paylan (2015)'a göre kelime türetme ihtiyaç sonucunda ortaya çıkmıştır. İnsanlar bir kelimeye ihtiyaç duyduklarında bunu türetmişlerdir. Her toplumun yaşayışı farklı olduğu için kelime türetmesi de farklı olmuştur. “Dilimiz, yapım ekleri yönünden, daha doğrusu terim oluşturma yönünden, çok zengindir ve doğurgan bir dildir. Yeni kavramlara bu olanaklardan yararlanılarak karşılıklar bulunabilir.” (Özdemir 1973: 24). *Türkçe Sözlük*'te bazı madde başları yeni bir kelime türetilerek tanımlanmıştır. “ilan panosu” madde başı “duyurumluk” sözcüğü ile tanımlanmıştır. Bu madde başı yapım ekleri kullanılarak yeni sözcük oluşturularak tanımlanmıştır.

Alibekiroğlu ekleme yöntemini şu şekilde açıklamıştır: “Ekleme yöntemi: kök veya gövdeye eklerin ulanarak dil bilgilik görevin ortaya çıkmasına (yeni anlamlı sözcük türetilmesine) ekleme yöntemi denir.” (2017:35). *Türkçe Sözlük*'te de bu yolla oluşmuş eş - yakın anlamlı sözcükler kullanarak açıklamalar yapılmıştır. “iç mimari” madde başı aynı kök üzerine farklı bir ek ekleyerek “iç mimarlık” şeklinde tanımlanmıştır.

Anlam kategorilerinin ikinci kısmında; biçimsel değişiklik barındıran bir eş- yakın anlamlı sözcük ile açıklama; eş anlamlı sözcüklerin üzerine gelen aynı veya aynı görevli ek ile yapılan açıklama, aynı sözcüğün üzerine gelen aynı görevli farklı ek ile açıklama yapılmıştır. Örneğin “islahçılık” madde başı “düzeltmecilik” ile açıklanmıştır. Burada ek aynı kalmış fakat kelimenin eş anlamlısı kullanılarak açıklanmıştır. Bu kategoride ayrıca sözcüklerin yerini değiştirerek kurulan tamlama ile açıklamalara yer verilmiştir. “iç findık” madde başının “findık içi” olarak açıklanması buna örnek olarak gösterilebilir.

Anlam kategorilerinin üçüncü kısmında sorgu genişletme yoluyla açıklamalar tespit edilmiştir. Emre Şatır (2015)'a göre sorgu genişletme madde başlarını daha iyi temellendirmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu işlem eş-yakın anlamlardan faydalanma yoluyla sözcüğün farklı formlarını ekleme şeklinde yani bilinenden bilinmeyene ulaşma amacıyla, ipucu veren yakın anlamlı kelimeleri kullanarak yapılabilmektedir. Bu çalışmada sözcüğün açıklamasının tam olarak yansıtılabilmesi için, sözcüğün birçok eş- yakın anlamının ve açıklama öbeğinin bulunduğu madde başları bu sınıflandırmaya dahil edilmiştir. “Üretici: üretimle uğraşan kimse, yetiştirici, müstahsil, prodüktör” madde başını bu kategoriye örnek göstermek mümkündür.

C.1.2 Kaynak Dile göre Sınıflandırma

Çalışmada ele alınan madde başlarının ve açıklamalarında bulunan eş – yakın anlamlı sözcüklerin hangi dilden alındığı bilgisi açısından bir sınıflandırma yapılmıştır. Sınıflandırma oluşturulurken *Türkçe Sözlük*'teki bilgiler esas alınmıştır. Sözcükler ve açıklamalar sözcüğün kaynak dili açısından sınıflandırılırken “Türkçe” ve “Yabancı” olarak ikiye ayrılarak ele alınmıştır. Bu sınıflandırmada madde başları; Türkçe sözcüklerin Türkçe sözcükle açıklanması; “uygulanabilirlik: yapılabirlik”, Türkçe sözcüklerin Yabancı sözcükle açıklanması ;“uyarma: ihtar, tembih”, yabancı sözcüklerin Türkçe sözcükle açıklanması; “istimdat: yardım isteme”, yabancı sözcüklerin yabancı sözcüklerle açıklanması “üstüvane: silindir”, Türkçe sözcüklerin hem yabancı hem Türkçe sözcükle açıklanması “ürem: faiz, getiri” ve yabancı sözcüklerin hem Türkçe hem yabancı sözcükle açıklanması “inkılap: devrim, reform” şeklinde incelenmiştir.

C.1.3 Sözcük Sayısı Açısından Sınıflandırma

İncelenen dar ünlü ile başlayan isimlerde bulunan sözcük sayıları ve anlam açıklamalarında verilen sözcüklerin sayıları belirlenmiştir. İki ve daha çok sayıdaki sözcükler çok sözcüklü madde başları olarak ele alınmıştır. Bu kategori bir sözcüklü bir sözlük birimi bir sözcüklü eş anlamlısıyla açıklama; “ılgım: serap”, bir sözcüklü bir sözlük birimi birçok sözcüklü eş anlamlısıyla açıklama;

“idame: sürdürme, devam ettirme”, birçok sözcüklü bir sözlük birimi bir sözcüklü eş anlamlısıyla açıklama; “üst insan: dahi” ve birçok sözcüklü bir sözlük birimi birçok sözcüklü eş anlamlısıyla açıklama; “uzun çizgi: konuşma çizgisi, tire” şeklinde sınıflandırılmıştır.

Bulgular

Türkçe Sözlük'te toplamda 3279 adet dar ünlüyle başlayan madde başı olduğu, bunların içinden 1335 adetinin eş - yakın anlamlı karşılıkları ile açıklandığı görülmüştür. Bu oran dar ünlülerle başlayan madde başları içerisinde %41'e karşılık gelmektedir.

Anlam Kategorileri Bakımından Sınıflandırma

- 1) Anlam İlişkileri: “bilinen yaygın anlamıyla açıklama”, “terim anlamıyla açıklama”, “halk arasında bilinen yakın anlamıyla açıklama”, “mecaz yakın anlamla açıklama”
- 2) Biçimsel Değişiklik: “eş- yakın anlamlı sözcük ile açıklama”, “eş anlamlı sözcüklerin üzerine gelen aynı veya aynı görevli ek ile yapılan açıklama”, “aynı sözcüğün üzerine gelen aynı görevli farklı ek ile yapılan açıklama”, “sözcüklerin yerini değiştirerek kurulan tamlama ile açıklamalar”
- 3) Sorgu genişletme yoluyla açıklama
- 4) Birden fazla kategoriye ait açıklamalar barındıran grup

Türkçe Sözlük'te dar ünlüyle başlayan ilk anlamı isim olan madde başlarının anlam kategorileri bakımında sınıflandırıldığı görülmektedir. Anlam kategorileri dört alt başlık halinde incelenmiştir. 1335 eş -yakın anlamlı karşılığıyla açıklanan madde başı içerisinde; 962 adeti ‘anlam ilişkileri’ bakımından, 298 adeti ‘biçimsel değişiklik’ yoluyla, 56 adeti ‘sorgu genişletme’ yoluyla, 19 adeti bu başlıklardan ‘birden fazlasına giren açıklamalar barındıran’ madde başlarına aittir. Eş - yakın anlamla açıklanan madde başları içerisinde; anlam ilişkileri yoluyla açıklanan madde başları, %72’lik bir oranla en çok yapılan tanım şekli olmuştur. Sözcüğün kaynak diline göre sıralama, en sık yapılandan en az yapılandan göre aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

Sözcüğün kaynak diline göre sınıflandırma

- 1) Türkçe Sözcüğü Türkçe sözcük kullanılarak açıklanması
- 2) Yabancı sözcüğü Türkçe Sözcük kullanılarak açıklanması
- 3) Türkçe Sözcüğü yabancı sözcük kullanılarak açıklanması
- 4) Türkçe sözcüğü hem yabancı hem Türkçe sözcük kullanılarak açıklanması
- 5) Yabancı sözcüğü yabancı sözcük kullanılarak açıklama
- 6) Yabancı sözcüğü hem yabancı hem Türkçe sözcük kullanılarak açıklama

Türkçe Sözlük dar ünlüyle başlayan birinci anlamı isim olan madde başlarının sözcüğün kaynak diline göre sınıflandırıldığı görülmektedir. Sözcüğün kaynak diline göre sınıflandırma yapılırken yedi alt başlığa ayrılmıştır. Kapsam dışı bölümü sorgu genişletme kategorisinde ele alınan ve birden fazla anlam kategorisine ait olarak sınıflandırılanların içerisinde de sorgu genişletme içeren tanımlar barındıran madde başlarından oluşmaktadır. Bu şekilde sınıflandırılan madde başları tanım açısından karmaşık yapıdan olmaları sebebiyle alınan dilin bilgisi açısından sınıflandırılmamıştır. Eş - yakın anlamla açıklanan madde başları içerisinde; %35’lik bir oranla Türkçe sözcüklerin Türkçe sözcüklerle tanımlandığı madde başları en çok yapılan tanım şekli olmuştur. Bunu %29’luk bir oranla yabancı bir sözcüğün Türkçe bir sözcükle açıklandığı madde başları takip etmiştir.¹⁰

Sözcük sayısı açısından sınıflandırma

- 1) Bir sözcüklü bir sözlük birimi bir sözcüklü eş anlamlısıyla açıklama
- 2) Bir sözcüklü bir sözlük birimi birçok sözcüklü eş anlamlısıyla açıklama
- 3) Birçok sözcüklü bir sözlük birimi birçok sözcüklü eş anlamlısıyla açıklama
- 4) Birçok sözcüklü bir sözlük birimi bir sözcüklü eş anlamlısıyla açıklama

---

¹⁰Birden fazla kategoriye ait olanların içerisinde sorgu genişletme barındıranlar bu kategoride kapsam dışı olarak değerlendirilmiştir.

Türkçe Sözlük'teki dar ünlüyle başlayan madde başlarının sözcük sayısı açısından sınıflandırıldığı görülmektedir. Sözcük sayısı açısından sınıflandırma dört alt başlık halinde yapılmıştır. 1335 eş/yakın anlamlı karşılığıyla açıklanan madde başı içerisinde; en çok görülen açıklama şeklinin 612 adet ile bir sözcüklü bir sözlük birimin bir sözcüklü eş anlamlısıyla açıklanması olduğu, bunu 388 adet ile bir sözcüklü bir sözlük birimin çok sözcüklü eş anlamlısıyla açıklanmasının takip ettiği, ardından 214 adet ile birçok sözcüklü bir sözlük birimin çok sözcüklü eş anlamlısıyla açıklanması geldiği, en az görülen açıklama şeklinin ise 121 adet ile birçok sözcüklü bir sözlük birimin bir sözcüklü eş anlamlısıyla açıklanması olduğu görülmüştür. Burada grup ya da tamlamalar değil kelimeler sayılmıştır. Eş/Yakın anlamla açıklanan madde başları içerisinde; bir sözcüklü bir sözlük birimin bir sözcüklü eş anlamlısıyla açıklanması, %46'lık bir oranla en çok görülen tanım şekli olmuştur. Bunu %29'luk bir oranla bir sözcüklü bir sözlük birimin çok sözcüklü eş anlamlısıyla açıklandığı madde başları takip etmiştir.

D. Sonuç ve Tartışma

D.1 Sonuç

Yapılan çalışmada *Türkçe Sözlük*'teki birinci anlamı isim olan dar ünlü ile başlayan sözcüklerde 3279 tane isim madde başına ulaşılmıştır. Bu madde başlarından 1335 tanesi eş yakın anlam kategorisinde ele alınmıştır. Bu kategori de kendi içinde anlam kategorileri, alınan dilin bilgisi açısından ve sözcük sayısı bakımından sınıflanmıştır. Anlam kategorileri açısından sınıflandırma dört alt sınıflamadan oluşmaktadır. Bu çalışmada anlam ilişkileri alt sınıflandırmasında 962 madde başına, biçimsel değişiklik alt sınıflamasında 298 madde başına, sorgu genişletme yoluyla açıklama alt sınıflamasında 56 madde başına ulaşılmıştır. 19 madde başının açıklaması ise bu alt sınıflandırmalardan en az ikisine girmektedir.

Madde başları ve açıklamalar sözcük sayısı açısından dört alt kategoride incelenmiştir. Yapılan çalışmada bir sözcüklü bir sözlük birimi bir sözcüklü eş anlamlısıyla açıklama alt sınıflandırmasında 612, bir sözcüklü bir sözlük birimi çok sözcüklü eş anlamlısıyla açıklama alt sınıflandırmasında 388, çok sözcüklü bir sözlük birimi çok sözcüklü eş anlamlısıyla açıklama alt kategorisine giren 214, çok sözcüklü bir sözlük birimi bir sözcüklü eş anlamlısıyla açıklama alt sınıflandırmasında 121, madde başı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Madde başları kaynak dile göre incelendiğinde ise yedi alt kategoriye ulaşılmıştır. Buna göre; Türkçe sözcüğü Türkçe sözcük kullanarak açıklayan 468, yabancı sözcüğü Türkçe Sözcük kullanarak açıklayan 388, Türkçe sözcüğü yabancı sözcük kullanarak açıklayan 257, Türkçe sözcüğü hem yabancı hem Türkçe sözcük kullanarak açıklayan 78, yabancı sözcüğü yabancı sözcük kullanarak açıklayan 46, yabancı sözcüğü hem yabancı hem Türkçe sözcük kullanarak açıklayan 35 madde başı bulunmaktadır.

D.2 Eleştiri ve Öneriler

Eş anlamlı madde başı olarak sözlükte bulunmayan kelimeler herhangi bir kaynak dil grubuna dahil edilmemiştir. “içyağı” madde başı, şahım kelimesi ile açıklanmıştır fakat “şahım” *Türkçe Sözlük* 'te madde başı olarak bulunmayıp bilinirliği yoktur. Bu tür kelimelere ya sözlükte madde başı olarak yer verilmeli ya da madde başının farklı kelimelerle açıklanması gerekmektedir.

Sözlükte bazı kelimeler aynı görevde kullanılsalar dahi açıklamaları farklı farklı verilmiştir: “ibraname: aklama belgesi, ihbarname: ihbariye, ithafname: ithaf yazısı” gibi açıklamalar yapılmıştır. Bu örneklerde görüldüğü üzere “name” hepsinde aynı görevde olmasına rağmen her bir madde başında farklı bir eş anlamlı kelime ile açıklanmıştır. *Türkçe Sözlük* kendi içinde bir bütünlük taşımaktadır. Ayrıca aynı görevli sözcüklerin farklı anlamlarla açıklanması Türkçe öğrenen yabancıların sözlük kullanımında zihinsel karmaşaya neden olabilir. Bu nedenlerden ötürü {-name} ve benzeri bitişik ifadelerden anlam açısından aynı sözcükle ifade edilebilir nitelikte olanların tanımı yine aynı sözcük kullanılarak yapılmalıdır.

Bu alanda yapılan çalışmalar sınırlı kalmıştır. Bu sebeple çalışmanın dışında kalan diğer seslerin madde başları da incelenerek sözlükçülükte madde başı açıklamalarının anlam ilişkileri çerçevesinde ele alınması önerilmektedir. Bu çalışmadan hareketle yeni yapılacak elektronik sözlüklerin veri setleri düzenlenebilir.

Kaynakça

- Aksan, D. (1999), *Anlambilim*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Akalın, Ş.H. (2010). *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. XCVIII, s.689, sy.162-169.
- Alibekiroğlu, S. (2017). Türkçede Sözcük Türetme Yolları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16(1). Gaziantep.
- Altıntop, M. (2019). *Sözlükbirimlerin Tanımlanması Açısından İlköğretim Türkçe Sözlükleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Türkçe Eğitimi Bilim Dalı, Denizli.
- Baskın, S. (2014). Türkiye ve Dünyada Sözlük Bilimi: Tanımı, Kapsamı ve Diğer Bilimlerle İlişkisi. *International Journal of Language Academy*, v. 2/4, p. 445/457.
- Boz, E. (2011). Leksikografi Teriminin Tanımı ve Türkçe Karşılığı Üzerine. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4 yaz. İstanbul.
- Çalışır Zenci, S. (2017). “Türk Dili Kurumu Türkçe Sözlükte Sözlükbirimler İle Tanımlamaları Arasındaki Anlamsal İlişkiler”. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitapçığı*, 770-779.
- Günay, D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Güncel Türkçe Sözlük* (2011), Ankara: TDK.
- İmer, K., Kocaman, A., & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi.
- Kaçalın, M. S. (2016) *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: TDK.
- Korkmaz, Zeynep (1992), *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Kurudayıoğlu, M. & Karadağ, Ö. (2005). Kelime Hazinesi Çalışmaları Açısından Kelime Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25 (2), 293-307. Erişim Adresi: <http://www.gefad.gazi.edu.tr/tr/pub/issue/6756/90860>
- Mavgay, (2000). Tamas Teaching Lexicography. *Proceedings of Euralex*. Budapest, Hungary 2000.
- Özdemir, Emin (1973). *Terim Hazırlama Kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 379.
- Özden, H.İ. (2014). “Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık ve Örtmece (Tabu) Kelimelerin Eş Anlamlılık İçindeki Yeri”. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (Özel Sayı I), s. 160-165.
- Paylan, K. (2015). *Türkçede Kelime Türetme Yollarına Genel Bir Bakış*. (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Denizli.
- Sarıbaş, M. (2016) *Ormancılık Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Senellart, P. (2020). Automatic Extraction of Synonyms In a Dictionary. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/228740884_Automatic_extraction_of_synonyms_in_a_dictionary.
- Somuncu, M. (2020). Ötüken Türkçe Sözlük ’ün Sözlükbilimi Yöntemlerine Göre İncelenmesi. *Kesit Akademi Dergisi*, 6(24), 204-223.
- Şatır, E. (2015). A New Query Expansion Approach Using Co-Occurrence Based Semantic Relationship Of Terms. (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Tekin Güller, S.N. (2020) *TDK Türkçe Sözlükte Halk Ağzından Alınan Madde Başlıkları*. (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Bursa.
- Türkçe Ulusal Derlemi TUD (3. Sürüm) içinde. Erişim adresi <https://www.tnc.org.tr/tr/>
- Uğur, N. (2010). “Hakikî Anlam, Gerçek Anlam ve Düz Anlam”. *Varlık Dergisi*, Aralık, 58-66.
- Yaşar, F. (2019). *Eş Anlamlı Kelimeler Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Yazıcı E., (2011). “Amasyalı M. F., Kavramlar Arası Anlamsal İlişkilerin Türkçe Sözlük Tanımları Kullanılarak Otomatik Olarak Çıkarılması”, *EMO Bilimsel Dergi*, Cilt 1, s. 1, sy. 1-13.
- Yılmaz, E. (2018). *Sözlük Bilimi üzerine Araştırmalar*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Zülfikar, H. (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 569.

THE IMPORTANCE OF IMMIGRATION MUSEUMS FOR NATIONAL MEMORY

Prof Dr. Fethiye Erbay

Head of Museum Management Department Istanbul University
Head of International University Museums Association Platform (UNIMUZED)
Istanbul, Turkey
erbayf@gmail.com

Abstract

Migrations created by social, economic and climatic changes in societies focus on human experience. Most of the places that have been turned into immigration museums are places where immigrants gather as places that allow to display the feeling. These are the places where the story of the experience is told, sometimes as the port, sometimes the train station, and sometimes as the meeting-accommodation areas where the immigrants are temporarily registered.

In terms of the National History of Migration, it should include an exhibition within the scope of the history museum, which can be transferred by following the ethical rules without distorting the facts. Historical ethnographic collections in the museum tell the story of migration. Exhibition presentations; socio-cultural values are shaped by the impact of political and economic sanctions on life. The number of museums that show the immigration history methodologically increased in the late 20th century.

In terms of museology, it is one of the museums that appeals to the emotions in terms of oral history, which includes multi-disciplinary work, and telling lived stories. Archival information consisting of painful events in the past is carried from the past to the present. These migration museums also carry important documents as documentary, documentation and archive museums. These museums are important in terms of reflecting interactive experimental experiences by appealing to the emotions rather than making the stories of migration readable. Migration museums are areas where photographic images, video, audio, video recordings and digital archives are exhibited.

Migration museums are also important as institutions that support the sense of existence, which removes the anxiety of social unity and belonging to a group, and provides connection with the past. These museums support the feelings of empathy by providing national cultural unity and solidarity, providing social peace and communication. The research of migration museums, where the phenomenon of migration and immigration is exhibited from an anthropological point of view, will make a significant contribution to the museology literature. In this study, the importance of migration museums in terms of national memory is investigated by taking examples from foreign and domestic migration museums.

Keywords: immigration, immigration museums, immigration, exchange

ULUSAL BELLEK AÇISINDAN GÖÇ MÜZELERİNİN ÖNEMİ

Özet

Toplumlarda sosyal, ekonomik ve iklimsel değişimin yarattığı göçler insan deneyimine odaklanır. Göç müzelerine dönüşen mekanların çoğu göçmenlerin toplandıkları alanlar olarak hissi sergilemeye olanak veren yerlerdir. Bunlar bazen liman bazen tren istasyonu bazense gelen göçmenlerin geçici kayıt altına alındığı toplanma-konaklama alanları olarak yaşanmışlığın hikayesinin anlatıldığı mekanlardır. Ulusal göç tarihi açısından gerçekleri saptırmadan etik kurallara uyararak aktarımda bulunulabilen tarih müzesi kapsamında sergilenme içermelidir. Müzede tarihsel etnografik koleksiyonlar göçün hikayesini anlatmaktadır. Sergi sunumları; sosyo-kültürel değerler, politik ve ekonomik yaptırımların yasam üzerindeki etkisi ile şekillendirilir. Göçmenlik tarihini metodolojik olarak gösteren bellek mekânı müzelerin sayıları 20. yüzyıl sonlarında artmıştır. Müzecilik açısından çok disiplinli çalışmayı kapsayan sözlü tarih ve yaşanmış hikâyeleri anlatması açısından duygulara hitap eden müzelerdendir. Geçmişte acı veren olaylardan oluşan arşiv niteliğindeki bilgiler geçmişten günümüze taşınır. Bu göç müzeleri belgesel, dokümantasyon ve arşiv müzeleri olarak da önemli belgeleri günümüze taşırlar. Bu müzeler anlatılan göç hikâyelerini okunabilir kılmaktan çok duygulara hitap ederek etkileşimli deneysel yaşanmışlıkları yansıtmaları açısından önemlidir. Göç müzeleri fotoğraf imgeleri, video, ses ve görüntü kayıtları ile dijital arşivlerin sergilendiği alanlardır. Göç müzeleri toplumsal birliktelik ve bir gruba ait olma kaygısını ortadan kaldıran geçmişle bağlantı sağlayan varoluş duygusunu destekleyen kurumlar olarak önemlidir. Bu müzeler ulusal kültürel birliği ve dayanışmayı sağlamak, toplumsal barışı ve iletişimi sağlayarak empati duygularını desteklemektedir. Göç ve göçmenlik olgusunun antropolojik açıdan sergilendiği göç müzelerinin araştırılması, müzecilik literatürüne önemli katkıda bulunacaktır. Bu çalışmada yurtdışı ve yurtiçi göç müzelerinden örnekler ele alınarak ulusal bellek açısından göç müzelerinin önemi araştırılmaktadır.

Anahtar kelimeler: göç, göç müzeleri, göçmenlik, mübadele

Introduction

Migration museums started to be opened in various cities towards the year 2000 in our country, which is in the first place among the countries that send and receive immigrants around the world.

UNESCO established the International Network of Migration Museums in 2006, gathering together migration-themed museums under one single roof. With the "ICOM 2010 Charter on Cultural Diversity", cultural dialogue between generations has also made migration museums important in terms of accessive and participatory democratic communication. Within the determination of one of the main themes of CAMOC as "Migration and Urban Museums", migration museums have come to the fore. Inclusive approaches towards immigrants in the national cultural policies of their countries have increased the studies on immigration museums. (NEMO, 2016, p.4-21)

Migration museums should theme their exhibitions with a cultural, social, anthropological, economic, demographic and historical interdisciplinary approach. There are migration themes in Silk Road museums, history, ethnography, eco and military museums.

The most important immigration museums in the world are found in over 15 countries, especially in Canada, Denmark and France. Among the important examples of overseas migration museums; New York Ellis Island Museum of Immigration, Argentine Museum of Immigration, Museum of Australian Immigration, Melbourne-Australia NSW Heritage Center for Cultural Migration (New South Wales,-)Brazil City of São Paulo Museum of Immigration Memory, Belgian Museum of Immigration, Canadian Hungarian Museum of Immigration, Canada Virtual Orphan Museum of Immigration, Museum of Danish Immigration, Museum of Danish Immigrants, National Museum of the History of Migration in France, DOMiT - Documentation Center in Germany, Germany Hamburg BallinStadt World of Migration, Bremerhaven Center for Migration, Irish Cobh

Heritage Centre, Polish Museum of Immigration, Serbian Museum of Immigration, South The African Lwandle Migrant Workers Museum and the Swedish Migration Institute can be shown.

Migration and Exchange Museums in Turkey

Migration museums, as guardians, representatives and presenters of cultural heritage, are leading institutions in the creation, remembrance and transfer of memories. Its main functions are to tell people's stories, preserve and build history. Migration and Exchange Museums, *which are Social Learning places in Turkey, exhibit the population change and the historical change of migration.* With the increasing refugee influx in Turkey in recent years, increasing migration and the cultural diversity created by it, social roles are also being renewed. A narrative language was created over the stories and objects related to migration. Migration museums are places where emotional and personal experiences are shared.

Figure 1: Subaşı Primary School Migration Museum (Gürsu, Zeki, 2021)

Migration museums started to be opened in various cities towards the year 2000 in our country, which is in the first place among the countries that send and receive immigrants around the world. As a country where Tatars, Crimean Turks, Circassians, Yörüks, Albanians, Bulgarian Turks, Greek Turks and Macedonians, Muslim Albanians, Syrians, and Afghans immigrated from the wide geography of Turkey, voluntarily migrated, or were forced to migrate, issues related to immigration and There is a need for such museums where problems can be conveyed. These museums are opening rapidly in our cities that receive heavy immigration. Bursa Migration History Museum, Subaşı Primary School Migration Museum, ETİ City and Migration Museum, Edirne Trakya University National Struggle and Lausanne Museum, Çatalca Lausanne Exchange Museum and Buca Migration and Exchange Memorial House are among the migration museums in our country.

1-Çatalca Exchange Museum, 2010

The purpose of establishing the Lausanne Emigrants Foundation was to open the Exchange Museum in 2001. With the project accepted by the Istanbul Agency, the European Capital of Culture in 2010, the foundations of the museum are on 18th December. Çatalca Municipality was the project partner. It was discarded in 2010. (Çatalca Lozan Mübadilleri Museum, <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/catalca-mubadele-muzesi/>)

Kitchen and household goods, dowry, photographs and documents are exhibited in the museum.

The Exchange Museum consists of three parts: the main museum building, the exchange square and the cultural house. The main building of the museum was used as a tavern between 1913 and 1923 and then as Ziraat Bank. He sold the building to Fikret Tatari in 1961. During this period, cutting and

sewing courses were given in the building. The building was purchased by Kamil Ölçer in 1967. The Ölçer family allocated the building to the Lausanne Emigrants Foundation to be used as the Exchange Museum.

Ethnographic material is exhibited in the museum. Among the exhibited objects, dowry and embroidery decorations are predominant. Kitchen and household goods, photographs and documents, documents belonging to the exchange period, property liquidation requests belonging to the exchanges are included. (*Çatalca Lausanne Emigrants Museum*, <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/catalca-mubadele-muzesi/>)

Figure 2: *Çatalca Lausanne Emigrants Museum* (<http://www.lozanmubadilleri.org.tr/catalca-mubadele-muzesi/>)

2-Bursa Migration History Museum 2014

It was opened in 2014 by Bursa Metropolitan Municipality at Merinos Atatürk Congress Culture Center. Recent migrations from the Balkans and the Caucasus have also taken their place in the museum in the sections arranged according to chronological history. (*Göç Tarihi Müzesi*, <https://bursa.ktb.gov.tr/TR-111973/goc-tarihi-muzesi.html>)

In the museum where the migration history of Bursa is told, the migrations from the Balkans, Crimea and Caucasus to Bursa are portrayed regarding the ordeal of the migration journeys. (*Göçün Hüzünlü Hikayesi Bu Müzede*, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/gocun-huzunlu-hikayesi-bu-muzede-/1340980>)

The stories in the collection are conveyed through information boards on migrations by train, ship, cart and automobile. Museum; first settlements, "Work towards civilization in Bursa", "Bursa's first immigrants, Bithynians, Thracians, Aegean Colonies", "Migration from Ottoman to Rumelia", "93 War and Balkan Immigrants-1913 Migration", "Republican Migrations", "1989 Balkan Congenial Migration", "Crimean Migrations" and "Caucasus Migrations" sections. In the museum exhibition, the Population Exchange and the Crimean period were described by ship and the Caucasian part by oxcart. The cognatemigration from Bulgaria in 1989 is explained with a 1978 Lada brand car. (*Göç Tarihi Müzesi*, <https://bursa.ktb.gov.tr/TR-111973/goc-tarihi-muzesi.html>)

The museum was prepared for the World Migrants Day and was undertaken by the Exhibition Curator Reykan Akan (*Göçün Hüzünlü Hikayesi Bu Müzede*, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/gocun-huzunlu-hikayesi-bu-muzede-/1340980>) organized national and international painting competitions on 'Migration and Empathy'. (*Bursa Müze, Haberler*, <https://www.bursamuze.com/uluslararasi-goc-ve-empati-sergisi-goc-muzesi-nde-acildi-576/>)

It was opened in 2014 by Bursa Metropolitan Municipality at Merinos Atatürk Congress Culture Center. In the sections arranged according to chronological history, documents related to recent migrations from the Balkans and the Caucasus are exhibited in the museum.

Museum Director Şaban Duman said, "While various videos and short films describing migration are being screened in the education and conference hall of the museum, there are personal items donated by the people who migrated in the museum. He stated that they explained with train, ship, oxcart and automobile narrative information boards and collections." He introduced the museum collection with his transfer. (*Erbay F, Interview 2017*)

In addition, Duman stated that the leader of the Crimean Tatar people and Ukrainian deputy Mustafa Abdulcemil Kırmızıoğlu visited the museum and gave some of his belongings and his cap as a gift to the museum. He reported that he took place. We created animations in order to make the narration lively and to attract attention. We tried to explain the population exchange and the Crimean period with a ship. We described the Caucasian part with his oxcart. We explained the 1989 ancestry migration, which took place as a result of the pressures applied by Bulgaria, with a 1978 model Lada brand car. Since its establishment, we have realized 51 programs. We have done international and national projects. We organize movie premieres, conferences and workshops about migration. Our visitors get emotional while visiting this place." He also made his statements to Anadolu Agency. (Göçün Hüzünlü Hikayesi Bu Müzede, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/gocun-huzunlu-hikayesi-bu-muzede-/1340980>)

Figure 3, 4: Bursa Migration History Museum (<https://bursa.ktb.gov.tr/TR-111973/goc-tarihi-muzesi.html>)

Figure 5, 6: Göçün Hüzünlü Hikayesi Bu Müzede (<https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/gocun-huzunlu-hikayesi-bu-muzede-/1340980>)

3-Bursa Nilüfer Exchange Museum, 2016

It was established in Bursa by the Municipality of Nilüfer and the Bursa Lausanne Emigrants Culture and Solidarity Association. The Exchange House Museum was opened in 2016 to commemorate the 93rd anniversary of the Turkish-Greek Exchange. In the same year, it was deemed worthy of the "Implementation Award" by the Historical Cities Association. (Mübadele Evi, Wikipedia, https://tr.wikipedia.org/wiki/Mübadele_Evi) This museum aims to reflect the memory of those who migrated to Anatolia during the population exchange.

Figure 7: Bursa Nilüfer Exchange Museum (<https://www.bursa.com.tr/tr/mekan/nilufer-mubadele-evi-728/>)

3-Subaşı Primary School Migration Museum, 2013

It was established in the Primary School in 2013 as Yalova's first thematic museum. The residents of Subaşı district in Yalova exhibit their ancestral materials in order to preserve traditional values and pass them on to future generations. While creating the museum, various ethnographic materials were collected, preserved, and displayed during the migration and included agricultural tools, kitchen tools and materials reflecting customs and traditions. (Karadeniz, 2019, 181-194).

The study and exhibition, which was conducted by researching the Dowry culture brought with the Balkan Migration, was held with the participation of Bulgaria, Moldova, Romania and Taşköprü municipalities under the guidance of Zeki Gürsu, the director of the Subaşı Oral History Working Group and the museum manager. (Gürsu, 2012)

Figure 8, 9: Subaşı Primary School Migration Museum Brochures (Gürsu, Zeki, 2012)

Zeki Gürsu organizes various activities as well as oral history studies that provide a relationship with the museum and the environment. Museology works not only in the museum, but also in continuous communication with its surroundings, providing continuity between generations. Even during the pandemic, the events continued. They opened an exhibition of wall coverings and mats on October 6-10, 2021 at the Craftistanbul 2nd Handicrafts Fair. It held the Traditional Kiwi Festival on October 24, 2021. As a living history documentary, the museum provides the immigrants to reach their past and present with concerts, exhibitions, interviews and conferences on the international platform.

Figure 10: Subaşı Primary School Migration Museum Brochures (Gürsu, Zeki, 2012)

4-Alaçam Exchange Museum, 2012

It was converted into Alaçam Greek House Museum by the Samsun Metropolitan Municipality in 2012. The works in the museum consist of daily use items, documents and photographs brought with them by those who were subjected to forced migration with the additional protocol put into the Treaty of Lausanne on July 24, 1923. (SBB Alaçam Mübadele Müzesi, <https://vymaps.com/TR/SBB-Ala-am-M-badele-M-zezi-573245142818190/>)

Photographs of immigrants taken during the exchange and on the ships, travel documents given to the people who were exchanged, and some documents related to the Turkish War of Independence also shed light on history.

5-Tuzla Exchange Museum, 2013

It was established in 2013 by Tuzla Social Solidarity Association. It includes personal histories of indigenous people from the Kilikis, Kavala and Drama regions of Greece. It is possible to see the remains, clothes, goods, photographs and documents of the Greeks who lived in Tuzla until 1922 in the museum. (Karadeniz, 2019, 181-194)

6-Buca Migration and Exchange Memorial House, 2015

It was opened in 2013 with the restoration of the historical building, which is estimated to have been built in 1904 in Buca Butchers Square by the Izmir Metropolitan Municipality, with the architectural feature of the gum style.

It was established in order to convey the story of the migrations from the Balkan countries to Turkey, especially the “Turkish-Greek Population Exchange” and to exhibit the cultural heritage left by the immigrants. (Tetrazon, <https://www.tetrazon.net/en/izmir-migration-and-population-exchange-museum/>)

Figure 11: Buca Migration and Exchange Memorial House (<https://www.tetrazon.net/en/izmir-migration-and-population-exchange-museum/>)

7-ETİ City and Migration Museum

ETİ Migration Museum, located in the Odunpazarı District of Eskişehir and whose land belongs to the General Directorate of Foundations, is one of the leading institutions of Eskişehir, ETİ A.Ş. The museum, whose construction continues under the sponsorship of the museum, is 600 m2 in total. Objects with the theme of migration and exile will be exhibited in the museum with visuals, videos, animations and installations. The works for the opening of the museum, whose foundations were laid in 2015, continue to meet with society. (Türk Dünyası Vakfı, <https://www.turkdnyasivakfi.org.tr/devam-eden-eserlerimiz/5/eti-goc-muzesi>)

Its foundations were laid in the wood market in 2013 as part of the "Permanent Artifacts" project carried out by the Eskişehir Governor's Office and the Turkish World Foundation. (Yeni Şafak Gazetesi, 01.11.2013)

In the museum, themes of immigration and exile are exhibited with visuals, videos and animations. It is to include objects, pictures, videos, animations and installations related to migration, which will include migration from the Caucasus, the Balkans and the Crimea to Eskişehir in different time periods.

Figure 12: Eti Migration Museum (<https://www.turkdnyasivakfi.org.tr/devam-eden-eserlerimiz/5/eti-goc-muzesi>)

8-Kepez Migration Museum, Antalya
Antalya Kepez Municipality continues its efforts to establish the Migration Road Museum. The

municipality aims to preserve and exhibit the culture of the nomadic nomads from the Taurus Mountains. (Göç Yolu Müzesi, <https://www.kepez-bld.gov.tr/subpage.php?cat=4/Kepez/Projeler&id=64/Goc-Yolu-Muzesi>)

The museum plans to include sections on materials representing lifestyles such as clothing, accessories, kitchenware, tents, etc. (Karadeniz, 2019, 181-194).

6-Edirne Trakya University National Struggle and Lausanne Museum, 2016

“Lausanne Museum” established within Trakya University campus. The studies related to the establishment of the museum were carried out by the Directorate of Library and Documentation. Moreover, an aid campaign was started to fund the construction of the monument and museum. Some research was conducted for the arrangement of “Lausanne Museum” where books and documents on Lausanne. Two rooms of the museum were arranged with the books, documents and some materials donated by “İnönü Foundation” and “Foundation of Establishment and Development of Historical Research and Documentation Centres. (Akin, 2016, p.255-256)

The museum firstly moved to the ground floor of the building, the work of Architect Kemalettin, which used to function as Edirne Train Station in the past and is functioning as the Faculty of Fine Arts today. Probably, the move was at the end of 2013. The museum building changed its place once more at the end of 2014 due to the increase in usage capacity of Fine Arts Faculty. The objects in the museum were moved to the building allocated for today’s National Struggle and Lausanne Museum and they stood idle and waited for visitor. (Akin, 2016, p.255)

Figure 13: New Building Museum (Veysel Akin, 2016, p.255)

Trakya University Executive Board of Museums approved changing the name of existing Lausanne Museum to “National Struggle and Lausanne Museum” in accordance with the decree dated 28 January 2015 and submitted it for the Rector’s information. The issue was decreed on January 29th, 2015 in the senate meeting and the name of the new museum was registered as “National Struggle and Lausanne Museum” Following this stage, research and scenarios about what to exhibit in the museum started the opening of “3rd International University Museums Congress-UNIMUZED” to be held in Trakya University on 19th-21st April, 2016 was determined as the date. The scenario of the museum was prepared in a short time. (Akin, 2016, p.257)

Figure 14: Room of Meetings-Congress-Newspaper (Veysel Akin, 2016, p.255)

The first floor of the museum consists of National Struggle and the second floor consists of Thrace Independence and Lausanne sections. The National Struggle and Lausanne Museum with its exhibition design, which is dense with information boards in encyclopedic style; provides important resources in terms of exchange and migration. Trakya University Rectorate hosted the 3rd UNIMUZED Conference organized by the International University Museums Association Platform. As the chairman of this platform, I was also pleased that the opening of the museum in its new building was brought to April 19, 2016, the date of the conference, together with international museums. The National Struggle and Lausanne Museum was established under the curatorship of Veysi Akin. I would like to thank the university management and Veysel Akin for their contributions to the establishment and development of migration museums.

Figure 15: National Struggle and Lausanne Museum opening ceremony (Fethiye Erbay Personal Archive)

9- Sakarya Migration Museum, Sakarya

In 2016, Zeki Toçoğlu, the Metropolitan Mayor of the time, said that; “Sakarya is a city that has received immigration from all of our heartland throughout history. We want to establish a Museum of Migration in Sakarya, the geography of brotherhood,” and expressed the idea of opening a museum. (Medyabar, 15.07.2016)

Mayor Ekrem Yüce stated that, “*The works for opening a total of 6 museums throughout the city, including the City Museum, the Art Museum, the Migration Museum, the Equipment Museum, and the War of Independence Museum is going to be continued.*” (Medyabar, 15.07.2016)

These immigration museums, which are rapidly opening in Turkey, are not at a sufficient level for the country that constantly receives immigration. For this reason, the small number of this number is also mentioned in the press from time to time. Prof. dr. Faruk Şen expressed this shortcoming with the following lines in his article titled “A Migration Museum Should Be Established in Istanbul” dated 12 August 2020.

“How does Turkey protect and protect the rights of immigrants in the outside world?” This is a separate topic of discussion. What is important today is that Turkey establishes an immigration museum. The most important city where this museum will be built seems to be Istanbul. A significant part of the Turks who went abroad have already gone through Istanbul.

Turkey should honor its people living abroad with its migration museum. Turkey is now among the countries that receive immigration, but we are also number one in Europe among countries of immigration. This should be crowned with a museum.” (Milliyet, 12.08.2020) statements will accelerate the efforts to establish a migration museum in Istanbul.

There has been a significant increase in both the scientific researches on migration and exchange, and the number of associations and foundations established by the refugees. Museums and memorial houses opened with the support of local governments, on the other hand, fulfill an important function in exhibiting the cultural elements left behind by the exchanges and transferring them to the future. (APIKAM, <https://www.apikam.org.tr/tr/Apikam-Arsiv/1/62?tab=75>)

Importance of Migration Museums for National Memory

In the last period of the 20th century, inclusiveness, equal access and participatory work of museums are being developed. Social movements, economic policies, social state debates, and their influence on political cultural life have also changed the roles of new museums. New duties have been defined for museums, which have been defined as “institutions serving the benefit of society” by the International Council of Museums (ICOM) since 1974.

After the establishment of ICOM, in the 1980s, the situations related to culture and cultural diversity were reflected in the museums. There are cases of ethical issues that expanded with the issue of cultural diversity with the advent of the ethical code for museums in 1986. Since the 1990s, new responsibilities have been added to the understanding of culture as a touchstone, as well as to museums as institutions that take part in social development. (Sevüktekin; 2019, p.29)

It is the handling of the Code of Ethics prepared by ICOM for museums in 2004. Recognizing and respecting diversity in social and cultural policies Creating stronger societies Emphasizing opening the doors of museums equally to everyone. (ICOM, 2010, 1-3). ICOM Charter on Cultural Diversity in 2010; Inclusive approaches have been proposed to deal with cultural diversity through intercultural and intergenerational dialogue. The European Union has developed Migration and Museum Related Networks and Projects. Within the scope of European Museums in the Age of Migration (MeLa); Addressing the issues of “belonging”, “participation”, “democratic governance”, “citizenship”, “identities” and “coexisting cultures” defined the changing roles of migration museums. (Sevüktekin; 2019, p.30-42)

Within the scope of international studies, European Museums in the Age of Migration Project (MeLa) Publications, International Council of City Museums Activities and Collections (CAMOC) publications and conferences, UNESCO and ICOM publications are shaped by immigration and museum studies. It has been observed that the EU culture agenda and projects, and articles in international museology journals include a lot of work on migration, museums and inclusion. He identified one of the main themes of CAMOC as “Migration and Urban Museums”. European Network of Museums (NEMO) and MeLa project were discussed in detail within the scope of European Union Networks and Projects Associated with Migration and Museums. The cultural policies of the EU member states England, Germany, Denmark and Italy have been examined in particular. Migration, Culture, Cultural Policies and Museums redefine the concept of nation. (Sevüktekin; 2019, p.3-6)

Cultural diversity and cultural access and participation and inclusion policies are the subject of new museology studies. The inclusive roles of museums have been defined as institutions that have important duties in the development of social ties, social solidarity, citizenship awareness and reflecting social identity in new museology studies that have transformed into a descriptive change

Concept of Inclusive Museum

Involvement of museums in processes such as combating social exclusion, recognizing and protecting cultural diversity, and democratization has resulted in an inclusive museum understanding. The Inclusive Museum is that museums that “benefit the community” offer more social opportunities to the museum audience in order to improve society. In its inclusive museum understanding, the museum advocates a people-oriented approach and sees the use of the term "museum audience" instead of the term museum visitor regarding the inclusion of society in museums as a factor that contributes to the development and sustainability of museums. (Sevüktekin; 2019, p. 20)

Visual data, photographs and travel documents that tell the stories of migration are exhibited in migration museums. Personal documents (letters, postcards, diaries, documents, passports, naturalization documents, identity documents, personal souvenirs) belonging to immigrants constitute the contents of the exhibition.

Presented by the National Museum of the History of Migration, this story aims to appeal to the widest possible audience. Showing the museum's history of immigration, analyzing the history of immigration and reflecting strong moments from a methodological perspective. As a multidisciplinary museum, it takes researchers back from the phenomenon in the archives to the present. It is based on analyzing the evolution of identity with the verbal transmission of immigrants. It offers a subjective, aesthetic and even emotional interpretation of the reality of immigration. Memory presents it as a founding part of contemporary human experience by performing a site-specific installation there. (MUNTREF, <http://untref.edu.ar/muntref/en/muestras/for-all-the-men-in-the-world/>)

Migration also raises issues of racism and equality. Later on, it gives information about the mass displacements experienced by the effects of the world wars since the beginning of the 20th century. However, when the decision to settle in another country with his own consent is taken, the debates about being "expatriate" and "foreigner" do not occur much. The creation of more groupings among themselves as they are excluded by forced migration leads to differentiations in the concept of nation. (Ahmet Ore, Göç Tarihi Müzesi, 14.08.2015)

As the largest immigrant group, Turks are an integral part of Germany's post-WWII immigration history. (Asiye Bilgin, Göç Müzesi: Garajda Kurulan Hayal, 16.11.2019)

The concept of migration is the most important phenomenon in Germany's recent history and the basis of economic development. The Berlin wall, which was built in 1961 to prevent migration from east to west and continued until 1989, accelerated immigration from foreign countries to West Germany. With the family reunification after 1973, the 'guest workers' who brought their spouses and children became permanent. To the extent that the country of immigration allows for adaptation, the immigrant can adapt to the country in which he lives with the natural differences he carries within himself.

The immigration museum established in Germany is very important as it symbolizes Germany's acceptance of immigrants. For this reason, the Documentation Center and Museum of Immigration to Germany (DOMiD) started the project to establish a museum of immigration. Established in the center of Cologne, this immigration museum preserves the memories of the Turks who came to Germany with their wooden suitcases in the 1960s. (DOMiD, <https://domid.org/ueber-uns/geschichte/>) The adventure of the Documentation Center and Museum of Immigration to Germany (DOMiD) dates back to 1990. With the association founded by Sevtap Sezer, Aytaç Eryılmaz, Muhittin Demir, Ahmet Sezer and Gönül Göhler, Migration not only created a turning point in the lives of immigrants, but also changed and transformed Germany. The foundations of the museum were laid in a garage in the city of Essen to create an archive that preserves the immigrant historical heritage of the Turks. The archive, which was accumulated in 10 years, was moved to Cologne, where the most Turks live, after Berlin, in 2000. The association, which was founded, merged with the association 'Museum of Migration Germany e.V.' in 2007 and transformed into its current professional structure. Dr. It was shared with the public by Rita Süsmuth. After four years, the most important concrete step has been taken to approve the required budget. The Bundestag allocated 22 million 130 thousand euros for the establishment of Germany's first major immigration museum. Necessary political and economic support has been provided to the museum, which has been requested to be established for about 30 years. The Migration Working Group was established in Germany in 2010. This working group has taken decisions to strengthen the dialogue in the society within the framework of migration, integration and inclusion in museums, to reorganize cultural policies in relation to these issues and to

make new decisions under these headings, and to make recommendations to museums by publishing a guide that addresses all German museums. In 2012, this Working Group launched two projects, “Everyone in the Museum” and “Cultural Diversity in the Museum: Collection, Display and Mediation”, which helped develop and deepen discussions between German museums and culturally diverse communities. Thanks to these projects, a link has been established between German museums and culturally diverse communities. (Sevüktekin; 2019, p. 59)

It is not a new phenomenon in the world that the subject of migration is explained to the public through museums, presented as a place of reminder and representation, and opened up for discussion on issues related to migration. The Ellis Island Immigration Museum, opened in New York City in 1990, is the first and largest museum in the world that tells the story of migration. Ellis Island is an important island that tells the truth of the 19th and 20th century immigration of the USA. It can also be seen as the current US immigration center. The USA conducted the entry of immigrants into the country through Ellis Island. (GZT, Asiyeye Bilgin, 28.11.2019)

The most important immigration museums in the world are located in approximately 14 countries, mainly in Canada, Denmark and France. For example, museums can be listed as follows; Ireland Cobh Heritage Centre, Israel Babylonian Jewry Heritage Center, Italy Altre Italie, Norway Intercultural Museum, Poland Emigration Museum, Portugal Museu da Emigração e das Comunidades, San Marino San Marino Study Center on Emigration — Museum of the Emigrant, Serbian Serbian Migration Museum, South Africa Lwandle Migrant Labor Museum, United States Ellis Island Museum, Uruguay Museo de las Migraciones.

Migration museums are places that symbolize permanence, connect with the past and facilitate rooting. The most important feature is that it tells the issue of migration from the perspective of immigrants, not from the perspective of the majority society. With the 1980 coup, political migration was added to the economic migration that started in the 1970s, and the proportion of the population changed rapidly. Museums have participated in the search for new identity of immigrants who speak different languages and have become largely assimilated today. Symbolic monuments and sculptures for immigration and immigrants in city centers in world cities also reflect the traces of cultural transfer through art.

Figure 16: Halifax Harbour Waterfront “The Emigrant Statue” (Cem Onur Erbay, Personal Archive, 2021)

The establishment of the Ministry of Internal Affairs General Directorate of Migration Management in Turkey in 2018 supported the projects on migration and the work of museums. In Turkey, there are efforts to establish migration museums in cities where the population consists of immigrants.

Our Turkish compatriots from Bulgaria, the intense Peshmerga migration during the Iraq War, and the housing and work conditions of today's immigrants coming to Turkey from Syria have triggered the interaction with the nation. A social basis will be created to understand and empathize with the conditions of millions of Syrian refugees in Turkey. Migration will continue to transform politics, art, culture, and society with its internal dynamics. Resisting change does not change this fact. (GZT, Asiye Bilgin, 28.11.2019)

The Effect of Current Exhibitions on the Concept of Nation in Migration Museums

The most prominent activity of the immigration museums is the Re-Questioning of Immigration Exhibitions and the renewal of national memory traces. at the British Museum of Immigration, "The Room You Can Breathe In" exhibition; It showcases the stories of individuals from different eras who settled in Britain. (Migration Museum, <https://www.migrationmuseum.org/exhibition/room-to-breathe/>)

Australian Museum of Immigration

Expressions of Turkish Identity in Today's Australia Melbourne's Turkish people, with all their ethnic and religious backgrounds, have now lived here for four generations. The Identity exhibition presented by the Turkish Moreland Association consists of stories showing how Turkish identity is expressed in Australia. (Immigration Museum, <https://museumsvictoria.com.au/immigrationmuseum/>)

The sad story of migration in Bursa Migration Museum is important in terms of cultural inclusiveness in opening the "International Migration and Empathy Exhibition" in this museum. Exhibition Curator and cultural ambassador, my dear friend Reykan Akan, brought together international artists from different disciplines in the world of plastic arts with the exhibition. 102 artists from China, Canada, England, India, Germany, Pakistan, Argentina, Australia, Iran, Greece, Bangladesh, Tunisia, Denmark, Syria, Ukraine, United Arab Emirates, Bulgaria and Egypt participated in the international painting exhibition with 102 works. (Bursa Museums, News, 22.12.2017)

The National Museum of the History of Migration in France hosts an installation on alienation, identity and borders created by the French artists Sidi Larbi and Gilles Delmas. The installation was called "La Zon Mai" (French slang for "maison" or home) and features 21 artists from different countries who express their own meaning of "home" through short dance performances. In most museums in British cities such as London, Liverpool, Cardiff and Bristol, the concept of slavery appears as part of an exhibition. (Karadeniz, 2017, p.30).

Immigration Museum current exhibitions; It has a diverse collection of immigrant paintings and personal belongings of immigrants. It highlights the importance of the role of migration in national and international cohesion. Migration museums support intercultural dialogue by organizing events where traditional values are kept alive and transferred, as well as exhibitions.

Conclusion

Migration museums are among the museums that appeal to the emotions in terms of telling oral history and lived stories. They also carry significant documents as documentary, documentation and archive museums. Archival information consisting of painful events in the past is carried from the past to the present. These are the areas where photographic images, video, audio and video recordings and digital archives are exhibited.

These museums are important in terms of reflecting interactive experimental experiences by appealing to the emotions rather than making the stories of migration readable. Immigration museums eliminate social cohesion and the anxiety of belonging to a group. They are important as institutions that support a sense of existence that connects with the past. Ensuring national cultural unity and solidarity supports the feelings of empathy by providing social peace and communication. There is a need for migration museums that reinforce the culture of living together in Turkish geography as places that preserve and sustain cultural diversity. In our country, which is experiencing great population mobility, the phenomenon of migration and immigration is turning into cultural life materials in terms of anthropology. (ARKİTERA, <https://www.arkitera.com/haber/turkiyenin-ilk-goc-muzesi-eskisehirde/>)

Scientific studies on migration and exchange and the increase in the number of associations and foundations established by them have increased the number of these museums. In addition,

museums and memorial houses opened by municipalities with the support of local governments fulfill an important function in exhibiting the cultural items left behind by the exchanges and transferring them to the future. (APİKAM, <https://www.apikam.org.tr/tr/Apikam-Arsiv/1/62?tab=75&AspxAutoDetectCookieSupport=1>)

It is seen that the population in the regions where migration museums are established in Turkey is mostly composed of immigrants. They organize seminars and conferences that illuminate the history of migration and provide counseling to citizens who have migrated to the region Migration museums in Turkey rarely focus on individual stories. Rather, it presents how to associate the immigrants living in that region with national histories and in a chronological section. In order to create a multidimensional migration narrative, oral history and documentation studies need to be increased.

The states established by the Turks in Central Asia and the migration waves, the connection of the Göktürks and the Oghuz tribe, the Seljuk State and the Principalities Period, the Ottoman Period, the War of Independence and the Republic Period and the wars, migrations and exiles experienced in these periods are explained in these museums. Turkey has added new arrivals from Afghanistan to an intense wave of migration from Syria since 2008. It will create important exhibition materials for those coming from Syria and Afghanistan in the migration museums to be opened in the future. (Karadeniz, 2019, p.181-194).

The exchanged Greeks who immigrated from Turkey to Greece were able to preserve their identity thanks to the associations, foundations, research/cultural centers and museums they established. Migration museums in our country are considered important in terms of filling the cultural and social gap. (APİKAM, <https://www.apikam.org.tr/tr/Apikam-Arsiv/1/62?tab=75&AspxAutoDetectCookieSupport=1>)

The exchanged Greeks who immigrated from Turkey to Greece were able to preserve their identity thanks to the associations, foundations, research/cultural centers and museums they established. Migration museums in our country are considered important in terms of filling the cultural and social gap.

They take on important duties in establishing friendly relations between Turkic speaking peoples and countries, conducting scientific, cultural and artistic research, studies and activities, and ensuring cultural unity and solidarity.

Migration museums are opened to contribute to world peace, civilization, science and art. I hope this study, in which the phenomenon of migration and immigration is investigated, will contribute to the development of migration museums that also witness oral history.

Resources

Akin, V.(2016). “*War Of Independence And Lausanne Museum*”. III. International University Museums Association Platform Congress Book. 2016. Changing University Museums. Edirne: Trakya University Press.

Akıncı, H.(2017) “Milli Mücadele ve Lozan Müzesi’nin Mübadele ve Göç Açısından Önemi”. IV. International University Museums Association Platform Congress Book. Eskişehir: Anadolu University Press.

APİKAM. Accessed on 19.09.2021. <https://www.apikam.org.tr/tr/Apikam-Arsiv/1/62?tab=75&AspxAutoDetectCookieSupport=1>ARKİTERA. Accessed on. 20.09.2021. <https://www.arkitera.com/haber/turkiyenin-ilk-goc-muzesi-eskisehirde/>

Balcıkoca. “Göçün Hüzünlü Hikayesi Bu Müzede”. Anadolu Ajansı. 17.12.2018. Accessed on: 09.09.2021. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/gocun-huzunlu-hikayesi-bu-muzede-/1340980>

Bilgin, A. “Göç Müzesi: Garajda Kurulan Hayal”. (16.11.2019) Accessed on: 11.10.2021 <https://www.asiyebilgin.com/goec-muezesi-garajda-kurulan-hayal/>

Bursa Museums. “Uluslararası Göç ve Empati Sergisi Göç Müzesi’nde Açıldı”. (22.12.2017) Accessed on 22.09.2021. <https://www.bursamuze.com/uluslararasi-goc-ve-empati-sergisi-goc-muzesi-nde-acildi-576/>

Bursa Nilüfer Exchange Museum. Accessed on: 19.10.2021. <https://www.bursa.com.tr/tr/mekan/nilufer-mubadele-evi-728/>

Bursa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. “Göç Tarihi Müzesi”. Accessed on 09.09.2021. <https://bursa.ktb.gov.tr/TR-111973/goc-tarihi-muzesi.html>

Bursa Museums. “Uluslararası Göç ve Empati Sergisi Göç Müzesi’nde Açıldı”. 22.12.2017. Accessed on 08.08. 2021.

- <https://www.bursamuze.com/uluslararasi-goc-ve-empati-sergisi-goc-muzesi-nde-acildi-576/Cihan-Harbi>. “Türkiye’nin İlk Göç Müzesi.” Accessed on 02.08.2021.
- <http://www.cihanharbi.com/turkiyenin-ilk-goc-muzesi/>
- DOMİD. Accessed on: 12.09.2021. [https://domid.org/ueber-uns/geschichte/Erbay, Fethiye; Erbay, Mutlu. E.\(2016\). Changing University Museums. Edirne: Trakya University Press. ISBN:978-975-374-204-7. Üniversite Müzeleri. İstanbul: Mimarlar Odası Yayını.](https://domid.org/ueber-uns/geschichte/Erbay,Fethiye;Erbay,Mutlu.E.(2016).ChangingUniversityMuseums.Edirne:TrakyaUniversityPress.ISBN:978-975-374-204-7.ÜniversiteMüzeleri.İstanbul:MimarlarOdasıYayımlı)
- Gürsu, Z.(2012). Subaşı İlkokulu Göç Müzesi; Subaşı Sözlü Tarih Çalışma Grubu Broşürü. Yalova: Subaşı Belediyesi Pub.
- GZT. *Asiye Bilgin*. (28.11.2019) Accessed on: 22.09.2021. <https://www.gzt.com/gercek-hayat/goc-muzesi-garajda-kurulan-hayal-3515136>Hooper-Greenhill, Eilean. 2000. “*Museums and the Interpretation of Visual Culture*”. London: Routledge.
- Karadeniz, C.(2019). Müzede Buluşalım: Avrupa Müzelerinde Göçmenlere ve Mültecilere Yönelik Bütünleşme Çalışmaları. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 14(1) 181-194. <https://www.researchgate.net/publication/330451522>
- Karadeniz, C. & Okvuran, A.(2020). “Engagement with Migration Through Museums in Turkey”, 22.12.2020 <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09647775.2021.1873826>
- Kepez Belediyesi. “Göç Yolu Müzesi”. Accessed on: 12.09.2021. <https://www.kepez-bld.gov.tr/subpage.php?cat=4/Kepez/Projeler&id=64/Goc-Yolu-Muzesi>
- Lozan Mübadilleri Vakfı. “Mübadele Müzesi Yapılış Öyküsü”. Accessed on: 08.08.2021. <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/catalca-mubadele-muzesi/>
- Medyabar. “Sakarya’ya Göç Müzesi Kurulacak”. (15.07.2016) Accessed on: 06.09.2021. 2016 <https://medyabar.com/haber/2779811/sakaryaya-goc-muzesi-kurulacak>
- Museums Victoria. Immigration Museum. Accessed on: 23.09.2021. <https://museums victoria.com.au/immigrationmuseum/>
- Migration Museum. Accessed on: 23.09.2021. <https://www.migrationmuseum.org/exhibition/room-to-breathe/>
- MUNTREF. “For All People In The World”. Accessed on: 01.10.2021. <http://untref.edu.ar/muntref/en/muestras/for-all-the-men-in-the-world/>
- Network of European Museums Organizations. “Museums Migration and Cultural Diversity-Recommendations for Museum Work” 2016. Accessed on: 08.08.2021. https://www.nemo.org/fileadmin/Dateien/public/NEMO_documents/Nemo_Museums_Migration.pdf
- Ore, A.(2021). “Göç Tarihi Müzesi Musee de Lhistoire de Limmigration”. (14.08.2015) . Accessed on: 23.10.2021. <https://www.pariste.net/goc-tarihi-muzesi-musee-de-lhistoire-de-limmigration/>
- SBB Alaçam Mübadele Müzesi. Accessed on: 11.09.2021. <https://vymaps.com/TR/SBB-Ala-am-M-badele-M-zezi-573245142818190/>
- Şen, F.(2020). Milliyet Gazetesi. “İstanbul’da Bir Göç Müzesi Kurulmalı” (12 Ağustos 2020) Accessed on: 11.09.2021. <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/dusunenlerindusuncesi/istanbulda-bir-goc-muzesi-kurulmalı-6280030?sessionid=2>
- Tetrazon. “İzmir Migration and Population Exchange Museum”. Accessed on: 09.09.2021. <https://www.tetrazon.net/en/izmir-migration-and-population-exchange-museum/>
- Türk Dünyası Vakfı. “Eti Göç Müzesi”. Accessed on: 10.09.2021. <https://www.turkdnyasivakfi.org.tr/devam-eden-eserlerimiz/5/eti-goc-muzesi>
- Yenişafak Gazetesi. “Türkiye’nin İlk Göç Müzesi Eskişehir’de”. (01.11.2013). Accessed on 02.09.2021. <https://www.yenisafak.com/kultur-sanat/turkiyenin-ilk-goc-muzesi-eskisehirde-577918>
- Wikipedia, *Mübadele Evi* (n.d.). Accessed on 02.09.2021. https://tr.wikipedia.org/wiki/Mübadele_Evi

MODERN TOPLUM İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA APARTMAN KÜLTÜRÜ ÜZERİNE BİR SÖYLEM ANALİZİ ÖRNEĞİ; LÜKÜS HAYAT

Dr. Öğretim Üyesi Gökmen KANTAR

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset ve
Kamu Yönetimi, gkantar@nku.edu.tr Orcid Numarası: 0000-0001-5120-110X

Deniz ÇETİNKAYA

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi
Yüksek Lisans Öğrencisi, denizzcetinkaya@gmail.com Orcid Numarası: 0000-
0003-1797-041X

Özet

Modernizm Rönesans ve Reform hareketleri ile ortaya çıkmaya başlayan; resim, edebiyat, mimari gibi alanlarda etkili olmuş yenilikçi bir akımdır ve günümüze gelene kadar ilk kullanım şekline göre büyük bir değişim geçirmiştir. Ülkemizde Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden batılılaşma süreci ile birlikte konut yaşam biçiminde modernleşmenin bir göstergesi olan apartman hızlı bir şekilde yerini almıştır. Önceleri modern yaşamın sembolü olan apartman yaşamı cumhuriyetin ilanı ile birlikte artan barınma ihtiyacı sebebiyle en uygun çözüm olarak görülmüş ve temel bir yaşam biçimi şeklini almaya başlamıştır. Kent hayatının önemli mimari yapılarından olan apartmanlar Türkiye'de özellikle de gayrimüslim vatandaşların yaşadığı Taksim, Şişli, Kadıköy gibi semtlerde ilk inşalarını sergilemektedir. Cumhuriyet'in ilan edildiği yıllarda Türk tiyatrosunun belli başlı klasik eserlerinden birisi olarak önemli bir yere sahip olan *Lüküs Hayat*, batılılaşma, modernleşme sürecinde bestelenmiş ve konusu itibari ile bu dönemi yansıtan, Türk toplumunun Batı ile yüzleşmesi ve iki farklı kültürün karşılaşmasından dolayı yaşanan gülünçlükleri sahneye taşıyan bir eserdir. Cumhuriyet'in 10. Yılında bir muhalif müzikal olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin 30'lu yılların başında içinde bulunduğu olumsuz ekonomik koşullar ile ortaya çıkan eser bu koşulları ortaya çıkartan nedenleri ya da bu koşulların ortaya çıkmasıyla ilgili olabilecek kişileri veya kurumları taşlamaktan ziyade bu ekonomik sıkıntılara duyarsız kalan, ekonomik açıdan yüksek tabakaları, bir diğer deyişle sosyeteyi taşlamaktadır. *Lüküs Hayat*, mevcut düzene eleştiriye dile getiren bir eser olarak, geniş halk kesimleri arasında, 1980'li yılların ortasında da büyük bir ilgi ve beğeni kazanmıştır. Çalışma içerisinde *Lüküs Hayat*, şarkısı söylem analizi açısından incelenerek elde edilen bulgular ışığında dönemin şartları ve toplumsal yansımaları yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Konut, Lüküs Hayat, Modernizm, Türk Modernleşmesi, Söylem Anali

A DISCOVERY ANALYSIS EXAMPLE ON APARTMENT CULTURE IN THE CONTEXT OF MODERN SOCIETY RELATIONS; LUXURIOUS LIFE

Abstract

Modernism began to emerge with the Renaissance and Reformation movements; It is an innovative movement that has been influential in fields such as painting, literature and architecture and has undergone a great change according to its first use until today. In our country, with the westernization process from the last

periods of the Ottoman Empire, the apartment, which is an indicator of modernization in the residential life style, quickly took its place. Apartment life, which was a symbol of modern life before, was seen as the most suitable solution due to the increasing need for shelter with the proclamation of the republic and started to take a basic lifestyle. Apartments, one of the important architectural structures of urban life, exhibit their first constructions in Turkey, especially in districts such as Taksim, Şişli, and Kadıköy where non-Muslim citizens live. *Lüküs Hayat*, which has an important place as one of the major classical works of Turkish theater in the years when the Republic was proclaimed, was composed in the process of westernization and modernization and reflects this period in terms of its subject, bringing the absurdities experienced due to the confrontation of Turkish society with the West and the encounter of two different cultures. It is a work. It emerged as a dissident musical in the 10th year of the Republic. The work that emerged with the negative economic conditions in Turkey at the beginning of the 30s, rather than stoning the reasons that brought these conditions to light or the people or institutions that may be related to the emergence of these conditions, rather than satirizing the economically high strata, in other words society, who were insensitive to these economic troubles. It grinds. *Lüküs Hayat*, as a work that expresses criticism of the existing order, has gained great interest and appreciation among large sections of the public in the mid-1980s. In the study, *Lüküs Hayat*'s song will be analyzed in terms of discourse analysis, and the conditions of the period and its social reflections will be interpreted in the light of the findings.

Keywords: Housing, Luxury Life, Modernism, Turkish Modernization, Discourse Analysis

GİRİŞ

Çalışmanın bu kısmı şu başlıklar altında ele alınacaktır: Söylem, Söylem Kuramları, Söylem ve İçerik analiz yöntemleri ve Analizin ilgi alanı.

Söylem: Söylem, bir iletinin bütün sürecini, içeriğini, kim söylüyor, neye dayanarak kime söylüyor ve neyi istiyor gibi soruları kapsayan bir sözlü anlatım biçimidir. Dilbilimci için cümlelerin ötesindeki anlamı ifade ederken kimileri için ise dilin kullanımını işaret eder.

Söylem Kuramları: Söylem kavramı, 20. yüzyılın başlarında Batı dünyasında özellikle dilbilim alanında yapılan çalışmalar ile ortaya çıkmıştır. Bugüne kadar ortaya konulan çalışmalarda gerek yapısalcılar gerekse postyapısalcılar insanın anlama yetisine ve buna bağlı olarak söylem alanına çok büyük katkıda bulunmuşlardır. Özellikle Saussure, Strauss, Lacan, Barthes, Derrida, Gadamer ve Foucault gibi düşünürler önemli fikirleri ile insanlığın anlama yetisine büyük hizmetler etmişlerdir. Foucault'un, *Bilginin Arkeolojisi* kitabında söylemi; özneyi, tarihi ve bilgiyi birleştiren kavram olarak görür.

Söylem Analizi Yöntemi: Van Dijk ideolojik söylemin, “Bizim iyi şeylerimizi, onların ise kötü şeylerini vurgulamak” şeklinde tezahür eden bu genel yaklaşımını daha ince ideolojik analize imkân verecek şekilde yeniden formüle eder. Van Dijk tarafından “İdeolojik (dördül alan) kare” olarak adlandırılan ve ideolojik söylem analizine temel teşkil eden bu kavramsal alan şu dört ilkedен oluşmaktadır (Dijk, 2003: 57):

İçerik Analizi Yöntemi: Çalışma içerisinde yararlanacağımız diğer bir analiz yöntemi ise içerik analiz teknikleridir. İçerik analizi, mesajda, bireyi görünmeden etkileyen öğelerin etkilenmesine yönelik “İkinci bir okuma” olarak ifade edilir (Gökçe, 2006:35). Frekans analizi, en basit şekliyle, birim veya öğelerin sayısal, yüzdesel ve oransal bir tarzda görünme sıklığını ortaya koymaktadır. Örneğin, bir metinde anahtar sözcüklerin, bir insanın günlük uğraşları arasında ilgi odaklarının, bir kitle iletişim aracında ana-temaların belirlenmesinde, frekans analiz sonuçlarına bakılır (Bilgin, 1995: 96).

Bu çalışmada sosyal bilimlerde araştırma yöntemlerinden T. Van Dijk'in söylem analizi yöntemi ve İçerik Analizi yönteminin bir tekniği olarak Bardin'in “Yıldız Falı Analizi” tekniği kullanılmıştır. Böylece dil kullanımı açısından, *Lüküs Hayat* müzikalinde kullanılan tüm kelime sayı

ve türleri hesaplanarak; çıkan sayıların biçimsel ve içeriksel çözümlenmeleri yapılarak yoruma ulaşılmıştır.

Bu çalışmanın temel ilgi alanı: Cumhuriyet'in ilan edildiği yıllarda Türk tiyatrosunun belli başlı klasik eserlerinden birisi olarak önemli bir yere sahip olan *Lüküs Hayat*, batılılaşma, modernleşme sürecinde bestelenmiş ve konusu itibari ile bu dönemi yansıtan, Türk toplumunun Batı ile yüzleşmesi ve iki farklı kültürün karşılaşmasından dolayı yaşanan gülünçlükleri sahneye taşıyan bir eserdir. *Lüküs Hayat*, mevcut düzene eleştiriyi dile getiren bir eser olarak, geniş halk kesimleri arasında, 1980'li yılların ortasında da büyük bir ilgi ve beğeni kazanmıştır. Çalışma içerisinde *Lüküs Hayat*, şarkısı söylem analizi açısından incelenerek elde edilen bulgular ışığında dönemin şartları ve toplumsal yansımaları yorumlanacaktır.

1. MODERNİZM VE TÜRK MODERNLEŞMESİ

Modernizm yeni zaman ile ortaya çıkan modernleştirme yani zamana uyguluk anlamında kullanılır. Modern, modernizm ve modernleşme kavramları ancak birbirlerine bağlı olarak açıklanabilen kavramlardır. Modern kavramını eskiye göre yeniyi ifade ederken modernizm kültürel ve sanatsal yenilik hareketlerini, modernleşme de bir ideoloji olarak açıklanabilir. Araştırmalara göre Modernleşmenin tarihte Rönesans'tan sonra aydınlanma çağı ile başladığı bilinmekte ve kabul edilmektedir. Modernizmin temeli sanatta edebiyatta standartların ve toplumsal, günlük yaşam standartlarının da artık vaktini doldurduğu ve bunların bir kenara bırakılarak yeni bir kültür anlayışı ortaya çıkması gerekliliği, çağdaş düşünüş ve davranma şekline dayanır. Türk milleti tarihte birçok devlet kurmuştur ve Osmanlı İmparatorluğu ile cihan hâkimiyeti ülküsünü büyük oranda gerçekleştirmiştir. Mutlak monarşi ile yönetilen Osmanlı Devleti, sanayi devrimi ile ortaya çıkan batılılaşma sistemini geç anlaması ve ile zamanla yükselen Avrupa karşısında değişime ayak uyduramaması gerilemesini ve beraberinde çöküşünü kaçınılmaz kılmıştır. Osmanlı'da dönem itibariyle modernleşme Lale Devri ile başlamıştır ve batıdan örnek model Fransa görülmüştür. Modernleşme çalışmaları Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi, II. Meşrutiyet, Cumhuriyet ile siyasal ilerleyişini tamamlamıştır. Türk modernleşmesinde en önemli unsur, devlet toplum hukukunda üstünlüğün devlete ait olmasıdır. Türk modernleşmesi, toplumu modernleştirme yönünde en büyük atılımını Cumhuriyet döneminde gerçekleştirmiş ve Cumhuriyet devrimleri ile birlikte modernleşme dönüşümüne toplum da dâhil edilmiştir. Tarih, dil, din, eğitim, hukuk, kültür, ekonomi, gibi unsurlar modernleşme araçları olarak kullanılmıştır. Türkiye'de modernleşmenin tarihsel sürecinde iki önemli yaklaşım ortaya çıkmıştır. Birincisi; Batının sadece bilim ve tekniğinin örnek alınması gerektiğini söyleyerek kısmi modernleşmeyi savunanlar, diğer yaklaşım ise her alanda batıyı örnek almanın gerekliliğini savunan tam modernleşmeyi savunanlar. Kısmi modernleşmenin düşüncesinin en etkili ve önemli savunucu Ziya Gökalp'tir. Türkçülüğün Esasları kitabında, " kültür ile medeniyet arasında bir ayırım yapılması gerektiğini, kültürümüzü koruyarak Batı'nın geldiği noktaya, bilim ve teknik anlamında ulaşmanın mümkün olacağını" anlatmıştır. İkinci yaklaşım olan topyekûn modernleşme hayata geçirilmiş olan modernleşme modelidir. Afet İnan, Mustafa Kemal Atatürk'ün bu görüşü savunduğunu dile getirmiş ve Mustafa Kemal Atatürk'ün söylemlerinin bunu doğrular nitelikte olduğu görülmüştür. Türk modernleşme sürecinin aynı zamanda bir demokratikleşme süreci olduğunu açıkça söylenebilir. Türk modernleşme tarihinin temelinde devlet yer almıştır. Süreç üç temel aşama ile ifade edilebilir; ilk olarak devletin tercihi olması daha sonra batılılaşma ve son olarak din dışı bir anlayış üzerine oluşmuş olması.

2. MODERNLEŞMENİN KONUT YAPISINA ETKİSİ

Ailenin büyüklüğü ekonomik seviyesi, dünya görüşü ve davranış biçimleri, aile içindeki rolleri ve ailenin yaşam tarzı gibi sebepler konut tercihindeki belli başlı belirleyicilerdir. En önemli etken gereksinimlerdir. Kullanacak kişiye özel olarak ve çoğunlukla iki katlı olarak tasarlanmıştır eski evler. Osmanlı Devleti'nin apartman kültürünü benimsediği ve geçiş yapmaya başladı zamanlar ise 19. yüzyıl sonlarına doğru İstanbul'da özellikle Müslüman olmayanların yerleşim yerleri olan Galata ve Beyoğlu'nda bölgelerinde olmuştur. Modernleşme zaman içinde en temel anlayış halini almış ve fiziki mekânların tanımlanması dâhil hayatın tüm alanlarına etkisi yansımıştır. Türkiye'de Osmanlı'dan başlayarak devam eden modern tarzın karşılığı olan mimari yapıların somut göstergesi olan apartmanlar çoğunluk olarak üst gelir grubuna yönelik biçimde tasarlanıp, inşa edilmişlerdir. Türkiye'

de modernleşmenin temel kenti Ankara olmuştur. Cumhuriyet öncesinde küçük bir kasaba görünümünde olan Ankara, başkent sorumluluğuna sahip olması ile birlikte hızla gelişmiş, çağdaş, modern Cumhuriyetin başkentine uygun, yakışan bir biçimde imar edilmesine itina gösterilmiştir. 2. Dünya savaşı ile sanayileşmenin hızlanması, aşırı olarak nüfus artışı, ulaşım araçlarının çoğalması, devletin kırsaldan kente göç eden vatandaşlarının konut ihtiyaçlarını karşılayamaması sonucu başta Ankara olmak üzere şehirlerde modernleşmenin yansıması olarak gecekondu oluşmuştur. Plansız bu dönüşüm doğal ve kültürel yapıyı tahrip ederek gün geçtikçe büyümüştür. Bunun doğal sonucu olarak ortaya çıkan konut açığı 90'lı yıllarda daha da artmıştır. Küreselleşmenin sonuçlarının en net bir şekilde ortaya çıktığı 90'ların ikinci yarısı ile 2000'li yıllardan sonra yeni konut projelerine yönelim artış göstermiştir. Bu süreç ile birlikte kentsel yaşam alanlarında farklı ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklere sahip kişilerin birbirlerinden ayrılmayı tercih etmesi sonucu mekânsal ayrışma ortaya çıkmış ve üst- orta gelir gruplarının yaşamayı tercih ettiği yeni kentsel bölgeler oluşmuştur. Konut 2000'li yılların başında artık barınma ihtiyacı ötesinde Türkiye'de medya pazarlamacılığı ile birlikte hızlı bir şekilde tüketim nesnesine dönüşmüştür. Sadece mekânsal yapılarda değişiklikler değil örf gelenek göreneklerde, tüketim alanlarından, dile kadar günlük hayatın tüm alanlarından insan yaşamında modernleşme ile değişiklikler ve deformeler görülmüştür. 2000'li yıllardan başlayarak devam eden ekonomi ve küreselleşme insanların yaşam biçimlerini yönlendirmiş ve bu durumun ülkemizde de etkili olmasıyla birlikte konuta yüklenen anlam değişmiştir. Konut barınma ihtiyacından öte bir statü göstergesi haline dönüşmüştür. Bunlar dışında konut ülkemizde bir yatırım aracı olarak görülmektedir.

3. SÖYLEM ANALİZİ; LÜKÜS HAYAT

3.1 Lüküs Hayat Opereti:

Türkiye'nin sıkıntılı yıllarından sonra yeniden yapılanma dönemlerini yaşadığı Cumhuriyet'in kuruluş döneminde, yurt dışında kariyerini sürdürebileceği halde ülkesine ve ülkesinin müziğinin çağdaş seviyeye gelmesi için çalışan Cemal Reşit Rey, müziğimizin tarihsel sürecinde ki en önemli bireylerden biridir. Cemal Reşit Rey daha geniş kitlelere hitap etmiş ve kendini duyurmuş olan operettir. Operetler yalın sade bir anlatıma sahip halkın çok daha rahat algılayabileceği müzikli sahne eserleridir. Rey Kardeşlerin ilk operet çalışması Şehir tiyatroları Genel Sanat Yönetmeni Muhsin Ertuğrul ve O dönem İstanbul valiliği yapan Muhittin Üstündağ tarafından istenerek yazılmıştır. Üç Saat Opereti sipariş üzerine yazılmış bir operettir. Üç Saat Opereti büyük ilgi görüp uzun süre kapalı gişe oynayınca yeni bir operet sipariş verilir ve böylece Lüküs Hayat ortaya çıkmıştır. *Lüküs Hayat Opereti*, Türk milletinin batılılaşma sürecinde batı ile yüzleşmesini ve bu bağlamda yaşanan gülünç durumları eleştirel bir dille sahneye taşıyan üç perdeden oluşan bir operettir. İstanbul Şehir Tiyatroları'nın talebi doğrultusunda oluşturulmuş ve ilk kez cumhuriyetin 10. yıl kutlamalarında muhalif bir eser olarak 1933 yılında sahnelenmiştir. Operet ilk defa sahnelenmesinden sonra yaklaşık olarak yarım yüzyıl sonra İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları'nın repertuarın da tekrar yerini almış ve 1985 yılında yeniden sahnelenmiştir. Operetin bu dönemde 30'lu ve 40'lı yıllara göre çok daha büyük ilgi görmüştür. Lüküs Hayat, sergilendiği ilk dönemden bugüne kadar İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları'nın repertuarında yer almayı başarmış, çok kere kapalı gişe olarak oynamıştır.

3.2 Söylem Analiz İncelemesi:

Çalışmanın bu kısmı şu başlıklar altında ele alınacaktır: Lüküs Hayat Operetinde doğal dil kullanımı, retorik ve gündem konularının ele alış biçimi değerlendirilecektir. Vokabüler birimleri, frekans düzeylerine göre gruplandırılarak nitel bir analiz yapılacaktır. Bunun üzerine terimlerin "Doluluk" durumu, anlam taşıyıcı olanları ile araç niteliğinde olanların dağılımı nitel olarak değerlendirilecektir. Metinlerde bu kelime grupları, toplam kelime sayısına oranı bakımından da incelenmektedir. Bu analiz yöntemi ile operetin taşıdığı kelime hazinesi ortaya çıkarılacaktır.

Tablo 3.1: Lüküs Hayat Operetinin Tek Parça İstatistikleri

Sayfa	1
Sözcük	150
Karakter (boşluklu)	880
Karakter (boşluksuz)	739
Paragraf	9

Satır	43
Terim Sayısı	100
Terim Çeşidi	83

Tablo 3.2: Metnin Dil Zenginliği Düzeyinin Ortalaması

Terim Sayısı (O)	100
Terim Çeşidi (V)	83
Vokabüler Ortalaması (O/V)	1,20

Lüküs Hayat operetinde 100 adet terim sayısı (O) , 83 adet de terim çeşidi (v) bulunmaktadır. Terim sayısının terim çeşidine oranına (O/V) bakıldığında 1,20 oran bize dil zenginliği açısından zengin bir dil kullanıldığı göstermektedir

Tablo 3.3: Lüküs Hayat Operetinin Vokabüler Zenginliğinin Genel Ortalaması

Terim	Terim	Terim	Terim	Terim	
Türü	Sayısı	Sayı	Çeşidi	Çeşidi	O / V
	(O)	Oran %	(V)	Oran %	
Amaç Sözcükler					
İsimler	54	% 54	49	% 59,03	1,10
Sıfatlar	11	% 11	8	% 9,64	1,37
Fiiller	19	% 19	17	% 20,48	1,11
Araç Sözcükler					
Zamir	6	% 6	2	% 2,41	3
Zarf	3	% 3	2	% 2,41	1,5
Bağlaç	5	% 5	3	% 3,61	1,66
Ünlem	2	% 2	2	% 2,41	1
Toplam:	100	100	83	83	1,20

İncelenen eserde toplamda 100 sözcük vardır bunların 83 tanesi farklı sözcüklerdir. Bu durumda vokabüler dil zenginliği oranı yaklaşık olarak 1,20 dir. Bu orandan da anlaşıldığı üzere sözcük kelime hazinesi yüksek bir eserdir. 54 adet isim, 11 adet sıfat, 19 adet fiil sözcüğü ile toplamda 84 adet amaç sözcüğü, 6 adet zamir, 3 adet, 5 adet bağlaç ve son olarak 2 adet ünlem sözcüğü ile de toplamda 16 adet araç sözcüğü kullanılmıştır. Sözcüklerde ki bu rakamsal detaylar bize okuyucu ya da dinleyici üzerinde etkiyi artırmanın ve verilmek istenilen mesajın karşı tarafa ulaşmasının amaçlandığını gösterir. Eserde en çok kullanılan amaç sözcüğü olan isim sözcükleri ile (hanım, uşak, apartman, lüküs hayat, balo, kiler, uşak, hizmetçi, vb.) modernleşme ile yaşam içinde yerini alan kavramlar ve yaşam biçimlerine gönderme yapılmıştır. Operette kentleşme apartman, lüks yaşam otomobil ve balo sembolize edilerek anlatılmıştır.

Türkiye'nin içinde bulunduğu olumsuz ekonomik koşullara duyarsız kalarak batı özentisi ile lüks yaşam diye görülen yaşam tarzlarını daha da artıran ekonomik açıdan yüksek tabakaları 'Oh ne rahat, yoktur eşin 'lüküs hayat' diyerek yani sosyeteyi taşlamaktadır. Sosyetenin yaşam tarzı 'lüküs hayat' olarak tanımlanır. Görgüsüzlük ve sonradan görme, gösteriş üzerine kurulu bir yaşam eserin ana hattını oluşturmaktadır. Eserde sosyete olmanın olmazsa olmaz koşullarını anlatmak için ön plana çıkartılmış çeşitli semboller bulunmaktadır. Bunlardan bazıları: Şişli' de yaşamak, yazlık sahibi olmak, nikel-kübik mobilyalar, iki otomobilin (bir açık bir kapalı) olması. Aşçı, uşak, hizmetçi, bahçıvan ve şoför çalıştırmak, balolar yapmak, balolardaki yiyecekleri Tokatlıyan Oteli'nin

lokantasından, tatlıları Markiz ya da Lebon pastanelerinden getirtmek, balolarda havai fişek gösterisi yapmak gibi. Eserde kadın erkek ilişkileri bağlamında evliliklere de göndermeler yapılmıştır. Evliliklerin zenginlik için çıkar ilişkisi olduğu vurgulanmıştır. Kolay yoldan zengin olma anlayışı taşlanmıştır. Hırsız Rıza küçük hırsızken sosyete büyük hırsız olarak anlatılmaya çalışılmış ve böyle bir ayrıma gidilmiştir.

SONUÇ

Türk milletinin yapısında modernleşme öncesi Osmanlı Devletinden başlayarak devam eden Türkiye Cumhuriyeti'nde konut anlayışı geleneksel mahalle olgusu üzerine ahşap evler, gecekondular gibi kişiye ait yapılar var iken modernleşme sonrası ile kentleşme sonucu apartman tipi toplu yaşam alanları, site gibi dışarıya kapalı toplu yerleşim alanları oluşmuştur. Türk kültüründe konut yapısı incelendiğinde de birlik ve beraberlik içinde yaşayarak geniş bir ataeril aile görüntüsü veren Türk milleti daha sonralarda kendi özel alanlarına sıkıştıkları, toplumdan kopuk bir hayat tercih ettikleri görülmüştür. 1960'li yıllardan sonraki devam süreçte mahalle temsilinin kentsel dönüşümlere paralel olarak şekil değiştirmeye başladığı ve Eski İstanbul mahallelerinin temel taşı ahşap evlerin yıkılmaya başlaması beraberinde yerine betonarme apartmanların dikildiği görülmüştür. Türkiye'de bugün bir apartman kelimesi veya apartmanda yaşıyor olmak anlamının kimi zaman saygınlık kimi zaman modernlik anlamının da bir anlayış hâkimken, diğer açıdan bir apartman dairesine yani bir ev sahibi olma fikrinin olduğu bir anlayış ortamı oluşmuştur. Bir eve sahip olma fikri genellikle orta veya alt gelir grubundaki insanlar açısından; başını sokabileceği bir eve sahip olma durumu olarak da vurgulanmaktadır.

Geçmişten bugüne ev, apartman, çok katlı ev, rezidans gibi pek çok kavramla ifade edilen konut kavramı yapısında en temel ihtiyacın barınma şeklinde somutlaşmasına rağmen tarihsel süreçte apartmanlara farklı anlamlar da yüklenmiştir. Türk toplumunun “modernleşme” algısı daha önce de ifade edildiği gibi aslında içeriği ile çelişen bir bakışı yansıtmaktadır, modernleşmenin lüks tüketime eşdeğer bir biçimde kullanıldığı; meşhur “Lüküs Hayat” operetinin içindeki cümlelerde de gizlidir. Bu cümleler günümüzdeki gibi, farklı yaşayış anlayışına sahip zengin, ayrıcalıklı ve modern yaşam kalıplarını ifade eden ve aslında sosyal eşitlik anlayışı ile taban tabana zıt çağrışımlar vermektedir. Lüküs Hayat bestelendiği tarihlerde ve sonrasında halkın batılılaşmanın beraberinde getirdiği apartman kültürünün ve yaşayış biçimleri ile sosyete diye tabir kesime yönelik içinde eleştiri bulundurarak milletin sesi olmuş bir operettir. Temelinde görgüsüzlüğü ve özenti sonucu düşülen komik durumlar alaycı şekilde ele alınmıştır. Lüküs Hayat alışlagelmiş, geleneksel yaşam biçimlerinin zamanla nasıl değiştiğini gözler önüne sermesi açısından önemli bir eserdir.

KAYNAKÇA

- AKGÜL, L.H. (2007). Cumhuriyet'in 10. Yılında Bir Muhalif Operet: Lüküs Hayat
DEMİR, Ş. ve SESLİ, M. ve YILMAZ, V.(2008) Türk Modernleşmesi: Eleştirel Bir Bakış.
Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2 77-79.
- DURSUNOĞLU, İ.(2020) Türk Modernleşmesinin Serencamı. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Sayı:1/ 102-108.
- FAİZ, S. Cumhuriyet Modernizmi Bağlamında, 1960-1979 Dönemi Apartman Tipi Konutlardaki Mekânsal Değişimler: Trabzon Örneği.
- GÖRGÜLÜ, T. Türkiye'de Modernleşme ve Çok Katlı Konutlar. İstanbul: Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları.
- GÖZALAN, H.(2007). Cemal Reşit Rey'in Yaratıcı Özelliği ve Keman Yapıtları. Yüksek Lisans Tezi.
- KAYPAK, Ş. Modernizmden Post modernize Değişen Kentleşme. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, Cilt:2 Sayı:4 (80-95).
- KILINÇ, E.(2018). Cemal Reşit Rey'in Lüküs Hayat Opereti Üzerine İncelemeler. Yüksek Lisans Tezi.
- KOYUNU, A.(2013).Kimliğin İnşasında Kent: Konya Örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*,. Cilt: 8 Sayı:2.
- MUTDOĞAN, S. Türkiye'de Çok Katlı Konut Oluşum Sürecinin İstanbul Örneği

Üzerinden İncelenmesi.

POLAT, Y. ve KARTAL, M.(2018). Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de Modernleşme Bağlamında Dışa Kapalı Konut Üretimi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 10 Sayı:4 63-76.

ARABİSTAN, HORASAN VE ANADOLU ÜÇGENİNDE GAZELİN SERÜVENİ

Doç. Dr. Sadık ARMUTLU
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
sadik.armutlu44@gmail.com
ORCID ID: 0000- 0002-3281-6245

Özet

Kaynağını, Arap edebiyatında Cahiliye devrinde alan ve tematiği ortaya konulmuş olan gazel, ilk örneklerini kaside nesiplerinde vermiştir. Cahiliye’de Arap çöl yaşamından etkilerle güzellik ve güzelle ilgili pek çok niteliği bünyesine katan gazel, gelişim serüvenini aynı coğrafya da Emeviler döneminde de devam ettirmiştir. Emeviler döneminde iki ayrı coğrafyada bedevî ve hadari gazel olarak gelişmiş, kasidelerin sadece nesip bölümlerinde değil, tamamında ele alınır olmuştur. Coğrafyanın edebî sahaya katkısı bağlamında bu devirde kırsalda/çölde her türlü dünyevilik ve lüksten uzak temiz, iffetli bir aşk anlayışı gelişmiş ve bu gelişim uzri gazelin oluşum zemini olmuştur. Bu gazelin doğduğu bedevî coğrafya Beni Uzra kabilesinin yaşadığı Vadi’l-Kurra olmuştur. Emeviler döneminde şehirde, yani bedevî coğrafyadan uzakta ise şehirleşmenin her türlü nimetlerinden istifade edilen, lüks ve israfın yaygın olduğu hadari bir yaşam tarzı gelişmiştir. Bu siyasî ve sosyal ortamda otoritenin de yönlendirmesi ile gazel, kadınlara karşı pervasız ve alenî arzuların dillendirildiği bir platforma çekilmiş ve hadari gazel olarak serüvenini devam ettirmiştir. Abbasi asrında ise gelişim sürecini ilerleterek devam ettiren gazel, bu asırda bünyesine kolayca ulaşılan sevgili imajıyla cariyelerin yanında gulamları da katarak konu çeşitlenmesine uğramıştır. Tasavvufun etkisiyle irfani boyuta evrilerek gelişimini sürdüren gazelin serüveni kasideden kopuşu da yaşayan gazelin serüveni, daha sonra medeniyetin ve kültürel zenginliğin kalbi konumundaki Horasan coğrafyasında devam etmiştir. Bu coğrafyada niteliklerini Fars şiirine de taşıyan gazel, daha sonra Anadolu coğrafyasına da pek çok niteliğini taşımıştır. Bu niteliklerle gazel, Dehhânî’den Nedîm’e ulaşan çizgide çok sayıda şair tarafından şahsi intibalar ve katkılar ile gelişerek devam ettirilmiştir. Klasik Türk şairleri Arap ve Fars coğrafyasından aldıkları intibalarla gazele yeni mazmun ve mefhumlar katarak onu geliştirip zenginleştirmişler, ayrıca gazeli kendine özgü kılmayı başarmışlardır. Böylece gazel Arap coğrafyasından Horasan’a oradan Anadolu’ya uzanan geniş kültür dairesinde gelişim ve dönüşümünü sürdürerek mükemmelmış, sayısız örnek bırakmıştır. Bu çalışmada bu serüvenin gelişim aşamaları incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Gazel, serüven, Arabistan, Horasan ve Anadolu, coğrafya

THE ADVENTURE OF GAZEL IN THE TRIANGLE OF ARABIA, HORASAN AND ANATOLIA

Abstract

The ghazal, which has its source in Arabic literature in the Age of Ignorance and the thematic of which has been revealed, gave its first examples in the eulogy prose. Incorporating many qualities related to beauty and beauty with the

influences of the Arabian desert life in Jahiliyya, the gazel continued its development adventure in the same geography during the Umayyad period. During the Umayyad period, it was developed as a Bedouin and Hadari ghazal in two different geographies, and it has been discussed not only in the prose parts but also in the whole of the odes. In the context of the contribution of geography to the literary field, a clean, chaste understanding of love developed in the countryside/desert, away from all kinds of worldliness and luxury, and this development became the basis for the formation of the uzri gazel. The Bedouin geography where this ghazal was born was Vadi'l-Kurra, where Beni Uzra tribe lived. In the Umayyad period, in the city, away from the Bedouin geography, a life style was developed, which benefited from all the blessings of urbanization and where luxury and waste were common. In this political and social environment, with the guidance of the authority, the ghazal was drawn to a platform where reckless and overt desires against women were voiced and continued its adventure as a traditional ghazal. In the Abbasid era, the ghazal continued its development process, and in this century, the subject diversified by adding gulams as well as concubines with the image of the beloved, which is easily accessible. The adventure of the ghazal, which continued its development by evolving into a scholarly dimension with the influence of Sufism, also experienced its break from the ode, then continued in the geography of Khorasan, which is the heart of civilization and cultural wealth. Carrying its qualities to Persian poetry in this geography, the ghazal later carried many of its qualities to the Anatolian geography. With these qualities, the ghazal has continued to develop and continue with personal impressions and contributions by many poets in the line that reaches from Dehhani to Nedim. Classical Turkish poets developed and enriched the ghazal by adding new metaphors and notions with the impressions they received from the Arab and Persian geography, and they also succeeded in making the ghazal unique. Thus, the ghazal continued its development and transformation in the wide cultural circle stretching from the Arab geography to Khorasan and from there to Anatolia, leaving countless examples. In this study, the developmental stages of this adventure were examined.

Keywords: Gazel, adventure, Arabia, Khorasan and Anatolia, geography

Giriş

Klasik Fars ve Türk edebiyatı gazellerinin başlıca konusu aşk ve sevgilidir. Bu şiirlerin temel kaynağı ise Arap edebiyatıdır. Tarihi süreç içerisinde kaside içerisinde yer gazel; Emeviler döneminde Hadari ve Uzri gazel olarak bağımsız tür olarak içeriğini şekillendirmiş, Fars ve Türk edebiyatında yazılan gazellere de kaynaklık etmiştir. Cahiliye kasidelerinin giriş bölümünde yer alarak serüvenine başlayan gazel, Hadari ve Uzri olarak iki boyutta gelişmiş, tür boyutuna ulaşarak, uzun bir yolculuk sonunda, önce Fars edebiyatına sonra da Türk edebiyatına geçerek serüvenini tamamlamıştır.

Cahiliye'de Arap çöl yaşamından etkilerle güzellik ve güzelle ilgili pek çok niteliği bünyesine katan gazel, gelişim serüvenini aynı coğrafya da Emeviler döneminde de devam ettirmiştir. Emeviler döneminde iki ayrı coğrafyada bedevî ve hadari gazel olarak gelişmiş, kasidelerin sadece nesip bölümlerinde değil, tamamında ele alınır olmuştur. Coğrafyanın edebî sahaya katkısı bağlamında bu devirde kırsalda/çölde her türlü dünyevilik ve lüksten uzak temiz, iffetli bir aşk anlayışı gelişmiş ve bu gelişim uzri gazelin oluşum zemini olmuştur. Bu gazelin doğduğu bedevî coğrafya Beni Uzra kabilesinin yaşadığı Vadi'l-Kurra olmuştur. Emeviler döneminde şehirde, yani bedevî coğrafyadan uzakta ise şehirleşmenin her türlü nimetlerinden istifade edilen, lüks ve israfın yaygın olduğu hadari bir yaşam tarzı gelişmiştir. Bu siyasî ve sosyal ortamda otoritenin de yönlendirmesi ile gazel, kadınlara karşı pervasız ve alenî arzuların dillendirildiği bir platforma çekilmiş ve hadari gazel olarak serüvenini devam ettirmiştir. Abbasi asrında ise gelişim sürecini ilerleterek devam ettiren gazel, bu asırda bünyesine kolayca ulaşılan sevgili imajıyla cariyelerin yanında gulamları da katarak konu çeşitlenmesine uğramıştır. Tasavvufun etkisiyle irfani boyuta evrilerek gelişimini sürdüren gazelin serüveni kasideden kopuşu da yaşayan gazelin serüveni, daha sonra medeniyetin ve kültürel zenginliğin kalbi konumundaki Horasan coğrafyasında devam etmiştir. Bu coğrafyada niteliklerini

Fars şiirine de taşıyan gazel, daha sonra Anadolu coğrafyasına da pek çok niteliğini taşımıştır. Bu niteliklerle gazel, Dehhânî'den Nedîm'e ulaşan çizgide çok sayıda şair tarafından şahsi intibalar ve katkılar ile gelişerek devam ettirilmiştir. Klasik Türk şairleri Arap ve Fars coğrafyasından aldıkları intibalarla gazele yeni mazmun ve mefhumlar katarak onu geliştirip zenginleştirmişler, ayrıca gazeli kendine özgü kılmayı başarmışlardır. Böylece gazel Arap coğrafyasından Horasan'a oradan Anadolu'ya uzanan geniş kültür dairesinde gelişim ve dönüşümünü sürdürerek mükemmelmış, sayısız örnek bırakmıştır. Bu makalede, böyle uzun soluklu bir serüvenin coğrafya boyutuyla üç aşamalı gelişimi anlatılmıştır.

Arabistan Coğrafyasında Gazelin Serüveni

Gazelin serüveni ilk olarak Arabistan coğrafyasında, yani Arap Cahiliye döneminde başlamıştır. Bazı kaynaklarda çokça vurgulandığı gibi gazelin İran şiiri kaynaklı olduğu ve Fars şiirinden alındığı bilgisi doğru değildir. Çünkü kadın/sevgili üzerine kurulu olan bu şiirlerin güzel prototipi Cahiliye döneminde oluşmuştur. "Klasik şiirin Afrodit'i olan Ümmü'l- İyas'ta belirginleşen bu prototip, klasik şiirin ideal sevgili tipidir ve ileride yazılacak pek çok şiirin ana malzemesini temsil edecek estetik bir güzelliğin timsalidir. Bu güzel hakkında mensur bir eserde geçen anekdottaki ifadeler ezber bozacak şuh ve uçarı ifadeler taşımaktadır. Bunlardan birkaçı şöyledir: bal gibi şarap kokan tükürüğe sahip, göğüsleri iki nar gibi yuvarlak, parlak fildişi bir göbek, cetvel gibi düzgün sırt ve yuvarlak kalçalar, dolgun ve yapılı bacaklar... Bu ifadelerin yukarıda tanımlanan ideal ve ulaşılmaz olan sevgilide değil, beşeri sevgilinin karakterinde kurgulandığı da görülebilmektedir. Burada anlatılan sevgilinin niteliklerinin ilahi sevgiliye özgü kılınamayacak yönleri bulunmaktadır. Çünkü sevgili, beşeri nitelikleriyle göz doldurmakta ve şuh olarak çizildiği görülmektedir. Yarı idealize edilmiş sevgili olarak aktarılsa da bu sevgili şuh nitelikleriyle beşeri vasfını muhafaza etmektedir. Burada ilk kaynak Arap şiirinde söz konusu edilen kadın olmuştur. Çünkü bu sevgili daha gerçekçi ve beşeri olarak ele alınmıştır. Bu sevgilinin niteliklerine bakıldığında hayatta karşımıza çıkabilecek olan, gerçek ve ete kemiğe bürünen, somut bir güzeli ifade ettiği görülür. Bu güzeller latif konuşmasıyla, kılık ve kıyafetiyle, dans etmesiyle karşımıza çıkmakta, evlere uğramakta, âşığı ile pervasızca buluşmakta, cumbaya gizlenen kadın imajı yerine dışa dönük kimlikleriyle dikkat çekmektedir (Sevimli 2021b: 493; Armutlu 2020a: 48).

Cahiliyede İmru'ul-Kays tarafından uçarı ve pervasız nitelikleriyle çizilen sevgili, Arap çöl yaşamının etkisiyle şekillenerek gelişimini Emeviler döneminde devam ettirmiştir. Ümmü'l-İyas'ın güzellik unsurlarında görünür olan hemen tüm nitelikler, ganimetlerle zenginleşip şehirleşen ve hadari denilen lüks bir medeniyet oluşturan Hicaz bölgesine akmıştır. Bu tür gazelerde kadına karşı duyulan hisler açıkça ifade edilmiş, duygular gizlenmemiş, kadın eğlencenin ve güzel yaşamın temel unsuru olarak sunulmuştur. Klasik şiirdeki şuhâne gazellere de kaynaklık edecek olan bu şiirler, dünyevileşmenin etkisiyle bedensel hazları da bünyesine katmıştır. İmru'ul-Kays'ın açtığı şuh çıkışı devam ettiren bu manzumeler, Emeviler döneminde sadık bir temsilci olarak Ömer b. Ebi Rebi'a (ö. 711-12)'yı bulmuştur. Ömer, söylediği teklifsiz ve çekincesiz aşk şiirleriyle bu gazel tarzını, tür boyutuna ulaştırmada öncü olmuştur (Demirayak 2012: 85). Gazel artık, hadari felsefenin numunesi olarak kadını, bedensel zevkleri ve dünyevi hazları bütünleyen karakteri ile kasidenin tamamında ele alınır olmuştur. Gazelin bu serüveni, siyasi ve sosyal şartların getirdiği coğrafi temelle pekişmiş, gelişimini Horasan ve Anadolu'ya da aktarmıştır.

Emevi iktidarının şehirlerde kurduğu lükse dayalı yaşantının ürünü olarak serüvenini kadına ve dünyevi zevklere dayalı olarak sürdüren bu gazel tarzına hadari gazel ya da el-gazelü'l-fâhiş adı verilmiştir. Aynı coğrafyada, ancak farklı bir sosyal çevrede bedevi Araplar ise hadari kültüre yabancı yapıları içerisinde saf, temiz ve iffetli bir aşk anlayışını önceleyen uzri gazeli oluşturmuşlardır. Bu gazel şehirleşme ve dünyevileşmenin etkilerinden uzak, bedensel hazları değil, aşktaki iffeti ve saflığı içeren bedevi kültürün ürünü olmuştur. Bu aşka içten, yakıcı bir sevginin yüceliği, Mecnun misali sevenleri çöle düşüren, kendinden koparıp amaçsızca dolaştıran bir derbederlik, sevenin her türlü cefasına katlanarak ıstırapı gönle âdeta içirircesine benimseme, tüm varlığı ile sevilene sadakat, vazgeçilmezlik ve bağlılık gibi nitelikler bulunmaktadır. Aşk uğruna ölme motifinin çevrelediği bu aşk anlayışı İslamiyet'in etkisiyle nefisini ıslah etme, biricik ve ulaşılmaz olan sevgiliye tutkunluk vb. duygularla gelişimini sürdürmüştür. Bu aşk anlayışı Fuzûlî'nin ıstırap yüklü şiirlerinin tematiğinde en bariz şekilde yer almaktadır. Bu temalar, klasik Fars ve Türk edebiyatında pek çok gazelde duygu olarak işlenmiştir" (Armutlu 2020: 151-159). Leyla vü Mecnun gibi ikili aşk mesnevilerinde işlenen

ve ilahi aşk olarak yorumlanan bu aşk, uzri aşktır. Tasavvufi aşkın da temel kaynağını oluşturan bu aşk, zengin bir semboller dünyası oluşturarak mutasavvıf şairlerce şiirlerde yoğunlukla kullanılmıştır. Bilinmelidir ki bu aşkın da temel niteliği beşeri olmasıdır ve beşeriliğini tasavvufi aşka dönüşmeye başladığı anda dahi devam ettirmiştir (Armutlu 2020b: 13-16).

Emevilerden dünyevileşmenin her türlüünden istifade eden kozmopolit Abbasi asrına geçen gazel, hadari felsefeden aldığı intibaları yoğunlukla devam ettirmiştir. Bu dönemde sarayın vazgeçilmezi olarak şiir sahasına hür kadınları tahtından eden cariyeler konuk olmaya başlamıştır. Pazarlarda satılan ve kolayca elde edilen bu güzellerin ortak noktası; eğlence hayatında, aşk oyunu ve gönül eğlendirmede öne çıkıp başrolde olmalarıdır. Onlar saraydan çarşı pazara, meyhanelerden beytu'l-kıyân ve otellere, meclislerden özel evlere kadar yaşamın her alanında işlevsel olarak yer almışlardır (Armutlu 2021: 861). Bu dönemde tematiğine gönül eğlencesi şahid-i bâzâr olarak cariyeleri katan hadari gazel, gelişimini en üst seviyeye çıkarmıştır. Saray ve konakların her zaman müdavimleri, kolayca ele geçen metaları konumunda olan bu güzellerle yaşanan aşk maceraları bugün binlerce manzumenin içeriğini doldurmuş bulunmaktadır. Burada cariyeler yanında ikinci bir aktör olarak gulam denilen erkek köleler de şiirde yer almış, şiirin çehresi erkek güzelleri de içine alarak genişlemiş ve yön değiştirmiştir. El-gazel-bi'l-müzekker yani erkek ve erkek çocuklara yazılan gazel denilen bu türün ilk örnekleri Abbasi asrında verilmiştir. Bu şiirlerde hemcins meyil ve ona duyulan aşk işlenmiştir. Hemcins gazel denilen bu gazel tarzında Bağdat sarayı öncü rol oynamış, zevk, lüks ve eğlenceye dayalı yaşamın söz konusu olduğu şiirler yazılırken, bundan gılmanlarda nasibini almıştır. Zenginleşen aristokrat sınıfı, kendisine eğlence unsuru olarak yeni bir aktör olan gılmanları bulmuş, onlara ahlaki endişe duyulmadan şiirler yazıldığı görülmüştür. Ebu Nüvas, bu konuda pervasız betimlemeleri ve ifadeleri ile öncü rol oynamıştır (Armutlu 2017: 35-37; Sevimli 2021b: 511).

Cahiliye devrinin sert tabiatı ve çöl koşullarından Hicazın lüks ve zenginlikle örülü hadari ve şehirli yaşam biçimine doğru gelişen sosyal şartlarda gazel, içeriğini de törpülemiştir. Abbasi döneminde, şiirin çölden şehir hayatına yansımaları ve medeniyetin getirdiği olanaklardan yararlanma olgusu, gazel şairlerinin ufkunu genişledi. Onlar, “tabiat-sevgili” bağlamında kendilerinden önce yaşamış gazel şairlerinin görmediklerini gördüler ve tabiatın dört mevsimini idrak ettiler. Abbasi dönemi gazel şairleri, tabiatdaki bağ, bahçe, ağaç, meyve ve başta gül olmak üzere çeşitli çiçekler ve mevsimlerle özellikle de bahar mevsimi ile sevgilinin güzellik unsurları arasında bağlantı kurdular ve onlarda gördükleri güzellikleri sevgiliyle ilintilediler. Artık nesim, çölden değil rengârenk çiçeklerin olduğu bahçeden esiyor ve etrafa güzel kokular yayıyordu. Şairler de bu kokularla sevgilileri arasında bir bağlantı kurmaya başladılar. Hatta sevdiklerinin kokularının bahçeden veya tabiatan yayılan gül ve çiçeklerden daha hoş ve güzel olduğu hayaline kapıldılar ve bu hayali gazellerine taşındılar.

II. Abbasi asrında (845-947) gazel, kasideden tamamen kopuşu sağlamış, bünyesine yeni bir tema eklemiştir. Bu söylemin kahramanları mutasavvıf şairlerdir. Aslında onlar, şairden çok tasavvuf ehli şahsiyetlerdir. Başka bir ifadeyle önce mutasavvıf, sonra şairlerdir. Onlarda asıl amaç; şiir yazma değil, inandıkları düşünceleri şiirle ifade etmektir. Böylece beşeri aşk, ilahi aşka evrilmiş, gazeldeki dönüşüm farklı bir boyuta çekilmiştir. Emevi ve Abbasiler dönemindeki gayr-i İslami yaşantıya tepki olarak doğan bu gazel tarzı, ilahi sevgiliye olan duyguları ele almış, zengin bir imaj dünyası oluşturmuştur. Bu imaj dünyası elbette uzri gazelin yapısında bulunmakta ve temelini uzri aşktan almaktadır.

Adı geçen yüzyılda ilahi aşk duygusunun yanında “Allah'ta yok olma/fenâfillah” duygusuna dönüştüğü de görülür. Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 910) “*Sen beni yaşadığım dünyadan kopardın*” (Sulemî ts.: 168) demesi bu duyguların bir yansımasıdır. Cüneyd-i Bağdâdî'nin öğrencisi Alî b. el-Rûzbârî'nin “*Varlığım bütünüyle sana kavuşmayı kararlaştırdı. Ruhum tüm varlığımdan vazgeçerek tümüyle sana ağlıyor*” (Sulemî ts.: 258), Hallâc'ın (ö. 922) “*İçkinin soğuk su ile karışması gib benim ruhum da senin ruhunla karıştı. Öyleyse her halükârda sen bensen/fe-izâ ente enâ fî külli hâl*” (Dayf 1426: 480) ve Şibli'nin (ö. 946) “*Sen beni benden aldın. Benim bütünüme/ve küllî, bütünü bütününe/bi-küllî'l-küllî tahakkuk etmiş (bir) kavuşmadır/vaslun muhakkakun*” (Dayf 1426: 485) ifadeleri aynı duyguları ifadesidir.

Arap coğrafyasında serüvenini verdiği gazel; VI. yüzyıldan X. yüzyılın sonuna kadar bütün yönleriyle gelişmiş, XI. yüzyıldan itibaren dönüşüm geçirerek ilahi aşka evrilmiştir. Kasideden kopuştan bağımsız tür olmaya doğru dönüşen süreçte gazel, Senâ'î ile tasavvufi bir çehreye bürünmüş, bu özgürleşme eğilimi Fars şiirinden Osmanlı/Türk gazeline doğru gelişen bir süreçte müşterek

kültürün numuneleri olarak işlenmiş, zenginleştirilmiş ve gelişmiştir. Bu evrilişte dahi gazel beşeri vasıflarını kormuş, ilahi olana duyulan sevgi sevgilinin beşeri nitelikleriyle anlatılmıştır. Maddi ve dünyevi olan bu nitelikler mecazi bir bağlam kazansa da artık gazel, tüm boyutuyla Fars ve Türk edebiyatında yazılan gazellere örnek olacak seviyeye ulaşmış, serüvenini müşterek kültür dairesi olan Horasan coğrafyasında devam ettirmiştir.

Horasan Coğrafyasında Gazelin Serüveni

Gazel, serüvenini Derî Farsçası denilen yeni Fars şiirinde de devam ettirmiştir. IX. yüzyılda başlayan bağımsızlaşma faaliyetleri çerçevesinde Farsça’da edebî dil olarak tarih sahnesinde belirmiştir. Tahiriler, Safariler ve Samaniler ile onlara bağlı hanedanlıklar bu edebî dilin gelişimine önemli katkılar sağlamışlardır (Safâ 1371: I/164-165).

Farsça şiirin serüvenine bakıldığında, ilk şairlerin Arapça yazıp Farsça konuşanlar oldukları, yani Fars şiirinin Arap edebiyatı tesiri altında geliştiğidir. Bu şairler Abbasiler dönemi Arap şiirini örnek olarak şiirler yazmışlar, bu şiirlerin mazmunlarını kullanmışlardır. Böylece Fars şiiri, Arap şiirinden aldığı etkilerle gelişimini devam ettirmiştir. Arap edebiyatının tesiri ve cazibesi altında Horasan’da gelişen Fars şiiri, Arap edebiyatının taklidi olarak doğmuş ve gelişmiştir (Kik 1971: 46-47). Bu durum gayet doğaldır. Çünkü Derî Farsçasıyla ilk şiirler yazanlar Arap edebiyatı ve kültürü ile yetişmiş şairlerdir. Dolayısıyla onlar, Arap şairlerinin yüksek seviyeye ulaşan zevklerini benimsemişlerdir. İmru’u’l-Kays, A’şâ, Cerîr, Ebû Nuvâs, Ebû Temmâm, Buhturî, Mütenebbî gibi Arap şairlerinin nüfuzu, Fars şairlerini de etkisi altına almış, bu doğrultuda şiirler yazılmıştır (Kik 1971: 32).

Fars şiirinin Arap şiirinden etkilenme yoluyla oluşan çehresi ilk yıllardan itibaren belirgindir. Bu şairler, Arapça öğrenmişer, üstat olarak Arap şairlerinin yolundan gitmişlerdir (Daudpota 1382: 58). Fars şairleri, Arapça öğrenmişler, Arap edebiyatını tanımışlar ve iki dille şiirler yazmışlar ve Öyle ki Fars şiirinin kurucu atası olan Rûdekî bile “mâder-i mey” kasidesinde “Cerîr, Tâyi, Hassân b. Sâbit, Sarî, Sahbân” gibi tanınmış Arap şairlerine yer vermiş (Rûdekî 1382: 80-82), Ferruhî de Cerîr’in şiirlerinden bahsetmiş (Ferruhî-yi Sistânî 1369: 185), Hassân b. Sâbit’in (Ferruhî-yi Sistânî 1369: 275) ve Mütenebbî’nin (Ferruhî-yi Sistânî 1369: 196) şiirliğini övgü dolu sözlerle yüceltmıştır. Arap şiirinin gölgesinde yetişen önemli bir şair olan Menûçihri’den sonra en çok Arap şairlerinin ismi Mu’izzî’de geçer. Enverî de Cahiliye döneminin pervasız ve şuh üslubunun mimarı İmru’u’l-Kays ile şairliin başladığını ve Ebû’l-Firâs ile tamamlandığını övgüyle bahsederek vurgulamıştır.

Horasan’dan Arap şiiri tesiriyle gelişen Fars şiiri, edebî gücü ve estetiği ile bu coğrafyada büyük gelişme kaydetmiş ve serüveninin pek çok eserle sürdürmüştür. Abbasi şiirini model alarak yeni Fars şiirinin oluşturan; Ebû Şekûr-i Belhî, Dakîkî-yi Tusî (ö. 977-980), Rûdekî-yi Semerkandî (ö. 940), Şehîd-i Belhî (ö. 936), Unsuri (ö. 1039), Ferruhî (ö. 1037) gibi şairler, orijinal benzetme ve tasavvurlarıyla, yaşadıkları saray kültürünün de etkisiyle Fars şiirini hem şekil hem de içerik yönünden geliştirmiş, belli kaide ve kurallara bağlamışlardır. Bu şiirler kaynakların da belirttiği gibi ilk olarak kaside nazım şekliyle yazılmıştır. Kasidenin temel olduğu Horasan üslubunun hâkimiyet sahasında gelişen bu şiirler gayet gerçekçidir ve burada anlatılan sevgili ve doğa realisttir. Yöneticilerin görkemli saraylarında kaside yazan şairleri korumaları, övgüye rağbet etmeleri de kasidenin övgü şiiri olarak ön plana çıkmasını sağlamıştır. Horasan’da hâkimiyet kuran Selçuklu sultanları bu şairlere önemli caizeler bağışlamışlar, şairler de bu bağışların karşılığını şiirleriyle karşılamışlardır (Fesâyî 1372: 513 vd.) VII. ve VIII. yüzyıllarda Arap şairlerini taklitle başlayan Fars şiirinin Horasan coğrafyasındaki serüveni, XI. yüzyılda Arap çöl hayatının akislerini nesiplerden çekerek saray ve bahçelerinin, eşsiz güzellikte güzellerinin betimlemesini içeren tegazzüllerle devam etmiştir (Armutlu 2014: 39). Bu serüveni kısaca özetlersek Arap kaside nesiplerinden alınan etkilerle saray zevkleri ve saray bahçeleri ile güzellerinin tasvirini içeren tegazzüllere kadar genişlediği görülür. Elbette bu gelişim aşaması; ilerleyen asırlarda (XI.yüzyıl) gazeli de bünyesine katarak ve farklı muhteva ile karılarak sosyal ve siyasi gelişmelerle ilerlemiştir. Bu ilerleme coğrafyanın edebiyata niteliklerin estetik sonucu, yani edebiyatla coğrafyanın bütünleşmesinin göstergesidir. Tarihsel süreçte gazel adıyla değil, kaside adıyla şiirlerin yazılmış olması, Horasan coğrafyasında doğan Fars şiirinin de Arap Cahiliye dönemi kasidelerini örnek aldığı ve bu şiirlerin kaynağının Arap kasideleri olduğunu doğrulamaktadır.

Bu süreç, kasidenin gazelden kopuşunu sağlayan ve irfani bir temayla karılan yapıda belirgin hâldedir. Böyle bir sürecin mimarlığını da daha önce beşeri aşkı ve dünyevi zevklere dayalı şiirler yazdığı hâlde, siyasi ve sosyal şartların etkisiyle tasavvufa yönelen Senâ’î üstlenmiştir. Senâ’î’,

gazelin çehresini değiştirmiş, tasavvufî gazeller söylemiştir. Bu gelişimle birlikte arifane gazel, âşıkane gazelle kutlu bir izdivaç kurmuş, gazel hem tür hem de nazım şekli olarak özgürlüğüne kavuşmuştur. Sâdî ve Hâfız ile doruk noktasına çıkan gazel, böylece Arap kasidelerinin nesiplerinden Fars tegazüllerine doğru irfani bir tema ile karılarak, müşterek bir kültürün ürünü olan Osmanlı/Türk gazeline de tesir etmiş, felsefesini klasik kültür dairesi içerisinde farklı söylem ve şahsî tasavvurlarla devam ettirmiştir. Bu devamlılığın ilk numunesi ise beylikler döneminde verilmiş, daha sonra gazel klasik Türk şiirinde vazgeçilmez olmuştur (Armutlu 2020b: 34).

Anadolu/Osmanlı Coğrafyasında Gazelin Serüveni

Arap şiirinde doğup gelişen, sonrasında Fars şiirine geçerek gelişmesi devam ettiren gazel bu gelişimini aynı kaynaktan Osmanlı/Türk şiirine de aktarmıştır. Tarihsel süreçte Arap sahasından Horasan coğrafyasına kadar gelen birikimle mazmun, mefhum ve içerik bakımından her türlü gelişimini sağlayan ve kurallarını oluşturmuş olan gazel, bu şartlar altında Türk şiirine de aktarılmıştır. Temelleri beşeri ve dünyevi olan aşk anlayışını içeren bu şiirler, Fars şiirinde irfani/tasavvufî bir dönüşüm yaşasa da beşeriliğini muhafaza ederek Anadolu coğrafyasına gelmiştir. Mutasavvif şairler de beşeri yönü olan bu şiirlerin mazmun ve mefhumlarını kullanmışlardır. Burada temel Arap şiiri, ürün müşterek, anlatım ve işleyiş şahsidir ve doğduğu coğrafyada yaşayan şairlerin şahsi çabaları ile mükemmelleşmiştir.

Müşterek kültürün ürünü olarak Anadolu coğrafyasına gelen gelenek, ortak malzemeyi hem beşeri hem de ilahi aşkı ele alan gazellerde kullanmış ve yorumlamıştır. Bu şiirlere bakıldığında beşeri ve ilahi aşk ayrımı yapmanın güçleştiği görülür. Şiir, bu şartlar altında Osmanlı/Türk şiirine geçmiş, Dehhânî ile başlayan süreçte beşeri niteliklerini muhafaza ederek Nedim ve ardıllarına kadar bu niteliğini muhafaza etmiştir. Buradan hareketle kolaylıkla diyebiliriz ki Arap şiirinden aldığı temelle ve Fars şiirinden aldığı estetik etkilerle gelişen Osmanlı/Türk şiiri, başlangıçta (XIII. yüzyıl) da sona erdiği XIII. yüzyıl sonunda da beşeri aşk temelli niteliğini korumuştur. Bu bildirinin konusu, Dehhânî'den Nedim ve takipçilerine ulaşan çizgide beşeri aşkın serüvenini coğrafya bağlamında gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda ilahi aşk konulu şiirler ele alınmamıştır.

Anadolu/Osmanlı coğrafyasında gazelin değişim ve dönüşümü, Arap şiirinde gazelin hadari ve uzri olarak gelişiminde görüldüğü gibi önemli bir faktördür. Yaşanılan coğrafya, müşterek malzemenin daha özgün, orijinal ve başarılı kullanmasını da beraberinde getirmiştir. Anadolu sahası Divan şairleri, sosyal hayattan aldıkları manzaraları gazellerinde başarıyla kullanmışlardır. Sevgili, şarap, bahar vs. Arap-Fars ve Türk edebiyatında ortak kullanılan konulara bu şairler bir aidiyet duygusu vermişlerdir. Bu şairler, Arap şiirinden aldıkları intibalarla sevgiliyi şahsi tasavvur ve hayallerle dönüştürmüşler ve kendilerine mal etmeyi bilmişlerdir. Şiirlere bakıldığında müşterek malzemenin oldukça orijinal kullanımları olduğu, bir kendine özgülük taşıdıkları görülür.

Gazel, Arap coğrafyasından Horasan'a geldiğinde Horasan coğrafyasının tesiriyle önemli gelişme kazandı. Bu coğrafyada yaşayan şairler, gazele farklı bir ruh verip, onu Fars şiirine özgü bir şiir hâline getirmeyi başardılar. Bu şiirlerde çok başarılı benzetmeler, sosyal hayat manzaraları eşliğinde şiirlerin dokusuna eklenmiş hâlde bulunmaktadır. Benzer durum Türk gazeli içinde geçerlidir. Türk gazel şairleri, ilk gazeli yazarken gazel örneklerini ve söylemlerini Farsça yazılan gazellerden aldılar. Başka bir ifadeyle Farsça yazan şairler gazeli ve onun içeriklerini Arap edebiyatından aldıkları gibi, Türk şairleri de Fars edebiyatından aldılar. Böylece müşterek mirasın kullanımını Türk şairler devraldılar. Böylece ortak malzeme aynı kalmak şartıyla, geleneğin kendilerine sunduğu duygu ve düşüncelerle bu şairler, zamanla gazele milli bir kimlik vurmaya başardılar. Bunu yaparken de coğrafya ve mekânı, sosyal hayatı, gelenekleri, toplumun benimsediği duygu ve düşünceleri, milli unsurları, hayal dünyasında şekillendirdiği düşünceleri, yetenekleriyle birleştirdiler, gazeli yeniden var edip ona millilik verdiler ve edebiyat sahnesine Osmanlı gazeli olarak sundular. Artık gazel yazıldığı toplumun sesi olarak tarih sahnesindeki yerini de alır. Bunu yaparken de tıpkı Fars şairlerinin yaptığı gibi asla gelenekten kopmadılar. Bu duruma aynı geleneğin, sosyal hayatla harmanlanmış milli ve şahsi numuneleri demek manidardır.

Coğrafyanın etkisinin şiire bağışladığı milli ve şahsi etkilerin en bariz örneği, Rumeli güzellerinde belirir. Horasan/Türkistan coğrafyasından alınan sevgili imajının Rum iline kayarak kokulu beni olan sevgililerin şahsında kurgulanması, bu niteliğin çok sayıda güzele özgü kılınması bu şahsiliğin estetik görünümüdür. Necâtî, aşağıdaki beyitte gelenekten aldığı intibalarla Rum ili güzellerini dönüştürerek şahsi üslubuna eklemeler:

Didüm ol yüzde neden hâl-i mu'anber çoğ olur
Didi bu Rûm ilidir bunda güzeller çoğ olur (Necâtî, g. 110-1).

Edebi mirasta yer alan ve âşığına eziyeti öngören dikbaşlı sevgili tipinin zamanla değişime uğraması ve Anadolu coğrafyası Osmanlı gazelinde ılımlı ve mülayim sevgili tipine dönüşmesi gazelin serüveninin sevgili bağlamında elde ettiği büyük dönüşümü gözler önüne sermektedir:

Sana serkeşlik eden mahbûbı ma'sûk eyleme
Bârî dünyada seversen bir mülayim yâri sev (Yahyâ Bey, 361-4).

Nef'î ise bu güzeli, cihan şuhu olarak ortak edebi mirasın nitelikleri doğrultusunda çizerken, ona ahlaken güzel olması vasfını da yükler. Bu söylem, sevgilinin başka gazellerde yer edinen söylemini değiştirir ve Nef'î'ye özgü kılar:

Dilerim hüsnü gibi hulku güzel cânânı
Mutlaka böyle olan şûh-ı cihânı severim (Nef'î, g. 87-2).

Nef'î'nin sevgilisi, Arap şiirinden gelen ve ilk sevgili prototipi olan şişman sevgili prototipine uygundur. Şairin ifade ettiği dolgun kalçalı, güzel endamlı cihan şuhu bu tarifin müşterek numuneleri olarak belirir:

Nedir ol gerden-i mevrûn o sürîn-ferbih
Acep endâmı güzel şûh-ı cihândır hakkâ (Nef'î, K.17/45)

Nedim takipçiliğinde âdeta bir eşik olan Seyyid Vehbî ise Nef'î'nin *sürîn/ferbih* diye tarif ettiği sevgilisine yine şişman sevgili prototipine uygun olarak balıketli olma niteliği yükler. Şair, bu sevgili tarifıyla Osmanlı/Türk gazelinde Nedîmane sevgili tipine yeni ve orijinal bir sevgili kazandırmış olur (Sevimli 2021c: 1508). Görüldüğü gibi, her şair şahsi tasavvuru nispetinde müşterek sevgili imajını dönüştürmüş ve ona orijinalite bağışlamıştır:

Şikâr-ı mâhi-i şevk ol zemân olurdu eger
Balıketinde bir âfet olaydı Vehbî'ye râm (Seyyid Vehbî, g.154/5)

Şişman sevgiliye 16. yüzyılda Hayâlî Bey'in nazik ve ince tabirleri dışında eklediği etine doldun imajı da dikkate değerdir. O, böyle bir sevgiliyi tarif ederken, toplumun uygun gördüğü sevgili imajın da yeniler:

Etine cânına dolu güzeller koçmak olurdu
Hayâlî neylesün cür'et deminde kîse arıktır (Hayâlî Bey, g. 105-5).

Gazelin serüveni nasıl dönüşüme uğrayarak farklı coğrafyalardan aldığı intibalarla gelişerek gelmişse, sevgili de farklı şairler elinde farklı coğrafyaların edebi birikimini bünyesine eklemeyerek dönüşmüş, dönüştürülmüştür. Böylece âşığına eziyeti öngören sevgili tahtından düşmüş, âşığına daha mülayim ve rahat davranan sevgiliye evrilmiştir. 16. asırdan itibaren başlayan bu durum, zevkin otorite eliyle topluma yansıtıldığı bir devrin adı olan Lale Devri'nde Nedîm şahsında zirvesini mütalaa etmiştir. Devrin getirdiği serbest yaşamın, şiire bağışladığı orijinal söylem biçimlerinin farklı ve yeni terennümleri olarak bu durum, oldukça dikkat çekici bir değişimdir. Bu değişimde Nedîm, yaka yırtmacı göbeğe kadar inen sevgiliden her türlü kamı aldığını belirtmiş, bu sevgiliyle her an yan yana bulunmuş, onu hanesine mihman etmiş, ondan aldığı sınırsız buselerin yanağında şeftali misali göğerdüğünü terennüm etmiştir. Bunlar, yaşanan zevk asrının şiirsel terennümle bulunduğu gayet orijinal söylem biçimleridir ve Türk şiirine özgüdür. Nedîm, bu sevgiliye farklı bir yapı ve biçim vermede oldukça başarılı olmuştur. Onun gelenekte çoklukla çizilen uzun boylu sevgili tipini Sadabad önünde akan “fevâre/fiskiye” tabiri ile yaşanan devirden aldığı intibalarla eklediği benzetme oldukça orijinal ve yerlidir:

Sandım olmuş ceste bir fevâre-i âb-ı hayât
Böyle gösterdi bana ol kadd-i müstesnâ seni (Nedîm, g. 154-4).

Osmanlı/Türk şairleri, Fars şiirinden aldıkları Yusuf gibi güzel imajını da kendilerine mal etmeyi başarmışlardır. “Gömlek-Yakub” ilişkisi bağlamında çok sayıda kullanımı olan bu imajın Osmanlı gazeli ortak kültüre ait bir imaj olarak “Yusuf yüzlü ideal güzel” imajıyla çok geniş bir alanda değişik tasavvur ve tahayyüllerle kendine mal etmiştir. Necâtî'nin aşağıda verdiğimiz ve en güzel manzumelerinden birinden alınan beytinde “Yusuf” imajını, “kendilerini satmayan güzeller”, yani hayatının bir döneminde yaşadığı “dışlanmışlık” teması üzerinden anlatması bu geniş kullanımın göstergesi hükmündedir. Şair, “bu söylemiyle sanki dâhil olduğu entegrasyonun uzun süre devam etmeyip sekteye uğradığına ve ötekileşmenin yeniden galip geldiğine işaret etmektedir. Çünkü Necâtî için artık ikinci bir ötekileşmenin ayak izleri hissedilmektedir. Şair; bu nedenle “öteki” olmasını, kendisini Yusuf'la özdeşleştirerek anlatmıştır. Çünkü Yusuf da kardeşleri tarafından kıskanıldığı için

dışlanmış, "öteki" sayılmış, ayrıca kuyuya atılarak baba yurdundan uzaklaştırılmıştır" (Sevimli 2019: 804). Necâtî, böylece Yusuf gibi güzel imajına Osmanlı imparatorluk sisteminde önemli yer edinen ve şairliğin sigortası olan hamilik müessesesi üzerinden yaklaşarak, oldukça orijinal bir duygu eklemeyi başarmıştır. Bu şairin müşterek Yusuf mazmununa eklediği orijinal ve şahsi tasavvurdur ve Osmanlı/Türk gazeline özgüdür:

Bin güzeller bulunur Yûsuf'a mânend amma

Bu kadar var ki bular kendülerin satmadılar (Necâtî, g. 198-6)

Nedîm'in matemde eğlenen sevgiliye "kâfir kızı" diye seslenmesi, gazelin mahalli unsurlarla karılarak dönüştüğü orijinal bir söylem biçimidir. Bu da gazelin yazıldığı toplumun gazeli olduğu ve başka dilde yazılan gazellere benzemediğini gösterir:

Kâfir kızı tükenmedi mi mâtem-i peder

Sâgar çeküp kızılca sürünmez misin dahı (Nedîm, g. 156-4).

Edebi söylemde rastlanmayan âşığı için ağlayan güzel imajı ile sevgiliyle hemhâl olan onun dertleriyle kederlenen, birbirine kendini adayan sevgili imajı orijinalliliğiyle gelenekten kopartılıp Anadolu coğrafyasına mal edilmiş orijinal örneklerdir:

Yalnız sanman bana rahm itdi cânân ağladı

Acıdı mey gice mecliste kadeh kan ağladı (Hayretî, 487-1).

Sen demişsin kim kimin derdiyle giryândır Nedîm

Hep müriüvetsiz senin derdinle giryân oldu hep (Nedîm, g. 9-8).

Anadolu'da sevgiliye öngörülen önemli bir giysi olan tülbenti, Yahyâ Bey'in yöresel, milli bir kıyafet olarak sevgilinin boyuna biçmesi de Osmanlı/Türk gazelindeki sevgili imajını tazelemiştir. Bu söylem gelenekle yöreselliğin kavuştak noktası hükmündedir:

Fî'l-mesel bürc-i şerefde encüm-i seyyâre-veş

Kırmızı güller begüm zînet virür dülbendüne (Yahyâ Bey, g. 392-3).

Nefî ise sevgilinin kıyafetine Yusuf-pirehen gibi ortak imajlar doğrultusunda "lale" mazmununun çağrıştırdığı anlam dairesinde orijinal bir nitelik yükler. "Şiirde terennüm edilen bu lâle; gül bahçesinde, bahçenin kıyısında yetişen ve şiirlerde miskin olarak geçen gelincik adını verdiğimiz çiçektir. Yani "öteki"dir, yalnızdır ve dışarda bırakılmıştır. Tıpkı evlatlık olarak tek başına taşrada büyüyen Necâtî gibi, bahçe kenarlarında dikilen servi ile bir nevi kader ortağı olmuştur" (Sevimli 2019: 799). Görüldüğü gibi şair, kendi yaşamından aldığı intibalarla müşterek lale mazmunu ile yine ortak Yusuf-pirehen olgusuna "ötekileşme" olgusunu vermiş, şiiri sosyo-psikolojik niteliklerle orijinal bir söylem biçimine dönüştürmüştür. Bu Osmanlı/türk gazeline özgüdür ve orijinal bir şahsi tasavvurdur:

Ne câme var ne pîrehen serve sarılmış yâsemen

Gül taşra düşmüş perdeden açmış girbânın yine (Nefî, g. 103-3)

Nedîm'in aşağıdaki beytine işlediği sevgiliye hitabında kullandığı "efendim" ve "kurbânın olduğum" ifadeleri, İstanbul Türkçesi'nin ve Türk kültürünün ürünüdür. Bu ürün sosyal hayatın ve geleneksel yaşamın getirdiği nitelikler üzerinden Osmanlı gazeline mal edilmiştir:

Pek istedi efendimi iydin üçüncü gün

Lütf eyle gel Nedîmine kurbanın olduğum (Nedîm, g. 81-5).

Nedîm'de görülen "sevgilileri değiştirme imajı" ise herhalde sadece Osmanlı gazeline görülen bir imaj ve söylem biçimidir. Sevgilinin sinesinde biten pistânlarının bir çiçek tarhına (Pertev, g. 149-5) teşbihi, yine bu pistânların yasemin içerisinde açılıp tomurcaklanarak yükselen bir gül ya da yaseminlik içinde biten bir turunca teşbih edilmesi (Nedîm, g.127-1), ayrıca bir gül bahçesi içerisinde sarı renkli bir giysi giyen sevgilinin sinesinden sarkan lîmûn-gûn/limonî pistânla (Pertev, g.149-5) ifade edilmesi gibi diğer örnekler gayet orijinaldır ve Lale Devri'ne özgüdür. Bu durum, lale çiçeğinin öncülüğünde başlatılan bir medeniyet hamlesinin şiire bağışladığı orijinal terennümlerdir. Nedîm takipçisi "Belîğ Mehmet Efendi, sevgilinin mahremiyetine de yönlendirilen bu tarz söylemleri şuhlukta ileri boyutlara taşımıştır. Aşağıdaki beytinde şair, sevgilinin ayak baldırlarını tümsek, yükselen dağ gibi tasvir etmektedir. Şairin nazarında bu görünüm, saf dağından çıkan iki ırmak gibidir. Böylece şair, kanımızca şuh söylemi bir nebze daha ileri boyutlara taşımakta bacakların baldırdan bükümlü hâlini dağın ve sevgilinin mahrem yerinin/sürin görünüşüyle eşleştirmektedir. Böylece beyitte, sevgilinin bacakları, güzellik unsuru olarak klasik söylemi aşarak orijinal bir söylemle betimlenmektedir" (Sevimli 2021a: 40):

Sürini kûh-ı bilür iki sâk-ı pâ-yı nigâr

Çıkar o küh-ı safâdan dü-cûy-ı ra'nâdur (Belîğ Mehmet, k.5/12)

Tıfil karakterli sevgililerin anlatımı da Osmanlı/Türk gazelinin sosyal hayat temalı orijinal yönlerindedir. Bu şiirlerden bazısında tıfil sevgililerin daha kundakta iken kucaklanmayı istedikleri söylem biçimi (Bâkî, g. 366-5), bazı şiirlerde nev-civan olma, yani yeni yetme hallerinde (Gelibolulu Âlî, g. 1029-1), hatta daha beşikteyken leben leben diye sevgiliden buse alındığına dair aykırı söylem biçimiyle (Sünbülzâde Vehbî, 163-2) belirdiği görülmektedir. Bu betimlemelerde sevgilinin on dördüne basmış hâlinin dolunaya teşbih edilmesi de Osmanlı toplumunun evlilikler hususundaki yasal yaş sınırının şiire yansıma biçimidir (Edirneli Nazmî, g.4667-3). Bu betimlemelerde Arap menşeli Fars şiirinden alınan “peser/erkek çocuk” söyleminin kundak mazmununa indirilmesi ve yüzünde hat belirmesinin vuslata davetkârlığa kadar ilerletilmesi (Şeyhî, g. ra/1) orijinal ve şahsi tasavvurlar olarak Osmanlı/Türk gazeline özgüdür. Klasik Türk şairleri Şehrengizlerde çokça görülen bu durumu, sosyal hayattan aldıkları yaşam biçimleri ve meslek erbaplarının nitelikleriyle birleştirerek ortak imajları sosyal hayat intibaları ile zenginleştirmişlerdir.

El-gazel bi'l-müzekker denilen ve Abbasi asrına özgü olan erkek çocuklarına ya da mahbûba yazılan söylemleri içeren şiirler Fars ve Türk şiirinde de kullanılmıştır. Sevgilide cinsiyet belirsizliği oluşturan bu söylemlerde Nedîm'in tavrı ise Arap şiirlerini bile geride bırakacak tarzdadır. Nedîm bu konuda öncülük yapmış çok geniş bir sevgili perspektifiyle (Cezayirli, Faslı ya da Sakızlı Hristiyan dilberler) bu cinsiyet belirsizliğini ortadan kaldırmış, bu konudaki öncü vasfını tescillemiştir. Şair, bu kez put gibi güzellerin vücudunun sudaki aksinden bahsetmektedir. Nedîm takipçisi Seyyid Vehbî'nin aynı yoldan giderek bu tarz şiirlere eklediği orijinallik ise estetiği ile göz doldurur. Şair aşağıdaki beytinde belirttiği gibi “hamam içindeki mahbubun göz alıcı görünümünü muhayyilesinde eriyik gümüş suyuna tebdil ederek kuyumcunun altın çanağı misali hamamın kubbesine monte etmektedir. Vehbî'nin hayallerinde sevgilinin teninin som gümüşten bir su gibi parıltısını alan görünümü, eşsiz bir estetik simyacılık ile altın potasına akmakta ve hamamın kubbesinde yansımaları bulmaktadır. Şair burada sosyal hayattan aldığı intibalar ile gümüşün altına dönüştürüldüğü simyacılık eylemini sevgilinin bedensel cazibesinde kurgulamaktadır. Bu kurgu son derece güzel bir estetiğin ürünüdür ve şuhur. Öyleki bu söylemle şair, Abbasi devri Arap edebiyatında bu tip şiirlerin öncüsü olan Hüseyin b. Ed-Dehhâk'ın (ö. 864), sarı leğen içerisinde yıkanan beyaz çocuk söylemini bile geride bırakmıştır. Bu üstünlük, Dehhâk'ın gümüşün üzerindeki altın tozuna benzettiği ve beyaz çocuğun sarı leğen içindeki imajınının üzerine çıkıp hamamın som altından kubbesini kapsayacak bir şekilde hem derinlik kazanmış hem de Vehbî'ye özgülük özelliğini âdeta tescillemiştir” (Sevimli 2021c: 1519):

'Aks-i pehlû-yı bütân âbın idüb sîm-i müzâb

Kubbesin eyledi çün pûte-i zergez hammâm (Seyyid Vehbî, g.158/4)

Şuhane tarzın ulaştığı ivme göz doldurmaktadır. Bunda Nedîm, müstesna kişiliği ile dikkat çeker. Kaynağını Arap Cahiliye şiiri ve İmru'ul- Kays'tan alan bu şuhluk, Arap şiirinde ve Fars şiirinde şuhâne tarz adıyla bir üslup özelliği oluşturmamışken, Nedîm şahsi çabasıyla bu şiirlerle Türk şiirine özgü bir şuhâne tarz oluşturmayı başlamıştır. Bu durum, Nedîm'i Arap şairlerinden ve onların mucun şiirlerinden de üstün kılmış hâldedir. Çünkü Arap şiirinde yer alan bayağı unsurlar Nedîm'de yoktur. Bu söylemler Nedîm'de estetiği ile göz doldurur. “Bu nedenle Türk şiirinde Arap şiirinden etkilenme olgusu basit bir taklit değil, şahsî tasavvurların zenginleştirildiği bir yetkinlik derecesi ölçüsündedir. Fars ve Arap şiirinde şuhâne tarz¹¹ ya da şuhâne gazel adıyla bir şiirsel üslubun olmadığı düşünüldüğünde bu farklılık ve yetkinliğin daha görünür hâle geldiği de anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda bakıldığında şuhâne tarza klasik Türk şairlerinin kendi şahsi damgasını vurarak ve onu klasik Türk şiirine özgü kılarak, ona orijinal bir kimlik tanımlamayı başardıkları görülebilmektedir. Görüldüğü gibi klasik şair, gazeline kendi anlayışını ve zihniyetini vurarak onu içinde yaşadığı topluma mal eder (Sevimli 2021c: 1503-1504).

Nizâmî'nin sevgilisinin uyurken güneş düşen hâline bakarak onu uyandırmaya kıyamadığı söylem, âşığına sevgilinin mahallesinde ihsan olarak buse sunduğu ifade yine Osmanlı gazeline özgüdür:

Subh-dem yaturken ol meh üstime geldi dedi

Üstine gelmiş güneş sen dahi uyanmaz mısın (Nizâmî 1974: g. 83-3).

Lebün optimum uyanup nâz ile dildâr dedi

11 Şuhane tarz hakkında geniş bilgi için bakınız. Sevimli, Erdem (2021a). “Klasik Türk Şiirinde Şuhluk ve Şuhâne Tarz”. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.

Hele İshâk sana var bu da ihsân olsun (İshâk Çelebî, g.216-7).

Pek çok konuda olduğu gibi sevgili hususunda da kaynağını müşterek kültürden/ortak mirastan alan, bu kültürün imajları üzerinden yükselen Osmanlı gazeli, Nedîm'in kaleminde Lâle Devri'nin zevk iklimi ile kendine farklı bir yön tayin etmiştir. Bu kendine has yön; Emeviler döneminde Ömer Bin Ebi Rebia'nın açtığı zevk çığırını, bir zevk asrı olan Lâle Devri'nin ve devre damgasını vuran lalenin albenisinde dönüştürmüştür. Böyle bir dönüşüm, İmrü'l-Kays'ın başlattığı şuhâne tarza, Lâle Devri sosyal yaşamının yerli, mahallî renklerini vermiş, kendine özgü bir gazel tarzın oluşumunu sağlamıştır (Armutlu 2020a: 495).

Sonuç

Kaynağını Cahiliye devrinden alan ve Emeviler döneminde Arap edebiyatında bir tür olarak ortaya çıkan gazel, Arap coğrafyasından Horasan/İran sahasına oradan Anadolu/Osmanlı sahasına geçmiş ve serüvenini tamamlamıştır. Her iki coğrafyada da yazılan gazellerdeki sevgili ve onun güzellik unsurları Arap menşelidir. Emeviler döneminde Arap ırkına mal edilen bu şiirler, Abbasi asrında kozmopolit bir kültürün ürünü olmuş, coğrafi sahasını genişleterek Horasan ve Osmanlı/Türk sahası da dahil daha pek çok sahaya yayılmış, genişlemiştir. Horasan ve Anadolu sahası gazelinin gelişim serüveninin ve temelini Arap sahasında ve şiirinde aramak gerekir.

Vadi'l-Kurra'dan bedevi unsurlarla uzri nitelikleri, Hicaz, Küfe gibi şehirleşme ve dünyevileşmenin etkili olduğu sahalardan lüks, eğlence ve hazza dayalı yaşam ile hadari nitelikleri devşiren gazel, Horasan sahasında da tegazzüllerde ele alınır beşeri ve maddi yönüyle devam ettirilir. XII. yüzyıldan itibaren de coğrafya faktörünün siyasi ve sosyal niteliklere yön vermesiyle gazel irfani boyuta evrildi. Beşerilikten ilahi olan dönüşen gazel, kasideden kopuşu yaşadı ve serüvenini tek ve biricik olan sevgilinin ulaşılmazlığında devam ettirdi. Bu niteliklerle Anadolu Osmanlı sahasına geçen şiirin başlangıcında da beşeri nitelikler yer aldı. Dehhânî ile gelişen bu nitelikler, Türk şiirine özgü bir tarz olan şuhâne tarzın zirvesi Lale Devri'nde Nedîm tarafından bir ekole dönüştürüldü. Böylece Arap Cahiliye kaynaklı beşeri-maddi hüviyetli sevgili terennümleri, şahsi ve orijinal tasavvurlarla, sosyal hayat intibaları ile devam ettirildi. İrfani boyutuyla da ele alınan gazelin ilahi aşk boyutu bu bildirinin kapsamı dışındadır.

Osmanlı/Türk şairleri Arap temelli Horasan çeşnili olan gazele çok farklı bir boyut vererek onu Türk kültürüne mal ettiler ve ona milli bir kimlik verdiler. Sevgilinin dolgun kalçalı, balık etli olması, âşığına mülayim tavırlarla mukabele etmesi, şuhluğu yanında huyunun da güzel olması, tıfil karakteriyle daha kundaktayken kucaklanmayı istemesi, âşığı için ağlaması ve âşığıyla sürekli yan yana can cana bulunması, âşığına sınırsız buseler vermesi, göğüslerinde çiçek tarhi taşıması ya da omuzlarında sümbül bahçesi taşıması, boyunun endamının düzgünlüğü ile bir mimari yapı ya da fiskeye misali görünmesi gibi şahsi ve orijinal tasavvurlar, Osmanlı/Türk gazeline mal edilen sevgilinin milli ve şahsi izdüşümleridir. Bunlar, müşterek malzemenin Osmanlı/Türk şairlerinde dönüştürülen söylem biçimleridir.

Lale Devri müstesna olmak üzere, hemen her devirde sevgilinin sosyal hayattan alınan unsurlar üzerinden betimlenmesi ve ona mahalli unsurlar eşliğinde giyim usulleri ve özellikler biçilmesi de Osmanlı/Türk gazelinin şahsi tasavvurlarıdır. Arap Abbasi asrından gelen ve hammamiye tarzı şiirlerde çokça işlenen mahbub ya da hemcinsine dayalı duygular da Osmanlı/Türk şairlerince oldukça estetik çehrede ve sosyal hayata özgü orijinal intibalarla süslenerek anlatılmıştır. Seyyid Vehbî'nin hamamdaki mahbubun teninin hamamın gümüş tavanına yansıyarak orayı altına tebdil ettiği söylemi gayet orijinaldir. Bu söylem Arap şiirinde bu kadar estetik çizilmemiştir. Bu nedenle Nedîm başta olmak üzere şuhâne tarzı kullanan şairler Arap mucun şiirlerini bayağı unsurlardan estetik unsurlara dönüştürerek daha başarılı olmuşlar ve sadece Türk şiirine özgü şuhâne bir tarz oluşturabilmişlerdir. Bu nedenle Arap temelli şiirsel etkilenme basit bir taklit değil, şahsi ve orijinal tasavvurların estetikle karılmış biçimidir. Bu doğrultuda gazelin üç coğrafyadaki müşterek serüvenine bakıldığında bu serüvenin etkilenme, taklit ve orijinallik olmak üzere çeşitli aşamalardan geçtiği anlaşılmaktadır. Bu makalede bu serüvenin Anadolu'dan Horasan'a oradan şiirin son halkası Osmanlı/Anadolu sahasına akan müşterek unsurları ve Osmanlı/Türk şairlerinin bu müşterek unsurlara verdiği orijinal ve şahsi tasavvurlar ile milli yönler gözler önüne serilmiştir. Bu serüven bugün de estetiği ile binlerce divanın yapısında yer almaktadır.

Kaynaklar

- Aksoyak, H. İ. (2018). *Gelibolulu Âlî Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Akkuş, M. (2008). *Nef'î Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Armutlu, S. (2021). "Klasik Arap, Fars ve Türk Şiirinde Şâhid-i Bâzâr". *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature Prof. Dr. İbrahim Çetin Derdiyok Armağanı Özel Sayısı* 7/4, 847-898.
- Armutlu, S. (2020a). *Gazel Felsefesi Gazelde Beşerî Aşkın Kaynaklarını Aramak Hadarilik-Uzrîlik*. İstanbul: Kesit Yayınevi.
- Armutlu, S. (2020b). *Lâmî-i Çelebî Şem' ü Pervâne*. İstanbul: Kitabevi Yayınevi.
- Armutlu, S. (2014). Derî Farsçasında Gazelin Oluşumu, Felsefesi: Bu Gazeldeki Aşk Söylemi ve Güzellik Unsurlarının Kaynağı Olarak Hadari ve Uzrî Gazel". *Doğu Esintileri* 1: 33-120. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dogu/issue/25913/273101>
- Bektaş, E. (2004). *Muvakkit-Zâde Muhammed Pertev, Hayatı, Sanatı ve Divanının Tenkitli Metni*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Çavuşoğlu, M. (1977). *Taşlıcalı Yahyâ Divânı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. ve Tanyeri, M. A. (1981). *Hayretî Dîvan*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Çavuşoğlu, M. ve Tanyeri, M. A. (1990). *Üsküplü İshâk Çelebi Divanı Tenkidli Basım*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.
- Dayf, Ş. (1426). *Târîhu'l-Edl-Arabî el-Asru'l-Câhilî*. Kahire: Zâvî'l-Kurbâ.
- Daudpota, U. M. (1382). *Te'sîr-i Şi'r-i Arabî Ber Tekâmül-i Şi'r-i Fârsî* (ter. Sîrûs Şemîsâ). Tahtan: Sadâ-yı Mu'âsır.
- Dikmen, H. (1991). *Seyyid Vehbî Divanı ve Karşılaştırmalı Metni*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Ferrûhî-yi Sistânî (1335). *Dîvân* (neş. Muhammed Debirsiyâkî). Tahran: İntişârât-ı Zevvâr.
- Fesâyî, R. (1372). *Envâ'-ı Şi'r-i Fârsî*. Şiraz: İntişârât-ı Nuvid.
- İmru'u'l-Kays (1419). *Dîvân* (yay. Yasîn el-Eyyubî). Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye.
- İpekten, H. (1974). *Karamanlı Nizâmî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Kik, V. (1971). *Te'sîr-i Ferheng-i Arab Der Eş'âr-ı Menûçihryi Dâmgânî*. Beyrut: Dâu'l-Meşrik.
- Küçük, S. (2011). *Bâkî Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Macit, M. (ty). *Nedîm Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ömer b. Ebî Rebî'a (ts.). *Dîvânü Ömer b. Ebî Rebî'a* (thk. Yûsuf Şükrî Ferhât). Beyrut: Dâru'l-Cil.
- Rûdekî-yi Semerkendî (1382). *Dîvân* (neş. Sa'id-i Nefîsî). Tahtan: İntişârât-ı Nigâh.
- Safâ, Z. (1371). *Târîh-i Edebiyât Der İrân*. Tahran: İntişârât-ı Emir Kebîr.
- Sevimli E (2019) "Necâtî'nin Lâle-Hadler" Gazelinde "Ötekileşme" ve Dışlanmışlık Hissi". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 5(4): 794-807. <https://doi.org/10.20322/littera.589546>
- Sevimli, E. (2021a). *Klasik Türk Şiirinde Şuhluk ve Şuhâne Tarz*. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Sevimli, E. (2021b). "Beşerî Aşk Bağlamında Gazel Felsefesini Yeniden Düşünmek". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 26: 491-536.
- Sevimli, E. (2021c). "Nedîm Takipçiliğinde Önemli Bir Eşik: Seyyid Vehbî'de Şuhâne Tarz". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature Prof. İ. Çetin Derdiyok Armağanı Özel Sayısı* 7: 1495-1523.
- Tarlan, A. N (1992). *Necâtî Beg Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1990). *Şeyhî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınevi. Ankara.
- Üst, S. (2012). *Edirneli Nazmî Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yenikale, A. (2012). *Sunbülzade Vehbî Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

**KLASİK HAKLI SAVAŞ ANLATISINDAN HARDT VE NEGRI'YE:
HAKLI SAVAŞIN FELSEFİ İÇERİĞİ ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR
OKUMA**

Doç. Dr. Armağan ÖZTÜRK

Artvin Çoruh Üniversitesi

armagan1789@yahoo.com

Özet

Makalenin amacı Michel Hardt ve Antonio Negri'nin çalışmaları bağlamında post-modern egemenlik düşüncesiyle şiddet ve haklı savaş arasındaki ilişkiyi sorunsallaştırmaktır. Bilindiği üzere haklı savaş düşüncesi aynı anda hem devlet egemenliğinin sınırlarını tartışmaya açar hem de bu yolla adil savaş ile savaşta adalet gibi konularda normatif yani ağır basan bir meşrulaştırma düzeyini tutturmaya çalışır. Bugünün dünyasında ise Hıristiyan politik teolojisi içerisinde olgunlaşan haklı savaş kavramlaştırması insani müdahale temelli yeni bir olgusal zeminde ele alınmaktadır. İnsani müdahale tartışmalarının geldiği düzey meşru savunma hakkını aşan bir haklı savaş tahayyülü yaratmıştır. Hardt ve Negri bu yeni savaş kavrayışını kendi imparatorluk analizleri içerisinde değerlendirir. Onlara göre geleneksel egemenlik aşınmaktadır. Bu nedenle savaşın istisna, barışın ise norm olduğu hakim bakış açısı geçerliliğini yitirmiştir. Sayısız iç savaş ve terör saldırısının olduğu bir dünyada savaş ne egemen güçler arası bir ilişki kurma biçimi ne de istisnai bir eylemdir. Savaş genelleştikçe güvenlik siyasetin en önemli ihtiyacı haline gelmiştir. Savunma yerine güvenliğin ön plana çıkması olgusu ise demokrasinin alanını daraltan yeni bir biyopolitik zemine yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Haklı Savaş, Liberalizm, Hardt, Negri, Güvenlik, İmparatorluk

**FROM THE CLASSIC NARRATIVE OF THE JUST WAR TO HARDT
AND NEGRI: A CRITICAL READING ON THE PHILOSOPHY CONTENT
OF THE JUSTICE WAR**

The aim of the article is to problematize the relationship between the post-modern idea of sovereignty and violence and just war in the context of the works of Michel Hardt and Antonio Negri. As it is known, the idea of just war not only opens the limits of state sovereignty to discussion, but also tries to maintain a normative legitimation level on issues such as just war and justice in war. In today's world, the concept of just war, which has matured in Christian political theology, is discussed on a new factual ground based on humanitarian intervention. The level of humanitarian intervention discussions has created an imagination of a just war that goes beyond the right of self-defense. Hardt and Negri evaluate this new understanding of war in their analysis of empire. According to them, traditional domination is eroding. For this reason, the dominant view that war is the exception and peace is the norm has lost its validity. In a world of countless civil wars and terrorist attacks, war is neither a form of relationship between dominant powers nor an exceptional act. As the war generalized, security became the most important need of politics. The fact that security comes to the fore instead of defense has led to a new biopolitical ground that narrows the field of democracy.

Keywords: Just War, Liberalism, Hardt, Negri, Security, Empire

Giriş

Haklı savaş savaşın haklı bir gerekçeye dayandırılmasıyla savaşta adaletin gözetilmesine yönelik ilkelerin toplamıdır. Bu bağlamda haklı savaş kuramı aslında bir ölçütler listesi gibi iş görür. Bahsi geçen listedeki önermeler ise “savaşa ne zaman izin verilir” ve “savaşta nelere izin verilebilir”

şeklinde formüle edeceğimiz iki önemli soruya verilen yanıtları içerisinde barındırır (Uzun, 2010: 19; Mattox, 2006: 9-11).

Savaşın haklılığına dair tartışma yasallık zeminine göre çok daha karmaşık bir düzlemde kendini yeniden üretmektedir. Haklılık meşruluk ölçütleri bakımından düşünce tarihi içerisinde bir soruşturmayı gerekli kılarken, yasallık uluslararası hukuka atıfla anlamlı hale gelir. Savaşın yasallığına dair tarihsel arka planı irdelediğimizde ise karşımıza şöyle bir tablo çıkar: I. Dünya Savaşına kadar uluslararası hukukta her hangi bir savaş yasağı yoktu. Savaş açma hakkı egemenlik haklarının doğal bir parçası olarak görüldüğünden kısıtlanmamıştı. Ancak önce Milletler Cemiyeti, ardından da Birleşmiş Milletlerin kurulmasıyla bu hukuksuzluk halinde radikal bir değişim yaşandı. Şöyle ki, Milletler Cemiyeti Tüzüğü'nün 10, 12, 13 ve 15. maddeleri savaşı ancak meşru savunma halinde başvurulacak bir eylem haline getirmişti. II. Dünya Savaşından sonra kurulan Birleşmiş Milletler ise daha önce hukukileştirilmiş savaş yasağını kurumsallaştırmıştır (Göztepe, 2004: 82; Öztürk, 2019a: 171). Birleşmiş Milletler Tüzüğü'nün 2. Maddesine göre savaş ve her türlü diğer şiddet eylemi yasaktır. Bu genel yasağın iki ciddi istisnası söz konusudur: BM 42. ve 51. maddelere göre "uluslararası barış ve güvenliğin korunması" ile "meşru müdafaa" hallerinde savaşa izin verilebilir. Bu iki istisnanın mevcut uluslararası siyasi durum dikkate alındığında makul karşılanması gerekir. Çünkü BM'nin güçlü, kalıcı ve düzenli bir askeri gücü yoktur. BM Barış güçleri üye devletlerin gönüllü katılımıyla ve kriz bölgelerinde geçici sürelerde konumlanmak için oluşturulur. Bu boşluk barışın korunması adına saldırıya uğrayan devletin kendi silahlı güçleriyle savunma yapmasını daha da önemli hale getirmektedir (Kirkpatrick, 1991: 583-5; Göztepe, 2004: 83-4; Öztürk, 2019a: 71-2).

Kısaca özetlenen bu yasallık zemini içerisinde haklı savaş üzerine düşünme ayrıca anlamlı bir seçeneğe karşılık gelmez. Yasallık haklılığa dair tartışmayı işlevsiz hale getirmiştir. Ancak soğuk savaş sonrası konjonktürün reel politiği insani müdahale kavramı üzerinden yeni bir tartışma hattı açmış, bu durum da haklı savaş geleneğinin yeniden canlanmasına yardımcı olmuştur. Bu bağlamda ABD'nin BM kararı olmaksızın gerçekleştirdiği 1999 Kosova müdahalesinin yasal olmayan haklı savaflara zemin hazırladığı söylenebilir. II. Körfez Savaşı ve ABD'nin Irak'ı tümüyle işgaliyle birlikte haklı savaşa olan ilgi daha da artmıştır. Demek ki liberal kuramın istisnai konumu bir yana, modern dünyada hemen hemen tümüyle unutulmuş olan haklı savaşın tekrar teoriye dönmesi yasal olmayan savafları ön plana çıkararak küresel dünyanın yeni savaş politiğiyle yakından ilgilidir. Tabii bu durumun klasik egemenlik kuramının tam anlamıyla işlemediği, ulus devletin dış müdahalelere daha açık hale geldiği bir zeminde ön plana çıktığını da unutmamak gerekir (Göztepe, 2004: 82; Köchler, 2005: 422, 439; Roberts, 1999: 102-3; Öztürk, 2019a: 172).

Yürüttüğümüz çalışmanın sorunsalı ise tam da bu noktada anlamlı hale gelir. Düşünce tarihi içerisinde belli bir ağırlığı olan, ama modern ulus devletler çağında hemen tümüyle arkaik bir meseleye dönüşmüş haklı savaş geleneği insani müdahale dolayımıyla tekrar gündeme gelmiştir. Hardt ve Negri bu açığa çıkma halini kendi özgün imparatorluk tezlerinin kanıtı olarak sayma eğilimdedir. Onlar haklı savaşı egemenliğe yeni bir biçim verildiği post-modern biyopolitik içerisinde düşünürler. Hem bu düşünme biçimi hem de doğrudan doğruya zor aygıtının örgütlenmesine yönelik argümanlar ayrıca tartışılmayı hak etmektedir.

Düşünce Tarihi İçerisinde Haklı Savaş

Haklı savaş düşüncesi savaşı kendiliğinden kötü bir şey olarak görmez. Savaşı her durumda yanlışlayan pasifist ahlakçılıkla devletler için savaş, bireyler için ise şiddeti öven militarist anlayış arasında bir yerde durur. Savaşı ölçütlere bağlayarak onu sınırlamayı amaç bu düşünme tarzı makullük yanlısı ve ortak akılcı bir değerlendirmeye karşılık gelir (Johnson, 2011: 2-3; Demirtaş, 2017: 896; Graham, 2008: 51-76; Öztürk, 2019a: 172).

Savaş karşıtı pasifist tezinin en bilinen savunucusu Erasmus'dur. Düşünüre göre en kötü barış en iyi savaştan daha iyidir. Savaş her durumda en kötü seçenektir. Toplu adam öldürme ve soygun etkinliğine karşılık gelen savaşı dinle veya ahlakla meşrulaştırmak ise imkansızdır. Çünkü İsa Mesih katı bir şekilde barışı savunur. İsa'nın yolundan giden Hıristiyanların da aynı şekilde davranması ve şiddetten uzak durması gerekir (Erasmus, 2013: 5-6, 28-37, 53-7). Erasmus'un Hıristiyanlığın ilk haline atıfla yaptığı ve bir anlamda dine dayanarak şiddeti olumsuzlayan açıklama tarzının düşünce tarihi içerisindeki önemi açıktır. Çünkü şiddete karşı çıkılması noktasında dinin ahlaki bir meşruluk zemini olarak kullanılması savaş karşıtı literatürün gelişmesine katkı sunmuştur. Bu bağlamda sadece

Erasmus değil, modern sivil itaatsizlik öğretisine katkı sunmuş Gandhi ve Tolstoy gibi bir dizi çağdaş örnek de savaş karşıtı çizgiyi dini (ahlaki) bir içerikle ele almıştır.

Mutlak savaşçı çizgi ise devletçi bakış açısında somut hale gelir. Hegel'i bahsi geçen anlayışın sofistike bir örneği olarak sayabiliriz. Savaşı tarihin ilerletici güçlerinden biri sayan düşünür bu etkinliği açıkça över. Ona göre savaş toplumsal huzur ve ödev ahlaki için gereklidir. Savaşın varlığı veya savaş olasılığı kamusal bilincin gelişmesine yardımcı olur. Ayrıca savaş hem devleti hem de onun yöneticisini güçlendirir. Savaş, bireylerin hükümdarın emirleri altında toplanmasına ve devletin nesnel tinine eklenmesine yardımcı olur. Sonuç olarak denilebilir ki savaş sağlıklı, istikrarlı ve ahlaklı bir toplumun vazgeçilmez bir niteliğidir (Hegel, 1991: 327; Sabine, 1991: 22; Bağce ve Öztürk, 2008: 174-5; Yalvaç, 2008: 93-6).

Hegel'in iddialarına şüpheyle bakmamız için yeterince nedenimiz var. Savaşın birey karşısında kamuya fazlasıyla önem vererek ortaklık bilincinin gelişmesine katkı sunduğu doğrudur. Ayrıca yurttaşlık ile yurtseverlik arasındaki derin ilişkide savaş hali katalizör bir güç gibi iş görür. Vatan savunması ortaya çıkmasına aracılık ettiği kahramanlık erdemi ve ortaklık kültürüyle "biz" olma bilincini güçlendirir. Bahsi geçen bilinç aynı zamanda yurttaşlığın siyasal sosyolojik arka planını da karakterize eder. Ancak Hegel düşüncesinde saldırı savaşıyla savunma savaşı arasında fark yoktur. Ayrıca devlet zorunlu bir şekilde demokratik bir içeriğe de sahip değildir. Bu koşullar altında savaşa ve devlete yardım etmek bireyi otorite karşısında araçsallaştıracak bir döngüyü başlatmakla aynı anlama gelir. Dahası ölümlerle sonuçlanabilecek böylesi bir eyleme giriş anı devletin buyurgan gücü ve zorunlu askerlik uygulaması nedeniyle özgür iradenin gerçekleşmesine izin vermez. Özgürlüğün olmadığı bir yerde erdemden bahsedilemeyeceği için savaşta erdem de söz konusu olamaz.

Erasmus'un koşulsuz barış taraftarlığı ve Hegel'in savaş arzusu gibi uç örneklerle karşı haklı savaş düşüncesi savaş üzerine bir dizi ortak akılcı prensip üzerinde durur. Bu bağlamda haklı savaş sayısız ölçüt, koşul ve sınırlamanın toplamı gibi iş görür. Cicero, Ambrose, Augustine, Thomas Aquinas, Vitoria, Suarez, Grotius gibi düşünürler bahsi geçen birikimi özetleyen bir dizi argüman dile getirmişlerdir. Temel tezler şu şekilde formüle edilebilir:

Haklı savaş temelli bakış açısı öncelikle haklı nedeni bulmaya çalışır. Meşru müdafaa, masumları koruma, geçmişte yaşanmış haksızlıkları giderme, kötülüğü cezalandırma en bilinen haklı neden ölçütleri arasındadır. Savaş açan tarafın haklı bir nedeninin olması çok önemlidir. Ama haklı neden tek başına savaşı haklı kılmaz. Özneyi motive eden unsurlar listesinde niyet de neden kadar önemli bir yer tutar. Savaşa karar veren devletin haklı nedeni kötü bir niyeti gizlemek için kullanmaması gerekir. Bu noktada özellikle toprak kazanma ihtirasının dizginlenmesi yerinde olur. Haklı nedenle hareket eden devlet aynı zamanda topraklarını da genişletiyorsa başlangıçta haklı olan savaş haksız bir niteliğe bürünür. Bir diğer unsur ise yetkili otoritedir. Meşru savaşla meşru otorite arasında kurulan bağlantı düşünce tarihinde neredeyse mutabakatla vurgulanan unsurlardan biridir. Savaşın meşruluğu savaş açan otoritenin meşruluğundan bağımsız bir şekilde ele alınamaz. Haklı savaş anlayışı savaşı son çare olarak görür. Tüm diğer yollar tükendikten sonra başka bir çare kalmamışsa savaş makul hale gelir. Bu bağlamda savaşın kaçınılmazlığı haklılığı arttıran bir koşul olarak iş görür. Savaşın son çare olarak kaçınılmazlığı törensel bir prosedürle birlikte sonuç doğurur genellikle. Savaş resmen ilan edilir. İlan diğer seçeneklerin tükendiğinin düşman güce ve devletin vatandaşlarına açıkça duyurulmasıdır. Haklı savaş anlatısı savaşı zorunlu bir kötü olarak görür. Barış esas, savaş ona giden yolda istisnai bir düzenlemedir. Bu hatırlatma bakımından rahatlıkla söylenebilir ki, savaşın haklı olması barış için makul bir beklenti yaratması olasılığına sıkı sıkıya bağlıdır. En özlü anlatımla haklı savaş yeniden mutluluk, düzen ve barış tesis eden bir savaştır. Haklı savaş koşullar listesinin son unsuru ise orantılılıktır. Savaş ile barış arasındaki diyalektik salınımda aynı zamanda bir adalet ölçütü olan orantılılığa dikkat edilmelidir. Savaş sonunda elde edilecek iyilik savaşın yaratacağı kötülükten mutlaka daha fazla olmalıdır (Mattox, 2006: 9-10, 14, 19-22, 31-6, 46-8, 51-9; Demirtaş, 2017: 895-912; Göztepe, 2004: 82; Ereker, 2004: 1-36; Akal, 2013: 73-6; Ağaoğulları ve Köker, 2011: 54-6, 153-5).¹²

---

12 Haklı savaş literatürü ve temel argümanlar için ayrıca bkz. Cicero (2014: 17-8, 37), Grotius (2011: 73); Aquinas, (2002: 239-243); Grotius (2011: 31, 73-6, 198-203, 210-5, 281-9).

Savaşta haklılık ve savaşta adaleti aynı anda karara bağlamaya çalışan haklı savaş düşüncesinin (Walzer, 2010: 47), temel tezleri bakımından bir dizi soruna gebe olduğu açıkça söylenebilir. Haklı savaş her şeyden önce makul olanı bulma çabasında somut bir içeriğe kavuşur. Ancak yoğun bir şiddet eylemi olarak savaş makullüğün dışında bir gerçeklik alanı içerisinde anlamlı hale gelir. Akıl gerçekten de makul bir şekilde işleseydi insanları kitlesel olarak birbirini öldürmeye iten aşırı duygusal bir ortam oluşmazdı. Bu durum, yani haklı savaştaki rasyonellik vurgusu ile savaşın gerçekliğindeki irrasyonellik arasındaki devasa fark, her türlü haklı savaş tezini fazlasıyla ütopyik, sübjektif, kurgusal ve ideal bir içeriğe mahkum edecek kadar güçlüdür. O halde şu yargıyı dile getirirsek yanlışlık yapmış olmayız: Haklı savaş literatürü sürekli bir şekilde olması gerekene atıfta bulunan bir düşünme tarzına karşılık gelir. Böyle bir okumanın olgular dünyasında pozitif bir karşılığı olması beklenemez. Dahası ortaya konulan pek çok ölçüt savaştaki kaosu daha da derinleştirecek ölçüde sübjektiftir. İyi niyet, haklı neden, meşru otorite ve orantılılık gibi kavramlardan oluşan düşünsel setle savaşı sınırlamak çok da kolay görünmemektedir.

Haklı Savaş Sonrası ve Liberal İstisna

Haklı savaş düşüncesinin evrenselci ve sübjektif dilinin modernleşmenin içerik ve yönelim mantığıyla uyummadığı açıktır. Ulus devletin sınırlı dünyasına hitap eden kesinlik ve objektiflik yanlısı modern hakikat algısı yükseldikçe idealist dil de gerilemiştir. Her ne kadar Vitoria, Suarez ve Grotius gibi düşünürlerin katkılarıyla daha seküler bir içeriğe otursa da (Demirtaş, 2017: 899), haklı savaş da, eski dünyanın diğer önemli öğretileriyle birlikte unutulmaya terk edilmiştir. Öğretiye olan ilginin azalmasında Vestfalya sonrası sürecin etkili olduğu gerçeği sıklıkla vurgulanır. Bu bağlamda devletlerin egemenlik haklarını ön plana çıkaran jeo-politik bakış açısının haklı savaşın alternatifi olduğu, modern dünyanın ise bu bahsi geçen egemenlikçi nosyon üzerine bina edildiği söylenebilir (Ereker, 2004: 22; Philpott, 2001: 4).

Bu genel tespiti tek ciddi istisnası liberal düşüncedir. Liberal düşün dünyası içerisinde özgürlük, barış ve refah doğrultusunda toplumsal kötülüklerin ıslah edilmesine yönelik çok ciddi bir eğilim olmuştur. Jeremy Bentham, James Mill ve John Stuart Mill'in faydacı tasarımlarında, İngiliz Liberal Partisi ve Amerikan Demokratlarının reform önerilerinde, Wilson ilkelerinin ilanıyla sonuçlanan uluslararası arası hukuk inşa süreçlerinde liberalizmin bu evrensel özgürlüğe ulaşma isteği kendini güçlü bir şekilde açığa vurur. Son dönem liberal siyaset felsefesi bakımından ise John Rawls ve Michael Walzer gibi iki düşünürün adı ayrıca anılabilir.

Rawls, *Halkların Yasası* ve *Politik Liberalizm* adlı kitaplarında uluslararası perspektifi parantez içine alarak farklı toplumların bir arada yaşaması için kuramsal bir çerçeve ortaya koyar. Ona göre 5 tip halk vardır: Liberal, düzgün hiyerarşik, yasa tanımaz, iyiliksever mutlakiyet, zorluk içindeki halk. Liberal devletlerle düzgün hiyerarşik devletler arasında adalet temelinde bir anlaşma zemininin olabileceği, bu durumun da insanlığın barış ve özgürlüğüne katkı sunabileceği kanaatini dile getirir düşünür. Düzgün hiyerarşik halklar da şüphesiz ki tam anlamıyla bir insan hakları düzeni yoktur. Ama asgari düzeyde bir hukuki güvence yine de söz konusu olduğundan liberal devletlerin düzgün devletlere hoşgörü göstermesi ve onların toplumsal gelişmelerine barış temelinde yardımcı olması gerekir (Rawls, 1999: 4-5; Öztürk, 2008: 20-1; Öztürk, 2019a: 175).

Rawls'un adalet kuramına katkısı ise daha çok uluslararası adalet ilkelerinin şekillenmesi sırasında söz konusu olur. Bahsi geçen ilkelere göz attığımızda karşımıza şöyle bir tablo çıkar: Öncelikle içişlerine karışma yasağından (I) yanadır düşünür. Kalıcı barış ve adalet için devletlerin birbirinin hakkına, hukukuna saygı duyması gerekir. Ancak yasa tanımaz devletlerin ağır insan hakları karşısında içişlerine karışma yasağı yumuşar. Bu son hatırlatma bağlamında Rawls'un insani müdahaleye kapı araladığı söylenebilir. İkinci önemli ilke doğrudan doğruya savaşlarla ilgilidir. Meşru müdafaa dışında savaş kabul edilemez bir seçenektir (II). Bağımsızlık talepleri haklı savaşın gerekçeleri arasında saymaz düşünür. Sadece tek bir ölçüt belirlendiği için Rawls'un kuramında haklı savaş oldukça sınırlı bir zeminde söz konusu olmaktadır. Tabii düşünür sadece savaşın haklılığıyla değil, aynı zamanda savaş içerisinde haklılıkla da ilgilenir. Bu bağlamda iki hususa ayrıca değinilebilir: Ona göre düşman olsalar dahi askerlerin hakları vardır (III). Ayrıca siviller masum oldukları için öldürülemezler (IV). Olağanüstü acil durumlarda sivillerin öldürülme yasağı daha geniş yorumlanabilir. Mesela bu bakımından II. Dünya Savaşında Nazilere yönelik bütüncül saldırıdaki sivil kayıpları meşrudur. Son olarak uluslararası sosyal adalet rejimine (V) değinilebilir. Ona göre adil veya

düzenli bir rejime sahip olmayan halklara diğer halklar yardım etmek zorundadır. Uluslararası çapta etkin bir sosyal adalet mekanizması olmaksızın kalıcı bir şekilde barışı koruyup savaştan kaçınmak olanaklı değildir (Rawls, 2006: 37-9, Öztürk, 2019a: 175; Beitz, 2000: 671-3).

Rawls'un tezlerinin haklı savaş sorunsalı bakımından önemi açık. Düşünür farklı devlet tiplerinin en azından bir kısmıyla liberal medeni dünya arasında adalet ilkeleri temelinde bir işbirliği olabileceği kanaatinde. Bu kanaati açıklarken bir dizi ayrıntılı kurala ve o kuralları etkisiz hale getirecek istisnalara başvuruyor düşünür. Mesela Rawls'un kuramında ilk bakışta, meşru müdafaa gerekçesi ve içişlerine müdahale yasağı nedeniyle savaşın önemli ölçüde yasaklandığını görüyoruz. Ama bu görüntü yanıltıcı. Çünkü Rawls'un anlatı totaliter rejimlerle mücadele ve insan haklarını koruma adına insani müdahaleye izin veriyor. Tabii bu müdahale izni her koşulda bir savaş savunusu yerine geçmiyor. Ama yine de savaşla sonuçlanabilecek olaylar zinciri için kapı aralanmış oluyor. Savaşta haklılık açısından da benzeri bir sorun söz konusu. Rawls önce masumların öldürülemeyeceğini söyleyip, ardından olağanüstü acil durumlarda bu sonucun kaçınılmaz olduğunu iddia ediyor. Tabii savaşın kendisi, en azından savaşan taraflar için hem olağanüstü hem de acil bir durum olduğundan Rawls'un bizi götürdüğü yer savaşta masumları da öldüren olağanlaşmış eylemlerinin çaresizce kabulünden başka bir anlama gelmemekte.

Walzer'in haklı savaş kuramına katkısı ise Rawls'a göre daha ampirik bir düzeyde anlamlı hale gelir. Öncelikle bu meselenin neden hala önemli olduğu hususunun altını özenle çizer düşünür. Haklı savaş boş yere ölmemekle ilgili bir meseledir. İnsanlar neden ölüm riskiyle karşı karşıya olduklarını bilmek isterler. Bu nedenle savaşı engellemek, bu mümkün olamıyorsa da onu sınırlamak meşruluğunu müzakereye borçlu olan demokratik siyasetin doğal bir gereğidir. Haklı savaşı hedefleyen bir hassasiyetle ancak savaşta ölen insan sayısını azaltabilir ve ahlaken kabul edilemez ölümlerin önüne geçebiliriz. Ayrıca bugünün küresel dünyası insani müdahaleyi kaçınılmaz bir seçenek olarak önümüze koymaktadır. Walzer'in bu son konudaki görüşü ise olgusal zemindeki acı dolu tecrübeyi parantez için alarak şartlı bir onay şeklinde söz konusu olur. Çünkü ona göre yasallıkla ilgili sınırı geçmek şüphesiz ki tehlikelidir. Ama Vietnam'ın Kamboçya, Tanzanya'nın Uganda ve ABD'nin Kosova müdahaleleri açıkça gösterir ki bazen yasal olmayan haklı savaşları başlatmaktan başka çare kalmaz. Yine de insani müdahale sistemik bir istisna olarak kalmalı, kesinlikle meşru müdafaaaya dayalı yasal savaşın yerini almamalıdır (Walzer, 2010: 1-5, 65, 79, 160; Öztürk, 2019a: 179-181)

Walzer haklı savaşın neden gerekli olduğu, ama aynı zamanda neden sınırlı bir zeminde olumlanması gerektiğini söyledikten sonra tartışmayı bir dizi ayrıntıya doğru derinleştirir. Mesela önleyici savaş haklı savaş olamaz. Henüz tam olarak gerçekleşmemiş bir tehlikeye insan hayatının sonlanmasıyla sonuçlanacak savaş gibi ciddi bir eylem başlatılamaz. Bu bağlamda başta ABD olmak üzere emperyalist güçlerin haklı savaşı saldırgan dış politikalarının aracı olarak kullanılmasına şiddetle karşı çıkar düşünür. Çünkü bu durum haklı savaşın asli amaçlarına aykırı bir şekilde kullanılması gibi bir anlama gelir. Haklı savaşın post-modern dünyadaki kullanılma biçimi ona yozlaştıran bir içeriğe de sahiptir (Walzer, 2010: 121-2; Öztürk, 2019a: 181-2).

Bir diğer mesele haklılık katılık arasındaki bağlantıda kristalize olur. Haklı savaş düşüncesi ironik bir şekilde savaşı uzatabilir. Şöyle ki, müzakere yapmak için ahlaken katı olmamak gerekir. Ancak II. Dünya Savaşında Müttefik Kuvvetlerin Nazilerle hiçbir durumda anlaşmaya yanaşmaması örneğinde de açıkça görüldüğü üzere taraftarlardan biri kendi haklılığını mutlaklık katına çıkarıyorsa savaş düşmanın tümüyle yok edilmesiyle ancak sonuçlanacak bir imha eylemine dönüşür. Bu sonuç da açıkça gösterir ki, haklılık pekala daha fazla insanın ölümüne yol açmanın ahlaki gerekçesi gibi kullanılabilir (Walzer, 2010: 160-2; Öztürk, 2010: 62-4; Öztürk, 2019a: 182).

Savaşta haklılık bahsi da Walzerci anlatı içerisinde önemli bir yer tutar. Öncelikle masumların öldürülmesine yönelik yasağı günümüz koşullarında irdeler. Ona göre asker ile sivil arasındaki ayırım hala çok önemlidir şüphesiz ki. Ama zorunlu askerlik uygulaması ve terör gerçeği savaşta haklılığın sınırlarını çizmeyi güçleştirir. Zorunlu askerliğin olduğu bir dünyada askerler zorla silahlı alınmış sivillerdir. Bu kişilerin savaşta ölümünü peşinen meşru görmek çok da hakkaniyetli bir seçeneği ifade etmez. Terör tartışması sivil ölümleri engelleme meselesinin bugünün dünyasında ne kadar da zor olduğunu bir kez daha ortaya koyar. Sayısız ampirik örnek açıkça gösterir ki gerillanın meşru devlete karşı mücadelesi asker ile sivil arasındaki ayrımı işlemez hale getirir. Çünkü gerilla sadece başlattığı hak mücadelesi için siyasal şiddet yoluna başvurmaz, sıklıkla kendi şiddetini terörle eylemleri şeklinde organize eder. Bu nedenle gerilla ile terörist arasındaki sınır bir hayli muğlaktır. Ayrıca pek çok gerilla

örgütü üniforma giyer. Üniforma onu sivil halktan ayırır. Ama düzenli orduya karşı düzensiz savaş yürütülürken bahsi geçen üniforma ayrıntısı çoğu kez işlemez hale gelir. Çünkü gerilla halkın arasına karışır. Sivil yerleşim yerlerinin savaş alanı haline gelmesi, sivil halktan gerilla örgütüne gönüllü destek verilmesi gibi durumlarda sivil olan ile şiddet kullanan unsur organik bir bütünlük içerisinde erir. Her ne kadar bu zorlukların tamamını ortadan kaldırmasa da, Walzer'in bulabildiği tek çözüm terör tartışmasının savaş hukuku sınırları içerisine çekilmesidir (Walzer, 2010: 192-3, 251-4, 269-5; Öztürk, 2019a: 183).

Walzer'in yürüttüğü tartışmayı üç noktada ayrıca ele almak gerekli: Öncelikle haklı savaş ile savaşı ahlakileştirmek arasında bir fark olmalı. Haklı savaş teorileri çok kolay bir şekilde savaşı dini veya ahlaki anlamda kutsallaştırabilir. Hangi savaşın meşru olduğuna dair bir soruşturma çok kolay bir şekilde savaş eylemini barış karşısında meşrulaştırabilir. Oysaki barışın değeri her durumda meşru da olsa savaşın değerinden fazladır. Bu nedenle savaşı meşrulaştırma çabasının savaşı barıştan daha değerli hale getirecek bir odak kaymasıyla sonuçlanmaması gerekir (I). Walzer'in vurguladığı bir diğer nokta demokrasidir. Savaş kararı ve devletleri savaşa götürecektir dış politik tercihler demokratik kamuoylarında yoğun bir şekilde tartışılmalıdır. İnsanların hayatları bahsi geçen tartışmanın olası sonuçlarına sıkı sıkıya bağlı olduğu için savaş politik bir kamusal alana en çok ihtiyaç duyulan meselelerden biri sayılmalıdır (II). Her ne kadar sorduğu sorular ve işaret ettiği sorunların sayısı verilen yanıtlardan çok daha fazlaysa da, Walzer'in haklı savaşın sınırlarını terör eylemleri bakımından da tartışmaya açması önemlidir. Terörün karşıtıyla sık sık yer değiştirdiği akışkan bir dünyada haklı savaş şiddet eylemlerini hakkaniyetli bir şekilde değerlendirmemize yardımcı olabilir (III).

Hardt ve Negri'nin Haklı Savaşa Bakışı

Michael Hardt ve Antonio Negri, *İmparatorluk*, *Çokluk* ve *Ortak Zenginlik* kitapları aracılığıyla hem küresel kapitalizmin bugünkü durumuna yönelik ayrıntılı bir açıklama seti geliştirdi hem de yeni dünya düzeni içerisinde kamusalılık, demokrasi ve muhalefetin politik imkanlarını tartışmaya açtı. Ortaya konulan literatürden çıkan nihai sonuç kapitalist sisteminin işleyişindeki değişime paralel bir şekilde egemenliğin, mülkiyetin ve politikanın da köklü bir şekilde değiştiği yönündedir. Kavramları ve özneleri biyo-politik paradigma içerisinde anlamlı hale getiren bu yeni düzende içkinlik, çokluk ve imparatorluk başat unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır (Hardt ve Negri, 2003: 20-2, 32-4; Öztürk, 2019b).

Hardt ve Negri'ye göre hakikat anlayışı kökten bir şekilde değiştiği için aşkınlık ve temsille ilgili ciddi bir kriz yaşanmaktadır. Siyaset kurumundaki temsil ilişkileri dahil olmak üzere hemen hiçbir temsil mekanizması etkin bir şekilde işlememektedir. Çoğulculuğu bastıran öğretisi, doktrin ve ilkelere karşı kimlik taleplerindeki ciddi artış da aşkınlık temelli bakış açısının inandırıcılığını kaybettiğini göstermektedir. Egemenliğin her yere yayılması, bu ağ şeklinde egemenlik pratiklerinin dışarıda, egemenlik alanının dışında bir yer bırakmayacak şekilde genişlemesi ve son olarak tüm bu süreçleri alt yapısal bir unsur olarak besleyen maddi olmayan emek nosyonu düşünürlerin ortaya koyduğu anlatının diğer önemli ayrıntılarına karşılık gelmektedir (Öztürk, 2019b).

Hardt ve Negri post-modern egemenlik düşüncesini açıklarken savaşla sonuçlanan şiddet kullanımını sorunsalını ayrıntılı bir şekilde irdeler. Onlara göre siyasal şiddetin koşulları değişmiş, savaşın istisna, barışın ise kural olduğu modern uluslararası düzen geçerliliğini yitirmiştir. Savaşta radikal biçim değişikliği onu siyasetin ve krizin olduğu her yere yaymış durumdadır. Bugünün dünyasında savaş küresel ve bitmek bilmeyen bir olgudur. Bu son hatırlatma bağlamında siyaset ile savaş arasındaki sınırların müphemleştiği, savaşın siyasal toplumsallaşmanın vazgeçilmez bir aparatına dönüştüğü söylenebilir. Amorflaşan savaşta bu her yere yayılma hali önemli ölçüde iç-dış ayrımının ortadan kalkması meselesiyle ilgilidir. Bugünün dünyasında dışarıda olan ile içerideki arasındaki fark anlamını yitirmiştir. Bu anlam yitimi savunmanın güvenlik karşısında işlevsizleşmesine ve iç güvenlikle dış güvenliğin tek bir kavramsal çeper içerisinde erimesine yol açmıştır. Savunmadan güvenliğe geçiş iktidarın müdahalelerini sürekli hale getirmiştir. Ayrıca güvenliğin temel politik hakikat katına yükseldiği imparatorluk çağında askerlik işlevlerinin polislik işlevleriyle iç içe geçtiği söylenebilir. Bu nedenle pek çok örnekte açıkça görüldüğü üzere düşük yoğunluklu savaşlar aynı zamanda yüksek yoğunluklu polis müdahaleleridir. Düşünürler yürüttükleri

tartışmayı yakın dönem tarihindeki bir anla da ilişkilendirir. Hardt ve Negri'ye göre ABD'nin terörizmle mücadelesi güvenlik odaklı sınırsız savaş yöneliminin açık bir göstergesidir. Düşmanı soyutlaştırarak herkesi uygun koşullarda teröristleştiren bu yeni düşünme tarzı sadece kriminal örgütleri kendisine hedef almamış toplumsal muhalefeti de kriminalize etmiştir (Hardt ve Negri, 2004: 19-23, 26-32, 36-42; Öztürk, 2019b).

Bu yeni post-modern dünyada ya da Hardt ile Negri'nin tabiriyle imparatorluk çağında içişlerine karışma yasağı insani müdahale nosyonuyla yer değiştirmiştir. Düşünürler haklı savaşın tam da bu noktada ön plana çıktığını, modern mantıktaki aşınmaya paralel bir şekilde yasal olmayan haklı savaşlar çağının yaygınlaştığını ileri sürmektedirler (Öztürk, 2019b). Bu analize göre kabaca Körfez savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmeler bakımından imparatorluk haklı savaş söylemine ihtiyaç duymaktadır. Asgari aygıtın eylemleri haklı savaşla meşrulaştırılmakta, düşmana karşı mücadele etik bir zeminde yeniden kurulmaktadır (Hardt ve Negri, 2004: 32-7).

Hardt ve Negri yürüttükleri tartışmayı şöyle bir hatırlatmayla bitirir: Onlara göre bütüncül savaşı hedefleyen imparatorluk düzeni ile yasadışı savaşları meşrulaştıran haklı savaş söylemi biyo-iktidar düzeninde paradigma düzeyinde bir değişiklik olduğunu göstermektedir. Modern dünya refah devleti formundan savaş devleti formuna geçmiştir (Hardt ve Negri, 2004: 34). Bu yeni durum emperyalist saldırganlığın akışkan ve içkin bir formda kendini yeniden üretmesine zemin ve koşul sağlamaktadır. Sonuç olarak rahatlıkla denilebilir ki, uluslararası düzen, hukuk ve politik olayları yorumlamamıza yardımcı olan genel zihniyet dünyası radikal bir şekilde değişmektedir. Post-modern dünya modern öncesi savaş mantığına dönmüştür. Haklı savaşları tekrar popülerleştiren bu bahsi geçen yeni iklimdir (Hardt ve Negri, 2003: 36; Çakır, 2016: 39).

Sonuç Yerine

Bu metinde önce klasik haklı savaş teorileri hakkında bir tartışma yürüttük. Savaşı ve savaşta yapılacakları sınırlamayı amaçlayan haklı savaş nosyonu tıpkı doğal haklar öğretisinde bir benzeri görüldüğü üzere idealize bir düşünsel evrene atıfta bulunuyordu. Siyasi meşruluğunu bir ölçüde Hıristiyan teolojisine de borçlu olan bu bakış açısı olması gerekeni açıklayan bir koşullar ve ölçütler listesi olarak iş gördü. Olguları ön plana çıkaran modern ulus devlet düzeninde böylesi bir evrenselci okumanın yaşama şansı yoktu. Bu nedenle modern düşünce tarihinde haklı savaş hemen tümüyle unutuldu. Metin içerisinde ayrıntılı bir şekilde irdelendiği üzere bu genel yargının tek ciddi istisnası liberal kuramdı. Rawls ve Walzer gibi düşünürler haklı savaş üzerine düşünmeye devam ettiler.

Hardt ve Negri ise post-modern dünyanın gerçekliği içerisinde bir okuma yapmıştır. Onların zihniyet dünyası bağlamında yeni bir haklı savaş türü olarak insani müdahale küresel emperyalizmin savaş aygıtının işleminde etkin bir şekilde rol oynamıştır. Şüphesiz ki aşınan ulusal egemenlik düzeni, insani müdahale ve küreselleşme arasında olgusal yanı güçlü olan bir devamlılık hali söz konusudur. Ancak yine de ortaya konulan kavramsal çerçeve bir dizi soruna gebecece. Öncelikle küreselleşmeye fazla anlam yüklendiği savı ileri sürülebilir. Bu bağlamda düşünürlerin imparatorluğu yorumlama biçimi küreselleşme literatüründe sıklıkla vurgulandığı üzere bu olgunun kaçınılmazlığı tezini savunan okumaya hem içerik hem de biçimsel olarak çok benzemektedir (Elsasser, 2013: 76). Bugünün dünyasında küreselleşme temelli büyük sosyolojik okumalar ekonomik kriz konjonktürü, sol ve sağ popülist akımlar ve ulus devletlerinin eylem kapasitesindeki artış gibi unsurlara bağlı olarak gözden düşmüştür. Klasik egemenlik anlayışı ve onun ulus devlet şeklindeki baskın formunu geride bıraktığımızda dair beklenti bu nedenle artık daha az popüler bir söyleme karşılık gelmektedir. Küreselleşmenin içeriğinin ve sonuçlarının alternatif eğilimler karşısında fazlasıyla vurgulayan literatür inandırıcı olmaktan çıkmıştır. Bu sonuçtan Hardt ve Negri de payını almış, post-modern haklı savaş söylemi güncelliğini yitirmiş teorik bir okumaya dönüşmüştür.

Bir diğer sorun savaş ile şiddeti birbirinden ayırt etmeyen yanıltıcı bakış açısında somutlaşır. Savaş her hangi bir şiddet türü değildir. Kendisine özgü bir hukuku, tarihi ve kültürü olan özellikli bir toplumsal olguya karşılık gelir. Yaşadığımız çağda savaşların nadiren gerçekleşiyor olması başta terör olmak üzere her türlü şiddet eylemini kendiliğinden bir şekilde savaş kategorisine sokmaz. Mesela bu bağlamda terörle savaş arasındaki farkın korunması önemlidir. Düşünürlerin güvenlik kavramına yüklenen anlamın zor aygıtının her türlü şiddet kullanımını içerecek kadar genişlediğine yönelik tespiti

ise önemlidir. Ancak bu hatırlatmanın tarih boyunca farklı sosyolojik patikaları takip etmiş devletin şiddet kullanma tekeli özelinde ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerekir. Bu haliyle teori ampirik dayanaktan yoksunluğu ölçüsünde boşta kalmaktadır.

Kaynakça

- AĞAOĞULLARI, M. A. & KÖKER L. (2011). *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, Ankara: İmge Yayınları.
- AKAL, C. B. (2013). *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, Ankara: Dost Yayınları.
- AQUINAS, (2002). *Political Writings*, Trans. R. W. Dyson, Cambridge: Cambridge University Press.
- BAGCE, H. Emre & ÖZTÜRK A. (2008). “Aristoteles Versus Hegel: Antik Bilgeliliğin Çarpıtılması Üzerine Notlar”, *Liberal Düşünce*, 13 (51-2), ss. 157-180.
- BEITZ, C. R. (2000). “Rawls’s Law of Peoples”, *Ethics*, 110 (4), pp. 669-696.
- CİCERO (2014). *Yükümlülükler Üzerine*, Çev: C. Cengiz Çevik, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- ÇAKIR, H. (2016). “Haklı Savaş Kavramına Post-Modern Bir Yaklaşım Olarak M. Hardt ve A. Negri’nin İmparatorluk Tezi”, *Humanitas*, 4 (8), ss. 31-45.
- DEMİRTAŞ, Ç. E. (2017). “Haklı Savaş Öğretisinin Fikri Temelleri Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 31 (4), ss. 895-921.
- ELSASSER, J. (2013). *Ulusal Devletin Yıkımı ve Sol Tavrı*, Çev: E. Ertem, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- ERASMUS (2013). *Savaşa Karşı*, Çev: Pelin Korkmaz, İstanbul: Aylak Adam
- EREKER, F. A. (2004). İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı. *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 1 (3), ss. 1-36.
- GÖZTEPE, E. (2004). Amerika’nın İkinci Irak Müdahalesinin Uluslararası Hukuk ve Türkiye’nin Bu Savaşa Katılımının Türk Anayasa Hukuku Açısından Bir Değerlendirmesi ya da “Haklı Savaş”ın Haksızlığı Üzerine. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 59 (3), ss. 80-103.
- GRAHAM, G. (2008). *Ethics and International Relations*, Malden: Blackwell.
- GROTIUS, H. (2011). *Savaş ve Barış Hukuku*, Çev: S. L. Meray, İstanbul: Say Yayınları.
- HARDT, M. & NEGRİ A. (2003). *İmparatorluk*, Çev: Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- HARDT, M. & NEGRİ A. (2004). *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, Çev: Barış Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- HEGEL, G. W. F. (1991). *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, Çev: Cenap Karakaya, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- JOHNSON, J. T. (2011). *Ethics and Use of Force: Just War in Historical Perspective*, Surrey: Ashgate.
- KIRKPATRICK, J. J. (1991). “The Use of Force in the Law of Nations”, *Yale Journal of International Law*, 16 (2), pp. 583-598.
- KÖCHLER, H. (2005). *Küresel Adalet mi, Küresel İntikam mı?*, Çev: Ferda Keskin ve Erdem Denk, İstanbul: Alkım Yayınları.
- MATTOX, J. M. (2006). *St. Augustine and the Theory of Just War*, London: Continuum
- PHILPOTT, D. (2001). *Revolutions in Sovereignty: How Ideas Shaped Modern International Relations*, Princeton: Princeton University Press.
- ÖZTÜRK, A. (2010). “Walzer’in Haklı Savaşı Üzerine Düşünceler”, *Mesele* 44, ss. 62-4.
- ÖZTÜRK, A. (2008). “II. Rawls Dönemi: Biçimsel Aklın Çözülüşü mü?”, (Ed.). Armağan Öztürk, *Toplumsal Üzerine Yeni Perspektifler*, Ankara: Dipnot Yayınları, ss. 9-30.
- ÖZTÜRK, A. (2019a). “Rawls ve Walzer’de Liberal Haklı Savaş Kuramı Üzerine Düşünceler”, (Eds.), M. Ertan Kardeş ve Özgünç Güven, *Felsefe Açısından Savaş ve Toplum*, İstanbul: Hiperlink Yayınları, ss. 171-188.
- ÖZTÜRK, A. (2019b). “Hardt ve Negri’nin Haklı Savaşa Bakışı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Yazarportal*, 15 Mart.
- <http://www.yazarportal.com/hardt-ve-negrinin-hakli-savasa-bakisi-uzerine-bir-degerlendirme/151268/>
- RAWLS, J. (1999). *The Law of Peoples*, Cambridge: Harvard University Press.
- RAWLS, J. (2006). *Halkların Yasası*, Çev: Gül Evrin, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ROBERTS, A. (1999). “NATO’s Humanitarian War over Kosovo”, *Survival*, 41 (3), pp. 102-123.

5. Uluslararası İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu

- UZUN, E. (2010). “Haklı Savaş Düşüncesinin Batılı Kökenleri: İlk Çağlardan Yirminci Yüzyıla Jus Ad Bellum”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 21 (6), ss. 19-33.
- YALVAÇ, F. (2008). *Hegel'in Uluslararası İlişkiler Kuramı: Dünya Tini, Devlet ve Savaş*, Ankara: Phoenix Yayınları.
- WALZER, M. (2010). *Haklı Savaş, Haksız Savaş*, Çev: Mehmet Doğan, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

HERSEKLİ ÂRİF HİKMET'İN YENİ ŞİİRLERİ

Prof. Dr. Eyüp AKMAN
Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
eakman@kastamonu.edu.tr

Özet

Hersekli Arif Hikmet Bey on dokuzuncu yüzyılın en tanınmış ve en farklı simalarındandır. 1839 yılında doğmuş 1903 yılında vefat etmiştir. Encümen-i Şuarâ temsilcilerinden olmasının yanı sıra kuvvetli bir şâirdir. Edebiyat tarihlerinde eskiyi savunan biri olarak görülmektedir. Fakat yapılan son çalışmalarla onun ne tam olarak eskiyi savunduğu ne de yeniyi reddettiği ortaya konmuştur. Arif Hikmet Bey ikisinin ortasında bir yeredir.

Bu bildirimizde Kastamonulu İshakzade Fevzi'nin Fûsûl-ı Âşıkân adında ve 7 Zilhicce 1323/2Şubat 1906 tarihinde tertip ettiği mecmuasında yer alan Hersekli Arif Hikmet'e ait altı şiir incelenecektir. Bu şiirlerden beş tanesi Kayahan Özgül'ün hazırladığı “Şiirin Hazanında Gazel Dökenler II Hersekli Arif Hikmet Bey”adlı eserde ufak tefek farklarla yer alırken bir tanesi “varlığına dair işaretler bulunmasına rağmen ele geçirilememiş” olan “etmiştir” redifli şiirdir.

METİN

Mehmet Akif'in “Milletin oydu hakikatte Sâdîsi” dediği Hersekli Ârif Hikmet, 25 Kasım 1839 tarihinde Mostar'da doğmuştur. Babası Zülfikar Nâfız Paşa¹³ annesi Çerkez Ayşe Hanımdır. 1853 yılında İstanbul'a gelerek memuriyete kâtiplikten başlar ve “hukuk reisliği”ne kadar yükselir. Çeşitli yerlerde görev yaptıktan sonra 1891 yılı Ekim ayında Kastamonu Merkez Bidayet mahkemesine Reis-i evvel olarak atanır. Yaklaşık iki buçuk yıl burada kaldıktan sonra Adana'ya tayini çıkar. Son görev yeri İstanbul olan şâirin ömrü 20 Nisan 1903 tarihinde biter(Özgül, 2015:7).

Hersekli Ârif Hikmet Bey, şâirliğinin yanında iyi bir hukukçu ve Osmanlı aydınıdır. Fakat onu günümüze taşıyan yönü şâirliği¹⁴ ve Encümen-i Şuarâ'daki¹⁵ konumudur. On dokuzuncu asırda bazı edebiyatçılar bir araya gelip sohbet toplantıları düzenlemişlerdir. 1861 yılında başlayan bu toplantılar bir yıldan az sürmüştür. Bu toplantıların ev sahipliğini Hersekli Ârif Hikmet, reisliğini de Leskofçalı Mustafa Galib yapmıştır. Bunların amacı, edebiyatı, dolayısıyla şiiri, içinde bulunduğu çıkmazdan çıkarıp on yedinci asırdaki durumuna getirmeye çalışmak olmuştur. Encümen-i Şuarâ olarak adlandırılan bu encümen şâirleri kendilerine hep on yedinci yüzyılı ve o dönemin şâirlerini örnek almışlardır. Onların bu davranışı yenilik taraftarı kişiler tarafından hoş karşılanmamış onlara “kudemâ” yani eski denilmiştir(Banarlı, 1983:974).Tanpınar, “Bu şâirler içinde Hersekli Arif Hikmet ile Namık Kemal –bu sonuncusu, divanı yani eski şiirleri ile- ustalarının sanatını, saf diyemezsek bile klasik dil zevkini ve katıksız tasavvufi ilhamını en çok benimseyenlerdendir”(Tanpınar, 1997:262) diyerek onların eski zihniyete bağlı olduklarını vurgular. Fakat bu encümen üyelerinden bazılarının “daha sonra yenileşme dönemi edebiyatının öncüleri arasında yer alacak neslin edebi görüşlerini belli ölçüde de olsa etkilediği” gözden ırak tutulmamalıdır(Şentürk, 2014:567).

Bu hükümlerden Hersekli Ârif Hikmet Bey için verilmiş olanların yanlış olduğunu, bunların bazen de kasıtlı olarak yapıldığını söyleyen Kayahan Özgül, Hersekli Ârif Hikmet Bey'in “mutavassitîn” bir cephesi olduğunu ifade eder(Özgül, 2015:69).Özet olarak -Haşimce bir ifadeyle- Hersekli Ârif Hikmet Bey, eski ile yeni arasında yeniden ziyade eskiye yakın mutavassit bir yeredir.

¹³ Bu paşanın soyunun Bogomil güney Slavlarına dayandığı söylenmektedir(Özgül, 2015:4).

¹⁴ Hersekli Arif Hikmet'in dört mensur eseri vardır. Şiirlerini ise “Âsâr-ı Hikmet” adında bir eserde toplamıştır. Kayahan Özgül, bu eserdeki ve başka yerlerde bulunan şiirleri bir araya getirerek yayımlamıştır.

¹⁵ Encümen-i Şuarâ hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Özgül, 2015:26-37; DİA, Encümen-i Şuara maddesi; Kolcu, 2016:34.

Hersekli Ârif Hikmet'e bizim ilgimiz iki sebepten olmuştur. Birincisi onun Kastamonu'da görev yapması, ikincisi ise üzerinde çalıştığımız Kastamonulu İshak-zâde Fevzi'nin Fûsûl-ı Âşıkân¹⁶ adlı mecmuasında onun şiirlerine rastlamamızdır.

Kayahan Özgül “Şiirin Hazanında Gazel Dökenler II Hersekli Arif Hikmet Bey” adlı kitabının yirminci sayfasında Ârif Hikmet'in şiirlerinden söz ederken “varlığına dair işaretler bulunmasına rağmen ele geçirilememiş birkaç şiir” üzerinde durur. Bunlardan biri de “etmiştir” redifli şiirdir. Özgül, Ruznamçeci-zâde Mehmed Lebib Efendi ile İbrahim Halet Bey'in bu redifli nazirelerine istinaden, sözü geçen şiiri, Hersekli Arif Hikmet Bey'in ele geçmemiş şiirleri arasında saymıştır. Başlangıçta biz de öyle zannetmiştik. İncelediğimiz mecmuada bu şiir yer almaktaydı. Biz de Hersekli Ârif Hikmet'in kayıp bir şiirini bulduk diye sevinmiştik. Fakat mecmuayı iyice incelediğimizde bu şiirin Hersekli Ârif Hikmet'in değil de Şeyhülislam Arif Hikmet'in¹⁷ olduğunu fark ettik. Mecmuanın 222.sayfasındaki şiirin üzerinde kırmızı mürekkeple “Esbak Şeyhü'l-islâm 'Arif Hikmet Beğ Efendiniñdir” yazılmaktaydı. Daha sonra Şeyhülislam Arif Hikmet'in 1283 yılında yayımlanan Divan-ı Hikmet adlı eserini inceledik ve aynı şiire, eserin 136. sayfasında 11 beyit olarak rastladık. Kayahan Özgül, Hersekli Ârif Hikmet'in şiirleri ile Şeyhülislam Ârif Hikmet'in şiirlerinin karıştırılmasını “şaşırtıcı” bulmaktadır. Bunda şaşılacak bir şey yoktur. İlim, yeni bir şey ortaya koymak veya yanlış düzeltmek değil midir? Bu vesileyle bir şiirin gerçek sahibini tespit etmiş olduk.

Biz, özet yazarken başlığı “Hersekli Ârif Hikmet'in Yeni Şiirleri” olarak koymuştuk. Fakat bu metni hazırlamaya başlayınca, yukarıda bahsettiğimiz gibi, Hersekli'nin yayımlanmamış yeni bir şiirine ulaşamadık. Fakat aşağıda incelediğimiz beş şiiri Özgül'ün yayını ile karşılaştırdık ve farklılıkları dipnotta belirttik.

Yukarıda sözünü ettiğimiz İshak-zâde Fevzî, tertip ettiği Fûsûl-ı Âşıkân adlı mecmuasına âşık fasıllarında söylenen şiirleri almış ve fihrist kısmına şiirlerin, “nâzımı”, “nev'i”, “bestesi” ve “mülâhazat” başlıkları koymuştur.

Hersekli Arif Hikmet'in beş adet şiiri de bu mecmuada yer almıştır. “Şühûd” redifli birinci şiir, Fûsûl-ı Âşıkân adlı eserin fihrist kısmında nev'i için “hikemâne, mutasavvifâne”, bestesi için de “gazel” olarak tavsif edilmiştir. Aynı yerin mülâhazat kısmında ise şâir için “Beldemizde hukuk reisliği etmiştir. Herseklidir” ifadeleri yer alır.

“..irden” redifli ikinci şiir, sözü geçen mecmuada nev'i için “hikemâne, ârifane”, bestesi için “divân, Hüseynidin” denilmiştir.

¹⁶ Kastamonulu İshakzâde Âşık Fevzi 1857-1917 yılları arasında yaşamıştır. İyi bir tahsil görmüştür. Şiire ve musikiye meraklıdır. Elimizde, müellifi olduğu iki eseri bulunmaktadır. Bunlar “Mecmûa-yı Şuâra ve Hâtırât-ı Fevzi” ile “Fûsûl-ı Âşıkân”dır. Bunlardan ilkinin hazırlanış tarihi 1320/1902'dir. Eser, kitap formatında baskıya hazırlanmış ise de basılamamıştır. Eserin sayfa sayısı 300'dür. Âşık Fevzi bu eserinde pek çok âşık ve şâirin şiirlerine yer vermiştir. Gezdiği yerlerde (Bursa, Samsun, Giresun, Trabzon, Sinop,Ankara,Bolu) karşılaştığı durumları ve hatıralarını şiir şeklinde dile getirmiştir. Ayrıca pek çok yapıya(cami, çeşme, mezar taşı) yazdığı kitabe ve düşürdüğü tarihleri eserine almıştır. Âşık Fevzi'nin kendisine ait şiirleri de bu mecmua içindedir.

Fevzi Efendi, “Fûsûl-ı Âşıkân” adlı eserini de 1323/1905 tarihinde kitap formatında hazırlamış fakat onu da bastıramamıştır. Bu eser, baş tarafındaki fihrist hariç, 418 sayfadan oluşmaktadır. Mecmuada 335 şaire ait yaklaşık 480 şiir bulunmaktadır. Eserin içinde divan ve halk şâirlerine ilişkin şiirler ve bu şiirlerin türleri, hangi makamda okundukları ve şâirine ait bilgiler yer almaktadır. Bu iki mecmua üzerinde çalışmalarımız sürmektedir.

Âşık Fevzi'nin tertip ettiği başka şiir mecmuaları da vardır. Bunlardan biri kütüphanemizdir. Mecmua 205 sayfadır. Mecmuanın 186. sayfasında “Fevzi Müfred/Ağlamaktır gözlerimin âdeti/Gayri kan dökmek didiler nevbeti/1295 fi 24 Zilkâde Harrerehû Fevzi bî -Murad” ifadesi yer alır. Buna göre bu mecmuayı Âşık Fevzi 1878 tarihinde oluşturmuştur. Eserin tamamının yazısı, Fevzi'nin el yazısıdır. Bu mecmuada 40'tan fazla şâirin şiiri bulunmaktadır. Âşık Fevzi'nin oluşturduğu bir diğer şiir mecmuasını da Fatih Köksal bir yazısında ayrıntılı olarak incelemiştir (Köksal 2016:169-186).

¹⁷ Şeyhülislam Arif Hikmet Bey, 1786-1859 yılları arasında yaşamıştır. Babası Kazasker İbrahim İsmet Bey'dir. Çeşitli yerlerde kadılık ve nakibü'l eşraflık yapan Arif Hikmet, 1846 yılında Şeyhülislam olmuştur. Pek çok eseri vardır. Bilinenleri, şiirlerini topladığı “Divan-ı Hikmet” ile “Tezkire-yi Şu'arâ”dır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemikli,2011.

Aynı fihristte “..âdan” redifli üçüncü şiirin nev’inin “ mutasavvifâne”, bestesinin “semâi” olduğu kayıtlıdır.

Sözü geçen mecmuanın fihristinde “..dan hâlî” redifli dördüncü şiir nev’i olarak “semai”, beste olarak “evcden” olarak ifade edilirken “göster” redifli beşinci şiir için sadece “Acem ağzından terennüm olunur” denilmekle yetinilmiştir.

Hersekli Ârif Hikmet’in olmayan altıncı şiirin nev’i kısmına “beliğâne”, bestesi kısmına “semai”, mülâhazat kısmına ise “Esbak Şeyhülislam” yazılmıştır.

Sonuç olarak bu çalışmayla biz, Hersekli Ârif Hikmet’in zannedilerek aranan “etmiştir” redifli şiirin, Şeyhülislam Ârif Hikmet’e ait olduğunu ortaya koymuş olduk. Hersekli Ârif Hikmet’in daha evvel yayımlanan beş şiirinin de farklı söyleyiş/yazılış şekilleri, bu bildiriyle tespit edilmiş oldu. Hersekli Ârif Hikmet’in bazı şiirlerinin bestelendiğine ve meclislerde okunduğuna dair elimizde bilgi yokken, Âşık Fevzi’nin bu mecmuasıyla, onun şiirlerinin de bestelendiği ve farklı makamlarla âşık fasıllarında dile getirildiği, bu çalışmayla ilim alemine duyurulmuş oldu. Çalışmamızın sonuna, sözü geçen “etmiştir” redifli şiire Halet Bey’in yazdığı nazireyi de ilave ettik.

-1¹⁸-

Fâ i lâ tün/ Fâ i lâ tün/ Fâ i lâ tün/ Fâ i lün

- 1- Neşr-i feyz eyleyeli sîneme envâr-ı şühûd
Rû-nümâdır baña her zerrede esrâr-ı şühûd
- 2- Cân u dil ‘aşk ile gavvâs-ı yem-i vahdet idi
Gelmeden cûşa dehâ¹⁹ bahr- i güher-bâr-ı şühûd
- 3- Mütecellî olalı lebs-i cedîd üzre cihân
Mütenevvi’ görünür dem-be-dem âsâr-ı şühûd²⁰
- 4- Nûr-ı Hakk zulmet-i halk içre ‘ayândır seyr et
Göresin tâne imiş cilve-yi didâr-ı şühûd²¹
- 5- Cism ü rûhuñ gibidir şa’şa’a-yı leyl ü nehâr²²
Çeşm-i ‘irfân ile ol dehre nigehdâr-ı şühûd
- 6- Tâ be key şerh-i tefâsîl-i me’ânî “Hikmet”
Nükte-yi vâhidedir gâye²³-yi etvâr-ı şühûd

-2²⁴-

Fâ i lâ tün/ Fâ i lâ tün/ Fâ i lâ tün/ Fâ i lün

¹⁸ Bu şiir, Mecmuanın altıncı sayfasında kayıtlıdır. Şiirin başında kırmızı mürekkeple “Kamerü’l üdebâ şâ’ir-i bî-hemâ Hersekli ‘Ârif Hikmet Beğîñ Bir Gazel-i bî-bedelidir.” yazmaktadır. Şiir, Özgül’de yedi beyittir.

Bkz.Özgül,2015:136.

¹⁹ Özgül’de bu kelime “dahi” şeklindedir.

²⁰ Bu beyit, Özgül’de dördüncü beyittir.

²¹ Bu beyit, Özgül’de yoktur.

²² Bu mısra Özgül’de “Cism ü ruhundan ibâret görünür leyl ü nehâr” şeklindedir.

²³ Bu kelime Özgül’de “gayet” şeklindedir.

²⁴ Bu şiir, Mecmuanın 54.sayfasında kayıtlıdır. Şiirin başında kırmızı mürekkeple “Şâ’ir-i hakîm Hersekli ‘Ârif Hikmet Beğ Efendi hazretleriniñdir.” yazmaktadır. Bkz. Özgül, 2015:204.

- 1- Vâkı'â her kâr hâsıldır yed-i takdîrden
‘Âkilân geçmez yine ser- rişte-yi tedbîrden
- 2- Cilve-yi kudretle ta’lîm-i tevâzu’ dur merâm²⁵
Gâlibâ tıyn-ı bihîn-i Âdem’i tahmîrden
- 3- Dikkat etseñ ‘ukde-i dâğ-ı dil-i ehl-i gurûr
Rûşenâdır pîç ü tâb-ı cevher-i şemşîrden
- 4- Nakş-ı zâhirle olur sırr-ı hakîkat âşikâr
Münfehîmdir hüsn-i ma’nâ şîve-yi ta’bîrden
- 5- Fikr-i neyl-i ârzû hüsn-i mecâzîden ‘abes
Nefha-i maksûd alınmaz gonçe-yi tasvîrden
- 6- Rast-ı tab’ânîñ medâr-ı kârıdır kec-tıynetân
Hikmetâ fehm et bu ma’nâyı kemân u tîrden

-3*-

Me fâ î lün/ Me fâ î lün/ Me fâ î lün/ Me fâ î lün

- 1- Hakâyık-bîn olanlar nûru’l-envâr-ı tecellâdan
Görür sırr-ı cemâlu’llah’ı mir’ât-ı mücellâdan
- 2- ‘Avâlim hâdisât-ı bahr-ı gevher-hîz-i mutlakdır
Bu ma’nâ añlanur emvâc-ı gûn-â-gûn-ı deryâdan
- 3- -Hakîkatde cihânîñ mahv u nâ-bûd olduğun bilse
Geçerdi ehl-i hikmet nefy-i cüz’-i lâ-tecezzâdan
- 4- Husûl-ı sûret-i makbûle-i insân-ı kâmilidir
‘Arz²⁶ hep cevher ü a’râz u îcâd-ı heyûlâdan
- 5- Bulanlar nûr-ı mâzâgu’l-basardan pertev²⁷-i ‘irfân
Görür hep kâ’inâtı gûşe-yi çeşm-i süveydâdan
- 6- Ser-â-pâ şu’le-yi cevval-e-i mihr-i tecellâdır
Gamiñla fark olunmaz dâğ-ı sînem Tûr-ı Sînâ’dan
- 7- Ene’l-hak gûy-ı tevhîdim ki gûş-ı cânıma şimdi

---

25 Bu kelime Özgül’de “murâd” şeklindedir.

* Bu şiir, Mecmuanın 96.sayfasında kayıtlıdır. Şiirin başında kırmızı mürekkeple “Şâ’ir-i sûtûde-
ma’sir

*Hersekli ‘Ârif Hikmet Beyefendi hazretleriniñdir.”*yazmaktadır. Bu şiir Özgül’de dokuz beyittir. Bkz.
Özgül, 2015:199.

26 Bu kelime, Özgülde “garez” şeklindedir.

27 Bu kelime, Özgülde “şûle” şeklindedir.

Sadâ-yı “Semme vechullâh” irer hep kûh [u] sahrâdan

- 8- Bilür mi kadr ü şân âdemiyyet nidüğün *Hikmet*
O kim bî-behre-i tahkîkdir ta’lîm-i esmâdan 28

-4*-

Me fâ î lün/ Me fâ î lün/ Me fâ î lün/ Me fâ î lün

- 1- O diller kim olur sırr-ı safâ-yı âhdan hâlî
Kalurlar tâ-be-mahşer neş’e-yi dil-hâhdan hâlî
- 2- Zuhûr eyler gönülde geh cebîniñ gâh ruhsârîñ
Sipîhr-i sîne olmaz nûr-ı mihr ü mâhdan hâlî
- 3- Zevâli mümteni’dir cevher-i ‘aşkıñ derûnumdan
Cihân kâbil mi kalsun hazret-i Allâh’dan hâlî
- 4- Tecellî-yi kemâle perde-yi pindâr mâni’dir
Değildir yoksa ‘âlem ‘ârif ü âgâhdan hâlî
- 5- Dil-i ehl-i muhabbet vakf-ı teslîm ü rızâdır hep
Kalur mı tekyegâh-ı ‘aşk eyvallahdan hâlî
- 6- Cihânîñ hâsıl-ı âmâli hüsrân ü nedâmetdir
Değil bir kimse *Hikmet* ‘âkıbet eyvâhdan hâlî

-5*-

Mef û lü/Fâ i lâ tün /Mef û lü/Fâ i lâ tün

- 1- Tertîb-i ‘ayş u nûşa sâkî şitâb göster
Mahmûr-ı câm-ı ‘aşkıñ sahbâ-yı nâb göster
- 2- Câm-ı safâ medârı rindâne sun pey-â-pey
Bu ‘âlem-i hevesde devr-i şarâb göster
- 3- Revnâk-nümâ-yı nâz ol ey gonce-yi melâhat
Tâb-ı tebessümüñde reng-i hicâb göster
- 4- Mihr-i ruhuñdan ey mâh kaldır nikâb-ı zülfüñ
Zulmetgeh-i cihânı pür-fer ü tâb göster

---

28 Bu beyit Özgül’de “*Mezâyâ-yı kemâl-i tab’ım idrâk eylemez Hikmet/ O kim bî-behre-i ilm ü hünerdir feyz-i Mevla’dan*” şeklindedir.

* Bu şiir, Mecmuanın 411. sayfasında kayıtlıdır. Şiirin başında kırmızı mürekkeple “*Li-Cenâb-ı Ârif Hikmet Bey*” yazmaktadır. Bkz. Özgül, 2015:232.

* Bu şiir, Mecmuanın 411 ve 412. sayfalarında kayıtlıdır. Şiirin başında kırmızı mürekkeple “*Li-Cenâb-ı*

Ârif Hikmet Bey” yazmaktadır. Bkz. Özgül, 2015:155.

- 5- ‘Âlem harâb-ı devr-i mekr-i nigâhıñ olsun
Çeşmân-ı fitne-cûyıñ sermest-i hâb göster
- 6- Sahbâ-nisâr-ı feyz ol bezm-i safâda sâkî
Rindâmı bir kadehle mest-i harâb göster
- 7- Efsânedir bu ‘âlem mutrib-i terâne-senc ol
Nây u kemân u kânûn ‘ûd u rebâb göster
- 8- Âzâde-yi merâm²⁹ ol mağrûr-ı câha *Hikmet*
Ne ‘arz-ı ihtiyâc et ne pîç ü tâb göster

Şeyhülislam Arif Hikmet’in Şiiri

-6*-

Me fâ î lün/ Me fâ î lün/ Me fâ î lün /Me fâ î lün

- 1- Leb-i mey-gûn-ı yâr nûş-ı câm-ı ‘işret etmişdir
Soruldukça anıñçün keşf-i râz haclet etmişdir
- 2- Gazâl-ı vâdi-yi vahşet iken o çeşm-i bîgâne
Nigâh-ı şûh-ı merdümle ‘aceb ünsiyyet etmişdir
- 3- Misâl-i rûh olur hıffet ile bezm-i ehıbbâyâ
Miyân-ı ülfetinde kim ki terk-i külfet etmişdir
- 4- Değildir çeşm-i sîretle hakâyık beyn-i masnû’ât
O kim âyînesin meşgul-i hüsn-i sûret etmişdir
- 5- Füyûzât-ı bahâr-ı sun’la feyyâz-ı bî-himmet
Gül-i ruhsâra hatt-ı reng-i müşg nûkhet etmiştir
- 6- Temâsîl-i havâdis safha-yı mir’ât-ı gerdûnda
Nice *Hikmet* şinâs-ı mübtelâ hayret etmişdir

Şeyhülislam Arif Hikmet’in şiirine Halet Bey’in yazdığı nazire

-1*-

Me fâ î lün/ Me fâ î lün/ Me fâ î lün /Me fâ î lün

---

29 Kelime, Özgülde “murâd” şeklindedir.

* Bu şiir, Âşık Fevzi’nin Mecmuasının 222.sayfasındadır ve şiirin başında kırmızı mürekkeple “*Esbak Şeyhü’l-İslâm ‘Arif Hikmet Beğ Efendiniñdir*” yazmaktadır. Şeyhülislam Ârif Hikmet’in “Divan-ı Hikmet” adlı eserinde ise 136-137. sayfalarda bulunmaktadır.

* Şiirin başında sadece “‘Ârif Hikmet Beg Efendiniñ Gazeline Nazîre” yazmaktadır. Hangi Arif Hikmet olduğu belirtilmemiştir.

- 1- Göñül cevr-i felekle tâ ezelden ülfet itmişdür
Anuñçün terk-i âsâyış ile pek râhat itmişdür
- 2- İder âvîze-i fitrâk-ı esb-i tâzî biñ bâli
O yekke-tâz-ı nâz-âver şikâra rağbet itmişdür
- 3- Mey-âşâm-ı hakikat mest-i âzâr-ı zamân olmuş
Tabaşbuş-kârı dehrûñ iktisâb-ı rıf'at itmişdür
- 4- Göñül bir tel karâr havf ile kâlûñ haddeden çekmiş
Belâ-yı mûy-miyânın bahsine pek dikkat itmişdür
- 5- Dile sad-dâğ açarsa çeşm-i hûn-hârıyla ol hûn-rîz
Garaz zulm olmamak tahdîs-i pâk-i ni'met itmişdür
- 6- Şehîd-i çeşm-i cellâduñ görince hûna âlûde
O Ferhunde- dem-i dem-pâs-ı sîne rikkat itmişdür
- 7- Ne hikmetdür ki *Hâlet* hâme-i rengîn-i nâz-âver
Cenâb-ı Hikmetüñ tanzîr-i nazmuñ âdet itmişdür (Çeçen, 2005:114).

Kaynaklar

- AKMAN, E.(2018). “Kastamonu Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı”, *81 İilde Kültür ve Şehir Kastamonu*. Kastamonu: Kastamonu Valiliği Yayını
- ÂRİF H.(1283). *Divan-ı Hikmet*. İstanbul: Matbaa-yı Âmire
- BANARLI, N. S. (1983).*Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*. İstanbul: MEB Yayınları.
- ÇEÇEN, M. K.(2005). *Hâlet Bey Divanı Tenkitli Metin*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KEMİKLİ, B.(2011).Şâir Şeyhülislam Ârif Hikmet Beyefendi, Hayatı-Eserleri-Şiirleri. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- KOLCU, A. İ.(2016).Tanzimat Edebiyatı, Şiir.Konya: Salkım Söğüt Yayınları.
- KÖKSAL, F.(2016). “Biyografik Kaynak Olarak Şiir Mecmuaları ve Kastamonulu İshakzade Fevzî Mecmuası”, *Yâ Kebîkeç Mecmualar Arasında*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ÖZGÜL, M. K.(2015). Şiirin Hazanında Gazel Dökenler II, Hersekli Ârif Hikmet Bey. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ŞENTÜRK, A. A. & Kartal, A. (2014). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- TANPINAR, A.H.(1997). 19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

HONORE DE BALZAC'IN 'VADİDEKİ ZAMBAK' VE SAFFET NEZİHİ'NİN 'ZAVALLI NECDET' ROMANLARINDA YASAK AŞK TEMASI

Doç.Dr. Hakan YALAP

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı,
hakanyalap@nevsehir.edu.tr

Hakan ÇIRÇIR

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi
Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi,
cincirhakan@gmail.com

Özet

Yasak aşk teması Batı edebiyatı ve Türk edebiyatında birçok eserde kendine yer bulmuştur. Her bir eser bu konuyu farklı şekillerde ele almıştır. Ancak bazı eserlerde kurgulama ve içerik açısından benzerlikler görülmektedir. Bu eserlerin birbirinden etkilenmesi mümkün olduğu değerlendirilebilir. Yasak aşkın ele alınış şekli sadece taraflardan birinin evli olması ile değil düşman iki aile ya da toplumsal kurallara aykırı bir durum veya sınıf farklılıkları neticesinde de ortaya çıkabilmektedir. Bu çalışmada da bu temanın Vadideki Zambak ve Zavallı Necdet romanlarında ele alınış ve işleniş durumları değerlendirilmiştir. Vadideki Zambak ve Zavallı Necdet romanları dönemin şartlarını ve içinde bulunulan sosyal hayatın etkisinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bu romanların yazarları Honore de Balzac ve Safvet Nezihi'nin hayatındaki detaylar çerçevesinde ifade edilmeye çalışılmıştır. Servet-i Fünun edebiyatının Batı edebiyatından etkilendiği ve Türk edebiyatına Batılı anlamda birçok yenilik getirdiği bilinmektedir. Safvet Nezihi'nin de dönem itibarıyla Batı edebiyatından etkilenmesi beklenen bir sonuçtur. Bu etkilenmenin izleri bu çalışmayla ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Roman, Aşk, Vakideki Zambak, Zavallı Necdet

Abstract

The theme "forbidden love" took place in many pieces in Turkish Literature. This theme is adressed in different ways in each work. In some works, on the other hand, it shows similarities in terms of consturction and content. It can be evaluated that, this works are influenced from each other. The way "forbidden love" is handled, can come up with not only one side is married but also in the form of two hostile families or a situation against social rules or as a result of social class differences. In this study, the handling and processing of this theme in novels "The Lily of the Valley" and "Zavallı Necdet (Poor Necdet)" is evaluated. The goal is to evaluate The Lily of the Valley and Zavallı Necdet novels in terms of condition of that day and the effect of social life and also in the frame of details in lives of the writers of these novels Honore de Balzac and Safvet Nezihi. It is known that the Wealth of Sciences Literature (tr: Servet-i Fünun Edebiyatı) is impressed by western literature and brought many western innovations into the Turkish Literature. It is an expected result that Saffet Nezihi is also impressed by western literature in respect of the era. This study's attempt is to reveal the signs of this influence.

Key words: Novel, Love, the Lily of the Valley, Poor Necdet (Zavallı Necdet)

YASAK AŞK TEMASININ BATI EDEBİYATI VE TÜRK EDEBİYATINDAKİ ESERLERDEKİ VARLIĞI

Yasak aşk, tarafların içinde yaşadığı toplumun kuralları dışında cereyan eden bir ilişki türü olarak nitelendirilebilir. Aşkın toplumsal değerlere uymaması, tarafların birinin evli ya da başka bir kişi ile ilişkisinin olması gibi sebeplerin yanı sıra yaşanan toplum tarafından sınıf farklılığı veyahut başka bir toplumsal norm nedeniyle istenmeyen bir pozisyona düşmesiyle de gerçekleşebilmektedir.

Yasak aşkın mazisi edebiyatta aşkın tarihi kadar eskisidir denilebilir. Yasak aşk yüzyıllar boyunca gerçek hayatta var olduğu gibi edebiyatta da kendine yer edindiğini görebiliyoruz. Örnekler üzerinden incelemeye devam edecek olursak ilk olarak karşımıza en eski destanlarda biri olan Homeros tarafından ortaya çıkarıldığı düşünülen İlyada çıkmaktadır. Akhalılar ile Truvalılar arasındaki savaşın nedeni Akha kralı Agemnon'un kardeşi Menelaos'un karısı Helen ile Troya kralı Priamos'un oğlu Paris'in yasak aşkıdır. Savaş çıkarmaya bile yetmiştir. Rus edebiyatının önemli yazarlarından biri olan Tolstoy'un Anna Karanina'sı da yasak aşkın yeşerdiği bir başka kitap olarak karşımıza çıkmaktadır. Aleksey Aleksandroviç Karenin ile evli ve bir çocuk sahibi olan Anna Karanina'nın Vronski ile olan yasak aşkını konu almıştır. Anna Vronski ile birlikte olabilmek adına eşinden boşanmış, toplumdan dışlanmış ve en sonunda çıkar yol olarak intiharı düşünmüş ve yaşamına son vermiştir. Fransız edebiyatından örnek vermek gerekirse çalışmamızın konusu olan Honore de Balzac'ın Vadideki Zambak isimli eseri bir başka yasak aşk örneğidir. İleriki bölümlerde ayrıntılı işlenecektir. Yine Fransız edebiyatından Gustavo Flaubert'in Madam Bovary isimli eseri yaşadığı ortamdan sıkılan farklı lüks bir hayat sürmenin hayaliyle yaşayan Emma'nın eşi Charles'i aldatmasını konu almıştır. Burada da Emma arsenik içerek kötü bir sonla karşılaşmıştır. Son olarak Fransız edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Stendal Kırmızı ve Siyah romanında yasak aşkı konu olmaktan geri durmamıştır. İngiliz edebiyatındaki örneklerde de bahsetmek gerekirse Shakespeare'nin Romeo ve Juliet isimli eseri hasım olan iki aile çocuklarının birbirine olan yasak aşkını konu almaktadır. İşin sonunda kavuşamayan iki gönül kalmıştır ortada. Yasak aşk bazında Alman edebiyatı düşünüldüğünde akla ilk gelen eser Goethe'nin Genç Werther'in Acıları isimli eser karşımıza çıkmaktadır. Bu eserde de nişanlı olan Lotte'ye aşık olan Werther'in umutsuz aşkını konu almıştır. Roman Werther'in intiharı ile sonlanmıştır. Goethe'nin bir diğer eseri Gönül Yakınlıkları da yasak aşk teması ile yazılmış başka bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Alman edebiyatının bir diğer örneği Gottfried von Strassburg'un Tristan isimli eseridir. Yine bu edebiyattan Theodor Fontane'nin Effi Briest romanı yasak aşkı ele almıştır. Romanda ailesinin isteği üzerine kendinden yaşça büyük olan Innstein dükü ile evlenen Effi ile Binbaşı Crampos arasında yasak bir ilişki başlamıştır. Bu ilişki yıllar sonra dük tarafından öğrenilir ve düello sonucunda Crampos ölür. Bunun üzerine Effi eşinden ayrılarak bir hastalık nedeniyle ölür.

Türk edebiyatında da yasak aşkı konu almış ve bu aşk sonucunda yaşamını yitirmiş birçok örnek görülmektedir. Bunlardan en bilineni Halit Ziya Uşaklıgil'in Aşk-ı Memnu'sudur. Bu eser yazıldığı dönem ve sonrasında ciddi etki oluşturmuş ve sinemada bile kendine yer edinmiştir. Amcası ile evlenen Bihter ile yasak aşk yaşayan Behlül romanın sonunda ortadan kaybolarak Bihter'in bir silahla yaşamına son vermesine göz yumacaktır. Yine edebiyatımızın seçkin eserlerinden biri olan Mehmet Rauf'un Eylül romanı Süreyya ile evli olan Suat'ın akrabaları olan Necip ile yaşadığı yasak aşkı konu almıştır. Bu yaşanmışlık sonucunda konakta çıkan bir yangın sonucunda yasak aşkın tarafları feci şekilde can vermiştir. Fatma Aliye'nin Muhaddarat isimli eserinde Calibe ile Süha birbirlerini sevmelerine rağmen Calibe varlıklı olan Sai ile evlenir. Bu evlilik maddi açıdan Calibe'ye yetse de evliliğinde eksik olan aşk ve arzuyu Süha ile birlikte olarak tamamlamaya çalışır. Sonunda yaptıklarının cezası niteliğinde güzelliğini kaybederek istemediği bir sonla karşılaşır. Hüseyin Rahmi Gülşin'in Bir Muadele-i Sevda'sı ve yakın dönemde Elif Şafak tarafından yazılan Aşk isimli eser de yasak aşk temasını konu edinen romanlar kervanına katılmıştır.

Bahsi geçen eserlerde de görüldüğü üzere farklı edebiyatlarda ve farklı eserlerde yasak aşk teması çokça işlenmiş ve toplum tarafından çokça okunmuş. Bu noktada değerlendirilmesi gereken nokta, bu kadar farklı eserde yasak aşk teması işlenmesi ile birlikte roman sonunda bu yasak aşk taraflarını bekleyen kötü son. İfade edilen eserler genel itibarıyla kötü sonla bitmiştir. Toplum tarafından karşı çıkılan ama bir o kadar da yaşanmaktan geri durulmayan yasak aşk, yaşanılması sonucunda kötü ve hüzünlü bir sonla sonuçlanacağı konusunda insani bir öğreti gibi işlendiği yine bu eserlerde gözlenmektedir.

BALZAC VE TUTKU

Bireylerin zihninde yer edinen basit düşünceler zamanla bir saplantı haline gelebilmektedir. Saplantı haline dönüşen tutkular ise zamanla aşırı, yıkıcı hatta ölümcül bir niteliğe bürünebilmektedir. Honore de Balzac için sanırım tutku ve saplantı ifadelerini mevzu bahsederek anlatıma başlamak isabetli olacaktır. Balzac "bütün tutkular aşırılıklara götürür"(2009: 70) İnsan iradesi ile kontrol altına alamadığı tutkuları hiçbir toplumsal etik, norm veya din dizginleyemez.

Tutkuların saplantı haline dönüşmesi ise en büyük felaketlerdendir diye değerlendirilebilir. Balzac aşırı tutkuları saplantı haline getiren kahramanları her zaman romanlarının başköşesine oturtmuştur. Kendi hayat serüveni ve yaşanmışlıkları belki bu yöne çevirmiştir onun ifadelerinin. Birçok eserinde tutkulu hatta saplantı haline bürünen duyguları işleyen Balzac kendi hayatından kesitler sunduğu da yadsınamaz bir gerçektir.

Ölümsüz İnsanlık Komedyası(LA Comedie Humaine)'nın yazarı Balzac çok hareketli bir yaşam sürmüştür. Anne ve baba evinden uzakta geçirilen yıllardan sonra eserlerindeki kahramanları gibi o da kendini Paris'e atar. Taşradan gelen gençlerle dolu olan başkent Paris'te tutunabilmek adına birçok işle meşgul olur.

"Taşrada dünyaya geliş, Paris'e açılış, hukuk öğrenimim, noter yanında staj, yazına duyulan ilgi, yazarlığa yöneliş, başarısız bir trajedi denemesi, takma adlarla romanlar, basımcılık, yayıncılık, hurufat dökümcülüğü ve iflas, ürkütücü borçlar, alacaklılardan kaçış, tükenircesine yazma çalışması, gazetelere makaleler, Las Jardies malikânesini satın alış, ananas yetiştiriciliği, maden işletmeciliği planları, yurtiçi ve yurtdışı yolculuklar, siyasete atılma isteği, Akademi üyesi olma çabaları 'monden' yaşam serüvenleri, kibar kadınlar, aşklar, kavgalar, küskünlükler, gözlemler ve romanlar. (Rifat, 2007:VII)"

Eserlerinde Balzac'ı görmek hiç zor değildir. Paris'te anlatılarını yayımlatarak ünlü olmak isteyen Lucien de Rubempre kendi yaşamında da aynı mücadeleyi veren Balzac'tan bir başkası değildir. Toplum tarafından saygı görmüş bir insan olmak için çaba gösteren Goriot Baba adlı serinin başkahramanı Eugene de Rastignac Balzac'tan farklı değildir.

Durgun insanlar Balzac'ı ilgilendirmez, sadece kendinin bir tek şeye verenler, bütün sinirleriyle bütün kaslarıyla, bütün düşünceleriyle hayatın bir ilizyonuna takılanlar ilgilendirir: Neye olursa olsun, aşka, sanata, cimriliğe, fedakarlığa, cesarete, tembelliğe, politikaya, dostluğa. Rastgele, herhangi bir sembole ama bütünüyle verenler. (Zweig, 2018: 22).

Zweig'in de ifade ettiği gibi Balzac hayatı boyunca tutkularının peşinden giden bunun için sonuna kadar mücadele etmekten vazgeçmeyen kir karakter sergilemiştir. Sergilediği bu karakter eserlerinde ruh bulmuş ve onun yazını tesir altına almıştır. Çalışmamızın temellendirdiğimiz Vadideki Zambak isimli eserinde de tutkularının peşinden giden bir Felix de Vandennesse görmekteyiz.

VADİDEKİ ZAMBAK ÖZELİNDE BALZAC'A GÖRE EVLİLİK VE AŞK

İnsanlık Komedyası'nın "Taşra Yaşamından Sahneler" bölümünün bir romanı olan Vadideki Zambak 1809 ve 1836 yılları arasında Napoleon, XVIII. Louis, X. Charles ve Louise Philippe dönemi olayları etrafında işleniş şekillendirmiştir. Eser ilk kez 1835'te Revue Paris gazetesinde tefrika edilmiştir. Balzac eserde işlediği aşkı " Indre Vadisi'nde Madame de Mortsauf'la aşkı arasında olagelen o gizli savaş belki herkesin bildiği o ünlü savaşlardan herhangi biri kadar büyüktür" sözleriyle tanımlamıştır.

Eserde yer alan kahramanlar ve olay örgüsü birçok edebiyat eleştirmeninin de dikkat çektiği Balzac'ın kendi hayatının adeta bir izdüşümü şeklinde olduğu yönündedir. Nitekim Romanın başkahramanı Felix, Balzac gibi Paris'in sosyal çevresine girmesi ve ilişkileri ile yazarın gerçek hayat hikayesine benzerlik göstermektedir. Aynı şekilde eserin bir diğer baş kişisi Madame de Mortsauf Balzac'ın gerçek yaşamı boyunca kalbini bağladığı Madame Berny ile yaş ve olayların gelişimi noktasındaki yeri itibarıyla birebir benzerlik göstermektedir.

Romanda aşkın ortaya çıkışı ve yükselişi aşamalarında şehir, vadi ve vadide bulunan şatonun büyük bir yeri olduğu görülmektedir. Felix aşık olduğu Mortsauf'un yaşadığı vadi ve karşılaştıkları yer itibarıyla fantastik bir güzelliğin bulunduğu ve bu güzelliği aşık olduğu kadın kaynaklı olduğunu düşündürerek aşkın büyüklüğünü sezdirmiştir.

Mortsauf Felix'ten yaş olarak büyük ve evli bir kadındır. Bir akşam şatoda yapılan bir dans esnasında kendini tutamayarak omzundan öpmüştür. İşte bu öpücük taraflar arasındaki aşkı alevlendirmiştir. Mortsauf'un evliliği mutsuz bir şekilde devam etmektedir. Kocasını agresif ve sevimsiz bir karakterdir. Bu durum romanda ortaya çıkan yasak aşkın tetikleyicisi kabul edilebilir.

Daha önce de ifade edildiği gibi yasak aşkın şekillenmesi eserlerde farklı şekilde ele alınmıştır. Birçok eserde taraflar gizli şekilde aşklarını yaşayıp kötü sonla karşılaşırken Balzac'ın eserindeki karakterler iç dünyalarındaki duyguları tutarak bunu arkadaşlık seviyesinde tutmuştur. Lakin evli ve kendinden yaşça büyük bir kadın ile yaşanılacak münasebetler toplum ve çevre tarafından hoş karşılanmayacaktır. Sonuç olarak bir yasak aşk şekillenmesi kaçınılmaz olmuştur. Mortsauf sevdiğine olan hislerini ancak ölmeden önce yazdığı bir mektupla itiraf edebilmiştir.

Yasak aşk temasının işlendiği diğer eserlerde olduğu gibi Vadideki Zambak romanda da yasak aşk mutluluk getirmemiştir ve ızdıraplı bir şekilde son bulmuştur. Balzac'ın hayat hikâyesine benzetilen eserdeki ilişki, evlilik ve aşk durumları toplum normlarının törelerin gölgesi altında şekillenmiş ve mutsuz şekilde sonlanmıştır.

ZAVALLI NECDET'İN OLUŞUM SÜRECİ

Eserin yazarı Safvet Nezihî'nin babası validir. Babasının vali olması dönem itibarıyla onun iyi bir eğitim almasını sağlamıştır. Bunun yanında eğitiminin bir kısmını da Fransa'da tamamlamıştır. Fransa'da bulunması orada eğitim alması onun sanat ve edebi yönelime olumlu etkisi olduğu aşikârdır. Nitekim Vadideki Zambak ve diğer birçok dönem eseri benzer eğilimlerde ortaya çıkmış ve sadece Safvet Nezihî değil birçok Türk yazar ve fikir adamını etkilemiştir. Ayrıca yazar yaşadığı ve eser verdiği dönem, siyasi baskılar nedeniyle yazarların ferdi konulara yöneldiği bir döneme isabet etmektedir.

Servet-i Fünûn edebiyatı veya topluluğun kendini anarken kullandığı adıyla Edebiyat-ı Cedîde, II. Abdülhamid döneminde, *Servet-i Fünûn* adlı derginin çevresinde toplanan sanatçıların Batı etkisinde geliştirdikleri bir edebiyat hareketi olarak değerlendirilmektedir. Bu sanatçıların uygulanan baskı ile toplumsal konulardan uzak durmak zorunda kalarak bireysel konularda eserler vermişlerdir.

Safvet Nezihî böyle bir oluşum veya grubun içinde yer almamıştır. Lakin verdiği eserlerde işlediği konular ve ifade biçimi onu dönemin getirdiği çizgiler içinde tutmuştur. Bu dönemde ele alınan konular arasında en ön plana çıkanlardan birisi de yasak aşk olmuştur. Tıpkı yakın dönemde benzer çizgilerde eserler ortaya koyan Edebiyat-ı Cedide'nin usta kalemleri Halit Ziya Uşaklıgil, Mehmet Rauf gibi Safvet Nezihî de yasak aşkı temel elan bir serüven ortaya koymuştur. Yasak aşk temasının ortaya çıkmasında dönem yazarlarının Batı etkisinde eserler vermesinin etkisi büyük olmuştur. Batıda çokça okunan birçok yazarın bu temayı işlediği önceki bölümlerde uzun uzun ifade edilmişti.

NECDET FERİDUN KARAKTERİNDE BATI İZLERİ

Dönem yazarları bazen resmi bir vazifeyi yerine getirmek için bazen ise gezi amacıyla ve bazen de iyi bir eğitim almak adına bir dönem Avrupa'da bulunmuştur. Avrupa'da buldukları süre zarfında kitap ve gazetelerin toplum hayatında etkin bir şekilde yer aldığını ve insanların okuma alışkanlıklarının yüksek seviyelerde olduğunu yaşayarak görmüşlerdir. Nitekim bu durumu Safvet Nezihî Zavallı Necdet eserinin 3. Baskısı vesilesiyle yazmış olduğu bölümde şu şekilde ifade etmiştir. "Üçüncü baslıya ulaşmak... Gerçi bu medeni ülkelerin matbuatındaki işleyiş bakımından özel bir anlam ifade etmez. Yüzlerce adet baskıya ulaşmış şaheserler o kadar çoktur ki beğenin ölçüsü olarak bu kadar az baskının sözü bile edilemez. Fakat bizde! Şu dikenler ve taşlarla kuşatılmış biçare matbuat âlemimizde birkaç defa basılmak ayrıcalığa nail olmuş kaç eser sayabiliriz? Bu rağbet eksikliği başlıca iki sebebe atfedilebilir. Ya basılan eserler rağbet görebilecek meziyetlerden mahrumdur veyahut o meziyetleri taktir edecek okur çok azdır. Bu ihtimallerden her ikisinin de zayıf ve kuvvetli dayanak noktaları vardır. Bunu açıklamak ve aydınlatmak, toplumsal yaralarımızı tüm çıplaklığıyla göstermek neticesine varır ki bu yönde kalem oynatmaya cüret edemem (Nezihî, 2021, s.7-8).

Yazarın bu açıklamaları savunduğumuz tezi desteklemesi açısından önemlidir. Kendi muhayyellerinde oluşan roman karakterleri de bu düşüncelerin tasviri olarak tezahür ettiği düşünülebilir.

Necdet Feridun da eserde eğitilmiş, devlet dairesinde memuriyetine devam eden varlıklı bir ailenin tek oğludur. Yazar tarafından yapılan yüz ve vücut betimlemeleri ona Avrupalı bir hava katmaktadır. Sürekli farklı aşk serüvenleri yaşayan ve bu yaşadığı serüvenleri kendi arkadaş grubuna keyifle anlatan karakter ayrıca Batı kokusu simmiş mekân ve ortamlarda vakit geçirdiği sık sık ifade edilmiştir. Eserin başında okura ana karakter olan Necdet tanıtılırken yazarın kullandığı şu ifadeler ana karaktere sinen Batı kokusunu gözler önüne sermektedir. ‘‘Necdet Feridun’un ufak bir dudak bükmesi, manidar bir nazlanma tavrı vardı ki bunu Coquelin’ler; Monet –sully’ler³⁰ taklitten acizdir(Nezihî, 2021, s.3).

‘‘Daireye biraz uğradıktan sonra kah bir ayakkabı ısmarlamak için Bengui’ye, bazen yazlık bir kostüm siparişi vermek için Botter’e³¹ uğrar vakit geçirirdim(Nezihî, 2021, s.7).

Eserden alınan metinlerdeki bölümlerden de anlaşılacağı üzere eserde Batı’nın yakından takip edilmeye çalışıldığı anlaşılabilir. Bununla birlikte roman karakterlerinin sanatın her dalına ilgisi olduğu birçok bölümde geçmektedir. Necdet’in aşkı piyano ve keman çalma konusunda çok iyidir. Aynı zamanda yazlık köşklerde geçirilen zamandan büyük keyif alınarak Guy de Maupassant’ın Bel ami kitabının okunduğunun belirtilmesi de açıklanan ifadeleri destekleyen niteliktedir.

Safvet Nezihî muhalif ve aydın kişiliği ile birlikte yaşadığı dönemdeki düzeni tenkit etmeyi her fırsatta değerlendirmiştir. Düşünce ve yazın hayatımızın daha ileri seviyelerde olmasının öneminin dile getirmiştir. Necdet Feridun özelinde de Batı yaşantısı durumları sıkça ifade edilmiştir.

Zavallı Necdet romanını ve yazarın fikir hayatından bazı izler sunduktan sonra yasak aşkın eserde ele alınışı ve evlilik, ilişki durum ve şekillerinin ifade edilmesi ile devam edilecektir.

AŞK VE EVLİLİK DURUMLARI ÜZERİNE

Necdet Feridun şıpsavdi ve evliliğe çok uzak bir figür olarak karşılamakta eserin başında. Ailesi tarafından sevgi ve şefkatli bir şekilde yetiştirilen kahraman, kadınlar tarafından sürekli ilgi gören ve bu gördüğü ilgiden hoşlanan ancak bu ilgi ve teveccühün sürekli yaşadığı için kendi açısından çok kıymetinin olmadığı izlenimini insanların gözünde görmeye âşık bir karakter özelliği sergilemektedir.

Fakat son yaşayacağı aşk serüveni onun bütün canını yaktığı sevgililerinin bedduası niteliğinde cereyan etmiştir. Meliha’ya âşık olan Necdet ilk anda aşkına karşılık bulamaz ve bir yıkıma uğrar. Üstelik kız kardeşi Meliha’nın abisi ile evlenmesi üzerine ona ızdırap veren Meliha’nın silueti ile sık sık karşılaşmak zorunda kalmaktadır. Bu durum onu hasta etmektedir. Lakin ailesinin temsil etme zorunluluğu onu bu can sıkıcı duruma katlanmaya zorlamaktadır. Meliha’nın ailesi kızlarına talip olan Necdet’in okul arkadaşı İbrahim Şemsi Bey’in ne denli evlilik için uygun bir insan olduğunu Necdet’ten öğrenmesi karakterin hastalıklı durumunun ilerlemesi durumunu tetiklemiştir. Asker olan İbrahim Şemsi Bey iyi bir insandır ve eşi Meliha’nın hasta olan arkadaşını iyi etmesi maksadı ile piyano ve özellikle keman çalmasını bizzat talep etmiştir. Piyano ve kemanın onda bir karşılığı yoktur.

Akraba ve sosyolojik anlamda bir birlerine yakın olan ailelerin dönem itibarıyla evlilikler ve yaşanan yasak aşkların oluşmasının en önemli unsurlarından olduğu ifade edilebilir. ‘Safvet Nezihî’nin Zavallı Necdet romanı döneminde çok fazla ilgi görmüş ve okunmuş eserlerden biridir. Bu ilgede hiç şüphesiz ihtiraslarla ve ihanetle ilerleyen imkânsız bir aşkın uyandırdığı heyecan bulunmaktadır. Dönemin sosyolojik yapısı düşünüldüğünde insanların başkalarını tanımak için fazla şansının olmaması aile içinde ya da yakın çevredeki bireylerin birbirlerine yakınlaşmasına sebep olmuştur. Bu yakınlaşmaların toplumun hafızasındaki yerini çeşitli vaka örgüleriyle canlandırması açısından Zavallı Necdet ayrı bir değer kazanmaktadır. Eserin kurgusu sadece yasak aşk üzerine olmayıp saf ve çocuksu bir sevgiye de yer vermektedir. Dönemin şartları içinde, akraba çocuklarının birbirlerine olan ilgileri, yakınlaşmaları saf bir kızın sevgisi üzerinden aktarılmaktadır. Özellikle, bu sevginin ölümle neticelenecek ince bir hastalığa dönüşmesi, okurun hikâyeye dair merakını arttırmıştır’(Eroğlu, 2018).

301800’lerin ünlü Fransız oyuncularını.

31 Türkiye’nin ilk modaevi. II. Abdülhamit tarafından tasarımları beğenilen Jean Botter için yapılmıştır.

İbrahim Şemsi ile evliliğinde ruhundaki duygulara karşılık bulamayan Meliha; sanatı seven, okuyan, piyano ve keman seslerinin bedeninde iyileştirici etki uyandıran Necdet'e ilgisinin oluşması ve bunun tutkulu bir aşka dönüşmesi uzun bir zaman almamıştır. Meliha'yı sağlığını kaybedecek kadar çok seven lakin yasak aşkın getireceği toplumsal etkiden çekinen Necdet'in Sevdiğinden kaçışı fayda getirmemiş ve iki âşık gönüllerine söz geçirememiştir. Bu durumdan uzak kalmak adına kendine âşık olan yine kalp hastası akrabası Müzehher ile evlenir lakin bu yasak aşkı öğrenen Müzehher daha fazla yaşamaz ve ölür. Meliha'nın evlilik baskısı Necdet'i intihara iter ve yasak aşkın taraflarından son kalan Meliha ise yasak aşkın meyvesi olan oğlunu dünyaya getirirken ölür.

Yasak aşkın lanetli kötü sona götüren o meşhur ölümlü sonu bu romanda da kendini ortaya çıkarmıştır. Bu süreçle ilgili bazı araştırmacılar okuru bu tarz ilişkilerden uzaklaştırmak adına bu denli kötü sonların yazıldığını ifade etmişlerdir. Lakin düşüncem odur ki yazarların muhayyellerinde aşkın vermiş olduğu kederin büyüklüğünün gözler önüne sermek adına böyle bir işe giriştiğini düşünmek daha gerçeğe yakındır. Madam Bovary'yi yazarken Gustave Flaubert'in okuru yasak aşktan uzak tutmak adına Emma'ya arsenik içirdiğini ne kadar doğrudur tartışılır. Kişilerin yaşamış olduğu aşkın ulaşılamaz ve ne denli elemli olduğunu ifade etmek adına kötü sonlu ve ölümlü finallerin görülmesinin durumu açıklamaya yeteceği düşünülebilir.

SONUÇ

Yapılan çalışmada Batı edebiyatı ve Türk edebiyatında birçok kez tema olarak seçilen yasak aşk kavramının Vadideki Zambak ve Zavallı Necdet romanları özelinde işlenmesi hedeflenmiştir. Batı ve Fransız edebiyatının önemli isimlerinden Honore de Balzac'ın kendisi ve eserleri çokça çalışma ve araştırmaya konu olmuş ve işlenmiştir. Bunu yazdığı eserlerin şöhreti ve dönemin sosyal ve siyasi çerçevesinin başarılı bir şekilde çizmesinin sağladığı âşikârdır. Vadideki Zambak eserinde yasak aşkın ele alınışı ve işlenişinde emsal eserlere göre ciddi farklılıklar gözlenmiştir. Bu farklılıklar eserin bu yönünün ele alınmasında neden oluşturmuştur. Bununla birlikte Servet-i Fünun döneminde yaşamış, baskı ve sansürün olduğu bir dönemde eserler veren Safvet Nezihî, dönemi itibarıyla yazınsal anlamda başarıya ulaşan ve bugün dahi eserleri ilgi ile okunan çağdaşı yazarlardan benzer bir çizgide devam etmesine karşın onlar kadar popülerlik kazanmamıştır. Dönemi itibarıyla bir eserin üç kez baskısının yapılması çok kolay bir durum olmadığı bilinmektedir. Böyle bir dönemde üç baskı başarısı gösteren sonraki yıllarda ve günümüzde baskısı yapılan Zavallı Necdet romanı çalışmalara konu olma durumu açısından geride kaldığı görülmektedir. Yasak aşk temasının benimsemesi ve Batı edebiyatı izleriyle konunun işlenmesi, roman içindeki imge ve sembollerle bezeli olması onun üzerinde çalışma yapma konusunda önemli etki olmuştur.

Yasak aşkın çerçevesi çizilirken ifade edildiği şekliyle toplumun normlarına aykırı istenmeyen olarak nitelendirilmesindeki asıl amaç yasak aşkın sadece taraflar arasında birinin evli olması durumunda ortaya çıkmadığı ayrıca toplum tarafından istenmemesi ve hatta sınıf farklılıklarında da ortaya çıkan durumun bir yasak aşk olarak değerlendirilmesi gerektiği unutulmamalıdır. Vadideki Zambak ve Zavallı Necdet romanındaki yasak aşkın ortaya çıkışı ve şekilleniri tam anlamıyla bir birinden farklı bir seyirde gerçekleşmesine rağmen kurgusal olarak birçok benzerlikten söz edilebilir. Romanın başkişileri olan Felix aile anlamında sıkıntılı süreçlerden geçer üstelik meddi olarak istediği seviyede değildir. buna karşılık Necdet Feridun ailesi tarafından sevilen ilgi ve şefkatle yetiştirilen maddi durumu ile olan bir birey şeması çizmiştir.

Aşkın şekillendiği mekânların benzer özellikler göstermesi manidar karşılanılabilir. Lakin Felix Mortsauf'a âşık olduğu balo beyaz zambaklarla dolu bir vadi içinde oluşmuş ve her iki taraf arasında duygusal bir yükselme gerçekleşmiştir. Necdet'in Meliha'ya olan aşkı, içinde köşklerin bulunduğu ve insanların keyifle vakit geçirdiği ağaçlarla kaplı koruları olan bir mekânda ortaya çıkmıştır. Meliha'nın köşkünün pembe aşkı ve güzel duyguları simgelediği düşünülen pembe renkte olması mekân seçimi konusunda bir benzerlik ortaya koymaktadır. Ancak ilk bölümlerde Necdet'in aşkın platonik olarak devam etmesi farklılık arz etmektedir.

Mortsauf evlidir ve çocukları vardır. Eşi ile mutsuz olmasına rağmen evliliğini devam ettirmiştir. Bir eğlencede dans ettiği gence yani Felix'e olan aşkını içinde tutmuştur ve uzak kalmayı tercih etmiştir. Meliha keman ve piyano çalabilen sanata ve estetiğe önem veren bir karakterdir. Severe evlendiği asker olan eşinde aynı duygularının karşılığını göremediği için uzaklaşmış ve sanata ilgi

duyan Necdet'e âşık olmuştur. Bu aşkı iki tarafı da birbirine yaklaştırmıştır ve bir çocukları dahi olmuştur. Kocasına ihanet etmiş ve evliliğini sonlandırıp Necdet ile evlenmek adına mücadele etmiştir. Tarafların içinde bulunduğu ruh halleri farklılık göstermiştir. Yaşanılan aşklar farklı bir şekilde başlamış ve ortak olarak kötü şekilde sonuçlanmıştır.

Hastalıklı karakter ya da karakterin hastalanması durumu iki romanda da kendini göstermiştir. Necdet Meliha'ya ulaşamayınca hastalanmış ve yatalara düşmüştür. Sadece Meliha'nın ilgisi onu iyi etmeye yetmiştir. Aşkın verdiği ızdırap ile hastalanan bir diğer karakter Mortsauf'tur. Felix'in farklı bir kadınla ilişkisinin olduğunu öğrenmesi onu ölüme götüren süreci açmıştır. Romanlarda aşkın vermiş olduğu elemi ortaya koymak adına hastalanan karakter tipi her iki romanda da karşımıza çıkmıştır.

Mutsuz olunan evlilikler iki roman içinde de kendine yer bulmuştur. Meliha'nın evlendiği İbrahim Şemsi'nin mesleği askerliktir. Meliha'nın coşkun duygularına hitap etme konusunda eksiktir. Bilakis Necdet tam tersine Meliha'nın içinde fırtınalar koparan duygularının tam karşılığı durumundadır. Bu durum Meliha'nın Necdet'e ilgi duyması ne nihayetinde derin bir aşka dönüşmesine sebebiyet vermiştir. Mortsauf ise zaman zaman sinir nöbetler geçiren kaba, duygusuz, cimri ve anlayışsız bir kocaya sahipti. Kocasının bu denli bir kişi olması onun mutsuz evliliğinin nedeninin oluşturuyordu. Her iki romanda da oluşan bu mutsuz evlilikler yasak aşkın çıkış noktasını oluşturmakta olduğu değerlendirilmektedir.

Her iki eser de kötü bir şekilde sonlandığı görülmektedir. Meliha'nın evlilik baskılarına dayanamayan Necdet çareyi ölümden bulmuştur ve yaşamına son vermiştir. Meliha ise yasak aşkı sonucunda ortaya çıkan bebeğini dünyaya getirirken hayatını kaybetmiştir. Mortsauf'ta Felix'e olan aşkı sonucunda hastalığının getirdiğini elemelere dayanamayıp hayata gözlerinin yumması ile birlikte birbirlerine derin bir aşk besleyen taraflar kavuşamamıştır.

Sonuç olarak yasak aşk teması barındıran bu iki eser kurgu içerik ve kahramanlar ekseninde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yasak aşkın getirmiş olduğu elemeli sondan kurtulamamışlardır.

KAYNAKÇA

- Alancıoğlu, N.(1995). Safvet Nezihi Hayatı ve Eserleri. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Balzac, H.(2020). Vadideki Zambak. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Balzac, H.(2009). Suyu Bulandıran Kız. Avunç, Y. (çev). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Eroğlu, O.(2018). Safvet Nezihi'nin Zavallı Necdet Romanında Renk Simgeselliği. <https://dx.doi.org/10.7884/teke.4188>
- Genç, H.(2018). Aşkın İki Farklı Öyküsü: Vadideki Zambak ve Anayurt Oteli. https://www.researchgate.net/publication/325335333_Askin_Iki_Farkli_Oykusu_Vadideki_Zambak_ve_Anayurt_Oteli.
- Kantemir, E. (1973). Gerçekçilik. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 6(1), 139-155.
- Nezihi, S.(2021). Zavallı Necdet. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pazarlıoğlu, S.(2015). Honoré de Balzac'ın 'Le Père Goriot' (Goriot Baba) Adlı Eseri İle Türkçeye çevirilerinin erek odaklı çeviri kuramı ve çeviri stratejileri açısından incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Rifat, M.(2007). Honore de Balzac Romancının Evreninden Sahneler. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sicill-i Ahval Defteri. Başbakanlık Arşivi, Cilt 76, s.463.
- Yıldız, S. (2014). Freudyen psikanaliz kuramları ışığında Balzac'ı incelemek: Tuhaf öyküler. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zweig, S.(2018). Üç Büyük Usta Balzac Dickens Dostyevski. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

**ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN KALIP YARGI VE ÖNYARGIYI FARK
ETME BECERİLERİNİN MÜLTECİ ÖĞRENCİLER ÖZELİNDE
İNCELENMESİ**

Emine YALMAN

Millî Eğitim Bakanlığı, emnylmn66@gmail.com

Prof. Dr. Abdulkadir UZUNÖZ

Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, uzunozak@gmail.com

Özet

Toplumlar din, dil, ırk, yaşam tarzı, gibi birçok açıdan farklı özelliklere sahip insanlardan oluşmaktadır. Bu insanların toplumda bir arada yaşaması için kalıp yargı ve ön yargıyı fark etme becerisinin kazanılması gerekmektedir. Bu becerinin kazanılması ile toplumdaki ön yargı ve kalıp yargıların ortadan kaldırılması da mümkün olabilecektir. Buradan hareketle araştırmanın amacı öğrencilerin sınıflarında birlikte öğrenim gördükleri mülteci öğrencilere karşı kalıp yargı ve önyargılarını fark etme becerilerinin incelenmesidir.

Araştırma nitel araştırma desenlerinden durum çalışması ile yürütülmüştür. Araştırmada çalışma grubu amaçlı örneklem türlerinden ölçüt örnekleme belirlenmiştir. Çalışma grubunda yer alan öğrencilerin sınıflarında mülteci öğrencilerin bulunması ve en az iki yıl birlikte eğitim görmüş olmaları ölçüt olarak alınmıştır. Çalışma grubu 2020-2021 eğitim öğretim yılında Kırşehir merkezde bir devlet okulunda, 5. ve 6. sınıflarda eğitim gören 10 öğrenciden oluşmaktadır. Veriler araştırmacı tarafından yüz yüze görüşme yapılarak toplanacaktır. Veri toplama aracı olarak öğretmen ve öğrencilere uygulanacak yarı yapılandırılmış görüşme formu ve “kavganın nedeni”, “yarışma” başlıklı iki etkinlik yapıları kullanılmıştır. Verilere içerik analizi yapılmıştır.

Araştırma sonunda öğrencilerin mülteci öğrenciler özelinde kalıp yargı ve ön yargılara sahip olmadıkları arkadaşlıklarını geliştirmekte istekli oldukları, mültecilerin yaşam şartlarının farkında oldukları, kültürlerine saygılı oldukları bulunmuştur. Mülteci öğrencilerin diğer öğrencilerle yaşadıkları sorunların her öğrencinin karşılaşılabileceği sorunlar olduğu ve mülteci olmalarının arkadaşlık ilişkilerini olumsuz etkilemediği görülmüştür. Ayrıca öğrencilerin mülteci arkadaşlarıyla sınıf içi etkinliklerde görev almak istedikleri fakat dil sorununun etkinliklerdeki başarıyı olumsuz etkimesinden dolayı çekimser yaklaşıklarını ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Kalıp yargı, ön yargı, beceri, mülteci öğrenciler.

EXAMINATION OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS' SKILLS TO NOTICE MOLD JURISDICTION AND PREJUDICE SPECIALLY FOR REFUGEE STUDENTS

Emine YALMAN

Millî Eğitim Bakanlığı, emnylmn66@gmail.com

Prof. Dr. Abdulkadir UZUNÖZ

Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, uzunozak@gmail.com

Abstract

Societies consist of people with different characteristics such as religion, language, race, lifestyle, etc. In order for these people to live together in society, it is necessary to gain the skill of recognizing stereotypes and prejudices. With the acquisition of this skill, it will be possible to eliminate prejudices and stereotypes in the society. From this point of view, the aim of the research is to examine the students' ability to recognize stereotypes and prejudices against refugee students with whom they study together in their classrooms.

The research was carried out with a case study, one of the qualitative research designs. In the study, the criterion sample, which is one of the sample types for the study group, was determined. It was taken as a criterion for the students in the study group to have refugee students in their classes and to have studied together for at least two years. The study group consists of 10 students studying in the 5th and 6th grades in a public school in the center of Kırşehir in the 2020-2021 academic year. The data will be collected by face-to-face interviews by the researcher. As a data collection tool, a semi-structured interview form to be applied to teachers and students and two activity sheets titled "reason for the fight" and "competition" were used. Content analysis was performed on the data.

At the end of the research, it was found that the students do not have stereotypes and prejudices specific to refugee students, they are willing to develop their friendships, they are aware of the living conditions of refugees, and they are respectful to their cultures. It has been observed that the problems that refugee students experience with other students are problems that every student may encounter, and that being a refugee does not negatively affect their friendship relations. In addition, it was revealed that the students wanted to take part in in-class activities with their refugee friends, but they abstained because the language problem had a negative effect on the success in the activities.

Keywords: Stereotype, prejudice, skill, refugee students.

Giriş

İnsan doğumuyla birlikte hiç bilmediği bir ortamda yaşamaya başlar. Zaman içerisinde insan zihninde, hayata ilişkin veriler ailesi, yakınları ve girdiği çeşitli sosyal ortamlar aracılığıyla oluşur. İnsanın yaşadığı kültür kişinin hangi olayları nasıl algılayacağı ve aktaracağı konusunda etkilidir. Yaşanılan kültürde zamanla oluşan ortak deneyim ve yaşantılar insanın, olaylara bakış açısı geliştirmesinde benzer olgular oluşturmaya neden olur(Coşgun, 2004). İnsan bu olgulara göre zaman içerisinde karşılaşılan uyarıcıları kategorize ederek anlamlar çıkartır ve bazı fikirlere ulaşır(Harlak,2000). Bu fikirler insanları çeşitli sınıflara bölmek için ve çevreyi anlamada kullanılan genellikle yanlış kemikleşmiş formlar şeklinde olduğu zaman kalıp yargılar olarak tanımlanır.(Hortaçsu, 1998). Kalıp yargı önyargı ile karıştırılmakla birlikte farklı kavramlardır.

Önyargı “kişilerin bir kimse veya bir şeyle ilgili olarak belirli şart, olay ve görüntülere dayanarak önceden edinilmiş olumlu veya olumsuz yargı, peşin hüküm” olarak tanımlanmaktadır(TDK,2021). Önyargı bir tutumdur. Kalıp yargı ise bu tutumu gösterme gerekçesi olarak tutumu yönelttiğimiz kişi, grup yada nesnelere yüklediğimiz özelliklerdir. Örneğin sıcak ülkelerin insanları sıcakkanlıdır. Bir kalıp yargı ifadesi iken bu kalıp yargıya dayanarak soğuk ülkeden olan insanlara mesafeli yaklaşmak bir önyargıdır(Kağıtçıbaşı, 2003).

Kalıp yargı ve önyargılar cinsiyet, dil, kültür, din, engellilik durumu gibi çeşitli sebeplerden kaynaklı oluşmaktadır. Cinsiyete dayalı ayrımcılık kadın ve erkeğe toplumlarda yüklenen rollerde kendini göstermektedir. Erkek çalışan evinin geçimini sağlayan bir rolde, kadın ise evin içinde ailesine bakan ve çocuklarının ihtiyaçlarını karşılayan bir konumdadır (Külahçı, 1989).Bu kalıp yargıların çocuklarda cinsiyete bağlı olarak kendini gösterebilmekte ve kentete yaşayan çocuklarda köyde yaşayanlara göre cinsiyete göre kalıp yargıların daha fazla olduğu görülmektedir (Bağçeli, 2008). Kadınların “erkeklerden farklı olduğu” kalıp yargısı mesleki yaşamda kadınları olumsuz etkilemektedir. Kadınların üst düzey yöneticilik yeteneklerinin yeterli olmadığı düşüncesini ortaya çıkarmaktadır buda kadının kariyer yapmasının önünde engel oluşturmaktadır.(Porat, 1991). Kalıp yargı ve ön yargılara maruz kalan bir grupta engellilerdir. Ülkemizde, Aile Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı’na (2020) göre toplam nüfusun %6.5 engelli bireylerden oluşmaktadır. Bunların %5.9 erkek %7.9’u kadındır. Toplam engelliler içerisinde %7’si 3-19 yaş aralığındaki eğitim çağındaki öğrencilerdir. Mamatoğlu ve Tasa (2018) toplumdaki önyargı ve ayrımcılık gibi olumsuz tutumların engelli bireylerin toplumla kaynaşmasına engel olduğunu ve engelli bireylerin toplumdaki diğer bireylerle temasının yetersiz olmasının bu duruma yol açtığını bekitmiştir. Uzun ve Bütün (2016) Suriyeli öğrencilerin toplumda dil sorunu ve uyum problemleri sebebiyle okul devamlılıklarının olumsuz etkilendiği arkadaşları tarafından dışlandıkları ve savaştan kaçan çocukların psikolojik problemler yaşadıklarını vurgulamıştır.

Literatürde, kalıp yargı ve ön yargı kavramlarının toplumsal cinsiyet, engellilik, dil, millet ve mülteciler açısından ele alınarak yaşanan sorunlara değinilen araştırmaların olduğu ve kalıp yargılara ilişkin çalışmalarda materyal incelemesi yapılarak kalıp yargı unsurlarının olup olmadığının araştırıldığı görülmüştür. Araştırmamızın odak noktasını oluşturması münasebetiyle burada mültecilere yönelik yapılan araştırmalara yer verilmiştir.

Mültecilere yönelik yapılan araştırmalarda araştırmalar da mültecilere karşı bir ön yargı ve kalıp yargının olduğu belirtilmiştir. Bu durumun mültecilerin eğitim, sağlık, sosyal hizmetlerden yararlanma durumlarında sorunlar yaşamasına sebep olduğu ortaya konmuştur(Ünal,2014; Güven, Karaağaç, 2019;Tosun, Yorulmaz, Tekin, 2018;Altıntaş, 2018;Akbulut,2020). Güvenç ve Karaağaç (2019) resmi ilkokullarda mülteci öğrencilerin sorunlarını inceledikleri araştırmalarında mülteci öğrencilerin sınıf içi uyumunu etkileyen faktörlerden birinin dil olduğunu ifade etmişlerdir. Az sayıdaki öğrencinin Suriyeli öğrencileri karşı başlarda önyargılı ve dışlayıcı olduğunu fakat dilin gelişimi ile birlikte ve öğretmenin gayretiyle öğrenciler arasında olumlu tutum gelişerek önyargı ve dışlayıcı tutumun yerini destekleyici ve paylaşımcı bir tutum aldığı vurgulanmıştır. Özdemir (2016)Öğrencilerin okul iklimine yönelik görüşlerini incelediği araştırmasında da benzer sonuçlara ulaşmış öğrenciler arasındaki ilk zamanlarda oluşan önyargı ve gruplaşmanın zaman içerisinde sona erdiğini paylaşma ve yardımlaşmaya dönüştüğünü ortaya koymuştur.

Literatür taraması sonucu kalıp yargı ve ön yargıları fark etme becerisini mülteci öğrenciler üzerinden ele alan çalışmaların yetersiz olduğu görülmüştür. Literatürde yapılan araştırmalar kalıp yargı ve ön yargının çeşitli toplumsal alanlardaki etkilerini ele almaktadır. Fakat öğrencilerin ön yargı ve kalıp yargıyı fark etme becerilerini konu alan araştırmalar yetersizdir. Bu açıdan çalışmamız alandaki bu boşluğu dolduracak ve ön yargı ve kalıp yargıyı fark etme becerisine yönelik yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın amacı öğrencilerin sınıflarında birlikte öğrenim gördükleri mülteci öğrencilere karşı kalıp yargı ve önyargılarını fark etme becerilerinin incelenmesidir. Araştırma sınıflarında mülteci arkadaşları bulunan öğrencilerin arkadaşlarına karşı kalıp yargılarını ve ön yargılarını far etmelerini sağlamsı açısından önemlidir. Ön yargı ve kalıp yargıların fark edilmesi göçmen öğrencilerin olduğu sınıflarda sınıf atmosferini ve arkadaşlık ilişkilerini olumlu etkileyecektir. Ayrıca araştırma kalıp yargı

ve ön yargıyı fark etme becerisi konulu yapılacak olan diğer araştırmalara katkı sağlaması açısından da önem taşımaktadır.

Problem ve Alt Problemler: Ortaokul öğrencilerinin mülteci çocuklar özelinde kalıp yargı ve önyargıyı fark etme becerileri nasıldır? Araştırmaya ilişkin alt problemler:

- 1- Ortaokul öğrencilerinin mülteci öğrencilere karşı kalıp yargı ve önyargıları nelerdir?
- 2- Ortaokul öğrencilerinin mülteci öğrencilere karşı kalıp yargı ve önyargıları arkadaşlık ilişkilerini nasıl etkilemektedir?
- 3- Ortaokul öğrencilerinin mülteci öğrencilere karşı kalıp yargı ve önyargıları eğitim öğretim faaliyetlerini nasıl etkilemektedir? Şeklindedir.

Yöntem

Araştırmada ortaokul öğrencilerinin mülteci sınıf arkadaşlarına karşı ön yargı ve kalıp yargılarının neler olduğu, bu yargıların öğrencilerin arkadaşlık ilişkileri, davranışları, eğitim faaliyetleri, okul ve sınıf kurallarına uyma durumlarını nasıl etkilediği incelenmektedir. Ayrıca araştırma, öğrencilerin mülteci sınıf arkadaşlarına yönelik ön yargı ve kalıp yargıyı fark etme durumlarını derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle araştırmanın doğasına uygun olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma insanların veya grupların topluma yada kişiye ait sorunlara yükledikleri anlamları anlamaya çalışan araştırmalardır (Creswell, 2020). Ayrıca nitel araştırmalarda gözlem, doküman inceleme, görüşme gibi yöntemler kullanılarak olaylar doğal ortamında, gerçekçi ve bütüncül bir yaklaşımla incelenir (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Araştırmada üzerinde çalışılan konunun ne olduğu ve nasıl ortaya konduğuna ilişkin derinlemesine bir inceleme yapılacak olması durum çalışması deseninin seçilmesine neden olmuştur. Şöyle ki; durum çalışmasının diğer araştırma desenlerinden ayrılan yanı “ne” ve “niçin” soruları temel alınarak araştırmacının kontrolünde bulunmayan bir olayı yada olguyu derinlemesine araştırmaya uygun olmasıdır. (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Çalışma Grubu

Çalışma grubu amaçlı örneklem türlerinden ölçüt örnekleme belirlenmiştir. Amaçlı örnekler çalışmanın amacına bağlı olarak belirlenen belli özellikleri taşıyan katılımcıların seçildiği örneklem türüdür. Örnekleme çalışmaya dâhil edilen kişiler önceden ölçütler belirlenerek seçiliyor ise ölçüt örnekleme kullanılması uygundur (Büyüköztürk v.d, 2016). Çalışma grubunun belirlenmesinde çalışmaya katılacak öğrencilerin sınıfında mülteci öğrencilerin bulunması ve en az iki yıl boyunca mülteci öğrencilerle eğitim almış olmaları ölçütü aranmıştır. Bu sebepten ölçüt örnekleme kullanımı uygun görülmüştür. Çalışma grubundaki öğrencilerin eğitim gördükleri okul, sosyo-ekonomik düzey olarak düşük ve orta haldeki ailelerin bulunduğu bir muhtedir. Okulda taşınmalı eğitim yapılmaktadır. Okula 4 farklı köyden öğrenci gelmekte aynı zamanda merkezde yaşayan öğrencilerde bulunmaktadır. Okulda mülteci öğrencilerde eğitim almaktadır. Çalışma grubu bir devlet okulunda sınıfında mülteci öğrenci bulunan 5. ve 6. Sınıfta eğitim gören 10 öğrenciden oluşmaktadır. Çalışma grubunda yer alan öğrencilerin cinsiyete ve sınıf seviyesine göre dağılımı tabloda verilmiştir.

SINIF	CİNSİYET	TOPLAM
5	3 kız 2 erkek	5 öğrenci
6	3 kız 2 erkek	5 öğrenci
5.6. sınıflar	6 kız 4erkek	10 öğrenci

Öğrencilerin demografik bilgileri şöyle özetlenebilir: Öğrencilerin 6’sıköyde 4’ü şehirde yaşamaktadır. Öğrencilerden 7’sinin velisi ortaokul ve lise mezunu diğer 2’sinin ilköğretim, 2’sinin yüksek okul mezunudur. Gelir düzeyi olarak düşük ve orta düzeyde gelire sahip ailelerden gelen çocuklardır. Köyde yaşayan çocukların velisi çiftçilikle uğraşmaktadır. Şehir merkezindeki

öğrencilerden 2'sinin babası serbest meslek, 2'si işçidir. Çalışmada araştırma grubunda yer alan öğrencilerin öğretmenleri de katılmış ve görüşleri alınmıştır. Görüşü alınan öğretmenler okuldaki 5 farklı branşta görev yapan ve en az iki yıldır öğrencilere ders veren öğretmenlerdir.

Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak öğrencilere ve öğretmenlere yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır. Formda öğrencilerle ve öğretmenlerle ilgili demografik bilgilerin yer aldığı bir bölüm yer almaktadır. Öğrencilere ve öğretmenlere uygulanan yarı yapılandırılmış görüşme formlarında 4 temel soru ve bu sorulara bağlı alt sorular bulunmaktadır. Öğretmen görüşme formunda şu sorular yer almaktadır: **S-1 Sınıfınızdaki öğrencilerin mülteci arkadaşları hakkındaki düşünceleri nelerdir?**

a) Sınıfınızdaki öğrencilerin mülteci arkadaşlarının kültürleri, dilleri, fiziksel özellikleri, alışkanlıkları hakkındaki düşünceleri nelerdir? b) Sınıfınızdaki öğrencilerin mülteci arkadaşlarının Türkiye'deki yaşantıları hakkındaki düşünceleri nelerdir? **S-2 Sınıfınızdaki öğrencilerin mülteci öğrencilerle arkadaşlık ilişkileri nasıldır?** a) Sınıfınızdaki öğrencilerin mülteci öğrencilerinizle arkadaşlık ilişkileri geliştirme isteği hakkındaki düşünceleriniz nelerdir? b) Sınıfınızdaki öğrencilerin mülteci öğrencilerinizle arkadaşlık ilişkilerini etkileyecek durumlar hakkındaki düşünceleriniz nelerdir? c) Sınıfınızdaki öğrencilerin mülteci öğrencilerle arkadaş olması sınıftaki diğer arkadaşlık ilişkilerini nasıl etkiliyor? **S-3 Öğrencilerinizin mülteci sınıf arkadaşlarıyla sınıf içi eğitim faaliyetlerinde görev alma konusundaki düşünceleri nelerdir.** a) Öğrencileriniz mülteci sınıf arkadaşlarıyla sınıf içi eğitim faaliyetlerinde görev aldığında yürütülen faaliyetin başarısı hakkındaki düşünceleri nelerdir? b) Öğrencileriniz mülteci sınıf arkadaşlarıyla sınıf içi eğitim faaliyetlerinde görev aldığında mülteci arkadaşlarının faaliyete katkısı hakkında ki düşünceleri nelerdir?

Öğrenci görüşme formunda şu sorular yer almaktadır: **S-1 Mülteci sınıf arkadaşlarımız hakkında düşünceleriniz nelerdir?** a) Sınıfınızdaki mülteci arkadaşlarımızın kültürleri, dilleri, fiziksel özellikleri, alışkanlıkları hakkındaki düşünceleriniz nelerdir? b) Sınıfınızdaki mülteci arkadaşlarımızın Türkiye'deki yaşamaları ve yaşam şartları hakkındaki düşünceleriniz nelerdir? **S-2 Sınıfınızdaki mülteci öğrencilerle arkadaşlık ilişkileriniz nasıldır?** a) Sınıfınızdaki mülteci öğrencilerle arkadaşlık ilişkileri geliştirme isteğiniz hakkındaki düşünceleriniz nelerdir? b) Sınıfınızdaki mülteci öğrencilerle arkadaşlık ilişkilerinizi etkileyecek durumlar hakkındaki düşünceleriniz nelerdir? c) Sınıfınızdaki mülteci öğrencilerle ilişkileriniz diğer sınıf arkadaşlarımızla olan ilişkilerinizi nasıl etkiliyor? **S-3 Mülteci sınıf arkadaşlarımızla sınıf içi eğitim faaliyetlerinde görev alma konusundaki düşünceleriniz nelerdir.** a) Mülteci sınıf arkadaşlarımızla sınıf içi eğitim faaliyetlerinde görev aldığınızda yürütülen faaliyetin başarısı hakkındaki düşünceleriniz nelerdir? b) Mülteci sınıf arkadaşlarımızla sınıf içi eğitim faaliyetlerinde görev aldığınızda mülteci arkadaşlarımızın faaliyete katkısı hakkında ki düşünceleriniz nelerdir?

Veri toplama aracı olarak ayrıca öğrencilere “ Kavganın nedeni”, ve “ Yarışma” başlıklı 2 etkinlik uygulanmıştır. Etkinliklerin genel içeriği şu şekildedir.

“Kavganın nedeni” başlıklı etkinlikte öğrencilere kavga eden iki çocuk görseli gösterilerek şu sorular yöneltilmiştir:

Görseldeki iki öğrenci bir sebepten dolayı kavga etmektedir. Bu çocuklardan biri göçmen bir öğrenci olabilir mi? Neden

Öğrencilerin kavga etme sebepleri neler olabilir?
Sorunlarına başka nasıl çözüm bulabilirlerdi?

“Yarışma” başlıklı etkinlik: Okulda sınıflar arası bilgi yarışması yapılacaktır. Farklı şubelerden 3 grup yarışmaktadır. Gruplarda üçer öğrenci vardır. A grubunda mülteci öğrenci yoktur. B grubunda 1 mülteci öğrenci bulunmaktadır. C grubunda 2 mülteci öğrenci bulunmaktadır.

Siz hangi grupta yer almak isterdiniz? Neden

Sizce bu yarışmanın birincisi, ikincisi ve üçüncüsü hangi gruplardır? Neden

Veri toplama aracı oluşturma sürecinde beş alan uzmanı ve iki Türkçe öğretmenin görüşünden faydalanılmış ve düzeltmelere gidilmiştir. Ayrıca veri toplama araçları üç öğrenci ve üç öğretmen üzerinde uygulanarak pilot çalışması yapılmıştır.

Veri Analizi

Araştırma verileri transkript, kodlama, kodların birleştirilmesiyle temalar oluşturma, veriyi tablolar ve şekillerle sunma (Creswell, 2020) aşamaları takip edilerek analiz edilecektir. Verilere içerik analizi uygulanacaktır. İçerik analizinde temel amaç toplanan verileri açıklayabilecek kavramlar ve ilişkiler oluşturmaktır. Bu amaçla elde edilen veriler bir kavram çerçevesine toplanması daha sonra bu kavramların düzenlenerek uygun açıklayıcı temaların oluşturulması gereklidir (Yıldırım, Şimşek, 2016).

Çalışma verilerinin dökümü yapılarak her öğrencinin görüşme sorularına ve etkinlik yapraklarına verdiği cevaplar ayrı ayrı toplanarak veri havuz oluşturulmuştur. Veri havuzundaki bilgiler katılımcı teyidine sunulmuş ve uygun bulunmuştur. Daha sonra veri havuzundan sorulara ilişkin kodlar belirlenmiş bu kodlar ilgili kategoriler altında toplanmıştır. Kategoriler birleştirilmesi ile temalara ulaşılmıştır. Bu aşamalar görüşme ve etkinlik yaprakları sonucu elde edilen her iki veride de uygulanmıştır. Ayrıca öğretmenlerden elde edilen veriler direk alıntı yapılarak sunulmuştur. Veri analizi sürecinde kodların belirlenmesi tema ve kategorilerin oluşturulmasında uzman görüşüne başvurulmuştur.

Geçerlik

Araştırmada iç geçerliği sağlamak için katılımcı teyidi ve uzman görüşüne başvurulmuştur. Görüşme sürecinde etkileşimin uzun süreli gerçekleşmesine özen gösterilmiş ve samimi bir görüşme ortamı sağlanmıştır. Araştırmacının öğrencilerin öğretmeni olması bu ortamın oluşmasına olumlu katkı sağlamış ve iç geçerliliği arttırmıştır. Araştırmada veri toplanması öğrenci, öğretmen görüşleri ve 2 farklı etkinlik uygulaması şeklinde toplanmıştır. Veriler çeşitli kaynaklardan elde edilerek veri kaynağında çeşitleme sağlanmıştır.

Araştırmada dış geçerliği sağlamak için araştırma grubunu belirlemede ölçüt örneklem kullanılmış ve araştırma konusunu temsil edecek ölçütler oluşturularak çalışma grubu belirlenmiştir. Çalışma grubunun özellikleri hakkında ve araştırma yapılan mekân hakkında detaylı bir betimleme yapılmıştır. Ayrıca araştırma süreci, verilerin analizi, bulgulara ulaşılması detaylı olarak aktarılmıştır.

Güvenirlilik

İç güvenirliliği sağlamak için veri toplama araçlarının oluşturulması ve araştırmanın amacına uygunluğuna dikkat edilmiş ve veri toplama aracı oluşturulurken uzman görüşüne başvurulmuştur. Veri toplama aracına pilot uygulama yapılmış ve dönütlere göre düzenlemelere gidilmiştir. Ayrıca verilerin analizinin uygunluğu ile sonuç ve öneriler kısmının verilere uygunluğu ve tutanlığına dikkat edilmiş her aşama için ayrı ayrı uzman görüşüne başvurulmuştur.

Dış güvenirliliği sağlamak için katılımcı teyidine başvurulmuş verilerin ve araştırma sonucunun görüşlerini yansıtıp yansıtmadığı sorulmuştur. Ayrıca başka bir uzman tarafından araştırmanın ham verileri ile sonucun teyit edilmesi sağlanmıştır.

Araştırmacının Rolü

Araştırmacı araştırmanın uygulanacağı okulda görev yapmakta ve araştırmaya katılan öğrencilerin sosyal bilgiler öğretmenidir. Bu sebeple araştırma süreci öncesinde de öğrencileri iyi tanımaktadır. Bu sayede araştırmada verilerin toplanması, yorumlanması ve verileri anlamlandırılmasında avantajlı konumdadır. Öğretmenin öğrencilere açık fikirli anlayışlı tutumu öğrencilerin fikirlerini açıkça söylemelerinde, araştırma sürecinde öğrencilerle samimi bir ortamda

araştırmanın yürütülmesinin yanın da araştırmanın objektif bir yaklaşımla sürdürülmesine de olumlu katkı sağlamıştır. Öğretmenlerle yapılacak görüşmeler öğretmen odasında doğal bir atmosferde gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı aynı zamanda aynı okulda görev yapan bir öğretmen olduğundan meslektaşlarını iyi tanınması araştırmada veri toplama sürecini olumlu etkilemiştir. Araştırmacı için çalışmada veri toplanacak kişilerin kendi öğrencileri ve meslektaşlarından oluşması verilerin toplanması ve teyit ettirilmesi aşamasında ayrıca araştırma sürecinde katılımcı görüşüne tekrar ihtiyaç duyulması durumunda da kolaylık sağlamıştır.

Bulgular

Birinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

“Ortaokul öğrencilerinin mülteci öğrencilere karşı kalıp yargı ve önyargıları nelerdir?”

Birinci alt probleme ilişkin öğrencilere yöneltilen sorular şunlardır: “**Mülteci sınıf arkadaşlarınız hakkında düşünceleriniz nelerdir?**”

a) Sınıfınızdaki mülteci arkadaşlarınızın kültürleri, dilleri, fiziksel özellikleri, alışkanlıkları hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

b) Sınıfınızdaki mülteci arkadaşlarınızın Türkiye’de yaşamaları ve yaşam şartları hakkındaki düşünceleriniz nelerdir? Elde edilen veriler aşağıda tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: 1. Alt problem ilişkin bulgular

Temalar	Kategoriler	Kodlar	Örnek ifadeler	Katılımcılar
Mülteci öğrenciler e genel bakış	Kültür	Farklı bulma, Kültür farklılığını sorun etmeme	(Mehmet)Kültürleri bizden farklı olabilir bu benim için sorun değil.	Ayşe, Mehmet
		Dini açıdan benzerlikler, genel olarak benzerlik,	(Hacer)Sınıftakilerin kültürleri bize benziyor. Onlarda Müslüman bizim gibi	Hacer, Nisa, Buse, Nehir, Süleyman, Gürkan
		Kültürlerinin bilinmemesi	(Yusuf) . Kültürlerini pek bilmiyorum bizim mahallede değiller okula uzak oturuyor ikisi de	Sude, Yusuf
Dil	Dil	Farklı, anlaşılmıyor,	(Sude)Kültürleri bilmiyorum ama dilleri farklı geliyor. Bizimle Türkçe konuşuyorlar ama Türkçeleri de bizimkinden farklı geliyor.	Mehmet, Sude Yusuf, Buse,
		Garip geliyordu, zamanla alıştık,	(Nisa)Farklı konuşuyorlar ama	Gürkan,

		anlaşıyoruz. Dillerini önce çok garipsedim ama şimdi alıştım.	Süleyman, Nisa
	Herkesin dili kendine güzel,	(Nehir)Dilleri bizden farklı ama herkesin dili kendine güzel gelir.	Hacer, Ayşe, Nehir
Fiziksel özellikler	Bizim gibiler, Farklı değiller	(Süleyman)Görünüşle ri farklı değil bize benziyor.	Mehmet, Sude Yusuf, Buse, Gürkan, Süleyman, Nisa Hacer, Ayşe, Nehir
Türkiye'deki yaşamları	Zor şartlarda yaşıyorlar, Savaştan kaçtılar, gelmeselerdi ölebilirdi, İnsanlar yardım ediyor, Savaş bitince dönerler	(Buse)Türkiye'de yaşamları normal biraz zor şartlardalar ama yardım ediyoruz elimizden geldiği kadar. Türkiye'de yaşamları savaş sebebiyle gelmek zorunda kaldılar yoksa bombalardan ölebilirdi. Kendi canlarını kurtarmak için geldiler. Savaş bitince de dönerler diye düşünüyorum.	Mehmet, Sude Yusuf, Buse, Gürkan, Süleyman, Nisa Hacer, Ayşe, Nehir

Öğrenci cevaplarından alınan veriler “kültür dil fiziksel özellikler ve Türkiye'deki yaşam” kategorilerinde toplanmış ve bu kategoriler “ mülteci öğrencilere genel bakış” teması altında birleştirilmiştir. Öğrenci cevapları incelendiğinde öğrencilerin çoğunluğu kültürel açıdan mültecileri farklı bulmadıklarını ve dini inancın aynı olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca bazı öğrencilerin mültecilerin kültürüne uzak olduğu ve bilmedikleri, kültürlerinin farklı bulunduğu ve bu farklılığın doğal karşılandığı ifade edilmiştir. Dil özellikleri açısından verilen cevaplardan öğrenciler mülteci öğrencilerin diline anlamadıklarını, onların Türkçe öğrenmesi ile iletişim kurabildiklerini, dillerini önceleri garip karşıladıklarını fakat zamanla alıştıklarını, , dil açısından oluşan farklılıklara anlayışlı olduklarını ifade etmişlerdir. Fiziksel özellikleri açısından mülteci öğrenciler arkadaşları tarafından farklı bulunmamış diğer öğrencilerle benzer oldukları ifade edilmiştir. Türkiye'deki yaşamlar açısından zor şartlarda yaşadıklarını, yardım yapıldığı, Türkiye'ye savaştan kaçtıkları için geldikleri ve savaş bitiminde döneceklerini dair düşünceler ifade edilmiştir. Öğrencilerin soruya ilişkin ifadelerine bakıldığında mülteci öğrencilere ilişkin düşüncelerinde önyargı ve kalıp yargıların olmadığı görülmektedir.

Alt probleme ilişkin öğretmenlerin görüşlerine başvurulmuştur. Öğretmen görüşlerinde öğrencilerden elde edilen dolgularım destekler nitelikte olduğu görülmüştür. Öğretmen görüşleri direkt alıntı yapılarak aşağıda sunulmuştur.

FÖ “Mülteci arkadaşlarıyla araları iyi sıkıntı yaşamıyorlar. Yaşanan sıkıntılar diğer öğrencilerle yaşadıklarından farklı değil. Onların yaşamlarını zor buluyorlar. Kültürel olarak bir çatışma yaşamıyorlar gördüğüm kadarıyla onların yaşamlarının zorluğunun farkındalar.”

SÖ “Öğrencilerin mülteci öğrencilerle arkadaşlıkları iyi sorun yaşanmıyor. Öğrenciler arasında ufak tefek sorunlar olabiliyor. Bu mülteci olmalarına özel değil diğer öğrencilerle de aynı sorunları yaşayabiliyorlar. Sıradan sorunlar bunlar oyunda teneffüste yaşanan sorunlar gibi. Kültürleriyle ilişkide sorun yaşanmıyor öğrenciler arasında ve arkadaşlarının yaşam şartlarının zorluğunu biliyorlar onlara yardımcı olmaya çalışıyorlar.”

BÖ “Beden eğitimi öğretmeni olduğum için benim dersimde grupla yapılan etkinlikler oluyor. Öğrenciler benim dersimde ve genel anlamda gözlediğim kadarıyla mülteci arkadaşlarıyla birlikte oyun oynamak onları kabullenme konusunda sorun yaşamıyorlar. Arkadaşlık ilişkileri iyi. Kültürleriyle ilgili bir sorunla karşılaşmadım. Mültecilerin yaşamları hakkında bilgi sahibiler arkadaşlarının yaşam koşullarının zorluğunu biliyorlar.”

Ayrıca **MÖ** ve **TÖ** isimli öğretmenleri de benzer görüşler ifade etmişlerdir.

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

“Ortaokul öğrencilerinin mülteci öğrencilere karşı kalıp yargı ve önyargıları arkadaşlık ilişkilerini nasıl etkiliyor?”

İkinci alt probleme ilişkin öğrencilere yöneltilen sorular şunlardır: **“Sınıfınızdaki mülteci öğrencilerle arkadaşlık ilişkileriniz hakkında neler söyleyebilirsiniz?”**

a) Sınıfınızdaki mülteci öğrencilerle arkadaşlık ilişkileri geliştirme isteğiniz hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

b) Sınıfınızdaki mülteci öğrencilerle arkadaşlık ilişkilerinizi etkileyecek durumlar hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

c) Sınıfınızdaki mülteci öğrencilerle ilişkileriniz diğer sınıf arkadaşlarımızla olan ilişkilerinizi nasıl etkiliyor? Elde edilen veriler aşağıda tablo2’de sunulmuştur.

Temalar	Kategoriler	Kodlar	Örnek ifadeler	Katılımcılar
Arkadaşlık ilişkisi	Olumlu bakış	Sorun yaşamıyorum, geliştirmek isterim, daha iyi olmasını isterim, olumsuzluklar yaşamadık	(Yusuf) Mülteci arkadaşlarımızla genelde iyi anlaşıyoruz. Arkadaşlığımızın daha iyi olmasını isterim.	Mehmet, Sude Yusuf, Buse, Gürkan, Süleyman, Nisa Hacer, Ayşe, Nehir
		Tartışma nedenleri	Kavga etme, oyun kurallarına uymama, oyun oynamama,	(Gürkan)Arkadaşlık ilişkilerimizi bozan şeyler benimle kavga ederlerse oyunda kurallara uymazlarsa arkadaşlığımız bozulabilir
		Arkadan konuşma, Yalan söyleme, İstenmeyen şekilde davranma,	(Sude)Arkadaşlığımızı bana yalan söylerlerse arkadaşlarımla aramı bozarlarsa iyi olmaz.	Hacer, Sude, Ayşe, Nisa, Nehir, Buse
	Sınıf içi arkadaşlığa	Arkadaşlıklarımı etkilemiyor,	(Ayşe)Benimle oynamak benim	Mehmet, Sude Yusuf, Buse,

etkisi	herkesle arkadaş sevmediğim hareketler Gürkan, olabilirim, sınıfta yaparlarsa arkadaşlığımız Süleyman, Nisa herkes birbiriyle bozulur. Hacer, Ayşe, arkadaş. arkadaş. Nehir
---------------	--

Öğrencilerin verdikleri cevaplar “olumlu bakış, tartışma nedenleri, sınıfça arkadaşlığa etki” kategorileri altında toplanmıştır. bu kategoriler “arkadaşlık ilişkisi” teması altında birleştirilmiştir. Öğrenci cevapları incelendiğinde öğrencilerin sınıf arkadaşlarıyla arkadaşlık ilişkilerini geliştirme açısından istekli oldukları görülmektedir. Ayrıca arkadaşlık ilişkilerini etkileyen sebepler arasında kavga etme, oyun kurallarına uymama, Yalan söyleme, istenmeyen hareketler yapma gibi sebepler sıralanmıştır. Sınıf içi arkadaşlık ilişkilerinin mülteci öğrencilerle ilişkilerden olumsuz etkilenmedi mültecilerle arkadaş olan öğrencilerin sınıftaki diğer öğrencilerle de arkadaş olabildikleri görülmektedir. Sorulara verilen yanıtlara göre öğrencilerin mülteci arkadaşlarıyla ilişkilerinden Önyargı ve kalıp yargı yansıtan durumların olmadı görülmektedir sorun olabilecek durumlar arasında mülteci olmayan arkadaşlarla da yaşanabilecek sorunlar sayılmıştır.

2. alt probleme ilişkin öğretmenlerinde görüşleri alınmıştır. Öğretmen görüşlerinin de öğrencilerle benzerlik gösterdiği görülmektedir. Öğretmenlerin görüşleri direkt alıntı yapılarak aşağıda verilmiştir.

MÖ “İyi Arkadaşlar arkadaşlıklarını da geliştirme konusunda hevesliler herhangi bir ön yargılı davranışla karşılaşmadım bu konuda. Bazen tartışıyorlar tartıştıkları konular oyunla alakalı oluyor genelde yada biri diğerinin eşyasına zarar veriyor. Bu tarz sorunlardan arkadaşlıkları etkileniyor. Küsüyorlar birbirlerine kısa süre sonra barışıp teneffüste birlikte oynuyorlar. Mülteci öğrencilerle arkadaş olmak sınıfta yadırganmıyor. Çünkü sınıftaki herkes arkadaş mülteci öğrencilerle yani bir öğrencinin mülteci öğrenciyle arkadaş olması diğer arkadaş ilişkilerini etkilemiyor.”

TÖ “Mülteci öğrencilerle arkadaşlık ilişkileri iyi. Arkadaşlıklarını geliştirmek içinde istekliler. Arkadaşlıklarını etkileyecek olumsuz durumlar pek yaşanmıyor. Arada bir tartışmalar oluyor ama çok önemli konular değil olabilecek basit tartışmalar. Oyunda anlaşamam vs. Mülteci öğrencilerle arkadaş olmak sınıftaki diğer arkadaşlık ilişkilerini etkilemiyor. Zaten mülteci öğrenciler sınıfta kabullenilmiş.”

Ayrıca **BÖ**, **SÖ** ve **FÖ** isimli öğretmenler de benzer görüşler ifade etmişlerdir.

İkinci Alt Probleme Yönelik Uygulanan Etkinlik Bulguları

“Kavganın nedeni” başlıklı etkinlikte öğrencilere kavga eden iki çocuk görseli gösterilerek şu sorular yöneltmiştir:

Görseldeki iki öğrenci bir sebepten dolayı kavga etmektedir. Bu çocuklardan biri göçmen bir öğrenci olabilir mi? Neden

Öğrencilerin kavga etme sebepleri neler olabilir?

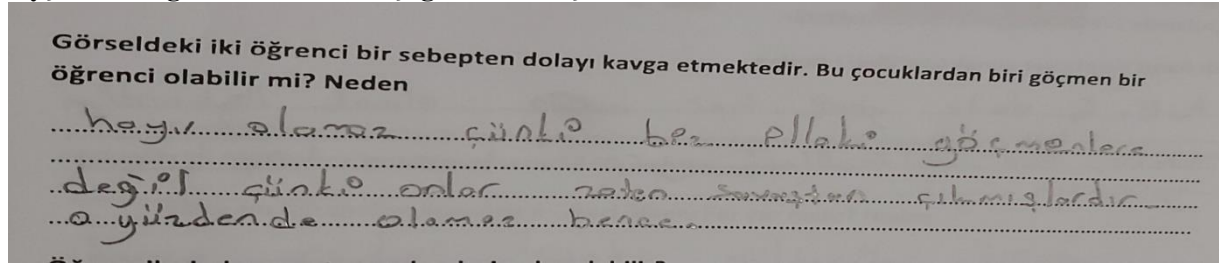
Sorunlarına başka nasıl çözüm bulabilirlerdi?

“Görseldeki iki öğrenci bir sebepten dolayı kavga etmektedir. Bu çocuklardan biri göçmen bir öğrenci olabilir mi? Neden” sorusuna yönelik bulgular tabloda verilmiştir.

Temalar	Kategoriler	Kodlar	Katılımcılar
Olabilir	Göçmen olabileceğini düşünme nedenleri	Türkçe bilmedikleri için anlaşamama, Bazılarının Suriyelileri sevmemesi, kuralları bilmemeleri, iftira atılması	Mehmet, Sude Yusuf, Buse, Gürkan, Süleyman, Nisa Hacer, Nehir
Olamaz	Göçmen olamayacağını düşünme nedeni	Savaştan kaçmaları	Ayşe

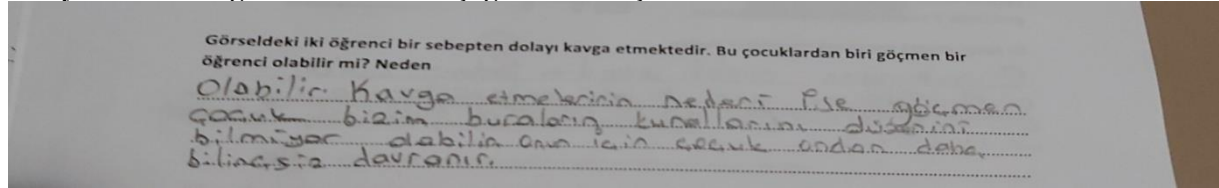
Öğrencilerin Verdiği cevaplardan öğrencilerden birinin mülteci olabileceğini düşünen öğrencilerin çoğunlukta olduğunu, öğrencilerin böyle düşünmesin de mültecilerin Türkçeyi bilmemelerinden kaynaklı iletişim sorunları, kuralları bilmemeleri, iftira atılması ve bazı kişilerin Suriyelilere karşı olan olumsuz tutumunun etkili oldu görülmektedir. Kavga eden öğrencilerden birinin Göçmen olmayacağını düşünen öğrencinin bunu düşünme sebebi mültecilerin savaştan kaçmış olması ve kavga etmeyeceklerini düşünmesidir. Bu sonuçlara göre öğrencilerin mülteci öğrencilere yönelik yaklaşımında olumsuz bir tutum olmadığı, öğrencilerden birinin mülteci olabileceğini düşünmelerinin sebeplerinin mültecilerin başka bir ülkede yaşamalarından kaynaklı sorunların olduğu ifade edilmiştir. Suriyelilere karşı bazı kişilerin olumsuz tutumlarının olduğu konusunda öğrencilerde farkındalık oluştuğu görülmektedir.

Ayşe isimli öğrencinin cevabı aşağıda verilmiştir.

“Hayır olamaz çünkü biz illaki göçmenleri değil Çünkü onlar zaten savaştan çıkmışlardır. O yüzden olamaz bence”

Süleyman isimli öğrencinin cevabı aşağıda verilmiştir.

“Olabilir Kavga etmelerinin nedeni ise göçmen çocuk bizim buraların kurallarını düzenini bilmiyor olabilir. Onun için çocuk ondan daha bilinçsiz davranır”

“Göçmen öğrenciyle kavga etme sebepleri neler olabilir?” sorusuna yönelik bulgular

Kavga eden öğrencilerden biri göçmen olabilir diyenlerin kavga etme nedenleri tabloda sunulmuştur.

Temalar	Kategoriler	Kodlar	Katılımcılar
Kavganın sebebi	Maddi sebepler	Eşyayı izinsiz almak, arkadaşın eşyasına zarar vermek	Nehir, Süleyman,
	İstenmeyen tutumlar	Küçük düşürücü davranmak, alay etme, iftira atılması, ters davranma	Nehir, Gürkan, Mehmet, Hacer
	İletişimsizlik	İletişim kuramama Türkçe bilmeme,	Yusuf, Sude, Nisa, Buse

Kavga edenlerden birinin mülteci öğrenci olabileceğini 9 öğrencinin verdiği cevaplar “Kavga sebebi” teması altında toplanmıştır. Cevaplar incelendiğinde öğrencilerin kavga etme nedeni olarak maddi sebepler, istenmeyen tutumlar, iletişimsizlik sebepleri ifade edilmiştir. Bu sebeplerin ortaya çıkmasında, arkadaşının eşyasına zarar verme, küçük düşürücü davranma, alay etme, iftira, Türkçe

bilmemekten dolayı anlaşamama, iletişim kuramama gibi etkenler sayılmıştır. Cevaplar değerlendirildiğinde öğrencilerin mülteci arkadaşlarının kavga etme nedenleri olarak ifade ettikleri durumlarda mülteci olmalarından kaynaklı önyargı ve kalıp yargılara dayanmadığı görülmektedir. Kavga sebeplerinin sınıftaki diğer öğrenciler için de genellenebilecek sebepler olduğu görülmektedir.

Hacer isimli öğrencinin cevabı aşağıda verilmiştir.

Öğrencilerin kavga etme sebepleri neler olabilir?
Çünkü düzene uymadığı için arkadaşının eşyasını izinsizce kullandığı için olabilir. Bayk yaparsında kavga etmiş olabilirler.

“Çünkü düzene uymadığı için arkadaşının eşyasını izinsizce kullandığı için olabilir. Böyle yapınca da kavga etmiş olabilirler”

Nehir isimli öğrencinin cevabı aşağıda verilmiştir.

Öğrencilerin kavga etme sebepleri neler olabilir?
arkadaşı birşey dediyse ondan kavga edebilir leri yada arkadaşını kalemını kırdıysa ondan da olabilir yada arkadaşlarının yanında küçük düşürdüyse ondan da olabilir yeni.

“Arkadaşı bir şey dediyse ondan kavga edebilirler yada arkadaşını kalemını kırdıysa ondan da olabilir ya da arkadaşının yanında küçük düşürdüyse ondan da olabilir.”

Buse isimli öğrencinin cevabı aşağıda verilmiştir.

Öğrencilerin kavga etme sebepleri neler olabilir?
Anlaşamama mesela Türçe bilmeyen Suriyeli Suriyese merhaba der ama Türkler anlamaya bilir ve kavga çıkar.

“Anlaşılma mesela Türkçe bilmeyen Suriyeli Suriyese merhaba der Ama Türkler anlamayabilir ve kavga çıkar.”

“Sorularına başka nasıl çözüm bulabilirlerdi?” sorusuna yönelik bulgular

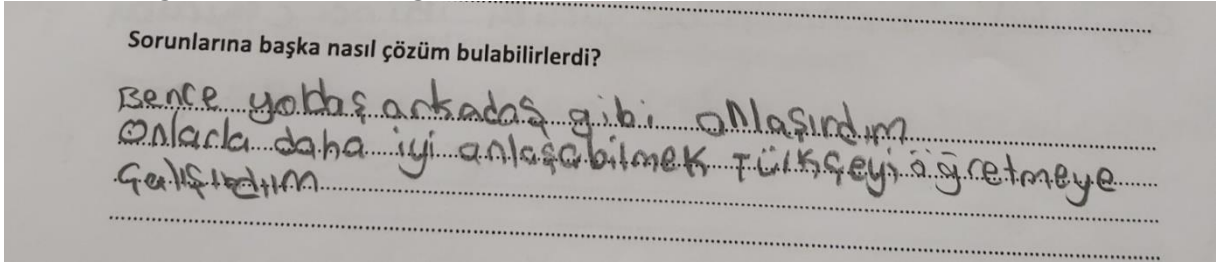
Kavga eden öğrencilerden biri göçmen olabilir diyenlerin soruna çözüm önerileri tabloda verilmiştir.

Temalar	Kategoriler	Kodlar	Katılımcılar
---------	-------------	--------	--------------

Sorunun çözümü	Uzlaşma	Konuşup anlaşma, özür dileme,	Süleyman, Nehir, Gürkan, Mehmet, Hacer, Yusuf, Buse
	Destek olma	Türkçeyi öğretme, birbirine yardım etme,	Sude, Nisa,

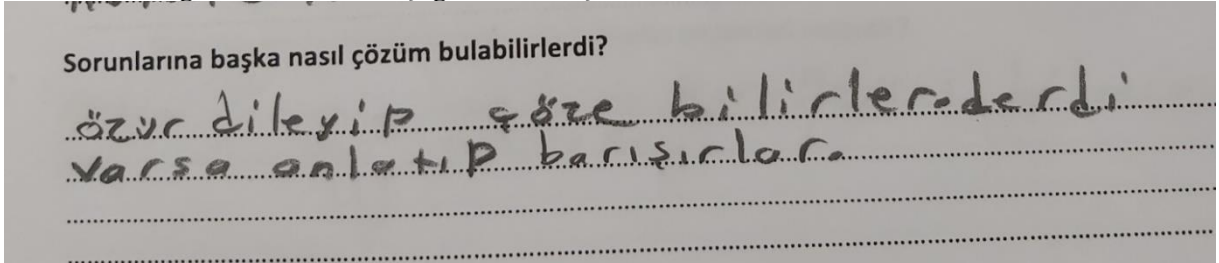
Öğrenci cevapları “sorunun çözümü” altında toplanmıştır. Cevaplar incelendiğinde öğrencilerin sorunun çözümünde uzlaşma ve destek olma yolunu tercih ettikleri görülmektedir. Bunu da konuşup anlaşarak özür dileyerek mülteci arkadaşlarına Türkçe öğretmekle birbirlerine yardım ederek yapacaklarını ifade etmişlerdir.

Nisa isimli öğrencinin cevabı aşağıda verilmiştir

“Bence yoldaş arkadaş gibi anlaşırırım onlarla da daha iyi anlaşabilmek Türkçeyi öğretmeye çalışırdım.”

Hacer isimli öğrencinin cevabı aşağıda verilmiştir.

“Özür dileyip çözebilirler. Derdi varsa anlatıp barışırlar.”

Üçüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular

“Ortaokul öğrencilerinin mülteci öğrencilere karşı kalıp yargı ve önyargıları eğitim öğretim faaliyetlerini nasıl etkiliyor?”

Üçüncü alt probleme ilişkin öğrencilere yöneltilen sorular şunlardır:

Mülteci sınıf arkadaşlarınızla sınıf içi eğitim faaliyetlerinde görev alma konusundaki düşünceleriniz nelerdir.

a) Mülteci sınıf arkadaşlarınızla sınıf içi eğitim faaliyetlerinde görev aldığınızda yürütülen faaliyetin başarısı hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

b) Mülteci sınıf arkadaşlarınızla sınıf içi eğitim faaliyetlerinde görev aldığınızda mülteci arkadaşınızın faaliyete katkısı hakkında ki düşünceleriniz nelerdir? Elde edilen veriler aşağıda tabloda sunulmuştur.

Temalar	Kategoriler	Kodlar	Örnek ifadeler	Katılımcılar
---------	-------------	--------	----------------	--------------

Eğitim faaliyetlerinde görev almak isteyenler	Katkı sağlama	Yardımcı olabilirler, Ödev ve katkı sağlarlar herkesin, görevi var, herkesin yapabileceği işler var	(Sude)Mülteci arkadaşlarımla ortak ödev almak isterim. Onlarında ödev katkısı olabilir. Herkese göre bir görev var. Onlarda yapabilecekleri şeyleri veririz. Ödevimize katkı sağlayabilirler. Ödevimizde başarılı olabilir. İyi not alabiliriz.	Gökhan, Sude Nisa Süleyman Ayşe Nehir
	Olumlu yaklaşım	destek oluruz, başarılı olabilir,,	(Gürkan)Ben görev almak isterim sorun olmaz. Onlarla yapacağımız ödevler başarılı olabilir. Sonuçta sadece onlar yok. Biz yaparız onlara yardımcı oluruz. Onların yapamadığını biz yaparız. Onların katkısı bizden az olabilir ama sonuçta ortak ödev herkes aynı notu alacak.	
Eğitim faaliyetlerinde görev almak istemeyenler	Dil becerisi	Türkçelerini Zayıf olması, güzel yazı yazamamaları,	(Mehmet)Mülteci arkadaşlarımla ortak ödev yapacak olsak onların Türkçeleri zayıf güzel yazı yazmıyorlar. Bu yüzden pek istemezdim. Çalışkan olanlarla çalışmak isterim. Bizim sınıftaki mülteci arkadaşlarımız biraz tembel ortak ödevlerde hiç karışmıyorlar. Ödevde bütün işler bize kalıyor. Ödevde güzel olmuyor. Onlarda katılsa daha güzel olur.	Mehmet, Hacer, Yusuf, Buse,
	Ders başarısı	Çalışkan olmamaları, İyi not alamayacağını düşünme		
	Ödev katkı	Ödev Katkı sağlayamamaları, iş yükünün artması,		

Öğrencilerin soruya verdiği cevaplar eğitim faaliyetlerinde “görev almak isteyenler” ve “görev almak istemeyenler” temaları altında toplanmıştır. Görev almak isteyenler teması incelendiğinde öğrencilerin eğitim etkinliklerinde mülteci öğrencileri Destek olmak istedikleri ve başarılı olacağını düşündükleri için olumlu yaklaşıtlarını görülmektedir. Ayrıca Onların da çalışmaya katkı sağlayacaklarını düşündükleri ortaya çıkmıştır. Eğitim faaliyetlerinde yer almak istemeyenler mülteci öğrencilerin Türkçe okuma, yazma ve konuşma becerilerinin zayıf olmasını bu sebeple çalışmaya katkı yapamayacaklarını, kendi iş yüklerinin artacağını ve iyi not alamayacaklarını gerekçe göstermişlerdir. Genel olarak cevaplara incelendiğinde eğitim faaliyetlerinde yer almak isteyen öğrenci çoğunluktadır. Buradan da öğrencilerin çoğunda eğitim faaliyetlerine katılma konusunda mülteci arkadaşlarına yönelik bir ön yargının ve kalıp yargının olmadığı sonucu çıkarılmaktadır.

3. alt probleme ilişkin öğretmenlerinde görüşleri alınmıştır. Öğretmen görüşlerinin de öğrencilerle benzerlik gösterdiği görülmektedir. Öğretmenlerin görüşleri direkt alıntı yapılarak aşağıda verilmiştir **TÖ**“Genelde görev alınmak isteniyor. Birlikte çalışabiliyorlar. Görev almak istemeyenler olabiliyor. Onların sebebi de mülteci öğrencilerin çalışmalarında yardımcı olamayacaklarını düşünmeleri. Çünkü

mülteci öğrenciler ders başarısı açısından zayıflar. Öğrenciler bu yüzden ödevlerin güzel alamayacağını ve iyi not alamayacaklarını düşündükleri için istemeyen olabiliyor fakat geneli istiyor.” SÖ“Öğrencilerin geneli görev almayı istiyor. İstemeyen az öğrenci ver. Bunlarda mülteci öğrencilerin ödevde yardım etmeyeceği ve bütün işleri kendileri yapacağını söyleyerek serzenişte bulunuyorlar. Çünkü mülteci öğrencilerin derslerde genel başarısı düşük. Buda onlarla yapılacak çalışmalarda öğrencilerin istememesine sebep olabiliyor. Öğrenciler ödevlerden düşük not alacaklar endişesiyle istemeyebiliyorlar.”

Ayrıca MÖ, BÖ, FÖ isimli öğretmenlerde benzer görüşler ifade etmişlerdir.

Üçüncü Alt Probleme Yönelik Uygulanan Etkinlik Bulguları

“Yarışma” başlıklı etkinlik: Okulda sınıflar arası bilgi yarışması yapılacaktır. Farklı şubelerden 3 grup yarışmaktadır. Gruplarda üçer öğrenci vardır. A grubunda mülteci öğrenci yoktur. B grubunda 1 mülteci öğrenci bulunmaktadır. C grubunda 2 mülteci öğrenci bulunmaktadır.

Siz hangi grupta yer almak isterdiniz? Neden

Sizce bu yarışmanın birincisi, ikincisi ve üçüncüsü hangi gruplardır? Neden

“Siz hangi grupta yer almak isterdiniz? Neden” sorusuna yönelik bulgular.

Temalar	Kategoriler	Kodlar	Katılımcılar
Grup tercihleri	A. grup	Tamamı Türk olması, mülteci öğrenci olmaması, anlaşmanın kolay olması	Yusuf, Nisa Mehmet
	B. grup	Yarışmada Suriyeli olması güzel olur. Farklı ülkelerden biriyle konuşup tartışmak.	Nehir, Gürkan Hacer, Buse
	C. grup	Mülteci arkadaşlarıma yardım etmek isterim. Mültecileri ayırmama, grup fark etmez mültecilerde bizim gibi insan	Sude
Hepsi			Ayşe, Süleyman

Öğrenci cevapları incelendiğinde öğrencilerin çoğunun mültecilerin olduğu b ve c grubunda yer almak istedikleri, ayrıca her üçünde de yer almak istediğini belirten 2 öğrencinin olduğu görülmektedir. A grubunda yer almak isteyen öğrencilerin sebepleri grubun Türklere oluşması ve kolay anlaşabileceklerini düşünmelidir. Öğrencilerin grup tercihleri dikkate alındığında çoğunun eğitim faaliyetlerinde mültecilere karşı önyargılı bir yaklaşımda olmadığını görmektedir.

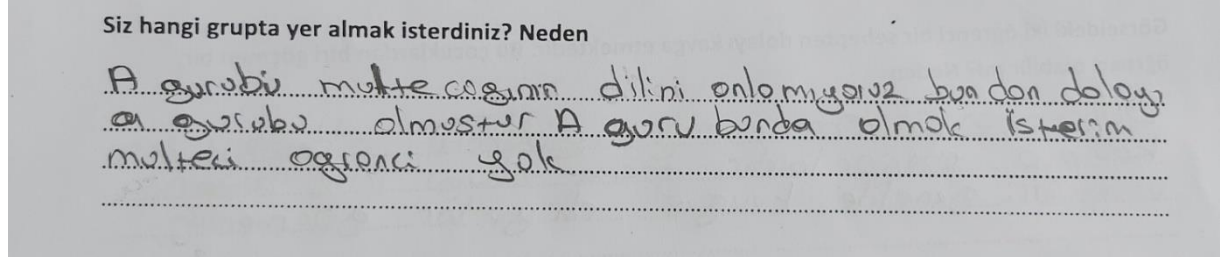
Nehir isimli öğrencinin cevabı aşağıda verilmiştir.

Siz hangi grupta yer almak isterdiniz? Neden

B. Çünkü hem kendi ülkeden biriyle konuşup düm
Hemde başka bir ülkeden biri ile konuşup tartışırdım

“B çünkü hem kendi ülkemden biriyle konuşuyordum hem de başka bir ülkeden biriyle konuşup tartışırım.”

Mehmet isimli öğrencinin cevabı aşağıda verilmiştir.

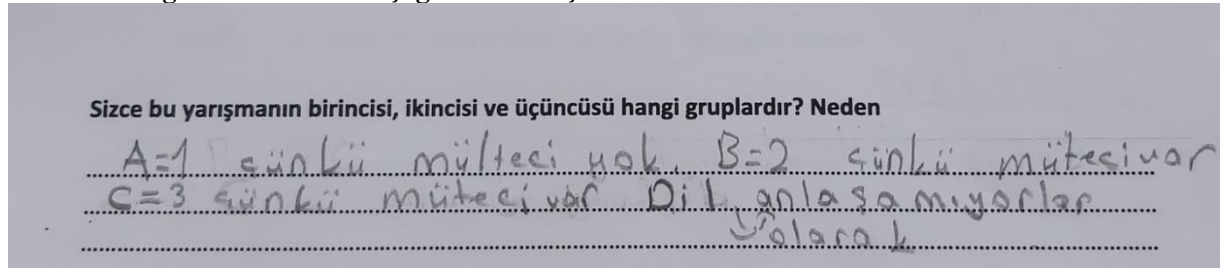
“A grubu mülteci çocuğun dilini anlamıyoruz bundan dolayı A grubunda olmak isterim. Mülteci öğrenci yok”

“Sizce bu yarışmanın birincisi, ikincisi ve üçüncüsü hangi gruplardır? Neden” sorusuna yönelik bulgular.

Temalar	Kategoriler	Kodlar	Katılımcılar
Sıralama	1.a, 2b, 3.c	Mülteci olmayan grup başarılı olur. Mültecilerin olduğu gruplarda iletişim sorunu olur. Mültecilerin başarısı düşük	Sude, Nisa, Yusuf, Nehir, Ayşe, Hacer, Mehmet, Süleyman
	1.b,2.a, 3.c	Farklı ülkelerden öğrenciler olduğu için başarılı olur.	Gürkan, Buse,

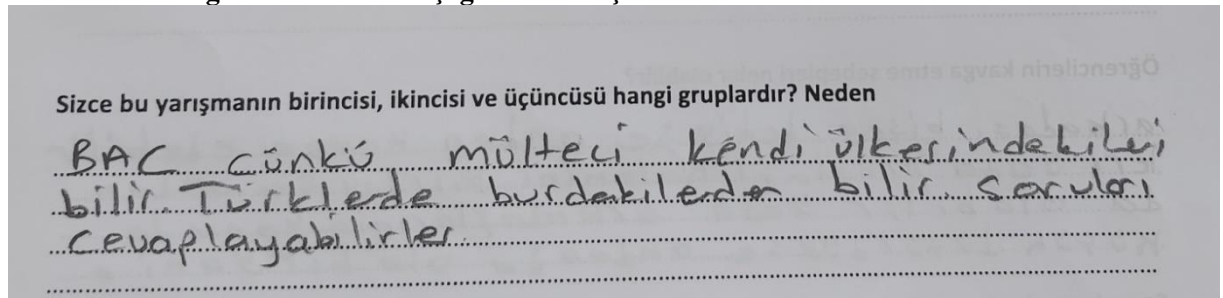
Öğrencilerin verdiği cevaplara göre öğrencilerin çoğu Türk öğrencilerden oluşan A grubunun birinci olacağını düşünmektedir. Bu düşüncenin nedeni olarak da a grubunun tamamının Türklerden oluşması ve iletişim sorununun yaşanmaması ayrıca mülteci öğrencilerin başarılarının düşük olması ifade edilmiştir. B grubunun bir olacağını düşünen Öğrenciler farklı ülkelerden öğrencilerin başarıya olumlu etki edeceğini düşünmektedir. C grubunun başarılı olacağını düşünen öğrenci bulunmamaktadır.

Nisa isimli öğrencinin cevabı aşağıda verilmiştir.

A=1 çünkü mülteci yok. B=2 çünkü mülteci var. C=3 çünkü mülteci var. Dil olarak anlaşamıyoruz.

Gürkan isimli öğrencinin cevabı aşağıda verilmiştir.

“B-A-C Çünkü mülteci kendi ülkesinde kileri bilir Türklerde buradakilerden bilir soruları cevaplayabilirler.”

Sonuç ve Tartışma

Araştırma sonunda öğrencilerin mülteci arkadaşlarına yönelik fiziksel görünüşleri kültürleri dilleri ve Türkiye'deki yaşamlarına yönelik önyargılarının olmadığı bulunmuştur. Müslüman olmaları sebebiyle kültürel özelliklerinin benzer olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Türkiye'deki yaşamlarının zorluğundan, insanların yardımcı olduğundan ve savaştan kaçarak ülkemize gelmek zorunda kaldıkları vurgulanmıştır. Öğrencilerin mülteci arkadaşlarına karşı önyargıdan uzak olumlu bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Araştırmamızın sonuçlarını destekleyen sonuçları Palaz, Çepni ve Kılcan (2019) ortaokul öğrencilerinin mülteci öğrencilere karşı düşünce ve tutumların inceledikleri araştırmalarında ortaya koymuşlar ve öğrencilerin mülteci deyince akıllarına gelen ilk şeyin savaştan kaçan yardıma muhtaç kişiler olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca öğrencilerin çoğunun mültecilere karşı olumlu yaklaşıtlarını ortaya koymuşlardır.

Araştırma bulgularında öğrencilerin mülteci arkadaşlarıyla arkadaşlıklarını geliştirmekte istekli oldukları göstermiştir. Ayrıca öğrencilerin mülteci arkadaşlarıyla arkadaşlık ilişkilerini etkileyen unsurların kavga etme, oyun kurallarına uymama, yalan söyleme, istenmeyen hareketler yapma, mültecilerin Türkçe bilmemesinden dolayı ortaya çıkan iletişim problemleri sıralanmaktadır. Bu sebepler incelendiğinde çoğu sorunun sınıftaki mülteci olmayan diğer öğrencilerle yaşanabilecek sorunlar olduğu fakat Türkçe bilmemenin de arkadaşlık ilişkilerinde sorun oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca öğrenciler sınıf içinde mülteci öğrencilerle arkadaş olmalarının sınıftaki diğer arkadaşlıklarını olumsuz etkilemediğini ifade etmişlerdir. Araştırmamızın sonuçlarına benzer olarak Güvenç ve Karaağaç (2019) resmi ilkokullarda mülteci öğrencilerin sorunlarını inceledikleri araştırmalarında mülteci öğrencilerin sınıf içi uyumunu etkileyen faktörlerden birinin dil olduğunu ifade etmişlerdir. Az sayıdaki öğrencinin Suriyeli öğrencileri karşı başlarda önyargılı ve dışlayıcı olduğunu fakat dilin gelişimi ile birlikte ve öğretmenin gayretiyle öğrenciler arasında olumlu tutum gelişerek önyargı ve dışlayıcı tutumun yerini destekleyici ve paylaşımcı bir tutum aldığı vurgulanmıştır. Özdemir (2016) öğrencilerin okul iklimine yönelik görüşlerini incelediği araştırmasında da benzer sonuçlara ulaşmış öğrenciler arasındaki ilk zamanlarda oluşan önyargı ve gruplaşmanın zaman içerisinde sona erdiğini paylaşma ve yardımlaşmaya dönüştüğünü ortaya koymuştur.

Araştırma bulguları öğrencilerin çoğunluğunun mülteci öğrencilerle eğitim faaliyetlerinde görev alma konusunda istekli olduklarını ve bu konuda önyargı ya da kalıp yargıya sahip olmadıklarını ortaya koymaktadır. İstekli olan öğrencilerin mülteci öğrencilerin eğitim faaliyetlerine katkı sağlayacağını düşünmesi ve farklı bir milletten kişiyle çalışmanın iyi olacağını düşünmeleri istekli olmalarında etkili olmuştur. İstekli olmayan öğrenciler bu görüşe sahip olmalarında mülteci öğrencilerin Türkçeyi konuşamamaları yazma sıkıntısı çekmeleri anlamada zorlanmaları ders başarılarının düşük olması ve çalışmaya katkı sağlayamayacaklarını düşünmeleri etkili olmuştur. Araştırma sonuçlarını destekleyen Tamer (2017) ve tarafından yapılan geçici koruma kapsamındaki Suriyeli çocukların devlet okullarındaki durumunu incelediği araştırmasında Suriyeli çocukların temel sorunlarından birinin dil olduğu belirtmiştir. Ayrıca aynı araştırmada dildeki yetersizliğin öğrencilerde kendini ifade etme okuma yazma okuduğunu anlama ve öğretmeni anlama da ders başarısında sorunlara yol açtığı ortaya konmuştur. Bu sonuçlar benzer araştırmalarda da ortaya konmuştur. (Tamer, 2017; Erdem, 2017; Kultas, 2017, Gazeller 2014; Akalın, 2016; Sarıtaş, Şahin ve Çatalbaş, 2016; Özdemir, 2016). Bu araştırmalarda göstermektedir ki mülteci öğrencilerle eğitim etkinliklerinde yer almak istemeyen öğrencilerin gerekçelerinin ön yargılı bir tutumdan olmadığı görülmektedir. Mülteci öğrencilerin dil kaynaklı sıkıntılar yaşadıkları ve bunun anlama ve kavrama durumlarını etkilediği çalışmalarla desteklenmektedir. Öğrencilerin bu durumdan dolayı ve iyi not almanın zorlaşacağı düşüncesi ile yer almayı tercih etmedikleri ortaya çıkmıştır.

Öneriler

Çalışma sonucunda öğrencilerin mülteci arkadaşlarına yönelik oluşabilecek kalıp yargı ve ön yargılarını ortadan kaldırmak ve öğrencilerin genelinde kalıp yargı ve önyargıyı fark etme becerisini geliştirmek için şu öneriler sunulmuştur.

- Mülteci öğrencilerin sınıftaki diğer arkadaşlarıyla birlikte yapabilecekleri sonunda başarı yada not kaygısı olmayan etkinlikler yaptırılması,
- Kendilerini tam olarak ifade etmeleri için mültecilerin dil becerilerinin geliştirilmesi,
- Eğitim faaliyetlerinde uygulanacak etkinliklerin sınıfta farklı kültürlerden gelen kişilerin bulunmasını avantaja dönüştürebilecek nitelikte olmasına özen gösterilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Akalın, A. (2016). Türkiye'ye gelen Suriyeli göçmen çocukların eğitim sorunları (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akbulut, E. (2020). "Misafir"likten"öteki"liğe Suriyeli mülteciler ve insan hakları: Sultanbeyli örneği (Yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Altıntaş, M. E. (2018). DKAB öğretmenlerine göre Suriyeli çocukların devlet okullarında karşılaştıkları sorunlar (nitel bir araştırma). *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 18(2), 469-499.
- Bağçeli, P. (2008). *Köyde ve kentte yaşayan 7-8 yaş arası çocukların cinsiyet kalıp yargıları ve cinsiyetlerine bağlı oynadıkları oyun ve oyuncaklar* (Yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi.
- Başar, M., Akan, D., & Çiftçi, M. (2018). Mülteci öğrencilerin bulunduğu sınıflarda öğrenme sürecinde karşılaşılan sorunlar. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(5), 1571-1578.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi
- Coşgun, Ş. Y. (2004) A. T. D. *Kültürlerarası İletişim Sürecinde Kalıp Düşüncelerin Ve Önyargıların Rolü: "Antalya'da Yaşayan Güneydoğulular ile Antalya Yerlileri Arasındaki Kalıp Düşünceler ve Önyargılar"* (Doktora tezi). Radyo Televizyon Sinema Anabilim Dalı.
- Creswell, J. W. (2020). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. (5. Baskı) (S. B. Demir, M. Bütün, Çev. Ed.). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Erdem, C. (2017). Sınıfında mülteci öğrenci bulunan sınıf öğretmenlerinin yaşadıkları öğretimsel sorunlar ve çözüme dair önerileri. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 26-42
- Erdoğan, M., Vatandaş, C. (2020). Bireysel ve toplumsal dışlanma pratiği: önyargı ve ayrımcılık. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 474-485.
- Gazeller, P. (2014). Göçe bağlı olarak ilk ve ortaokullarda yaşanan sorunlara ilişkin yönetici görüşleri (Karabağlar örneği) (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) .Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Harlak, H. (2000). *Önyargılar psikososyal bir inceleme*, Ankara: Sistem Yayıncılık, s. 50.
- Hortaçsu, N.(1998). Grup içi ve gruplar arası süreçler, Ankara: İmge Kitabevi, s. 229
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2003). *Yeni İnsan ve İnsanlar; Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayınevi, s.124.
- Karaağaç, F. C., Güvenç, H. (2019). Resmi ilkokullara devam eden Suriyeli mülteci öğrencilerin eğitim sorunları. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 530-568.
- Kultas, E.(2017). Türkiye'de bulunan eğitim çağındaki Suriyeli mültecilerin eğitimi sorunu (Van ili örneği) (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van
- Külahçı, Ş.G., (1989). İlkokul Türkçe kitaplarında cinsiyet ayrımcılığı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1).
- Mamatoğlu, N., Tasa, H. (2018). Engelliye yönelik ayrımcılık ve işyerinde engelli. *Türkiye Klinikleri Dergiler Psikoloji*, 3(1), 1-1.
- Özdemir, Ç. (2016). Sivas ilinde öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin okul iklimine etkisine ilişkin görüşlerin incelenmesi(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
- Palaz, T., Çepni, O., Kılcan, B. (2019). Ortaokul öğrencilerinin mülteci öğrencilere yönelik düşüncelerinin ve tutumlarının belirlenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 14(3).
- Polat, E. K. (2020) Engelli bireylerin Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Sorunlara Yönelik Nitel Bir Araştırma: Çanakkale Örneği.. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(39), 869-897.

- Porat, K. L. (1991). Women in administration: the difference is positive. *The Clearing House* . Volume 64. S.412-414.
- Sarıtaş, E., Şahin, Ü. ve Çatalbaş, G. (2016). İlkokullarda yabancı uyruklu öğrencilerle karşılaşılan sorunlar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Ek1), 208-229
- Tamer, M. G. (2017). Geçici koruma kapsamındaki Suriyeli çocukların Trabzon devlet okullarındaki durumu. *Göç Dergisi*, 4(2), 119-152.
- Tosun, A., Yorulmaz, A., Tekin, İ., Yıldız, K. (2018). Mülteci öğrencilerin eğitim sorunları, eğitim ve din eğitiminden beklentileri: Eskişehir örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 107-133.
- Uslu, Ö., Doğan, Ş., Kozlan, L., Pesen, T. (2009). Engelli Kişilere Yönelik Ön Yargı Ve Ayrımcılık. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, (369).
- Uzun, E. M. ve Bütün, E. (2016). Okul öncesi eğitim kurumlarındaki Suriyeli sığınmacı çocukların karşılaştıkları sorunlar hakkında öğretmen görüşleri. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 72-83
- Ünal, S. (2014). Türkiye'nin beklenmedik konukları:" Öteki" bağlamında yabancı göçmen ve mülteci deneyimi. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 6(3), 65-89.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Engelli ve yaşlı istatistik bülteni. Mart 2020 <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/42250/istatistik-bulteni-2020-mart.pdf> . 16.04.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Önyargının tanımı. <https://sozluk.gov.tr>. 17.04.2021 tarihinde erişilmiştir.

İPEKYOLU ÜZERİNDE SAKİN BİR DURAK: YENİCE-İ TARAKÇI (TARAKLI)

Şahin AKI

Sakarya Taraklı Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Uzmanı, sahinaki@msn.com
ORCID NO:0000-0002-1696-4176

Özet

Taraklı, Sakarya'nın en eski yerleşimlerinden birisidir. Ünlü Seyyahımız Evliya Çelebi'nin "Seyahatname" rotası olan Tarihi İpekyolu döneminin Ayaş-Sapanca hattında yer alan Taraklı, önemli bir kent ve kavşak noktasıdır. Evliya Çelebi, "Taraklıyı Bursa Tekfuru yapmıştır. Osman Gazi'nin fethidir. Kadıktır. 150 Akçelik kazadır, halen kalesi virandır. Ama kasabası bağlı bahçeli, akarsulu bir dere içinde 500 mamur evli, tahta ve kiremit örtülü şirin bir kasabadır. 11 mihrap ve 7 mahalledir." diye anlatır. Taraklı, geçmişte ticaret yolu üzerinde bulunan önemli merkezlerden birisi olup, hamam, cami, konaklar, han ve arasta gibi çok sayıda tarihi yapısı ile İpek Yolu'nun geçtiği bölgelere özgü gelenek ve göreneklerini de korumakta ve yaşatmaktadır. Taraklı, antik dönemlerde tarım yönünden elverişli ovaların olduğu Bithynia bölgesinin içerisinde bulunmaktadır. Antik Çağda bazı kaynaklara göre Lamneis, bazı kaynaklara göre ise Dablais, Doris, Deblis, Dablai adını almıştır. Bizans döneminde Bursa Tekfurluğuna bağlı küçük bir kale şehridir ve Osmanlı Beyliği tarafından (1289 veya 1293 yılları) arasında Osmanlı Beyliği'nin Anadolu Selçuklu Devletine yarı bağımlı olduğu yıllarda fethedilmiştir.1333 yılında Taraklıya gelen Arap seyyahı İbn Batuta, buranın şirin ve büyücek bir kasaba olduğunu ve isminin "Yenice" olduğunu söylemiştir. 1396 yılında Yıldırım Bayezid İstanbul'u ikinci defa kuşatmış, ancak Anadolu'da Timur tehlikesi ortaya çıkınca; İstanbul'da bir Türk Mahallesi kurulması ve bir camii yapılması karşılığında kuşatma kaldırılmıştır. İstanbul'a yerleştirilecek olan Türkler özellikle Taraklı ve Göynük'ten seçilmiş, 760 hane (Manav) Sirkeci'ye yerleştirilmiştir. Fakat 1402 yılında kaybedilen Ankara Savaşı'ndan sonra Bizans İmparatoru bu aileleri İstanbul'dan çıkarmış ve yaptırdığı camiyi de yıktırılmıştır. Taraklı 2011 yılında sakin şehir olmuş, 2013 yılında ise erişilebilir turizm destinasyonu seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İpekyolu, Taraklı, Gelenek, Koruma, Cittaslow, Erişilebilir Turizm

A QUIET STOP ON THE SILK ROAD: YENİCE-İ TARAKÇI (TARAKLI)

Abstract

Taraklı is one of the oldest settlements of Sakarya. Taraklı, located on the Ayaş-Sapanca line of the Historical Silk Road, the route of the "Travel" of our famous traveler Evliya Çelebi, is an important city and crossroads. Evliya Çelebi said, "Bursa Tekfuru made the comb. It is the conquest of Osman Gazi. He is a judge. It is an accident of 150 Akçe, its castle is still in ruins. But its town is a charming town covered with wood and tile, with 500 mature houses in a stream with attached gardens. It is 11 mihrabs and 7 neighborhoods." Taraklı was one of the important centers on the trade route in the past, and it preserves and keeps alive the traditions and customs of the regions where the Silk Road passes, along with many historical structures such as baths, mosques, mansions, inns and arasta. Taraklı is located in

the Bithynia region, where there were plains suitable for agriculture in ancient times.

In ancient times, it was named Lamneis according to some sources, and Dablais, Doris, Deblis, Dablai according to some sources. It is a small castle city affiliated to Bursa Tekfurluk during the Byzantine period and was conquered by the Ottoman Principality (1289 or 1293) during the years when the Ottoman Principality was semi-dependent on the Anatolian Seljuk State. The Arab traveler Ibn Batuta, who came to Taraklı in 1333, said that this was a charming and big town and its name was "Yenice". In 1396, Yıldırım Bayezid besieged Istanbul for the second time, but when Timur's danger emerged in Anatolia; The siege was lifted in exchange for the establishment of a Turkish Quarter and the construction of a mosque in Istanbul. The Turks to be settled in Istanbul were selected from Taraklı and Göynük, and 760 households (Manav) were settled in Sirkeci. However, after the Ankara War, which was lost in 1402, the Byzantine Emperor expelled these families from Istanbul and had the mosque he built demolished. Taraklı became a quiet city in 2011 and was chosen as an accessible tourism destination in 2013.

Keywords: Silk Road, Taraklı, Tradition, Conservation, Cittaslow, Accessible Tourism

GİRİŞ

Taraklı, Marmara Bölgesinin güneyinde yer alan ve Sakarya İline bağlı bir ilçedir. İl merkezine 65km. uzaklıkta bulunan Taraklı İlçesi, farklı yükseltilerin olduğu bir alanda kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin orta kol olarak adlandırılan posta teşkilatı güzergâhı üzerinde yer alan Taraklı, İstanbul ile Ankara kentleri arasında kalmaktadır.

İki tane önemli yüksekliklerden birisi "Hisar Tepesi" diğeri ise "Hıdırlık Tepesi"dir. Taraklı kentinin içinden geçen "Göynük Çayı" şehri bir anlamda ikiye ayırmakta, Bolu Göynük ve Sakarya Geyve ilçeleri arasında kalan bir vadi boyunca uzanmaktadır.

Harita 1. Taraklı İlçesinin Konumu

Taraklı, İpek ve Bağdat Yolu ile askeri yollar üzerinde bulunması tarihi boyunca önemli bir yerleşim alanı olmuştur (User, 2008). Günümüzde, Marmara Bölgesinin güneyinde yer alan Taraklı, antik dönemlerde ise Bursa-Kocaeli-Eskişehir üçgeninde Sakarya'yı da içine alan tarım yönünden elverişli ovaların olduğu Bithynia bölgesinin içerisinde bulunmakla birlikte Anadolu'da ilk siyasi

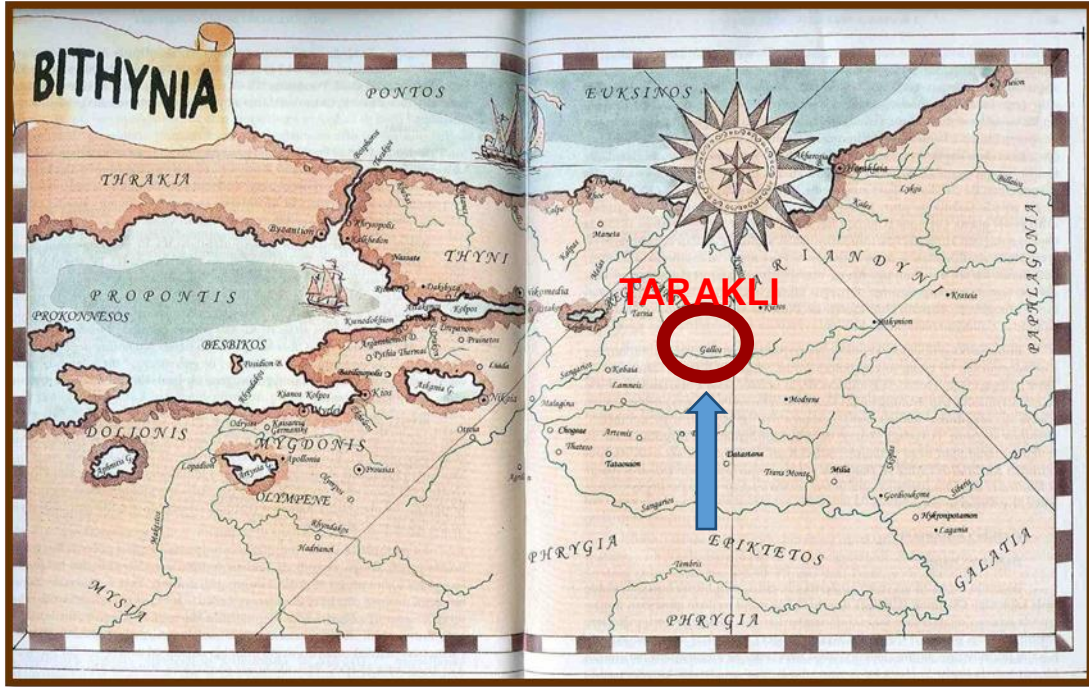
birliğini kuran Hitit Devleti'nin sınırlarına dâhil olmuştur. Sırasıyla bu bölgeye Frigler ve Lidyalılar egemen olmuşlardır.

M.Ö.6.yy'da Perslerin Lidya Devleti'ne son vermeleri ile Bithynia 200 yıl boyunca Pers İmparatorluğuna bağlı kalmış kendi içinde özerk olan bölge Pers Satraplık sistemi ile yönetilmiştir. Makedonyalı Büyük İskender Pers İmparatorluğuna son verince Bithynia, İskender İmparatorluğu sınırlarına dâhil olmuş, daha sonra Roma İmparatorluğunun Anadolu'daki eyaletlerinden birisi konumuna gelmiştir (Toprakeşenler, 1994).

Helenistik çağda Bitinya Krallığı'nın sınırları içinde kalan bölge, 395'te Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla Doğu Roma egemenliğinde kalmıştır. Bu dönemde Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'e giden yollar önem kazanırken Roma'ya giden yollar önemini yitirmiştir.

Ankyra'dan (Ankara) başlayan bir yol Dadastana (Nallıhan), Koinon (Göynük), Dablis (Taraklı), Tattaion (Geyve), Midos (Pamukova), Nikaia (İzmit), Nikomedia (İzmit) üzerinden Bizans başkentine ulaşıyordu.

Taraklı Antik Çağda bazı kaynaklara göre Lamneis (Sevin, 2001) adı ile anılmış, Bizans döneminde ise, Regia Tataios olarak adlandırılan bölgede bulunan Taraklı, Dablais, Doris, Deblis ve Dablai isimleri ile anılmıştır.

Hisar Tepesi'nde bulunan iki sarnıç M.Ö. 1000 - 2000 yılları arasında tarihlenmektedir. Taraklı İlçesinde Yunan, Roma ve Bizans Dönemine ait kalıntılar olduğu tahmin edilmekle birlikte; sadece yüzeysel araştırmaların yapılması yetersiz kalmış ve kalıntılara ait bulgulara erişilememiştir. İlçede 1950'li yılların sonlarında gerçekleştirilen ve Hisar Tepesi olarak adlandırılan mevkide yapılan kazı sonucunda iki sarnıç, sarnıç yakınında kaldırım kalıntısı ve eski kalenin savunma duvarları kalıntıları ve bir zar bulunmuştur (İşsever, 1994).

Fotoğraf 1.Hisar Tepesi Kale

Taraklı, Bizans döneminde Bursa Tekfurluğuna bağlı küçük bir kale şehri iken Selçuklular zamanında Umurhan Beyliği'ne bağlı bir yerleşim merkezi haline gelmiştir. Osmanlı Devletinin kuruluşundan önce, Ertuğrul Gazi zamanında, Osman Bey'in Komutanı Samsa Çavuş tarafından Osmanlı Beyliği'nin topraklarına katılmıştır.

Harita 3.Osmanlı Beyliği Döneminde Taraklı

Taraklı'nın Osmanlı topraklarına katılışı ve fetih tarihi olarak 1289 ile 1293 yılları arasında ihtilaf olmakla birlikte, Taraklı'nın Osmanlı Beyliği topraklarına katılışı Beyliğin Anadolu Selçuklu Devleti'ne yarı bağımlı olduğu yıllara rastlamaktadır. Taraklı'nın, XIV. yüzyıldaki adı "Tarakcı", "Taraklı" ve "Yenice"dir. Bazen her iki isim beraber kullanılmış ve "Taraklı Yenicesi" denilmiştir.

Fotoğraf 2.Çınar Ağacı

Kentin Güneyindeki Yusufbey Mahallesiinde bulunan **700 Yıllık Çınar Ağacı** Fetih Nişanesi olarak dikilmiştir. Günümüze kadar korunan Çınar Ağacı **“Doğal Anıt”** olarak tescillidir. Dikim tarihi, 1299-1300 yılları olarak tahmin edilmektedir.

Faslı seyyah İbn Battuta 1333’lü yıllarda Taraklı’ya (Yenice) gelmiş ve seyahatnamesinde; “Burası şirin ve büyücek bir kasabadır” diye bahsetmiştir. 1.Bayezid, İstanbul’u 1395 ve 1396 yıllarında iki defa kuşatma altına almıştır. Birinci kuşatma Macar Kralının Sofya’ya saldırılması üzerine kaldırılmıştır.

İkinci kuşatmanın kaldırılması için Bizans imparatoru ile karşılıklı bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre Bizans imparatoru; İstanbul’da bir Türk mahallesi kurulması, kadı tayin edilmesi, mescit ve ibadethaneler yapılması, Osmanlı hükümdarı adına hutbe okunması ve para basılması gibi şartları kabul etmiştir.

İstanbul’da bir **Türk Mahallesi** kurulması maddesi **Taraklı** kentini çok yakından ilgilendirmektedir. Çünkü İstanbul’a yerleştirilecek olan Türklerin Tarakçı Yenicesi yani Taraklı ve Göynük halkından olması kararlaştırılmış, Taraklı ve Göynük’ten 760 hane (Manav) Sirkeci’ye yerleştirilmiştir. Fakat 1402 yılında kaybedilen Ankara Savaşı’ndan sonra bu haneler İstanbul’dan çıkarılmış, Tekirdağ’ın Göynüklü ve İstanbul yakınlarındaki Kınıklı’ya yerleştirilmişlerdir. 1335-1435 tarihleri arasında “Taraklı Hamamı” inşa edilmiş ve Taraklı’nın en eski yapısı (Acun, 1996) olma özelliğini taşımaktadır.

Osmanlı İmparatoru Yavuz Sultan Selim döneminde 1511-1516 yıllarında Anadolu ve Rumeli Beylerbeyi Yunus Paşa tarafından Taraklı’da anıtsal bir cami yaptırılmıştır. Halk arasında kurşunlu camii olarak bilinen Yunus Paşa Camii günümüzde halen ibadete açıktır.

Fotoğraf 3.Taraklı Hamamı

Fotoğraf 4.Yunuspaşa Camii

Ulucami Mahallesi'nde bulunan Yunus Paşa Camii'nin girişindeki Türkçe kitabede 1516 tarihi yer almaktadır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında Vezir-i Âzamı Yunus Paşa tarafından 1516 yılında yaptırılmıştır. Yunus Paşa Camii, kubbesinin kurşun kaplı olması ve duvarların örülürken eritilmiş kurşun kullanılmasında dolayı, halk arasında "**Kurşunlu Camii**" diye anılır. Camii kesme taşlardan kare bir plan üzerine inşa edilmiştir. Camiinin ön cephesindeki üç adet eyvan dört adet mermer sütunla desteklenmiştir. Eyvanların içi bezemeler ile süslenmiştir.

15.Yüzyıl başlarında 2000'e yaklaşan nüfusu ile küçük bir kasabadır. Aynı yüzyılın ortalarından sonra nüfusunda bir miktar artış meydana gelmiştir. Bu artışa rağmen Yenice – i Taraklı kenti nüfus itibari ile 15.yy boyunca sakin bir yapıya sahip olmuş küçük bir kasaba görünümündedir.

16.yy itibari ile Yenice-i Taraklı'da 200 dükkân ve 5 hanın bulunması ekonomik yaşamın canlılığını göstermesi bakımından önemlidir.

Hanların varlığı, şehrin ticari yolların geçtiği bir mevzide olduğunu ve ticari potansiyele sahip bulunduğu göstermektedir. Hatta bu yüzyılda Hacı Murad adlı kişi bir kervansaray yaptırmış ve buradan elde edilen gelir ile Yunus Paşa Camii müezzinlerine ücret ödenmiştir.

Dükkânlarda daha çok kaşık ve tarak imar ediliyor ve bunların ticareti yapılmaktadır. Kereste ve çeşitli işlenmiş orman ürünlerinin yanı sıra tarım ürünleri de Taraklı'nın ekonomik yaşamında önemli bir yer tutmaktadır.

Ünlü Seyyahımız Evliya Çelebi'nin, 1648 yılında Taraklı hakkındaki gözlem ve tespitleri;

"Bursa Tekfurunun yapısıdır. Osman Gazi'nin fethidir, hâkimliktir. Yüz elli akçalık kazadır. Halen kalesi virandır. Ama kasabası bağlı, bahçeli, akarsulu bir dere içinde beş yüz kadar mamur hanlı evli, tahta ve kiremit örtülü şirin kasabadır.

On bir mihrap ve yedi mahalledir. Çarşı içinde camii de güzeldir. Bir hamamı, beş hanı, altı çocuk mektebi, iki yüz dükkânı vardır, hepsi kaşık ve tarak yaptıklarından şehre Taraklı derler. Dağları safi şimsir ağacı olmakta, halkı bunları işleyip Arap ve Acem'e gönderirler. Suyu ve havası latiftir. Bütün dağları sık ormanlık ve av yerleridir. Deresi içinden aktıktan sonra diğer bir nehir vasıtasıyla Sakarya nehrine karışır" demektedir. Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, Taraklı kentinde 17.yy.da ahşap evlerle birlikte han, hamam ve mektebin de olduğu görülmektedir.

Fotoğraf 5.Hüseyin Ağa Çeşmesi

Yusufbey Mahallesiinde 700 yıllık Çınar Ağacının komşusu olan çeşme, Yusufbey Camisinin Güneybatısında ona 80-90 metre uzaklıkta hazinesiye birlikte, kare kübik gövdeli, üç satır kitabeli bir çeşmedir. Çeşmenin yapım tarihi ise Hicri 1147, Miladi 1734-1735 yılları arasındır (Acun H. , 1996).

OSMANLI DÖNEMİNE AİT BİLGİLER

Taraklı kenti hakkındaki sayısal kaynaklar genelde 19. yüzyıl ağırlıklıdır.

1831 yılı Osmanlı nüfus sayımında, Taraklı “Cezayir-i Bahr-i Sefid” Eyaleti’ne bağlı Kocaeli Livası içinde yer almakta ve şehrin nüfusu 1998 Müslüman erkek olarak belirtilmiştir.

1846 yılı Devlet Salnamesinde Taraklı “Kocaeli Livası”nın Kastamonu Eyaleti’ne bağlı bir şehirdir.

1867 yılı Vilayet Nizamnamesinde Kocaeli Sancağı Hüdavendigâr Vilayeti’ ne bağlıdır.

1870 yılı Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi’ ne göre şehrin nüfusu 2545 Müslüman erkek olarak sayılmıştır.

1888 yılı Devlet Salnamesi, Taraklı’da bir rüştiyenin bulunduğunu ve bu rüştiyede 60 öğrencinin eğitim gördüğünü yazmaktadır.

Fotoğraf 6.Rüştiye Mektebi

Fransız coğrafyacı ve araştırmacı Vital Cuinet'e göre; 1890 yılında Taraklı'da 5470 Müslüman, yine aynı tarihte 3832 Ermeni Gregoryan ve 291 Rum vatandaşı yaşamaktadır.

Bu veriler ışığında 1890 yılında Taraklı'nın toplam nüfusu 9593 kişidir. Bu çerçevede 1890 yılında Taraklı ve çevresinde Hıristiyan ahalinin de yaşadığını görmekteyiz.

1890 yılında Taraklı'da sadece Türkçe telgraf kabul eden bir postane bulunmaktadır. Yine Cuinet'in verilerine göre o yıllarda Taraklı'da 5 medrese, 1 idadi, 20 ilkokul bulunmakta, medreselerde 45, idadide 50, ilkokulda ise 252 öğrenci eğitim görmektedir. Yerli halk ise iplik, bal, peynir, balmumu, ipek ve ham ipek işleriyle uğraşmaktadır.

1892 Devlet Salnamesi, Kocaeli Sancağı'nın bağımsız bir sancak olduğunu, Taraklı'nın bu idari bağlantısını 1918 yılına kadar sürdürdüğünü yazmaktadır.

1903 Maarif Salnamesi' ne göre ise Taraklı'da bir adet rüştiye bulunmakta ve burada 39 erkek öğrenci eğitim görmektedir.

Osmanlı Devleti döneminde İstanbul – Üsküdar ile Bağdat'ı birbirine bağlayan orta kol, Gebze, İzmit ve oradan da Adapazarı – Geyve – Taraklı – Göynük yolu üzerinden ilçeden geçmiştir.

Osmanlı Devleti döneminde kaza olan Taraklı, Cumhuriyetle birlikte 1926 – 1954 yılları arası bucak (nahiye) olarak kalmış, 1954 yılında ise belediye teşkilatı kurulmuştur.

Cumhuriyet döneminde de Sapanca – Geyve – Taraklı – Göynük ve Beypazarı üzerinden Kayseri'ye kadar uzanan Ankara yolu, bugün olduğu gibi zamanın en işlek yollarından biri olarak bölgenin ticaretini canlı tutmuştur. Taraklı şehrinde Cumhuriyet dönemi ile birlikte bölge halkının 1950 yılına kadar geçim kaynağı, merkezde ipek böcekçiliği, köylerinde ise haşhaş ekimine dayalı olmuştur.

1950 – 1965 yılları arası Taraklı'da ticaret oldukça gelişmiş ve bir nevi bölgenin ticaret merkezi konumuna gelmiştir. Bu tarihlerde Taraklı – Nallıhan arasındaki köylerin ürettiği bütün ürünler, ceviz başta olmak üzere Taraklı tüccarları tarafından toplanarak İstanbul'a pazarlanmıştır.

1965 yılından sonra İstanbul – Ankara yolunun Bolu Dağı güzergâhına alınmasıyla ilçenin ekonomisi büyük bir gerileme yaşamıştır.

Taraklı, 19 Haziran 1987 tarihine kadar Geyve ilçesine bağlı kasaba olarak kalmışken 19.6.1987 tarihinde kabul edilen 3392 sayılı İlçe kurulması hakkında kanun ile ilçe statüsüne kavuşturulmuştur. Taraklı, 2014 yılı Mart ayına kadar 4 merkez mahalle ve 18 köy yerleşim biriminden oluşmakta iken, 6306 sayılı Kanunun yürürlüğe girdiği 31 Mart 2014 yılı itibari ile büyükşehir ilçesi olmuş ve mahalle sayısı 22'ye çıkmıştır.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE TARAKLI

Mustafa Kemal Atatürk 1922 yılında İzmit'ten Ankara'ya geçerken Taraklı'ya uğramış, ayrıca 1928 yılında Ankara-Ayaş-Beypazarı-Nallıhan-Göynük yolu üzerinden Taraklıya gelmiş, Geyve Boğazından geçerek İstanbul'a gitmiştir.

Fotoğraf 7. Atatürk Taraklıda(1922)

Fotoğrafın üzerinde "Atatürk'ümüz İzmit'ten Ankara'ya dönerken Taraklı nahiyesinde dua ediyor. 22 Haziran 1922" yazılıdır. Fotoğrafta Mustafa Kemal Paşa'nın Taraklı ziyareti sırasında taklar yapıldığı, her tarafın albayraklarla süslediği, yol ayrımından Hacı Atıf'ın Hanına kadar yollara halılar döşendiği, Muhtar Emin Nuri'ye Taraklı'dan iki kişiyi sorduğu ve bunlarında Akif çavuş ve Hacı Atıf olduğu ve Taraklı'dan ayrıldıktan sonra çektiği telgrafta duygularını "Kendi Küçük Gönlü Büyük Taraklı" diye ifade ettiği yazılıdır.

Mustafa Kemal Paşanın Başkomutanlık Meydan Muharebesinden (Büyük Taarruz) çok kısa bir süre önce Taraklı ziyareti ile Taraklı ahalisinin destek ve dualarını alması bu fotoğrafın önemini daha da artırmaktadır.

Fotoğraf 8. Atatürk Taraklıda(1928)

Cumhuriyet döneminde ise 1954 yılına kadar Kocaeli İline bağlı bir ilçe iken, Sakarya'nın 1954 yılında İl olması ile birlikte Sakarya İli Geyve İlçesine Nahiye olarak bağlanmış, 1954 yılında Taraklı Belediyesi kurulmuş ve 1987 yılında İlçe olmuştur.

İPEKYOLU GÜZERGÂHI

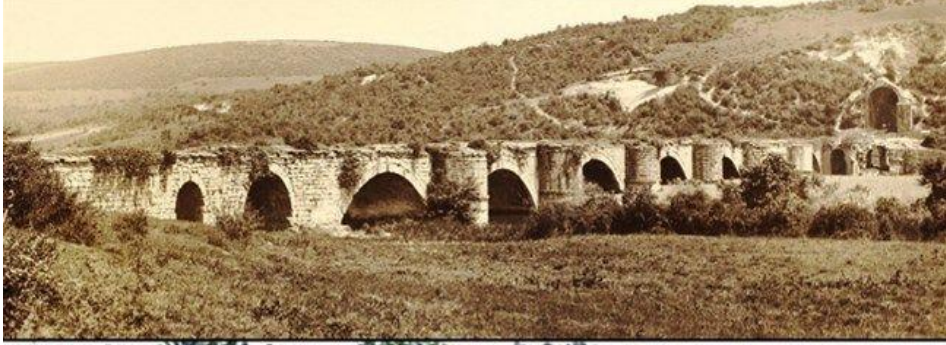

Harita 4. İstanbul-Ankara Güzergâhi

Yüzyıllardır Çin'den başlayıp Avrupa'ya kadar uzanan İpekyolu üzerinde denizler, göller, akarsular, derin vadiler, köprüler ve tabii ki kentler yer alıyordu. İpekyolu üzerindeki en önemli

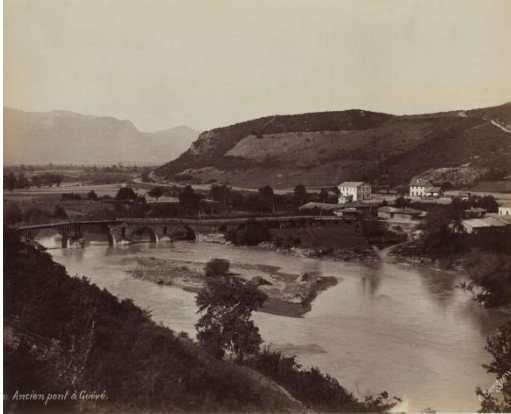
köprülerden ikisi de Sakarya'da yer almaktadır. Bunlardan birincisi Bizans İmparatoru Justinianus (527-565) tarafından MS 558-560 yıllarında yaptırılan Justinianus Köprüsü olup, başkent Konstaninopolis ile imparatorluğun doğu vilayetleri arasındaki ulaşımı kolaylaştırmak için inşa edilmiştir. Bizans İmparatorluğu döneminin Anadolu'daki en görkemli eserlerinden biridir. Bin 500 yıldır ayakta kalmayı başaran bu köprü, İstanbul'daki Ayasofya Camii ile yaşattır.

375 metre uzunluğunda, 12 kemerli olan köprü 2018 yılında UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesine girmiştir.

Fotoğraf 9. Justinianus Köprüsü

İkinci köprü ise Geyve Boğazının güney girişinin kalesi konumundaki Alifuatpaşa Mahallesi'nin içinden geçen Sakarya nehrinin üzerinde Fatih Sultan Mehmet' in oğlu II.Bayazıt tarafından 1495 tarihinde yaptırılmıştır. Uzunluğu 195 metre, eni ise 5 buçuk metre olan ve büyük kesme taşlardan yapılan tarihi köprü Alifuatpaşa Mahallesi'ni Geyve ilçesine bağlamakla birlikte Taraklıya ulaşımı sağlayan yol aksı üzerinde bulunması önemini arttırmaktadır.

Fotoğraf 10. II.Bayazıt Köprüsü (1888)

Fotoğraf 11. II.Bayazıt Köprüsü (Günümüz)

İPEKYOLU GÜZERGÂHI ÜZERİNDEKİ HANLAR

Harita 5.İstanbul-Ankara Güzergâhı

https://www.cekulvakfi.org.tr/files/dosyalar-haber/ipekyolu_harita_min.pdf

TARAKLI'DAN GEÇEN SEYYAHLAR

Dünya tarihinde ülkelerin ve kentlerin tanıtılmasında seyyahların büyük bir rolü olduğu bilinmektedir. Yazılı veya sözlü anlatımları ile ülkelerin ve kentlerin buldukları yüzyıl içerisindeki özelliklerini dile getiren birçok seyyah da Taraklı'dan geçmiş ve özelliklerini belirtmişlerdir.

Faslı seyyah İbn Batuta (1333) ile başlayan bu süreçte, GASSOT Jacques (1547-1549), CHESNEANU Jean (1547-1552-53-55), Seydi Ali Reis (1553-1557), FERNBERGER G. Christoph (1584-1592), Evliya Çelebi (1648) ve C.F.Burnaby (1869) gibi birçok seyyah ya Taraklı'dan geçmiş ya da konaklamıştır.

ASKERİ SEFERLER

Osmanlı İmparatoru Yavuz Sultan Selim 'in Mısır seferine giderken Veziri Yunus Paşa'ın 1516 yılında kış mevsimini geçirmek üzere Taraklı'da konaklamıştır.

Osmanlı İmparatoru 4.Murad'ın Revan seferi (Tuncer, 2007) için 29 Mart 1635 tarihinde Üsküdar'dan hareket eden ordu Taraklı'dan geçmemesine rağmen, Revan alındıktan sonra dönüş yapılan yol üzerinde yer almıştır.

8 Nisan 1638 tarihinde İstanbul Üsküdar'dan başlayan Bağdat seferi için 16 Kasım 1638 tarihinde Bağdat'a ulaşılır. 38 günlük kuşatmadan sonra 25 Aralık'ta kent alınır ve 20 gün burada kaldıktan sonra 16 Ocak 1639 tarihinde geri dönüş yolculuğu başlar ve Taraklı bu güzergâh üzerinde yer alır.

SAKİN DURAK TARAKLI

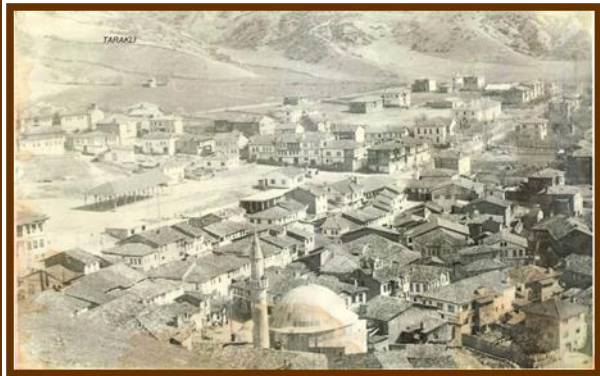
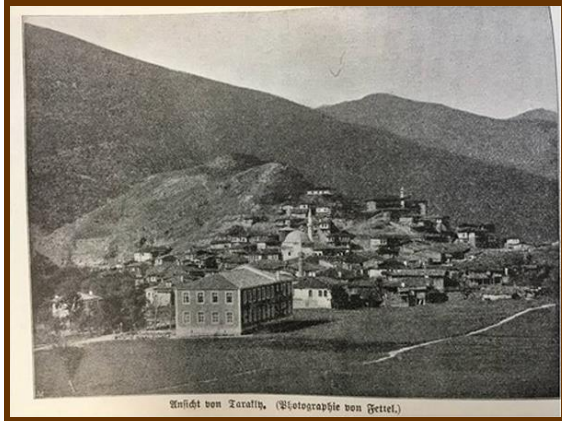
Fotoğraf 12. Hacı Atıf Hanı

Fotoğraf 13. Küçükhan

Yüzyıllar boyunca önemli bir yol aksı üzerinde olan ve eskiden kervanların konakladığı Hacı Atıf Hanı ve Küçükhan günümüzde korunarak yaşatılmaya çalışılmaktadır. Hacı Atıf Hanı iki katlı ahşap karkas bir yapıdır. Ulucami Mahallesinde bulunan hanın, zemin katı yük hayvanlarının ahır olarak düzenlenmiş, üst katı ise insanların konaklamasına ayrılmıştır. 1950-1960 yılları arasında postane olarak kullanılmıştır. Günümüzde restore edilmiş olan han binasının yine konaklama amaçlı olarak kullanılması planlanmıştır.

Küçükhan ise, ilçeye yakın köylerden gelen ve günlük işlerini görmek üzere yük hayvanlarını bıraktıkları, bir veya iki akşam konakladıkları bir mekândır. Günümüzde restore edilen Küçükhan binasının zemin katında yöresel ürün satılan dükkânlar, üst katında da yöresel yemeklerin tadılabildiği bir lokanta vardır.

Taraklılı tarihçi Gürhan Korkmaz'ın "Bir Yerel Tarih Çalışması Olarak Taraklı" adlı tezinde yayınlanan ve Goltz Paşa tarafından 1889 yılında çekilen Taraklı'nın en eski fotoğrafından günümüze Osmanlı şehir dokusunu oluşturan tarihi evleri, çarşısı, çeşmesi ve hamamıyla bir açık hava müzesi görünümünde olan Taraklı aynı zamanda eşine az rastlanır tabiat harikası güzellikleri ile yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmektedir.

TARAKLIDA KENTSEL ÖLÇEKTE KORUMA

Tarihi İpekyolu üzerindeki Taraklı'da 1985'li yıllarda tek yapı ölçeğinde tescil işlemleri başlamıştır. 1986 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Tescil-Planlama ve Kurumlar Daire Başkanlığı'nın, Taraklıda Kentsel Sit Alanlarının Belirlenmesine yönelik çalışmaları ile sürmüştür. 1989 yılında Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun ilgili kararı ile kentsel sit alanları belirlenmiş ve geçici dönem yapılaşma şartlarının yürürlüğe girmesi ile devam etmiştir. 1991 yılında sivil mimarlık örneği binaların ve anıtsal binalar ile doğal anıtların tescilleri için tespitleri yapılmış, 1992 yılında ise Taraklı Koruma Amaçlı İmar Planı ve Yönetmeliği yürürlüğe girmesi ile 1992 yılından günümüze Taraklıda kentsel ölçekte koruma önem kazanmıştır.

2

Ağa K

Ulucami Mahallesinde Fenerli Eve komşu olan Abdi İbrahim Konağı 2008 yılında restore edilmiştir.

Ulucami Mahallesinde yer alan Hanımelî Konağı 2006- 2008 yılları arasında restore edilmiştir.

Ulucami Mahallesinde yer alan Kadirler Konağı 2006- 2008 yılları arasında restore edilmiştir.

Ulucami Mahallesinde yer alan Hisar Konağı 2005- 2006 yılları arasında restore edilmiştir.

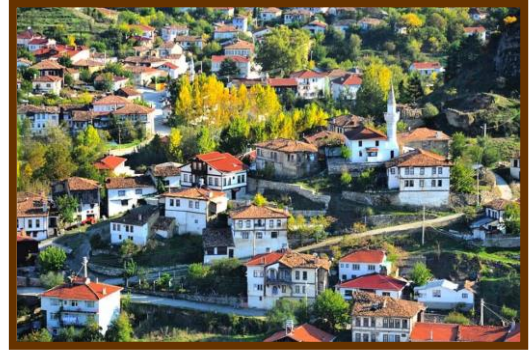
Ulucami Mahallesinde yer alan Hacı Atıf Hanı 2011- 2012 yılları arasında restore edilmiştir.

SONUÇ

Taraklı kenti, Tarihi İpekyolu (Sapanca –Ayaş) koridoru üzerindeki en önemli yerleşim yerlerinden birisi olma özelliğini günümüzde de korumaktadır. Bozulmamış kent dokusu, Yunuspaşa Camii, Tarihi Hanlar, arastalar ve sivil mimarlık örneği birçok özgün binanın bulunduğu kent geçmiş zamanların yaşam tarzına da referans vermektedir.

Osmanlı Devleti, kendi kültür değerleri doğrultusunda toplum hayatını, ticareti ve yaşam tarzı ile etkili olmuştur. Yaşam koşullarının, yapım tekniklerinin ve geleneklerin hızla değiştiği günümüz dünyasında, mekânsal karakterlerini ve öğelerini koruyabilmiş sokakları, meydanları ve konutları ile Taraklı, geleneksel mimarisi, yapım teknikleri ve mimari kimliği ile günümüze birer tarihi veri olarak taşınmıştır.

Kültürel mirasın korunması ve yaşatılması sayesinde, Taraklı 2011 yılında (cittaslow) sakin şehir ünvanının almış, 2013 yılında ise Avrupalı Seçkin Turist Destinasyonu kapsamında Erişilebilir Turizm Destinasyonu seçilmiştir.

Fotoğraf 14.Taraklı Günümüz

Taraklıda tarihi çevreyi koruma ve kentsel yenileme çalışmaları sürdürülebilir kentleşme yaklaşımına katkısı olmuştur. Kentin tarihine, doğasına, kültürüne, esnafına, yemeklerine, ürünlerine saygı duyularak ve sahip çıkarak geliştirilmesi ile sosyal ve ekonomik hayatın canlanması sağlanmıştır.

Geleneksel mimarisi, bozulmayan kent dokusu, kültürel değerlerin günümüze kadar korunmuş olması, kent genelinde yapılan restorasyon çalışmaları ve yaşam kültürünün korunması, Taraklı'nın gelecek kuşaklarına bırakılacak en önemli **kültürel mirası** konumuna gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Acun, H. (1996). Hamam. *Sakarya İli Taraklı İlçesi ve Yunuspaşa Camii* (s. 14-18) Ankara: T.C.Kültür Bakanlığı.
- Acun, H. (1996). Hüseyin Ağa Çeşmesi. *Sakarya İli Taraklı İlçesi ve Yunuspaşa Camii* (s. 12) Ankara: T.C.Kültür Bakanlığı.
- İşsever, A. N. (1994). Taraklı. *Taraklı* (s. 75-79) Ankara: MNA Ajans.
- Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası 1* (s. 50) Ankara: TTK.
- Toprakeşenler, S. (1994). 16.Yüzyılda Göynük ve Yenice-i Taraklı Kazaları. *Yüksek Lisans Tezi*. Eskişehir: Eskişehir Üniversitesi.
- Tuncer, O. C. (2007). *Anadolu Kervan Yolları* (s. 54-59) Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- User, U. (2008). 4823 Numaralı Temettuat Defterine Göre Yenice-i Taraklı Kazası(Transkripsiyon ve Değerlendirme) Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

İSMAİL HAKKI ORAL İLE İLGİLİ KISA BİR BİBLİYOGRAFYA ÇALIŞMASI VE BİLİNMEYEN ÜÇ ŞİİRİ

Şerife ORAL YENİAY

Yozgat Bozok Üniversitesi, Öğretim Görevlisi

Özet

İsmail Hakkı Oral'ın hayatı ile ilgili çok fazla bir bilgi yoktur. İsmail Hakkı Oral Kayseri Yeşilhisar İlçesi Kuşçu Köyü'nde uzun yıllar (1942 yıllarında) imamlık yapan bir zattır. Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesinde doğmuş daha sonra Yeşilhisar ilçesinin Kuşçu Köyü'ne imam olarak gelmiştir. Hayatının büyük bölümü burada geçen İsmail Hakkı Oral yine bu köyde vefat etmiştir. Kendisinin mezarı Kuşçu Köyü'ndedir ve burası köyde evliya mezarı kutsiyetindedir. Çünkü İsmail Hakkı Oral hakkında anlatılanlar dilden dile dolaşmaktadır ve kendisi kutsal bir zat olarak görülmektedir. Bu makalede İsmail Hakkı Oral'ın oğlu Şükrü Oral'dan derlenen şiirleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İsmail Hakkı Oral, Âşıklık Geleneği, Kayseri, Yeşilhisar, Kuşçu Köyü

Abstract

There is not much information about İsmail Hakkı Oral's life. İsmail Hakkı Oral is a person who served as imam for many years (in 1942) in Kuşçu Village of Yeşilhisar District of Kayseri. He was born in Yeşilhisar district of Kayseri and later came to Kuşçu Village of Yeşilhisar district as an imam. İsmail Hakkı Oral, who spent most of his life here, died in this village. His grave is in Kuşçu Village and this place is in the sacredness of the saint's grave in the village. Because what is told about İsmail Hakkı Oral is circulating from language to language and he is seen as a holy person. In this article, İsmail Hakkı Oral's poems compiled from his son Şükrü Oral will be examined.

Key Words: İsmail Hakkı Oral, Minstrelsy Tradition, Kayseri, Yeşilhisar, Kuşçu Köyü

Giriş

Âşıklık geleneği Türk milletinin geçmişten bugüne getirdiği önemli kültürel değerlerden biridir. Bu gelenek çağlar içerisinde değişime uğramış olsa da kültürel ve geleneksel kodları barındırması ve yaşatması bakımından oldukça önemlidir. *Âşık edebiyatının başlangıcı pek çok araştırmacı tarafından 15. Yüzyıl sonrası ile ilişkilendirilse de geleneğin İslam öncesi kültürle olan bağlantısı şüphe götürmez bir gerçektir. Dolayısıyla İslam öncesinde, Oğuzların "ozan" adını verdikleri ve şiir söylemenin yanında dini ruhani önder konumundaki kişilerin geleneğin başlangıcında yer aldığı bilinmektedir* (Balaban 2012: 621). İsmail Hakkı Oral 1942 yıllarında Kayseri'nin Yeşilhisar İlçesi Kuşçu Köyü'nde uzun yıllar imamlık yapan bir zattır. Geleneğe uygun olarak şiir söylemenin dışında yörede dinî bir önder, imam, halk hekimi, duacı, olağanüstülükleri olan bir zat olarak bilinmektedir. Dinî ve efsanevi kişiliği şairliğinden daha ön plandadır. Bu sebeple şiirlerinden daha çok efsaneleri köy halkının hafızasında yer etmiştir.

İsmail Hakkı Oral'ın şiir yazıp söylemeye nasıl başladığına dair bir bilgi yoktur. Şiirlerinde yaşadığı olayları, kendi bakış açısına göre anlatmıştır. Şiirlerinde ismini mahlas olarak kullanması belirli bir mahlasının olmadığını göstermektedir.

İsmail Hakkı Oral, Türk Halk şiiri içerisinde usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişmemiş, bade içmemiş (?), fakat geleneğe yabancı olmayan bir ozandır. Geleneksel tarza yazdığı, söylediği şiirler hem kişisel bakış açısını hem de sosyal konulara duyarlılığını ortaya koyması bakımından önemlidir.

Şiirlerinde Biçim

İsmail Hakkı Oral'a ait Tütün Destanı adlı şiir 1, 3, 5, 6, 8 ve 10. kısımlar beş mısradan diğer kısımlar dörder mısradan oluşmaktadır. Şiir 11' li hece ölçüsüyle yazılmıştır fakat 3. Dörtlüğün 3. ve 5. Mısraı, 4. Kısımın 1, 2 ve 3. Mısraı 7. Kısımın 1. Mısraı 10 kısımın 1 ve 2. Mısraı, 11. Kısımın 3. Mısraı bu hece ölçüsüne uymamaktadır. Şiirin tamamı 12 dörtlük 54 mısradan oluşmaktadır.

Sandık Destanı adlı şiir 13 dörtlükten (12 ve 13 kısım beşlik) oluşmaktadır. Şiir 11'li hece ölçüsüyle yazılmıştır fakat 4. Dörtlüğün 1. Mısraı ve 13. Beşliğin 2. Mısraı bu ölçüye uymamaktadır. Şiirin tamamı 13 dörtlük 55 mısradan oluşmaktadır.

Komutan Teyfik üzerine yazılan şiir beşer mısralar halinde 7 kısımdan oluşmaktadır. Şiir 11'li hece ölçü ile yazılmıştır. Her bir kısım "Hak selamet versin böyle baylara, Benzer bunlar güneşlere aylara" ifadesiyle sonlanmaktadır. Şiir 7 beşlikten 35 mısradan oluşmaktadır.

İsmail Hakkı Oral'ın elimizde olan şiirleri ve Serhan Alkan İspirli'nin ulaştığı "Üç Destan" adlı eseri göz önünde bulundurulduğunda şairin daha çok 11'li hece ölçüsünü kullandığı görülmektedir (İspirli 2012: 761-778). Ayrıca şiirlerinde tekrarlanan dizeler şiire hareket katmaktadır.

Şiirlerinde Konu, Dil ve Üslup

İsmail Hakkı Oral başından geçen olayları destan tarzında söyleyip yazmıştır. Oğlu Şükrü Oral'dan aldığımız bilgiye göre; İsmail Hakkı Oral ve arkadaşları bir gün yolda giderlerken önlerine bir sandık düşmüş, bu sandığı açtiklarında içinde tütün dolu olduğunu görmüşler. O zamanlarda tütün bol ve kolay ulaşılır değilmiş. Bu sebeple sandığı alıp arabaya koymuşlar. Daha sonra bu sandıktaki tütünü paylaşmışlar. Araştırılıp sandığın düştüğü ve İsmail Hakkı ve arkadaşları tarafından alındığı ortaya çıkmış ve şikâyetçi olunmuş. İsmail Hakkı Oral, Tütün Destanı adlı şiirde başına gelen bu olayı anlatmış.

İsmail Hakkı Oral Karahisar' a (Yeşilhisar ilçesinin eski adı) gidince Hacı Mehmet adında bir tanıdığına dükkânına gitmiş. Torunu Fatma Özkarcı'nın anlattığına göre; Hacı Mehmet tütün sebebiyle başına gelenleri öğrenip İsmail Hakkı Oral'a "Yaptığın hocalığına yakıştı mı?" şeklinde laflar edince İsmail Hakkı Oral çok utanmış. Tütün Destanı adlı şiir bu olay üzerine yazılmış.

İsmail Hakkı Oral tütün sebebiyle şikâyet edilince, utana sıkıla komutana gitmiş. Orada Teyfik adındaki komutan, onun durumdan ne kadar üzüntü ve utanç duyduğunu anlayınca İsmail Hakkı Oral ve arkadaşlarına anlayışlı davranıp sorunu güzellikle halletmiş. İsmail Hakkı Oral gördüğü nezaket ve anlayış sebebiyle Komutan Teyfik Bey'e bir destan yazmış.

Üç şiirde de İsmail Hakkı yaptığı işten ve düştüğü durumdan dolayı utancını dile getirmiştir. Ayrıca konunun dinî boyutuna da özellikle vurgu yapmıştır. Düştüğü durumun üzüntüsü yanında şairin olaya zaman zaman nüktedan yaklaşımı dikkat çekmektedir. Şairin şiirlerinde kendini sorgulayan, eleştiren tavırları söz konusudur. Olaylar üzerine yazılan şiirlerde zaman zaman tarih veren şairin kendi güncesini şiirlerle oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Şairin insanî değerleri ve ahlakî yapısı şiirlerinde fazlaca yer almaktadır. Örneğin; " Ehliye eğer sen haram yedir, Helal mallarını hep alır gider." "Hacı olan kibirlenip kurulmaz, İnsanın ayıbı yüzün vurulmaz" gibi ahlakî ve dinî görüşlerini belirten, inanç ve bakış açısını ortaya koyan dizeleri şiirlerinde dikkat çekmektedir.

Tütün Destanı

Gece saat dördte, beş kişi ağca
İki sandık tütün değdi muhtaca
Olmaz olsun öyle karalı gece
Aman Allah nasıl belaya çattık
Arabanın hemen üstüne attık

Gece arabanın önüne geldi
Onuncu ayın hemen on ikiydi
Eyüp Hoca teslim edelim dedi
Öbürleri hemen gidelim dedi

O tekbirle Karahisar'a geldik

Sekizde hükümet önüne erdik
Iraktır teslim edelim dedik
Olmaz olsun böyle belalı sandık
Bunu kimse aramaz sandık

İleri gitmeye buydu sebep
Beş on sandık derler mi acep
Bunsuz doğru tahkik -----
Böyle ifalara hepimiz kapıldık

Böyle diye sürüp hep köye gittik
Saat on bir hemen biz köye geldik
Hacının evine tütünü yektik
Aman Allah nasıl belaya çattık
Sandıkları hemen oraya attık

İki ay durmaya hep verdik karar
Dedik tahkik eder, hükümet arar
Tahkik eder elbet her köyden sorar
Diyerek oradan hep bütün dağıldık
Ya ha rast gelmez ol belalı sandık

Bekçi necip bir keftir sarmış
Beş gün sonra hemen oraya varmış
Saffet bey haini sandığı kırmış
Ya ha rast gelmez ol belalı sandık

Kırk kilosunu bir sandığa koymuşlar
Sandığı açarak orda saymışlar
Sıra sıra üst üstüne koymuşlar
Ya ha rast gelmez ol yaramaz sandık
Bir tütün yüzünden ateşe yandık

Ben zinhar görmedim orada bunu
Zira öğütürdüm evime unu
Bilmem ne olacak bu işin sonu
Ya ha rast gelmez ol belalı sandık
Meydana çıkınca biz çok utandık

On beş kilo tütün ayırmışlar bize
Mahfuzen getirdim ağı evimize
Sözün doğrusunu söyleyim size
Ya ha rast gelmez ol belalı sandık

Onun da üçünü bir hırsız çalmış
On iki kilosu yerinde kalmış
Bilmem ki acep onu kim almış
Ya ha rast gelmez ol belalı sandık

İsmail Hakkı fikirsiz bir kişi
Serseri rehberdir bulunmaz eşi
Derununu yaktı hicran ateşi
Ya ha rast gelmez ol belalı sandık

Sandık Destanı

Hey belalı sandık olmaz ol olmaz
Hükümetin malı kimsede kalmaz
Kıldırır insana abdestsiz namaz
Doğruluktan sapan belasın bulur
Yaptığı işleri hep hadım olur

Girerdim vallahi yarılrsa zemin
Yüklettim üstüme dünyanın gamın
Haram lokmalara eyledim yemin
Doğruluktan sapan belasın bulur

Haram girer helal malını döker
Yıkar ortasından belini büker
Vücuduna gam elem çöker
Doğruluktan sapan belasın bulur

Ehliye eğer sen haram yedir
Helal mallarını hep alır gider
Ne ederse insan kendine eder
Doğruluktan sapan belasın bulur

Vereceğim cürüm tam seksen altı
Bir daha işleme böyle bir haltı
Düşün bir kez vardır bu yerin altı
Doğruluktan sapan belasın bulur

Bu bir imtihandır cilve-i kader
Deme ki takdire tedbir ne ider
Düşünmezsen şeytan yanında gider
Düşünmeyen insan belasın bulur

Dedi ki karanlık o Hacı Mehmet
Zehirden biberden hep acı Mehmet
Doğruların olmuş serdarı Mehmet
Doğruluktan sapan belasın bulur

Yumurta ile oturduydum dükkâna
Aşık südürerek geldim meydana
Ne oldum sandım be hey divanâ
Doğruluktan sapan belasın bulur

Benim bu günahım senden sorulmaz
Hacı olan kibirlenip kurulmaz
İnsanın ayıbı yüzün vurulmaz
Hacılık hocalık şimdi zor olur

Bin yılın başı dükkâna vardım
Acı biberden iyilik umardım
Doğru kullarına hak eder yardım
Doğruluktan sapan belasın bulur

İncesu insanı dertlere derman
Bin böylesi olsun birine kurban

Ziya Efendi'ye burda bir akran
Arasam burada acep kim olur

Her varana açık onun kahvesi
Tatlı dil ile memnun eder herkesi
Bir yerlerde tesir eder nefesi
Olursa insanlık bu kadar olsun
Mevla'm böylelere selamet versin

Hâsılı söyleyim sözün kızasın
İsmail Hakkı almış hissesin
Ahiret babında çekin kıssasın
Doğruluktan sapan belasın bulur
Yaptığı işleri hep lazım olur.

III

Var olsun haşmetli Komutan Teyfik
Rabbim böylelere eylesin replik
Ne kadar hamiyet ne kadar şefik
Hak selamet versin böyle baylara
Benzer bunlar güneşlere aylara

Kötünün pisliği böyle bulaşır
Bulaşınca böyle insan dolaşır
Böyle baylar Hızır gibi ulaşır
Hak selamet versin böyle baylara
Benzer bunlar güneşlere aylara

Soğuk idi üşümüştü elimiz
Düşünmekle bükülmüştü belimiz
Bir bakışta belli oldu halimiz
Hak selamet versin böyle baylara
Benzer bunlar güneşlere aylara

Sersem sersem bir içeri girince
Çok acıdı bizi böyle görünce
Orda bize bir şef oldu güvenci
Hak selamet versin böyle baylara
Benzer bunlar güneşlere aylara

Reblik ile bizim halimiz sordu
Daha davacımız geldi oturdu
Gelen belaların önüne durdu
Hak selamet versin böyle baylara
Benzer bunlar güneşlere aylara

Davacımız onun anına vardı
Orda bize sanki bir ateş sardı
Mahkemenin orda alındı ardı
Hak selamet versin böyle baylara
Benzer bunlar güneşlere aylara

İsmail Hakkı daim mestanî
Düşün kalan düşün kabiristanı
Bundan yetti serserinin destanı

Hak selamet versin böyle baylara
Benzer bunlar güneşlere aylara

Sonuç

İsmail Hakkı Oral bade içmiş midir ya da âşıklık geleneği içerisinde yetişmiş midir bu konularda bir bilgiye sahip değiliz. Şiirlerinden ve bilgimiz dâhilindeki hayatından hareketle bir yorum yapmak gerekirse İsmail Hakkı Oral yaşadıklarını zaman zaman nüktedan zaman zaman da sitemkâr bir dille şiire döken biridir. Şiirlerinde ölçü ve kafiye bakımından eksikler ve hatalar bulunmasına rağmen (Bunlar belki de aktarımdan kaynaklı hatalardır) İsmail Hakkı sosyal ve gündelik hayatındaki birçok şeyi şiire dökmüş, şiirle iç içe yaşamıştır. Söyleyişlerinde duygulu ve yalın anlatım dikkat çekicidir. Şiirlerinin konusu gündelik hayatıdır. Şiirlerinin yanı sıra İsmail Hakkı hayatı ile de dikkat çeken biridir. Köyde lafı geçen, sözü dinlenen biri olarak anlatılmaktadır. Ayrıca kendisiyle ilgili efsaneler kulaktan kulağa anlatılmaktadır. Bu anlatıların bazılarında hocanın nüktedanlığına ve dinî vasfına vurgu yapılmaktadır.

İsmail Hakkı Oral ve ailesi ile ilgili gözlemlerime dayanarak ailenin kültürel bir genetik aktarıma sahip olduğunu düşünmekteyim. Bu sonuca varmamın sebebi ailenin birçok bireyinin tıpkı İsmail Hakkı gibi şiirle iç içe olması hatta doğaçlama şiir söyleme yeteneğinin de ailenin bazı bireylerinde var olmasıdır. Diğer taraftan ailenin bazı bireylerinde bağlama çalma yeteneği vardır, bazılarında da çalmayı bilmese bile evinde bağlama bulundurma gibi bir gelenek vardır. Ayrıca İsmail Hakkı Oral'ın torunlarından biri de Âşıklık Geleneği içerisinde özellikle Kayseri'de bilinen ve tanınan Âşık Kul Mustafa'dır. Yani aile hem şiirle hem müzikle iç içe bir yapı arz etmektedir. Ailenin birçok ferdeinde görülen bu özellik ya da ilginin hem kültürel hem de genetik bir aktarımla ilgili olduğu düşünülebilir. Aynı şekilde bu aktarımın İsmail Hakkı Oral'a da ailesinden geçmiş olabileceği düşünülebilir. Bu durumda nesilden nesile geçen bir âşıklık geleneğinin varlığından bahsedebiliriz.

Kaynakça

- Alkan İspirli, S. (2012). "Bilinmeyen Kayserili Şair İsmail Hakkı Oral'ın "Üç Destan" İsimli Eseri Ve Bu Eserde Yer Alan Erzincan Destanı İnceleme – Trankripsiyonlu Metin", *Jasss, The Journal Of Academic Social Science Studies*, 5(8), 761-778.
- Alkan İspirli, S. (2016). "Kayserili Şair İsmail Hakkı Oral'ın Beynamaz Destanı İsimli Eseri Üzerine", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(2), 674-686.
- Balaban, T. (2012) "Amasya'da Badeli Bir Kadın Aşık: Suriye Sarınar" 1. Ulusal Âşık Sümmani ve Âşıklık Geleneği Sempozyumu, Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Fatma Özkarcı, Kayseri İli Yeşilhisar İlçesi, Şairin Torunu.
- Nazmiye Demir, Kayseri İli Yeşilhisar İlçesi, Şairin Torunu.
- Şükrü Oral, Kayseri İli Yeşilhisar İlçesi, Şairin Oğlu.

KİTLE KÜLTÜRÜNÜ EDEBİ DÜZLEMDE KAVRAMAK: YOZLAŞMA ALAMETİ Mİ DEMOKRATİK ÇOĞULCULUK MU?

Doç. Dr. Cem Yılmaz Budan

Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Öğretim Üyesi

Özet

Kitle kültürünün edebî düzlemdeki yansımalarını merkeze alan eleştirel faaliyetlerin önemli bir bölümünün, belirli söylem ve argümanlar etrafında şekillendirildiği görülmektedir. Edebî eserin seri üretim pratiği çerçevesinde imal edilerek ilgisine sunulacağı kitlenin tüketim talebine cevap vermek üzere pazarlandığı vurgusu, hâkim kitle kültürü eleştirisinin başlıca iddiasıdır. Bu eleştirel gelenek geniş ölçüde kitle kültürünün, edebî eserin sanatsal değeri üzerinde aşındırıcı etki uyandırdığı kabulü üzerine kuruludur. Buna mukabil teşekkül aşamasından itibaren kitle kültürüne farklı bir perspektiften bakıldığında bu geleneğin edebî ürünler üzerinde uyandırdığı yegâne etkinin mutlak bir dejenerasyon olmadığı; kültürel tüketimin ve sanatsal meşguliyetin kitlesel etkinliğe dönüştürülmesine aracılık etme bağlamında müspet fonksiyonlar da icra ettiği önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kitle kültürü, edebiyat, sanat, popüler kültür.

UNDERSTANDING MASS CULTURE IN THE CONTEXT OF LITERATURE: SIGN OF CORRUPTION OR DEMOCRATIC PLURALISM?

Abstract

The majority of the critical studies that focus on the reflection of mass culture on the literature, is structured around certain discourses and arguments. The emphasis that the work of literature is mass produced to meet the consumption demands of its audience is the main argument of the criticism of mass culture. This tradition of criticism is to a great extent based on the assumption that mass culture has a deteriorating impact on the artistic value of the literary works.

On the other hand, if mass culture had been viewed in a different perspective since its formation, it could have been proposed that the only impact that this tradition had on the literary products was not degeneration; and mass culture had a positive function in terms of transforming cultural consumption and artistic pursuits into mass activities.

Key Words: Mass culture, literature, art, popular culture.

Giriş

Kitle kültürüne yöneltilen şematik tenkitlerin dayandığı temel argümanlara eleştirel bir perspektiften yaklaşmanın olanaklarını araştıran bu çalışma, çağdaş sanata ve özellikle popüler edebiyata dair alternatif bir okuma modeli önermektedir. Söz konusu okuma modelinin Türk edebiyatı tarihinin XIX. asrın ikinci yarısından itibaren gösterdiği gelişim seyri özelinde şekillendirilmiş olması, çalışmanın ayırt edici vasfını teşkil etmektedir. Bu bağlamda edebî düzlemde “popüler” ile “nadir” olan arasındaki ilişkinin sorunsal niteliği üzerinde yeniden düşünme zorunluluğuna dayalı olarak geliştirilecek mukayeseli inceleme aracılığıyla “kitle” ve “kitle edebiyatı” kavramlarına farklı bir açıdan yaklaşılmasının imkân dâhilinde bulunup bulunmadığı tartışılacaktır.

1. Yenileşme Devri Türk Edebiyatına Popüler Kültür Perspektifinden Bakmak

Tanzimat’ın erken evrelerinden itibaren karşımıza çıkan dilde sadeleşme, patronaj ilişkilerinin çözülmesi ve estetik statükonun parçalanması gibi gelişmeler, popüler edebiyatın ihtiyaç duyduğu sosyal, kültürel, iktisadî ve entelektüel hareketlerin nüvelerini içermektedir. Kuşkusuz Tanzimat devri şair ve yazarlarını bugünkü manasında popüler edebiyat temsilcileri olarak değerlendirmek mümkün

değildir. Ancak söz konusu sanatkârların, sınıfsal kimliklerini aşarak “avam”a nüfuz etmeyi hedefleyen yeni bir sanat telakkisini yerleştirmeye çalışmaları itibarıyla popüler edebiyatın tanımlayıcı özelliklerinden birini sahiplendikleri de inkâr edilemez. Tanzimat’ın birinci nesline mensup muharrirler de tıpkı popüler edebiyatçılar gibi edebiyatı bir kitle meşguliyeti hâline getirmeye çalışmışlardır. Yeni Osmanlılar hareketine aksiyoner dava adamı kimliğiyle katılan Namık Kemal’in girişimlerinde somutluk kazanan meşrutiyet, hürriyet, eşitlik, millet, terakki ve adalet ideallerinin kamuoyuna benimsetilmeye çalışılması, ancak popüler edebiyata özgü araçlarla mümkün olabilirdi. Nitekim Tanzimat’ın erken safhalarından itibaren, daha ziyade popüler kültür ortamının üretebileceği bir refleks olan edebiyatı ideolojik telkin aygıtı olarak araçsallaştırma girişimlerinin tezahürlerine sıklıkla rastlamak mümkündür. Daha sonraki süreçte Ahmet Mithat Efendi, Ahmet Rasim ve Hüseyin Rahmi Gürpınar’la yaygınlık kazanarak 20. yüzyılda Aka Gündüz, Mahmut Yesari, Kerime Nadir ve Muazzez Tahsin’e uzanan silsile, popüler romanın Türk edebiyatı tarihi boyunca geçirdiği radikal dönüşümleri dikkatlere sunmaktadır. Burada dikkat çekici olan husus, yukarıda isimleri zikredilen popüler romancıların birbirlerinden tematik tercihleri, üslupları, dünya görüşleri ve sanat anlayışları bakımından belirgin bir biçimde ayrılımlarıdır. Popüler edebiyata sıklıkla yöneltilen “tektipleştiricilik” eleştirisini haksız çıkaran bu tablo, bir başka önemli ezberin daha yeniden düşünülmesini önerir: Popüler edebiyatın, üzerinde tüm çevrelerin ittifak edebileceği, sabitlenmiş bir tanımı olabilir mi? Kuşkusuz popüler edebiyatın tarihi gibi kendisi de yeknesak/homojen bir bütünlük arz etmez. “Müşahadat”ında bilinçsiz bir biçimde de olsa üst kurmaca örneği vermiş bulunan; fen ve ilimden batılılaşma ve kadın hakları meselesine kadar eserlerinde pek çok farklı sorunlu alana temas etmiş Ahmet Mithat Efendi ile melodram örneği addedilebilecek eserlerin sahibi Kerime Nadir arasında rabita kurmak imkânsıza yakındır. Millî/muhafazakâr söylemi anlatılarının merkezine oturtan Aka Gündüz’ün sanat anlayışı ile cehaleti, sahteliği ve yerleşik batıl inançları tahkir ederek natüralist/pozitivist çizgiye yaklaşan Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın edebî eğilimlerini aynı kategoriye dahil etmek güçtür. Her biri “popüler romancı” kimliğiyle anılan bu isimlerin yazınsal deneyimleri arasında paralellik kurmak güç olduğuna göre en az bir noktada ortaklaştıkları için söz konusu üst başlık altında değerlendirildikleri düşünülebilir. En makul açıklama, bahsi geçen yazarların ortalama kitle beğenisine sunulmak üzere eser üretmekte birleştikleri olabilir. Ancak bu açıklamanın da kusurlu bir yönü olduğu belirtilmelidir. Yazarın hangi saikle eser verdiğine ilişkin tahmin yürütmek, mistik bir niyet okuma ediminden fazlasını ifade edemez. Dolayısıyla popüler edebiyata ilişkin tanım denemelerinin her birinin belirli ölçülerde indirgemeci kalmaya mahkum olduğunu belirtmekte yarar vardır. Popüler edebiyatın niteliğini Türk edebiyatı özelinde biraz daha derinlemesine tartışabilmek için, ona dair birkaç tanım denemesi üzerinde yoğunlaşmak gerekir:

“Almanca’da ‘trivalliteratur’, ‘kolportage’, ‘kompensation’, ‘komformliteratur’, ‘unterhaltungsliteratur’ olarak tanınmaktadır. İngilizce ve Fransızca’da (avam için) ‘popüler’, ‘endüstriyel’ ve ‘kolportage’ kavramları ile karşılanmaktadır. Türkçe’ye eğlencelik, ucuz, değersiz, sanatsız, sıradan, sabun köpüğü olarak aktarılan popüler roman, gerek okur kitlelerinin yaş ve sosyal grup ayrımını gerekse dil ve kültür ayrımını aşmıştır” (Doğan, 1995: 105).

Popüler edebiyata -bu arada popüler roman türüne- izafe edilen özelliklerin başında “değersizlik”, “geçicilik” ve “ucuzluk” gelmektedir. Temelde enfüsî/sübjektif bir kavram olan değersizlik, onu teşhis edecek meşru bir otoritenin varlığına ihtiyaç gösterir. Edebî sahada bu otorite, yüksek sanat üreticileri, edebiyat tarihçileri ve itibar sahibi eleştirmenler tarafından temsil edilmektedir. Ancak kimi zaman çağının kanonik edebiyatı tarafından değersiz bulunan herhangi bir eserin bir asır sonra oldukça muteber bir okur kitlesinin ilgisine maruz kalabildiği gözlemlenmektedir. Geçiciliğin de popüler edebiyat ürünlerinin mutlak kaderi olarak değerlendirilebileceği düşüncesini temellendirecek herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Zira Ahmet Mithat Efendi ve onun açtığı popüler halk romancılığı yolunda ilerleyen Ahmet Rasim ve Hüseyin Rahmi Gürpınar gibi yazarların eserlerinin 21. yüzyıl Türk okuyucusunun; üstelik üst orta ve üst kültür kamularının ilgi alanına yeniden girmeye başlamış olması dikkat çekicidir.

2. Popüler Edebiyat Olumlanmak İstenirse: Kitleye, Edebiyata ve Kültüre Dair Alternatif Kavrayışlar

Popüler edebiyata sıklıkla yakıştırılan “kalitesizlik” vasfının objektif bir tespiti isnat edip etmediğinin sorgulanmasını kaçınılmaz kılan örneklere, Türk edebiyatı tarihinin 20. yüzyıldaki gelişim seyri boyunca beliren muhtelif gelişmeler aracılığıyla rastlandığı ifade edilmelidir. Seçkin bir İstanbul

yazarı olarak aydın romanının örneklerini veren (Enginün, 2018: 417); popüler kültürle taban tabana zıt bir sanat anlayışının temsilcisi durumundaki Selim İleri, “pembe roman” yazarı Kerime Nadir’in *Samanyolu* adlı eserine yazdığı önsözde, yayına hazırladığı metnin edebî değerini övgüye tabi tutar. Kendisi gibi, aşk romanlarına yadırgayıcı bir tavırla yaklaşmayan Ahmet Oktay’ın da gençliğinde okuduğu ve unutamadığı *Samanyolu* romanından birkaç kez söz ettiğini hatırladığını ifade eden Selim İleri, bu metinde yer alan belli başlı sahnelerin edebî değerinin, onu ölümsüz kıldığını dile getirir:

“Samanyolu’ndan bende büyük roman sahneleri kalmıştı. Büyük roman sahneleri diyorum, başka türlü adlandırmama imkân yok. Sözelimi dile getirilmemiş, kalpte saklı tutulmuş aşkın o derin acılarını yansıtan sahneler. Sonra romanın başkişilerinin bir kış günü Heybeliada’daki sanatoryuma gidişleri, kar, tipi (...) Roman sahnesi kurmak, kurulan sahneyi bellekte iz bırakabilecek ustalıkta yazmak yabana atılacak yazınsal başarılar değildir. Samanyolu’nu yayıma hazırlarken, günümüz romanında elbette birçok şeyin değiştiğini biliyordum. Böylesi büyük roman sahnelerinin handiyse roman sanatından el ayak çektiğini de. Ama bir kez daha ayırt ettim ki okur için büyük roman sahneleri her zaman hangi dönemde olursa olsun roman sanatı nerelere ulaşırsa ulaşsın hâlâ çekici, çok çekici” (Nadir, 2010: 9).

Selim İleri’nin bu satırlar vasıtasıyla eserleri Yeşilçam melodramlarının hazır senaryo ihtiyacını da karşılamış bulunan Kerime Nadir’in romanlarını estetik bakımdan nitelikli bulduğunu itiraf ettiği iddia edilebilir. Metnin dil işçiliği bakımından üstünlüğünü dile getirdiği bu satırlarda İleri, ayrıca popüler edebiyatla yüksek sanat arasındaki sınır çizgilerinin muğlaklaşabileceğini de ortaya koymaktadır. Bu durum, kültür endüstrisine yönelik en sert tenkitlerin üretildiği mahfillerden biri olarak karşımıza çıkan Frankfurt Okulu mensuplarının hâkim söylemlerinin kimi zaman indirgemeci/köktenci unsurlar içerebildiğini de kanıtlamaktadır. Leo Lowenthal, modern uygarlığın mekanikleşmiş çalışma sürecinde bireyin önemini kaybedişinin halk sanatının ya da yüksek sanatın yerini kitle kültürünün almasına vesile olduğunu dile getirmektedir. Lowenthal, ayrıca “bir popüler kültür ürünü[nün] gerçek sanatın hiçbir özelliğini taşıma[yacağı]” (Lowenthal, 1957: 55) savunur. Ancak tipik bir yüksek sanat temsili olarak karşımıza çıkan Selim İleri’nin, bir popüler edebiyat metninde tespit ettiği “gerçek sanat”a ait unsurların sunduğu örneğin, Lowenthal’ın bu tespitinin meşruiyetinin sorgulanmasına neden olacağı açıktır. Bununla beraber, Lowenthal’ın, kitle kültürünün yüksek sanatın varlığını ortadan kaldırdığı ya da onu hükümsüz kıldığı yönündeki görüşünü gerçekçi verilere dayalı olarak kanıtlamak da imkânsızdır. Barbara Cartland’a duyulan ilgi, James Joyce ya da Samuel Beckett’i batı kamuoyu nezdinde gözden düşürmemiştir. Benzer şekilde Türkiye’de 21. yüzyılın popüler romancılarının, Oğuz Atay’a, Ahmet Hamdi Tanpınar’a ya da Orhan Pamuk’a gösterilen teveccühün zayıflamasına neden olduğunu ispatlayacak herhangi bir emareye rastlamak mümkün değildir.

Genelde popüler edebiyatın; özelde ise popüler romanın icra ettiği işlevler arasında müspet addedilmeye elverişli örnekler arama çabası, araştırmanın farklı boyutlar kazanarak daha geniş bir sahaya yayılmasına zemin hazırlamaktadır. Zira popüler romanın, müstakil bir tür olarak güncel toplumsal cinsiyet tartışmaları dolayımında belirli kazanımların elde edilmesini mümkün kılacak sürecin önemli dinamikleri arasında yer aldığı vurgulanabilir. Kadının edebî üretimin aktif bir öznesi hâline gelmesine tavassut eden süreç de popüler roman etrafında şekillenen yazınsal imkânlarla dayalı olarak gelişmiştir. Bu durum, farklı dönemlerde faaliyet göstermiş kimi araştırmacı ve eleştirmenlerin dikkatini çekmiştir. İnci Enginün, popüler romanların figüratif kadrolarında yer verilen kadın kahramanlara olumsuz bir tavırla yaklaşmaktadır. Türk toplumunda yıllarca beklenen kadın tipini yansıtan bu figürler, kadınların çeşitli özelemlerini halk seviyesine de indirmişlerdir (Enginün, 1975: 26). Elbette bu durum, popüler romancılığın, varlığı inkâr edilmiş toplumsal katmanlara dikkat çekme çağrısında bulunan sivilleşme eksenli yayılma politikasının bir tezahürüdür. Bir olgunun kamuoyu nezdinde meşruiyet kazanabilmesi için öncelikle tartışmaya açılması gerektiği gerçeğini göz önüne alırsak popüler halk romancılığının öncüsü konumundaki Ahmet Mithat’ın *Felsefe-i Zenan* (1870) ve *Karı-Koca Masalı*’nda (1875) kadın hakları ve özgürlüğü konusunu uzun uzun tartışmasının (Esen, 2014: 94) asıl kıymeti anlaşılabilir. Gerçi Ahmet Mithat’ın özellikle 1890’lardan itibaren kaleme aldığı metinlerde, erken dönem anlatılarında kadın hakları konusunda geliştirdiği ileri ve çağını aşan söylemden eser kalmaz; yazar çok eşliliği savunmaya, çalışma hayatına atılan kadının ahlakının ifsat

olacağına hükmetmeye başlar. Ancak yazar, zamanla geçirdiği bu radikal dönüşüme rağmen kadını nesneleştiren eril dile meydan okunabileceğini de göstermiş olur. Kadının verili cinsiyet kodlarını aşarak sosyal hayata, sanata ve yazınsal meşguliyete etkin bir biçimde iştirak etmesi, önemli ölçüde popüler kültürün üzerinde geliştiği toplumsal dönüşüm sürecinin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Popüler edebiyata yöneltilen eleştirilerin bir bölümü de bu geleneğin alımlayıcı kitlesini apolitize ederek yönetilebilir hâle getirmek üzere özellikle kurgulanmış bir anlayışa yaslandığı yönündedir. Söz konusu eleştirilerde, bilhassa popüler edebiyat ürünlerinin “kaçış” a vesile olduğu; huzursuz alt sınıfların politik bilinçten ve sınıfsal gerçekliklerinin idrakinden uzaklaştırılmak için belirli içeriklerle donatıldıkları iddiası ön planda gelmektedir. Nitekim John Cawelti, popüler edebiyata yöneltilen dört temel eleştiriden birinin, onun bir “kaçış edebiyatı” olduğu yönündeki tespiti dayandığını söyler (Cawelti, 1976). Edebî bağlamda derinlemesine sorgulandığında, kaçış kavramının eserle kurulan ilişkiyi gerekçelendiren başlıca neden olarak belireceği önerilebilir. Zira yalnızca popüler ürünlerin değil, yüksek sanatı örnekleyen abideleşmiş yapıtların da dış dünya gerçekliğine mugayir, alternatif bir hakikat arayışının; bir tür kaçış ihtiyacının şekillendirdiği bir gereksinimle alımlandığı gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır. Bir başka ifadeyle kaçış kavramı, sanat eseriyle kurulan ilişki açısından ontolojik bir gerekliliktir. Bununla beraber, edebî metinlerin, bireylerin ve toplumların dönüşümünde ya da dizaynında araçsallaştırılabileceği; hatta tarih boyunca ideolojik manipülasyon aracı olarak kullanıldığı dönemlerle karşılaştığı inkâr edilemez. Buna karşın mevcut arz-talep dengesinin, bir tarafın mutlak kontrolörlüğünü güvence altına aldığı iddiası kanıtlanabilir değildir. Kültür endüstrisini, arzın talebi tümüyle baskı altına alarak sindirdiği; sunulanın, sunulmayı unutturduğu distopik bir kurgu olarak değerlendirmek diyalektik gelişimin doğasına aykırıdır. Herbert J. Gans, arzdaki değişikliklerin genellikle insanları herhangi bir beğeniye doğru yönlendirmediklerini ya da herhangi bir beğeniden uzaklaştırmadıklarını ifade eder. “Ender olarak görülen, arzın insanlara hiçbir seçenek bırakmayacak denli kısıtlı olduğu koşulları bir yana bırakacak olursak yeterli etmenleri hâlâ talep yanında aramak gerekir” (Gans, 2018: 32). Kitlenin ilgisine nail olan kültürel ürünlerin niteliğini yalnızca arzın tayin ettiği yönündeki çıkarım, alımlayıcının duygu dünyasını ve psikolojik yönelimlerini ihmal eden yüzeysel bir değerlendirme biçimi olarak kalacaktır. Aynı iş deneyimini, benzer sosyal çevreleri ve yaşam pratiğini paylaşan bireylerin oluşturduğu grupların daha ziyade belirli nitelikteki kültürel ürünlere ilgi duymasını, arzın dayattıklarını itham ederek değil, talebi olgunlaştıran şartları tartışarak değerlendirmek gerekir.

Sonuç

Kitle kültürüne ilişkin tanım ve eleştiri denemelerinin önemli bir bölümünün, sanatın endüstriyel bir cephe kazanması karşısında birtakım ortak tepkiler gösterme eğiliminde olduğu görülür. Bu tepkilerin başında, kitle kültürünün sanatsal faaliyet üzerinde yarattığı dejenerece edici etkinin eleştirisinin ön planda geldiği tespit edilebilir. Buna mukabil kitle kültürünün temelde baskı teknolojilerindeki gelişmeler, okuyucu kitlesinin genişlemesi, enformasyonun ve estetik verimlerin daha hacimli bir topluluğun ilgisine sunulmasının sağlanması gibi süreçlerin şekillendirdiği bir realite olduğu vurgulanmalıdır. Zira bu gelişmeler, kültürün tedrici demokratikleşmesine zemin hazırladığı gibi, estetik etkinliği muayyen bir zümrenin ayrıcalıklı meşguliyeti olmaktan çıkararak alt sınıfların erişim alanına dâhil edecek mekanizmaların kurulmasını mümkün kılmıştır. Hâkim kitle kültürü eleştirisi çerçevesinde sıklıkla yinelenen bir tespit olarak sanatın endüstriyel yapıya eklenmesinin, bilhassa yüksek estetik verimlerin ortadan kalkmasına neden olacağı yönündeki iddianın nesnel bir temelden yoksun olduğu savlanabilir. Kitle kültürü ve popüler edebiyat ürünlerine yakıştırılan geçicilik, değersizlik ve iktisadî kaygı doğrultusunda üretilmiş olmak gibi vasıfların, kimi zaman kategorik olarak farklı saiklerle vücuda getirilmiş yapıtlara da izafe edilebileceğini ileri sürmek mümkündür. Tüm bu etkenler bir arada değerlendirildiğinde, yüksek sanat olarak tavsif edilen kategoriye ait eserlerle popüler ürünler arasındaki sınır çizgilerinin kimi zaman belirsizleşebileceği; dolayısıyla özellikle edebiyat eleştirisi alanında metin odaklı çözümlerinin ve nesnel değerlendirmenin öncelenmesi gerektiği belirtilebilir.

KAYNAKÇA

Cawelti, J. G.(1976). *Adventure, Mystery and Romance*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Doğan, Ş.(1995). “Bir Araştırma Problemi Olarak Kitle Yazını”, *Türk Dili*. Ankara: TDK Yayınları, Sayı: 52.
- Enginün, İ. (1975). “Türk Kadın Romancıları”, *Hisar*, Sayı: 137.
- Enginün, İ. (2018). Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Esen, N. Hikaye Anlatan Adam: Ahmet Mithat. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gans, H. J.(2018). Popüler Kültür ve Yüksek Kültür. çev. Emine Onaran İncirlioğlu. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lowenthal, L.(1957). “Historical Perspectives of Popular Culture”, *Mass Culture: The Popular Arts in America*, Edited by: Bernard Rosenberg and David Manning White, Glencoe, III, Free Press.
- Nadir, K.(2010). Samanyolu. İstanbul: Doğan Kitap.

KUTADGU BİLİĞ’DE NESNE TASVİRLİ KOZMOLOJİ METAFORLARI

Arş. Gör. Safura İNAN

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği
Bölümü
safura.inan@izu.edu.tr

Özet

Sınırlılıkları belirlenmiş kurallar bütünü içerisinde dil, dinleyici ya da okuyucu ile sınırsız bir iletişim oluşturur. Bu sınırsız iletişim ise dil kaidelerinin yanında kültürel bellek ve tasvirî anlatımın imkânlarından faydalanarak gerçekleştirilir. Tıpkı sıradan dil kullanımlarında olduğu gibi tasvirî dil kullanımlarından metafor, metonimi ve benzetme de benzer şekilde dil biliminin çalışma alanlarından bilişsel dilbilim (cognitive linguistics) açısından zihne ve kültürel altyapıya dayanan bir sürecin sonucunda oluştuğu kabul edilir.

Türk dili ve Türk kültür tarihimiz için büyük önem arz eden Kutadgu Bilig üzerine bugün de özgün çalışmalar yapılarak eserin kıymeti ortaya konulmaya devam etmektedir. Hazırlanan bu çalışma ile bu müstesna eserde kozmolojiye ait bilgilerin varlıklar arasında nasıl ve ne şekilde bağlantı oluşturularak dil vasıtasıyla aktarıldığı ortaya koymak amaçlanmış ve böylelikle Türk idrak yapısı daha sarih hale gelmiştir.

Çalışmada Kutadgu Bilig’de doğrudan yahut dolaylı kozmolojiyi (gündüz ve gece/akşam özelinde) ifade eden beyitler taranarak toplanmış ve kendi içinde bir kategorizasyon yapılarak metafor ve kültürel kavramlaştırma teorisi çerçevesinde örnekler irdelenmiştir. Detaylı incelemeler neticesinde, kullanılan dil ve alfabe farklı olsa da yazılan metnin tarihi uzun geçmişe dayansa da Türk insanının dünyayı algılama ve varlıklar arasında kurduğu ilişkiler aynı olduğu ayrıca metaforik ifadelerin dilin doğal işleyiş yapısı olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Metafor, Kültürel Kavramlaştırma, Kozmoloji

METAPHORS OF TIME REPRESENTED THROUGH OBJECTS AND ANIMALS IN THE KUTADGU BILIG

Abstract

Language as a whole, with its predefined rules, creates a limitless form of communication between the listener and/or reader. Meanwhile, this limitless form of communication is realized through the principles of a language, paired with the possibilities provided by cultural memory and representative explanation. In parallel with typical lingual expressions, figurative language forms such as metaphors, metonymy, and simile have been widely accepted in cognitive linguistics, a subbranch of linguistics, to have come forth based on a foundation of mental and cultural processes.

The Kutadgu Bilig – hereafter referred to as “the Work”, which is of the utmost import for the Turkish language and the cultural history, continues to be studied today between several individual studies in order to exhibit its value. The goal of this study will be to relay how and in which ways information from the Work regarding the concept(s) of cozmology have been intertwined with the entities within the Work, thus allowing for a more clear picture of the Turkish cognizance.

In this study, verses that directly or indirectly express time (specially day and night) within the work have been extracted and categorized, and related examples will be later scrutinized against a frame of the theory of metaphorical and cultural

conceptualization. As a result of detailed scrutiny, this researcher has come to the conclusion that regardless of the language used, the difference in alphabets, or the long history of written language, the Turkish people perceive the world around them in the same way, and that metaphorical expressions are a natural stepping stone in the progression of the language.

Key Words: Kutadgu Bilig, Metaphor, Cultural Conceptualization, Cozmolog

1. Giriş

İnsan denilen varlığın yeryüzünde tezahür ettiği zamandan beri varlığını diline de borçludur. Konuşma yetisinin yalnızca insanoğluna bahşedilmiş olması hasebiyle dil mefhumu insan ile yan yana, ayrılmaz iki varlık olarak zihinde yer edinmiştir. Bu nedendir ki dil için daima “canlı varlık” ifadesi kullanılır. Bu ifadenin bu denli geçerli olması elbette dil ile insanoğlunun bir bütünün parçaları olmasından kaynaklanmaktadır.

Dilin canlı bir varlık olması onun, insanoğlunun yeryüzündeki macerası ile başlamış/doğmuş olup yine tıpkı insanoğlu gibi sürekli bir gelişim, değişim içinde olmasını da beraberinde getirmiştir. Bu denli iç içe olan dil ile insanın ayrıştığı tek nokta ise her insanın varlığının son bulacak olması buna karşılık dilin değişimi, gelişimi çok uzun yıllar devam etmiş ve edecek olmasıdır. Yeryüzünde son insan kalana kadar da dilin varlığı değişimler ve gelişimlerle de olsa devam edecektir. Buradan da denilebilir ki dil mefhumu insandan dahi daha canlı bir varlıktır.

İnsan, kendisine bahşedilen bu dili kullanırken ve geliştirirken yalnızca kullanım ile sınırlı kalmaz tecrübe ettiği bütün varlık ve olayları, tarihini; tanımlamada, adlandırmada çeşitli ifade yöntemleri kullanır. Bunlardan biri doğrusal anlatım iken bir diğeri ise dolaylı anlatımdır. Bu ifade türlerinden ise bilinçli yahut bilinçsiz sıklıkla dolaylı anlatım yolunu tercih eder. Bu tercih sebebi ise insanın iyi-kötü, az-çok yaşadığı tecrübeler, bilgi birikimi, kültürü, yaşadığı coğrafya, her türlü varlığı ve olayı algılama sonucunda evreni kendi zihninde *yeniden kavramlaştırması* ve bunu dilsel bir ifadeyle somutlaştırmasıdır.

Yalnızca edebî değer taşıması, okuyucuyu etkileme yahut dönemi itibariyle üst zümre, padişah tarafından beğenilme kaygısı dışında tasvirî kullanım; edebiyattan uzak her kesimden insanın da başvurduğu bir ifade türüdür. Zira insanoğlu sıradanlığı daima reddeder ve gerek sözünün etkisini artırma gerek konuşmasına canlılık katma gerek bir durum veya olayı ifade ederken anlaşılmasını kolay kılma adına benzetmelerden, metaforlardan, metonimilerden veya kişileştirmelerden faydalanır. Bunlar (benzetme, metafor, metonimi, kişileştirme) kullanım değişikliği göstermekle birlikte adeta insanın dil kullanım kalıtımına eklenmiş gibidir.

Edebiyat sahası içinde “İmge” üst başlığı altında da toplanan bu dilsel kullanımların oluşmasında dil-zihin iş birliğinin yanında *kültür* de son derece etkindir. Dil ile kültürün ilişki içinde olduğu Humbolt ve Herder’den beri tüm dilbilimciler tarafından kabul edilmiştir. Humbolt’a göre her insan belli bir toplum ve kültür içinde var olması gerekir ve dil de içinde bulunduğu kültürden etkilenir. Kendi görüşüne Antik Çağ görüşünü de katan Humbolt, dilin kültürden beslendiği ve insanın dilini, düşüncesini belirleyen kültür olduğunu söyler (Akarsu: 1998). Dilin kültür ile ilişkisi hususunda Yunusoğlu ise şöyle der “*Dil bilimi çalışmaları bir toplumun dilinin o toplumun kültürünü yansıttığını göstermektedir. Bir dilin, bir kültürün kavramlarının anlamlarını ifade etmesi bakımından kendine has özel bir işlevi icra etmekte olduğu bilinir. Çünkü kelimeler farklı toplumlarda farklı duygusal anlamlar taşıyabilirler, bu farklı duygusal anlamlar sadece dilde ifade edilebilmektedir*” (Yunusoğlu 2020: 77).

Kültür gibi dile etki eden bir diğer husus da “*Coğrafya*”dır. Antropologlar, coğrafi sahanın dile etkisi üzerinde de dururlar. Örneğin Eskimo’lar “kar” için karın havadaki durumu, yerdeki durumu ve evlerini yapmada kullandıkları kar için dillerinde farklı pek çok kelime bulunurken daha tropikal ve karın neredeyse hiç görülmediği coğrafi sahada bu kavram hakkında kelime sayısı yok yahut çok sınırlıdır (78). Bu izahlardan yola çıkılarak denilebilir ki insan zihni, tecrübe ettiği her şeyi zihninde kategori haline getirip belleğinde tutmasının ardından yeni bir tecrübe kazandığında önceki bilgiler arasında sıklıkla temelde benzetmeye dayanarak bir ilişki kurarken ortak kültür, tarih ve yaşadığı coğrafyanın varlığına tesirinden de faydalanarak varlıkları ya da olayları yeni bir tarz ve tavırla yeniden aktarır.

Bu çerçevede büyük bir üst zihin olan Yusuf Has Hâcib ve onun kutlu eseri Kutadgu Bilig³² tasvirî anlatımların yoğun olduğu, kültürel kavramlaştırma olarak benzetme, metafor, metonimi ve kişileştirmelerle örülü Hakâniye Türkçesi ile yazılmış görkemli bir metindir. Hem dönemim gramatikal yapısını da daha iyi anlayabilmek ve çözümleyebilmek hem eseri hem de dönemin Türk zihnini, bilincini, kültürünü, dünyayı algılayışını daha iyi anlayıp kavrayabilmek için eserde geçen bu kavramlaştırmaların açığa çıkması önem arz eder. Bu nedenle hazırlanan bu çalışmada kapsam alanı daraltılıp yalnızca KB'de ve dolayısıyla dönemin insanının bilincinde, kültüründe “kozmooloji” mefhumunun ve bu mefhumu ait alt birimlerden gündüz ve gecenin algılanışı tespit edilen örnekler üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

2. Kültürel Kavramlaştırma, Metafor ve Metonimi

2.1. Kültürel Kavramlaştırma

Kavram sözcüğü Türkçe Sözlük'te “1. Bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı, mefhum, fetva, konsept, nosyon. 2. Nesnelere veya olayların ortak özelliklerini kapsayan ve bir ortak ad altında toplayan genel tasarım, mefhum, konspt, nosyon. 3. Karın zarı, periton. 4. Tutam, avuç dolusu” anlamları verilmektedir. Bu anlamlardan üç ve dördüncü halk ağzı söylemleri olup konumuz dışındadır. İlk iki anlam ise daha çok klasik mantık ilmi sınırları içinde kalan dar bir tanımdır. *Kavram* olarak burada asıl anlaşılması gereken, bilişsel dilbilim bilimi çerçevesinde, “*kavram alanları zihinde yalıtılmış, tek başına bir birim hâlinde değil, önceden var olduğu sayılan art alanda bulunan geçmiş deneyimlere ait bilgi yapılarının bağlamı içerisinde konuşan ve dinleyen tarafından kavranılan yapılar*” (Karabeyoğlu, 2015:6)dir. Bu kavranılan yapılar yani kavram kişinin somut/soyut bütün ŞEY'lere ait kültürünün, bilgi birikiminin, bulunduğu coğrafyanın ve tecrübelerinin zihninde kategorize edilme, genelleme yahut belirli kalıplara oturtularak aynı ŞEY'in parçasını yahut bütünü anlatan bilişsel bir olay, dizgedir.

Kavramlaştırma ise; “*Kapsamlı bir terim olan kategorileştirme, şemalaştırma; dolaylılık (metaforik, metonimik vb.) olarak yeniden kavramlaştırma veya kavramsal birleştirme, harmanlaştırma gibi çeşitli görünümlere sahip olan kavramlaştırmayı bir başka ifadeyle ve aslında insan oğlunun bir ŞEYİ/VARLIĞI, ZİHİNSEL bir BÜTÜNLÜK/YAPI haline getirme işlem ve süreçlerinde kullandığı, uyguladığı yöntemi/yolları tanımlamaya, belirlemeye ve varsa ilke ve kurallarını çözmeye çalışan yaklaşım*” dır (15). Aynı yazar kavramlaştırmayı 2 gruba ayırır. Buna göre kavramlaştırma;

a) *Kişinin somut veya soyut ŞEYlere ait, bir parçasını veya bütünü kapsayıcı bir halde teşekkül etmiş bireysel ve toplumsal/kültürel bilgi ve tecrübelerini kategorize edilmiş, genelleştirilmiş biçimlerden/kalıplardan oluşan zihinsel bir yapı/KAVRAM haline getirmesi,*

b) *Kişinin, bir ŞEYE ait kavramı, onunla ilgili sahip olduğu kavramsal içeriğin bütünlüğü içerisinde -yani o ŞEYE ait kavramın içerdiği bireysel ve kültürel bilgi ve tecrübeleri çerçevesinde-farklı bir tarz ve tavırla yeniden yorumlayarak aynı veya bir başka kavramsal alandaki unsur/varlık/şey/kavram ile ilgili olarak kullanmasıdır” (16).*

Kültürel kavramlaştırma ise Palmer ve özellikle Sharifian'ın çalışmalarıyla somut olarak ortaya konan dil biliminin bir alt dalıdır. Buna göre *kültürel kavramlaştırma* dil-kültür ilişkisini esas alırken temelde dilbilimin kategorileştirme/metaforik düşünce ile yaşanan kültürün, dil içinde harmanlandığı ve aynı zamanda sosyal-psikoloji, antropoloji gibi çeşitli bilim dallarıyla disiplinler arası çalışmayı gerektiren bir sahasıdır.

2.2. Metafor ve Metonimi

Özellikle *söz sanatları* olarak edebiyat sahası içinde kendisine yer etmiş olan metafor üzerine tartışmaları Aristo'nun *Poetika*'sına kadar götürmek mümkündür. Uzun yıllar dilden ve zihinden uzak kısır bir alanda (edebiyat alanında) değerlendirilmiş ve etimolojisinde dahi yanlışlıklara düşülmüş³³

32 Buradan sonra KB kısaltması kullanılacaktır.

33 Durmuş, Mitat (2011). “İmge Sembol Kavramlarını Yorumlama Projesi ve Melih Cevdet Anday”ın Şiirinde İmge.” Turkish Studies, Volume 6/3, s: 745-762. Durmuş, yazısında imgenin meta ve pherein kelimelerinin birleşimi olan metaphor (metafor) kelimesinden meydana geldiğini ileri sürer. Oysa

olan metafor en genel tanımlama ile *bir şeyi arasında ilişki, benzerlik ilişkisi bulunan başka bir şeye aktarmayı/anlamayı* ifade eder. Metaforlar dolayısı ile benzetme ile yakın ilişki içerisinde. Benzetmenin bir sonraki aşamasını metafor oluşturur denilebilir. Metaforlarda ilişki kurulan iki şey arasından birisinin örtülmesi söz konusudur ve bu örtülen şey bağlam içerisinde, zihin süzgecinden geçirilerek bilinebilir, dolayısıyla metaforları yalnızca söz sanatı olarak kabul etmek doğru olmaz, onlar söz sanatının da ötesinde dil-zihin birliği sonucu oluşmuş yapılardır. Bu yapılara, metaforlara, edebi metinlerde karşılaşılabileceği gibi günlük konuşmada da bilinçli ya da bilinçsiz sıkça başvurulur.

Modern metafor anlayışına göre metafor, insanın zihin dünyasında var olan iki alan (kaynak alan ve hedef alan) arasında varlıkları ya da kavramları zihin süzgecinden geçirerek çeşitli ilgi, benzerlik ve bağlarla birini (kaynak alan) diğerine (hedef alan) taşıması, yaklaştırmasıdır (Lakoff 1987:219). Metaforun benzetme ile olan ilişkisi de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü insan zihni varlıkları ve dünyayı algılama çabasında her türlü varlığı zihninde onun çeşitli yönleriyle algılar ve biliş kendi içinde belirli kategorilere ayırarak zihinde kodlar. Yeni yeni kavram ya da varlıklarla karşılaştığı vakit mevcut kodlamaları da hatıra getirerek ilgiyi, benzerliği ve ilişkiyi ortaya koyar ve varlıklar arasında böylelikle bir haritalama meydana getirir. Zihin bu işlemleri gerçekleştirdikten sonra dilsel olarak ifade edilmesi de metaforları ortaya çıkarır.

Metafor üzerine yapılan çalışmalar özellikle Lakoff ve Johnson ile farklı bir boyut kazanmış ve metaforu yalnızca edebiyat sahası içindeki sıkışmışlığından kurtarmıştır. Metaforun bir zihin-dil iş birliği sonucu oluştuğunu ispatlayan Lakoff ve Johnson metaforun dilin doğal bir işleyişi olduğunu ve metaforsuz bir konuşmanın olamayacağını vurgular (Lakoff-Johnson 2015: 17).

Lakoff ve Johnson *kaynak kavram* ve *hedef kavram* ilişkisi içerisinde değerlendirdikleri metaforları;

- a. Ontolojik Metaforlar
- b. Yapısal Metaforlar
- c. Yönelim Metaforları şeklinde üçe ayırır ancak bu ayrımın suni olduğunu, tüm metaforların temelde yapısal ve ontolojik olduğunu söylerler (Ersoy, 2002: 46).

Lakoff ve Johnson metaforları türlere ayırdıktan sonra kişileştirme³⁴yi ontolojik metaforlar kategorisine yerleştirir. Kişileştirme için “*En açık ontolojik metaforlar fiziksel nesneyi ayrıca kişi olarak belirleyen metaforlardır. Bu, çok değişik türde insan dışı entitelerle tecrübeyi, insanî motivasyonlara, niteliklere ve aktivitelere göre kavramımıza imkân verir*” (Lakoff-Johnson 2015: 63) açıklamasını yapar.

Mezkûr yazarlar adı meşhur eserlerinde ele aldıkları bir başka konu ise metonimi³⁵dir. İnsan dışındaki varlıklara insanî özelliklerin verilmesi şeklinde tezahür eden kişileştirmeden farklı olarak metonimi “*bir şeyi onunla ilişkili bir diğer şeye atıfta bulunmak için kullanılması*” (67) olarak tanımlar ve metaforlar ile metonimilerin ortak noktaları olmasına karşın süreçlerinin farklı olduğunu dile getirir. Metaforun temel işlevi *anlamaya* dayanırken metoniminin temel işlevi *referanstır*. Bir başka deyişle metaforun temel prensibi bir varlığı diğer bir şeye göre zihinde canlandırma iken metonimin ise bir varlığı diğer bir varlığın yerine geçecek şekilde kullanmadır. Ancak buna karşılık metoniminin de poetik veya retorik bir araç olmaması ve kavramsal oluşu metafor ile ortak noktasıdır (68). Ayrıca metonimi; *sinekdoka* adı verilen metoniminin özel bir kullanımını da kapsamaktadır. Sinekdoka ise metoniminin bir türü olarak parça için bütün, bütün için parça, grup için birey, genellik için özellik, nesne için maddenin kullanılması durumlarında ortaya çıkar (bk: Lakoff-Johnson).

Hazırlanan bu çalışmada Türk kültür ve yazı tarihinde önemli bir yere sahip olan ve yüzyıllardır değerini kaybetmeyen Yusuf Has Hâcîp’in Hakaniye Türkçesi ile 11. yy de kaleme aldığı Kutadgu Bilig adlı eserinde “*Zaman*” kavramı gündüz ve gece özelinde nesnelere ile nasıl bir

---

verilen bu tanım *metaforun* tanımıdır ve metafor(lar) imge oluştururken imgenin kendisi değil, bir türü yahut alt koludur.

34 Klasik belagatta teşhis ve intak

35 Klasik belagatta mecaz-ı Mürsel yahut Mürsel mecaz

kavramlaştırma süreci geçirdiği ve yazıya aktarıldığı izah edilmeye çalışılacaktır. Böylelikle tarihimizde bir başyapıt niteliğindeki eseri daha iyi anlama, analiz etme ve daha geniş çerçevede dönemin *zaman* üzerine kavramlaştırma haritası ile birlikte kültürü ve dönemin bilinç işleyişi, algılayışı açığa çıkarılmak amaçlanmıştır.

3. Kutadgu Bilig’de Nesnelere ile Kurulan Kozmoloji Metaforları

Kavramlaştırmanın alt dalı olan *kültürel kavramlaştırma* benzetme, metafor, metonimi ve kişileştirmeye dayanır. Kutadgu Bilig’de gündüz ve gece kavramı üzerine odaklanılan bu çalışmada kültürel kavramlaştırma, içerisinde benzetme, metafor, metonimi ve kişileştirme ile oluşturulan anlatımlar esas alınarak tahlili gerçekleştirilecektir.

KB’de *Gündüz* ve *Gece*’nin metaforik anlatımlarında nesnelere ve nesnelere çeşitli hususiyetlerinden faydalandığı görülmektedir. Somut, soyut, canlı, cansız bütün varlıklar, kavramlar veya eylemler³⁶ üzerinden *gündüz* ve *gece* yine benzetme, mecaz, metonimi ve kişileştirmelerle zihinde canlı ve estetik bir görüntü oluşturularak sunulmaktadır.

3.1. Gün, Gündüz, Günün Aydınlanması

- (1) küle bakı örlep talu kız yüzi
yarudı bu dünya iri hem kızu

(*Yükselen güzel kız yüzü gülere bakı; dünyanın her tarafı ışıklara boğuldu.*) 4967

- (2) toğa keldi örlep çıkardı yüzün
yaruk kıldı dünya kolın hem özin

(*Güneş doğdu ve yükselerek yüzünü gösterdi; dünyanın bütün vadi ve ırmaklarını parlattı.*) 4968

- (3) odunda bağa kördi kötrüp başın
kalık kız küler teg yıriştı tişin

(*Uyandı ve başını kaldırarak yukarı bakı, gökyüzü kızların tebessümü gibi dişlerini gösterdi.*) 5827

İlk beyitte örtük bir ifade olan “*yükselen güzel kız*” ile Güneş kastedilmektedir. Gökyüzü ise kaplayan-kaplanan metonimi ilişkisi ile Güneş’in yerine kullanılmıştır. Buradan 1, 2 ve 3. beyitte insanın yüze sahip olması, başını kaldırması ve şekil yönünden insan yüzü ile Güneş’in yuvarlak yapıda olduğu genel bilgileri “Gökyüzü” ve “Güneş”in insan gibi düşünülmesine ve kişileştirmeyle kültürel kavramlaştırma oluşumuna neden olmuştur.

Zaman’nın *gün*, *gündüz*, *Güneş*’in *doğması*, *havanın aydınlanması*’nı anlatan bu örneklerde gökyüzü/Güneş=insan eşleşmesi mevcuttur.

Dönemin kültür idrakinde gündüz zamanını, insan üzerinden kişileştirme temelli metafor oluşturduğunu gösteren örneklerde; *başın kötrüp* ifadesi; insan başının kalkmış vaziyetteyken çevresini algılamasının daha kuvvetli, görüş alanının geniş oluşu ile *gündüz* vaktinde, aydınlık sebebiyle, insanın etrafını daha kolay algılaması ve görüş çerçevesinin daha geniş olması da yine insan ve insana dair bilinçaltında var olan bilgiler, beyitler vasıtasıyla metafor yoluyla aktarılmıştır.

- (4) kalık yırttı keğmiş kara köñlekin,
açıldı yaruk yüz kötürdi egin

(*Gökyüzü üzerine geçirdiği kara gömleği yırttı; peçesini kaldırdı ve parlak yüzü açıldı.*) 4966

- (5) usı uçtı kıoptı adağın örü
kara tün kötürmiş etekin örü

(*Uykusu kaçtı, ayağa kalktı; karanlık gece eteğini yukarı kaldırdı.*) 3952

kara gömleği yırtmak ve *eteğini yukarı kaldırmak* ifadeleri insan vücudunun, nü anlamda, giysi ile örtülmüş vaziyetteyken net olarak bilinmemesi ile gece vakitlerinde çevrenin/doğanın net olarak görülememesi/algılanamaması; görüşü engelleyen bu unsurların ortadan kalkmasıyla iki varlığın da daha sarıh hale gelmesi durumu bilinçte oluşturulan kategoriler arası ilişkilendirme ve denkleştirmeyle dilsel olarak ifade edilmiştir. Ayrıca *gündüz=insan vücudu* anlatımdan antropolojik

36 “Metonimi, metafor ve sinekdoka dildeki kelime türlerini kullanma yönünden farklıdır. Metafor sadece isim ya da fiil türünden kelimeleri değil, partisipler, fiiller, vb. kelime türlerinin hepsini kendi kullanım alanı içine alır. Sıfatlar, partisipler, fiiller ve isim-fiiller kendilerini seve seve metaforlu kullanıma takdim ederler. Türkçede fiillerin metonimik kullanıma katılması çoğu zaman bu fiillerin sıfat-fiil olarak isim cinsine geçmesinden sonra gerçekleşir” (Yunusoğlu 2020: 42).

olarak 11. yy Türk insanının ten renginin açık tenli, beyaz olduğu bilgisine de ulaşabileceğimiz gibi, hatta, meteorolojik olarak coğrafyanın sıklıkla güneşli, açık, bulutsuz bir saha olduğu bilgisine de ulaşılabilir.

(6) firişte yüzi teg yarudı ajun

kalık boldı kafur saçar teg yüzün

(Dünya, melek yüzü gibi, parladı; gökyüzü kâfur saçılmış gibi oldu.) 5451

(7) kopa keldi örlep sîta kalkanı

ajun meñzi boldı ürün erdini

(Mızrak ve kalkanı kalkarak, yükselmeye başladı; dünya yüzü beyaz cevher gibi oldu.) 3840

Parça için bütün metonimi ilişkisi (6) ve kişileştirme (7) ile oluşturulan yukarıdaki örnek beyitler için kültürel kavramlaştırma çerçevesinde şunları söyleyebiliriz: Kubbealtı Lugat'ta *kâfur* için “*Hindistan ve Çin’de yetişen kâfur ağacının (Laurus camphora) zamkından elde edilen ve hekimlikte kullanılan beyaz, yarı şeffaf, kolaylıkla parçalanır ıtrılı madde*” ; *cevher* için ise “*Elmas, zümrüt, pırlanta gibi değerli süs eşyası, mücevher, gevher, güher*” anlamları verilmektedir. Açıklamaları verilen biri bitki diğeri maden türünden bu varlıkların dikkat edilirse ortak özellikleri renkleri itibariyle beyaz, parlak oluşlarıdır ki bu da bize dönem insanının botanik ve gemoloji bilimindeki bilgilerinin doğa olayı ile nasıl bağ kurularak kültürel kavramlaştırma oluşturduğunu gösterir. Bu bilimlerin yanında İslamiyet’i kabul eden Karahanlıların, İslam kaynaklı melek kavramına ait zihinlerinde var olan, beyaz olmaları, nur içinde olmaları, parlamaları gibi bilgilerin de doğaya bir aktarma yapılarak metaforik bir ifadeye dönüştüğünü 6. örnekte görebiliriz

3.2. Gece, Akşam

(1) yaşık badı yüzke kara yüz bağı,

ajun toldı bütrü kara yir toğı

(Güneş yüzüne kara peçe örttü, her tarafı toz duman rengi kapladı.) 4884

(2) ajun türtti yüzke kömür teg boğuğ

körür köz yumuldu uğıdı oğuğ

(Dünya yüzüne kömür renginde bir boya sürdü; görür gözler kapandı, uyanık olanlar uyudu.) 3837

(3) uğup bardı azrak oğundı yana

öçükmiş kömür teg karanķu tüne

(Biraz uykuya daldı, tekrar uyandı; gece, sönmüş kömür gibi, karanlıktı.) 3951

Gökyüzünün kararması ve *gece* zaman kavramının çeşitli kültürel şemalar oluşturularak ifade edildiği örneklerde 1 ve 2. örneklerde ilk metaforik aşama, gecenin oluşmasında etkili iki kozmolojik unsur (Güneş ve Dünya) kişileştirme vasıtasıyla insan gibi birer varlık olarak algılanmasıdır. *kara yüz bağı*, *kömür teg boğuğ*, *öçükmiş kömür* metaforik ifadeleri ile anlatılmak istenen, *havanın kararması*, *akşam/gece vaktinin başlangıcıdır*. Bu nesnelere metafor oluşmasındaki yol ise renk üzerinden benzerliktir. *Varlık için nesne* ve *nesne için nesne özelliği* metonimik ifadelerin aşamalı olarak anlatıldığı bu örnekler, 11. yüzyılın Türk idrakinde *akşam/gece vakti* kavramı ile renkler arasındaki ortak noktaların nasıl, ne şekilde birleştiğini ve dile nasıl yansıdığını göstermektedir.

(4) kopup çıktı ilke yuvuldu yaşı

ajun meñzi boldı habeş kırtışı

(Kalkıp kapıya çıktı, gözyaşı döktü; dünyanın rengi Habeş derisine benzemişti.) 6213

(5) yüzün kızledi yirke rumi kıızı

ajun meñzi boldı bu zengi yüzi

(Rumi kıızı yüzünü yere gizledi; dünyanın rengi zenci yüzüne döndü.) 6215

(6) yüzün kızledi yirke rumi kıızı

ajun kırtışı boldı zengi yüzi

(Rûmî kıızı yüzünü yere gizledi, dünyanın yüzü zenci derisi gibi oldu.) 3948

(7) tükel zengi yüzi urundı kalık

uçar tındı koğtı yoriğlı yoriğ

(Göğün her yanı zenci yüzüne döndü; uçan kuşlar kondu, dolaşan mahlûklar durdu.) 4886

(8) kalık bütrü tuttı sevuğler kaşı

ajun boldı zengi habeş kırtışı

(Göğün her tarafı âşık kaşları ile doldu; dünya zenci habeş derisine büründü.) 4961

1-3. örneklerle benzerlik gösteren 4-8. örneklerde kozmolojik bir olay olan *akşam/gece vakti, havanın kararması* yine renkler üzerinden yeniden kavramlaştırma yapılarak metaforik olarak anlatılmıştır. *habeş kırtışı, zengi yüzi, zengi* ifadelerinin ortak noktası renk olarak *siyah, kara* olmasıdır. “*Gece zenci derisi (gibi)dir*” dilsel metafor ile özetlenebilecek olan örneklerde yine renkler ve bu renklerin kültürel ortamdaki varlıklar üzerindeki yansımaları kültürel bir bilinç oluşturduğu ve bu bilincin dile yansıdığı söylenebilir. Benzer şekilde 8. örnekte geçen *sevüglər kaşı* sanatsal, edebî bir söylemin de ötesinde yine kaşların renk özelliği ile ilişkilidir. Dahası antropolojik olarak o dönemin insanının fizikî yönden kaş renginin sıklıkla siyah olduğu bilgisine ulaşılabılır.

- (9) küjek yazdı rumi kız ı örtti yüz
kara saç boğuğı ajun toldı tüz

(*Rumi kız ı zülüflerini çözerək yüzünü örttü; her taraf kara zülüf rengini aldı.*) **4885**

- (10) koğı ığtı kesme yaruğ yüz tudı
kalık tul tonı keğti bilin badı

(*Gök dul elbisesini giydi ve belini bağladı; zülfünü dağıtıp parlak yüzünü kapadı.*) **5824**

- (11) yaruğ dünya yüzke eşünse eşük
men ötrü barayın ay eski tüşük

(*Parlak dünya yüzüne örtü örtünce, ben oraya gelirim, ey eski düşkün.*) **5003**

Zaman'ın bir aşaması sayılabilecek *Gece* kavramı KB'de geçen örneklerin tamamında renk üzerinden bir kavramlaştırma gerçekleştirilerek aktarılmıştır. Renkleri itibariyle *gece* ile *saç*³⁷ (siyah saç)ın, örtüşen ortak benzeme noktalarının siyah olması sebebiyle bir aktarım, metafor gerçekleşmiştir. Ayrıca yine *gece*'nin anlatımı için kullanılan *kesme*³⁸ sözcüğü, yanında renk belirten bir sıfatın yer almamasına rağmen ifadeye bir bütün olarak bakınca burada geçen saçın da yine siyah olarak değerlendirilmesi ve böylelikle KB'nin yazıldığı dönemin insanının saç rengine ait, tıpkı kaş renginde olduğu gibi, genel bir bilginin, toplumda sıklıkla siyah saçlı insan(lar)la karşılaştığı ve bu bilinçaltı bilginin aktarımı söz konusudur.

- (8) ajun kırtışı boldı altun öñi
yalın teg bolup dünya kızdı eñi

(*Dünya altın rengine büründü, gökyüzü alev gibi kızardı.*) **6223**

- (9) Öabir bürkirer teg tünardı kalık
sıta koğtı yirdin yağıldı butık

(*Abir serpilmiş gibi gök alacalandı; ufuktan etrafa dallanarak mızraklar yükseldi.*) **4892**

8 ve 9. örneklerde yine gökyüzünün kararmaya başlaması, Güneş'in batma zamanı ile altın ve abir gibi çeşitli nesnelere aralarında hem renk hem de değeri itibariyle bir benzerlik, eşleştirme kurularak aktarılmıştır. Çeşitli bitki ve ot kökleriyle yapılan bir koku olan *abir* renginin beyitte açıkça verilmese de devamında göğün alacalanması, günün sona ermesine yakın bir zamana delalet eder. Bu zamanlarda gök turuncu, pembe, kırmızı, kırmızı arasında karışık bir renge bürünür. Doğada kendiliğinden gerçekleşen bir durum olan Güneş'in batması ve bu anlarda göğün büründüğü renk; gökyüzünün alev gibi kızarması/göğün abir serpilmiş gibi alacalanması olay şeması halinde toplum zihninde yeniden kavramlaştırılarak ifade edilmiştir.

SONUÇ

Hangi dil ailesine bağlı olursa olsun dil; konuşan insanların zihin yapısı ile birlikte konuşulan coğrafya, antropoloji, kültür, sosyoloji ile şekil alır. Düşünce yapısı hemen tüm insanlarda aynı olsa da yukarıda adı geçen sahalardan dolayı farklılık gösterir. Dünyayı algılama, varlıklar arasında kurulan ilişkilerin dil aracılığıyla aktarımında ortaya çıkan farklılıkların temeli de budur. İnsanın bilgi birikimi, hayata dair tecrübesi, doğa ile olan münasebetinin sıklığı vs. de sözlü ya da yazılı ifadeye yansırarak doğrudan anlatımın terk edilip dolaylı anlatım metotlarının kullanılmasına neden olacaktır. Dolaylı anlatımına geçiş ise yalnızca edebi bir üslup değil, hayatın olağan akışında kendisini gösteren bir

37 Saç için kullanılan “zül” sözcüğü klasik edebiyatta sıklıkla sevgilinin saçları için kullanılır ve bu saç rengi itibariyle gece kadar siyahtır.

38 R.R. Arat'ın hazırladığı Kutadgu Bilig yayınının dizin bölümünde “saç, perçem” anlamları verilmiştir.

yoldur. Bu yolu seçmede asıl nedenler anlatıma canlılık katma, ifadeyi kuvvetlendirme veya sözün tesirinin arttırılmak istenmesidir.

Sıradan insanın da bilinçli veya bilinçsizce kullandığı bu ifade türlerini *imge* üst başlığında toplamak mümkündür. Alt kategorilerini benzetme, metafor, kişileştirme ve metoniminin oluşturduğu ve yalnızca edebiyat sahası içinde değil günlük konuşmanın da bir parçası olan bu türler zihin ve dil iş birliği ile oluşur ve pek çoğu dilde yer edinerek kalıp ifadeleri oluşturur. Klasik edebiyat terminolojisinde *mazmun* diye yer alan yapılar da aslında birer metaforik ifade olup dilin varlıklar arasında kurduğu ilişkiler sonucunda ortak kültür ve kültürel bellek sonucunda dil ile ifade edilip sürekli kullanım haline gelmesinden başka bir şey değildir.

Varlıklar arasında türlü benzerlik ve ilişki kurularak içinde yaşanılan ortak kültür ve sosyal çevrenin etkisiyle yazılı veya sözlü yeniden anlatımı *yeniden kavramlaştırmaları* oluşturur. Bu kavramlaştırma hareketinde kültürün son derece önemli olması ise yeni oluşturulan ifadelerin birer *kültürel kavramlaştırma* olduğunu gösterir.

Tarihi metin olması nedeniyle Türk dil ve edebiyat geçmişimizde önemini koruyan Kutadgu Bilig, 11. yüzyılda yazılmış olmasına karşın metaforik ifadelerle örülü bir metindir. Dönemin dil hususiyetlerinin yanında kültürünü, kendi varlığını, evreni algılayışı ve Türk idrak yapısını göstermesi açısından da önemlidir. Dili anlamak için kültürün de bilinmesi gerektiği düsturuyla hazırlanan bu çalışmada altı bin küsur beyitten oluşan Kutadgu Bilig'den yola çıkılarak dönemin Türk insanının idrakinde kozmoloji ve ona ait olan *gün/gündüz; akşam/gece* kavramları hangi nesnelere nasıl ve ne şekilde ilişki, bağ, benzetme oluşturularak algılandığı ve ifade edildiği açıklandı. Bu bağlamda görülüyor ki 11. yüzyılda gündüz ve gecenin oluşmasında etken olan *Güneş* ve *Gökyüzü* birer insan gibi algılanmakta ve kişileştirilerek daha somut varlıklar haline getirilmektedir. Kişileştirme ile birlikte metaforların öne çıktığı örneklerde *gün/gündüz* hedef kavramı için *diş, kâfur, beyaz cevher* vs. kaynak kavramları; *akşam/gece* hedef kavramı için *zenci derisi, habeş derisi, kömür, duman, abir, kara zülüf* kaynak kavramları sıklıkla kullanılmakta ve bu kullanımlarda varlıklar arasındaki eşleştirmede ortak benzerlik birincil olarak “renk” yönüyle kurulurken; ikinci olarak “şekil” yönüyle kurulmuştur.

Pek çok dilbilimci, kullanılan sözcüklerin dahi toplum hayatı ile ilişkili olduğunu öne sürer. Söz dağarcığı, söz dizimi, benzetme, metafor, metonimi, kişileştirme gibi dilbilimin bütün sahaları çerçevesinde irdelenen metinler ile dönemim sosyal yaşantısı, kültürü, inanış biçimleri, coğrafyası, antropolojisine dair bilgileri de açığa çıkaracaktır. Bu bağlamda irdelenen eser, insan için en önemli unsurlardan olan *ZAMAN* ve parçalarından *Gündüz* ve *Gece*'yi esas alarak dönemin kültüründen meteorolojisine, coğrafyasından sosyal hayatına pek çok yönden asgari yahut azami bilgi vermektedir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (1998). *Dil-Kültür Bağlantısı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Arat, R. R. (2006). *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Durmuş, M. (2011). “İmge Sembol Kavramlarını Yorumlama Projesi ve Melih Cevdet Anday”ın Şiirinde İmge.” *Turkish Studies*, Volume 6/3, s: 745-762.
http://lugatim.com/ (Erişim tarihi: 29.08.2021)
- Karabeyoğlu, A. R. (2015). *Dîvânu Lugâti't-Türk'te Savlar ve Kültürel Kavramlaştırma*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (2015). *Metaforlar, Hayat, Anlam ve Dil*. (Çev. Gökhan Yavuz Demir), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Palmer, F.R (2020). *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi*. (Çev. Ramazan Ertürk). Ankara: Fol Kitap.
- Sharifian, F. (2011). *Cultural Conceptualisation and Language*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company
- T.D.K., Güncel Türkçe Sözlük (<https://sozluk.gov.tr/>)
- Yunusoğlu, M. K. (2020). *Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar*. Ankara: TDK Yayınları.

KÜLTÜREL DİPLOMASİ BAĞLAMINDA TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİ VE TÜRKİYE MAARİF VAKFI

Doç. Dr. İbrahim GÜLTEKİN

Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü

Özet

Kültürel diplomasi, yumuşak güç kavramı üzerine inşa edilen kamu diplomasisinin en önemli araçlarından biridir. Ülkeler ve ülke halkları arasında iş birlikleri geliştirmek ve ülkelerin diğer ülke halkları nezdinde prestijini ve değerini artırmak amaçlı gerçekleştirilen kültürel diplomasi, bir ülkenin geçmişten günümüze meydana getirdiği somut ve somut olmayan kültürel mirasının ve zenginliğinin çeşitli araçlar vasıtasıyla diğer ülkeler ve onların halklarıyla paylaşılması ve tanıtılması için yapılan her türlü etkinlik ve faaliyetleri ifade etmektedir. Kültürel diplomasi birçok uygulama aracı vardır. Ancak bunların içinde en önemlisinin dil öğretimi olduğu söylenebilir. Dil öğretimi yoluyla bir millete ait her türlü kültürel birikim ve zenginliğin de tanıtılması gerçekleşir. Bundan dolayı ülkeler kendi dillerinin yabancı dil olarak öğretilmesine büyük önem vererek bu iş için çeşitli dil ve kültür kurumları ihdas etmişlerdir. Türkiye de özellikle 90'lı yıllardan sonra kamu diplomasisini ve kültürel diplomasiyi etkin bir biçimde kullanmaktadır. Bu çerçevede TİKA, Yunus Emre Enstitüsü, YTB ve Türkiye Maarif Vakfı gibi devlet eliyle uluslararası çeşitli kurumlar kurulmuştur. Bu kurumlardan Yunus Emre Enstitüsü ve Türkiye Maarif Vakfı doğrudan eğitim ve kültürel diplomasi kurumu olarak tebellür etmektedir. Her iki kurum da sistemli bir biçimde Türkçenin yabancı dil olarak öğretimini gerçekleştirmektedir. Yaygın eğitim kurumu olarak isteyen herkese Türkçe öğreten ve bunun için yurt dışında kültür merkezleri kuran Yunus Emre Enstitüsü kurulduğu günden bu yana on binlerce kişiye Türkçe öğretmiş ve öğretmeye devam etmektedir. 17.06.2016 tarihli 6721 sayılı kanun ile kurulan ve Millî Eğitim Bakanlığı dışında yurt dışında doğrudan eğitim kurumu açmaya tek yetkili kurum olan Türkiye Maarif Vakfı ise Türkçenin yabancı dil olarak öğretimini özellikle K12 düzeyinde okul öncesinden lise son sınıfa kadar eğitim kurumlarının tamamında öğretmektedir. Bu özelliğiyle Türkiye Maarif Vakfı Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine ve bu bağlamda Türkiye'nin kültürel diplomasi faaliyetlerine önemli katkı sunmaktadır.

Nitel araştırma yöntemlerinden belgesel tarama yönteminin kullanıldığı bu çalışma, hâlihazırda dünyanın altı kıtasında 67 ülkede faaliyetler gerçekleştiren ve 45 ülkede 376 eğitim kurumu açmış bulunan Türkiye Maarif Vakfının Türkçe öğretimi bağlamında kültürel diplomasiye katkılarını ortaya koymak ve değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Kültürel diplomasi, Türkçe öğretimi, Türkiye Maarif Vakfı

Giriş

Devletlerarası ve milletlerarası ilişkileri yürütmek, devletlerarasındaki anlaşmazlık ve çatışmaları barışçıl yollarla çözüme kavuşturmak için kullanılan diplomasi; daha çok devletlerin resmî kurumları aracılığıyla, resmî görevlileriyle diğer devletlerin hükümetlerine karşı yürüttükleri bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Demir, 2012, ss. 1-2'den akt: Alemdar, 2018, s. 13). Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilgiye erişim kanallarındaki çeşitlilik, medyanın etkin rolü, resmî kurum ve kişilerin dışında uluslararası ilişkilerde farklı aktörlerin temayüz etmesi gibi hususlar uluslararası ilişkilerde kamuoyunun önemini ortaya çıkarmış ve bu süreç ülkeler ve milletlerarası ilişkilerin yürütülmesinde klasik/geleneksel diplomasiyi yanı sıra kamu diplomasisi yöntem ve araçlarının da etkin bir biçimde kullanılmasını gerekli kılmıştır.

Yumuşak güç veya ince güç olarak da tanımlanan ve diplomasi enstrümanı olarak önce Amerika dış politikasında kullanılan kamu diplomasisi kavramını Edmund Gullion "bilgi ve fikirlerin uluslararası akışı" şeklinde ifade etmiştir. (Sancar, 2012: s. 79). 1990'lı yıllarda ise Joseph Nye yumuşak güç kavramı etrafında kamu diplomasisinin daha iyi anlaşılmasını sağlamış ve "bir ülkenin

dünya siyasetinde istediği sonuçlara ulaşabilmesi için onun değerlerine hayran olan, örnek alan, refah seviyesine ve fırsatlarına özenen ülkelerin olması ve onu izlemesi” gerektiğini belirterek kavrama daha geniş bir tanım getirmiştir (Nye, 2005, s. 14’ten akt: Kocacıyık, 2019: s. 164).

Abdurrahmanlı ve Bağış (2021: s. 148)’a göre kamu diplomasisi, “Bir devletin, diğer ülkelerin vatandaşlarına yönelik yürüttüğü ilişkilere konu olan her türlü diplomatik faaliyete denir... Diğer bir ifadeyle bu diplomasi türü herhangi bir devletin uluslararası arenada kendi yaşam tarzını, kültürünü, tarihsel geçmişini, geleneklerini diğer devletlerin vatandaşlarına tanıtarak kendi devletlerine karşı pozitif yaklaşım kazandırma yöntemidir.” Kısaca kamu diplomasisi, bir ülkenin sahip olduğu yumuşak güç unsurlarıyla diğer ülkeleri/ülke halklarını etkileme kapasitesi şeklinde ifade edilebilir. (Oktay, 2012).

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojisi sayesinde her türlü bilgiye, çeşitli medya araçlarıyla dünyanın her yerinden anlık olarak erişilebilmektedir. Böyle bir ortamda diğer ülkelerin kamuoyunu kendi lehine olacak şekilde etkilemek, onları doğru bilgiyle buluşturmak ve onların üzerinde müspet bir algı oluşturmak uluslararası siyasette oldukça etkili ve önemli görülmektedir. Çünkü günümüzde devletlerarası ilişkilerin düzenlenmesinde sadece olgular değil aynı zamanda algı yönetimi de etkili olabilmektedir. Böyle bir süreçte ise devletler ve diğer ülke halklarıyla sağlam ve doğru ilişkiler inşa ederek bu ilişkileri geliştirmek ve bu minvalde çeşitli güç kaynakları, yöntem ve araçları olan kamu diplomasisini kullanmak ince bir iletişim stratejisi olarak değerlendirilmektedir. Bahse konu güç kaynakları ve aktörleri ise kamu diplomasisi bağlamında anlam kazanmaktadır.

“Kamu diplomasisi güç kaynakları ve aktörleri; siyasi partiler ve politikacılar, çok uluslu şirketler, ulusal şirketler ve iş adamları, üniversiteler ve akademisyenler, sivil toplum örgütleri, dil okulları ve dil, yayıncılar ve yazarlar (ayrıca gazete yazarları), sanatçılar ve sanatsal faaliyetler, müzik kanalları ve popüler müzisyenler, spor müsabakaları ve popüler sporcular” (Kaya, 2019) şeklinde ifade edilebilir. “Bu unsurların bileşkesinden ortaya çıkan yumuşak güç/ince güç, bir ülkenin sosyal sermayesinin derinliğini de ortaya koyar.” (Kalm, 2011: 163).

Kamu diplomasisinin; eğitim, kültür, turizm, sağlık, medya, bilim ve teknoloji, insani diplomasi, dijital diplomasi gibi çok çeşitli türleri vardır. Türkiye Cumhuriyeti devletinin, özellikle 1990’lı yıllardan sonra kurulan TİKA, Yunus Emre Enstitüsü, Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı, Türkiye Maarif Vakfı, TRT’nin uluslararası yayınları, Türk Kızılay vb. kurumları vasıtasıyla eğitim, kültür, insani diplomasi vb. yollarla kamu diplomasisi kanallarını oldukça etkin kullandığı söylenebilir.

Kapsamı ve çeşitliliği göz önüne alındığında kamu diplomasisinin yukarıda sözü edilen türlerinin içinde en etkili olanlarından birinin kültürel diplomasi olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü her milletin geçmişten günümüze bir kültür zenginliği vardır ve bu zenginlik insanlığın ortak mirası olarak oldukça özgün, ilgi çekici ve kıymetlidir. Bir ülkenin somut veya somut olmayan her türlü kültürel birikiminin çeşitli yol ve yöntemlerle diğer ülkelerin halklarıyla paylaşılması ve tanıtılması kültürel diplomasiyi meydana getirir. Diğer bir ifadeyle kültürel diplomasi, kültürel zenginlikler vasıtasıyla farklı ülke halkları üzerinde müspet bir imaj oluşturma işidir. Louis Belanger (1999:678) kültürel diplomasiyi “kültür, eğitim, bilim ve teknik ortaklıkları içeren dış politika faaliyetleri” olarak tanımlar.

Kültürel diplomasinin temelinde farklı kültürlerle duyarlılık ve kültürler arası iletişim de söz konusudur. Eğitim programları, gelenek ve göreneklerin tanıtım etkinlikleri, inanışlar ve çeşitli dinî ritüeller, sinema ve tiyatro etkinlikleri, yayıncılık faaliyetleri, hediyeleşme, edebiyat eserlerinin tanıtılması, yemek kültürü, çeşitli şenlikler ve sergiler, halk dansları ve oyunları vb. olmak üzere kültürel diplomasinin faaliyet alanı oldukça kapsamlıdır. ABD’li siyaset bilimci ve tarihçi yazar Milton C. Cummings kültürel diplomasiyi şu şekilde ifade etmiştir: “Bir devletin kendi geleneklerini, örf ve âdetlerini, dilini, dinini, tarihini, sanatını diğer ülkelerdeki insanlara aktarmasıdır.” (akt.: Abdurrahmanlı ve Bağış, 2021, s. 149).

Kültürel diplomasinin en önemli ve güçlü aracının dil öğretimi/öğrenimi olduğu söylenebilir. Çünkü dil bir millete ait bütün kültürel zenginlikleri bünyesinde barındırarak geçmişten bugüne taşır. Dilin kültür taşıyıcısı olması ise kültürlerin birbirini tanıması hususunda dil öğretiminin ne denli kıymetli olduğunu göstermektedir. Dil öğrenimi veya öğretimi demek aynı zamanda iki ayrı kültürün de tanışması/karşılaşması anlamına gelmektedir. Dil öğretimi sayesinde iki kültür arasında kültürel alışveriş sağlanır ve Yunus Emre’nin ifadesiyle tanışma ve birbirini tanıma gerçekleşir. Bu şekilde karşılıklı olarak işlerin kolay kılınması sağlanmış olur.

Bu çalışmanın amacı tam da dilin bu özelliği kapsamında kültürel diploması içinde dil öğretiminin önemini ifade etmek ve uluslararası bir eğitim ve kültürel diploması kurumu olarak Türkiye Maarif Vakfının Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi faaliyetlerine vurgu yapmaktır. Ayrıca Vakfın Türkçe öğretimi süreçleri gelecek perspektifi bakımından değerlendirmektir.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimini somut bir biçimde Kaşgarlı Mahmut'un Divan u Lügâti't-Türk adlı eserine kadar götürmek mümkündür. Türkçe Türklerin tarih sahnesindeki görünürlüğüne ve yetkinliğine bağlı olarak tarihsel süreçte oldukça geniş bir havzada yabancı dil olarak öğretilmiş ve öğrenilmiştir. Bunun için de birçok eserin kaleme alındığı bilinmektedir. Türkçenin en etkin ve sistemli öğretimini ise 20. yüzyılın son çeyreğinden sonra özellikle soğuk savaş dönemi sonrasında gerçekleştiği söylenebilir. Nitekim bu süreç günümüzde de küresel ve bölgesel gelişmelerden hareketle uluslararası siyasette Türkiye'nin aktif roller üstlenmesine bağlı olarak çok hızlı bir şekilde ilerlemekte ve hem içeride hem dışarıda olmak üzere yayılma alanını genişletmektedir. Sözü edilen tarihsel süreç ve gelişmelere uygun olarak Türkiye'de üniversiteler bünyesinde kurulan TÖMER'ler veya benzeri merkezler, yurt dışında Yunus Emre Enstitüsü ve MEB TÖMER merkezleri gibi diğer bazı kurumlar vasıtasıyla Türkçe öğretimi sistemli bir biçimde yürütülmektedir. MEB aynı zamanda Türkçenin yurt içinde K12 düzeyinden üniversiteye kadar öğretilmesi hususunda çeşitli projelerle öğretimini gerçekleştirmektedir. Türkiye Bursları projesi kapsamında her yıl binlerce uluslararası öğrenciye Türkiye'de yüksek öğrenim imkânı sağlayan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) ise proje kapsamında Türkiye'de yüksek öğrenime devam edecek öğrencilerin üniversitelerin TÖMER'lerinde Türkçe öğrenmelerini sağlamaktadır. YTB, bunun dışında kamu görevlisi, diplomat, gazeteci, subay, bürokrat, araştırmacı ve akademisyenler için "Kamu Görevlisi ve Akademisyenlere Yönelik Türkçe İletişim Programı" gibi yurt içi ve yurt dışında çeşitli projeleri desteklemektedir.

Bir kültürel diploması kurumu olan ve Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde Türkiye'nin en önemli kurumlarından birisi ise Yunus Emre Enstitüsüdür. Enstitü, "Türkiye'yi, Türk dilini, tarihini, kültürünü ve sanatını tanıtmak; bununla ilgili bilgi ve belgeleri dünyanın istifadesine sunmak; Türk dili, kültürü ve sanatı alanlarında eğitim almak isteyenlere yurt dışında hizmet vermek; Türkiye'nin diğer ülkeler ile kültürel alışverişini artırıp dostluğunu geliştirmek amacıyla 05.05.2007 tarihli ve 5653 sayılı kanunla kurulmuştur. "Yunus Emre Vakfına bağlı olarak kurulan Yunus Emre Enstitüsü (YEE) bu kanunun amaçlarını gerçekleştirmek üzere yurt dışında kurduğu merkezlerde yabancılara Türkçe öğretimi çalışmalarının yanı sıra ülkemizin tanıtımı amacıyla kültür ve sanat faaliyetleri yürütmekte, ayrıca bilimsel çalışmalara destek vermektedir. 2009 yılında faaliyetlerine başlayan Yunus Emre Enstitüsünün yurt dışında 58 kültür merkezi bulunmaktadır. Kültür merkezlerinde Türkçe eğitiminin yanı sıra, farklı ülkelerdeki eğitim kurumlarıyla yapılan iş birlikleri ile Türkoloji bölümleri ve Türkçe öğretimi desteklenmektedir. Kültür merkezlerinde ayrıca Türk kültür ve sanatını tanıtmak amacıyla birçok etkinlik düzenlenmekte, ulusal veya uluslararası etkinliklerde ülkemiz temsil edilmektedir. Yunus Emre Enstitüsünün kültürel diploması uygulamaları içinde önemli bir faaliyeti de her yıl farklı ülkelere davet edilen çok sayıda öğrencinin Türkçe dil becerilerini geliştirmek ve Türk kültürünü yakından tanımalarına fırsat sunmak amacıyla Türkçe Yaz Okulu düzenlemesidir. Proje sayesinde şu ana kadar 118 ülkeden öğrenci Türkiye'deki üniversitelerde ve çeşitli şehirlerde misafir edilmiştir. Yunus Emre Enstitüsü uluslararası Türkoloji bölümlerine de müfredat, materyal ve öğretim görevlisi katkısı vermektedir. Türkoloji Projesi kapsamında Enstitü, şu ana kadar 50 ülkede 101 üniversite ile iş birliği protokolü imzalamıştır. Ayrıca Yunus Emre Enstitüsü tarafından Türkçe dil yeterliğinin belgelendirilmesi amacıyla yılda üç defa Türkçe Yeterlik Sınavı (TYS) uygulanmaktadır. (YEE, 2021).

Özellikle pandemi sürecinde uzaktan Türkçe öğretimine de ehemmiyet veren Enstitü, kurulduğu günden bu yana on binlerce uluslararası dil öğrencisine Türkçeyi öğretmiş ve bu yolla Türkiye'nin ve Türk kültürünün doğru mekânlarda, doğru kaynaklar ve doğru kişiler tarafından öğretilmesine imkân sağlamıştır. Yaptığı faaliyetler bakımından Yunus Emre Enstitüsün kültürel diplomasının mihenk taşı olduğu söylenebilir.

Türkiye Maarif Vakfı ve Türkçe Öğretimi

Henüz 5. yılını tamamlayan ve Türkiye'nin uluslararası ölçekte en önemli eğitim ve kültür diploması kurumu olan Türkiye Maarif Vakfı ise Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine yeni ve önemli bir ivme kazandırmıştır.

17.06.2016 tarihli 6721 sayılı kanun ile kurulan Türkiye Maarif Vakfı, yurtdışında Türkiye Cumhuriyeti adına Millî Eğitim Bakanlığı dışında doğrudan eğitim kurumu açma yetkisine sahip tek kuruluştur. Kâr amacı gütmeyen, kamu yararına çalışan bir vakıf olan TMV, her ülkede okul öncesinden yükseköğretime eğitimin her aşamasında etkin faaliyet yürütmek amacıyla kurulmuştur. Türkiye Maarif Vakfı, kuruluşunun beşinci yılında 104 ülkeyle resmî temas kurmuş, 52 ülkede açtığı temsilcilikleriyle 67 ülkede faaliyetler gerçekleştiren uluslararası bir eğitim kurumu hâline gelmiştir. (TMV, 2021). Vakıf Başkanı Prof. Dr. Birol Akgün, Vakfın ilk beş yılını değerlendirdiği yazısında şu bilgileri verir: “Kurulduğu ilk yıl beş ülkede eğitim-öğretim faaliyetlerine başlayan Türkiye Maarif Vakfı, bugün Asya’dan Afrika’ya, Kuzey Amerika’dan Avrupa’ya, Güney Amerika’dan Avustralya’ya 47 ülkede kapsamlı eğitim faaliyetleri yürütüyor. Vakıf beşinci yılında 393 eğitim kurumuyla okul öncesinden yükseköğretime kadar her kademede eğitim öğretim hizmeti sunarken, diğer birçok ülkede eğitici desteği, barınma ve kültürel etkinlikler gibi destekleyici faaliyetlerle eğitim ağını her geçen gün genişletiyor.” (Akgün, 2021: s. 24).

Dünyanın her kıtasında faaliyetlerini yürüten Türkiye Maarif Vakfı ile ilgili verilerin gösterildiği güncel durum bilgisi tablosu aşağıdadır.

Bu verilerin ışığında Türkiye Maarif Vakfının kurulduğu günden bugüne son beş yılda çok

önemli gelişme gösterdiği söylenebilir. Vakıf Başkanı Akgün (2021: s. 26-27), sözü dilen yazıda nicel büyümenin ötesinde Vakfın nitelikli eğitim faaliyeti ile temayüz ettiğine vurgu yapmaktadır: “Bugün dünyanın dört bir tarafında açılan Maarif Okulları; uluslararası geçerlilikte ve kalitede, yerel ve uluslararası akreditasyon standartlarını haiz müfredat programlarıyla eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürürken, okullarımızın tamamında büyük hassasiyetle yürütülen Türkçe dil eğitim programlarıyla Türkçemizin dünyada yaygınlaşmasına da hizmet ediyor.”

Akgün (2021: s. 26-27), Maarif Vakfının ne yaptığını ve amaçlarını ise özet olarak şu şekilde ifade etmektedir:

- Uluslararası standartlarda kaliteli bir eğitim vererek Türkiye adına şeffaf, güvenli ve kapsayıcı eğitim faaliyetleri sunmak

- İlmîni ve irfanını insanlığın barış ve huzuru için kullanacak iyi insanlar yetiştirmek

- Dost ülkelerin çocuklarına, kendi kültür ve değerlerini özümsetecek bir eğitim vererek onları Anadolu'nun kadim insani birikimiyle buluşturmak

- Güzel Türkçemizi, geliştirdiği MEB onaylı “Yabancılara Türkçe Öğretim Müfredatı” vasıtasıyla 45 ülkede en az B2 düzeyinde öğretmek

- Dost ve kardeş halkların zeki ve yetenekli gençlerini Batı ülkelerine iş gücü olarak transfer etmek yerine, Türkiye'deki üniversitelerde okumalarını ve sonrasında kendi ülkelerinde çalışmalarını teşvik ederek o ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak.

Türkçenin özellikle örgün eğitim kapsamında öğretilmesini sağlayan Türkiye Maarif Vakfı, ulaştığı hedef kitlenin çeşitliliği ve yaş seviyesi dikkate alındığında Türkçenin uluslararasılaşmasında önemli bir görevi icra etmektedir.

“Türkçeye yapılan yatırımı Türkiye'nin geleceğine yapılan yatırım olarak değerlendiren Türkiye Maarif Vakfı, Türkçe öğretimine özel önem vermektedir. Bu çerçevede Türkçe öğretimi süreçlerinin nitelikli yürütülebilmesi için Merkezde “Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Daire Başkanlığı” kurulmuştur. Türkiye Maarif Vakfı, K12 düzeyinde öğrencilerin uluslararası dil öğretimi standartlarına uygun biçimde B2 seviyesinde Türkçe yeterliliğine sahip kişiler olarak ortaöğretimden mezun olmalarını hedeflemektedir. Belirli bir müfredat temelinde ilerleyen Türkçe öğretimi, Türkiye Maarif Vakfı okullarında okul öncesinden başlamakta ve lise son sınıfa kadar sistemli bir biçimde devam etmektedir. Öğrenciler, Türkçe dersleri vasıtasıyla Türkçe öğrenmenin yanı sıra Türkiye'yi, Türk kültürünü ve Türk insanını yakından tanıma fırsatı elde etmektedirler. Ayrıca Türkçeyi öğrendiklerinden yüksek öğretime Türkiye'de devam etme arzusu ve niyeti geliştirmektedirler. Dolayısıyla Türkçe öğretimi Türkiye ile faaliyette bulunan ülkeler arasında siyasi, ekonomik, kültürel ve insani köprülerin kurulması için vesile olmaktadır.” (TMV, 2021).

Türkiye Maarif Vakfına ait eğitim kurumlarında hâlihazırda yaklaşık 47.000 öğrencinin Türkçe öğrendiği dikkate alındığında devam eden yıllarda farklı ülkelerde yeni açılacak okullarla birlikte bu sayının 100 binleri bulacağı görülebilmektedir. Burada en önemli hususun Türkçenin örgün eğitim kapsamında ve okul öncesinden lise son sınıfa kadar düzenli bir biçimde öğretilmesi olduğu söylenebilir. Çünkü bu şekilde uzun yıllara yayılmak üzere Türkçeyle içi içe olan öğrenciler, Türkçe dersleri vasıtasıyla Türkiye ile ilgili doğru bilgileri kazanırken Türkiye'ye karşı kalıcı bir sempati geliştirilebilmektedirler. Diğer taraftan Türkçe kapsamında yürütülen ders dışı etkinliklerle de Türk kültürü ile kendi kültürleri arasında empati kurabilmektedirler.

Türkiye Maarif Vakfı K12 dışında üniversitelerle yaptığı protokoller kapsamında üniversite öğrencilerinin de seçmeli dil dersi olarak Türkçeyi öğrenmelerine yönelik faaliyetler gerçekleştirmektedir. Diğer taraftan Maarif Eğitim Merkezlerinde yetişkinlere yönelik Türkçe kursları düzenlemektedir.

Türkiye Maarif Vakfının yaygınlığı ve etki alanı dikkate alındığında sadece Türkçe öğretimi vasıtasıyla binlerce öğrenciye ve kursiyere ulaşabilir olması kültürel diplomasi kurumu olarak TMV'nin ve kültürel diplomasinin etkin bir aracı olarak Türkçe öğretiminin önemini ortaya koyabilmektedir.

Türkiye Maarif Vakfının, Türkçe öğretimi yanı sıra Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminin uluslararası standartlarda yürütülmesine yönelik çalışmalarının da olduğu görülmektedir. “Bu çalışmaların başında Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde standartları belirleyen Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı gelmektedir. Türkiye Maarif Vakfı öncülüğünde alan uzmanları ve ilgili kurum temsilcilerinin katılımıyla iki yıllık bir çalışmanın sonucunda Avrupa Konseyi Modern Diller

Bölümü tarafından hazırlanan Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni esas alınarak Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı hazırlanmıştır. Bu Programla ulusal ve uluslararası ölçekte Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminin standartları belirlenmiştir. Program, Millî Eğitim Bakanlığı ile yapılan protokol çerçevesinde Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 36 Sayı ve 11.11.2020 tarihli kararıyla onaylanmıştır. Halihazırda, geliştirilen bu programa uygun kademelere göre Türkçe ders kitap setleri, yardımcı okuma kitapları ve dijital uygulamalara uygun öğretim materyalleri hazırlanmaktadır (TMV, 2021).

MEB tarafından onaylanan bir Müfredatın hazırlanmış olması Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminin standartlarının belirlenmesi bakımından önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Böylelikle ilgili kurumlarca yürütülen Türkçe öğretimi süreçleri daha sağlıklı biçimde yürütülebilecektir.

Sonuç ve Öneriler

Dil öğretimi kültürel diplomasinin en önemli araçlarından biridir. Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi Türkiye'nin ve Türk kültürünün doğru ve sağlıklı bir biçimde tanınmasını sağlamaktadır. Küresel ve bölgesel gelişmeler ışığında Türkiye, özellikle son dönemlerde uluslararası ölçekte etkin bir aktör hâline gelmiştir. Bu sürecin bir sonucu olarak hem yurt içinde hem yurt dışında Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi ve öğrenimi oldukça yaygınlaşmıştır. Türkçe öğretimi yurt içinde üniversiteler, MEB, TSK ve çeşitli özel kuruluşlarca yürütülmektedir. Yurt dışında ise başta Yunus Emre Enstitüsü ve Türkiye Maarif Vakfı olmak üzere MEB ve diğer bazı kurumlarca yürütülmeye devam etmektedir.

Bu çalışmada kültürel diplomasini bağlamında Türkçe öğretiminin Türkiye Maarif Vakfı tarafından ne şekilde yürütüldüğü ve Vakfın bu alanda yaptığı çalışmalar ifade edilmiştir. Bu minvalde aşağıdaki öneriler geliştirilebilir.

- Kültürel diplomasinin bir uygulama alanı olarak Türkçe öğretiminin önemi dikkate alındığında ilgili kurumlarca yürütülen Türkçe öğretiminin standartlarının belirlenmesi gerekir. Bunun için Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni esas alınarak TMV tarafından hazırlanan ve MEB TTKB tarafından onaylanan Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programının bütün ilgili kurumlarca uygulanması standartların sağlanması bakımından önemlidir.
- Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı dikkate alınarak ölçme ve değerlendirme sistemi geliştirilmelidir. Bu sistemin geliştirilmesinde MEB, YEE, TMV, ÖSYM ve Üniversiteler iş birliğine gitmelidir.
- Uluslararası ölçekte Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi ile ilgili kapsamlı analiz çalışmaları yapılmalı, bunun için ilgili kurumlar ve üniversiteler arasında ARGE iş birlikleri sağlanmalıdır.
- Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı temelinde düzeylere göre Türkçenin dijital sözlüğünün hazırlanmasına yönelik ilgili kurumlarca desteklenebilecek projeler geliştirilmelidir.

Kaynakça

- Akgün, B. (2021). Beşinci Yılında Türkiye Maarif Vakfı, Maarif Bülten, Temmuz-Ağustos-Eylül, S. 13, s. 24-27.
- Abdurrahmanlı, E. & Egemen B. (2021). Diplomasini Tanımı ve Uluslararası Konjonktürde Mevcut Olan Diplomasini Türleri, *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* - Cilt 3 Sayı 1, 2021, s. 148.
- Alemdar, A. (2018). Kültürel Diplomasini Almanya ve Türkiye Örneği, Basılmamış YLT, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı *Türkiyat Araştırmaları*, s. 13.
- Belanger, L. (1999). "Redefining Cultural Diplomacy: Cultural Security and Foreign Policy in Canada", *Political Psychology*, 20 (4), 677-699.
- Demir, V. (2012). Kamu Diplomasini ve Yumuşak Güç. İstanbul: BETA Yayınları.
- Kalın, İ. (ed.). (2021). 2000'li Yıllar: Türkiye'de Dış Politika. İstanbul: Meydan Yayıncılık.
- Kaya, M. (2019). Eğitim Diplomasini: Kavramsal Bir Çerçeve. *Türkiye Eğitim Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, s. 1-12.
- Kocabıyık, H. (2019). Değişen Diplomasini Anlayışı, Kamu Diplomasini ve Türkiye, *Avrasya Etüdleri Dergisi*, TİKA, s. 163-196.

Nye, J. (2005). Yumuşak Güç, *Elips Kitap*, s. 14.

Oktay, E. G. (2012). NATO'nun dönüşümü ve kamu diplomasisi'nin artan rolü. *Uluslararası İlişkiler*, 9 (34), 125-149.

Sancar, G. A. (2021). *Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler*. İstanbul: Beta Yayınları.

Türkiye Maarif Vakfı (2021). *Beşinci Yılında Türkiye Maarif Vakfı*, İstanbul.

<https://www.yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu>, (Erişim Tarihi: 21.06.2021).

<https://turkiyemaarif.org/page/524-Turkiye-Maarif-Vakfi-12>, (Erişim Tarihi: 21.10.2021).

FERRÎ'NİN ŞİİRLERİNDE KUMAŞ İLE İLGİLİ HUSUSLAR

Prof. Dr. Mehmet KIRBIYIK

Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Türk Dili ve
Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi
mkirbiyik@hotmail.com

Özet

Bu çalışmada, 18. yüzyıl divan şairlerinden Ferrî Mehmed Efendi'nin şiirlerine bir maddî kültür unsuru olarak kumaş ve onunla ilgili hususların nasıl yansıdığı, mecazlar ve edebî sanatlarda nasıl yer aldığı, gündelik hayatı ne denli yansıttığı, edebî üsluptaki yeri vb. dikkatlere sunulacaktır. Bu kapsamda kumâş, kâle (kumaş), metâ', Bengâle kumaşı, ipek (ipekli/İpekli), seyfûr (bir tür ipek), atlas, vâle (ince dokunmuş ipek tül) lîka (mürekkep hokkalarına konulan ham ipek), lây (bir tür ipekli kumaş), abâ (ham yünden yapılan kalın, kaba kumaş), kettân (keten), zer-bâf (altın işlemeli kumaş) gibi dokuma adlarının geçtiği beyitler bazı benzer örneklerle incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, Ferrî, kumaş, ipek.

ISSUES ABOUT FABRIC IN FERRI'S POEMS

Abstract

It is aimed to present about fabric which is a part of culture and its' reflections, metaphors and literature and fine arts, things as a fabric, Bengali (Bengale) fabric, silk, seyfûr (a kind of silk), atlas, vâle (finely woven silk tulle), lîka (raw silk put in ink tanks), lây (a kind of silk fabric), abâ (thick, coarse fabric made of raw wool), kettân/keten (linen), zer-bâf (gold embroidered fabric). The poems which were as divan poets (Classical Turkish literature) were written by Ferrî Mehmed Efendi in 18th century. In this study, it was tried to examine Ferrî Mehmed Efendi's poems and to analyze poems in terms of fabric. It was also to compare them with some similar examples of other poets' poems.

Keywords: Classical Turkish literature, Ferri (poet), fabric, silk.

Giriş

Yaklaşık altı asır varlığını sürdüren Divan şiiri, temelde âşıkane hususlara yer verse bile asırlarca giyim kuşam, kumaşlar, aydınlanma araçları, ölçü ve tartı aletleri, yazı takımları, ev eşyaları, süslenme gereçleri, spor ve avcılık malzemeleri, tıbbî malzemeler, musiki aletleri, şahsi eşyalar gibi maddî kültür unsurlarını hem âşıkane tasavvurlarda hem de hikemî söyleyişlerde mecazlarla, istiarelerle, deyimlerle, âdetlerle, uygulamalarla vs. yansıtmıştır.

Bu çalışmada divan şiirinin son dönemlerinde yaşamış olan ve edebî yönüyle devrinin özelliklerini genellikle yansıttığı kabul edilebilecek Ferrî Mehmed Efendi'nin (d. 1756/1170 - ö. 1805/1220) Divanı'ndaki kumaşla ilgili hususlara temas edilecektir.

Çoğunlukla pamuktan, yünden, ipekten, ketenden vs. makine veya elle dokunan ürünlerini adı olan kumaş; elbise, eşya, mal, sermaye, varlık, servet, gibi anlamları da kapsar. Kumaşlar "...ihtiyaca, folklorla, iklime, kişinin kendi zevkine, toplumun istediği giyime ve daha çok ekonomik duruma göre..." dokunabilmektedir (Esiner Özen 1982:291). Ferrî Divanı'nda kumaş kumâş, kâle, metâ' kelimeleriyle eşya, mal, sermaye gibi anlamlara da gelecek biçimde kullanılır.

Şiirlerdeki kumâş, kâle, metâ', Bengâle kumaşı, ipek, seyfûr, atlas, vâle, lîka, lây, abâ, kettân (keten), zer-bâf gibi kumaş adlarının geçtiği beyitler/bentler üzerinde şöyle durulabilir.

Kumâş, kâle (kumaş), metâ'

Kumaş; kumâş, kumâş-ı tâze-ma' nâ (taze mana kumaşı), kâle-i hullet (dostluk kumaşı), kâle-i feyz (feyiz kumaşı), kâle-i 'âr (ar, namus kumaşı), kâle-i nahvet (kibir kumaşı) kumâş-ı nâz (naz

kumaşı), metâ‘-ı vasl (kavuşma kumaşı), metâ‘-ı Hind (Hint malı, kumaşı) gibi kelime ve tamlamalarla kumaş, elbise, mal, eşya, servet, sermaye, kabiliyet, özellik vb. anlamlarda zikredilir.

Kumaş şairlik yaratılışının, kabiliyetin, değerinin ifadesinde tazelik sıfatıyla/görünüşüyle ilgili bir nesne olarak da şiirlerde ifadesini bulur. Şiir sanatında üstün veya üstat mertebesinde olmak süslü ve değerli kumaşların/malların bulunduğu ticaret merkezi veya limanının (bender-i ma‘nâ) en yetkili kişisi olmak demektir ki bu kişi yüksek sesle kendi malını/şiirini övmez. Aksine şiirde aslında belli bir merhale kaydedememiş biri -belki müteşair- ise değersiz malını/kumaşını satmak için bağırıp çağırın çerçi gibidir:

Ne mümkün hem-kumâş-ı Sâmi‘i tâze-zebân olmak
Beyâz-ı subhda Ferrî şeb-i deycûrdur gönlüm (Gazel 136/ 4, 5)39

Niçün gencîne-i dilden zebânum dür nisâr itmez
Tuhaf-efşân olup âfâka hâmem intisâr itmez
Kumâş-ı tâze-ma‘nâ ile üstâd iftihâr itmez
“Suhan-perver yanında hod-fürûşa i‘tibâr itmez
Tururken şâh-bender bender-i ma‘nâda çerçi ne” (Tahmis 12/6)

Kumaş dostluğa benzetildiğinde böyle bir değeri/metâ, gücünü kuvvetini kaybetmiş hayvanı araç gereçle donatır gibi namerde yayıp açmamalı mesajı verilir (hikemî tarz):

Bast eyleme nâ-merde sakın kâle-i hullet
Mekkâre-i fertûta cihâzun yiri yokdur (Gazel 54/2)

Âşık-şair aşk yolunda elde ettiği feyiz kumaşını ancak dükkanının köşesi olarak gördüğü mahşer pazarında satacağını/arz edeceğini söylerken aşkın değerini vurgular (Sebk-i Hindî):

Râh-ı ‘aşkında olan kâle-i feyzi bey‘a
Sûk [u] bâzâr-ı haşr kûşe-i dükkânımdur (Kaside 9/3)

Yaşanılan hayatta kumaşların elbiselerin mezat yoluyla satılması gerçeğinin yansıdığı bir beyitte, melamet ehli âşık ar ile namusun benzetildiği kumaşı (kâle-i âr), meyhane köşesinde satacak ve riya hırkasını saf aşk şarabıyla temizleyip ondan kurtulacaktır:

Mey-i nâb ile idüp delk-i riyâyı tathîr
Kâle-i ‘ârı idüp mey-gede küncinde mezâd (Kaside 10/5)

Sevgilinin âşiğa karşı kibrinin, nazının ölçüsüzlüğü terzilikle ilgili bir ölçüyü ifade eden “endâze” kelimesi ve kumaş ile oluşturulan terkiplerle (kâle-i nahvet kumâş-ı nâz) vurgulanır:

Endâzesüz mi kâle-i nahvet kumâş-ı nâz
Cevr ü cefâ vü minnete yok mı ‘aded meded (Gazel 27/2)

Kumaş, elbise, servet gibi anlamlara gelen metâ, soyut manasının da olduğu düşünülebilecek bir söz olan kavuşmaya benzetilir (metâ‘-ı vasl). Sevgilinin âşığı kavuşma metaından mahrum bırakması sandıkta yıllarca kullanmaksızın kumaşı saklamak bekletmek gibidir ki bu kumaş olsa olsa tabut örtmekte kullanılabilir. Âşıkane tarzda yazılmış beyitte aynı zamanda insanların istifade etmesine imkân vermeden mal biriktirmenin hiçbir fayda sağlamayacağı mesajı hikemî tarza örnek teşkil edecek biçimde de gündelik hayat gerçekleri içerisinde sunulur:

Hastegânundan metâ‘-ı vaslını itme dirîğ
Hıfz olursa bir kumâş ârâyış-ı tâbût olur (Gazel 45/3)

Siyah ve kıvrıcık saçlardan vazgeçip bunların altındaki beyaz yüz (Rûm) üzerinde bulunan benlere (metâ‘-ı Hind) meyleden âşığın hâli dile getirilirken “metâ‘-ı Hind” tamlaması Hint malı ve Hint kumaşı manasında da kullanılır:

---

39 Ferrî’nin şiirleri “ Kırbyık, Mehmet (1994). *Ferrî Mehmed Hayatı, Eserleri ve Dîvânının Tenkîdli Metni*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.” bibliyografik künyeli kaynaktan alınmıştır.

O Hindû kim beyâza çıkdı gîsûnun kemînünden
Habeşdür geçdi san Rûma hemân Zengî zemînünden
Görenler mülket-i Sînün çıkar hışn-ı haşînünden
“Sevenler fülful-i hâlün geçer çîn-i cebînünden
Metâ ‘-ı Hinde râğb râğbet itmez Çîn [ü] Mâçîne” (Tahmis 12/2)

Sevgilinin kumaşa benzetilen süzgülün yan bakışının (gamze) kumaşı, hile ve fitne ile dokunmuştur. Kendisine benzetilen ögesi kumaşın zikredilmediği (kapalı istiare) bu beyitte geçen iriş kelimesi arış (dokumacılıkta boyuna atılan iplik) anlamını çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır:

Târ u pûd-ı gamzesi mekr ü fitenden bâfte
Var ise cânun var ardından iriş bir kez iriş (Gazel 104/3)

Bengâle kumaşı

Bengâle kumaşı, geldiği ya da üretildiği yerin ismiyle anılmaktadır. “Hint mallarının deniz yoluyla dünyaya açıldığı meşhur liman şehri olarak hayal edilen bu yerin [Bengal/Bengale] Ganj nehrinin Bengal Körfezi’ne döküldüğü bölge” (Şentürk I, 2017:II, 195) olduğu kabul edilen Bengale’nin kumaşı kıymetlidir. Ferri’ye göre yüzündeki ve/veya gerdanındaki püskürme benlerle görünen sevgili Bengâle kumaşını andırırken bu durum da âşığı hediye sandığında değerli bir kumaş bulan ticari işleri yönetmekle görevli kimseye/şehbendere döndürmüştür. Kumaş Osmanlılarda mücevher gibi değerli görüldüğünden devlet adamlarına ve yarışmalarda başarılı olanlara vs. hediye ve mükâfat olarak takdim edildiği için (Esiner Özen 1982:291) sevgili kumaşa benzetilebiliyor. Beyitte sözü edilen Bengâle kumaşının benekli ve değerli olduğu, hediye sandığında saklandığı ve dolayısıyla gündelik hayatta hediye olarak sunulduğu görülmektedir:

Püskürme benünle ben o şeh-bendere döndüm
Bengâle kumâşı bula şandük-ı tuhafda (Gazel 166/7)

Şu bendde de püskürme benli sevgili kıpkırmızı /canlı/taze yüzüyle benekli Bengâle kumaşına, “Bengâle’den gelmiş benekli bir taze bir kumaş” denilerek şöyle benzetilir. Sevgilinin yüzündeki püskürme benler kumaştaki benekler ve beyaz yüzü ifade eden Anadoluya (arz-ı Rûm) saçılmış Keşmir karabiberi gibidirler:

Beni bend eylemiş çünkü cemâle sâ’ik-ı takdîr
Cevânlıkda beni ol nevresîde itdi hayfâ pîr
Saçılmış arz-ı Rûm üzre sanursun fülful-i Keşmîr
Gören püskürme benler rûy-ı alında o şûhun dir
Benekli bir kumâş-ı tâzedür Bengâleden gelmiş (Tahmis 4/2)

İpek kumaşlar: seyfûr, atlas, vâle, lîka, lây

İpek, ipek böceği kozasından elde edilen çok ince parlak telden/ iplikten dokunmuş kumaşlara denir. Divanda, ipekli/İpekli, seyfûr, atlas, lîka, ser-â-ser, vâle, lây kelimeleri ile yer almaktadır.

Âşığın gönlünün sevgilinin saçının tellerine bağlanması motifıyla ilgili bir beyitte, divan şiirinde az rastlanan sarı saçlı sevgili ile karşılaşılıyor ve sevgili de “sırma saçlı” “hâre (renk dalgalanması) belikli” ve yumuşak, güzel, ince “ipekli” biri olarak tavsif ediliyor. “İpekli” kelimesi ipek gibi, ipektan dokunmuş elbisesiyle güzel görünümlü/cazibeli anlamının yanı sıra tevriye yoluyla Rumeli’deki İpek şehrinde gelmiş anlamında da kullanılmış olabilir:

Bağlandı kaldı rişte-i zülfinde murg-ı dil
Ol sırma saçlı hâre belikli İpeklidür (Gazel 51/2)

Dîba (altın, ipekli vs. bir tür değerli kumaş) ve atlas gibi, yumuşak ipektan yapılmış kumaş anlamına gelen seyfûr (Amîd 1377:764), çok az kullanılan bir kelimedir. Divanda da bir kez zikredilmiştir. Kalbin ortasındaki siyah nokta, idrak merkezi, İlahî aşkın tecelli yeri gibi anlamlara gelen (Pala 2018:416) siyah renkteki süveydaya enine boyuna atılan iplikler (târ u pûd) mukaddes nur/ışık (iplik, damar) olduğundan; âşık tecerrüdün timsali Hz. İsa gibi (Mücerred-rûh) veya maddeye

ihtiyaç duymayan ruhlar gibi parlak, güzel, değerli, zarif vs. özellikteki maddeyi temsil eden değerli/ince ipeğe (seyfûr) bile ihtiyaç duymaz hâle gelmiştir. Masivaya değer vermez olmuştur:

Süveydâma fûrûg [u] nûr-ı akdes târ u pûd oldı
Mücerred-rûh-veş müstagnî-i seyfûrdur gönlüm (Gazel 136/3)40

Atlas, eski yıldız bilgisine göre bütün felekleri sardığı kabul edilen gök tabakası (Şentürk 2016: I, 413) olup inanışa göre onda hiçbir yıldız bulunmamaktadır. Ayrıca ince ipekten dokunmuş bugün saten diye bilinen kıymetli kumaştır (Serdaroğlu 2006:91). Çoğunlukla kadın giyiminde kullanılır. Parlak, sertçe, ekseriyetle düz renkli bazen nakışlıdır. Bu kumaşın en güzelleri İstanbul'da dokunmuştur. Surmaî, elvanî, gülnümû, mermeri, mertebanî ve firengî atlas kumaş çeşitlerindedir (Esiner Özen 1982:302). Hem gök tabakası hem de değerli kumaş anlamları karıştırılacak (Şentürk I 413), çağrıştırılacak biçimde kullanılmaktadır. Klasik Türk şiirlerinde “en çok gönderme yapılan” kumaşlardandır (Özkan 2007:567).

“Ey sevgili ben atlas feleğini sana kaftan olarak dikedim ama ne yapayım ki buna feleği ölçen/gezen Hz. İdris hemen göz dikti, göz koydu.” anlamındaki beyitte atlas, hem kumaş hem de felek anlamında ve iki anlamı da birbirinden ayırt edilemeyecek şekilde kullanılmıştır. Zira burada terzilik (kaftan eyle-, dik-, Hz. İdris) ve felek (çarh, felek) ile ilgili sözler de yer almaktadır. Ayrıca bir şeyi ele geçirmeyi çok istemek manasındaki “göz dikmek” deyimini de bünyesindeki dik- fiili ile terzilikle ilgili kelimelerle alakalı gibi görünmektedir (iham-ı tenasüb):

Büyükce sana kaftan eyler idüm atlas-ı çarhı
Çıkup göz dikdi İdrîs-i felek-peymâ çıkar çıkmaz (Gazel 91/4)

Atlasın hem felek hem de kumaş anlamının (atlas-ı çarh) kullanıldığı “Gül, bahar mevsimi gibi yeryüzünü gökteki atlas feleğine benzer biçimde yeşil/mavi renklerle süslü zemin hâline getirdi ve zeminin üzerine de –renkli çiçekler işledi” manasındaki şu örnekte kumaşlara çiçek nakşedilmesine de temas edilmektedir:

Atlas-ı sebz eyledi nat'-ı zemîni çün bahâr
Üstine rengîn çiçekler işledi yek-bâr gül (Kaside 5/8)

Şu beyitte de atlas feleği (atlas-ı çarh) ipekli kumaş adı birbirinden ayrılmaz biçimde kullanılmıştır. Atlas feleğinden/kumaşından sevgiliye naz elbisesi/kaftanı dikmek bile kaba düşecektir. İncecik ipekten imal edilmiş atlas bile sevgiliyi incitebilecek, ona kaba (kabâ ayrıca elbise demek) gelecektir. Yani sevgili, atlastan da naziktir deniliyor

:

Mümkündür itmek atlas-ı çarhı libâs-ı nâz
Havfum odur ki sana o kaftân kaba düşer (Gazel 50/2)41

40 Yukarıdaki beyit, Esad Dede'nin, “Allah'ın zatından başka bir şeye yönelme. Gönlünü sadece Allah'a bağlamak isteyen tecrit ehlini bir iğne bile bu yolunda engeller.” anlamındaki bir beytini akla getiriyor. Dünya nimetlerine karşı ilgisiz kalma ile ilgili beyitte tecerrüt timsali kabul edilen Hz. İsa'nın üzerinde dünyaya ait iğne yüzünden dördüncü felekte/güneşte kalması (telmi) hatırlatılıyor:

Mâsivâ nakşına iplik kadar olma mâ'il
Ehl-i tecridi yolundan alıkor bir iğne (Levend 1988:13)

41 Bu beyit Neş'et'in, “Aşk elbisesinin enine ve boyuna atılan iplikleri (târ u pûd) can damarları olduğundan bu yana Hz. Meryem'in kullandığı incecik iplik (Efsaneye göre Hz. Meryem'in kullandığı iplik çok ince olduğundan iki kat edilmeden görülemezmiş) ile dikilen gömlek bile bana kaba geldi” anlamındaki beytiyle de özellikle “kabâ/kaba gelmek” ile ilgili görünüyor. Târ u pûdı olalı câme-i işkun reg-i cân/Pîrehen rişte-i Meryem'le kabâ geldi bana (Levend 1988:13).

Atlas feleği (atlas-ı çarh) ipekli kumaş adının (atlas) ayrılmaz bir biçimde kullanıldığı beyitte terzilikle ilgili “atlas”, “tar (dar)”, hayyât-ı kâle-dûz (kumaş diken terzi) sözleri de tenasüp içerisinde yer alır. Şair kendisini “Sidre mertebeliyim, kaza kumaşını diken terziyim” diyerek üstün görür:

Cibrîle çarh-ı atlası tar eylesem n’ola
Hayyât-ı kâle-dûz-ı kazâ Sidre-himmetüm (Gazel 145/3)

Değerli bir kumaş olan atlastan Kur’an, bayrak, evrak gibi kıymetli eşyalara kılıf, örtü ya da keseler imal edilirdi. Bu kumaşın kırmızısı makbul olmakla mavi, yeşil, sarı vd. renklerde olanları da vardı (Öztoprak 2010:108). Siyah renkli atlas da yazı/tüy ile münasebeti bir kez söz konusu edilmiştir. Sevgilin yüzünde güzelliği örten/yok eden siyah tüyler, siyah renkli Habeş şahininin tüyü değil de güzelliği azleden evrakın/yazının atlas kesesi/kılıfı olarak hayal edilmiştir. Beyitte siyah renk ve yazı ile ilgili ifadeler tevriyeli (ta’lik yazı çeşidi, asılmak, bir şeye bağlı olma) ve/veya iham-ı tenasüb (hat yazı, tüy) ile kullanılmıştır. Böylece atlasın gündelik hayattaki bir kullanımı da yansıtılmış olmaktadır:

Mû degül rûyına ta’lik Habeş-i şâhinden
‘Azl için hüsnini hatdur siyeh atlas keseli (Gazel 185/2)

Mürekkep hokkalarına konulan ham ipek anlamına gelen lîka, “... hokkaya mürekkebin dökülmesini konulmasını sağladığı gibi dökülmeyi de önler (...) her batışında kaleme yeteri kadar mürekkep verir ” (Özönder 2003:119). Kâtip sevgilinin mürekkep hokkasındaki ham ipeğin (lîka) âşğın boynuna geçmiş ip gibi hayali şöyle ifade edilir:

Beni bir kâtib-i şûride-edâ bağladı kim
Lîka-ı mihberesi rişte-i gerdânumdur (Kaside 9/14)42

Hz. Yusuf’un kuyuya atılması hadisesine de telmihle Yusuf yüzlü sevgilinin saçları, divit kuyusundaki/dibindeki koruyucu ham ipeğe benzetilir:

Sünbül-i bâg-ı nikâta benzer ey Yûsuf-likâ
Zülf [ile] hatt u berâta benzer ey Yûsuf-likâ
Lîka-i bi’r-i devâta benzer ey Yûsuf-likâ
“Sebze-i ‘Ayn-ı Hayâta benzer ey Yûsuf-likâ
Hatt-ı ruhsârun ne dem çâh-ı zenahtândan çıkar” (Tahmis 8/2)

Vâle

Vâle çok ince dokunmuş ipek tülüdür. Bugün birman ya da krepdöşin (crêpe de Chine) olarak adlandırılan bir kumaştır. Giyene sosyal statü kazandıran (Serdaroğlu 2006:90, 91) çoğunlukla kırmızısı tercih edilen bir kumaştır. “Vâlâ” ve “vâle” şekillerinde yazılışları vardır. Gelinlerin yüz örtüsü, kırmızı tülü bu kumaştan yapılırdı.

“Vâle” giyene güzellik ve parlaklık vermektedir. Yüzüne bu kırmızı ipek tülü örtünen cilveli sevgilinin (şûh) bu incecik kumaşla geceyi aydınlatan canlı ışıklar gibi olduğu, vâlenin güzelliğine

---

42 Bu beyit özellikle mürekkep hokkasındaki ham ipeğin (lîka) âşğın boynuna geçirilmesi hayaliyle büluğa ermemiş kızın eğirdiği iplik olan “rişte-i teb”i hatırlatmaktadır. Üzerine okunup düğümlenenbu iplik sıtmalının boynuna şifa için asılmış.

Beni nâr-ı eleme yakmış idi birkaç gün
O meh olmuşdı nöbetler geçirir hasta-i teb
Göz yaşıyla doladım kollarımı gerdenine
Oldı bu bağlama elhak yeni bir rişte-i teb (Levend 1988:13)

güzellik kattığı, gözleri kamaştırarak parlaklık/tazelik verdiği belirtilir. Beyitteki “bir kat dahi” sözü var olan yüz güzelliğinin arttığı/belirginleştiğinin bir ifadesi olmasının yanı sıra kumaşların (kâle) kat kat oluşuna da işareti taşır (iham-ı tenasüb). Diyarbakırlı Hâmî'nin gazeline tahmisten alınan bu bendde, sevgilinin dudağındaki uçuk çiy tanesi (jâle) gibi güzel bulunurken⁴³ kırmızı ipek tülü yüzüne örtünerek geceyi aydınlatan ışık gibi olduğu tasavvur edilir:

O nev-hat şüha revnak geydüğü al vâleden gelmiş
Ki hengâm-ı şebe fer şu'le-i cevâleden gelmiş
Melâhat rûyına bir kat dahi ol kâleden gelmiş
“Leb-i dil-dâra revnak cüşiş-i tebhâleden gelmiş
O gül-berg-i tere tâb [u] tarâvet jâleden gelmiş” (Tahmis 4/1)

Şu beyitte de ince ve teni yansıtıcı özelliğiyle mum ışığını yansıtan fanusla da ilişkilendirilen vâle kırmızı ince yüz örtüsü yerindedir:

Bürka' cemâli üzre çü fânûs-ı şem'dür
Rû-pûş-ı rûyî vâle hem olmuş hem olmamış (Gazel 98/3)

Lây

Lây da ipekli kumaş türlerinden biridir (Kanar, 1993:534). Şaire göre bu kumaş, zarafeti, inceliği, güzelliği övülenden/memduhtan almaktadır ki burada mübalağa ve/veya teşbih-i maklub göze çarpmaktadır. Zira kumaş güçlü özelliklere sahip benzetilen ögesi olmaktan çıkmaktadır:

Bu da melhûzdur kim tab'-ı pâk-ı hazret-i memdûh
Zarâfet üzre mecbûl olmanın îrâs ide lâya (Kaside 3/27)

Abâ

Ham yünden yapılan kalın, kaba kumaş ve kumaştan elde edilen fakir kimselerin tercih ettiği üstlüktür, elbisesidir. Dünyadan el etek çekmenin nişanıdır. Abâ, zenginlik alameti sayılan kabâ ile birlikte tezat teşkil edecek biçimde kullanılıyor.

Ferrî Divânı'nda abâ, bu elbiseyi giydiği kabul edilen, dünyaya önem vermeyen Hz. Peygamber ile kızı Hz. Fatıma, damadı Hz. Ali, torunları Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan'ın birlikteliğini ifade eden Âl-i 'Abâ ile birlikte anılmaktadır. Hz. Peygamber'i ve/veya sevdiğini “şüh-ı Hâşimî” olarak anan şair, kendisini Hz. Peygamber'in Âl-i Abâ'sının yolunda fakrı simgeleyen abâ giymeye razı kul olarak nitelemektedir.

Peşmîne-pûş-ı 'aşkunum ey şüh-ı Hâşimî
Âl-i 'Abâya bende olana 'abâ düşer (Gazel 50/3)

“Ey sultanım/sevgilim, Hz. Ali aşkı ve Âl-i 'Abâ hürmetine bana cevrederek beni ayırığın abâsı içinde bırakma” denirken fakrın, dervişliğin sembolü olan abâ; ayrılığın, mahrumiyetin, eziyetin ifadesinde Âl-i Abâ ile birlikte yer almaktadır:

Beni cevri ile 'abâ-pûş-ı firâk itme şehâ
'Aşk-ı Haydar şeref-i Âl-i 'Abâ hürmetine (Gazel 171/2)

Kettân/ketân

Keten kumaşı keten bitkisinin lifinden üretilir. Şiirlerde “Ay ışığı bazı bitkilere özellikle ketene tesir ederek onun süratle çürümesine, parça parça olmasına sebep olur (...) Ayrıca âşığın bedeni keten, sevgilisi de mehtap gibidir. Mehtapta kalmış keten gibi sevgilisinin karşısında aşk ıstırapı ile âşığın vücut keteni de zaafa düşer, mahvolur.” (Çelebioğlu 1991:188) şeklinde verilen

43 Vasfî'nin “Aceb tebhâle mi bu la'lün üstinde olan cânâ/Ya hod vakt-i seher düşmüş ola ter goncaya jâle” şeklindeki beytinde de sevgilinin dudağındaki (dudak goncadır) uçuk, seher vakti goncaya düşmüş parlak ve yuvarlak hâliyle çiy tanesi (jâle) gibi güzel görülür (teşbih). Diğer örnek için bk. (Özkan 2007:540).

bilgilerle ilgili olarak kullanılır. Ay gibi sinisini açan sevgili âşığın sabır ketenini çürütür, bozar. Sevgilinin sinisi mahvetme özelliğinde ayın ışığından da daha tesirli gösterilir (teşbih-i maklub):

Sînesin açup tamâm itdi ketân-ı şabrımı
Var mı inşâf it bu cezbe cevher-i meh-tâbda (Gazel 164/6)

Zer-bâf (altın tellerle dokunan kumaş)

Zer-bâf “bazı motifleri sırma ve altın tellerle dokunan kumaştır” (Esiner Özen, 1982:). Sırrın açığa çıkması, anlamındaki “ipliği pazara çıkmak” deyimini ile bir yerde şöyle yer alır: Gönüldeki ipin düğümünün uç vermesi ile aşkın altın işlemeli kumaşının ipliği pazara çıkmıştır. Yani gönülden -irade dışı olsa- söz ya da gözyaşı sırrı ya da ortaya çıkarmıştır. Burada aşk, altın işlemeli kumaş gibi hassas ve kıymetli kumaşa benzetilmiştir. Kumaş da mecazen birinin ve/veya bir nesnenin değeri, karakteri, kabiliyeti, gerçek niteliği anlamlarıyla ilgili olarak kullanılmıştır:

Ser-rişte virdi ‘ukde-i târ-ı derûnden
Zer-bâf-ı ‘aşkun ipliği bâzâra çıkdı hep (Gazel 12/2)

Sonuç

Ferrî Dîvanı’nda kumaş isimleri divan şiiri geleneğinin birikimleri, hayal dünyası çerçevesinde zikredilmekte, 18. Asır ve öncesi Osmanlı toplumunun gündelik/ sosyal hayatından kesitler sunmaktadır. Atlas, abâ, keten gibi çok geçen kumaşların yanında divan şiirinde çokça anılan kumaş isimleri yanında seyfûr, vâle, lây gibi az kullanıldığı söylenebilecek ipekli kumaşlar da söz konusu edilmiştir. Kumaş şairlik yaratılışının yanı sıra mecazen değer, karakter, kabiliyet, nitelik anlamlarıyla ilgili olarak da kullanılmıştır. Kumaşların anıldığı ve âşıkane üsluptaki söylenmiş sözler, bazen taşıdığı mesajlarla hikemî tarza da örnek oluşturmaktadır. Birer maddî kültür unsuru olan kumaşlar vasıtasıyla da anlam derinliği olan ve Sebk-i Hindî’ye örnek teşkil eden beyitler/bentler kalem alınmıştır Genel itibariyle kumaşlar/kumaş isimleri, şairane tasavvurlara konu/araç teşkil etmektedir.

Bu çalışmanın, özelde Ferrî Dîvanı’nın genelde divan şiirinin maddi kültür öğelerini zengin bir içerikle ve estetik boyutta nasıl yansıttığını gösterdiği söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Amîd, H. (1377). Ferheng-i Amîd, Tahran: Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Çelebioğlu A. (1991). “Ay” (Kültür Ve Edebiyat), TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul s.186-191. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/4/C04015601.pdf> Erişim:15.11.2021.
- Esiner Özen, M.(1982). “Türkçede Kumaş Adları”, İÜEF Tarih Dergisi, S. 33, s. 291-340 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/101863> Erişim:13.10.2021
- Kanar, M. (1993). *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Birim Yayıncılık.
- Kırbyık, M. (1994). *Ferrî Mehmed Hayatı, Eserleri ve Dîvânının Tenkîdli Metni*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Levend, A. S. (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Serdaroğlu, V. (2006). *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divan*, İstanbul: İsam Yayınları
- Özkan, Ö. (2007). *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, İstanbul: Kitabevi.
- Özönder, Hasan, (2003), Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü, Konya: Sebat Ofset Matbaacılık.
- Öztoprak, N. (2010). “Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme” Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 4, İstanbul 2010, 103-154 http://www.devdergisi.com/Makaleler/370819514_5.pdf Erişim: 14.11.2021.
- Pala, İ. (2018). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2016). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 1, İstanbul: Osmanlı Şiiri Araştırmaları Merkezi.
- Şentürk, A. A. (2017). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 2, İstanbul: Osmanlı Şiiri Araştırmaları Merkezi.

18. YÜZYIL ŞAİRİ TULUÎ'NİN 'HACI BEKTAŞ-I VELİ' REDİFLİ GAZELİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Arş. Gör. Merve GÜNAN

Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

merve.gunan@kocaeli.edu.tr

Özet

Hacı Bektaş-ı Veli, Türk kültür mimarlarından biridir. Hoşgörüyü dayalı öğretisiyle günümüze kadar gerek tasavvuf gerekse edebiyat çevrelerinin dikkatini çekmiştir. Toplum nazarında çok sevilip saygı duyulması sebebiyle tarihi kişiliğinin yanında menkıbevi kişiliği de oluşmuştur. Hacı Bektaş-ı Veli'nin kişiliğine klasik Türk edebiyatı şairleri de rağbet göstermiş ve şiirlerinde kendisini konu edinmişlerdir. Bu şairlerden biri de Tuluî'dir. Hayatı hakkında bilgi sahibi olmadığımız 18. yy. şairi Tuluî, *Divan*'ında yer alan bir gazelinde Hacı Bektaş-ı Veli'yi anlatmıştır. Şair, sekiz beyitten müteşekkil gazelin her beytinde Hacı Bektaş-ı Veli'nin farklı bir özelliğine dikkati çekmiş ve bu vesileyle onu övmüştür. Şaire göre Hacı Bektaş-ı Veli, Hz. Muhammed'in izinden giden, öğretileriyle insanlara yol gösteren, münzevi bir hayat süren, tayy-i mekan eylemek ve duvarı kendisine binek edinmek gibi çeşitli kerametler gösteren, gayp alemine ait sırlara vakıf olan, Yeniçeri Ocağı'nın piri kabul edilen, tasavvufta "sırrın sırrı" olarak ifade edilen mertebeye ulaşmış yüce bir velidir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin vefatının 750. yıl dönümü olan 2021 yılı, UNESCO tarafından Hacı Bektaş-ı Veli yılı olarak tanınmıştır. Bu anma yılı vesilesiyle bu çalışmada, bahsi geçen "Hacı Bektaş-ı Veli" redifli gazel transkribe edilerek günümüz Türkiye Türkçesi'ne aktarılacak ve açıklanacaktır. Çalışmanın amacı, Hacı Bektaş-ı Veli'nin hayatının ve bilhassa *Vilayetname*'de anlatılan rivayetlerin, Tuluî'nin şiirine ne derece yansıdığını tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş-ı Veli, gazel, Tuluî, klasik Türk şiiri, Divan şiiri.

A REVIEW ON THE GAZEL WITH REDIF 'HACI BEKTAŞ-I VELİ' OF 18TH CENTURY POET TULUÎ

Abstract

Hacı Bektaş-ı Veli is one of the Turkish cultural architects. With his teaching based on tolerance, he has attracted the attention of both Sufi and literary circles until today. Due to the fact that he was loved and respected in the eyes of the society, his legendary personality was formed as well as his historical personality. The poets of classical Turkish literature also showed interest in the personality of Hacı Bektaş-ı Veli and they focused on him as a subject in their poems. One of these poets is Tuluî. Tuluî, whose life we do not know, is an 18th century poet and mentioned Hacı Bektaş-ı Veli in a gazel in his *Divan*. The poet drew attention to a different feature of Hacı Bektaş-ı Veli in each couplet of the gazel consisting of eight couplets and praised him on this occasion. According to the poet, Hacı Bektaş-ı Veli, who followed in the footsteps of the prophet Muhammad, guided people with his teachings, lived a life away from people, showed various miracles such as moving places in a very short time and riding the wall, knowing the secrets of the invisible realm and founder of the Janissary Corps. He has reached the level of "the secret of the secret" in Sufism. The year 2021, the 750th anniversary of the death of Hacı Bektaş-ı Veli, has been recognized by UNESCO as the year of Hacı Bektaş-ı Veli. On the occasion of this commemoration year, in this study, the aforementioned gazel with redif "Hacı Bektaş-ı Veli" will be transcribed and transferred to today's Turkey Turkish and explained. The aim of the study is to

determine to what extent the life of Hacı Bektaş-ı Veli and especially the narrations told in the *Vilayetname* are reflected in Tuluî's poetry.

Keywords: Hacı Bektaş-ı Veli, gazel, Tuluî, classical Turkish poetry, Divan poetry.

Giriş

Hacı Bektaş-ı Veli, Türk kültürünü ve edebiyatını etkilemiş önemli şahsiyetlerden biridir. Asıl adı Bektaş olup döneminin kaynaklarında kendisi hakkında bilgi yoktur. Baba İlyas-ı Horasanî'nin müritlerinden olduğu bilinmektedir. Yeniçeri ocağının ve Bektaşiliğin kuruluşunda etkisi olduğu rivayet edilir. Tarihi kişiliğinin yanında menkıbevi kişiliği de oluşmuştur. *Hacı Bektaş-ı Veli Vilayetnamesi* ya da kısaca *Vilayetname* adıyla bilinen eser, onun hakkında önemli bilgileri ihtiva eder (Ocak 1996: 455). Bu çalışmada beyitler açıklanırken bilhassa *Vilayetname*'de yer alan rivayetler dikkate alınmıştır.

18. yy. şairlerinden olduğu *Divan*⁴⁴,ında yer alan tarih manzumelerinden anlaşılan Tuluî hakkında biyografik kaynaklarda bilgi yoktur. *Divan*'ında övgüyle bahsettiği kişiliklerden biri de Hacı Bektaş-ı Veli'dir. Şair, Hacı Bektaş-ı Veli redifli, aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla kaleme aldığı sekiz beyitlik gazelinin her beytinde Hacı Bektaş'ın başka bir özelliğine telmihte bulunarak onu methetmiştir. Aşağıda gazelin beyitleri transkripsiyonlu olarak verilecek, günümüz Türkiye Türkçesine aktarılarak açıklanacaktır.

Gazelin İncelenmesi

1. *Âsitân-ı şâh-ı ekrem Gâcî Bektâş-ı Velî*
Terk ü tecrîd ile Edhem Gâcî Bektâş-ı Velî

[Hacı Bektaş-ı Veli, Hz. Peygamberin eşiği, (insanlardan) soyutlanma (bakımından da) İbrahim b. Edhem gibidir.]

Bu beyitte Hacı Bektaş-ı Veli'nin iki özelliği ön plana çıkarılmış ve kendisi bu vesileyle övülmüştür. İlk özellik onun Hz. Peygamberin eşiği olmasıdır. Nitekim şair gazeline “âsitân” kelimesiyle başlamıştır. Şiirin başlangıç kelimesi inceleme açısından önem arz eder. Zira şair üzerinde durmak istediği konuyu okuruna hissettirmek için işe daha ilk sözcüğün seçimiyle başlar. Burada eşik kelimesiyle kastedilen, Hacı Bektaş-ı Veli'nin Hz. Muhammed'in yolundan ayrılmadığı, kapı eşiğinde bekleyen bir köle gibi onun öğretilerine hizmet ettiği. Öte yandan “âsitân” kelimesinin dergah, tekke gibi anlamlarına (<http://lugatim.com/s/asitan>) iham-ı tenasüp yoluyla işaret edilmiştir.

Beyitte Hacı Bektaş'a atfedilen ikinci özellik, onun İbrahim b. Edhem gibi terk ü tecrîdi tercih etmiş olmasıdır. İbrahim b. Edhem, edebiyatımızda varlıklıkten tüm zenginliğini terk etmesi ve münzevi bir ömür geçirmesiyle konu edilir. Horasan'da varlıklı bir ailenin yahut bir hükümdarın oğlu olarak dünyaya gelir. Bir av esnasında “Sen bunun için mi yaratıldın?” şeklinde gaipten gelen bir serzeniş işitir ve bu, onun düşüncelere dalmasına neden olur. Bu olaydan sonra tahtında uyuyakaldığı esnada tavanın sallandığını hisseder ve orada kimin olduğunu sorar. Bir adam “Tanıdık biriyim, devemi kaybettim, onu arıyorum.” diye cevap verir. “Devenin çatıda ne işi var?” diye tepki gösterdiğinde adam: “Sen bu varlık ve bolluk içinde Allah'ı arıyorsan ben de çatıda devemi arayabilirim.” diye yanıt verir. Bu cevap İbrahim b. Edhem'de şok etkisi yaratır ve tüm mal varlığından vazgeçerek aşk yoluna girer (Albayrak 2000: 295-96). Onun tâc u tahtını terk etmesiyle ilgi daha başka rivayetler de aktarılmaktadır. İbrahim b. Edhem'in bu tavrı edebiyatımızda çok ilgi görmüş ve adına menkıbeler yazılmıştır. Ancak tarihi bilgiler göz önüne alındığında kendisinin bazı vakitler tefekkür maksadıyla dağa çekildiği; fakat kendisini halktan tecrit etme düşüncesinde olmadığı görülmektedir (Öngören 2000: 293-95). Tecrit fikri daha şairane olduğu için edebiyatımızda revaç bulduğu tahmin edilebilir. Beyitte Hacı Bektaş'ın kendisini tecrit etmesiyle, zaman zaman Sulucakarahöyük yakınlarındaki bir mağaraya çekilmesi kastedilmiş olmalıdır. Ayrıca şair bekarlık ve hiç evlenmemiş olma anlamındaki tecrit ve mücerret kelimelerini kullanarak Bektaşiliğin evlenmeme ritüeline de işaret etmiştir (Uğur 2020: 242-43). Tuluî, Hacı Bektaş-ı Veli'yi İbrahim b. Edhem'e benzeterek aynı zamanda Bektaşiliğin bir kolu olan Edhemiliğe (Onay 2009: 163) de telmihte bulunmaktadır.

⁴⁴ *Divan*, Merve GÜNAN tarafından doktora tezi olarak hazırlanmaktadır.

Beytin genelini teşbih ve telmih sanatları üzerine kurulduğu söylenebilir. Şairin beyti söylemekten muradı, Hacı Bektaş'ın Hz. Peygamberin izinde, onun öğretilerini devam ettiren, dergah sahibi bir veli olduğunu, mal, mülk ve makamdan berî olma bakımından da İbrahim b. Edhem gibi davrandığını belirterek onu methetmektir.

2. *Hāk-i pāy-ı dergehüñde ʿacizān buldı necāt
Nuşķ u enfās ile mülzem Ğacī Bektāş-ı Velī*

[(Ey) Hacı Bektaş-ı Veli! Nutukların ve nefeslerinle susturulmuş (olan) acizler, (senin) dergahındaki ayak toprağıyla kurtuluşa erdi.]

Bektaşî şiirlerine nutuk ve nefes adı verilir. Bunlar kimi zaman âyin-i cemlerde bestelenmiş şekilleriyle okunur (Özcan 1992: 371-72). “Mülzem” kelimesi, bir tartışmada cevap veremez duruma getirilmiş olanı karşılar (<http://lugatim.com/s/m%C3%BClzem>). Beyitte Hacı Bektaş'ın, söylediği nefesler ve nutuklarla dinleyenleri aciz bıraktığı ifade edilmiştir. Bu aciz kalmış kişiler için kurtuluş yolu Hacı Bektaş'ın dergahına gidip ona bağlanmaktır. Nefes kelimesinin “Sâlikin yaşadığı yoğun tasavvufî halin hafiflemesi neticesinde duyduğu ferahlık...velilerin himmeti” (Uludağ 2006: 522-23) gibi anlamlarda kullanılması, beytin anlamını genişletmekte ve Hacı Bektaş-ı Veli ile Yunus Emre arasında geçen bir olayı hatırlatmaktadır. Hacı Bektaş'ın *Vilayetname*'sinde aktarıldığına göre bir kıtlık vaktinde Yunus Emre Hacı Bektaş'ın dergahını ziyarete gelir. Gelirken yanında bir dağ yemişi olan alıç getirir. Kıtlık olduğundan bahseder ve Hacı Bektaş'tan kendisine yardım etmesini, buğday vermesini ister. Hünkar, buğday yerine kendisine nefes etmeyi teklif eder. Yunus, kendisinin nefese değil buğdaya ihtiyacı olduğunu söyler. Bu kez Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus'un getirdiği her alıç çekirdeğine on nefes teklif eder. Yunus yine buğdayda ısrarcı olunca Veli, kendisine buğday verilmesini emreder. Yunus buğdayı alır ve dergahtan uzaklaşır. Köyüne yaklaştığı esnada yanlış bir karar verdiğini anlar ve geri döner. Buğdayı alın, bana nefes verin diye ricacı olur. Ancak Hacı Bektaş, bunun artık mümkün olmadığını, bu işin anahtarını Taptuk Emre'ye sunduğunu ve ona gitmesini söyler. Yunus, Taptuk Emre'ye başvurur. Olanları anlatır. Onun emrine girer ve kırk yıl sırtında odun taşıyarak onun dergahına hizmet eder. Bir gün şevke gelir ve nefes söylemeye başlar. O zaman Taptuk Emre, Hünkar'ın nefesinin yerini bulduğunu söyler (Gölpınarlı 1958: 48-49).

Bu kıssada Yunus başta aciz durumdayken Hacı Bektaş'ın nefesi sayesinde kurtuluş bulmuştur. Yukarıdaki beyitte Yunus'un ve Taptuk Emre'nin adı geçmemesine rağmen *Vilayetname*'de anlatılan bu kıssaya telmih vardır.

Bu beyitte Hacı Bektaş'ın övgüye layık olan özelliği, dergahına gelen insanlara çıkış yolu gösteren bir mürşit olmasıdır.

3. *Fehm-i dilde külle feccin hem ʿamīķ bīġāneye
Māverāyī sırda mübhem Ğacī Bektāş-ı Velī*

[Gönlün idrakinde, yabancıya her yol uzak (gelir), Hacı Bektaş Veli öte dünyanın sırrında müphemdir.]

İktibas sanatı üzerine kurulan beyitte Hac Suresi'nin 27. ayetine işaret edilmiştir. Ayette: “İnsanlara hac ibadetini duyur; gerek yaya olarak gerekse yorgun argın develer üzerinde uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar.” buyrulmaktadır (<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Hac-suresi/2620/25-37-ayet-tefsiri>). Şair, her beyitte Hacı Bektaş'ın başka bir özelliğini işlemeye gayret etmiştir. Bu beyitte özellikle hacla ilgili bir ayetten iktibas yapmış, böylece Hacı Bektaş'ın hacı oluşuna işaret etmiştir. Kimi kaynaklarda onun Ahmet Yesevi tarafından diyar-ı Rum'u irşat etmekle görevlendirildiğinde önce Mekke'ye gidip hac görevini yerine getirdiği, böylece ‘hacı’ olduğu aktarılmaktadır (Ocak 1996: 458). Ancak Veli'nin hayatına dair rivayetleri içeren *Vilayetname*'de onun hac farızasını farklı şekilde eda ettiği aktarılır. Buna göre Ahmet Yesevi'nin halifesi olarak kabul edilen Lokman-ı Perende haccetmek için Mekke'ye gider. Vakfe esnasında Arefe gününde memleketinde ne hoş pişilerin yapıldığını hatırlar. Bu durum Bektaş'a malum olur ve o anda Lokman'ın evinde pişen pişilerden hocasına götürmek maksadıyla ister. Çok kısa sürede (tayy-ı mekan) elindeki pişileri Lokman-ı Perende'ye götürür. Lokman, Bektaş'ın kerametini anlar. Hac dönüşü kendisini karşılamaya gelenlere “Hacı olan Bektaş'tır.” diyerek Bektaş'ın kerametini anlatır. Böylece Bektaş, Hacı unvanını alır (Gölpınarlı 1958: 6).

Beyitte yabancıya her yolun uzak geleceği ifade edilmiştir. Oysa aşına olan yol erine tayy-ı mekan yoluyla her yer yakındır. Yukarıda aktarılan olaya telmihte bulunan şair, Hacı Bektaş'ın bu kerametini, onun öte dünyaya ait sırları bilmesiyle irtibatlandırmıştır.

4. *Tâc-dâr-ı şer' Alîdür ilm ü erkâna kilîd*

Sırr-ı sır itmekde mübrem Gâcî Bektâş-ı Velî

[İslam şeriatının hükümdarı, ilim ve (dinin) rükünlerinin anahtarı olan Ali'dir, Hacı Bektaş-ı Veli sırrın sırrına erişmek (isteyenler için) zaruridir.]

Şia inancına göre İslam'ın erkanını namaz, zekat, oruç, hac ve velayet oluşturur. Bunların en üstünü velayettir; çünkü diğer rükünlerin anahtarıdır (<https://tr.wikishia.net/view/%C4%B0mamet>). Beyitte de Hz. Ali'nin velayet makamında bulunan 14 masumdan biri olduğuna işaret edilmiştir. Şairin “tâcdâr” kelimesini kullanması, Hz. Ali'nin imamet ve velayet makamının sahibi olmasıyla bağlantılıdır. Şia inancına göre rükünlerin en üstününün velayet olması, velayetin diğer rükünlerin kapısını açan bir anahtar gibi görülmesi, şairin “kilîd” kelimesin tercih etmesinde etkili olmuştur.

Hacı Bektaş-ı Veli, Hz. Ali'nin yolundan gitmiştir. Bu sebeple sırrın sırrına erişmek isteyen yol erlerinin Hacı Bektaş'a bağlanmaları mecburidir. Sırru's-sırr terimi, Allah'ın varlığa ilişkin ayrıntılı bilgisini karşılar (Cebecioğlu 2009: 571-72). Beyitte bu bilgiye, dolayısıyla bu bilginin mutlak sahibine ulaşmak isteyenlerin mecburi istikametinin Hacı Bektaş-ı Veli olduğu vurgulanmıştır.

5. *Keşf-i esrâr-ı hâfiyye ger bedîd olsa n'ola*

İsm-i Hûya oldı mağrem Gâcî Bektâş-ı Velî

[Hacı Bektaş-ı Veli (gayp alemine ait) gizli sirlara vakıf olsa buna şaşılır mı? Zira o Hû isminin sırdaşı olmuştur.]

Bu beyit, bir önceki beyitteki fikri destekleyici mahiyettedir. Şairin niyeti, Hacı Bektaş-ı Veli'nin Allah'a ait sirlara aşına olması fikrini kuvvetlendirmektir. Bunu yaparken, hünkarın Hû isminin mahremi olduğuna dikkati çekmiştir. “Fahreddin Razi'ye göre İhlâs sûresinin ilk üç kelimesi (hû, Allah, ahad) üç makamı ifade etmektedir: Hû mukarrebünun makamı olup makamların en yücesidir... Aynı müellife göre... hû Kur'an'da nefsi mutmainne (el-Fecr 89/27), mukarreb ve sâbık (el-Vâkıa 56/10-11) diye anılanların mertebesine işaret eder.” (Türer 1998: 260). Allah, hangi esmasıyla zikrediliyorsa o ismin tecellisi arzu edilir. Şafî isminin zikredilerek şifa umulması bu kabildendir. Ancak Hû ismiyle sadece O'nun zatı talep edilir, “bu ismin tecellisi kâmil bir keşiftir.” (Türer 1998: 261). Tuluû tüm bu tasavvufi terminolojiye vukufunu göstererek Hacı Bektaş-ı Veli'nin kamil bir keşif ehli olduğunu ifade etmiştir.

6. *Yürüdüp cânsız dîvârî şanki bir Döldül-süvâr*

Ğikmet-i İsilâ mükrem Gâcî Bektâş-ı Velî

[Hz. İsa'nın hikmetiyle lütuflandırılmış olan Hacı Bektaş-ı Veli, Döldül'e biner gibi cansız duvarı yürütmüştür.]

Vilayetname'de Hacı Bektaş ile Seyit Mahmut Hayrani arasında geçen bir olay aktarılır. Kıssaya göre Hacı Bektaş'ın ününü duyan Hayrani, Akşehir'den Mevlevi dervişleriyle birlikte hünkarı görmeye gider. Giderken bir aslanı kendisine binek, bir yılanı da kamçı yapar. Sulucakarahöyük yakınlarına geldiğinde Veli'ye haber verilir. Hacı Bektaş, “O gelen kişi canlıya binmiş, biz cansıza binelim.” der ve Kızılcahamam yakınlarındaki bir kayanın üzerine çıkarak kayaya yürümesini emreder. Kaya yürür ve Seyit Hayrani, Hacı Bektaş'ın kayanın üzerinde geldiğini görür. “Er nazarında küstahlık, edepsizlik etmişiz.” diyerek aslandan iner, yılanı elinden atar (Gölpınarlı 1958: 49-50). Beyitte bu olaya telmihte bulunulmuştur. Öte yandan Hacı Bektaş'ın kayaya/duvara binmesi, Hz. Ali'nin Döldül'e binışine benzetilmiştir. Döldül, Hz. Peygambere Mısır hükümdarı tarafından hediye edilmiş beyaz renkli ve dişi olduğu rivayet edilen katırdır. Hz. Peygamber bu bineği daha sonra Hz. Ali'ye bağışlamıştır (Yardım 1994: 20). Edebiyatımızda Döldül, hemen daima Hz. Ali'nin bineği olarak konu edilir (Şentürk 2019: 373). Şairin, hünkarın duvarı yürütme kerametini hatırlatmasının asıl sebebi, onun böyle bir kerameti gösterebilecek derecede yüce bir veli olduğunu vurgulamaktır. Ayrıca şair, Hacı Bektaş'ın bu kerametini Döldül vasıtasıyla Hz. Ali ile irtibatlandırarak Veli'nin Hz. Ali'nin yolundan gittiğine işaret etmiştir. Beytin ikinci mısraında Hacı Bektaş'ın Hz. İsa'nın hikmetiyle lütuflandırıldığı söylenmektedir. Doğumu bile bir mucize olan Hz. İsa'ya daha başka mucizeler de verilmiştir. O, beşikteyken konuşmuş, çamurdan kuş yapıp üflediğinde onu canlandırmış, doğuştan kör ya da alaca hastalığı olanları iyileştirmiş, ölüleri diriltmiştir (Harman 2000: 471). Beyitte cansız bir varlığa can verilmesi söz konusu olduğu için Hz. İsa'nın çamurdan kuş yapıp üfleyerek canlandırma ve ölüleri diriltme mucizelerine telmih vardır. Hz. İsa'nın bir sığa üzerinde Kudüs'e gireceği inancı (Harman 2000: 467), şairin Hz. İsa'yı rastgele beyite yerleştirmedeğinin bir göstergesidir.

7. *Ger ocağ-ı Yeñ'çeriniñ oldı pîri rehberi*

Pâdişâh-ı dîne erğam Gâcî Bektâş-ı Velî

[Yeniçeri ocağının piri olan Hacı Bektaş-ı Veli, din padişahına (karşı) en merhametli olandır.] Hacı Bektaş-ı Veli'nin hayatından kesitlerin anlatıldığı *Vilayetname*'de Osman Bey ile arasında geçen bir olay aktarılır. Buna göre Osman Bey çevresindekilerin telkiniye Bursa ve civarına akınlar düzenler. Daha önce Bursa Beyi ile Sultan Alaettin anlaşma yapmıştır. Bursa Beyi anlaşmaya aykırı olduğunu söyleyerek Osman Bey'i kontrol altında tutması için Sultan Alaettin'e haber gönderir. Sultan, Gündüzalp vasıtasıyla Osman Bey'i yakalayıp huzuruna getirmelerini emreder. Ancak Osman Bey'in gücü, kuvveti, boyu bosu vezirleri çok etkiler, onu öldürmelerine engel olur. Vezirler, sultanı ikna etmeye girişirler. Sultan, Osman Bey'i görmek ister. Hakikaten anlatıldığı gibi bir yiğit olduğunu anlar. Doğru karar verebilmek adına Osman Bey'i güvenilir kişilerle birlikte fikrini almak üzere Hacı Bektaş-ı Veli'ye gönderir. Osman Bey Hünkar'ın huzuruna çıkar ve Osman Bey'in durumu Veli'ye anlatılır. Hacı Bektaş-ı Veli, Osman Bey'e hükümdarlık alameti ve tarikat sembolü olan elifi taç giydirir, kemerini onun beline kuşatır, çerağ uyandırıp Osman Bey'e verir, tekbirlerle kendisine öğüt vererek önüne sofraya koyar. Yedi yıldır onu ve soyunu beklediğini söyleyerek kendisine hayır duada bulunur. Sultan Alaettin'e haber göndererek Osman Bey'e yüce bir makam vermesini emreder. Sultan Alaettin bunun üzerine Osman Bey'e Sultanönü Sancağı'nı verir. Osmanogulları'nın askeri Hünkar'ın duası neticesinde hiç bozguna uğramaz (Gölpınarlı 1958: 73-77). Kıssada belirtildiği gibi öldürülmek niyetiyle sultanın huzuruna getirilen Osman Bey, Hacı Bektaş'ın kendisine merhamet etmesi ve dua buyurmasıyla kurtulur. Şairin beyitte işaret ettiği durum bu olmalıdır.

Beyitte Hacı Bektaş'ın Yeniçerilerin piri olma özelliğine de dikkat çekilmektedir. Rivayete göre Orhan Gazi Sulucakarahöyük'e Hacı Bektaş'ın yanına gider. Bereket vesilesi olması adına yeni kurdukları askeri oluşuma Hacı Bektaş'ın isim vermesini ve hayır dua etmesini ister. Hacı Bektaş "Bu yeni askerin ismi yeniçeri olsun." der ve hayır dua eder. Bu rivayet Hacı Bektaş'ın yeniçeri ocağının kurulmasından önce vefat etmesi sebebiyle asılsızdır (Pakalın 1983: 618). Ancak şiir ve şair açısından bilginin doğruluğundan önce revaç bulup bulmadığı önemlidir. Yeniçeriler Hacı Bektaş-ı Veli'yi pir olarak kabul eder ve böylece kendilerine manevi bir dayanak bulmuş olurlar. Şair de bu bilgiyi şiirinde malzeme olarak kullanır. Tuluî, gazelinde bu mevzuu da işleyerek son dönemlerini idrak ettiği Osmanlı Devleti'nin askeri ve siyasi temellerini manevi yönden Hacı Bektaş'a dayandırmış ve onu methetmiştir.

8. *Ey Şulū ĩ ceng-cūyī eyleyüp a ėdāyile*

Ėālib-i nef̄sine Rūstem Ėācī Bektāş-ı Velī

[Ey Tuluî! (Bil ki) Hacı Bektaş-ı Veli (gerçek) düşman (olan nefsi) ile Rüstem gibi savaşıp nefesine üstün gelmiştir.]

Rüstem, Şehname'de övgüyle anlatılan İran kahramanlarından biridir. Zal Oğlu olarak da bilinir. Kahramanlığın, kuvvetin ve yenilmezliğin sembolü olarak konu edilir (Yıldırım 2008: 294-95). Ayrıca tasavvuf edebiyatında Rüstem ile "kişinin nefis-i emmâresini yenilgiye uğratıp egemenliği altına alması arasında bağlantı kurulmuştur" (Yıldırım 2008: 295). Nefis, "heva ve heves", "bedenden kaynaklanan süfli arzular" olarak tanımlanır. Tasavvufta nefis "şeytanın iş birlikçisi" ve "en büyük düşman" olarak görülür. Bu sebeple zahitler bu düşmana savaş açıp bu savaşa "cihad-ı ekber" demişlerdir (Uludağ 2006: 527).

Tuluî de gazelin bu son beytinde "içimizdeki şeytan" (Uludağ 2006: 527) diye tarif edilen nefse işaret etmiştir. Ona göre Hacı Bektaş-ı Veli nefis denen düşmanla yiğitçe savaşmış ve Rüstem gibi kahramanlık göstererek onu yenmiştir. Nitekim *Vilayetname*'de "Hünkar Hacı Bektaş ömründe bir kerecik olsun nefsinin isteğine uymadı." (Gölpınarlı 1958: 4) denmektedir. Nefsin isteklerine yüz çevirmek, iyi bir müslüman olmanın işaretidir. Şair, Hacı Bektaş'ın bu yönüne vurgu yapmış ve onu yüceltmıştır.

Sonuç Yerine

Hacı Bektaş-ı Veli, Türk toplumunu derinden etkilemiş bir şahsiyettir. İnancı ne olursa olsun her kesimden insan kendisine sempati duymaktadır. Klasik Türk edebiyatı şairleri de bu ilgiye kayıtsız kalmamış, Hacı Bektaş-ı Veli'ye şiirlerinde yer vermişlerdir. Bugün vefatının üzerinden 750 yıl geçmiş olmasına rağmen bu sempozyumda kendisini andığımız gibi 18. yy.da da anıldığı, *Divan*'ından iyi eğitim görmediği anlaşılan bir şair tarafından dahi *Vilayetname*'sinin okunduğu ve kendisine saygı duyulduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- ALBAYRAK, N. (2000). “İbrâhim b. Edhem”, *DİA*, C. 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 295-96.
- CEBECİOĞLU, E. (2009). “Sırru’s-sır”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 571-72.
- GÖLPINARLI A. (1958). *Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî “Vilâyet-nâme”*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- HARMAN, Ö. F. (2008). “İsâ”, *DİA*, C. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 465-72.
- <http://lugatim.com/s/asitan> (Son Erişim: 11.08.2021)
- <http://lugatim.com/s/m%C3%BCIzem> (Son Erişim: 11.08.2021)
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Hac-suresi/2620/25-37-ayet-tefsiri> (Son Erişim: 13.08.2021)
- <https://tr.wikishia.net/view/%C4%B0mamet> (Son Erişim: 13.08.2021)
- OCAK, A. Y. (1996). “Hacı Bektâş-ı Velî”, *DİA*, C. 14, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 455-58.
- ONAY, A. T. (2009). “Edhemî”, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, hzl. Cemal Kurnaz, İstanbul: H Yayınları, 163.
- ÖNGÖREN, R. (2000). “İbrâhim b. Edhem”, *DİA*, C. 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 293-95.
- ÖZCAN, N. (1992). “Bektaşî Mûsikisi”, *DİA*, C. 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 371-72.
- PAKALIN, M. Z. (1983), “Yeniçeri”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 617-24.
- ŞENTÜRK, A. A. (2019). “Düldül”, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 3, İstanbul: DBY Yayınları, 373-75.
- TÜRER, O. (1998). “Hû”, *DİA*, C. 18, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 260-61.
- UĞUR, A. (2020). “Mücerred, Ehl-i Tecrîd”, *Klâsik Türk Şiirinde Bektaşîlik*, İstanbul: Paradigma Akademi, 242-43.
- ULUDAĞ, S. (2006). “Nefes”, *DİA*, C. 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 522-23.
- YARDIM, A. (1994). “Düldül”, *DİA*, C. 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 20.
- YILDIRIM, N. (2008). “Rüstem-i Zâl”, *DİA*, C. 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 294-95.

YUNUS EMRE'DE MİLLİYET DUYGUSU

Prof. Dr. Nurullah Çetin

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı,
e-mail: ncecin64@hotmail.com

Özet

Yunus Emre (1240-1320) büyük bir Türk tasavvuf şairidir. O, şiirlerinde genellikle İslamî ve tasavvufî konulara yer vermişse de zaman zaman toplumsal, millî ve siyasi konulara da değinmiştir. Yunus Emre, bugünkü anlamda belli bir sistem ve ideolojik yapı içinde algılanan bir milliyetçi değildir. O, bizi millet yapan temel insanî, millî ve İslamî değerler üzerinden bilinçli bir millî Türk toplumsal yapısını geliştirmeye çalıştı. Bu bağlamda şu değerlere ağırlık verdi: Türk milletinin birbirini sevmesi, sayması, haklarına riayet etmesi, kibirlenmemesi, mütevazî olması, kötülüğe karşı iyilikle muamele etmesi, tatlı dil ve güler yüz göstermesi, kendisini diğer Türk kardeşinin yerine koyması yani empati yapması, gönül kırmamak, tam tersine gönül yapmak. Bütün bu değerler aslında bilinçli bir Türk millet yapısının manevi, insani, İslamî, millî tutkalarıdır. Bunlar olursa Türklerin milliyet duygusu sağlamlaşır, aynı millete mensubiyet ve aidiyet duygusu gelişir.

Anahtar kelimeler: Yunus Emre, Türk tasavvuf şairi, millî ve İslamî değerler, Türk milleti, Türk milliyetçiliği

Abstract

Yunus Emre is a great Turkish Sufi poet. Although he usually included Islamic and Sufi topics in his poems, he also touched on social, National and political issues from time to time. Yunus Emre is not a perceived nationalist within a certain system and ideological structure in today's sense. He tried to develop a conscious National Turkish social structure through the basic human, National and Islamic values that make us a nation. In this context, he emphasized the following values: the Turkish nation to love each other, to count, to respect their rights, not to be arrogant, to be humble, to treat evil with good, to show a sweet tongue and a smiling face, to put himself in the place of another Turkish brother, that is, to empathize, not to break the heart, on the contrary, to make the heart. All these values are actually the spiritual, human, Islamic, national glue of a conscious Turkish nation structure. If these happen, the sense of nationality of the Turks becomes stronger, the sense of belonging and belonging to the same nation develops.

Key words: Yunus Emre, Turkish Sufi poet, National and Islamic values, Turkish nation, nationality of the Turks

Giriş

Milliyet Bilinci ve Yunus'ta Türk Milleti Kavramı

Milliyet duygusu ya da bilinci, kişinin kendisini bir millete ait ve mensup hissetmesi, o milletin sosyolojik, kültürel, hukuki, siyasi ekonomik, dinî değerleriyle donanması, millî kimlik değerlerini içselleştirmesi, benimsemesi, savunması, yaşaması, milletinin diğer fertlerine karşı daima iyilik duyguları beslemesi, yardımlaşmacı, dayanışmacı, korumacı olması halidir.

Bu bağlamda Yunus Emre milliyet duygusu ve bilinci oldukça yüksek bir Türk şairidir. Her ne kadar o, şiirlerinde “Türk” kelimesine ve “Türk milleti” ifadesine yer vermese de şiirlerini hep Türkçe söylemesi, genellikle Anadolu Türklüğü içinde yaşaması ve Anadolu Türklüğüne hitap etmesi ile Türk milletine mensubiyet ve aidiyet şuurunu diri tutmuştur.

O, Türk milliyetçiliği duygusunu dışarıdan siyasi bir ideolojik söylem ve sisteme bağlı olarak işlememiştir. Zira o dönemde zaten ideolojik bir milliyetçilik sistem ve anlayışı da yoktur. Yunus, daha çok içerden milleti millet yapan temel değerlere, millî birlik ve beraberliği sağlayacak olan bazı insani, toplumsal, dinî değerlere vurgu yaparak Türk millî kimliğini pekiştirme çabası içinde olmuştur. Bunu da daha çok İslamî değerler üzerinden inşa etmeye çalışmıştır. Yani onun şiirinde var olan bütün Müslümanlar için geçerli olabilecek temel değer ve yaklaşımların biz daha özelden Türk milleti için de kullanılabilceği düşüncesindeyiz.

Yunus Emre, milletimizin evlatları arasında milliyet duygusunu geliştirecek bazı temel insani kavramları işleyerek genelde Müslüman, özelde ise Türk millet kardeşliği inşa etme gayretinde olmuştur. O şiirlerinde “Türk milleti” yerine hemen hemen aynı anlama gelebilecek olan “kavum kardaş” (gavim gardaş) ifadesini kullanmayı tercih etmiştir. “Kavum kardaş”, aynı kavme, yani aynı millete mensup olan kardeşim anlamına geliyor. Nitekim bir şiirinde şöyle der:

“Urdılar suyum ılıdı kavum kardaş cümle geldi
Esen kalsun kavum kardaş Allah sana sundum elüm”(s.99)⁴⁵

Kavum kardaştan, yani aynı kavme mensup olan kardeşten kasıt da Türk kavmine, milletine mensup olan Türklere dir. Bugünkü “Türk milleti” kavramı karşılığı olarak kullanmıştır. Kavim Arapça bir kelime olup "aynı soydan gelen, töre, dil ve kültürleri bir olan insan topluluğu, bir yerde yerleşik olan halk, ulus" anlamına geliyor, bazen "ırk ve millet" anlamında da kullanılır. Türkçemizde daha çok ırk anlamında kullanılmıştır.

Nitekim “kavmiyetçilik” terimi ırkçılık anlamında kullanılmıştır. Mesela Babanzade Ahmet Naim, *İslam'da Dava-yı Kavmiyet* (1916) adlı eserinde kavmiyeti ve kavmiyetçiliği İslam'a aykırı bir ırkçılık olarak yorumlar. “Millet” ise önceleri *Kur'an*'da da geçtiği üzere aynı dine inanan insanlar topluluğu anlamında kullanılıyordu. Ancak özellikle Tanzimat'tan sonraki süreçte bu terime farklı bir anlam yüklendi. Özellikle dili, dini, kültürü, örfü, âdeti, tarihi, sanatı bir olan insan topluluğu anlamında kullanılmaya başlandı.

Bugün artık biz daha çok aynı dine inananlara “ümme” diyoruz. Dili bir, aynı eğitimden geçmiş, ortak kültürel, sosyolojik, hukuki değerleri benimsemiş insan topluluğuna da “millet” diyoruz. “Millet” terimine sosyolojik manada özellikle Tanzimat'tan bu yana bizim yüklediğimiz bu anlam, artık yerleşmiştir. Bu anlamıyla millet ve milliyetçilik terimleri özellikle 1789 Fransız İhtilali'nden sonra “Nasyonalizm” olarak yaygınlaştı.

Yunus Emre döneminde “millet” terimi bugünkü anlamıyla değil, “ümme” anlamıyla kullanılıyordu. O yüzden Yunus, şiirlerinde bugünkü “millet” terimi karşılığı olarak “kavim” terimini kullanmıştır.

Yunus ayrıca şu beytinde kavim kelimesini bütün insanlık anlamında da kullanmıştır:

“Dünye benüm rızkumdurur kavmü benüm kavmumdurur
Her dem benüm yargum yürür yargumı handan dutaram”(s.96)

Yunus Emre, genelde millet, özelde de dolaylı olarak Türk milleti kavramını kuş türü üzerinden istiafî olarak da verir ve şöyle der:

“Ya nice saklar isen dürdâne gevher olmaz
Keklik keklikle uçar hemîşe bâz bâz ile”(s.184)

(Ya nice saklar isen inci danesi cevher olmaz. Her zaman keklik keklikle uçar, doğan da doğan ile.)

Kuş genel bir cins ismi, keklik ve doğan da tür ismidir. Bu bağlamda genel insanlık âleminde Türk milleti diye bir tür vardır ve Türk Türkle anlaşır, uyuşur, birlikte hareket eder.

Yunus Emre ortak değerler, semboller, kurumlar, ilkeler, duygular, düşünceler, kaygılar ve hedefler etrafında kenetlenen bilinçli bir Türk millet yapısını yoğun imgelere dayalı olarak bir beytinde şöyle ifade eder:

“Kurıydık yaş olduk kanatlanduk kuş olduk
Birbirimize eş olduk uçduk elhamdülillah”(s.160)

Bu beyit aslında tasavvufî bir içeriğe sahip olsa da şiirler farklı yorumlara müsait olduğu için bizim bu beyti millet yapısını ortaya koyan bir beyit olarak yorumlamamızda bir sakınca yoktur. Kuru olmak ruhsuz, duygusuz, heyecansız, milliyet bağından ve ruhundan kopuk ve uzak olmak demektir.

⁴⁵ Yunus Emre'den aktardığımız şiir parçaları şu kaynaktan alınmıştır: Faruk Kadri Timurtaş, *Yunus Emre Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986

Yaş olmak ise ruhlu, duygulu, birbirine bağlı şuurlu bir millet yapısına evrilmek demektir. Kanatlanıp kuş olmak, millî ve manevî değerlerle donanıp millet yapısı içinde bir amaca dönük olarak uyum içinde harekete geçmek demektir. Birbirimize eş olmak ise birbirini seven, aynı millete mensubiyette birlik ve bütünlük gören, kibirlenmeyen şuurlu bir millet olmak demektir.

*Yunus'ta Türk Milliyeti Duygusunu Pekiştiren Unsurlar:

1.Türkçeyi Tek İletişim Dili Olarak Görmek: Yunus Emre kendi döneminde birçok âlim ve şairin eserlerini Arapça ve Farsça yazmasına, Türkçeyi küçük görmelerine karşın o, sadece Türkçe ile yazdı. Türkçeyi de olabildiğinde saf ve yalın haliyle kullandı. Onun bu tavrı, Türk milliyetinin inşasında “tek dil: Türkçe” anlayışının en temel unsur olduğunu gösteriyor.

2.Sevgiye Dayalı Samimi İletişim: Türk milletine mensup olan insanların milliyet duygusunun ortaya çıkması ve gelişebilmesi için bu milletin evlatlarının birbirini samimi olarak gönülden sevmeleri, içten, kalpten bir iletişim kurmaları gerekir. Gerçek, çıkarısız, karşılıksız sevgiye dayalı bir samimi iletişim olmadan millî birlik ve beraberlik olmaz. Milliyet duygusu ve şuuru taşımayan insanlar da bir millet olamazlar, ancak bireysel menfaatleri etrafında dolanan kuru bir kalabalık olurlar. Yunus Emre kendi döneminde dağılma ve parçalanma sürecine giren Anadolu Türklüğünü derleyip toparlamaya, bir ve bütün halinde tutmaya çalışan samimi bir Türk aydını idi. Bu bağlamda Türklerin şuurlu bir millet olabilmesi için birçok şiir söyledi. Mesela bu şu beytine bakalım:

“Gelün tanışık idelüm, işün kolayın turalum

Sevelüm sevelilüm dünyeye kimse kalmaz.”(s.56)

Bu beyit şu ayetten mülhemdir: “Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.”(Hucurat, 13)

Yunus burada milliyet duygusu temelli bir şuurlu millet yapısının üç önemli yapıtaşına değiniyor: 1.Tanışmak, 2.İşi kolaylaştırmak ve 3.Sevmek.

1.Tanışmak, sağlıklı ve doğru bir iletişim kurmak demektir. Yani Türkler birbirlerini doğru biçimde tanıyacıklar, yalan söylemeyecekler, ne iseler o olduklarını dürüstçe söyleyecekler, olduklarından farklı görünmeyecekler, birbirlerini aldatmayacak, kandırmayacaklar, açık fikirli olacak ve doğru bilgiler vererek birbirlerine güven verecekler. Tanışmak, tanışan insanların birbirlerine güven sağlamasıyla doğru biçimde gerçekleşir. İnsanlar birbirlerine güvenirlerse samimi olarak içlerini, duygu ve düşüncelerini açarlar, niyetlerini açıkça ortaya koyarlar.

2.İşi kolay kılmak ise iki boyutludur. Birincisi iş bölümü anlamında yorumlanabilir. Buna göre vatandaşların meslek, beceri ve ilgilerine göre iş bölümü yapılarak teşkilatlandırılmasıdır. Millî devlet esasen budur. İkincisi de Türklerin birbirlerine zorluk, sıkıntı çıkarmamaları, bütün sorunlarına medenice, insanca, iyi niyetlice çözüm bulmaları, birbirlerinin dertlerine derman olmaları, yardımcı ve destekçi olmaları demektir.

3.Bütün bunlar da samimi, içten sevmeye bağlıdır. Türkler birbirlerini pazarlıksız severlerse o zaman dayanışma içinde şuurlu bir millet olurlar. Yoksa menfaate dayalı sahte sevgiler milliyet duygusuna taban tabana zıttır. Yunus Emre, düşmanlık, kin, zıtlasma ve çatışma yerine daima barışı, anlaşmayı ve uzlaşmayı önererek aslında dolaylı da olsa millî birlik ve beraberlik duygusunu pekiştirmeye çalıştı. Nitekim bir beytinde şöyle der:

“Beri gel barışalum yadısan bilişelüm

Atumuz eyerlendi eşdük elhamdülillah”(s.160)

Bu beyit de Hz.Muhammed’in şu hadis-i şeriften mülhemdir:

“Birbirinizle münasebeti kesmeyin! Birbirinize arka çevirmeyin! Birbirinize kin ve düşmanlık beslemeyin! Birbirinizi kıskanmayın! Ey Allah’ın kulları kardeş olun! Bir müslümanın diğer kardeşine darılarak 3 günden çok uzaklaşması helal değildir.”

3.Millet Mistisizmi: Tasavvufi mistisizm, fenafillahtır yani müridin kendi iradesini ve varlığını Allah’ın varlığında ve iradesinde eritmesidir. Millet mistisizmi ise kişinin kendi varlığını millet varlığında eritmesi yani millette fani olmak ya da millî yapıda erimek demektir. Gerçek milliyet duygusu, kişinin milletiyle bütünleşmesi, kendisini milletin toplumsal ve kültürel yapısından ayırmaması, kendisini diğer Türklerden ayrı ve üstün tutmamasıdır. Yunus Emre’nin şiirlerinde

kullandığı tasavvufî manadaki mistisizmi biz serbest bir yorumla millî mistisizme de aktarabiliriz, bu açıdan da yorumlayabiliriz. Şu beytine bakalım:

“Sorun Taptuklu Yunus’a bu dünyeden ne anladı
Bu dünyanın kararı yok sen neymiş ben neymiş.”(s.66)

Dirî ve tasavvufî bir içeriğe sahip olan bu beyti millî planda da yorumlayabiliriz. Buna göre senlik benlik davası gütmek, kişilerin kendilerini başkalarından üstün ya da ayrıcalıklı görmesi, milliyet duygusuyla, millet kardeşliği bilinciyle bağdaşmaz.

Nitekim bir başka şiirinde de şöyle der:

“Senün ben dimekliğün manîde usûl degül
Bir kapu kullarına şaşî bakmak yol degül”(s.90)

Millet mistisizmi aynı millete mensup olan insanların birbirlerinin haklarını gözetmelerini gerektirir. Komşuluk ilişkisine bağlı olan toplumsal çevre de milletin bir bölümüdür. Dolayısıyla milliyet duygusuna sahip olan Türkler komşularının haklarını gözetmek, onlarla iyi geçinmek, onlarla yardımlaşma ve dayanışma içinde olmak zorundadırlar. Yunus Emre bu meseleyi bir beytinde veciz olarak şöyle ifade eder:

“Eger konşî hakî boynundayısa
Cehennemden yarın bâkî kalasın”(s.142)

Bu beyit de şu ayetten mülhemdir:

“Anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşaya, yolcuya, elinizin altında bulunanlara iyi davranın.” Nisa, 36)

4.Diğergâmlık ya da Empati: Milliyet duygusunu derinden hisseden, aynı millete mensup olan kardeşlerini gönülden seven insanlar, milliyet şuuruna ermiş demektir. Bunlar kendilerini diğer kardeşlerinin yerine koyarak onlarla özdeşleşirler. Kendisiyle milletdaşı arasında bir birlik, bütünlük, özdeşlik görürler. Kendilerini onların dışında ve ötesinde değil, yan yana, can cana görürler ve öyle muamele ederler. Nitekim Yunus şöyle der:

“Biz bizi koyalım anlar biz olalım
Birliği tuyanlar ikilik koyalar.”(s.40)

Bu beyit elbette tasavvufî manada tevhide inananların şirkten, çoklu tanrı inancından ve toplumsal anlamda da çatışan topluluklara ayrılmaktan uzak durmaları telkin edilir. Bunu biz daha dar çerçevede millî planda da yorumlayabiliriz. Buna göre Yunus şunu der: Biz kendimizi onların yerine koyalım, biz onlardan yani diğer Türk kardeşlerimizden ayrı değiliz, onlarla biriz, biz onlarız, onlar da biz. Millî birlik ve bütünlüğü derinden, kalpten hissedenler ikiliği, ayrılığı, bölünmüşlüğü bir tarafa koyarlar.

Yunus bir başka şiirinde de şöyle der:

“Sen sana ne sanursan ayruğa da anı san
Dört kitabun manîsi budur eger varısa”(s.163)

(Kendin için ne düşünürsen ve ne istersen başkası için de aynı şeyi düşün ve iste. *Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an-ı Kerim* adındaki dört kutsal kitapta da böyle yazar.)

Nitekim Hz. Muhammed de bir hadisinde şöyle demiştir:

“Sizden biriniz, kendisi için arzu edip istediği şeyi, din kardeşi için de arzu edip istemedikçe, gerçek anlamda iman etmiş olmaz.”⁴⁶

Yunus bir başka şiirinde benzer şekilde şöyle der:

“Kendüye yaramazı biregüye sanan ol
Adı müsülman anun kendü benzer keşişe”(s.160)

(Kendisi için uygun görmediği, yaramayan bir şeyi başkası için uygun gören kişinin adı Müslüman olsa da aslında keşişe benzer.)

5.Kötülüğe Karşı İyilik: Milliyet duygusu milletini sevmeyi, affetmeyi, hoşgörmeyi gerektirir. Aynı millete mensup olan insanlar birbirlerine kişisel ya da grupsal olarak düşmanlık beslemezler,

⁴⁶ Buhârî, İmân 7; Müslim, İmân 71-72. Ayrıca bk. Tirmizî, Kıyâmet 59; Nesâî, İmân 19, 33; İbn Mâce, Mukaddime 9

sonuna kadar düşmanlık içinde çatışıp durmazlar. Milletini seven kişi, kendisine kötülük yapanı da affetmeyi bilirse milletini seviyor demektir, onda milliyet şuuru var demektir.

Yunus Emre şiirlerinde bu konuda ısrarlı biçimde yoğunlaşmaktadır. Nitekim bir şiiri tamamen bu konuya aittir:

“Her kim bana ağyâr (düşman) ısa, Hak Tanrı yâr olsun ana.
Her kancaru (nereye) varırısa, bağ ü bahâr olsun ana.

Bana ağı sunan kişi, şehd (bâl) ü şeker olsun aşı,
Gelsin kolay cümle işi, eli irer olsun ona.

Önümce kuyu kazanı, Hak tahtına ağdursun anı.
Arzumca taşlar atana, güller nisâr olsun ana.

Acı dirliğüm isteyen, tatlu dirilsün dünyede.
Kim ölümüm ister ise, bin yıl ömür versin ana.

Her kim diler ben hâr olam, düşman elinde zâr olam,
Dostları şâd ü düşmanı dost u ağyâr olsun ana.

Miskin Yûnus dünyada güldüğünü istemeyen
Ağladuğum isteyene, gözüm pınar olsun ana...”(s.8)

Bir başka şiirinde ise şöyle der:
“Kim bize taş atarisa güller nisâr olsun ana
Çırağuma kasd idenün Hak yandursun çırağını”(s.208)

6.Güzel Huy, Tatlı Dil: Milliyet şuurunun bir başka dayanağı güzel huy ve tatlı dildir. Milletini seven insan diğer Türk kardeşlerine karşı daima iyi ahlaklı, saygılı, dürüst, hakkı hukuku gözetin olmalı ve birbirlerine tatlı dille, güzel bir üslupla, kırıcı olmayan bir şekilde hitap etmelidir. Yunus bu meseleyi veciz biçimde şöyle dile getirir:

“Şîrîn hulklar eylegil tatlu sözler söylegil
Sohbetlerde Yunus’ı hergiz unutmayalar.”(s.37)
(Güzel ahlaklar edin, tatlı sözler söyle. Sohbetlerde Yunus’u hiçbir zaman unutmasınlar.)

Bu beyit şu ayetlerden mülhemdir:

“Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler. Sonra şeytan aralarımı bozar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır.” (İsrâ, 53)

“Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, nasihat dinler veya Allah’tan korkar.” (Tâhâ, 44)

“Ey Rasûlüm! O vakit Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandım! Şayet Sen kaba ve katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi...” (Âl-i İmrân, 159)

7.Tevazu ve Kibir: Türklerin milliyet duygularının güçlenmesi için kibri bırakmaları ve mütevazi olmaları gerekir. Yunus Emre bu kavramlara birçok şiirinde yer verir ve bunun üzerinde ısrarla durur. Zira büyüklenmek demek olan kibir, kişiyi başkasından ayırır, kişinin kendisini başkasından, üstün ve ayrıcalıklı görmesine yol açar. Bu da Türk milletinin kardeşlik duygusunu, aynı millete mensubiyetin verdiği eşitlik duygusunu yok eder. Kibrin tedavisi ve çaresi tevazudur. Yani kişinin kendisini başka Türk kardeşleriyle eşit görmesi, onlara büyüklük taslamamasıdır. Yunus bu meseleyi çok önemli buluyor ve şöyle diyor:

“Yol oldur ki toğrı vara göz oldur ki Hakk’ı göre
Er oldur alçakda tura yüceden bakan göz değül”(s.91)

8.Gönül Yapmak, Kırmamak: Türk milletinin fertleri arasında millî duygu ve aynı millete bağlılık bilinci kazanmanın ve bu bilinci sağlamlaştırıp geliştirmenin en önemli boyutlarından biri, Türklerin kardeşlik ruhu ile hareket etmesi, gönüllerini kırmaması, tam tersine birbirlerinin gönüllerini

yapıp kazanmasıdır. Yunus Emre birçok şiirinde gönül kırmanın yıkıcı ve yıpratıcı sonuçları üzerinde çokça durur. Birkaç örnek verelim:

“Yunus Emre dir hoca girekse var bin hacca
Hepisinden eyüce bir gönüle girmekdür”(s.51)

“Bir kez gönül yıkduñsa bu kıldığın namaz değül
Yitmişiki millet dahı elin yüzün yumaz değül”(s.91)

“Ben gelmedüm da’viyiçün benüm işüm seviyiçün
Dostun evi gönüllerdür gönüller yapmağa geldüm”(s.99)

“Düriş kazan yi yidür bir gönül ele getir
Yüz Kabe’den yiğrekdür bir gönül ziyareti”(s.207)

Sonuç

Bazı kesimler tarafından Yunus Emre, millet ve milliyetçilik gerçeğini reddeden veya yok sayan soyut anlamda evrensel bir insancılık anlamında bir hümanist şair olarak sunulmaktadır. O elbette dil, dil, ırk farkı gözetmeden bütün insanları sırf Allah’ın yarattığı varlıklar olarak sever. Ama kendi milleti olan Türk milleti gerçeğini de yok saymaz. Tam tersine “kavim kardeş” olarak nitelendirdiği Türk milletinin bilinçli bir millet olabilmesi için gerekli olan millî, dinî ve insanî değerlere vurgu yapıp sorumlu bir Türk aydını olarak çaba göstermiştir.

Bugün Türk milletinin kendi arasında yardımlaşma, dayanışma, kardeşlik, aynı millete mensup olma şuuru ve Türklük bilinci büyük ölçüde azalmıştır. Modernizm, kozmopolitizm, sekülerizm, silik, içi boş, millî olmayan eğitim sistemi, kozmopolit sanat ve kültür çalışmaları Türk çocuklarını millî kimlik ve benliklerinden uzaklaştırmış; onları bireyci, bencil, menfaatçi, zevkçi, milliyetsiz bir bakış açısı ve dünya görüşüne sürüklemiştir.

Diğer yandan enternasyonalist ve Türk düşmanı ırkçı kesimler de Türk çocuklarına Türküm demeyin ırkçı olursunuz, hümanist olun, insan olun yeter diyerek Türklüklerini, millî kimliklerini kötü ve utanılacak bir şey olarak göstermişler. Ama aynı çevreler, Türk dışı etnik yapıları bölücülüğe ve ayrılıkçılığa yol açacak şekilde sürekli öne çıkararak onları savunmanın demokrasi olduğu yalan propagandasını yayıp durmaktalar.

Türk çocuklarının kendi milletlerine ve kimliklerine olan bağlılıkları zayıflar ve zamanla yok olursa ellerinde ne vatanları, ne devletleri, ne millî kimlik değerleri kalır. Millî duyguları yok edilmiş, millet yapıları çözümlü kuru kalabalığa dönüştürülmüş olan Türkler kolayca tarihten silinip giderler. Bu büyük tehlikeye karşı Yunus Emre gibi bütün Türk aydınlarının, bilim, fikir ve siyaset adamlarının milliyetçi fikirleri iyice özümsemeli, okutulmalı ve hayata geçirilmelidir.

GELİŞMİŞ ÜLKELERDE YEREL YÖNETİMLER BAKANLIĞININ MEVCUDİYETİ

Doç. Dr. Onur Kemal YILMAZ
Bandırma On yedi Eylül Üniversitesi
yilmazonurkema@gmail.com

Özet

Günümüz modern kamu yönetim sistemlerinin en önemli bileşenlerinden birisi yerel yönetimlerdir. Ülkeler kendi kültürüne, tarihine, ekonomik koşullarına ve sosyal yapısına uygun bir yerel yönetim sistemi kurmaktadır. Her ülke kendi yerel yönetimlerine değişen oranlarda bütçe, özerklik ve yetki vermektedir. Bunun yanında zaman içinde bu sistemlerini güncellemekte ve geliştirmektedirler. Bu değişimleri yaparken diğer ülkeleri örnek alabilmektedirler. Yerel yönetimler buldukları coğrafyalarda temel kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi işlevini görmektedirler. Bu bakımdan kendi coğrafyalarında rakipsiz kamu hizmet yüklenicisi oldukları söylenebilir. Ayrıca yerelde katılımı sağlama bir demokrasi okulu işlevini de yerine getirmektedirler. Bazı ülkelerde yerel yönetimlerin çalışmalarını takip eden veya daha ileriye giderek onların üst kurumu gibi faaliyet gösteren idari birimler kurulabilmektedir. Bu birimlerden birisi de yerel yönetimler bakanlığıdır. Türkiye ölçeğinde de yerel yönetimler bakanlığı kurulmuş ve daha sonra kapatılmıştır. Konuyla ilgili olarak bu çalışma ile amaçlanan; gelişmiş ülkelerde yerel yönetimler bakanlığının mevcudiyetini tespit etmektir. Örneklem olarak G20 ülkeleri seçilmiştir. Böylece ekonomik yönden ileri seviye olan bu ülkelerde söz konusu bakanlığın mevcudiyeti ve temel işlevi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yapılan incelemede örneklemi oluşturan ülkelerin bazılarında bu bakanlığın mevcut olduğu, fakat çoğunluğu oluşturan ülkelerde ise mevcut olmadığı görülmüştür. İşlev olarak ise bakanlığın bulunduğu ülkelerde yerel yönetimler doğrudan bakanlığa bağlı çalışmamakta, özerk olarak çalışırken üstlerinde bu bakanlığın bir düzenleyici kurum olarak yer aldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: yerel yönetimler bakanlığı, yerel yönetimler, gelişmiş ülkeler

PRESENCE OF THE MINISTRY OF LOCAL GOVERNMENTS IN DEVELOPED COUNTRIES

Abstract

Local governments are one of the most important components of today's modern public administration systems. Countries establish a local government system in accordance with their own culture, history, economic conditions and social structure. Each country grants varying degrees of budget, autonomy and authority to its local governments. In addition, they update and develop these systems over time. While making these changes, they can watch other countries as an example. Local governments perform basic public services in their geographies. In this respect, it can be said that they are unrivaled public service contractors in their geography. They also fulfill the function of a democracy school in ensuring participation at the local level. In some countries, administrative units can be established that follow the work of local governments or go further and act as their superior institution. One of these units is the ministry of local governments. The ministry of local governments was established in Turkey and later it was closed. Regarding the subject, the aim of this study is; to determine the presence of the ministry of local governments in developed countries. G20 countries were chosen as the sample. Thus, the existence and basic function of the ministry in question in these economically advanced countries has been tried to be revealed. In the examination, it was seen that this ministry exists in some of the countries that make up the sample, but it is not exists in the countries that make up the majority.

Keywords: ministry of local governments, local governments, developed countries

Giriş

Günümüz modern kamu yönetim sistemlerinin en önemli bileşenlerinden birisi yerel yönetimlerdir. Ülkeler kendi kültürüne, tarihine, ekonomik koşullarına ve sosyal yapısına uygun bir yerel yönetim sistemi kurmaktadır. Her ülke kendi yerel yönetimlerine değişen oranlarda bütçe, özerklik ve yetki vermektedir. Bunun yanında, zaman içinde bu sistemlerini güncelleme ve geliştirmektedirler. Bu değişimleri yaparken diğer ülkeleri örnek alabilmektedirler. Yerel yönetimler buldukları coğrafyalarda temel kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi işlevini görmektedirler. Bu bakımdan kendi coğrafyalarında rakipsiz kamu hizmet yüklenicisi oldukları söylenebilir. Ayrıca yerelde katılımı sağlama bir demokrasi okulu işlevini de yerine getirmektedirler. Bazı ülkelerde yerel yönetimlerin çalışmalarını takip eden veya daha ileriye giderek onların üst kurumu gibi faaliyet gösteren idari birimler kurulabilmektedir. Bu birimlerden birisi de yerel yönetimler bakanlığıdır.

Türkiye ölçeğinde bu bakanlık kısa süreliğine kurulmuş, fakat sonrasında bir daha kurulmamıştır. Türkiye’de bakanlığın faaliyet dönemi 5 Ocak 1978 ve 12 Kasım 1979 arasında olmuştur (Yıldız, 2019: 723). Bakanlığın faaliyet döneminde merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki denetimi azaltılmaya çalışılmış, belediyelerin gelirleri arttırılmaya çalışılmıştır. Belediye birliklerinin kurulması bu dönemde ilerleme kaydetmiştir. Bakanlığın kapanmasından sonra görevleri İçişleri Bakanlığı bünyesindeki Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü’ne verilmiştir (Özaslan ve Alıcı, 2015: 356-357). Günümüzde Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü adı ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı bünyesinde faaliyetlerine devam etmektedir (Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü, 2021).

Konuyla ilgili olarak bu çalışmanın amacı; gelişmiş ülkelerde yerel yönetimler bakanlığının mevcudiyetini tespit etmektir. Örneklem olarak G20 ülkeleri seçilmiştir. Böylece ekonomik yönden ileri seviye olan bu ülkelerde söz konusu bakanlığın mevcudiyeti ve temel işlevi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun için söz konusu ülkelerin resmi hükümet internet siteleri incelenmiştir. G20, dünyanın önde gelen ekonomilerini bir araya getiren uluslararası forumdur. Üyeleri dünya gayri safi yurtiçi hasılasının %80’inden fazlasını, küresel ticaretin %75’ini ve gezegen nüfusunun %60’ını oluşturmaktadır. Daha öncesinden var olan G7 ülkelerinin Maliye Bakanları, 1999’da, 1997 ekonomik krizinin ardından, diğer ülkeleri küresel ekonomi ve finansla ilgili tartışmalarına dâhil etmeyi amaçlayan G20 Grubu’nun kurulduğunu duyurmuşlardır ve böylece bu oluşum hayata geçmiştir (G20, 2021).

G20 Ülkelerinde Yerel Yönetimler Bakanlığının Mevcudiyeti

Arjantin: Arjantin’de yerel yönetimler üzerine doğrudan bir bakanlık bulunmamaktadır. Bölgesel Gelişme ve Konut (Ministerio de Desarrollo Territorial y Habitat), Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma (Ministerio de Ambiente y Desarrollo Sostenible) bakanlıkları kentler üzerine çalışmaktadırlar (Arjantin Hükümet Kabinesi, 2021). Yerel yönetimlerle ilgili doğrudan çalışmaları ise İçişleri Bakanlığı (Ministerio del Interior) yerine getirmektedir. Bakanlık içinde Belediye Sekreterliği (Secretaria de Municipios) ve Belediye İlişkileri Müsteşarı (Subsecretaria de Relaciones Municipales) olarak iki birim bu alanda çalışmaktadır (Arjantin İçişleri Bakanlığı, 2021).

Avustralya: Avustralya’da yerel yönetimler üzerine doğrudan bir bakanlık bulunmamaktadır. Altyapı ve Ulaştırma ve Bölgesel Kalkınma Bakanlığı (Ministry for Infrastructure and Transport and Regional Development), İletişim, Kentsel Altyapı, Şehirler ve Sanat Bakanlığı (Ministry for Communications, Urban Infrastructure, Cities and the Arts), Çevre Bakanlığı (Ministry for the Environment) doğrudan kentler üzerine çalışan bakanlıklardır (Avustralya Hükümet Kabinesi, 2021). Yerel yönetimlerle ilgili çalışma için Altyapı ve Ulaştırma ve Bölgesel Kalkınma Bakanlığı içinde Yerel Yönetim Bakan Yardımcısı (Assistant Minister for Local Government) birimi yer almaktadır (Altyapı ve Ulaştırma ve Bölgesel, 2021).

Brezilya: Brezilya’da yerel yönetimler üzerine doğrudan bir bakanlık bulunmamaktadır. Çevre Bakanlığı (Ministro de Estado do Meio Ambiente) ve Bölgesel Kalkınma Bakanlığı (Ministro de Estado do Desenvolvimento Regional) kentler üzerine çalışan bakanlıklardır (Brezilya Hükümet Kabinesi, 2021).

Kanada: Kanada’da yerel yönetimler üzerine doğrudan bir bakanlık bulunmamaktadır. Altyapı ve Topluluklar Bakanlığı (Ministry of Infrastructure and Communities) ve Çevre ve İklim Değişikliği Bakanlığı (Ministry of Environment and Climate Change) genellikle şehirlerle ilgili çalışmaktadırlar (Kanada Hükümet Kabinesi, 2021). Federal bir yönetim şekline sahip olan Kanada’da eyalet düzeyinde yerel yönetim bakanlığı bulunabilmektedir. Örneğin, Ontario Eyaletinde, Belediye İşleri ve İskân Bakanlığı (Ministry of Municipal Affairs and Housing) bulunmaktadır (Ontario, 2021).

Çin: Çin’de yerel yönetimler üzerine doğrudan bir bakanlık bulunmamaktadır. Çevre Koruma Bakanlığı ile İskân ve Kentsel-Kırsal Kalkınma Bakanlığı şehirlerle ilgili çalışmalar yapmaktadırlar (Çin Hükümet Kabinesi, 2021).

Fransa: Fransa’da yerel yönetimler alanında doğrudan çalışmalar yapan bir bakanlık bulunmaktadır. Bölgesel Uyum ve Yerel Yönetimlerle İlişkiler Bakanlığı (Ministere de la Cohesion des Territoires et des Relations Avec les Collectivites Territoriales) isimli bakanlık bünyesinde şehir ve kırsal işlerden sorumlu temsilciler görev yapmaktadırlar. Bölgesel eşitliğin sağlanması, yerel kalkınmanın sağlanması, şehirde yaşayanların yaşam koşullarının iyileştirilmesi, bölgeler arasında dayanışmanın sağlanması, sürdürülebilir şehir, kentsel planlama, yerel yönetimlerin çalışmaları ve istatistik bilgileri, şehir politikası ve aktörleri, hizmetlere erişim gibi geniş bir yelpazede çalışmalar yapmaktadır (Bölgesel Uyum ve Yerel Yönetimlerle, 2021). Bakanlıkla ilişkili çalışan Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü (Direction Generale des Collectivites Locales) de mevcuttur. Bu müdürlüğün bazı görevleri şu şekildedir (Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 2021);

- Yerel makamlar için geçerli olan yasal kurallara uyulmasını sağlamak,
- Devlet ve yerel makamlar arasındaki istişareyi kolaylaştırmak,
- Devlettten yerel makamlara mali yardımın dağıtımı,
- Yerel yönetimler için bütçe ve vergi kurallarını hazırlamak,
- Yerel seçilmiş yetkililer ve bölge yetkilileri için geçerli olan tüzükleri hazırlamak,
- Bölgesel uyum ve kentsel politika ile ilgili ulusal ve Avrupa politikası için kılavuzlar geliştirmek,
- Vatandaşlara yerel makamlarla ilgili veriler sağlamak.

Almanya: Almanya’da yerel yönetimler üzerine doğrudan bir bakanlık bulunmamaktadır. Federal İçişleri, Konut ve Toplum Bakanı (Federal Minister of the Interior, Building and Community) genellikle şehirlerle ilgili çalışmaktadır (Almanya Hükümet Kabinesi, 2021). Federal bir yönetim şekline sahip olan Almanya’da eyalet düzeyinde yerel yönetim bakanlığı bulunabilmektedir. Örneğin, Baden-Württemberg Eyaletinde İçişleri, Dijitalleşme ve Belediye Bakanlığı (Ministry of the Interior, Digitalisation and Local Government) bulunmaktadır (Baden-Württemberg Kabinesi, 2021).

Japonya: Japonya’da yerel yönetimler üzerine doğrudan bir bakanlık bulunmamaktadır. Arazi, Altyapı, Ulaştırma ve Turizm Bakanlığı (Minister of Land, Infrastructure, Transport and Tourism) genellikle şehirlerle ilgili çalışmaktadır (Japonya Hükümet Kabinesi, 2021).

Hindistan: Hindistan’da yerel yönetimler üzerine doğrudan bir bakanlık bulunmamaktadır. İskân ve Şehircilik Bakanlığı (Ministry of Housing and Urban Affairs) ve Çevre, Orman ve İklim Değişikliği Bakanlığı (Ministry of Environment, Forest and Climate Change) genellikle şehirlerle ilgili çalışmaktadırlar (Hindistan Hükümet Kabinesi, 2021).

Endonezya: Endonezya’da yerel yönetimler üzerine doğrudan bir bakanlık bulunmamaktadır. Bayındırlık ve Toplu Konut Bakanlığı (Ministry of Public Works and Public Housing) daha çok şehirlerle ilgili çalışmaktadır (Endonezya Hükümet Kabinesi, 2021).

İtalya: İtalya’da yerel yönetimlerle yakından ilişkili bir bakanlık bulunmaktadır. İsmi, Bölgesel İşler ve Özerklikler Bakanlığıdır (Ministro per gli Affari regionali e le Autonomie). Ayrıca, Sürdürülebilir Altyapı ve Ulaşım Bakanlığı da (Infrastrutture e mobilità sostenibile) kentlerle ilgili çalışmaktadır (İtalya Hükümet Kabinesi, 2021).

Meksika: Meksika’da yerel yönetimler üzerine doğrudan bir bakanlık bulunmamaktadır. Tarım, Arazi ve Kentsel Kalkınma Sekreterliği (Secretaría de Desarrollo Agrario, Territorial y Urbano) genellikle şehirlerle ilgili çalışmaktadır (Meksika Hükümet Kabinesi, 2021).

Rusya: Rusya’da yerel yönetimler üzerine doğrudan bir bakanlık bulunmamaktadır. Fakat kent üzerine önemli çalışmaları olan Rusya Federasyonu İnşaat, Konut ve Kamu Hizmetleri Bakanlığı (Ministry of Construction, Housing and Utilities of the Russian Federation) bulunmaktadır (Rusya Hükümet Kabinesi, 2021).

Güney Afrika: Güney Afrika’da yerel yönetimler üzerine geniş ölçekli çalışan bir bakanlık bulunmaktadır. Katılımcı Yönetim ve Geleneksel İşler (Cooperative Governance and Traditional Affairs) şeklinde Türkçeye çevrilebilecek bir isme sahiptir (Güney Afrika Hükümet Kabinesi, 2021). Entegre Kentsel Gelişim, Belediye Altyapı Hibesi, Yerel Ekonomik Kalkınma, Topluluk Çalışma Programı gibi programları bünyesinde yürütmektedir. Ayrıca belediyelere yönelik olarak kanun, tüzük ve yönetmelikler bakanlığın bünyesinde işlem görmektedir (Katılımcı Yönetim ve Geleneksel İşler, 2021).

Suudi Arabistan: Suudi Arabistan’da doğrudan yerel yönetimler üzerine çalışan bir bakanlık bulunmaktadır. Belediye ve Kırsal İşler Bakanlığı (Minister of Municipal and Rural Affairs) ismine sahiptir (Suudi Arabistan Hükümet Kabinesi, 2021). Bakanlık; şehirler, kasabalar ve köyler dâhil olmak üzere ülke genelinde belediyeleri denetlemektedir. 1975 yılında kurulmasından itibaren tüm belediye faaliyetlerinin geliştirilmesi üzerine çalışmalar yürütmektedir. Belediyeler üzerine kanun, yönetmelik ve tüzük çalışmaları da buradan yapılmaktadır. Sürdürülebilir kentsel gelişim çalışmaları da bakanlığın faaliyetleri arasındadır. Bakanlık bünyesinde Arazi ve Etüd Kurumu, Müteahhit Sınıflandırma Kurumu, Planlama ve Programlar Ajansı, Teknik İşler Kurumu, Şehir Planlama Ajansı, Kamu Yönetimi Birimi, İdari ve Mali İşler Genel Müdürlüğü, Belediye İşleri Ajansı birimleri yer almaktadır. Bakanlığın stratejik hedefleri şunlardır (Belediye ve Kırsal İşler Bakanlığı, 2021);

- Krallığın şehir ve bölgelerinde sürdürülebilir ve dengeli kentsel gelişmenin sağlanması ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesi,
- Artan finansal yapı ile belediyelerin kendi kendine yeterlilik seviyelerini geliştirmek ve sürdürülebilir yüksek kaliteli kurumsal performansa ulaşmak,
- Belediyelerin hızlı ve kaliteli hizmet sunması,
- Sağlıklı bir yaşama uygun kentsel çevrenin sağlanması,
- Şehirlerdeki kamu tesislerinin ve altyapının geliştirilmesi,
- Belediye projelerinde ve faaliyetlerinde verimliliğin artırılması,
- Kamu arazilerini korumak ve geliştirmek.

Güney Kore: Güney Kore’de yerel yönetimler üzerine doğrudan bir bakanlık bulunmamaktadır. Yerel yönetime dair önemli çalışmaların İçişleri ve Güvenlik Bakanlığı (Minister of the Interior and Safety) altında gerçekleştirildiği görülmektedir. Bakanlık bir yerel yönetimler bakanlığı gibi bünyesinde çeşitli ofisler bulundurmakta ve çalışmaları gerçekleştirmektedir. Yerel yönetimde kapasite geliştirme ve daha fazla özerkliğin desteklenmesi, yerel yönetimler için daha fazla özerklik ve daha fazla sorumluluk, daha gelişmiş yerel yönetim sistemi oluşturma, mali planlamada merkezi-yerel koordinasyon, güçlü yerel finans yönetimini teşvik etme çalışmaları bakanlık bünyesinde hayata geçirilmektedir (Yerel Yönetim, 2021). Bakanlık bünyesinde Yerel Yönetim Çalışanlarını Geliştirme Enstitüsü (Local Government Officials Development Institute) bulunmaktadır. Burada yerel yönetimlerde çalışanların kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesi için eğitimler verilmektedir (Yerel Yönetim Çalışanlarını Geliştirme Enstitüsü, 2021).

Türkiye: Türkiye’de yerel yönetimler üzerine doğrudan bir bakanlık bulunmamaktadır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı daha çok kentler üzerine çalışmalarını gerçekleştirmektedir. Bakanlık bünyesinde Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü, 2018 yılında kurulmuştur. Bu müdürlük tarafından yerel yönetimlerle ilgili konularda çalışmalar yürütülmektedir (Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü, 2021).

Birleşik Krallık: Birleşik Krallık’ta İskân, Topluluklar ve Yerel Yönetim Bakanlığı (Ministry of Housing, Communities & Local Government) bulunmaktadır. Bakanlık, temel görevini şu şekilde tanımlamaktadır; “yaşamak ve çalışmak için harika yerler yaratmak ve yerel halka kendi bölgelerinde olup bitenleri şekillendirmeleri için daha fazla güç vermek”. Bakanlık, ülkenin farklı 12 kuruluşu ile birlikte çalışmalarını yürütmektedir. Temelinde 4 sorumluluğu olduğu belirtilmiştir ve bunlar şu şekildedir (İskân, Topluluklar ve Yerel Yönetim Bakanlığı, 2021);

- Konut arzını arttırmak,
- Ev sahibi olma oranını arttırmak,
- İngiltere’de yerel büyümeyi arttırmak için yetkileri ve bütçeleri devretmek,
- Güçlü toplulukları mükemmel kamu hizmetleriyle desteklemek.

Amerika Birleşik Devletleri: Amerika Birleşik Devletleri’nde yerel yönetimler üzerine doğrudan bir bakanlık bulunmamaktadır. A.B.D. kabinesinde Konut ve Kentsel Kalkınma Sekreterliği

bulunmaktadır, fakat bu kurum da yerel yönetimlerden ziyade konut politikaları üzerine çalışmaktadır (Amerika Birleşik Devletleri Hükümet Kabinesi, 2021).

Sonuç

Bu çalışmada yerel yönetimler bakanlığının kurulmasının gerekliliği üzerine bir çıkarım yapılması amaçlanmamış, sadece mevcut durum G20 ülkeleri üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. G20 ülkelerinin bazılarında yerel yönetimler bakanlığı mevcut değilken, bazılarında mevcuttur. Ekonomik yönden gelişmiş ülkeler yerel özerkliğe önem veren ülkelerdir. Bu sebeple merkezi yönetim üzerinden yerel yönetimleri doğrudan idare etmek yerine, yerel idarelere idari ve mali özerklik vermektedirler. Fakat onlara yol göstermek ve çalışmalarına katkı sunmak adına bazı ülkelerde söz konusu bakanlığın mevcut olduğu görülmektedir. Eyalet sistemli ülkelerde merkezi yönetim bünyesinde bu bakanlık bulunmasa bile, bazı eyaletlerinde bu bakanlığın mevcut olduğu görülmektedir. Bundan sonraki çalışmalarda, söz konusu bakanlığın gerekli olup olmadığı üzerine bilimsel çalışmalar yapılması faydalı olabilecektir.

Kaynakça

- Almanya Hükümet Kabinesi, <https://www.bundesregierung.de/breg-en/federal-government/cabinet>, 22.8.2021.
- Altyapı ve Ulaştırma ve Bölgesel Kalkınma Bakanlığı, <https://minister.infrastructure.gov.au/hogan>, 21.8.2021.
- Amerika Birleşik Devletleri Hükümet Kabinesi, <https://www.whitehouse.gov/administration/cabinet/>, 23.8.2021.
- Arjantin Hükümet Kabinesi, <https://www.argentina.gob.ar/organismos>, 20.8.2021.
- Arjantin İçişleri Bakanlığı, <https://www.argentina.gob.ar/interior>, 20.8.2021.
- Avustralya Hükümet Kabinesi, https://www.aph.gov.au/about_parliament/parliamentary_departments/parliamentary_library/parliamentary_handbook/current_ministry_list, 20.8.2021.
- Baden-Württemberg Kabinesi, <https://www.baden-wuerttemberg.de/en/government/the-state-government/ministries/>, 22.8.2021.
- Belediye ve Kırsal İşler Bakanlığı, <https://www.momra.gov.sa/>, 23.8.2021.
- Bölgesel Uyum ve Yerel Yönetimlerle İlişkiler Bakanlığı, <https://www.cohesion-territoires.gouv.fr/politiques-publiques>, 22.8.2021.
- Brezilya Hükümet Kabinesi, <https://www.gov.br/planalto/pt-br/conheca-a-presidencia/ministros>, 21.8.2021.
- Çin Hükümet Kabinesi, <http://www.chinatoday.com/gov/a.htm>, 21.8.2021.
- Endonezya Hükümet Kabinesi, <https://www.dpr.go.id/en/index/link>, 22.8.2021.
- G20, <https://www.g20.org/about-the-g20.html>, 20.8.2021.
- Güney Afrika Hükümet Kabinesi, <https://www.parliament.gov.za/ministers>, 23.8.2021.
- Hindistan Hükümet Kabinesi, <https://www.india.gov.in/my-government/whos-who/council-ministers>, 22.8.2021.
- İskân, Topluluklar ve Yerel Yönetim Bakanlığı, <https://www.gov.uk/government/organisations/ministry-of-housing-communities-and-local-government>, 23.8.2021.
- İtalya Hükümet Kabinesi, <https://www.governo.it/it/i-ministeri-0>, 22.8.2021.
- Japonya Hükümet Kabinesi, https://japan.kantei.go.jp/99_suga/meibo/daijin/index_e.html, 22.8.2021.
- Kanada Hükümet Kabinesi, <https://www.ourcommons.ca/members/en/ministries>, 21.8.2021.
- Katılımcı Yönetim ve Geleneksel İşler, <https://www.cogta.gov.za/>, 23.8.2021.
- Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, <https://www.cohesion-territoires.gouv.fr/direction-generale-des-collectivites-locales>, 22.8.2021.
- Meksika Hükümet Kabinesi, <http://en.presidencia.gob.mx/cabinet/>, 22.8.2021.
- Ontario, <https://www.ontario.ca/page/ministry-municipal-affairs-housing>, 21.8.2021.
- Özaslan, R. K. ve Alıcı, O. V. (2015). *Türkiye’de Yerel Yönetimler Bakanlığı Deneyimi ve Günümüzdeki Gerekliliğinin Sorgulanması*, Turkish Studies, Sayı: 10, 351-366.
- Rusya Hükümet Kabinesi, <http://government.ru/en/ministries/>, 23.8.2021.
- Suudi Arabistan Hükümet Kabinesi, <https://www.saudiembassy.net/ministries>, 23.8.2021.

5. Uluslararası İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu

- Yerel Yönetim Çalışanlarını Geliştirme Enstitüsü,
<https://www.logodi.go.kr/en/main.action?cmsid=102000000000>, 23.8.2021.
- Yerel Yönetim, <https://www.mois.go.kr/eng/sub/a03/localAdmin/screen.do>, 23.8.2021.
- Yerel yönetimler Genel Müdürlüğü, <https://yerelyonetimler.csb.gov.tr/>, 20.8.2021.
- Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü, <https://yerelyonetimler.csb.gov.tr/kurulus-ve-gorevler-i-91361>, 23.8.2021.
- Yıldız, M. (2019). *Yerel Yönetim Bakanlığı*, Türkiye Cumhuriyeti Bakanlıklar Tarihi, s. 723-735.

RAILWAY MUSEUMS

Asst. Prof. Nuri Özer Erbay

Istanbul University &
International University Museums Association Platform (UNIMUZED)
Istanbul, Turkey
erbay.nuri.ozer@gmail.com

Abstract

Railways not only bring richness in terms of commercial and cultural values to the places where the railways pass, but also contribute to the social and social change of the region. While railways provide the transportation of goods and passengers produced by wagons, they also accelerate industrial and cultural transfer. Railway museums are very important as venues that exhibit this change. These are museums that showcase the history of all aspects of railway-related transport, including trains, locomotives (steam, diesel and electric), railcars, trams and railway signaling equipment produced through different eras and technologies.

China Railway Museum, Shanghai Northern Railway Station Museum, which is one of the Far East countries where the distances are getting closer with the high-speed train, where transportation technology is developed, has been examined within the scope of this study. Thessaloniki Railway Museum, Hejaz Railway Museum-National Transport Museum, Bulgaria Illinois Railway Museum and Kunming Northern Railway Museum are examples of other overseas railways museums.

The Hejaz and Jordan Railway Museum also has the oldest railway line. The Hejaz Railway is also of historical significance in terms of having a 1322 km long railway line built between Damascus and Medina by the Second Abdulhamid between 1900-1908. Turkey's and Europe's largest steam locomotives museum was established on the İzmir-Aydın road, 7 kilometers from Selçuk, in Çamlık Village. At Çamlık Locomotive Museum, 35 steam locomotives made by German, British, French, American, Swedish and Czechoslovak are exhibited in an area of approximately 80 thousand square meters.

Our railway museums; Istanbul Railway Museum (Sirkeci), Ankara, Eskişehir and İzmir will be discussed within the scope of the study. With this study, it is important for our museology studies to transform the old station buildings that were abandoned and used for different purposes in many cities, especially Edirne and Istanbul. The transformation of the historical Haydarpaşa Train Station, which defies years in Istanbul, into a railway museum at an international level will also be an important gain for our country.

With this study, attention was drawn to the importance of transforming old station buildings, which were abandoned and used for different purposes in many cities, especially Edirne and Istanbul, into museums in terms of our museology studies. The transformation of the historical Haydarpaşa Train Station, which defies years in Istanbul, into a railway museum at an international level will also be an important gain for our country.

Keywords: railway, railway museum, station museums, transportation museum

TREN YOLU MÜZELERİ

Özet

Tren yolları, demiryollarının geçtikleri yerlere ticari ve kültürel değerler açısından zenginlik getirdiği gibi bölgenin toplumsal ve sosyal açıdan da değişimine katkı sağlar. Demiryolları, vagonlarla üretilen malların ve yolcuların taşınmasını sağlarken endüstriyel ve kültürel aktarımı da hızlandırır. Demiryolları müzeleri de bu değişimi sergileyen mekanlar olarak büyük önem taşımaktadır. Bu mekanlar, farklı dönem ve teknolojiler sayesinde üretilmiş trenler, lokomotifler (buharlı, dizel ve elektrikli), vagonlar, tramvaylar ve demiryolu sinyalizasyon ekipmanları dahil olmak üzere demiryolu ile ilgili ulaşımın tüm yönlerinin tarihini sergileyen müzelerdir.

Ulaşım teknolojisinin geliştiği hızlı tren ile mesafelerin yakınlaştığı Uzakdoğu ülkelerinden Çin Demiryolu Müzesi, Şangay Kuzey Demiryolu İstasyonu Müzesi, bu çalışma kapsamında incelenmiştir. Selanik Demiryolu Müzesi, Hicaz Demiryolu Müzesi-Milli Ulaşım Müzesi, Bulgaristan Illionis Demiryolu Müzesi ve Kunming Kuzey Demiryolu Müzesi de diğer yurtdışı demiryolları müzelerine örnektir.

Hicaz ve Ürdün Demiryolu Müzesi de en eski demiryolu hattına sahiptir. Hicaz Demiryolu, II. Abdülhamid tarafından 1900-1908 yılları arasında Şam ile Medine arasında inşa ettirilen 1322 km uzunluğundaki demiryolu hattına sahip olması açısından ayrıca tarihi öneme sahiptir.

Türkiye'nin ve Avrupa'nın en büyük buharlı lokomotifler müzesi İzmir-Aydın yolu üzerinde Selçuk'a 7 kilometre uzaklıkta, Çamlık Köyü'nde kurulmuştur. Çamlık Lokomotif Müzesi'nde, Alman, İngiliz, Fransız, Amerikan, İsveç ve Çekoslovak yapımı 35 buharlı lokomotif yaklaşık 80 bin metrekare alanda sergilenmektedir.

İstanbul Demiryolu Müzesi, (Sirkeci) Ankara, Eskişehir ve İzmir'deki demiryolları müzelerimiz çalışma kapsamında ele alınacaktır. Bu çalışma ile başta Edirne ve İstanbul olmak üzere birçok şehrimizde terk edilen ve farklı amaçlarla kullanılan eski gar binalarının müzeye dönüştürülmesinin müzecilik çalışmalarımız açısından önemine dikkat çekilmiştir. İstanbul'da yıllara meydan okuyan tarihi Haydarpaşa Tren İstasyonu'nun uluslararası düzeyde demiryolları müzesine dönüştürülmesi de ülkemiz açısından önemli kazanım olacaktır.

Anahtar kelimeler: tren yolu, demiryolları müzesi, gar müzeleri, ulaşım müzesi

Introduction

Sociological and economic importance of railways is very significant for Silk Road research. Train stations, which played an important role in world trade, lost their functions with historical change, some of them were converted into museums, some of them were turned into restaurants and cultural centers.

Train routes not only bring richness to the places where the railways pass in terms of commercial and cultural values, but also contribute to the social and social change of the region. While railways provide the transportation of goods and passengers produced by wagons, they also accelerate industrial and cultural transfer.

Railway museums are also of great importance as places that exhibit this change. These are museums that showcase the history of all aspects of rail-related transportation, including trains, locomotives (steam, diesel and electric), wagons, trams and rail signaling equipment produced through different eras and technologies.

In addition to transport museums, examples of railway museums are increasing day by day in the world and in Turkey. To draw attention to this point, in this study, the transformation of these structures, which have historical and economic importance, into museums is discussed. International railway museum examples such as International China Railway Museum, Shanghai North Railway Station, Railway Museum of Thessaloniki, National Transport Museum, Bulgaria Illinois Railway Museum, Kunming North Railway Station and Hejaz Railway Museum and national examples will be examined.

1- China Railway Museum

The China Railway Museum is a Chinese museum preserving locomotives built in the People's Republic of China since 1949. The museum offers a total exhibition space of 16500 square meters and 8 exhibition tracks. The Beijing Railway Museum was opened in 2008.

The museum is in Chaoyang District of Beijing City, some 15 km northeast of downtown Beijing, inside the circular test track that is part of the China National Railway Test Centre. It also has a branch in downtown Beijing, in the former Zhengyangmen East Railway Station near Tian'anmen Square. (China Railway Museum, n.d.)

In 2008, the Beijing Railway Museum was opened in a building to includes the clock-tower of the former Zhengyangmen East Railway Station of the Jingfeng Railway, just southeast of the Tian'anmen Square. The rest of the buolding is entirely new build, dating from the 1979 construction of Beijing Subway Line 4, which required the rest of the old station to be demolished. The historic facade was then reconstructed, in mirror-image, on the opposite (right hand) side of the clock tower. In October 2010, Beijing Railway Museum was renamed to the Zhengyangmen Branch of the China Railway Museum. This part of the museum contains only one full size historic locomotive - an 0-6-0 tank engine from the 19th century. The rest of the displays comprise models, maps (some in 3D relief), photographs, documents, and displays about the development of railways in China, including architectural models of six new stations on the CRH China Railway High-speed system. Also on display is a CRH3 cab simulator. (China Railway Museum Official, n.d.)

2-Shanghai Northern Railway Station Museum

Shanghai Northern Railway Station was built in 1901 with classic English style. There are four floors in total.

The main exhibition hall covers an area of 1,000 square meters, and there is an outdoor exhibition of 1,300 square meters. The whole exhibition area is divided into 6 sections. To highlight the museum's features, all the exhibits and exhibition boards are placed on the railway tracks or in the train carriages. (Shanghai Railway Museum, n.d.)

What are collected are over 3,000 pieces of precious cultural relics and photos, reflecting the development of the railway in the past over 100 years in China. Moreover, the models of locomotives and vehicles show all the periods during the development process of the railway technology. (China Highlights, Oct 1, 2021)

3-Thessaloniki Railway Museum

This historic station was built between 1891–1894 by the Italian architect Pierro Arigoni. In the museum courtyard there is a restaurant carriage from the renowned Orient Express, which is open to visitors. It was founded in 2001 and is housed in the old Military Railway Station there is a map with all Greek railway lines marked on it, railway workers' uniforms, railway workmen's tools, personal belongings, technical manuals and details of all old steam engines and diesel engines belonging to the Greek railways. (Railway Museum of Thessaloniki, n.d.)

4-Bulgaria Railway Museum

It is the first train station in Bulgaria, built in 1866. In 1866, the construction of the station was completed, and it had a waiting room, a room for the station manager, one for the clerk in charge, and some other premises. After opening the Rousse-Tarnovo railway in 1900 with its first station Rousse South, the old station was renamed Rousse East, and remained functional until the launching of a classification yard in June 1954, when it was transformed into National Transport Museum. (Bulgarian Railways, n.d.)

The museum was named the National Museum of Railway Transport and Communications on 26 June 1996, commemorating the 100th anniversary of railroads in Bulgaria, and the building was declared a historical landmark. As of 2007 the museum is underfunded, the heritage engines and railcars are stored in the open air without almost any maintenance, and the humid air from the nearby Danube significantly accelerates their decay. (Bulgarian Railways, n.d.)

5-Illinois Railway Museum

The Illinois Railway Museum is the largest railroad museum in the United States of America. The museum was granted its tax-exempt status in 1957 and its mission is to demonstrate the vital role railroads have played in the growth of the Chicago area as well as the United States as a whole. There are over 450 pieces of prototype equipment in its collection as well as numerous displays. Visitors may ride on some of the museum's electric, steam and diesel-powered trains from April through October. Originally called the Illinois Electric Railway Museum, the name was changed to IRM in 1961 to reflect the museum's expanding scope.

6-d'Orsay Museum

The d'Orsay Museum was built in 1900 as a train station for the Paris Universal exhibition. It was converted into a museum in 1977. A train station building on the left bank of the Seine. It was completed in 1900. It has a design that prides itself on its architectural originality. Specially, the use of metal construction inside, the passenger elevators and the fact that it was furnished with electric rails created a different atmosphere. The developments in railway technology new materials caused the building to go out of fashion in the 1970s. It was concluded in the early 1980s. The interior design was done by architect Gaetano Aulenti. The complex gallery layout is divided into three main levels surrounding the atrium under the iconic glass dome of the building. Train platforms on the ground floor, large stone structures and cavernous space are scattered, creating a large space for painting and decorative arts and sculpture collection. (İstanbul Sanat Evi, n.d.)

Visual 1: d'Orsay Museum-1

(Erbay, F. (2009), *Müze Yönetimini Kurumsallaştırma Çabası (1984-2009)*, İstanbul: Mimarlık Vakfı Enstitüsü, p. 75.)

Visual 2: d'Orsay Museum-2

(Erbay, F. (2009), *Müze Yönetimini Kurumsallaştırma Çabası (1984-2009)*, İstanbul: Mimarlık Vakfı Enstitüsü, p. 337.)

7- Sanktur Train Station Museum

Located in Sursee, Switzerland, the Sanktur Train Station Museum is a museum that has a collection of modern art and also organizes social events.

Visual 3: Sanktur Train Station Museum (<https://www.myswitzerland.com/en/sanktur-train-station-museum.html>)

8- Golra Sharif Railway Museum

Golra Sharif Railway Station in Islamabad takes you on a journey into the past. The train station, built in 1881, became a central station in 1912. Old locomotives and steam locomotives are exhibited at the train station, which was converted into a museum in 2003.

Visual 4, 5: Golra Sharif Railway Museum (<https://www.dawn.com/news/1159561>)

9-Hejaz Railway Museum National Transport Museum

Hejaz Railway is a 1322 km long railway line built by Abdulhamid II between the years 1900 and 1908 between Damascus and Medina. The Hejaz Railway Museum in Medina is a railway museum that was opened in 2006. It is on the grounds of the restored historic Ottoman railway station at Medina, locally called "Istasyun", including a stretch of the historic track and a train shed with originally four tracks. There are several engines and pieces of rolling stock on display, some of which has been transported to the museum from other places along the historic Hejaz railway line. ("Hicaz Demiryolu", 6.10.21.)

The Hejaz Railway was planned to be built for political, economic, military and religious reasons. It is aimed to provide transportation between Istanbul and the Holy Land and to increase the economic power of Arab countries. The construction of the railway started in 1900, mostly Turks and local workers worked in its construction, and technical support was received from the Germans. In the same years, the construction of the Baghdad Railway was planned. ("Hicaz Demiryolu", 06.10.21.)

Visual 6: Hejaz Railway Ma'an Site Opening Medal, H. 1322, M. 1904 (https://en.wikipedia.org/wiki/Hejaz_railway)

The technical works of the railway were managed by the German engineer Meissner. During the construction of the railway line, 2666 masonry bridges and culverts, seven iron bridges, nine tunnels, 96 stations, seven ponds, 37 water tanks, two hospitals and three workshops were built. With these architectural features, it has a very comprehensive service area and valuable structures. Damascus Hijaz Station is an old train station in Damascus, the capital of Syria. The station is located near Merce Square and was a part of the former Hejaz Railway. The station was designed by Spanish architect Fernando de Aranda. ("Hicaz Demiryolu", 06.10.21.)

Visual 7: Sham Hejaz Railway Station, starting point of the railway. (https://en.wikipedia.org/wiki/Hejaz_railway)

Visual 8, Sham Hejaz Railway Station, 2007 (Fethiye Erbay Personal Archive)

Visual 8, 9, 10: Sham Hejaz Railway Station, 2007 (Fethiye Erbay Personal Archive)

Hejaz Railway Amman Train Station New Project

Countries where the Hejaz Railway passes Turkey, Syria, Jordan and Saudi Arabia agreed on the revitalization of the railway lines in their own lands. For this reason, the historical train station buildings here and the railway lines passing here have been designed internationally to undergo significant changes. With the protocol signed with Turkey at the prime ministerial level during the official opening of the TİKA Amman Program Coordination Office, TİKA plans to restore the Hejaz Railway Amman Train Station and turn it into a museum. With the protocol signed with Turkey at the prime ministerial level during the official opening of the TİKA Amman Program Coordination Office, TİKA plans to restore the Hejaz Railway Amman Train Station and turn it into a museum. (TİKA, 2015)

The construction of the museum, which will tell the history of the Hejaz Railway, one of the most important projects of Abdülhamid II, in Amman, the capital of Jordan, started in 2017.

Three historical buildings in the capital Amman-Urdun, which cannot be used because they are neglected, will be restored by TİKA in accordance with their texture. A new museum building, where the story of the Hejaz Railway is told, will be built on an area of 1,500 square meters next to the historical buildings. Restoration works and the construction of the museum building, whose project has been completed, will start this year. The restored buildings will also serve as a part of the museum.

In the museum, the tracks with the seal of Abdülhamid II, locomotives, materials used for communication purposes at the station, tickets and photographs will be exhibited.

In addition, the first years of the station will be revived with a multidimensional presentation consisting of conductors, passengers, and belongings in their original clothes, accompanied by historical sound recordings of the stations on the line. On the other floors of the museum, there will be a section where models of other stations are exhibited using the diorama technique. The 3 historical buildings next to the museum will be restored by preserving their historical texture to be used for social activities. (Çoğalan S., Bulur M., 07. 02.2017)

The starting point of the Hejaz Line is the Damascus Hejaz Station. The transportation route of railway could not be extended to Mecca.

Visual 11: Hejaz Railway Amman Train Station New Project Amman-Jordan (https://twitter.com/tika_turkey/status/714067590553997312?lang=gl)

These train routes connecting the continents of Europe and Asia have enabled the establishment of an international network with many train stations in Turkey. Showcasing the history of all aspects of rail-related transportation in Turkey as well. The number of railway museums is increasing day by day.

During the War of Independence in our country, between 1919 and 1922, railways are important transportation places in our Republic History. National communication has been provided to a significant extent on the Ankara-Polatlı railway line. Some train stations such as Çamlık Locomotive-Railway Museum, İzmir- Atatürk House and Railways Museum, Ankara, TCDD Eskişehir Museum, Eskişehir, Malıköy Train Station Museum, TCDD Sirkeci Train Station, Bursa Historical Merinos Train Station and Mudanya Old Train Station (Montania Hotel) serves in different functions. Some train stations are also discussed in this study within the scope of the proposal to carry out the works for transformation into a museum. These are Haydarpaşa Train Station and Edirne Historical Karaağaç Train Station.

1-Çamlık Locomotive- Railway Museum İzmir

It is an open-air railway museum in İzmir's Selçuk district. The museum was established on an old part of the İzmir-Aydın Railway line, which is the oldest railway line in Turkey, near the Çamlık quarter. The preparation of the museum was completed in 1997. There are 33 steam locomotives exhibited in the museum collection. 18 of them are located on the rotating platform. (Ray Haber, 01.05.2020)

The manufacturing years of the locomotives range from 1891 to 1951, and the oldest locomotive was produced by the Englishman Stephenson. There are also 9 passenger wagons, 2 of which are wooden, in the museum. The wagon used by Mustafa Kemal Atatürk is on display in the museum. It has one of the largest collections of steam locomotives in Europe, with steam locomotives displayed outdoors. There are German, British, French, American, Swedish and Czechoslovak-made steam locomotives, 9 passenger coaches and 7 freight cars. Among the most important pieces of the collection; There is also a British-made locomotive that works with wood and there are only two in the world, and a three-cylinder locomotive built by Hitler during the Second World War. (Tokmakçoğlu B., 11.11.2020)

The land, buildings and locomotive collections are fully owned by TCDD, but Atilla Mısırlıoğlu has been managing the museum for 99 years. Mısırlıoğlu is the son of a signal officer who used to work at Çamlık Train Station. There are also 9 passenger wagons, 2 of which are wooden, in the museum. The wagon used by Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938) is exhibited in the museum and can be visited by visitors. There are also 7 freight cars in the museum. In addition to this collection of wagons, the facility has a water tower, turntable, carriers and crane used for railway and stations. All of these are open to visitors. (Ray Haber, 01.05.2020)

2-Atatürk House and Railway Museum, Ankara

The Steering Building, which was built during the construction of the Baghdad Railway in 1892, has been allocated to Atatürk's command as the Commander-in-Chief Headquarters and residence since his arrival in Ankara on 27 December 1919. In order to keep the cherished memory of Atatürk alive, this building was reorganized and opened to the public as a museum in 1964. Various documents, commemorative medals, scissors used at that time, rail samples, silver service sets used in dining and sleeping wagons that are related to the railways dating back to 1856 are exhibited. (Kültür Portalı, n.d.)

Visual 12: Atatürk House Railway Museum, Ankara (<http://www.trainsofturkey.com/index.php/RailwayMuseums/AnkaraMuseums>)

3-TCDD Eskişehir Museum, Eskişehir

Established in a 106-year-old historical building next to Eskişehir Train Station, the museum was opened to visitors in 1998. In addition to the tools and vehicles used in railway transportation and communication, historical documents, publications, and clothing are also exhibited. The exhibited items reveal the economic, social, and cultural phases that the railways have provided to Turkey since its establishment. (TCDD Eskişehir Müzesi, n.d.)

4- Malıköy Train Station Museum

Located on the Ankara - Eskişehir route, Malıköy is a residential center of the Polatlı District. The Malıköy Station, which was opened as a museum in 2008, was the place where the first interventions of the wounded soldiers were made during the Battle of Sakarya and was used as the infirmary military airstrip during the war. There are 1897 German-made locomotive and 1909 German-made wagon, which were used during the Battle of Sakarya. The sections where trains and planes are located are accompanied by the sounds of planes and trains. Railway materials used in that period are also exhibited. (TCDD, n.d.)

Visual 13: Malıköy Train Station Museum (<https://en.rayhaber.com/2019/03/Malikoy-train-station-affected-the-fate-of-our-nation/>)

5-TCDD Sirkeci Train Station Museum, İstanbul

It was opened to visitors in 2005 at Istanbul (Sirkeci) Train Station. In the museum, more than 400 works, including the original layout plans of the Rumelia Railways and TCDD's Thrace line, drawings, various photographs, railway instruments and communication tools, as well as objects and photographs belonging to the railway schools and TCDD hospitals that existed in the past under the administration of the railways, are exhibited. (T.C. Fatih Kaymakamlığı, n.d.)

Visual 14: Sirkeci Train Station Main Gate (https://tr.wikipedia.org/wiki/Sirkeci_Gar)

Sirkeci Train Station, completed in 1890 during the reign of Abdulhamid II, has a unique architectural feature. In 1927, an album called "Precious Memories of Railwaymen" was created, which summarizes Behiç Erkin's aim of establishing a museum, who worked for the establishment of the first railway museum. In 1966, it is seen in the photographs that there were expeditions to Paris, and there were expeditions to Bucharest (Romania) in the summer season.

It is a private museum under the Ministry of Culture and Tourism. The Orient Express, which is exhibited in the museum reflecting the history of the railways, attracts the attention of the visitors. (Yollardan, n.d.)

6-Bursa Historical Merinos Train Station

The Bursa Historical Merinos Train Station, which was started to be built in 1873, was completed in 1891 and became operational in 1852. It actively served as the Bursa-Mudanya line between 1892-1951. Historical Merinos Train Station, whose restoration was completed in 2005, is operated as Social Facilities. (Raillynews, 11.01.2020)

7- Mudanya Old Train Station (Montania Hotel)

Mudanya station was built by the French in 1849 as a customs house. Istanbul - Baghdad railway line is planned as Istanbul, Bursa and Mudanya line. At the same time, in order to accelerate the silk road trade, its foundations were laid with the laying of 42 km of rail between Bursa and Mudanya in 1874. After 17 years, the silk produced in the factories in Bursa was transported to Mudanya by rail and from there to Marseille by sea.

The building, which used to serve as a customs warehouse, was put into service in 1892 as "Mudanya Train Station". Due to the economic loss, it was canceled by a law enacted by the 1940 Grand National Assembly of Turkey. (Bursa'nın Değerleri, n.d.)

In 1922, the "narrow line" in Mudanya, today's quiet and beautiful seaside town, which the American writer Ernest Hemingway described as "a second-class coastal town in dusty soil", could serve for 48 years. The fact that the Mudanya-Bursa railway was one-way and could not be connected to other lines prepared the end of the train on this line. After the train was lifted and the line was dismantled, the station building was sometimes used as a warehouse and sometimes as an entrepot,

then it remained empty for a long time. Restored in 1989, the 163-year-old historical Mudanya Station Building serves as Montania Special Class Hotel today. (Bursa'nın Değerleri, n.d.)

8-Haydarpaşa Train Station

Historical structures thought to belong to the ancient city of Chalcedon (Kalkedon) have come to light during the ongoing restoration and archaeological excavations at Haydarpaşa Train Station, which suffered a major fire in 2010. When the Haydarpaşa Train Station, restoration, museum and archaeo park works were completed, the foundations of Ottoman, Roman, Early and Late Period Byzantine structures were found. (Akşam Gazetesi, 09.02.2021)

Visual 15: Haydarpaşa Train Station Fire (<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/haydarpasa-gari-yangininin-4-yili-27664717>)

In 1979, when a Romanian oil-laden tanker exploded near the Haydarpaşa Train Station while passing through the Bosphorus, the glass and historical colored stained glass of the Train Station were shattered. In the fire that broke out in 2010, the roof of Haydarpaşa Train Station collapsed.

The ruins of the ancient city under the train tracks during the restoration transform the building and its surroundings into a museum area like no other in the world. In the news of the Akşam Newspaper dated February 9, 2021; It will be both a museum and a train station. (Akşam Gazetesi, 09.02.2021)

9- Edirne Karaağaç Historical Train Station

The train station, which was built during the reign of Abdulhamid II, was built in the neoclassical style of Architect Kemalettin, taking the vinegar station in Istanbul as an example. (Erbayf ve Erbay.M;S.157,2016 / Atasoy,s.;157,2016)

In 1914, the railway route was changed due to the First World War. Karaağaç Station was transferred to Turkey in the Treaty of Lausanne signed in 1923. After the new railway line was opened in 1971 and the new station building was put into service in the city, the rails in front of the Karaağaç station building were dismantled. The building, which was restored by Trakya University in accordance with its original form, has been serving the university as the Rectorate Building since 1998. It has been used as Trakya University Faculty of Fine Arts since 2017. Functioning this historical building as a museum will set an example for railway museums. (Erbay F ve Erbay .M;s.;253,2016-Akin,s.253,2016)

Visual 16: Edirne Karaağaç Historical Train Station (https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Edirne_Karaağaç_Tren_İstasyonu.jpg)

Conclusion

Railway museums show the vital role that railways play in the growth of countries. In terms of the exhibited artifacts, the historical archival daily expedition information carries the memories of the visitors to the present day. In these museums, visitors get experience by getting on the electric, steam and diesel engine trains as well as the simulators.

With this study, attention was drawn to the importance of transforming old station buildings, which were abandoned and used for different purposes in many cities, especially in Edirne and Istanbul, into museums in terms of our museology studies. It was prepared to draw attention to the conversion of old station buildings into museums.

There are train station buildings used for many different purposes in our country. Transforming the historical Haydarpaşa Train Station and Edirne Karaağaç Train Station, which defy the years in Istanbul, into a railway museum at an international level will also be an important gain for our country.

Turkish Railway Museums are areas that tell our recent history with various historical and ancient artifacts as well as the history of transportation in terms of railways. Especially Istanbul Marmaray Station and haydarpaşa station can be shown as examples of national areas that shed light on the past. Railroad museum projects at home and abroad are working rapidly. Haydarpaşa, Edirne, etc., which are waiting for restoration in our country. Turning our train stations into museums as soon as possible will shed light on the history of our country's railways and contribute to the culture.

Resources

Akin, V. (2016).” *War Of Independence And Lausanne Museum* ‘ ‘ III. Uluslararası Üniversite Müzeleri Birliği Platformu Konferans Kitabı, 2016; Değişen Üniversite Müzeleri. Edirne:Trakya Üniversitesi Yayını.

Atasoy, S. (2016). Trakya Üniversitesi, Sultan 2. Beyazıt Külliyesi Sağlık Müzesi; Üniversite Müzeleri Kitabı. İstanbul: Mimarlık Vakfı Yayını.

Akşam Gazetesi. “Haydarpaşa Hem Müze Hem Tren İstasyonu Olacak”. (09.02.2021). Accessed on 03.09.2021. <https://www.aksam.com.tr/ekonomi/hem-muze-hem-tren-istasyonu-olacak/haber-1147887>

BDZ Passenger Services, *Museum of Transport*. Accessed on 01.09.2021. <http://fan.bdz.bg/en/museum-of-transport/muzei-na-transporta-gr-ruse.html>

Bursa'nın Değerleri. “Mudanya Eski Tren İstasyonu (Montania Otel)”. Accessed on 04.09.2020. <http://www.bursanindegerleri.com/tarihi-degerler/mudanya-eski-tren-istasyonu-montania-otel/>

China Highlights, *Shanghai Railway Museum*. (01.10.2021). Accessed by <https://www.chinahighlights.com/shanghai/attraction/shanghai-railway-museum.htm>

- Çoğalan S., Bulur M., (07.02.2017). Tarihi Hicaz Demiryolu Müzeyle Hayat Bulacak. Anadolu Ajansı. Accessed on 01.09.2021. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/tarihi-hicaz-demiryolu-muzeyle-hayat-bulacak/742914>
- Erbay, F. (2009). *Müze Yönetimini Kurumsallaştırma Çabası (1984-2009)* İstanbul: mimarlık Vakfı Enstitüsü.
- ERBAY, F. & Erbay, M. (2016). Değişen Üniversite Müzeleri. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayını.
- ERBAY, Fethiye; Erbay.Mutlu; 2016; Üniversite Müzeleri Kitabı. İstanbul: Mimarlık Vakfı Yayını.
- Fatih Belediyesi. “İstanbul Demiryolu Müzesi”. Accessed on 03.09.2020. <http://www.fatih.gov.tr/istanbul-demiryolu-muzesi>
- İstanbul Sanat Evi, *Orsay Müzesi Hakkında*. Accessed on 01.09.2021. <https://www.istanbulsanatevi.com/dunya-muzeleri/orsay-muzesi-hakkinda-bilgi-eserler/>
- Kültür Portalı. “Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesi-Ankara”. Accessed on 03.09.2020. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/ankara/gezilecekyer/ml- mucadelede-ataturk-konutu-ve-demiryolları-muzesi-ve-ataturk-vagonu>
- Raillynews. “Bursa Mudanya Railway History”. (11.01.2020). Accessed on 03.09.2020. <https://www.raillynews.com/2020/01/bursa-mudanya-railway-history/>
- Ray Haber. (01.05.2020). İzmir Çamlık Buharlı Tren Müzesi. Accessed on 01.09.2021. <https://rayhaber.com/2020/05/izmir-camlık-buharlı-tren-muzesi/>
- TCDD. “Maliköy İstasyon Müzesi”. Accessed on 03.09.2021. <https://www.tcdd.gov.tr/muzeler/malikoy-istasyon-muzesi>
- TİKA, (2015). TİKA Ürdün’de Hicaz Demiryolu Müzesi Kuracak. Accessed on 01.09.2021. https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_urdun'de_hicaz_demiryolu_muzesi_kuracak-21858
- Tokmakoglu, A.B., (11.11.2020). Türkiye’de Görmeniz Gereken Yaratıcı Müzeler. [Blog] Accessed by <https://www.turna.com/blog/turkiyede-gormeniz-gereken-yaratıcı-muzeler>
- Wikipedia, *China Railway Museum* (n.d.). Accessed on 01.09.2021. https://en.wikipedia.org/wiki/China_Railway_Museum
- Wikipedia, *Hicaz Demiryolu* (n.d.). Accessed on 02.09.2021. https://tr.wikipedia.org/wiki/Hicaz_Demiryolu
- Wikipedia, *Railway Museum of Thessaloniki* (n.d.). Accessed on 01.08.2021. https://en.wikipedia.org/wiki/Railway_Museum_of_Thessaloniki
- Wikipedia, *TCDD Eskişehir Müzesi* (n.d.). Accessed on 02.09.2021. https://tr.wikipedia.org/wiki/TCDD_Eskişehir_Müzesi
- Yollardan. “İstanbul Demiryolu Müzesi Bilgileri Sirkeci Garı Eserleri Ve Tarihi”. Accessed on 03.09.2021. <https://www.yollardan.com/istanbul-demiryolu-muzesi-eserleri-bilgileri/>

**THE IMPORTANTANCE OF PAINTER JEAN BAPTİSTA VANMOUR'UN
(1671 -1737) İN INTERNATİONAL CULTURE AND TRADE**

Assoc.Prof. Mutlu ERBAY

Boğaziçi University, Head of Fine Arts Department, İstanbul,Türkiye
UNIMUZED/ Co-Chair of the International Association of University Museums
Platform
International Silk Road Artists Culture and Solidarity Platform/ISAK-President
erbaym@boun.edu.tr

Abstract

Turkish fashion can be seen in 18th century Europe in each of the fields of art, painting, literature, music, opera, theatre, clothing, textile and furniture. The Turkish image is found in the work of the world-famous German composer George Philipp Telemann in 1680. Lady Mary Wortley Montagu, the wife of the British Ambassador, introduced Turkish clothes for the first time in her country in 1716/1718. In 1800, in the classical period, Beethoven named the 9th Symphony Alla Turco, which means "Turkish Taste". The last part of Mozart's violin concerto La Major was written for Turks. Turks and Turkish lands are featured in 6 of the 18 plays by the famous Spanish writer Cervantes.

Hendel has an opera called Tamerlane. In this work, the struggle of Timur and Yıldırım Bayezid is given. In 1862, the Orientalist period, Jean Auguste Dominique Ingres became famous with his paintings "Women in the Turkish Bath and the Harem with a Large Room".

During the Tulip Era, Topkapı Palace was constantly enriched in artistic and cultural context. Despite the increasing costs, their spending on the treasury continued, while the high class was in prosperity, the people became poorer. In the area in front of the Topkapı Palace Hümayun Gate, there is a fountain called Sultan Ahmet Meydan Fountain, which was built by the Architect Chef Mehmet Ağa. The tiles of this fountain are among the first examples in the new tile factory opened in Tekfur Palace. This shows the continuity of artistic production.

Levant, which means the place where the sun rises, is the Eastern Mediterranean region that includes Morocco, India and Syria. The Trade Office was established in the Ottoman lands and aimed to trade with the Levant regions.

In particular, the safe trade agreement at sea enabled Dutch ships to trade at sea with the French and British flags in the Mediterranean. Europe's interest in the wealth of Ottoman palaces and lands has always existed.

However, the capitulations were abolished during the First World War. In this period, art people, especially Dutch painters, came to port areas such as Istanbul and Izmir. Especially in the 17th century, Painter Jean Baptista Vanmour made very famous and important engravings and paintings. It is as if his work has been a bridge for the revival of trade and the development of diplomatic relations between the two countries.

The aim of this study is to show the admiration for the Turkish arts and life, which was born through the orientalism movement about the Ottoman Empire in Europe, through art and its branches. The article is important in terms of showing the effect of art on country relations through the works of prominent foreign artists, especially the Painter Jean Baptista Vanmour.

The capitulations, however, were lifted by the World War I Dutch painter A. De Favray, a painting showing the Dutch Fabric Factorij chief trader D.G. The van Lennepand family opened in Izmir.

Keywords: Jean Baptista Vanmour, Heritage, Painter, Holland, Ottoman

Özet

Sanat, resim, edebiyat, müzik, opera, tiyatro, giyim, tekstil ve mobilya alanlarının her birinde 18. yüzyıl Avrupasında Türk modası görülmektedir. 1680 yılında dünyaca ünlü Alman besteci George Philipp Telemann'ın eserinde Türk imgesi bulunur. İngiliz Elçisinin eşi Lady Mary Wortley Montagu 1716/1718 yılında ülkesinde ilk kez Türk kıyafetlerini tanıtmıştır. 1800 yılında klasik dönemde Beethoven 9. Senfoniye "Türk Çeşnisi" anlamına gelen Alla Turco adını vermiştir. Mozart'ın son bölümü La Major keman konçertosu Türkler için yazılmıştır. Cervantes adlı meşhur İspanyol yazarın 18 oyununun 6'sında Türkler ve Türk topraklarına yer verilmiştir.

Hendel'in Timurlenk adlı bir operası vardır. Bu eserde Timur ile Yıldırım Bayezid'in mücadelesine yer verilmiştir. Oryentalist dönem olan 1862'de Jean Auguste Dominique Ingres, Türk Hamamı ve Geniş Odalı Haremdeki Kadınlar tablolarıyla ünlenmiştir.

Lale Devri'nde Topkapı Sarayı sanatsal ve kültürel bağlamda durmadan zenginleşmiştir. Artan maliyetlere rağmen hazineye harcamaları devam etmiş, yüksek zümre refah içerisindeyken halk fakirleşmiştir. Topkapı Sarayı Hümayun Kapısı'nın önündeki alanda, Mimar Aşçı Mehmet Ağa'nın yaptırdığı Sultan 3. Ahmet Meydan Çeşmesi adlı bir çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmenin çinileri Tekfur Sarayı'nda açılan yeni çini fabrikasındaki ilk örneklerdendir. Bu da sanatsal üretimin sürekliliğini göstermektedir.

Güneşin doğduğu yer anlamına gelen Levant, Fas, Hindistan ve Suriye'yi içine alan Doğu Akdeniz bölgesidir. Ticaret Ofisi, Osmanlı topraklarında kurulmuş ve Levant bölgeleriyle ticaret yapmayı amaçlamıştır.

Özellikle denizlerde güvenli ticaret anlaşması, Hollanda gemilerinin Akdeniz'de Fransız ve İngiliz bayrağı ile denizde ticaret yapmalarına olanak sağlamıştır. Avrupa'nın Osmanlı saraylarının ve topraklarının zenginliğine olan ilgisi her zaman var olmuştur.

Ancak kapitülasyonlar I. Dünya Savaşı sürecinde kaldırılmıştır. Bu dönemde de Hollandalı ressamlar başta olmak üzere sanat insanları İstanbul, İzmir gibi liman bölgelerine gelmişlerdir. Özellikle 17. yüzyılda Ressam Jean Baptista Vanmour çok ünlü ve önemli gravür, resim çalışmaları yapmıştır. Adeta yaptığı çalışmalar iki ülke arasında ticaretin canlanması ve diplomatik ilişkilerin gelişmesi için bir köprü olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, Avrupa'da Osmanlı hakkında oryantalizm akımı üzerinden doğan Türk sanatları ve yaşamı hakkındaki hayranlığı sanat ve dalları üzerinden göstermektir. Başta Ressam Jean Baptista Vanmour olmak üzere önemde öne çıkan yabancı sanatçıların çalışmaları üzerinden sanatın ülke ilişkileri üzerindeki etkisinin gösterilmesi açısından makale önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Jean Baptista Vanmour, Kültürel Miras, Ressam, Hollanda, Osmanlı

Introduction

The Ottoman Palace Life and The Period Of Painter Vanmour: Art, painting, literature, music, opera, theater, clothing, textile and furniture have become Turkish style fashion in 18th century Europe. In the German composer George Philipp Telemann's 1680 works, the Turkish image is found. Lady Mary Wortley Montagu, the British Envoy's wife, introduced first Turkish clothes in her country in 1716/1718. In the classical period in 1800, Beethoven named the 9th Symphony as Alla Turco (It means Turkish Flavor). The final part of the Mozart La Major violin concerto was written for the Turks. Spanish author, Cervantes's 6 of the 18 games include Turkish issue.

Hendel has an opera called Timurleng. In 1862 the oryentalist period, Jean Auguste Dominique Ingres was famous with his Turkish Bath and Women in Large-Room Harem tables.

In the Tulip Period, the Topkapı Palace was enriched without stopping, despite the increasing costs it was pouring wealth into the treasury, but the empire was collapsing and the people were becoming poor. The area in front of the Topkapı Palace Hümayun Gate, there was a fountain called

Sultan 3rd Ahmet Square Fountain which is built by the Chef Architect Mehmet Ağa. The tiles of this fountain are one of the first examples in the new tile factory opened in Tekfur Palace.

The Levant means the place where the sun rises. It is Eastern Mediterranean region (including Morocco, India, Syria). Trade Office was established in Ottoman territory and aimed to trade with levant regions.

Safe trade agreement, especially on the seas, the Dutch ships in the Mediterranean with the French British flag has provided the opportunity to trade in the sea. Europe's interest in the wealth of Ottoman palaces and lands has always existed.

However, capitulations were abolished by World War I. Dutch painter A. De Favray, a table showing the Dutch Fabric Factory chief merchant D.G. van Lennep and his family opened in Izmir.

Fig 1: A. De.Favray, Merchant in the Dutch Fabric Factory (Lutervelt R. V., 1958)

In Izmir, the Dutch Fabric Factory was buying raw materials from the Ottoman Empire, but they did not take the raw material to Holland.

They were buying tobacco (snuff), cotton, dried figs, wool, women's men's clothing, belts, flower seeds, china plates. The materials used were mainly based on the raw material of tobacco and linen. Dutch Syrian Moroccan silk, Indian spices, woolen fabric, dried cod, and coffee (Yemen/East India and Basra) were also brought to the port then they were brought to the Netherlands. This port was the port of both storage and export. In the Ottoman Empire, the French wine, dried salmon, ham, salami and cheese varieties were taken as mutual. The ports of Izmir and Pera were mainly trade in fabric trading with Netherlands.

Fig 2: Snuffbox (with the depictions of venus and turkey, indistinct art is turtles hell and silver box special collection Holland) (Lutervelt R. V., 1958)

The sniffer is a tobacco product that is physiologically effected by the breath by withdrawing into the nostrils of the powdered tobacco. J.B. Vanmour (1671-1737) took painting lessons from such famous painters as his father the carpenter, Antonie Watteau and Jacques Albert Gerin. Vanmour is a highly influential figure in this period. Vanmour is a painter who works in the official status of the

Dutch consulate. He is the most interesting and historically important person in the 18th century Ottoman history. Jean Baptista Vanmour painted the engraving of Haseki Sultan in 1714.(M.Armagan,2005,206)

Fig 3: Vanmour, Haseki Sultan, engraving 1714)(M.Erbay)

One of the most important tasks of Vanmour began in 1698.(1698- 1711) In İstanbul, the French ambassador Cont de Ferriere (Ferriol) was charged with drawing Ottoman figures in traditional clothing (He has painted 100 engravings showing his life, life style and taste). Completed regions, in 1712 with the name of the French Ferriol Documents 3 copies of Italy, Germany and Spain are located. European politics and culture men are very interested in this album because it gives information about the East with the East.

Vanmour school became a tradition of classical painting in the style of Vanmour. Foreign diplomats have received an order of painting and their work has been put in hard and the school has been converted into an ecole in the Netherlands. Vanmour opened a painting workshop and collaborated with other painters for great works. He worked with painters of Greek and Armenian descent. In 1925, Vanmour was honored by the French kingdom to the Dutch ambassadors, the 14th Louis' permanent painter in the Levant or the Eastern painter.(M.Casa,1994,130-187)

(1612-1640) Cornelis Haga (28 years) is a lawyer. He organized the Middle East trade. (1682-1725) Jacobus Colyer, Cornelis Calkoen was an ambassador between 1726-1744. There are a number of laws that have entered into force in the Ottoman Netherlands regions with their signatures. Thanks to these ambassadors, the relations with the Ottoman dynasty strengthened. The Netherlands has reorganized the embassy. They closed the debts. They've earned respect for the embassy.

Fig 4:J.A.Van Ravesteyn İstanbul Ambassador Cornelis Haga Table(Luttervelt R. V., 1958)

Cornelis Haga, who has been an ambassador for 28 years, and C. Colkoen, who have been the ambassadors for 18 years, appear as important figures of their activities in Ottoman and Dutch relations, to reorganize the Dutch embassy in Istanbul. He created his own collection with the gifts Calkoen received during his mission as an ambassador and many other important works which he bought from his travels. J.B. Vanmour School was created in his time.(M.Erbay,1999,38)

Fig 5: J.E. Liotard Ambassador Cornelis Calkoen (Netherlands National Art Academy) (Luttervelt R. V., 1958)

There are Suna and İnan Kıraç Foundation Orientalist Painting Collection, J.B. Vanmour School, Greek woman, Kadi, Reisülkütab, oil paintings on canvas. Some of the works of the artist belonging to Ottoman cultural life are found in Rijksmuseum. (M.Erbay,1999,38)

Reis Efendi, who was the head of the Amsterdam Court of the Council's clerks and clerks, was the Minister of Foreign Affairs, with the position of the Reis Efendi, with the western diplomats, making him more in contact with many officials in the Ottoman Palace. Cornelis Calkoen met with Reis Efendi regularly. In the oil painting on the Rijk museum in the Netherlands, Üçanbarı Mehmet Efendi is illustrated.

Fig 6:Üçanbar Mehmet Efendi Depiction (Netherlands Rijk Museum) (M.Erbay)

The important duties given to Vanmour were in Cornelis Calkoen period. 14 October 1727 3. As a certificate of acceptanceby3. Ahmed, he asks Vanmour to make paintings in the presence of the sultan3.Ahmed.CarneisCalkoen(1726-1744) meant that this mission was approved by the Sultan. (14 September 1727)

Calkoen's Collections: Since Cornelis Calkoen don't have kids, his heritage is divided into two nephews. His nephews were given to Abraham and Joakim Rendorg. He has made a will to hang a part of the works in the rooms of the Near East Chamber of Commerce.(A.Abelmann,23)

1827 rooms were closed. In 1828 the monuments were bought by the Zeldzaamheden royal council in Gravenhage. 1875 The Dutch Museum of History and Art was transferred to the Amsterdam State Museum in 1833. Lastly, 27 paintings were sent to the Ethnography Museum. Cornelis Calkoen's Envelope (written Constantinopoli 1727 on the back) is located by the uncertain artist in Rijk Museum in Amsterdam. (M.Erbay,1999,37)

Vanmour's paintings are of great importance for the history of Dutch painting, as it is the photographic document. Ottoman clothes, Ottoman occupation groups, social life, wedding, lohusa, rum coffee culture, entertainment culture, Ottoman professional organizations were taken into the tables. Pictures 3. Ahmet (Tulip Era) light on what, parades, feasts, provides information about the scenes of everyday life. Includes information about different cultures in the Ottoman Empire, Armenian coffeehouse, Greek, Jewish moneychangers, belief system, Mevlevi, feast and life style.

Vanmour (Painting) Product: They won students with copies of their paintings. Pictures are published. Engravings have generalized and increased in number. Engraving of the first copies increased production. The first copies were sold to three countries and this introduced it to Europe. Vanmour was able to reproduce his own pictures with the copies he made. With the painting workshop he opened, he got help from local, Armenian and Greek painters and this increased production. There are also copies of Vanmour's paintings, without his knowledge, that are influenced by his paintings. These copies added to the reputation of the painter. (R.Luttervelt,1958,7)

Vanmour started a tradition. At the end of the 18th century, the Ambassador of the Netherlands, Frederik Gijsbert van Dedem van Gelderland his son Sultan 1. Abdul Hamid have also been portrayed as oil paintings. The work is in the Singraven collection in 1784.

Fig 7: Portrait of Vergennes Earl in Turkish Clothes (Antonie de Favray oil painting on canvas)

Fig 8:J.B. Vanmour, First day of school (Rijk Museum, Amsterdam)

J.B Vanmour, Lady Mary Wortley Montagu and her son Edward, and their servants, J.B. Vanmour, the Patriarch Halil Rebellion (Amsterdam State Museum), the rebels attacking the Babiali and the murder of the Vezir, oil paintings on canvas, 75-101cm (Rijk museum collection).

3. Ahmet (1703-1730) 28. in the era of Mehmet Çelebi, the Ottoman Empire sent ambassadors to France for the first time. They see the Versaille Palace and report the life style in it.3. Ahmet built a

French-style palace in Kağıthane after this trip. The district of Sadabad and Kağıthane became famous with its entertainment.(O.Öndeş,4)

In particular, there are works and portraits describing the period of Sultan Ahmet III (1703-1730). 3.Ahmet's oil paintings on canvas 33, 5-27cm Rijk museums, Amsterdam. When Cornelis Calcoen comes to Istanbul, Sultan Ahmet III is in the throne. After official acceptance in September 2017, he rarely met with the sultan. (O.[Nefedova](#),2009,117)

Vanmour's paintings have been featured in major exhibitions. (20 June-15 July 1978) Istanbul Atatürk Culture Center was opened with the help of Osman Ondes and Nejat Eczacıbaşı. (October 3, 1990) Topkapi Palace, 400 Years of Relations Between Ottoman and Dutch Exhibition was opened. Publication was made. Vanmour and Nakkaş Levni (April 15, 2004) - Exhibition 15 April 2004- Exhibition The Topkapi Palace Museum was opened with the support of Koçbank. 19 December 2003/15 April 2004 at the Topkapi Palace, J.B.Vanmour 50 paintings from the Rijksmuseum was exhibited.(E.Bull,2003,251)

Two artists were compared in the same period. Sultans, Painters, Merchants in the judicial publication (1 April 2012) -Serigi Ottoman Dutch relations for the 400. anniversary was organized. Exhibiton about 3. Ahmed was held on the Topkapi Palace Levi Miniatures 1612-2012 The Netherlands Pera Museum is organized. Sultans, Painters, Traders (April 1, 2012) Istanbul Modern, Salt Beyoğlu, Sakıp Sabancı Museum were exhibited. 20 April Amsterdam exhibition was repeated. J.B.Vanmour (1671-1737) in the Belgrade Forest water dudies, Oil paintings on canvas 60x75 cm (Rijksmuseum collection),looking from the terrace of the Netherlands Embassy to Istanbul, Wedding procession, Oil paintings on canvas, 56x90 cm, (Rijksmuseum, Amsterdam) paintings has been exhibited and attracted great attention. (R.V.Luttermvelt,1958)

Fig 9: J.B.Vanmour's (1671-1737) II. Ahmet Saltanat Regiment, oil paintings on canvas, 76x150cm Aysegül Nadir Painting Collection (Luttermvelt R. V., 1958)

In the honor of J.B.Vanmour, the ambassador Cornelis Calcoen at the dinner given by Vezir-i Azzam in the Divan is located in the museum of 90x121 cm 17257 (Pera Museum, Istanbul). There are two tables in the dining room and in the presence. Covered bowls, silver trays, ewers are included. The ambassador is shown from the left. On the red stool, with the Grand Vizier there are translators beside them. (R.V.Luttermvelt,1958)

Fig10: J.B.Vanmour Cornelis Calkoen in the presence of Sultan III.Ahmet, Amsterdam State Museum (Luttervelt R. V., 1958)

Cornelis Calkoen is a table showing the presence of a sable fur with a caftan, a single-storey marble coulumn, two-chambered waiting room and a reception hall. III. Ahmet was shown as his hands to the knees on a high level. (Luttervelt R. V., 1958)

Conclusion

Four young sehzaades (princes) follow the ceremony from the left. Turkish Girl drinking coffee in the cedar, Jean-Baptiste Vanmour, Gravure Suna and Inan Kirac Foundation are in the Library of Istanbul Research Institute. Coffee pleasure is an ambigious painter (French School) Oil painting on canvas and Inan Kirac Foundation Orientalist Painting Collection. J.B.Vanmour died in 1737. His dead body was located in the Benoit Chapel, in today's words in the French High School. In 1925 The King (Louis the 14th) received the title of Ressami in the East, and his paintings inspired Mozart's work, kidnapping the girl from the Palace. The 65-piece table is located in the Amsterdam State Museum. 7 of them were taken by private collection, which are the works in Ottoman life style. Leiden National Museum in the Netherlands In the Hague History and Art Museum, Amsterdam State Museum, Amsterdam Ethnographic Museums, many collections in Europe; there are tables in the Dutch Consulate and the Suna and Inan Kirac Foundation in Turkey. As a result, Ottoman Palace life style and the painter Vanmour,in terms of the period, lived and worked during the period when Ottoman trade developed and the European Ottoman tried to understand it. Today, for researchers who want to understand the nature of Netherlands-Turkey relations, pictures and engravings are very important documents.

Resources:

Abelmann Annelies, acceptance of Cornelis Calcoen's by Sultan III. Ahmet, Ottomans and Dutchmen: 400 years of relations between the Ottomans and the Dutch, p.23.

Armagan M. (2005). Masks and Faces in Ottoman History, Timaş Published, p. 206.

Casa Jean-M. (1994). translated by Yiğit Bener, Diplomats and Collectors: Van Mour to Guardl, Turqueries' s Writer, 5 Auditions from the Building, Reflections from Art, Painting, Sculpture, Ceramics, Feed Publishing, pp. 130-187

Erbay, M. (1999). The Dutch envoy Cornelis Calkoen in the paintings of painter VanMour, Art Journal of Plastic Arts in Turkey, p. 38

Luttervelt R. V. (1958). Collection of Turkish Paintings and School of J.B. Vanmour and Cornelis Calcoen's Collection 1725-1743 (Istanbul), p.7.

[Nefedova](#) O. (2009). A Journey into the Worlds of Ottomans: The Art of Jean-Baptiste Vanmour (1671–1737), Skira, p. 117.

Bull, E. Nicola S. & Duncan. (2003). Günsel Renda, Güt Irepoğlu, An Eyewitness of the Tulip Era, Jean-Baptiste Vanmour, Koç Culture and Art, p.251.

Öndeş O. & Makzume, E. Jean Baptiste Van Mour Tulip Era Painter, <https://manifold.press/lale-devri-nin-biricik-tanigi-jean-baptiste-vanmour>

SEARCH STRATEGIES TO OVERCOME LIMITATIONS OF OCR PROCESSING IN COMMERCIAL GENEALOGICAL DATABASES

Andrew J. M. Smith

School of Library and Information Management
Emporia State University
asmith37@emporia.edu

Abstract

In the context of genealogical research, providers of large, commercial, genealogical databases have sought competitive advantage by concentrating their efforts on digitizing large numbers of historical records, using optical character recognition (OCR) technology to provide transcripts and to form the basis of their indexing algorithms. While OCR transcription of printed material may be highly accurate, depending on the quality of the source, automated transcription of handwritten documents may be less accurate and prone to error. Historical census returns present such a challenge, where the handwriting itself can vary from page to page. These types of records may also provide challenges to the researcher in that spelling, particularly of names, may not be consistent over time, or even across different records for the same individual or family. Contractual obligations may limit the availability of data within the collection only to the transcription and its generated index, rather than provide access to images of original documents. Effective search strategies are therefore vital in the accurate retrieval of information from commercial genealogical databases. This paper discusses a variety of search techniques and presents examples of specific challenges within genealogical databases, together with the search techniques required for successful information retrieval.

Keywords: search strategies, genealogical research, optical character recognition (OCR) processing, indexing.

Search strategies are an essential tool in the process of information retrieval. As the amount of digitized historical data grows, the need for effective strategies becomes more apparent as researchers seek pertinent historical information from larger and larger data sets. A good search strategy does not simply find a large number of partially matching records, but pinpoints records and data that answer a particular information request and match the search criteria precisely.

Data Sets

In the context of genealogical research, providers of large, commercial, genealogical databases have sought competitive advantage by concentrating their efforts on digitizing large numbers of historical records, using optical character recognition (OCR) technology to provide transcripts and to form the basis of their indexing and algorithms. As competitive advantage is perceived to lie in the number of records contained within a collection, the emphasis has been on increasing the size of the information offerings, with significant additions made, in some cases, on a weekly basis. One commercial genealogy company has added over 30 million records with the previous 12 months to bring their total to over 2 billion records (Findmypast, 2021), Even larger data sets are reported by other providers, from over 9 billion searchable names (Familysearch, 2021a), to over 15 billion records (Myheritage, 2021) and more than 30 million records (Ancestry, 2021.) In order to facilitate the processing of this volume of records, the databases rely heavily on OCR to produce transcripts for rapid addition to the database and distribution to subscribers. Note that a record does not necessarily denote a document, but a single name connected to an event, so one document may contain many records under this definition (Ancestry Corporate, 2009). Even so, the volume of material being added to these collections and requiring OCR processing is considerable.

Contractual obligations may limit the availability of data within the collection only to the transcription and its generated index, rather than provide access to images of original documents. The complexity of the licensing agreements and the changing nature of agreements over time has also resulted in each databases offering different levels of access, some to transcriptions only, others to transcriptions and original documents, some fully online, others only to certain categories of users or within specific genealogy libraries (FamilySearch, 2021b).

OCR Transcription

OCR transcription of printed or typewritten materials has improved over the past few decades and can be very accurate, offering accuracy rates of 95% or above (Olson & Berry, 2021; Stančić & Trbušić, 2020). The increase in software tools that can digitize and repair visual images of documents, such as de-skewing and correcting image contrast have helped in this process. Success in automatic transcription can be affected by the state of original documents with newspapers being particularly prone to error. This is caused by a combination of several factors: the original quality of the printing, which may not have been very sharp; the poor quality of the newsprint itself, which often degrades rapidly in storage, particularly acidic newsprint; and the source for the digitization, whether a bound volume of newsprint or a microfilm of a bound copy. For best digitizing, newspapers should be disbound and laid flat to provide a clear image for the camera or scanner. However, this is a very time-consuming and expensive process, and so many newspapers were digitized from microfilm copies that were themselves created by photographing the bound volumes. If the volume was tightly bound, the area of print toward the gutter can be obscured or be curved, and digitizing processes can misalign curved words or partial words, thus lowering the potential accuracy of the transcription.

While OCR transcription of printed material may be highly accurate, depending on the quality of the source, automated transcription of handwritten documents may be less accurate and prone to error. Historical census returns present such a challenge, where the handwriting itself can vary from page to page or even within a single page, depending on the circumstances under which the census interview took place and the records were created. These types of records may also provide challenges to the researcher in that spelling, particularly of names, may not be consistent over time, or even across different records for the same individual or family. Census records can also be prone to error simply by the fact that information was provided orally and written down by the census taker, so as well as errors of spelling, there may be mistakes due to misheard or misinterpreted names, or incorrect assumptions about family names and relationships, not to mention the possibility of misinformation being provided deliberately, for example to preserve a fiction of a husband being older than his wife.

Provision of Indexes

The provision of indexes to database records can also influence document retrieval. Indexes can be generated automatically by machine from OCR transcriptions or may be created only by humans or may involve some combination of machine and human interaction (Nielsen, 2020). Some databases provide their own indexes from their own OCR transcriptions to a particular set of records, others may license both the records and the accompanying index from another database, while others may provide their own index to licensed or original materials.

Search Strategies

Effective search strategies are therefore vital in the accurate retrieval of information in any search of digitized records, and especially in large genealogical databases. The following examples refer to three commercial entities: Ancestry, a company based in the United States (<https://www.ancestry.com>), Findmypast, based in the United Kingdom (<https://www.findmypast.com>), MyHeritage, an Israeli company (<https://www.myheritage.com>); two not-for-profit entities: Familysearch, part of the Church of Jesus Christ of Latter Day Saints in the United States (<https://www.familysearch.org>) and FreeUKGenealogy, a U.K.-based volunteer project involving manual transcription of certain census and vital records (<https://www.freecen.org.uk>) and one governmental agency: ScotlandsPeople, the website of the Scottish Government records and archives, including vital records, census data and other databases of genealogical interest (<https://www.scotlandspeople.gov.uk>).

Two examples illustrate the different types of search strategies required to retrieve information. Note that as the information providers are constantly changing and improving their search algorithms and indexing processes, the results reported may only be accurate for the day on which the searches were conducted – September 15, 2021. The first example is the case of Annie Rodden, born in Slamannan, Stirlingshire in Scotland in 1870 and married in 1888 to Edward Welsh. Results of these searches are summarized in Table 1. A search of all databases using a generic search of all available records using the name “Annie Rodden” and including the birth year and country yielded accurate results for the census in 1881 from all databases except Freecen – which appeared not to contain the relevant census records - and Family Search. A similar search changing only Annie’s last name to her married name of Welsh again retrieved accurate records for the 1891 census from all databases except Freecen and Family Search, while in 1901 Freecen, Family Search and Ancestry failed to retrieve the correct record. As Annie was certainly alive for the 1871 census there should be a census record, although it was not retrieved successfully using the first search strategy in any database except Ancestry, which was able to retrieve the record because of a user-entered cross-reference, rather than by the site’s own indexing mechanism or search algorithm. The reason is that the actual entry was recorded as Ann, not Annie, and the surname written as Rhoden, not Rodden. Although most of the databases offer sophisticated sound-alike search engines, the two names were not close enough for the soundex function to identify the match. As the surname was transcribed the same way in all databases, the problem is not primarily a failure of retrieval, but a failure of initial data creation. In order to retrieve this record in databases other than Ancestry, a wildcard strategy was required. In this case the asterisk (*) needed to be used which served to stand for any characters or none. In this case it must be used in both the first name, rendered as Ann* and the last name, entered as R*den. The single character wildcard of the question mark (?) is useful only when searching for a variant name, such as Catherine or Catharine, or indeed Catherine or Katherine, as it replaces one and only one character. The power of the asterisk wildcard is that it replaces multiple characters or none, so is able to retrieve Ann, Anne, Annie, Annemarie or any other similar character strings.

The results of a similar search in the case of George Cuthill, born in Kilsyth, Scotland in 1832 are reported in Table 2. Freecen was able to retrieve his census records for 1841 and 1851, with a straight name search and an approximate date of birth in Scotland of 1830 – 1835 but had not listings thereafter – again presumably because the records simply do not exist in this database. The same search in Findmypast was able to retrieve census records for 1841, 1851, 1871 and 1891. MyHeritage retrieved records for all censuses from 1841 to 1891, including the 1861 census where he was living in England, while ScotlandsPeople understandably omitted the 1861 census result, but was also unable to retrieve the 1841 census record, although retrieving 1851 and 1871, 1881 and 1891. FamilySearch was able to retrieve the 1861 English census but none of the Scottish ones, while Ancestry retrieved all the census records except 1851.

Depending on the database, it may be possible to add additional characteristics to the search, such as specific birth county, the names of others in the household or the occupation. This last is provided only by Freecen, and while it is invaluable to have census records indexed by occupation, the limited coverage of this particular database means this tool is not as valuable as it would be if the record collection were more comprehensive. A combination of details may help to yield the correct record, but there is a balance to be struck between including more search parameters which can aid in retrieval, but which can also be the cause of potential matches being eliminated. Occupational descriptions can also cause problems in searches as informants were not always consistent in describing their occupations. Different informants may have described the same occupation differently or may have used broader or more specific terms for the same job. For example, a rivetter, working in the boiler-making shop of a shipyard may equally accurately be described as a rivetter, a boilermaker, or a shipbuilder, although not all shipbuilders are boilermakers, nor are all boilermakers rivetters.

The varying search results illustrate differences in OCR transcription, in indexes and also in search algorithms. Unsuccessful searches may result from the fact that records are simply not within a database to be found. The original records may have included incorrect or mistaken information when they were created, so these errors are simply carried over into transcriptions and indexes. Additional errors may be introduced by OCR transcription and, as suggested by the different retrieval success in the Cuthill example, different search algorithms may also affect correct information retrieval.

As can be seen, no one source proved successful in retrieving all existing census information on these two examples, even when the material was contained within the data set. In addition to the previously mentioned wildcard techniques, successful search techniques can include the searching of multiple databases to take advantage of differences in OCR transcription, in different indexes, and in the different search algorithms. The use of other techniques such as location searching (available in all databases but with greatly differing ease and precision), occupation searching (only available in Freecen), the inclusion of additional family members or the use of family members with less usual names, can aid in retrieval. Broader searches involving only last names or even first names, combined with age ranges or location information can locate records where the original or transcribed names are far removed from what is expected and also beyond the scope of software comparison to identify.

Conclusion

An array of robust search strategies is required to ensure the successful location of specific information within genealogical databases. No one source is currently able to provide a foolproof method of data retrieval in every case and a combination of varied search strategies and searching across multiple databases may be necessary to locate required information successfully. One final point is worth remembering in terms of genealogical searching. The size of a database may be a good marketing tool when soliciting subscribers, but it is entirely irrelevant if the database does not include the records being sought, or if those records are not easily retrievable through standard search techniques.

References

- AncestryCorporate. (2021). *Company Facts*. Retrieved October 15, 2021, from www.ancestry.com/corporate/about-ancestry/company-facts
- AncestryCorporate (2009, June 30). How many billions of records are on Ancestry.com? *AncestryBlog*. <https://www.ancestry.com/corporate/blog/how-many-billions-of-records-are-on-ancestrycom>
- FamilySearch. *Company Facts* (2021a). Retrieved October 15, 2021, from <https://media.familysearch.org/company-facts/> 2021.
- FamilySearch. (2021b). *Restrictions for viewing images in FamilySearch historical record collections*. Retrieved November 13, 2021, from [https://www.familysearch.org/wiki/en/Restrictions for Viewing Images in FamilySearch Historical Record Collections](https://www.familysearch.org/wiki/en/Restrictions_for_Viewing_Images_in_FamilySearch_Historical_Record_Collections)
- Findmypast. *Top Reasons to Choose Findmypast* (2021). Retrieved October 15, 2021, from www.findmypast.com/content/why-choose-findmypast
- MyHeritage. *Collection Catalog* (2021). Retrieved October 15, 2021, from www.myheritage.com/research/catalog
- Nielsen, D. (2020, October 26). How machine-learning and OCR are changing family history. *Family Search Blog*. <https://www.familysearch.org/en/blog/how-machine-learning-and-ocr-are-changing-family-history>
- Olson, L, & Berry, V. (2021). Digitization decisions: Comparing OCR software for librarian and archivist use. *Code4Lib Journal*, 52. <https://journal.code4lib.org/articles/16132>
- Stančić, H., & Trbušić, Ž. (2020). Optimisation of archival processes involving digitization of typewritten documents. *Aslib Journal of Information Management*, 72(4), pp.545-549. <https://doi.org/10.1108/AJIM-11-2019-0326>

Table 1

Census Record Retrieval for Annie Rodden 1871 – 1901

Database	1871 ^a	1881	1891	1901
Ancestry	(✓)	✓	✓	x
Findmypast	(✓)	✓	✓	✓
MyHeritage	(✓)	✓	✓	✓
FamilySearch	x	x	x	x
FreeCen	x	x	x	x
ScotlandsPeople	(✓)	✓	✓	✓

^a Searches only successful using mis-transcribed spelling of Rhoden.**Table 2**

Census Record Retrieval for George Cuthill 1841 - 1891

Database	1841	1851	1861	1871	1881	1891
Ancestry	✓	x	✓	✓	✓	✓
Findmypast	✓	✓	x	✓	x	✓
MyHeritage	✓	✓	✓	✓	✓	✓
FamilySearch	x	x	✓	x	x	x
FreeCen	✓	✓	x	x	x	x
ScotlandsPeople	x	✓	x	✓	✓	✓

KÜRESEL ISINMA, KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE FOSİL YAKITLARIN ETKİSİ

Sultan Büşra ARTAŞ
Gaziantep Üniversitesi
busrartas@gmail.com

Özet

Küresel ısınma atmosferde sera gazlarının birikmesi sonucunda yüzey sıcaklığının artışı ifade eder. Sera gazları ile çevre ve atmosfer büyük ölçüde kirlenmekte, havanın ısınma eğilimi giderek artmaktadır. Endüstri Devrimi'nden günümüze kadar Dünyada nüfus yoğunluğunun artması, yoğun göç ve kentleşme hareketleri, yoğun sanayi üretimi ve bu üretim artışına bağlı olarak aşırı miktarda tüketilen fosil yakıtlar nedeniyle büyük miktarda zararlı gaz ve parçacıkların atmosfere salınması günümüzdeki küresel ısınma ve küresel iklim değişimi problemini ortaya çıkarmıştır. Küresel ısınma tüm dünyayı ilgilendiren kuraklık, hastalık, kıtlık gibi sonuçlar doğurabilecek küresel bir sorundur.

Son yıllarda küresel iklim değişikliğinden dolayı buzulların erimesi, deniz seviyesinin yükselmesi, buharlaşma ve yağmur miktarının artması, orman yangınlarının artması gibi hava ve iklim parametrelerinde önemli değişimler gözlenmiştir. İklim değişikliği turizm, sağlık, tarım, gıda üretimi, hayvancılık, ormancılık gibi sektörleri olumsuz yönde etkilemektedir. Pek çok bilim kuruluşunun yayınladığı raporda fosil yakıtların iklim değişikliğine etkisi konusunda çarpıcı veriler bulunmaktadır. Sadece kömür, bugüne kadar gerçekleşmiş olan 1°C'lik sıcaklık artışının en az 0,3°C'sinden sorumludur. Bundan dolayı iklim değişikliğini önleyebilmek ve etkilerini azaltabilmek ancak alternatif ve daha temiz enerji kaynaklarına yönelmek ile mümkün olacaktır.

Fosil yakıtların enerji sektöründe konvansiyonel olarak bir belirleyiciliği vardır. Uluslararası Enerji Ajansı'nın verilerine göre enerji arzının yaklaşık olarak %87'si petrol, kömür ve doğalgaz ile sağlanmaktadır. Fosil yakıt tüketimine bağlı olarak oluşan salınımlar sera etkisi içerisinde en fazla paya sahiptir. Bu kapsamda iklim değişikliği etkisinin azaltılabilmesi için doğru politikalar uygulanmalıdır.

Bu çalışmada, yeryüzündeki yaşamı tehdit eden küresel ısınma, küresel ısınma sonucunda oluşan iklim değişikliği ve fosil yakıtların küresel ısınma üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küresel ısınma, sera etkisi, iklim değişikliği, fosil yakıtlar

GLOBAL WARMING GLOBAL CLIMATE CHANGE AND EFFECTS OF FOSSIL FUELS

Abstract

Global warming refers to the increase in surface temperature as a result of the accumulation of greenhouse gases in the atmosphere. The environment and the atmosphere are polluted to a large extent by greenhouse gases, and the warming tendency of the air increases. Since the Industrial Revolution, the increase in population density in the world intense migration and urbanization movements, intense industrial production and the release of large amounts of harmful gases and particles into the atmosphere due to excessive consumption of fossil fuels due to this increase in production have revealed the problem of global warming and global climate change. Global warming is a global problem that may cause consequences such as drought, disease and shortage that concern the whole world.

In recent years, significant changes have been observed in weather and climate parameters such as melting of glaciers, rise in sea level, increase in evaporation and precipitation, increase in forest fires due to global climate change. Climate change negatively affects industry such as tourism, health, agriculture, food production, farming and forestry. The report published by many scientific organizations contains stunning data on the impact of fossil fuels on climate change. Only coal, is the reason of increase rates at least 0.3°C of the 1°C temperature until today. Therefore, preventing climate change and reducing its effects will only be possible by using alternative and cleaner energy sources.

Fossil fuels have a conventional determinant in the energy sector. According to the data of the International Energy Agency, approximately 87% of the energy supply is provided by oil, coal and natural gas. Emissions from fossil fuel consumption have the largest ratio of greenhouse effect. In this concept, the right policies should be applied to reduce the impact of climate change. In this study, global warming that threatens life on earth, climate change as a result of global warming and the effects of fossil fuels on global warming are discussed.

Keywords: Global warming, greenhouse effect, climate change, fossil fuels

GİRİŞ

18. yüzyılda Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesiyle birlikte dünya büyük gelişmelere sahne olmuştur. Nüfus hızla artmış, günlük hayatta ve insanların yaşam standartlarında gözle görülür iyileşmeler kaydedilmiş, ekonomik alanlarda önemli ilerlemeler gerçekleşmiş ve teknolojik gelişmelere paralel olarak üretimde de kademeli olarak artış meydana gelmiştir. Bu artan talebi karşılamak için mevcut olan enerji kaynakları hızlı bir şekilde tüketilmeye başlanmıştır. Dünya ekonomisindeki büyüme çabaları yeni fabrikalar açmak için canlıların doğal yaşam alanlarının tahrip edilmesi, kimyasal atıkların yeraltı sularına karışması, sanayi kirliliği gibi canlı yaşamını olumsuz etkileyen çevre sorunlarını da beraberinde getirmiş ve ekonomiyle çevre arasında dengesizlik yaratmıştır. Bu dengesizlik yüzyıllardır etkisini artırarak devam etmiş ve sonucunda küresel ısınma olarak bilinen olgu ortaya çıkmıştır. Küresel ısınma, insan aktivitesi sonucu sera etkisi yapan gazların atmosferdeki oranlarının hızla artmasıdır. İklim değişikliği ise fosil yakıtların aşırı kullanımına ve daha pek çok etkene bağlı olarak gerçekleşen küresel ısınmanın en önemli sonucudur. Fosil yakıtlar yarattıkları olumsuz etkilerle küresel ısınma ve küresel iklim değişikliğinin en büyük tetikleyicisidir.

1. KÜRESEL ISINMA VE KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Endüstri Devrimi'nden bu yana karbondioksit, azot oksit, metan, ozon, diazot monoksit, kloroflorokarbon gibi sera gazları çeşitli insan aktiviteleriyle hızlı bir şekilde atmosfere katılmaktadır. Bu gazların tamamının ısıyı tutma özelliği vardır. Isıyı tutan bu gazların miktarındaki artış atmosferdeki ısının yükselmesine sebep olmaktadır. Bu da küresel ısınma olarak isimlendirilmektedir. Küresel ısınma olayı yüzyıllardır insanların bilinçsiz ve sorumsuz bir şekilde dünyayı tahrip etmeleriyle oluşmuştur. Özellikle fosil yakıt olarak isimlendirilen kömür, petrol ve doğalgazın aşırı kullanımı, hızlı nüfus artışı, sanayide kaydedilen hızlı ilerlemeler, yaşam standardının yükseltilmesi gibi insan aktiviteleri küresel ısınmanın etkilerini artırmaktadır. Çevre ve Orman Bakanlığı'nın yaptığı bir çalışmaya göre insanın çeşitli aktivitelerinin küresel ısınmaya katkısında, enerji kullanımının %49, sanayinin %24, ormanların yakılması ve tahribinin %14, tarım aktivitelerinin payı ise %13 olarak tespit edilmiştir. Aynı konuda yapılan diğer araştırmalarda da insanın enerji kullanımının küresel ısınmaya etkisi en yüksek oranda bulunmuştur. [1] Küresel iklim değişikliği küresel ısınma olgusunun en tehlikeli sonucudur. Doğanın kendi döngüsünde gerçekleşmeyen bu olayın sonuçları da insan yaşamını çok olumsuz şekillerde etkilemeye başlamıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeler küresel iklim değişikliğinin yol açtığı durumların tehdidi altındadır. Etkileri ve sonuçları aşağıda sıralanmıştır.

1.1. Küresel Isınma ve Küresel İklim Değişikliğinin Etkileri ve Sonuçları

Ortalama sıcaklık değerlerinin artması ve buna bağlı olarak yağışların azalması kuraklığa sebep olur.

Turizm, ulaşım, sağlık, gıda üretimi, hayvancılık ve ormancılık gibi sektörler üzerinde büyük oranda olumsuz etkileri olduğu için dünya ekonomisinde küresel kayıplar oluşur.

Değişen hava koşullarından ve yaşam alanlarının yok olmasından dolayı pek çok canlı türünün yaşam süreçleri olumsuz etkilenmekte, ölümler gerçekleşmekte ve nesilleri tehlike altına girmektedir. Ekolojik olarak birçok canlı türünün küresel ısınmadan dolayı risk altındadır ve bu biyoçeşitlilikte kayıplara sebep olmaktadır.

Küresel ısınmanın etkilerinin dünyanın her yerinde aynı olmaması sonucu farklı iklim kuşaklarındaki yaşam şartlarında değişiklikler meydana gelecektir. Yaz-kış, gece-gündüz arasındaki sıcaklık farklarının azalması rüzgarın sıklık, şiddet ve yönlerini değiştirerek tsunami, fırtına ve kasırgalara neden olacaktır. [2]

İklim değişikliği canlıların hayatında kalıcı değişiklikler meydana getirerek iklim göçüne neden olmaktadır.

Yeni göç hareketleriyle dünyanın nüfus dengesi bozulacaktır. Bu dengenin bozulması da yeni toplumsal krizleri beraberinde getirecektir. Örneğin küresel iklim değişikliğinden en çok etkilenen Asya-Pasifik bölgesinde yaşayan milyonlarca insan 2011-2012 yılları arasında Pakistan ve Çin'de meydana gelen sellerden dolayı yaşadıkları bölgeleri terk etmişlerdir. Bangladeş'te, 2050 yılına kadar, kıyı bölgelerinde yaşayan yaklaşık 30 milyon insanın, iklim değişikliğine bağlı erozyonlar, seller ve içme sularının tuzlanması nedeniyle evlerini ve topraklarını bırakıp başka yerlere göç etmek zorunda kalacağı öngörülmektedir. Küresel ısınmaya bağlı kuraklık, çölleşme ve sel felaketlerinin "iklim göçü" gibi yeni ve daha çetrefilli yeni toplumsal sorunlar doğuracağı şimdiden görülmeye başlanmıştır.[3]

Yoğun sanayi üretimi ve bu üretim artışına bağlı olarak aşırı miktarda tüketilen fosil yakıtlar nedeniyle büyük oranda zararlı gaz ve parçacık atmosfere salınmaktadır. Bu salınımlar hava kirliliğini arttırıp tüm canlıların sağlığını olumsuz etkilemektedir.

2. FOSİL YAKITLAR

Toprağın altına gömülmüş bitki ve hayvan kalıntılarının yüksek ısı ve basınç altında termokimyasal tepkimelerle belirli bölgelerde milyonlarca yıl öncesinde oluşan ve yüksek oranda karbon içeren enerji kaynaklarıdır. Fosil yakıtlar kömür, petrol ve doğalgaz olarak sınıflandırılır, yenilenemezler ve rezervleri sınırlıdır.

18. yüzyılda ortaya çıkan sanayi devrimi ile birlikte dünyada üretim aşamalı olarak artmış, küreselleşme sürecinde ülkeler arasında mal, hizmet ve sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaların kalkmasıyla birlikte üretimdeki artış da ivme kazanmıştır. Üretimdeki artışa paralel olarak gelişmiş ülkeler başta olmak üzere dünyada hızlı nüfus artışı, kentleşme ve ekonomik kalkınma gerçekleşmiştir. Ekonomik faaliyetlerdeki genişleme, tüm ekonomik faaliyetlerin bir girdisi olan enerji tüketimini de artırmıştır. Dünyada herhangi bir enerji dönüşümünden geçmemiş petrol, kömür, doğalgaz gibi fosil yakıtlar ile hidroelektrik enerji, güneş enerjisi ve nükleer enerji gibi enerjilerden oluşan birincil enerji tüketimi 1971'de 5,5 milyar ton eşdeğer petrolden 2011 yılında 12.71 milyar ton eşdeğer petrole yükselmiştir.[4]

Fosil yakıtların kullanılmaya devam edilmesi iklim değişikliğine en büyük katkıyı sağlamakta ve sanayi devriminden bu yana atmosfere salınan emisyonların neredeyse %80'ini teşkil etmektedir. İklim etkilerine ek olarak, yeni araştırmalar fosil yakıtların neden olduğu hava kirliliğinin 2018'de dünya çapında neredeyse her 5 ölümden 1'inden sorumlu olduğunu göstermektedir. [5]

SONUÇ

Sanayi Devrimi'nden bu yana artan insan faaliyetleri küresel ısınma olgusunu günlük hayatın bir gerçeği haline getirmiştir. Bu olgu günden güne etkisini artırarak insan hayatına ve doğal yaşama zarar vermektedir. İklim değişikliği de küresel ısınmanın gözlemlenen en önemli sonucudur. Hava kirliliği, biyoçeşitliliğin azalması, kuraklık, yaşam alanlarının sular altında kalması, sel baskınları gibi çok ciddi problemler ortaya çıkmıştır. Kritik noktalara gelindiği için insanların bu saatten sonra yapabilecekleri en önemli şey küresel ısınmanın etkilerini azaltmaya yönelik çalışmaları olacaktır. Bu etkileri azaltmak için de küresel ısınmanın ve iklim değişikliğinin asıl nedeni olan ve bugüne kadar artan enerji talebini en çok karşılayan fosil yakıtların kullanımı minimuma indirilmelidir. Alternatif ve temiz enerji kaynaklarına yönelerek talep edilen enerji bu kaynaklardan karşılanmalıdır.

KAYNAKLAR

Galip, A. (2017). Küresel ısınma, nedenleri ve sonuçları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46(2).

Bayraç, H. N. (2010). Enerji Kullanımının Küresel Isınmaya Etkisi Ve Önleyici Politikalar. Eskişehir: *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 229-259.

Reyhan, A. S. & Reyhan H. Küresel Isınmanın Nedenleri, Sonuçları, Çözümleri Üzerine Yeni Değerlendirmeler.

Bayar, Y. (2014). Türkiye’de birincil enerji kullanımı ve ekonomik büyüme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(2), 253-269.

Vohra, K. (2021) ‘Global mortality from outdoor fine particle pollution generated by fossil fuel combustion: Results from GEOS-Chem’. *Environmental Research*, 195: 110754.

ŞUHANE TARZ BAĞLAMINDA KLASİK ŞİİRDE VUSLATIN SERENCAMI

Dr. ERDEM SEVİMLİ

Milli Eğitim Bakanlığı

sindan4446@gmail.com

ORCID. 0000-0003-0363-4511

Özet

Klasik şiirde sevgili bağlamında değinilen hususlardan biri de ona karşı duyulan kavuşma, yani vuslat hissidir. Böyle bir his, ulaşılamayan sevgilinin şahsında vuslatı bir ıstırap hissini verdiği hoşnutluk duygusuna dönüştürürken, buna paralel olarak farklı bir vuslat tasavvurunun da geliştiği görülmüştür. Bu vuslat tasavvur ve tahayyüllerinde sevgili biricik ve ulvî niteliğinden bir nevi soyutlanmış, beşerî, kanlı, canlı vasıflarıyla belirmiştir. Bu ikinci vuslat tasavvurunda şuh nitelikler bulunmaktadır. Bu nitelikler beşerî sevgilinin şahsında vuslat olgusunu, ulaşılamayan niteliğinden ayırarak bir nevi realiteye dönüştürmektedir. Çünkü bu vuslatta sevgili; âşığına vadettiği kavuşmayı onun hanesine gelerek ya da onunla sıklıkla görüşerek yerine getirmekte, ayrıca sevgilinin âşığıyla sürekli yan yana bulunduğu da görülmektedir. Bu durum, âşık ile maşuğun kavuşma çizgisinde yer alan “vuslatın serencamı”dır. Sevgiliyle mesafelerin kaldırılarak yaklaşıldığı anlaşılan bu vuslat terennümleri, sevgiliye yöneltilen bazı uçarî söylemleri de içermektedir. Klasik şiirde bunlar, şuhâne vuslat terennümleri olarak pek çok şair tarafından ele alınmış ve işlenmiş hâldedir. Bu çalışmada vuslatın söz konusu serencamı, şuhâne tarz bağlamında mukayeseli olarak incelenmiştir. Bu mukayeseler vuslat öncesi/hazırlık, vuslat anı ve vuslat sonrası olmak üzere üç başlık altında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şuhane tarz, vuslat, serencam, klasik şiir

CONSEQUENCE OF COME TOGETHERN IN CLASSICAL POETRY WITH IN THE CONTEXT OF SUHANE STYLE

Abstract

One of the issues mentioned in the context of the beloved in classical poetry is the feeling of reunion with her, that is, the feeling of come together. It has been observed that while such a feeling transforms the reunion in the person of the unreachable beloved into a feeling of contentment caused by a feeling of anguish, a different conception of come together has developed in parallel with this. In this imaginations and envisagement of come together beloved, it has emerged with its human, bloody and lively qualities, somewhat isolated from its unique and sublime nature. There are suh qualities in this second conception of come together. These qualities are; It transforms the phenomenon of come together in the person of the human lover from its inaccessible quality to sort of reality. Because in this come together dear; he fulfills the promised reunion with his lover by coming to his house or meeting with him frequently and it is also seen that the lover is always side by side with his lover. This situation is the "consequence of come togethern", which takes located on the line of the meeting of the lover and his beloved. These come togethern expressions, which are understood to be closer to the lover by removing the distances, also include some lewd discourses directed to the lover. In classical poetry, these were handled and processed by many poets as suhane come togethern expressions. In this study, the aforementioned serencam of the come togethern has been comparatively examined in the context the shuhane style. These comparisons are discussed under three headings: before/preparation for come togethern, moment of come togethern and after come togethern.

Keywords: Shuhane style, come togethern, consequence, classical poetry

Giriş

Klasik şiirde âşığın sevgiliye olan muhabbeti, arzuları ve iştıyakı başlı başına bir “serencam” niteliği taşımaktadır. Bu serencam, kelime anlamının da içerdiği gibi asıl sevgiliye olan aşkıta ulaşılması istenen bir son, akıbet ve asıl sevgilinin menziline doğru giden yolculukta yaşanılan bir macera olmaktadır. Böyle bir macera da “vuslat”, klasik şiirde ulaşılması zor olan ancak yürekte derinden duyumsandığında asıl sevgiliye olan muhabbeti yakınlaştıran, içselleştiren bir duygu durumu olarak belirse de aynı zamanda ondan ayrılığı da içeren bir bağlılık hissi olmuştur. Böyle bir his de iki cepheli olarak şiirlerde ele alınıp işlenmiştir. Bunlardan ilki tasavvufi şiirlerde irfanî duygularla asıl sevgilinin varlığında ele alınıp işlenen ve manevî boyutu ağırlık kazanan vuslat, ikincisi şuhâne tarz bağlamında beşerî sevgilinin şahsında dillendirilen dünyevî ve maddî nitelikleri ön plana çıkan vuslat hissidir.

İrfanî vuslat hislerinde bu duygu, asıl sevgilinin menziline doğru yolan çıkan kimselerin onun cemalini müşahede ederken, aynı zamanda kalbini ona kavuşma hususundaki zorlukların içine de bıraktıklarına işaret etmektedir. Çoğunlukla mutasavvıf şairlerde rastlanılan bu vuslatta, Allah’tan gelen ruhun masumiyetini ve saflığını muhafaza etme, bu ruhsal güçlerden gereğince istifade edebilme ve manevî yükselişin gerçekleşmesini arzulamak amaç edinilmektedir (Özköse 2005: 235). Bu vuslat; ulaşılacak merciin takdiriyle kolaylaşmakta, benlik duvarlarından soyutlanan tenler aradaki perdelerden de kurtularak asıl sevgili ile felaha kavuşmaktadır. Bu yakınlığın idraki, âşığın aşkın nimetlerini nihaî derecede tatması, Hallac’ın deyimiyle Hakk’ı tüm benliğinde ve ruhunda hissetmesi, âdeta onu kendi varlığıyla bütünlemesini de beraberinde getirmektedir (Ceyhan 2013: 143). Bu bütünlük hissinde Hakk’ın menzili ile ona olan muhabbetin durağı gönül aralarındaki mesafeleri nefis ve dünya alakalarından kopararak vuslat-hicran ikilemini manasız kılmaktadır. Bu manevî buluşmada beden denilen “cüz, güneşe giden bir zerre, ummana koşan bir katre gibi gözünün önünde damarlarının içinde derin ahenk ile coşan, kaynayan kudrete ulaşarak kemâle ermeyi (Tarlan 2004: 26) arzulamaktadır. Bu arzu ile beden, fanî varlığını bâkî varlığın ezeli iradesi içerisinde eriterek Hakk’ın tecellisine mazhar olabilmekte, böylece varlığını mahvederek kendini asıl varlıkta bulmaktadır (Tarlan 2004: 26).

Bu vuslatta bedensel bir halvet bulunmamakta, cismanî ve şehvî arzular ilahî aşkın rehberliğinde alt edilmektedir. Bu bağlılık hissinde cennette kökü semada; dalları yukarıda olan Tûbâ ağacı gibi vuslat, her çiğnemesinde ve her yudumunda ona farklı lezzetteki meyvelerini tattırmaktadır. Bu meyveleri tadan ya da şiirinin hayalî bahçesinde tatmak isteyen klasik şair, müştak olduğu bu lezzete vuslat gibi bağlanmakta, bu vuslattan/lezzetten ayrı kalamadığını belirtmektedir:

*Mîve-i vashına bir kâmeti Tûbâ güzelün
Zâhidâ her kim irişdiyse yitişmiş erdür (Bâkî, G.107/4)*

Vuslat bahçesine girip türlü meyveler deren âşığın bu hâli kavuşmayı, firkata dönüştürebilmektedir. Çünkü burada âşık, vuslatta da hicranda da hep dramatik bir alanda durmaktadır. Ayrılığa tahammülün yitirildiği, ancak vuslata olan inancın hicran duygusuyla pekiştirildiği bu kavuşmada mesafeler cevir ve sitem setlerine çarparak sağlamlaşmakta, âşığın geceleri uykusuzluğa evrilmektedir. Bu evrilmiş elbette istenilen bir duygu olmaktadır. Çünkü bu duygu, âşığı maşukuna ulaştırma hususunda çelikleştirmekte, gönül aynasını saflıkla donatmaktadır. Vuslatın gerçekleşmesinin asıl sevgiliye olan ulvî aşkı bitireceğinden korkan âşık, tercihini ayrılıktan yana kullanmakta, kavuşmaya olduğu kadar hicrana olan tutkunluğundan da dem vurmaktadır (Çeltik, 2010: 143). Amansız elemelerden âşığı müstağni kılacak olan bu “hicran yüklü haz” ya da “çile çeşnili haz” sayesinde şair, asıl sevgiliye hâlini arz edecek güvenli bir liman bulabilmektedir. Bu arz-ı hâl rakibin sevgiliye teveccühü ile silinmekte, sevgiliye yakınlık duygusu yalnızlığın verdiği elemle ikame edilerek ruhun dinginliği muhafaza edilmeye çalışılmaktadır. Âşığın gönlünün her dem kararsız olduğu bu duygu hâli, şiirlerde vurgulandığı gibi *bezm-i ezel*, *rûz-ı ezel* gibi kavramlarla beliren vuslatı öngörmektedir.

Vuslatın maddî çehresi ise şuh manzumelerin ve şuhâne gazellerin anlam çerçevesinde geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Bu kavuşma hislerinde, ulvî sevgilinin tasavvuruna tezat olarak bedensel yaklaşmanın yüksek sesle talep edildiği, hatta vuslatın gerçekleşme anının tasvir edildiği de

görülmektedir (Akçay 2015: 2). Bu şiirlerde genellikle şuhâne söylemlerin bulunduğu görülmektedir. Bu tarz şiirlerde öpülen, okşanan, yürekleri yerinden oynatan sevgilinin cazibesinde vuslat; elem ve kederi bırakmakta, ondan fersah fersah uzaklara yönelmektedir. Elemin bertaraf edilmesiyle sevgili, tüm şuhluğu ve maddi hüviyeti ile gelip âşığın hicrandan bezgin sinesine konuk olmaktadır. Burada duygular sanki sevgilinin cismanî yönlerini de betimleyen bir vuslat tablosunu çizmektedir. Böylece firkat, iki bedenin mutluluk hisleri temelinde kendini unutturmaktadır. Bu şuhlukta maddi kimliğiyle ortaya çıkan *sim-tenli, turunç pistanlı, yaka yırtmacı nafe dek inmiş* (Nedim G. 79/3) sevgili, âşığın gönül iklimine nazik buselerle teşrif etmekte âşık ile maşuğun can cana yan yana buldukları görülmektedir. Bu sevgiliyle olan hemhâl olma halinde hasrete bigâne, vuslata müştak iki beden uçarı arzularla bütünleşir tarzda tasavvur edilmektedir. Bu vuslat hâli, sevgilinin kavuşmaya olan inadını kırmakta, âşığa yapılan nazlanmalar vuslatı teşvik edici bir mahiyete bürünmektedir. Nazların dinmesiyle sevgili; yenik bir komutan edasıyla vuslata kendiliğinden ram olmakta, âşıkla yan yana, leb-â-leb halde bade yudumlayıp vuslata bu kez kendi iradesiyle dâhil olmaktadır. Kaçamak bakışların da üzerlerinden çekildiği bu tabloda, nikap arkasında gizlenen sevgili imajı yıkılmakta, perdeler mistik dalgalanmalardan soyutlanmaktadır. Bu dalgalanmalara şarabın köpüren hâli de eşlik etmekte, Nedîmane bir deyişle şarabın şişeye döküldüğü anda çıkan ses, bir mutluluk nağmesi misali iki beden yakınlaşma hisleriyle bütünleşebilmektedir (Nedim 107/2).

Şuhane tarzda hayatını güzel ve güzellerle geçirmeyi şiddetle arzulayan, bunu şiirlerinde duyuran bir şair imajı çizilmektedir. Bu söylemlerde salıncakta salınan sevgilinin şuh görüntüsü bir meteor kızılığında mehtabın aydınlığına karışmakta (*Arpaeminizade Samî, k.13/6*), bu eşsiz parlaklık sevgilinin hamamda yıkanırken âşığın üzerine serptiği suyun berraklığına karışabilmektedir (*Râşid, G.CLXXIV/3*). Bu şuh arzu ve duygular, her katresinde derildikçe tatlığın eksilmediği sevgilinin şeker misali dudağında (*Emrî, G.59/3*) âdeti seyyal olmakta, ağız ağıza gelinip sîne-be-sîne yaslanılarak (*Ahmed-i Dâ'î, 2001*) bir cevherin terkibi misali sevgiliyle hemhâl olduğu tahayyül edilen bir duygu durumunda akışkanlık kazandığı görülmektedir. Gündüz halvet hâlinde olunan vuslat anından gece sevgilinin dudakları ile lebâleb buluşulduğu zihinsel tasarımıyla beliren bir vuslat tablosunda (*Şeyhî, G.IX/7*) sevgilinin, âşığına buseyi hiç eksiltmediği müşahede edilebilmektedir (*Bâkî, G.282/3*). Hatta bu buseler, âşığın yanağında şeftali misali göğermekte, tomurcuklanmış bir gülün izlerini bırakarak olgunlaştığı belirtilmektedir (Nedim, G.143/2). Yine bu şeftali misali buseler, ağzın üstünde şeftali suyu misali akışkanlık elde ederek bir palude tatlısının şeker ile karılmış lezzetini duyumsatırcasına betimlenmektedir (*Ahmed-i Dâ'î, G.115/2*). Sevgilinin şeftali misali buselerinden şeker ve meyveleri karıştırarak bir palude/pelte tatlısı yapılmasına dair bu ifade tarzı estetik görünümü ile dikkat çekici niteliktedir.

Şuh söylemlere elbette şarap da eşlik etmektedir. Böyle söylemlerde iki âşığın lebâleb buse aldığı bir hayalî tabloya şarap bile imrenmekte, ağzının suyunu akıtırken betimlenmektedir (*Mu'îdî, G.120/3*). Şarabın kişileştirildiği böyle bir şuh tabloda, dudakların temasının kadehe dökülen şarabın akışkanlığı ile birleştirilerek sunulması son derece estetik bir tahayyülün yansıması olarak dikkat çekmektedir. Bu yansımada kadehin üzerine dekoratif olarak konulan badem, fındık misali mezelerin görünümünün sevgilinin fındık gibi dudaklarına âşığın dudaklarını bıraktığı hâl ile örtüştürüldüğü de görülmektedir (*Dede Ömer Ruşenî, ru.32*). Göğse *şimşâd*/dağ servisi ya da servi gibi çekilen sevgilinin âşığın sinesindeki görüntüsü (*Hecrî, G.100/2*), sevgilinin düzgün boyunun bir fiskiyeden çıkıp latif bir suyun akışkanlığına ulaştığı estetik manzara (Nedim, G.42/6) ile görünür kılınırken, sevgilinin buluttan ay çıkar gibi giysilerinden tecrit olduğu an (*Ahmet Paşa, G.67/4*) kozmik bir duygunun şuh yansımaları olarak dikkatleri çekmektedir. Klasik şair, bu kozmik manzarada rana gülü gibi sevgilinin göğüslerini açıp okşama eyleminden kendini tecrit etmekte, bu eylemi cihanın süsü güneşe havale etmektedir (*Şeyhülislam Yahyâ, G.4/4*). Böylece pek çok şair, sevgiliyi cismanî arzularından azat ederek masumiyet karinesi içerisine almakta ve bayağılıktan kurtarmış olmaktadır. Irmak kenarında elbiselerini çıkarıp gülfıdanı üzerine seren sevgilinin cazibesine kapıldığı görülen âşıklar (*Şeyhülislam Yahyâ, G.219/3*), sevgilinin *câmehâbına*/yatağına süzülme (Şeyhülislam Yahyâ, G.4/5) dâhi saba rüzgârına havale edebilmesi bu estetik niteliklerden sadece bir kaçıdır. Sevgilinin göğüslerini okşamayı sabadan evvel başarıp gününü yaza çeviren (Nedim, G.98/4) Nedim dâhil pek çok klasik şair bu estetik söylemi sürdürmüştür. Burada buğday tenli sevgilinin bedenindeki benin görüntüsü ile rahatının ve huzurunun kaçtığını belirten bir şairin (*Gelibolulu Âlî, G.1102/1*) cismanî arzularını klasik şiirin estetiğinde uysallaştırma yoluna gittiği müşahede edilebilir bir durumdur.

Bu tarz şuhâne söylemlerin kaynağının da Cahiliye dönemi Arap şiiri olduğu kaynaklarla sabittir. İmru'ul-Kays başta olmak üzere Amr b. Külsüm'ün de ifade ettiği gibi böyle anlatımlar şuhâne gazellerdeki söylemlerle örtüşmektedir. Bu ifade tarzında sevgiliyle yaşamılan her an doğrudan ifşa edilmekte, sevgilinin cismanî hüviyetleri pervasızca ortaya konulmaktadır. Amr b. Külsüm, söz konusu şiirlerinde gözlerden irak bir yerde sevgilisiyle baş başa olduğunu belirtmektedir (Eyyûbî, 1430: 301). Arap çöl yaşamından gelen unsurlarla sevgilisini bâkir, uzun boylu, ak bir deveye teşbih eden şair, Nedîm'in meşrebine uygun bulup her uzvunu betimlediği sevgilisi misali sevgilisinin her yönünü betimlemektedir. Bu betimlemelerde sevgili; iki tombul kola, kapıya sığmayacak derecede geniş kalçalara, Amr'ı kendinden geçirip delirtecek ince bir bele, mermer misali pürüzsüz, fildişi gibi bacakları ile şişman, etine dolgun bir sevgili tipi olarak belirlemektedir. Bu sevgili tipi Cahiliye şiirinin ilk arke tipidir (Armutlu 2017: 7) ve müşterek kaynaktan klasik Türk şiirine de geçmiştir. Nef'î'nin *sürin-ferbîh*/şişman kalçalı olarak (*Nef'î, K.17/45*), Nedîm takipçisi Seyyid Vehbî'nin de balık etli güzel olarak (*Seyyid Vehbî G.154/5*) tarif ettiği sevgili tipinde de görülmektedir:

Bu şuh söylemlerde İmru'ul-Kays ise daha uçarıdır. O; mutluluk, hoşlanma gibi niteliklerle sevgiliye yönelttiği hazza dayalı duyguların çok ötesine geçerek, sınırsızlık ve ölçsüzlük bağlamında haz duygusunu zevke dönüştürmekte son derece başarılı olmuştur. Bu nedenle bu şiirler mucûn şiirler kategorisindedir. O, bu tarzdaki birkaç beytinde, genç güzel kızlarla hayli zamanlar eğlendiğini, onunla elbiselerinden kurtulmuş hâlde yumuşak yastığa baş koyduğunu belirtirken, bu birliktelik hâlini sevgilinin aşk kasesinden su yudumlamak olarak tarif etmektedir. Söylemler pervasızlıkları yanında sevgilinin cismanî yönlerini de açığa çıkaracak niteliktedir (İmru'u'l-Kays, 1419: 120).⁴⁷

Abbasi asrında Ebu Nüvas'la sürdürülen ve hemcins denilen el-gazel bi'l-müzekker gazelde son derece pervasız söylemlerle sürdürülen bu tarz, doğal olarak müşterek kaynaktan Fars ve Arap şiirine de geçmiştir (Sevimli 2021b: 511). İlk örnekleri şuh nitelikleriyle Cahiliye şairleri tarafından verilse de, klasik Türk şairi, Nedîm ile anılan bu söylemleri kendine özgü kılmayı başarmıştır. Çünkü Arap ve Fars şiirinde şuhâne tarz adıyla bir şiirsel söylemin olmadığı dikkate alındığında klasik Türk şairlerinin getirdiği orijinallik burada görünür olmaktadır. Klasik Türk şairleri, Cahiliye'den gelen ve Abbasi asrına kadar uzanan geçmişini bulunan bu tarz şuh şiirleri mucûn şiirler kategorisinden çıkararak Türk şiirine özgü kılmayı başarmışlardır.

Bu çalışmada vuslatın manevî, yani tasavvufî çehresi değil, daha çok beşerî sevgilinin şahsında kurgulanan ya da tahayyül edilen maddî nitelikleri söz konusu edilmiştir. Bu nitelikler, mukayeseli olarak sunularak vuslatın şuhâne tarzdaki serencamı örneklerle gözler önüne serilmiştir.

Vuslatın Amacı

Klasik şiirde vuslat arzusu, elbette bir amaç çerçevesinde şekillenmiştir. Böyle bir vuslatın irfânî bakımdan serencamı, asıl sevgili uğruna tüm varlığından geçerek Hallac'ın dediği "ene'l-Hak" mertebesinde menziline bulmaktadır. Bu menzilde, macerası sınırsız aşk denizine ulaşan âşık, tüm varlığından kendini soyutlayarak ten denilen kesretten sıyrılmakta, marifet denilen ilahî bilgiyi bir inci misali bu engin denizin derinliklerinde bulmak için çabalamaktadır. Böyle yapmadığında zaten, arifane vuslatın amacına ulaşması mümkün görünmemektedir:

*Muhît-i ışka talup dürr-i ma'rifet mi bulur
Çıkarmayınca vücûdî libâsını gavvâs (Hamdullah Hamdî, G 87/4)*

Arifane vuslatın serencamında kalpler ancak asıl sevgiliyi zikretmekle mutmain olmaktadır (Ra'd Suresi 28. Ayet). Bu tür vuslat âşığı, Yunus'un deyiimiyle hakiki sevgiliyi/dostu anmak ve ondan af dilemek için zaman mefhumunun ötesine çıkarmakta, onu sürekli anmak ve onun sevgisiyle halvet olmayı gerekli kılmaktadır. Asıl sevgiliyi her dem anarak, Onunla dost olma durumunda kavuşmak olgusu geri planda kalmakta, onu her daim hissetmek ve Onun varlığını duyarak, Ona kavuşmanın manevi hazzını yaşamak temel prensip addedilmektedir:

⁴⁷ Şuhane tarzın kaynağı hakkında detaylı bilgi için bakınız. Sevimli, Erdem (2021c). "Nedîm Takipçiliğinde Önemli Bir Eşik: Sünbülzade Vehbî'de Şuhane Tarz", *Littera Turka Prof. Dr. İbrahim Çetin Derdiyok Armağanı Özel Sayısı*, (7/4): 1495-1523. Yukarıda tercümesi verilen şuh beyitler bu çalışmada yer aldığından, burada tekrar verilmemiştir.

Münâcat için, vakit olmaz arada

Kim ola dost ile, bu demde halvet (Yunus Emre, G.20/6)

Şuhane tarz bağlamında konuya bakıldığında ise vuslatın serencamının farklı bir amaç doğrultusunda devam ettirildiği görülür. Bu macerada bakıştan sevgilinin bedensel cazibesine kadar genişleyen bir çerçevede sevgiliye kavuşmanın amaç edinildiği görülür. Kimi şairler, şiişsel söylemlerinde sevgilinin sadece yanında olması ile yetinirken, kimileri de vuslatı bedensel yakınlaşmaya kadar ilerletmeyi amaçlamışlardır. Bu durumda vuslatın serencamı, sevgilinin yakınlığına doğru uzanan bir şiişsel macerada görünür olmaktadır. Bu görünürlükte yakınlaşma tahayyül ve tasavvurlarına “şebistân” ya da “câme-hâb” fenomeninin de eklendiği görülür. Bu vuslat, bir yaşam biçimidir. Hayatın akıp giden gidişatı gibi bir serencama sahiptir. Gelibolulu Âlî'nin ifadesiyle böyle bir vuslatın amacı, “bedensel yakınlaşma” arzusudur. Bu arzu ile şair, dünyanın ötesini haklı olarak bilmediğini ancak gönül alıcı bir sevgiliyi kucaklamanın ölümsüzlük suyunu içmek manasına geldiğini anladığını söyleyerek sevgiliyle birlikte olmayı bir hayat felsefesi haline getirmiştir. Çünkü şairin nazarında, ötesi yoktur ve öpüp kucaklamak bir ölümsüzlük suyu ile eş değerdir. Bu duygu durumu, şuhâne tarz bağlamında hayat felsefesiyle vuslatın serencamının birleştiği bir arzunun şiişsel terennümüdür ve şuh vuslatın da birincil amacını ifade etmektedir:

Ötesi karañudur mâ-verâsın bilmezsin ammâ

Hayat âbını içmekdür öpüp bir dil-sitân kucmak (Gelibolulu Ali, G.663/3)

Aynı duygu durumunu şuhâne tarzın takipçilerinden Pertev de dillendirir. Şair, insanı gençleştireceği inancıyla vuslat macerasında yeni yetme, taze bir şuhu kucaklamayı arzulamaktadır. Bu arzunun anlatımında, körpe sevgilinin taze ve yeni yetme hâli ile bu sevgilinin insanı gerçekleştirdiği belirtilen tavırlarının şuhâne vuslatın serencamında bir araya getirilmesi oldukça dikkat çekicidir:

Körpe bir tâze vü ter şûhu der-âgûş itmek

Eyler insânı cevân dirler idi gerçek imiş (Pertev, G.CCLX/5)

Şuhâne vuslatta, arifâne vuslatta görülen ayrılık hissi hükümsüz hâle gelmektedir. Bir yaşam felsefesinin kendine münhasır ve eşsiz mutluluk hissi temelinde ilerleyen vuslatın serencamında sevgili ile lebe-be-leb, sîne-be-sîne bulunma durumunun amaç edinildiği görülmektedir. Mezâkî, burada sanki şuhâne vuslatın macerasını “bedensel yakınlık” olgusu temelinde şuh serencamına, yani asıl mecrasına yönlendirmektedir:

Yâr ile lebe-be-leb ü sîne-be-sîne olasın

Bundan özge dahi 'âlemde sa'adet mi olur (Mezâkî, G.106/2)

Böyle bir amaç, aynı zamanda sevgiliyle bedensel açıdan hemhâl olunan bir yakınlığın serencamı olmaktadır. Nedîm'in ifade ettiği gibi bu birliktelik; sevgilinin gül, âşığın ise ona gülistan olmayı arzuladığı bir bahçe atmosferinde *civân* sevgiliyi her daim duyumsamayı gerektirmekte, onu içselleştirerek kendi varlığına eklemeyen bir nezaketin anlatımında belirlemektir. Bu nezaket, goncanın güle dönüşümü misali gül bahçesiyle varlığını bütünleştiren bir âşığın, güle olan iştiyakının şiişsel terennümü doğrultusunda serencamını ortaya koymaktadır:

Dâ'im arayan bulsa civânım seni bende

Bir gonca gül olsam da senin gülşenin olsam (Nedîm, G.83/3)

Vuslatın şuhâne serencamı, ilk olarak bakışlarda başlamakta, sevgilinin bedensel cazibesine doğru genişleyen bir perspektifte seyrettiği görülmektedir. Sevgiliyi seyretmenin gül bahçesi ya da hamamda gerçekleşmesinin mekân olgusunu dâhi geride bıraktığı bu duygu durumunda, güzel yüzü görmeye hiçbir şeyin engel olmadığı bir hissî yakınlık “bakış”la kurulmaktadır:

Hüsnünü seyreyleyim de gördüğüm yer ol gülü

Gülsitân olmazsa hammâm olsa da mâni' değil (Nedîm, G.76/3)

Bakıştan bedene kayan vuslat arzusunun serencamı, bakış seviyesinde kalmamaktadır. Tarzına uymasa bile şuhâne üslubu bazı şiirlerinde kullandığı görülen Nâbî, bu konuda sevgiliyle vuslatı ilerleten ve onun nazik ve yumuşak bedenini hisseden bir âşık portresiyle karşımıza çıkar. Bu hissî eşikte, âşığın nazıyla âşığından vuslatını esirgeyen sevgiliye çoğunlukla yönlendirdiği yalvarma ve yakınmalar bile geri planda kalabilmektedir. Çünkü vuslatın serencamında âşık, arzularını sevgiliye kavuşma konusunda yönlendirdiği dua ve yakınmalardan onunla bedensel yakınlık kurduğu tahayyüle doğru ilerletebilmiştir:

*O kadar nazik ü nermîken o şühun bedeni
Bu kadar sûz u niyaza ne 'aceb pek tayanur (Nâbî, G.69/9)*

Bedensel yakınlık, tasavvur olsa dâhi sevgilinin âşığına “boynuna sarılırsam nasıl olur hâlin” dediği arzudan öldüren bir söylem ile şuhâne vuslatın serencamına sevgilinin sözüyle kavuşmaya farklı bir boyut kazandırdığı kurunu ve işvesini eklemektedir:

*Şevkden öldürmek için Ahmed'i dilber dedi
Salınırsam nicedir ey nâ-tüvânım boynuna (Ahmet Paşa, G.271/5)*

Âşık, sevgiliyi gömleksiz görmeyi arzuladığı bu vuslatın serencamında arzularını şiirsel düzlemde olsa bile ilerletmekte, bakışlarını giysiden tecrit olan sevgilinin tenine odaklayarak onunla “can-beden” birlikteliğini sağlayacak bir duygu durumu yaşama tahayyülünü dillendirmektedir. Bu birlikteliğin can-ten ikiliğinin kalktığı arifane vuslatın bezm-i elestten ikrar alan macerasından oldukça farklı olduğu aşikârdır:

*Baksun tenine soyınacak pîrehenünden
Şol kimse ki görmek dileye cânı bedensüz (Mesîhî, G.98/2)*

Böyle bir vuslatın serencamı, süt ve şeker misali âşık ile maşuğu bir lezzet bileşkesinde buluşturabilmektedir. Râgıb Paşa, bu kavuşmanın gönüllülükle olmasının bir tatlılığa evrileceğini belirtmekte, güçlülük, nazlanmalarla, yalvarmalarla elde edilmesinin kavuşmanın vereceği lezzeti geri planda bırakacağını vurgulamaktadır. Denilebilir ki bu söylem, klasik şiirde çokça betimlendiği gibi vuslatın ulaşmanın zor olduğu âşığına güçlük çıkaran sevgili imajı yerine, âşığına vuslat hususunda da mülayim davranan şuh sevgiliyi ikame etmektedir. Râgıb Paşa, bu durumu şuhâne vuslatın asıl amacı, hatta bir nevi şuh vuslatın manifestosu misali sunmaktadır:

*Vasl odur reşk ide âmîzişine şîr ü şeker
Bulamam çâşnî-i vuslatı ibrâm ile ben (Râgıb Paşa, G.129/2)*

Şuhâne vuslatın serencamında “bedensel yaklaşma arzusu” ön plana çıkmaktadır. Bir arzu olarak ifade edilse de Azmizâde Hâletî'nin deyimiyile bu vuslatla sinelerin birbirine değmesi pamuk ile ateşin buluşması misali mümkün olabilmektedir. Şair, bu söylemiyle şuhâne vuslatın serencamını ateşin muma yürümesi imajı ile gözler önüne sermektedir. Bu imaj, pervanenin âteşe olan maneî yolculuğundan oldukça farklı bir kulvarda seyretmektedir. Bu durum Leylâ Hanım'ın *sönmez yine sînemdeki bu nâr-ı harâret (Leylâ Hanım, G.16/4)* demesi misali bir kavuşmayı öngörmektedir:

*Sînesin sîneme degürmez o şûh
Od ile penbenün ne oyunu var (Azmizade Hâletî, G.152/5)
Cihân ırmagının suyun içersin dahı kanmazsın*

Behiştî, “aşırı arzu-yanmak-ateş” üçlü kurgusu ile beliren bu şuhâne vuslatı bizzat sevgilinin teninde tasavvur etmektedir. Şairin söyleminde vuslatın serencamı, bir su gibi akıcılık kazanmakta, dünya ırmağını içince dâhi doyumsuzluk yaşayan sevgilinin kanmak bilmeyen hâlinde görünür

kılmaktadır. Bu görünüm, bir nevi sevgilinin vücudunda birdenbire aşıkâr olduğu belirtilen ateş olgusu ile bedensel yakınlığı şuhâne vuslatın amacı olarak ön plana çıkarmaktadır:

Cihân ırmagının suyun içersin dahı kanmazsın

Ne âteşdür ki olmuşdur vücûdunda senün peydâ (Behiştî, G.18/3)

Şuhâne vuslatın serencamını, itiraf boyutuna ulaştıranlar da bulunmaktadır. Nedîm takipçisi Haşmet bu itirafı, şarap meclisinde işret ederek eğlendiği şuh sevgiliyi kucaklayıp, onunla kavuşma olgusunu tamama erdirdiğini “kenâr-âgûş-kucak” mefhumları çerçevesinde klasik estetiğin mazmunlarını maharetle kullanarak ortaya koyar:

Bezm-i meyde aldım âgûşa o şûhu iş tamâm

Âlem-i âbın kenârında görüldü kârımız (Haşmet, G.99/4)

Nedîm ise, şuhâne tarzın tepesinde olan bir sanatkâr olarak kavuşma arzusuna şarabı ortak ederek vuslatın serencamını buse aldığına belirttiği sevgilinin turunç misali gıdığına yönlendirmektedir.

Mey terâviş eyler emdikçe turunc-ı gabgabın

Şöyle sîr ol mest-i nâzım neş'e-i pür-zûrdan (Nedîm, G.107/2)

Şuhâne vuslatta, arifâne vuslatta karşılaşılmayan bir olgu da vuslat mekânı olarak işlenen “cânehâb” fenomenidir. Nedîm, naz tıfılı diye seslendiği sevgiliden bir gece yanına gelmesini, göğüs cânehâbında misafir olarak durmasını belirterek bu fenomeni şuhâne tarzda ön plana çıkarır. Şaire göre sevgiliyle olan bu bir gecelik vuslatın serencamı can misali onun içselleştirildiği bir duygu durumuna karşılık gelmektedir. Beyitte görüldüğü gibi bu şuhâne vuslatın amacı “bedensel yakınlık”tır:

Ey tıfl-ı nâz bir gece mihmânım ol benim

Gir câme-hâb-ı sîneme gel cânım ol benim (Nedîm, G.88/1)

Şuhâne tarzın takipçisi Haşmet ise cânehâbdaki sevgilinin takındığı tavırları bile ifşa etmekten geri durmayan bir söyleme başvurur. Şaire göre, cânehâbdaki vuslat esnasında sevgili farklı farklı tavırlar içerisine girmekte, bu durum iki bedene aşkın feyzinin tesir ettiği bir vuslatın serencamında gerçekleşmektedir. Haşmet, bu cânehâb olgusu ile âşık ile maşuğun bedenlerinin aşk ile birbirlerine yaklaştığı tasavvurları dillendirmektedir. Görüldüğü gibi şuhâne tarzda serencamı olan bu vuslatta amaç bedenden bedene yakınlığı sağlamak, yani bedensel yakınlık hissidir:

Câme-hâbımda o meh girdi düzenden düzene

Feyz-i ışk eyledi te'sîr bedenden bedene (Haşmet, G.209/1)

Şuhâne vuslatın serencamına bazı unsurlar da eşlik etmektedir. Gece, bu unsurlardan en önemlisi olarak bu tarz şiirlerde çokça kullanılmaktadır. Nâbî, gelenek doğrultusunda sevgilinin sözünde durmayan kişiliğine gönderme yaparak onun verdiği kavuşma vadinin gönül aldatici olduğunu belirtirken, şeb/gece uykuyu çalan bir sevgili imajı çizer. Bu sevgili, o gece şairin cânehâbının dokuma ipliklerini dâhi yakıp ateşe vermiştir. Şairin beytinde kullandığı *gece-cânehâb-sûz u tâb* gibi ifadeler vuslatın serencamının bedensel yakınlığı ve kavuşmanın tesiriyle beliren kurgusal yapısını ele vermektedir:

Va'de-i hâtır-firibün düzd-i hâb itdün bu şeb

Târ u pûd-i câme-hâbum sûz u tâb itdün bu şeb (Nâbî, G.11/1)

Bu şuh vuslat tahayyüllerinde sevgilinin vuslatının görüntüsü bile kıyamet gününe kadar giydiği elbiseyi uyanık tutabilecek niteliğe sahip olabilmektedir. Râgıb Paşa, hüsn-i tal'lil sanatının estetiği ile şuhâne vuslatın bu serencamına hoşça giden güzel bir neden bularak, cânehâb olgusuna son derece orijinal ve güzel bir hayali eklemeler:

*Olurdu câme bîdârî sabâh-ı haşre dek ey meh
Olursa hey'et-i vaslun musavver câme-hâb üzre (Râgıb Paşa, G.147/7)*

Şuhâne vuslatta Nedîm'in kendine özgü üslubu ile âgûşta/kucakta döndüğü tahayyül edilen sevgilinin kokusu alınmakta, bu koku âşîğın dimağını tazelerken resmedilmektedir. Bu betimlemelerde omuzlarında bir sümbül bahçesi taşıyan sevgili imajı ile sevgili bayağılıktan azat edilerek, vuslatın serencamı klasik estetiğin öngördüğü sanatsal çizgiye çekilmektedir. Nedîm'i ve pek çok klasik şairi şiirlerinde başarılı kılan da bu üslup olmuştur. Bu doğrultuda sevgilinin omuzlarında inşa edilen "sümbülîstân" ile, şuhâne tarzın serencamı hak ettiği estetik çizgiye ulaştırılabilmektedir. Denilebilir ki bu durum ilk örneklerinin görüldüğü Arap mucûn şiirleri karşısında klasik Türk şairlerini öncü kılmaktadır. Bu estetik çerçevedir ki şuhâne vuslatın amacını yolundan sapmadan asıl mecrasına ulaştırabilmiştir:

*Dimâğım tutdu bûy-ı sümbül âgûşumda döndükçe
Meger kim düşünün üstünde bir sümbül-sitan vardır (Nedîm, G.42/3)*

Şuh vuslat terennümlerine bakıldığında vuslatın estetik anlatımının çeşitli aşamalarda manzumelerde ele alınıp işlendiği görülmektedir. Vuslatın oluşum/hazırlık zemini, niyaz zamanı ve gerçekleştiğinde oluşan eylem ve söylem biçimi bu şiirlerde ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada her biri farklı ve güzel bir hayali içeren vuslatın serencamı mukayeseli olarak gözler önüne serilecektir.

1.Şuhâne Vuslatın Serencamının Hazırlık/Oluşum Zemini

Klasik şiirde rakibin yanında uzun süreli kalan, âşîğından ise anlık görünümünü dahi esirgeyen bir sevgili imajı bulunmaktadır. Bu sevgili imajı, şuhâne tarzda yazılan şiirlerde yer yer varlığını korusa da şuhâne tarzda bu sevgilinin âşîğının kolunda ya da koynunda uyurken betimlendiği görülür. Çünkü senede bir görüşmeyi (Çeltik 2010: 138), gün aşırı görüşmeye (Gönel 210: 82) tebdil eden âşîğın vuslattaki serencamı artık değişmiştir. Bu değişimde tek taraflı olan aşk, yön değiştirmiş ve çift taraflı hâle gelmiştir. Artık sevgili âşîğına karşı duygularında aktiftir. Ona yakınlaşmakta, onunla görüşmekte, onun hanesine gelip onunla eğlenme ve ona sınırsız buseler verip onunla karşılıklı bazı mutlu duyguları paylaşmada imtina etmemektedir. Gelibolulu Âlî aşağıdaki beytinde her gece sevgiliyle sabaha kadar *sîne-be-sîne* ve *leb-ber-leb* bulunmaktan hoşnutluk duyan âşık imajı çizerek âşık ve sevgilinin karşılıklı duygu paylaşımını gözler önüne serer ve şuhâne vuslatın çerçevesini çizer:

*Hoşdur ol kim her gece yariyle tâ subha dek
Sîne-ber-sîne ü leb-ber-leb olasın fem feme (Gelibolulu Sun'î, G.173/4)*

Leylâ Hanım ise mertçe bir edayla kış mevsimi cefakâr şuh sevgiliyle aralarındaki dostluğu ısıtmak, yani kuvvetlendirmek için istekle ona sokulduğunu belirterek bu duygu durumunu Nedîm'i aratmayan bir söylemle dillendirmektedir:

*Ünsiyetimiz germ olıcak vakt-i şitâda
Ol şûh-ı cefâ-pîşeye istekle sokuldum (Leylâ Hanım, G.82/4)*

Elbette bu görüşmenin de bir evveli, yani hazırlık aşaması bulunmaktadır. Bu hazırlık aşamasının şuhâne serencamda ilerlemesi için de sevgilinin âşîğına naz yapan yönlerinin törpülenmesi ve vuslata hazır hâle getirilmesi gerekmektedir. Çünkü âşîğın karşısında vuslat vaadinde durmayan, âşîğına sınırsız eziyeti gören bir sevgili bulunmaktadır. Bu sevgili, *cihân şuhu* olsa da Azmizade Haletî'ye göre saçından koku bile aldirmamakta, yani kokusunu bile âşîğından esirgemektedir. Elbette bu sevgilinin vuslat bahçesinden gül misali derilmesi hayli güç olmaktadır:

*Bâg-ı vaslından seni gül-çîn ider mi Hâletî
Sümbülünden nefha aldurmazken ol şûh-ı cihân (Azmizade Haletî, G.553/7)*

Bu güçlüğü sağlayan da vuslatın şuhâne serencamına doğru giden yolu güçlüklerle çevirmeye muktedir olan nazdır. Bu naz, Behiştî'nin ifadesiyle gece birlikte olduğunu tahayyül ettiği sevgilisinin kendisine buse vermesine engel koymakta, gönül rızalığını gönül koyma, yani darılma eylemine dönüştürmektedir:

Behiştî gice gönlücek olup

Bûse almaga rızâ virmediği nâzı imiş (Behiştî, G.229/5)

Vuslata ulaşmanın güçlüğü, şuhâne tarzın zirvesi Nedîm de bile dillendirilebilmektedir. Şiirlerinde görüldüğü gibi her bahçeden gül, her çiçekten bal deren âşık rolüyle sevgiliyi her an yanında bulduğu görülen şair, güçlük ile olacak vuslatı terennüm etmekte, sevgilinin vuslata razı olmayan inadını aşmaya çabalayan bir âşık rolüyle belirlemektedir. Bu rolde sevgilinin bütün azarlamalarına rağmen sevgiliden buse koparan, şuh sevgiliyi bir keşmekeş halinde sineye çekmeyi arzulayan Nedîm görülür. Bu görüntü, vuslatta sevgiliyi kavuşmaya ikna etme macerasının kolay olmadığının göstergesi olarak beytin manasına işlenmiş bulunmaktadır:

Çekesin sîneye ol şûhu keş-â-keşler ile

Alasın bûsesin ammâ ki itâb-âlûde (Nedîm, G.120/3)

Çünkü şair; güçlükle beliren vuslatın serencamında hicrana düşmek korkusuyla vuslata mesafeli duran ve sevgiliye hâlini arz edemeyen âşıktır. O, hasret ile vuslat arasında kalan paradoksal bir perişanlık duygusunun muhatabı olarak kendisine vuslatı güçleştiren ve esirgeyen sevgiliye kavuşmak için çabalayan biridir. Şuhâne tarz bağlamında ise bu çaba aşama aşama ilerleyerek kavuşmaya evrilir ve ızdırap ile âşığı inleyen firkatî tahtından edecek gücü âşığına vuslatı sınırsızca bağışlayan sevgilinin şahsında edinir. Vuslatın bu yöndeki serencamında bedensel vuslat arzusu, hasret nedeniyle çekilen acı ve elemi yok ederek yerine, sevgiliyle yaşanıldığı tahayyül edilen mutlu anları ikame eder. Bu ikâme sürecinde sevgili, ilk olarak bahçede dolaşmaya davet edilir. Böylece sevgili, vuslat dairesine aktif bir şekilde dâhil olur. Servi gibi salınan bu sevgiliyle hoş bir bahçe atmosferinde buluşulan an, âşıkta onunla sarmaş dolaş gezinme arzusunu ortaya çıkarmakta, âdeta sadece ikisinin bulunacağı bir kavuşma anının provası icra edilmektedir. Beyte baktığımızda arzuların sevgilinin varlığında karşılığını bulacağını düşünmemiz imkân dâhilindedir:

Gel oynayalım sarmaşı dolaşı çemende

Geh salınub iy serv-i revân bir sen ü bir men (Dede Ömer Ruşenî, G.60/5)

Artık bu provada, Dede Ömer Ruşenî'nin aşağıdaki ifadesiyle âşığın vuslata ulaşmasına engel olan duygular anlamını yitirmektedir. Bu atmosferde âşık sözleriyle sevgilisini vuslatın şuhâne serencamına doğru sürüklemektedir. Böyle bir iknada, bir arzu olarak sunulsa da, Ruşenî sevgiliye seslenerek soyunup koynuna girmesini, boynuna kolunu dolayarak onu kucaklamasını istemektedir. Bu şuhâne manzarada sevgiliyi üryan halde koynuna aldığı tahayyül eden şairin hâlet-i ruhiyesi sarılmalar ve kucaklaşmalar eşliğinde sanki bir şuhluk ötesi yaklaşmayı gözler önüne sermektedir. Bu şuhluğun mutasavvıf bir şairin kaleminden çıkması kanaatimizce şuhâne tarzın klasik şiirdeki gelişimi açısından dikkate değer bir durumdur:

İsteseñ koynuma girmek gel soyun koynuma gir

Boynuma salınmag isterseñ koluñ boynuma sal (Dede Ömer Ruşenî, G.46/2)

Kavuşmanın hazırlık aşamasında sevgili öncelikle bir mutluluk hâlesi içerisine alınır. Bu sevinç ve mutluluk anlarında gül gibi şairin derunî ikliminde seyirten sevgili öncelikle gül misali açılıp ferahlaması, mutlu olması için teşvik edilir. Tatlı sözün gücüyle gülü/sevgiliyi tomurcuktan çiçeğe tebdil etmeyi arzulayan Nedîm, sonrasını da aşama aşama nazını kırmaya başladığı sevgiliye izah eder. Şaire göre artık sevgili vuslata hazırdır ve altın düğmelerini bir parça aralaması elzem hâle gelmiştir. Beyitteki *el-amân* ifadesinden şairin, sevgilinin bu hâline şaşırıldığı ve aşırı duygulandığını gizlemediği anlaşılabilir:

Güşâd eyle amân ol düğme-i zerrîni bir pâre

Meserret vaktidir rûh-ı revânım gül açıl şâd ol (Nedîm, Ş.22/IV)

“Çözme ve düğme” sözcükleriyle beliren bu hazırlık aşaması, klasik pek çok şairin kaleminde sevgilinin masumiyetini koruyucu söylemler eşliğinde dillendirilir. Nesnelere eliyle sevgilinin cismanî yönlerinin deşifre edilmeden ifade edildiği bu söylemler gayet estetikdir. Bu doğrultuda Hamdullah Hamdi, bakışlarını sevgilinin çözdüğü *pirehen*indeki düğmelere yöneltse de onları kozmik unsurlara teşbih ederek anlatmakta ve sevgilinin güzelliğini çoğaltma yoluna gitmektedir. Şair, gömleğinden *çâk olan* put gibi güzel sevgilinin tavrını normal karşılamaktadır. Çünkü sevgili gömleğinin düğmesini kamer üzerinde iliklemeştir. Böyle bir görüntüde sevgili, ayın parlaklığını sergilemesi gibi gömleğinden kurtularak ay gibi güzelliğini görünür kılmaktadır. Hamdi, bu tasvirini ay ışığının parlak cisimler üzerine düştüğünde aldığı şekle teşbih ederek, güzel bir nedenle kurgulamaktadır. Beyitteki “*kamer üzre düğmesini düğmelemek*” tabiri, bu nedenin sanatsal ifadesidir:

*‘Aceb mi pîreheni çâk olsa ol sanemün
Ki düğmesini anun düğmeler kamer üzre (Hamdullah Hamdi, G.130/4)*

Hazırlık zemininde vuslatın şuhâne serencamı hep bir istek devamlı bir arzu çerçevesinde gelişmektedir. Bu arzu; şuhâne tarzın takipçiliğinde uçarı söylemleri ile ön plan çıkan Haşmet’in söyleminde sevgilinin dudaklarını emmek, kâkülüne ve boynuna sarılmak, özetle gecedен sabaha kadar olan birliktelikte put gibi güzel sevgiliye mestâne edalarla sarılmak şeklinde belirlemektedir. Bir tahayyül ve zihinsel bir tasarım olsa dâhi kullanılan ifadeler şuhâne vuslatın serencamını hazırlık zemininden oluşum zeminine dönüştürecek nitelikler barındırmaktadır:

*Emsem lebinî kâkül ü gerdâna sarılısam
Şeb-tâ-be-seher ol büte mestâne sarılısam (Haşmet, G.175/1)*

Artık sevgili; işve ve kurlarıyla yavaş yavaş dudaklarından âşığına verdiği buseleri artırmakta, bir çiçek tarhı misali çoğalan buseler nazlı bir gülün açılması imajıyla sevgilinin buseliğe dönüştürdüğü âşığının yanaklarında tomurcuklanmaktadır:

*Lebin emdürmede artursa ne var şîvesini
Bûselikden sora varsan yine şehnâz açılır (Revânî, G.98/3)*

Görüldüğü üzere, vuslatın şuhâne serencamında âşığın “hayalini kurduğu vuslat demleri sevgilinin kanyla, canıyla, bedeniyle âşığa kendini sunduğu, koynunda” (Akçay 2015:5) mihman olduğu teslimiyet anlarının tasavvurunda görünür olmaktadır. Bu vuslat anlarında sevgilinin derde deva eylediği dudaklarından dökülen buse manevî anlamdaki “em/ilaç” hüviyetini bir nevi yitirerek, gerçek bir tiryak hüviyeti kazanmaktadır. Bu kazanç, tahayyül de olsa sevgilinin âşığına emdirdiği dudaklarındaki sınırsız buselerde karşılığını bulmaktadır.

2.Şuhâne Vuslatın Serencamının Yakınlık ve Birlikteliğe Evrilişi: Vuslat Anı

Klasik şiirde âşığın değil, rakibin sevgiliye olan yakınlığı söz konusu olmaktadır. Ârifâne serencamı da olan bu vuslatta âşık, kavuşmuş olsa bile mutlu değildir; çünkü vuslat sırasında aklına ayrılık düşer; sevgiliden uzak kalmanın korkusuyla vuslatın bile tadını çıkaramaz (Çeltik 2010: 142). Zira sevgili, ulaşılamaz niteliğiyle uzak mesafelerde konumlanmıştır. Göze görülmez ve kimi zaman perî vasfında âşığın hayal dünyasına dâhil olmaktadır. Vuslatın şuhâne serencamında ise göze görünmeyen perî vasıflı sevgili, bir realiteye dönüşür ve âşığının görüş alanına tüm kanlı, canlı kimliği ile girer. Cinsiyetini ve varlığını hissettir. Bu hisle sevgiliye yönelen arzular da iki bedenin sükûn bulduğu bir kavuşma anının terennümüyle dış dünyaya yönelir. Dünyevîleşir ve beşerî sevgilinin şahsında şuhâne kulvara girerek serencamını realiteye dönüşen duygular eşliğinde devam ettirir. Bu serencamda sevgili ile birliktelikten alıkonulma ile bu kez rakip yüzleşmektedir. Bu hâletle gönül mülkünü talan eden amansız düşman “hicran”, haneye gelen ve âşığın derunî âlemini verdiği buselerle aydınlatan sevgilinin pervasız tavırları karşısında mağlup olmakta ve âşığa verdiği firkat acısından kendini alıkoymaktadır. Artık âşık muzaffer bir ordu komutanı misali sevgiliyi kendine râm etmenin huzurunu duyumsamaktadır. Çünkü artık mesafeler kalkmış, vuslatın serencamı sevgiliyle yakınlık ve

birlikteliğe evrilmiştir. Bu durum nazı kırılan sevgiliyle âşığı bir vuslat anının içerisine dâhil etmiştir. Bu dâhil edişle birlikte Ahmed-i Dâ'î'nin ifadesiyle sevgili ve âşık, yan yana gelerek söyleşmeye başlamıştır. Bu söyleşmelerde sevgili ve âşık bir beden de can gibi olduklarını birbirlerine fisildamakta, sevgili teninin gül ve yaseminden mürekkep olduğunu âşığına söylerken gözlenmektedir. Dedim-dedi üslubunun vuslat anının yakınlığını aşikâr kıldığı bu söylemler, şuhâne tarz bağlamında dikkat çekicidir ve gerçekçi bir edayla sunulmuştur:

Didüm bu cân midür ya beden didi ikisi de

Didüm ki gül midür ya semen didi ikisi de (Ahmed-i Dâ'î, G.280/1)

Vuslatın şuhâne serencamında muhal olan kavuşma yurdu, âşığın hâne-i virânına, birlikte hoş anların yaşandığı bir söğüt gölgesi ya da deniz kıyısında deryaya girerek bedenî görünürlüğüne âşığın gözlerinin önüne seren sevgiliyle kurulduğu belirtilen bir işret sofrasına dönüşmektedir. Bu reel mekânlarda asıl sevgiliye olan hasret yürüyüşünün kalplerde bıraktığı arifâne duygular bir nevi dönüşmekte, beşerî sevgili firkatın manasız kaldığı bu alanda vuslatını tabir-i caizse bir altın tepsi içinde âşığına armağan etmektedir. Bu atmosferde vuslat, iki âşığın yan yana buldukları bir yakınlıkta her ikisinin de aktif olduğu bir duygu durumu ile belirmektedir. Ahmedî bu yakınlık anını betimlerken sevgiliyle vuslatla olduğunu klasik estetiğin öngördüğü şekilde *şeker-tûtî* ilgisiyle kurgular. Bu kurguda can papağanı sevgilinin şeker gibi dudaklarıyla dostluk kurarken, âşık ile maşuğun lebâleb olduğu bir yakınlığı da ifşa eder gibi sunulur. Bu sunumda iki âşığa buse alıp verme sırasında sirayet ettiği tasavvur edilen duygu durumunun *âteşin-kafes* ifadesiyle anlatılması manidardır. Böyle bir duygu durumunun; iki âşığı bir bedende can gibi yakınlaştırırken verilmesi ve bunun papağanın şeker yemesiyle dilinin çözülerek daracık kafes içinde dünyasının genişlemesi ile örtüştürülerek sunulması gayet estetikdir:

Tûtî-yi cân şeker-lebûn-ile dutupdur üns

Ver ne cihân olupdur aña âteşin-kafes (Ahmedî, G.294/5)

Klasik şiirde “can” sözcüğünün *öpücük* (Kurnaz, 2010: 454) anlamı dikkate alındığında vuslatın şuhâne serencamının dudak mesafesinde âşık ile maşuğun yakınlaşma anını duyurması daha görünür hâle gelmektedir. Kadı Burhaneddin'in nazarında bu yakınlaşma; vuslat yemişini olgunlaştırarak can vermek, yani vuslat anında sevgilinin tam olgunlaşmış meyve misali dudaklarından buse almakla eş değer hâle gelmektedir. Şaire göre sevgili diş ve dudakların bulunduğu bu yakınlığı sürdürmelidir. Beyitteki “*ayırma*” hitabı, vuslat anında âşık ve sevgiliyi yakınlaştıran duygu durumunu pekiştirme rolü üstlenmekte, vurgulu bir tonda sunulduğu gözlenmektedir:

Bişürdüm cân virüb vaslun yimişin

Ayırma çün leb ü dendâna geldi (Kadı Burhaneddin, G.616/4)

Görüleceği üzere artık klasik şiirde çokça vurgulanan kaçamak buluşmalar, yerini alenî seyre dönüştürmekte (Sevimli 2021: 25), vuslatla iken âşık ve sevgilisine tepegöz misali dikilen rahatsız edici bakışlar manasını yitirmekte, vuslatın serencamı iki beden yan yana mutluluğu demlediği anları müşahade etmektedir. Gelibolulu Âlî'nin deyimiyle yakınlık ve birlikteliğe evrilen vuslat anında düğmelerin çözülmesi, açılacak sinelere buse kondurulması âşığa yeterlik ve doyum duygusu verecek düzeye erişebilmektedir. Bir arzu da olsa bu duygu durumu, cennetteki Kevser havuzundan berrak vuslat suyunu içmek ve cennetin rahatlık veren hareminden faydalanmakla eş değer hâle gelebilmektedir. Bu eş değerlik, irfânî şiirde ifade edilen ve kamışlıktaki neyin asıl vatanına dönmek için inlediği şikâyet olgusundan oldukça farklı çizgide durmaktadır. Çünkü şuhâne vuslatın serencamında kamışlıktan koparılan neyin feryatları dinmekte, ıstırap hisleri hükümsüz kalmakta, âşığın hânesi şeb-i ârûs ya da daüssıla olan ezel bezminin yerini almaktadır. Bu mekânda âşığın dünyayı sele salan gözyaşları, yerini vuslat sonrası mutluluk gözyaşlarına bırakmaktadır.

Gelibolulu Âlî'nin aşağıdaki beytinde yaşadığı rahatlık/mutluluk hissini de bu minvalde değerlendirmek gerekmektedir. Vuslat anında âşığın sevgiliyi tahayyülü, düğmelerin çözülerek sinelerin öpüldüğü bir arzulanmayla seyretmektedir. Bu arzulanmada dudak yine ön plana çıkmakta, cennetin bedensel rahatlığı artıran mahremiyetini, Kevser suyunun da bir şarap misali vuslatın acıcılığında kazandığı nitelikleri tasavvur ettirmektedir. Bu tasavvurda sevgilinin çözülen

düğmelerinden görüldüğü tahayyül edilen sinesi cennet misal bir rahatlık, ona kondukları düşünülen buseler ise bir su parlaklığı elde edecek şekilde sunulmaktadır. Görüldüğü gibi vuslat anının ifadeleri gayet estetik ve bayağılık taşımamaktadır:

*Çözilse düğme açılsa şine öpülse lebler yiterdi cāna
Harīm-i rāhat-fezā-yı cennet zülāl-i vuslat şarāb-ı kevşer (Gelibolulu Ali, G.361/2)*

Vuslat anında sevgili, âşığına güzellik sofrasından, yani teninden cömertçe bağışlar sunmaktadır. İlk olarak dudaklardan sunulan bir buse ile başlayan bu sınırsız cömertlik, rücu ederek dudakların güllaç tatlısı misali olduğunu pekiştiren sevgilinin sözlerinde devamlılık kazanmaktadır:

*Vuslat deminde dilber idüb hân-ı hüsni bezl
Evvel lebin sunub didi mâ mâ-hazar gülac (Edirneli Nazmî, G.70/6)*

Kadı Burhaneddin ise böyle bir vuslat anına “ten-nefes” yakınlığı ile iki beden sükûn bulduğu arzuyu eklemeler. Bu arzuda sevgiliden dudaklarını, âşığının ağzına değdirmesi istenmekte, nefesini ise kolaylıkla âşığının gönlünün derinliklerine salması talep edilmektedir. Burada içselleştirilen bir sevgilinin nefesinin şarap misali âşığının gönlüne aktığı vuslat anını şair kurgularken, arzuların uçarılaştığı da gözlenebilmektedir:

*Dilerem anca içem ki tenimde var nefesüm
Lebün ağzıma ur gel nefesümü say içir (Kadı Burhaneddin, G.879/3)*

Uçarılaştığı gözlenen arzular da şuh sevgili, hançer misali bakışlarını âşığından eksik etmese de kucaklama ve öpme arzusunu âşığının gönlüne bir korku gibi salabilmektedir. Atâyî'nin aşağıdaki beytinde vurguladığı bu duyguda, *bus u kenâr* kelimesinin cinsî yakınlaşma anlamı düşünüldüğünde, beyitteki korku ya da tevriyeli olarak ifade edildiği gibi yürekte belirlediği duyumsanan aşırı duygulanmanın âşıkta bıraktığı etki daha belirgin hâle gelmektedir:

*La 'lin ısırup hançerini gösterür ol şüh
Hâtır heves-i bûs u kenâr eylesün mi (Nev'izâde Atayî, G.250/6)*

Vuslat anı, farklı zihinsel tasarımlarla yakınlaşmaya doğru evrildiği çizgiyi devam ettirmektedir. Bu çizgide Ahmet Paşa kendini, sevgilinin kokusunu bile duyumsar hâlde resmetmektedir. Şair, elma çeneli sevgilinin kendisine bir turunç teklif ettiğini, onun kokusunun da çene çukurunu bile tazelediğini belirtmektedir. Sevgilinin göğüslerinin klasik gelenekte “ele girmek, tutmak, cilveleşmek” (Usluer 2007: 818) anlamları ile turunca teşbih edilmesi de düşünüldüğünde, Ahmet Paşa'nın *turunç* teşbihi ile farklı duyguları çağrıştırdığı da düşünülebilir. Çünkü iki beden sükûn bulduğu an sevgilinin kokusunun büyüünde kurgulandığı bu tabloda göğüslerin turunca çene çukurunun elmaya teşbih edildiği de gözlenebilir hâldedir. Burada söz konusu uzuvlara yönelen yakınlık hislerinin meyvelere verilerek, bayağılaştırılmadan kurgulandığı müşahede edilmektedir. Yine denilebilir ki bu müşahede sevgilinin söz konusu uzuvlarının yaydığı lezzetin tahayyüllî anı, uzuvların teşbih edildiği meyvelerin tadını bile unutturabilecek güçte seyretmektedir:

*Bir turunç etti tekellüf bize ol sîb-zekân
Ki meşâmı ter eder bûy-ı zenahdânı bile (Ahmet Paşa, G.314/4)*

Klasik şair, vuslatta sevgiliyle yakınlaştığı anı yaseminin sinelere gülün tene teması ile açıklamakta, duygularını bayağılık derecesinden çıkararak nesnelere eliyle anlatma yoluna gitmektedir. Bu doğrultuda Edirneli Nazmî, sevgilinin sinesine meyletmesinin gayet normal olduğunu kanıtlama yoluna giderken, zevk ehli insanların hâliyle taze ve yeni yetme şeylerden hoşlanacağını belirtmektedir. Böyle bir ifade sevgilinin sinesi taze bir meyve misali kurgulanmaktadır:

*Sînesi bûsına yâruñ nice meyl eylemeyem
Ehl-i zevk olan ider tâze vü ter birden haz (Edirneli Nazmî, G.3111/4)*

Vuslat anında âşık, sevgiliyi her yönüyle kendine özgü kılmakta, yakınlık esnasında araya sevgilinin gömleğinin dâhi girmesine gönlü razı olmamaktadır. Çünkü bu durum, Gelibolulu Âlî'ye göre sevgilinin nazik bedenini sarmaya engel olmaktadır. İfadeler âşık ile sevgilinin vuslat anındaki yakınlaşmalarını duyumsatacak nitelikte kurgulanmıştır:

*Dem-i vuşlatda girüp aramıza pîreheni
Koymaya şineye şarmağa o nâzûk bedeni (Gelibolulu Ali, trkb.7/V-2)*

Klasik şiirde âşığın kıskançlığını tetikleyen önemli bir unsur, sevgilinin giydiği “pîrehenin/gömleğin” onun parlak tenini *kucması*/kucaklaması olgusudur. Bunu gören *gönül*/âşık gayrete gelerek cünunluğa meyletmekte, elini elbisesine atarak yakasını paralamaktadır. Bu tasavvuru ile Cem Sultan vuslat anına divane âşıklığın niteliklerini eklemiştir:

*Sîmîn tenüni görelî dil pîrehen kucar
Çâk oldı dest-i gayret ile cismi câmesi (Cem Sultan, G. CCCXXXIX/ 3)*

Vuslat anında rakip, hâliyle sevgiliye daha yakın olarak konumlanmaktadır. Hayal de olsa sevgiliye yöneltilen bu tasavvurlarda kucaklamak ve kolları sarmak gibi eylem ve duygu durumlarının ifade edildiği görülmektedir. Mesihî de sevgiliye aynı duygularla yönelerek, işveli olduğunu belirttiği parlak göğüslü sevgiliyi rakibin ya da yabancı bir kimsenin kucakladığını ifade etmektedir:

*Her kimse kim senün gibi bir şiveger koçar
Koları var ola ki ‘aceb sîm-ber koçar (Mesihî, G.74/1)*

Klasik şiirde aşk mesnevilerinde kahramanların çışmanî yönden yakınlaşmalarının ifade edildiği ifadeler, bazı gazelerde de tesadüf edilmektedir. Üsküdarlı Aşkî'nin aşağıdaki beyti, Hüsrev'le Şirin'in ipek döşekte kucak kucağa yattıklarını resmetmesiyle benzer bir şuh tabloyu ortaya koymaktadır. Bu tabloyu şair, Ferhad'ın dağa olan hasretiyle dikenî yastık yapmasına bağlayarak ifade etmekte, iki âşığın yan yana bulunma hâllerine “diken-döşek” imajını eklemektedir:

*Yaturken hâreden bisterde Şîrîni koçup Husrev
Döşenmiş Kûhken hasretle hârî hâra yasdanmış (Üsküdarlı Aşkî, G.193/2)*

Böyle bir vuslat anı, pek çok klasik şairin şiirsel söyleminde kavuşma olgusunu âdeta bir yaşam biçimi hâline dönüştürebilmektedir. Gelibolulu Âlî, böyle bir yaşam biçiminin argümanlarını sıralamaktadır. Bunlar dil emmek, buse almak, sevgiliye sarılmak ve beli *kucmak*/kucaklamak olarak sıralanmakta, ayrılık derdinin aşk literatüründeki çaresine gönderme yapılarak bir yaşam felsefesinin gerekleri olarak sunulmaktadır. Bu sunum, vuslat anının klasik şairin şiirsel söyleminde elde ettiği içselleştirilmiş bir yaşam biçiminin göstergesi hükmündedir:

*Tabîb-i derd-i hecre çâre sordum didi ol hâzık
Dil emmek bûse almak yâra sarılmak miyân kucmak (Gelibolulu Ali, G.663/4)*

Klasik şair, çalışmada yer yer vurgulandığı gibi vuslat anını kurgularken kullandığı ifadeleri zihinsel tasarımın ürünü olarak sevgiliyi bayağılaştırmadan ifade etme yoluna gitmektedir. Nesnelere eliyle sevgilinin mahremiyet ve masumiyetinin korunduğu bu estetik duygu durumlarında âşığın sevgiliye sarılma eylemi altın kemere verilmekte, âşık bu konudaki dolaylı rolünden tecrit edilmektedir. Yahya Efendî de bu doğrultuda aşağıdaki beytinde incelmış teni ile sevgiliye sarıldığını belirttiği tasavvurunu, altın işlemeli kemerin sevgilinin belini kuşatması olgusu ile bütünleştirerek sunmaktadır. Bu sunumda altın işlemeli kemerin bele kuşandığı an ile âşığın incelmış teni ile sevgiliye sarıldığını belirttiği duygu durumunun birleştirilmesi vuslat anına eklenen estetik söylemler olarak dikkat çekici nitelikler barındırmaktadır:

Bu ten-i zerd ü nizâr ile sarıldum yâre

Bilmeyen sandı kuşanmış kemer-i zertârı (Şeyhülislam Yahya, G.414/3)

3.Şuhâne Vuslatın Serencamının Mutluluğa Evrilmesi: Vuslat Sonrası Duygulanım

Şuhâne tarz bağlamında vuslatın serencamı elbette bu vuslat sonrasında duyumsanan ya da tasavvur edilen mutluluğu da içermektedir. Bu mutluluk hislerinde vuslatın başlangıç aşamasında görüldüğü gibi sevgilinin bir busesi ya da gülüşü âşığa kâfi gelmemektedir. Âşık artık sevgiliden kendisini sürekli koynunda ağırlayacağı bir vuslat anını istemektedir. Bu arzular ile serencamını devam ettiren vuslat, hem âşık hem de sevgilinin yüreğine akşamdan sabaha kadar süren birlikteliğin bitmesini istemeyen bir duygu durumunu bırakmaktadır. Bu durum Pertev'in kaleminde “*usan nedir bilmeyen*” şeklinde ifadesini bulmaktadır. Böyle ifadeler, vuslatın serencamının mutluluğa evrildiği vuslat sonrası duygulanımların ifşası niteliğinde beyitlere işlenmiştir:

*Eger her ân u her dem her dakika görsem ol şûhı
Usan gelmez nedendir bilmezem vallâhi görmekten(Pertev, G.CCCLXXX /4)*

Nedîm'in söyleminde ise bu vazgeçilmeyen ve usanç duyulmayan duygu durumu, sevgilinin sabah oluncaya kadar birliktelikten bıkmadığı bir tasavvurla ele alınmaktadır. Burada şair; sarhoş sevgiliye câme-hâba girmesi için uyarı yöneltirken, “*yeter*” hitabıyla bu uyarıyı pekiştirme yoluna gitmektedir:

*İşte subh oldu aman mestânesin kâfir yeter
Ba'd-ezin bir lahza meyl-i câme-hâb etmez misin (Nedîm, G.73/5)*

Bu duygu durumu, sevgiliyi canı misali içinde duymayı, onunla duygusal bağlamda bütünleşmeyi de öngörmektedir. Bu öngörü ile Ravzî, hoş yürüyüşlü servi boylu sevgiliyi bir gün bir gece boyunca elif gibi sardığını belirtmektedir. Söylemler şairin sevgiliyle birlikteliğinde yaşadığını tasavvur ettiği mutluluk hislerini açığa vuracak şekildedir:

*Cânum içinde elif gibi der-âgûş eyledüm
Ravziyâ ol serv-i hoş-reftârı bir gün bir gece (Ravzî, G.537/5)*

Edirneli Nazmî, vuslatın verdiği mutluluk hislerine sevgiliyi de ortak etmekte, bu müşterek duyguyu bir nevi bir yaşam biçimi hâline dönüştürmektedir. Necâtî'yi anımsatırcasına sözlerini yönlendiren şair, öpülmek ve kucaklanmayı güzelliğinin kıymetini bilmesi gereken sevgiliye özgü kılmakta, *bûs u kenâr*, yani cismanî yakınlığı da içeren birlikteliği bir geleneğin güzele özgü kılınan niteliğinde kurgulamaktadır. Bu kurgu sevgiliyle birliktelik hissinden alınan mutluluğun göstergesi niteliğindedir:

*Güzelsin bil güzellik kadrini öpül kucul 'ömrüm
Güzellerde güzel 'âdet durur bûs u kenâr olmak (Edirneli Nazmî, G.3312/4)*

Kavuşma hissinde bedensel yakınlık olgusu, sevgiliyle bir can çizgisi mesafesinde konumlanmaktadır. Canın tende duyumsandığı, derinden hissedildiği bu tahayyülde sevgiliyle *sîne-ber sîne* yakınlık yakında *lebâleb* bir birlikteliğin vereceği mutluluğun da arzulandığı görülmektedir:

*Hatt-ı cândur ki; ola sen cânâmla
Sîne-ber-sîne dem-â-dem leb-be-leb (Edirneli Nazmî, G.767/4)*

Bir arzu da olsa vuslatta mutluluk hisleri galebe çalmakta, ateşin yalımı ile pervanenin ateşe yürüyüşü mislai bir hasletle *şebistâm* ısıtmaktadır. Bu ışıklı sıcaklık, evden çıkmayarak gül yanaklı servi boylu sevgiliyle aynı harareti verdiği duyumsanan badeyi yudumlayarak mutluluğu devam ettirmeyi beraberinde getirmektedir:

*Germ idup ey dil şebistâni furûg-ı nâr ile
Çıkma evden bâde iç bir serv-i gul-ruhsâr ile (Tacizade Cafer, G.184/1)*

Sevgilinin yanında olma hissi de bu vuslatta âşığın caka satıp kendine güven duyduğu bir mutluluğa evrilebilmektedir. Bu evriliş, sevgilinin belini kuvvetli bir tiğle bağlar misali *kucmayı/kucaklamayı*, bu duygu durumunu rakip ya da bunu seyreden gençlere bir üstünlük ibaresi olarak göstermeyi gerekli görmektedir:

Yanınca şalınup cebe şatsam cevānlara

Ḳucsam bilin şarılsam aña mişl-i tiğ-bend (Gelibolulu Ali, G.158/5)

Perteve ise vuslatın serencamından aldığı lezzeti, büyük bir mutlulukla anlatmayı görev bilmektedir. Sevgiliden buse aldığını gizlemeyen şair, onun tatlı ağzı ile ıslak yanaklarından aldığını duyumsadığı busenin lezzetini bir tat testine tutmakta, yanağı bu lezzette ön planda resmetmektedir. Bununla da yetinmediği görülen şair, sevgilinin boynuna yönelmekte, onun gerdeninden aldığı buseyi damak tadına en uygun lezzet olarak betimlemeyi tercih etmektedir. Nedîm misali sevgilinin her uzvuna yönelen bu lezzet hislerinin mutluluk duygusu temelinde beytin manasına eklendiği görülmektedir:

Bûse-i şîrîn-dehen bûs-ı ruh-ı terden lezîz

Gerdeni ammâ mezâk-ı câna her yerden leziz (Perteve, G. LXII /1)

Haşmet'in deyimiyle bu mutluluk, serencamını bir buse ile bağlarından kopardığı kavuşma hislerine sürüklemektedir. Şarabın da eşlik ettiği bu macera, şarap denizinin dalgalanması misali, vuslat saçının tarağında zülüflere dokunurcasına yolculuğunu devam ettirmektedir. Şairin söyleminde vuslatın serencamının dalgalanma bahsiyle, coşkulu bir mutluluğa evrilişi duyumsanır hâle gelmektedir:

Girih-güşâyî vasl-ı beste şode-est be-bûs-ı leb

Şâne-i zülf-i vuslat-est mevc-i yemm-i şarâb-ı mâ (Haşmet, G.12/2)

Bu vuslat, elbette yolun sonu değildir. Bu yolda “vuslathaneden ifşaat olmaz, teşhir olmaz.” (Kurnaz 2010: 459) şeklinde asıl sevgiliye duyulan vuslat hisleri, yerini bedensel bir ifşaya ve “câme-hâb/yatak” fenomeni doğrultusunda sevgilinin mahremiyetinin dahi teşhir edildiği bir kurgusal söyleme dönüşebilmektedir. Bu dönüşüm gayet estetikdir. Bu estetik söylem, sevgiliyi bayağılıktan azat etmekte ve onu masuniyet karinesi içerisinde korumaktadır. Bu şuhâne söylem, kaynağını Cahiliye Arap şiirinde ilk örnekleri veren İmrû'ul-Kays'ın şuh şiirlerinden alsa da klasik Türk şiirinde bu tarz şiirler asla mucûn şiirler kategorisine girmemiştir. Klasik Türk şairi, vuslatın şuhâne serencamında sevgiliye yönelttiği arzuları asla onun mahremiyetini zedeleyecek hâlde sunmamıştır. Bu durum, hem onun şuhâne tarzı klasik Türk şiirine özgü kılmadaki başarısını hem de bu söylemlerdeki yetkinliği göstermektedir. Nedîm, bu yetkinliği aşağıdaki beytiyle âdeta mühürlemektedir:

Dimâğım tutdu bûy-ı sümbül âgûşumda döndükçe

Meger kim düşünün üstünde bir sümbül-sitan vardır (Nedîm, G.42/3)

Beyitte Nedîm'in, sevgilinin kucağında dönüp durması ile sevgilinin teninden yayıldığını tahayyül ettiği kokunun devredip yükselmesi arasında kurduğu estetik ve başarılı ilgi takdire şayandır. Bu estetik ilgi ile şairin, sevgilinin omuzlarında bir sümbül bahçesi taşıdığını tasavvur etmesine dair duygu durumu Nedîm'e özgü, orijinal ve şuh niteliği ile göz doldurmaktadır. Sevgilinin omuzlarında inşa edilen “sümbülistân” (Nedîm, G.42/3) mazmunun çağrıştırdığı bu estetik söylem, Arap şiirinde görülen ve sevgilinin tenine doğrudan teması içeren koku olgusundan çok ince çizgilerle ayrılmaktadır. Bu şuh ve son derece estetik anlatımı ile Nedîm, sevgilinin bedensel cazibesini bayağılaştırmadan betimlerken Arap mucûn şairlerinin sanatını da bir nebze aşmış olmaktadır. Çünkü Arap mucûn şiirlerinde sevgilinin bedensel güzelliğinin açıkça müstehcen boyuta evrildiği bir anlatım yer bulurken, Nedîm bu duygu durumunu ölçülü hâle getirerek ifade etmektedir. Diyebiliriz ki bu ifadeler, sevgilinin omuzlarında inşa edilen sümbül bahçesi misali cezbedici ve sevgilinin yaydığı koku gibi akıcıdır. Bu akıcılık; vuslatın serencamını klasik Türk şiirinin göz alıcı estetik birikiminde devam ettirerek günümüze taşımada öncü rol oynamaktadır.

SONUÇ

Sevgiliye kavuşmak anlamını içeren “vuslat” klasik şiirde bir serencamın anlatımıdır. Bu serencam irfanî-tasavvufî ve beşerî-dünyevî olmak üzere iki kulvardan ilerleyerek şiirlerde ele alınır. İrfânî boyutuyla vuslat, asıl sevgilinin varlığıyla bütünleşilen ruhî ve manevî yükseliş hissinde görünür olmaktadır. İkinci boyutuyla vuslat, şuhâne bir seyrin takip eder. Bu vuslatın serencamı ise beşerî sevgiliye duyulan yakınlık hisleri ile bedensel yakınlaşma hislerinin yanında iki beden sükûnunu içeren anlatımlarla belirgin kılınır. Bu şiirlerin kaynağı Cahiliye Arap şiiridir. Bu temelden aldıkları etkileri klasik Türk şairleri şahsi tasavvurları ile daha başarılı hâle getirmişlerdir. Bu şairler, mucûn şiirler kategorisinde olan bu şiirleri estetik bir yapıya büründürerek klasik şiire özgü şuhâne bir tarz oluşturur. Nedîm ise orijinal ve son derece mükemmel ifadeleriyle bu tarzı kendine özgü kılar ve bu özelliği ile bir nevi şuh şiirler yazan Arap şairlerini aşarak daha başarılı olur.

Bu vuslatta “amaç” önem arz etmektedir. İrfânî vuslatın amacı, aşk denizinde ten denilen kesretten kurtularak marifet incisini bulmak, yani asıl sevgilinin manevî varlığıyla bütünleşmek iken; şuhâne vuslatta bakıştan, sevgiliyle kurulan bedensel yakınlığa kadar beliren bir “bedensel yakınlık” arzusu ile sevgiliyle birlikteliği ifade etmektedir. Bu vuslat tasavvurlarında “cânehâb” ya da “şebistân” fenomenleri de bedensel yakınlık hislerine eklenir. Bu hisler, sevgiliye dilediğince yaşama duygusunun, yani bir yaşam felsefesinin şuhâne vuslatın serencamı ile birleşmesinin tezahürüdür. Bu yaşamın vuslata giden serencamında sevgiliyi *kucmak*/kucaklamak ölümsüzlük suyuna kanmak misali bir duygu durumuyla kurgulanır. Bu kurgu, tasavvufî vuslat serencamlarında sıklıkla zikredilen âb-ı hayâtla ölümsüzlük hissine kavuşma duygusundan farklıdır. Çünkü bu vuslatın serencamında sevgiliyle lebâleb, sîne-ber-sîne bulunmanın içselleştirildiği görülür. Bu serencam; sevgilinin gül, âşığın ise onun gülistânı olmayı arzuladığı bir duygu durumunun, sevgilinin varlığıyla bütünleşmeyi içeren bir nezaketin anlatımıdır. Bu vuslat terennümlerine “sevgiliyle bedensel hemhâl olma durumu” adı verilmesi şuhâne tarzın ruhuna uygundur.

Şuhâne vuslatın serencamında bakıştan bedene yönelen vuslat arzusu, sevgilinin teninin yumuşaklığını dahi hissettirecek bir söylemi öngörür. Bu söylemde can-ten birlikteliğine dair tahayyül ve tasavvurlar bulunur. İrfânî vuslat terennümlerindeki manevî birliktelik hislerinden oldukça farklı olan bu duygusal macerada, âşık ve sevgili süt ve şeker karışımı bir lezzet bileşkesi şeklinde bütünleşirken resmedilir. Bu durum irfanî vuslattaki tek taraflı ve tek yönlü aşk anlayışının yerine karşılıklı hislerin paylaşıldığı sevgilinin âşığına sınırsızca vuslatını bağışladığı duygu durumunu ikame eder. Pamuk ile ateşin birbirine değmesi misali sinelerin yakınlaştığı bu vuslat serencamı, şuhâne vuslatın temel amacı ve manifestosu hükmündedir. Bu şiirsel söylemler, pervanenin ateşe yolculuğu sırasında yaşadığı manevî duygu durumundan farklıdır.

Vuslatın şuhâne serencamında sevgili cânehâbda ya da âşığın sinesinde konuklarken görülür. İrfânî vuslatta olmayan bu tasavvurlarda sevgilinin cânehâb üzerindeki görüntüsü dahi âşığı kıyamete kadar diri tutabilecek niteliktedir. Bu tarz orijinal söylemlerle pek çok klasik şair vuslatın serencamına bazı şiirleriyle katkı sağlamış, onu geliştirmiştir. Bu makalede şuhâne tarz bağlamında ifade edilen bu vuslatın serencamı; vuslat öncesi, vuslat anı ve vuslat sonrası olmak üzere üç başlık altında incelendi. Şuhâne vuslatın hazırlık, yani oluşum zemininde klasik şiirde çokça resmedildiği gibi saçından koku bile aldırmayan sevgili imajı yıkılır ve sevgilinin vuslata direnen nazları törpülenerek sevgiliyi vuslata ikna etmenin yolları betimlenir. Bu tarz terennümlerde sevgili de âşığına karşılık verir, sohbetleri, iş ve kurlarıyla âşığını vuslatta yönlendirir. Hasret ile vuslat arasındaki paradoksal ızdırap hislerinin silindiği ve firkatın hükümsüz kılındığı bu vuslatın serencamında sevgilinin verdiği eziyetler yerini onunla yaşanıldığı tahayyül edilen mutluluk hislerine bırakır. Vuslatın şuhâne serencamında çemende birlikte dolaşma, ara ara sarılıp buse alma gibi eylemlerle âşığın sevgiliyi vuslat öncesinde hazırladığı görülür. Sevgilinin bir mutluluk halesi içerisine alındığı bu tasavvurlarda, sevgilinin nazı da gülün tomurcuklanarak çiçeğe durması gibi hafiflemekte ve sevgili kendisini çekincesizce âşığına ram etmektedir. Bu tarz vuslat, kavuşma öncesi sevgilinin âşığına bağışladığı sınırsız buseler âşığın yanığında bir çiçek tarhına dönüşür. Bu dönüşümü sağlayan ve irfanî vuslatla terennüm edilen *em/ilaç* hüviyetli buseler, manevî anlamını yitirir ve gerçek bir tiryak niteliği alır.

Vuslat öncesi, sevgilinin nazının dindirilmesi ile yakınlık ve birlikteliğe evrilir. Bu vuslat anında duygular iki beden sükûnu bağlamında dış dünyaya yönelir, dünyevileşir. Böylece irfanî vuslatla betimlenen göze görülmeyen peri vasıflı sevgili görünür olur, ulaşılmaz mesafelerden

soyutlanarak kanlı, canlı kimliğiyle âşığının yanında belirir. Âşık ise muzaffer bir ordu komutanı misali vuslatın serencamını kendine ram ettiği sevgilinin şahsında duyumsar. Şuhâne vuslatın yakınlık ve birlikteliğe evrildiği anda, sevgili ve âşık bir bedende iki can gibi bulunur, birbirlerine kur yapıp fisıldeşir, sevgili papağanın şekere müştaklığı misali vuslat yemişinden âşığını sınırsızca faydalandırırken görülür. Böylece sevgili, vuslatını altın tepsi içinde âşığına sunar. Kaçamak buluşmaların alenî seyre dönüştüğü ortamda çözülen düğmelerden beliren sinelere buse kondurulurken, mekân bir cennet rahatlığı ve bedensel huzur bağışlar. Bu huzur hissi, irfanî vuslatta betimlenen neyin asıl vatanına dönmek için şikâyetlerinin dindiği ve huzur bulduğu duygu durumundan farklıdır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Y. (ty). *Ahmedî Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akkuş, M. (2008). *Nef'î Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akçay, G. (2015). “Dîvânçe-i Süleymân Nazîf’te hicran ve vuslat”, Erişim adresi: www.academia.edu/.../DİVANCE-İ SÜLEYMÂN NAZİF TE HİCRAN VE VUSL... E.T. (05.03.2019).
- Aksoyak, H. İ. (2018). *Gelibolulu Âlî Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Armutlu, S. (2009). “Kelebeğin ateşe yolculuğu: klasik Fars ve Türk edebiyatında Şem‘ ü Pervâne mesnevileri”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi Hüseyin Ayan Özel Sayısı*, 39: 877-907.
- Aslan, M. (2018). *Haşmet Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aslan, M. (2003). *Leylâ Hanım Divân*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Avşar, Z. (2008). *Revânî Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aydemir, Y. (1999). “Behiştî: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Divanı’nın Tenkidli Metni”. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Bektaş, E. (2004). “Muvakkit-Zâde Muhammed Pertev, Hayatı, Sanatı Ve Divanının Tenkitli Metni”. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Bilkan, A. F. (1993). “Nâbî’nin Tükçe Divanı (Karşılaştırmalı Metin)”. Gazi Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Ceyhan, S. (2013). “Vusul”, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 143-145.
- Çeltik, H. (2010). “Âşığın Trajik İkilemi: Vuslat ve Ayrılık”, *Turkish Studies*, 5/3: 134-145.
- Çetin, K. (2016). “Râşid (?-13101/1892) ve Divanı İnceleme-Tenkidli Metin”. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Demirel, G. (2005). “18. Yüzyıl Şairlerinden Belig Mehmet Emin Divanı”. Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Dikmen, H. (1991). “Seyyid Vehbî Divanı ve Karşılaştırmalı Metni”. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Ergin, M. (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Erünsal, İ. (2018). *Tacizade Cafer Çelebî Divanı (inceleme-metin)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ersoylu, H. İ. (2013). *Cem Sultan Divanı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Eyyübî, S.(1430). *Şerhü’l-Mu’allakati’l-Aşere, et-Trıvâl ve’l-Muzhebbât*. Beyrut: Alemü’l-Kütüb.
- İmru’u’l-Kays (1419). *Dîvân*. (yay. Yasîn el-Eyyubî). Beyrut: Mektebetü’i-İslâmiyye.
- Karaköse, S. (2001). *Nev’i-Zâde ‘Atâyî Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kavruk, H. (2001). *Şeyhülislam Yahyâ Divânı (Tenkitli Metin)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Küçük, S. (2011). *Bâkî Divânı (Tenkitli Metin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Macit, M. (1997). *Nedîm Divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Mengi, M. (1995). *Mesihî Divanı*. Ankara: AKM Yayınları.
- Mermer, A. (1991). *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı’nın Tenkitli Metni*. Ankara: AKM Yayınları.
- Nar, O. (2007). “Şeyhî: Hayatı Ve Divanının Tenkitli Metni”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

- Özköse, K. (2005). “Mevlânâ Düşüncesinde Firkat ve Vuslat”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 6/14: 233-249.
- Özmen, M. (2001). *Ahmed-i Da'î Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özyıldırım, A. E. (1995) “Hamdullah Hamdî Divanı'nın Tenkitli Metni”. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi
- Saraç, M. A. Y. (2004). *Emrî Divan*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Sevimli, E. (2021a). “Klasik Türk şiirinde Şuhluk ve Şühâne Tarz”. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Sevimli, E. (2021b). “Beşerî Aşk Bağlamında Gazel Felsefesini Yeniden Düşünmek”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 25: 491-536.
- Sevimli, E. (2021c). “Nedîm Takipçiliğinde Önemli Bir Eşik: Sünbülzade Vehbî'de Şuhane Tarz”, *Littera Turca Prof. Dr. İbrahim Çetin Derdiyok Armağanı Özel Sayısı*, (7/4): 1495-1523.
- Tanrıbuyurdu, G. (2018). *Kalkandelenli Mu'îdî Divanı (inceleme-metin)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1992). *Ahmet Paşa Divanı*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (2004). *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*. İstanbul: Akçağ Yayınevi.
- Tatçı, M. (2006). *Yunus Emre Divânı*. İstanbul: Say Yayınları.
- Tavukçu, O. K. (2005). *Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Usluer, F. (2007). “Aşk Mesnevilerinde Cinsellik”, *Turkish Studies*, (2/4): 795-822.
- Uzun, S. P. (2019). “Üsküdarlı Aşkî Divanı (Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatının Divanındaki Yansımaları”. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Yorulmaz, H. (1989).“Koca Râgıp Paşa Divânı (Araştırma-Metin)”. İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.

UZAK DOĞU'DAN BATI'YA MİSKİN SEYAHATI

Tuba BAHADIR ÖZTÜRK

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim
Dalı Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0001-9062-4711,
tubabahadir92@gmail.com

Özet

Koku duyusu, sahip olduğumuz beş temel duyu içerisinde, diğer duyularımıza nazaran geri planda tuttuğumuz bir duyudur ancak işlevsel bir uyarıcı olan kokular, günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak hayatımıza dokunmaktadır. Şiirleri vasıtasıyla insanın içinde bulunduğu gerçekliği değiştirebilen ve onu bambaşka duygulara sevk edebilen klasik Türk edebiyatı şairleri, son derece zengin konu çeşitliliği ve içerik zenginliğine sahip eserlerinde, çevrelerinde gözlemledikleri her türlü estetik unsurdan yararlandıkları gibi kokuların bu işlevselliğinden de yararlanmış, bunları kendilerine has bir söyleyiş tarzı ile şiirlerinde ortaya koymuşlardır. Klasik Türk edebiyatı alanında kokularla ilgili çalışmalar kısıtlı olsa da kokuların büyümlü dünyası, şiirlerde çeşitli şekillerde ve oldukça geniş kullanımı ile karşımıza çıkmaktadır. Binlerce yıldır güzellik ve çekicilik aracı olarak kullanılan güzel kokular arasında misk, amber, kâfur, gülâb, zaferân, zebâd vs. zikredilir.

Çalışmaya konu olan misk ya da müşğ ise Tibet, Moğolistan, Tonkin dağları dolaylarında yaşayan bir çeşit ceylanın (yaban keçisi) göbeğindeki urdur. Buna nâfe de denir. Erkek misk ceylanlarında bulunan bu ur yani öz hâldeki bu siyah madde düştükten sonra etrafa kokusu yayılır ve yerini belli eder. Oldukça değerli olan ve ham madde olarak kullanılan bu urdan, şişeler dolusu koku elde etmek mümkündür. Misk ve nâfe siyah rengi, güzel kokusu, oldukça değerli oluşu sebebiyle saç, kaş, ben ve ayva tüyleri gibi sevgiliye ait çeşitli güzellik unsurları ile ilgili olarak kullanılır. Bu çalışmada miskin klasik Türk şiirinde kullanım alanı ve şeklini, misk ile ilgili teşbihleri, örnek beyitlerden hareketle ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Misk, nâfe, güzel kokular, miskin kullanım, misk geyiği

TRAVEL OF MUSK FROM THE FAR EAST TO THE WEST

Abstract

The sense of smell is a sense that we keep in the background compared to our other senses among the five basic senses we have, but smells, which are a functional stimulant, touch our lives as an inseparable part of our daily life. Classical Turkish literature poets, who can change the reality that people are in and send them to different feelings through their poems, benefited from all kinds of aesthetic elements they observed in their environment, as well as benefited from this functionality of fragrances in their works with a rich variety of topics and content, and used this functionality of scents to express them with their own unique style of expression revealed in their poems. Although the studies on scents in the field of classical Turkish literature are limited, the magical world of scents appears in various forms and widely used in poems. Among the fragrances that have been used as a means of beauty and attractiveness for thousands of years, there are musk, amber, camphor, gülâb, zaferân, zebâd, etc. is mentioned.

Musk or musg, which is the subject of the study, is the tumor in the belly of a kind of gazelle (wild goat) living around Tibet, Mongolia and Tonkin mountains. This is also called nafe. After this tumor found in male musk gazelles, this essential black substance, falls, its smell spreads around and reveals its location. It is possible to obtain bottles of fragrance from this very valuable and raw material. Due to its musk and nâfe black color, beautiful scent and being very valuable, it is

used in relation to various beauty elements of the lover such as hair, eyebrows, moles and fluffs. In this study, we will try to reveal the usage area and form of musk in classical Turkish poetry, similes related to musk, and sample couplets.

Keywords: Musk, nafe, good smells, use of musk, musk deer

Güzel Kokular

Koku duyusu, sahip olduğumuz beş temel duyu içerisinde, diğer duyularımıza nazaran geri planda tuttuğumuz bir duyudur ancak işlevsel bir uyarıcı olan kokular, günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak hayatımıza dokunmaktadır. “Arapçada genel adı itır/itriyye (عُطْرُ / عَطُور) çoğulu: utûr/itriyyât) olan güzel koku, binlerce yıl önceden bilinen bir güzellik ve çekicilik aracı olarak kullanılmıştır (Çiçek, 2018: 148).” Şiirleri vasıtasıyla insanın içinde bulunduğu gerçekliği değiştirebilen ve onu bambaşka duygulara sevk edebilen klasik Türk edebiyatı şairleri, son derece zengin konu çeşitliliği ve içerik zenginliğine sahip eserlerinde, çevrelerinde gözlemledikleri her türlü estetik unsurdan yararlandıkları gibi kokuların bu işlevselliğinden de yararlanmış, bunları kendilerine has bir söyleyiş tarzı ile şiirlerinde ortaya koymuşlardır. Binlerce yıldır güzellik ve çekicilik aracı olarak kullanılan güzel kokular arasında misk, amber, kâfur, gülâb, zaferân, zebâd vs. zikredilir. Bu kokular, “korkuyu yenmek, cesaretlenmek, cesaretlendirmek ve hastaların vücuduna sürmek amacıyla da kullanılmıştır. Güzel kokunun, insan psikolojisi üzerinde kendine has bir etkisi olduğundan, asırlarca tıpta koruyucu ilaç olarak istihdam edilmiştir. Bu işlemin, birçok hastada olumlu etki bıraktığı da tespit edilmiştir. (Çiçek, 2018: 148)” Klasik Türk edebiyatı alanında kokularla ilgili çalışmalar kısıtlı olsa da kokuların büyüdü dünyası, şiirlerde çeşitli şekillerde ve oldukça geniş kullanımı ile karşımıza çıkmaktadır. “Tabiatın vazgeçilmez unsurlarından biri olan koku bilhassa, sevgilinin âşık ile olan münasebeti noktasında âşığın sevgiliye yaklaşma ve ona olan ilgisini izhar etme aracı olarak kullandığı bir kavramdır (Turan, 2019: 252).”

Misk ve nâfe siyah rengi, güzel kokusu, oldukça değerli oluşu sebebiyle saç, kaş, ben ve ayva tüyleri gibi sevgiliye ait çeşitli güzellik unsurları ile ilgili olarak kullanılır. “Daha çok sevgilinin tebcili için kullanılan bir kavram olan kokuyu şairler, renk (bilhassa siyah renk), rüzgâr, cevher, şehir ve ülkeler (Yemen, Çin, Hıta vb.), insanın tabiatı (yaradılışı), sevgilinin uzuvları (çene, zülûf, yüz, ben, dudak, yanak, kaş, ayva tüyleri/hat, bakış vb.), eşyaları (elbezi/mendil), tavrı, su, deniz, yazı çeşitleri, mevsimler, soyut nitelikler (vefa, cömertlik, acı, lütuf vb.), toprak, bahar, micmer (tütsü kabı) vb. ile ilişkilendirerek birçok benzetme ve hayal dünyasını ortaya koymuşlardır (Turan, 2019: 252).” Klasik Türk şiirinde, sevgilinin saç farklı renkte olsa bile hep siyah olarak tahayyül edilmiştir. Misk de hem siyah rengi hem de kokusu ile sevgilinin saçına benzemeye çalışır ancak hiçbir zaman onun kadar güzel kokamaz. “Mis gibi” ya da “mis gibi kokmak” tabirleri de misk ile ilişkilidir.

“Misk, misk geyiği denilen ve Tibet, Moğolistan ve Tonkin dağları dolaylarında yaşayan, azamî 60 cm. yüksekliğindeki boynuzsuz keçi benzeri küçük bir memeli hayvanın erkeğinden elde edilmektedir. Misk geyiğinin hem dişileri cezp etmek hem de kendi hâkimiyet bölgesini belirlemek için kullandığı bir salgı olan misk, hayvanın husyelerinin önündeki özel bir bez tarafından üretilen, siyaha yakın parlak koyu esmer renkli ve kıvamlı, çok keskin kokulu bir maddedir (Baytop vd. 2005: 181).”

Misk geyiği

Erkek misk ceylanlarında bulunan bu madde yani ur ceylanı rahatsız edince ceylan sürtünerek bu uru düşürür. Misk avcıları da hayvanların sürtünmesi için sahralara kazık çakar, ceylanların kazıklara sürtünerek misk urunu düşürmelerini sağlarlar. “Öz hâldeki bu siyah madde düştükten sonra etrafa kokusu yayılır ve yerini belli eder. Oldukça değerli olan ve ham madde olarak kullanılan bu urdan, şişeler dolusu koku elde etmek mümkündür (Pala, 2011: 324).” Bu bezeyi elde etmek ve kokuya ulaşmak amacıyla pek çok hayvan zarar gördüğü için günümüzde misk avcılığı yasaklanmıştır artık işlevsel ürünlerde kullanılan bütün miskler “beyaz misk” olarak anılan yapay misklerdir.

Misk ve nâfenin vatanı olarak Çin ve Hutun'den bahsedilir. Bu iki maddenin misk geyiği diye sözü edilen âhûnun göbeğine kan oturması neticesi meydana gelmesi münasebetiyle “bağrı kanlı olmak, kan yutmak” gibi deyimler, genellikle misk ile birlikte zikredilir. Bazı örneklerden misk ve anberin saç ve kaşa sürüldüğü, hatta sun’i ben yapımında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu kokular attarlarda satılır. Misk kızıl veya al vâlâda saklanır. Koku münasebetiyle “bûy-i hûlk, bûy-i vefâ” sözleri de geçer (Kurnaz, 1987: 165-166) .

Resim 6. Albümden yüzünü kapatan kırmızı duvağıyla, çeyizi asılmış bir gelin (Majda 2006: 70) (Keskin, 2016, s. 255).

Misk, klasik Türk şiirinde en çok kullanılan ve benzetme unsuru olan koku ve maddelerden biridir. Gizlenemeyen ve etrafa yayılan güzel kokusu ve siyah rengi ile sevgilinin saç, kaş, ayva tüyleri, beni, miske benzerler. Sabâ yeli, sevgilinin saçının bu mis kokusunu âşığa taşır.

1. Klasik Edebiyatta “Misk”

Miskin Klasik Türk Şiirinde Kullanımı: Kullanım Şekli, Alanı, Misk ile İlgili Teşbihler

Çalışmamızın bu bölümünde miskin klasik Türk şiirinde kullanım alanı ve şeklini, misk ile ilgili teşbihleri, örnek beyitlerden hareketle ortaya koymaya çalışacağız.

1. Misk-Âhû İlişkisi

Âhû “geyik, ceylan veya karaca denilen vahşi hayvandır. Vahşetlerinden, güç avlanmalarından kinâye olarak haşin dilberlere, gözlerinin letâfetinden dolayı güzel gözlülere, misk âhûsu münasebetiyle güzel kokululara da âhû denir. Arapçası gazâldir (Onay, 2009: 46).”

Âhû, klasik Türk şiirinde misk ile birlikte zikredilir. “Sevgilinin saç misk kokar. Âhûnun misk hâsıl etmesinin sebebi ise bu kokuyu kıskanması veya ona âşık olmasındandır. Bunun sonucunda âhûnun içine kan oturmakta ve bu kan sonra misk olmaktadır. Âhu daha çok Hitâ, Çîn, tatar, zülf kelimeleriyle tenâsüp içinde kullanılır (Pala, 2004: 14). Şeyhî'nin bu beyitinde misk, Hoten ile birlikte kullanılmış, âhûların misk keselerini (nâfe) Hoten sahralarına döktüğüne dikkat çekilmiş, misk kokusu da sevgilinin saç ile ilişkilendirilmiştir:

Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün

Saçı çini derdine göynüklü âhumdan durur
Nâfe kim deşt-i Hotende âhû-yı müşg-efşân döker (Şeyhî, G. XLVI/4)

Nesre çeviri:

Hoten sahrasında misk saçan ceylanın döktüğü nafe, onun zülfünün kıvrımı derdiyle (çektği) yanık âhımdandır.

Beyitte miskin ana vatanı olan Hoten belirtilmiştir. “Doğu Türkistan ve Çin civarında bir bölge ismi olan ‘Hoten’ edebiyatta burada yaşayan ve göbeğinde oluşan bir maddeden müşk (misk) elde edilen bir cins âhû (ceylan) ile meşhurdur (Şentürk, 2009:29).”

Âşığın âhı daima yakıcıdır. Yanık ciğerden gelir, ağızdan çıkar, siyah bir duman şeklinde gökyüzüne yükselir. “Göynüklü âh” yakıcı âh demektir. Şair ceylanın göbeğinden misk oluşmasına çiftleşme mevsiminde vücudunda oluşan hararetin değil, kendisinin çektiği yakıcı âhın hararetinin sebep olduğunu ima etmektedir (Şentürk, 2009:29-30).” Beyitte duman ile misk siyah renk üzerinde buluşturulmuştur.

2. Misk-Rüzgâr İlişkisi

Rûzigâr, rüzgâr, yel, esinti, nesîm, bâd. Divân şiirinde sevgilinin saçlarındaki koku rüzgârda daima mevcuttur. Sabah ve seher vaktinde esen rüzgârda bu özellik daha belirgindir. Rüzgâr sevgilinin saçını çözer. Bazen bunu sevgiliye ve onun saçındaki kokuya karşı duyduğu aşktan dolayı yapar. Rüzgârda misk(müşg) kokusu yine sevgilinin saçından alınmaktadır. “Sevgilinin diyârından gelen sabâ rüzgârı da sevgiliye ait bir kokuyu âşığa taşıyacaktır. Bu da genellikle şiirlerde misk kokulu olarak övülen zülfünün kokusu olacaktır. Sabâ sevgilinin saçının kokusunu âşığa ileterek bu vesileyle sevgilinin durumundan âşığı haberdar eder. Nesîmî, sevgilisinin ne durumda olduğunu öğrenmek için sabâdan sevgilinin saçının taze kokusunu getirmesini istemektedir (Önge, 2013: 36)”:

Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün

Şol mutarrâ misk-i zülfünden sabâ vergil haber
Şol yüzü gül kâmeti serv-i çınarım hoş mudur
(Nesîmî,G.69/2)

Nesre çeviri:

(Ey) sabâ, o gül yüzlü, boyu çınar (gibi olan) selvim iyi midir? Bana o saçı taze misk (kokulu sevgiliden) haber ver.

Beyitte âşık sevgili için övgüler düzer. Yüzü için “gül” boyu için “servi, çınar” benzetmelerini kullandığı sevgilisi âşık sevgilinin saçı için de “misk”i uygun görmüştür. Çünkü misk sevgilinin saçı kadar siyahtır, onun gibi muhteşem kokar, zor bulunur, kıymetlidir, iyi muhafaza edilir. Bu yüzden beyitlerde sık sık sevgilinin saç, kaş, ben, ayva tüyü gibi güzellik unsurlarıyla misk bir arada geçer.

3. Miskin (Güzel Kokulu) Çiçeklerle İlişkisi

3.1.Sümbül

Şekil itibarıyla dağınık bir görünüme sahip, görünüşü kadar insanı adeta mest eden kokusu ile etkileyici bir çiçek olan sümbül, klasik Türk şiirinde daha ziyade sevgilinin saçı ile ilişkili olarak anılır. “Sümbül şekli ve kokusu ile sevgilinin saçına benzer. Hatta sevgilinin saçını kıskanır ona özenir. Şekilce dağınık ve kıvrımlıdır (Pala, 2004: 414).”

Farklı renklerde sümbül çiçekleri

Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün

Zülf-i dil-ber bendine düşmüş gibi âşüfte-hâl
Sümbül-i miskîn 'aceb kendin perîşân eyledi
(Bâkî, K.7/11)⁴⁸

Nesre çeviri:

Gönül götüren (sevgilinin) saçının kıvrımına düşmüş gibi sevdadan delirmiş bir vaziyette misk sümbülünün kendini perişan etmesine şaşılır mı?

Eskiden kuşları avlamak için ipten daire şeklinde tuzaklar yapılır bu tuzağın ortasına yem konur kuş yemi yemeğe geldiği vakit ip çekilmek suretiyle o kuş kemendin içine hapsolürmüş. Sevgilinin misk kokulu olarak tasvir edilen hâli (beni) de bu daire gibi kıvrılmış saç buklelerinin arasında adeta âşğın kuş gibi gönlünü yakalamak için bir tuzak vazifesi görür.

Sümbül ise hoş kokulu bir çiçek olmasına karşın sevgilinin kokusunun kendisinden daha güzel olduğunu anlayıp perişan vaziyete gelmiştir. Bu yüzden miskle yan yanadır. Çünkü sevgilinin saçını misk kokar. Gülden, sümbülden daha latîf bir kokuya sahiptir.

3.2. Gül

Feilâtün (Fâilâtün) / Feilâtün / Feilâtün / Feilün (fa'lün)

Lutf-ı te'sîr-i dem-i subh-ı hayât-efzâdan
Bitirürdi bün-i gül gül yerine nâf-i gazâl
(Şeyhülislam Bahayî, K.3/35)⁴⁹

Nesre çeviri:

Canı can katan seher yelinin tesirinin lütfundan gül ağacında gül yerine misk kokusu biterdi.

Seher yeli inanışa göre sevgilinin kokusunu âşğâ taşır. Eğer bu koku gül bahçesine ulaşırsa güzeldən daha güzel kokan sevgilinin kokusunun etkisiyle gül ağacı gül yerine onun güzel kokusunu taşır. Burada sevgili üstün tutulur. Bu kasidenin Sultan Murad Han'a sunulduğunu göz önünde bulundurursak bu güzel kokunun sahibi burada sevgili değil padişah'tır.

⁴⁸ Bahâriyye Der Medh-i Sultân Murâd Hân

⁴⁹ Kaside Der Medh-i Hazret-i Sultân Murâd Hân

Gül, klasik Türk şiirinde en çok adı geçen çiçeklerdendir. Beyitteki anlatım sevgilinin saçının misk kokusunu kokusunun güzelliği tartışılmaz olan gülden daha üstün tutar. Hatta “Baharda goncayı açan, ağaçları süsleyen sabâ sevgilinin saçından aldığı kokuyu gül bahçesine taşırsa o kokunun kıskançlığından gül kendi kokusunu terk edip misk kokusuna bürünür.” der.

“Misk beyitte belirtildiği üzere ceylanın göbeğindeki urdan elde edilir. Beyitte bu durum nâf-i gazâl olarak yer almıştır. Şair bu benzetme ile mecaz-ı mürsel yapmıştır. Seher yeli ile padişahın kokusu bütünleştiğinde seher yelinin etkinliği daha kesif olacaktır. Bundan dolayı gül yerine misk kokusu bitmiştir. Seher yeli teşhis edilerek cana can katan bir hüviyete bürünmüştür (Toprak, 2006:56).”

3.3. Lâle

Süs bitkisi olarak yetiştirilen, soğanlı ve otsu bir bitki olan lale, etkileyici renkleri ile hayranlık uyandıran çok güzel bir çiçektir. Riyâzî'nin bu beyitinde lale, gül ve ipek kesenin kırmızı renkleri itibariyle renkli bir tablo sunulmuştur. Yine burada sevgilinin misk kokusuyla karşılaştırılan lalenin kokusu bu karşılaşmada yenik düşmüştür:

Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün

Gerden-âvîz olmağičün nev-arûs-ı goncaya
Lâle Müşgün kîse-i âl içre pinhân eyledi
Riyâzî

Nesre Çeviri:

Lale, miskini (kokusunu) gonca yeni gelininin boynuna asmak için al kese içinde sakladı.

“Ufak kıymetli taştan oyulmuş vidalı kutu içine ipek lifler arasına göbek miski ve misk yağı koyarak kadınlar göğüslerinde taşırdı. Harâretle eriyip akmaması bu sûretle temin olunurdu. Fındık büyüklüğünde olan bu kutular ahfâdın ahfâdına yâdigâr olarak intikal ederdi (Onay, 2009: 48).” bilgilerinden hareketle de kadınların miski boyunlarında taşıdığı anlaşılmaktadır. Beyitte, tomurcuk hali ile yeni geline benzetilen goncaya, lalenin misk kokusunu al bir kese içinde hediye etmesi kurgusu ile etkileyici bir tablo çizilmiştir.

4. Misk-Nâfe İlişkisi

“Misk âhûsu denilen hayvanın göbeğindeki çıkarılan bir çeşit misk, koku; derisinden kürk yapılan hayvan postlarının karnı altındaki deri kısmı (Devellioğlu: 2010: 933)” anlamlarına gelen nâfe, klasik Türk şiirinde mecazen sevgilinin saçını kullanarak kullanılır. Misk ceylanının göbeğinde oluşan bir kese olan nâfe, Cevrî'nin aşağıdaki beyitinde misk dolu oluşu ile kokusu bakımından ele alınmıştır:

Mef'ûlü / Mefâilün / Mef'ûlü / Feülün

Bir nâfe-i pür-müşg olsa her katre-i eşkim
Olsa heves-i zülfün ile hâke çekîde
(Cevrî, G.I/I)

Nesre çeviri:

Gözyaşlarımın her damlası saçlarını koklamak hevesiyle toprağa damlayacak olursa misk dolu bir nâfe veyâ misk kesesi olsun.

Sevgilinin saçını gibi ayağının toprağı da misk kokar. Sabah yeli bu kokuyu alır âşığa taşır. Âşık bu kokuyu duyup sevgilinin özlemişle daha çok ağlar. Akıttığı gözyaşları kanlıdır. Bu gözyaşları toprağa düşüp biriktiğinde adeta topraktaki o birikinti kan dolu nafeyi yani âhûnun karnını andırır.

5. Misk-Renk İlişkisi

5.1 Siyah

Mef'ûlü / Fâilâtü / Mefâilü / Fâilün

Yâhod arûs-ı gülşene vermeğe armağan
Kızıl valâya müşg-i siyeh sardı lâle-zâr
Necâtî

Nesre çeviri:

Süslenmiş gül bahçesine armağan vermek için lale bahçesi kırmızı beze siyah misk sardı.

Beyitte yapılan lale tasviri ile adeta canlı bir lale resmi çizilmiştir. Bu tasvir doğrudan değil kırmızı ve siyah ile dolaylı olarak yapılmış, dizelerin arasından bunu bulup çıkarmak okurun muhayyilesine bırakılmıştır. Nasıl ki lalenin kırmızı yaprakları arasında siyah bir nokta varsa kırmızı bezin içinde de siyah misk olması sevgilinin kırmızı yanağının üstünde de siyah bir hâl olmasını çağırıştırır.

6. Miskle Kurulan Benzetmelerde Benzeyen Unsurlar:

6.1. Saç

Sevgilinin güzellik unsurlarından birisi olan saç, klasik Türk şiirinde en çok bahsi geçen unsurlardandır. Rengi, kokusu, şekli itibarıyla sayısız benzetmeye konu olmuştur. Siyah rengi ve gönül götüren kokusuyla saç miske benzetilir. Hatta misk, sevgilinin saçı kadar güzel kokamaz. Âhûnun göbeğine kan oturması bile sevgilinin güzelliğini kıskanmanın neticesidir.

Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/

Yüzün renginden itmişdür şakâyık yanagın gül-gûn
Saçun müşkinden olmuşdur benefşe 'anberîn gîsû
(Ahmedî, G.I/4)

Nesre çeviri:

Gelincik, yanağını senin yüzünün renginden gül rengi etmiştir. Menekşe saçının miskinden [dolayı] amber saçlı olmuştur.

Divânda sevgilinin saçları örtü altında olup görünmese bile hep siyah ve perişan, düzensiz olarak tasavvur edilir. Divân şiirlerinde daima siyah olan saç hem rengi hem kokusu itibarıyla miskle beraber anılır. Koku olarak da misk ve amberden daha güzel kokar.

6.2. Ben (Hâl)

Ben ya da hâl, yüzde ya da vücutta bulunan siyah noktadır. “ Daha çok yanak, saç, kaş, ayva tüyleri ve dudak ile birlikte bulunur. Bazen amber bazen misktir (Pala, 2004:184).” Benin miskle beraber kullanımı rengiyle ve misk ile hâlin ikisinin de güzellik ile ilgili unsurlar olmasıyla da ilişkilendirilir:

Kadün ar'ar saçun anber tenün nesrîn benün müşkîn
Gözün nerges sözün şekker yüzün lâlâ dişün lü'lü'

(Ahmedî, G.I/7)

Nesre çeviri:

Boyun ardıç, saçın amber, tenin yaban gülü, benin miskli; gözün nergis, sözün şeker, yüzün lâle, dişin inci.

Şaç güzel kokusu sebebiyle ambere; ten ise beyazlığı sebebiyle "nesrîn"e (yaban gülü) benzetilmiştir. Benin "müşkîn" (misk kokulu) oluşu, eskilerin misk veya amberi bir çeşit reçine ile karıştırıp yüzlerine yapıştırmak suretiyle yaptıkları sun'î benler sebebiyledir. Bu benler o günün anlayışına göre yüze bir güzellik kazandırdığı gibi, hoş bir koku saçıklarından edebiyatta ben daima "hâl-i miskîn" (misk kokulu ben) şeklinde geçer (Şentürk, 2009: 6-8).

Sevgiliyi övmek için doğadaki unsurlardan yararlanan âşık sevgili imajını oldukça etkili bir biçimde sunmuş, uzun boylu, siyah saçlı, yumuşak tenli, güzel gözlü, kırmızı yanaklı, inci dişli bu sevgili profilinde tüm kısımları hoş kokulu olarak karşımıza çıkarmıştır.

7. Bulunduğu Yere Göre Misk (Uzak Doğu'dan Batı'ya Miskin Seyahati)

7.1. Çin

Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün

İlteli Çine saçun bûyin nesîm-i subh-dem
Dişdi sahrâya oldu sevdâyî hevâdan müşg-i nâb
(Hufî, G.II/6)⁵⁰

Nesre çeviri:

Sabah vakti esen rüzgar, saçının kokusunu Çin'e ilettiğinden beri, saf misk sahraya düşüp aşkımdan sevdalı oldu.

"O devirde İpekyolu ile Türkiye'ye gelen müşk daha çok Çin yahut Hoten civarında bir çeşit ceylanın göbeğinde oluşan ve o günün bilgi imkânlarıyla kan pıhtısı olarak değerlendirilen bir maddeden elde ediliyordu (Şentürk, 2009: 87)."

Bu beyitte klasik edebiyatta sıkça karşılaştığı gibi yine sevgilinin güzelliğini övme suretiyle hüsni-i ta'lile başvurulmuştur. Hoten bölgesinde bulunan ceylanda bu kan pıhtısının yani miskin, ceylanın sevgiliyi kıskandığı veya sabah rüzgarıyla sevgilinin ta Çin'e kadar ulaşan muhteşem kokusuna âşık olduğu için derdinden yüreğine kan oturduğundan dolayı oluştuğunu söylemiştir. Sabah rüzgarının sevgilinin kokusunu taşıdığı inancına da atıfta bulunmuştur.

7.2. Tâtâr

Feilâtün (Fâilâtün) / Feilâtün / Feilâtün / Feilün (fa'lün)

Güzer etdükçe senin tura-ı pür-çînünden
Pür olur nâfe-i tâtâr ile dâmân-ı nesîm
(Şeyhülislam Bahayî, G.28/4)

Nesre çeviri:

Ey sevgili, eğer senin kıvrım kıvrım zülfünün tellerinin arasından geçerse o sabah rüzgarının eteği Tatar miskiyle dolar.

Sabah esintisi sevgilinin saçları arasından geçer o büklüm büklüm saçaları açarak misk kokusunu alır ve âşığa taşır. Beyitin imajı gül bahçesinde gül toplarken topladığı gülleri eteğine

⁵⁰ Hufî (Kunduracı) (Edirne, Fatih Devri)

dolduran bir kadın tablosunun zihinde oluşmasıdır. “Nâfe-i tatar tanımını ise miskin Anadolu’ya Tatarlar tarafından getirildiğinden dolayı kullanılmıştır (Toprak, 2006: 255).”

7.3. Hoten

Mef’ûlü / Fâilâtü / Mefâilü / Fâilün

Bir rütbe müşgrîzdir ki zülf-i muanberi
Reşkiyle nâfe-i Hoten’in bağı hûn olur
(Mesîhî, G.I/I)

Nesre çeviri:

Anber kokulu saçları o derece misk kokusu saçıcı ki hasedinden Hoten âhûsunun bağları kanla dolar.

“Nâfe, müşg, Hitâ, Hoten sözleri edebiyatımızda saç sözü veya mefhûmuyla geçer (Onay, 2009: 48).”

Divân edebiyatındaki “âhûnun sevgiliye aşkı veya kıskandığından dolayı içine kan oturduğu” yönündeki inanış bu beyitte de karşımıza çıkar. Sevgilinin saçının miski o derece yoğun ve kuvvetlidir ki ta Hoten’e ulaşmıştır.

SONUÇ

“Ortadoğu’ya İpek yolu ve deniz bağlantılarıyla gelen misk, siyaha yakın parlak koyu esmer renkli ve kıvamlı, çok keskin kokulu bir maddedir (Baytop ve Bozkurt, 2005: 181)” Oldukça pahalı bir madde olan miskten şişeler dolusu koku elde etmek mümkündür. “Bugün miskten yalnız parfümeri sanayiinde faydalanılmaktadır. Misk öküzü, misk kedisi ve misk sıçanı gibi hayvanların salgıları da bu ad altında pazarlanmaktadır. Misk otu, çiçeği, gülü, orkidesi, kavunu gibi bazı kokulu bitkilere de bu ad verilir (Baytop ve Bozkurt, 2005: 181).”

“Edebiyatta miskin sağlandığı gazâl türü hayvan (âhû) güzelliği, narin yapısı ve vücudunun zarafeti gibi özellikleriyle sevgilinin genel bir benzetilene olurken misk de renginin siyahlığıyla onun saçlarını, kaşlarını ve benlerini ifade eder. Klasik Türk şiirinin sevgili için şekillendirdiği güzellik anlayışında öne çıkan unsurlardan saç siyah rengi ve güzel kokusuyla miskin ilk akla gelen benzetilendir (Baytop ve Bozkurt, 2005: 181).”

Çalışmamıza konu olan bu güzel kokuyu klasik Türk edebiyatı şairleri renk, koku ve elde edilmiş münasebetiyle; âhu, nâfe, rüzgar, mürekkep-yazı, sümbül, lale, gül gibi güzel kokulu çiçekler, misk tozlu yay, renklerden özellikle siyah, saç, ben, toprak, Çin, Tatar, Hoten gibi ülkeler ile birlikte zikrederek ya da ilişkilendirerek birçok benzetme ve hayal dünyasını ortaya koymuşlardır.

KAYNAKLAR

- Bâkî, (2019). *Bâkî Dîvânı*, hzr. Sabahattin Küçük, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0>
- Baytop, T. & Bozkurt, N. (2005). Misk, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt (30), 181-182.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Keskin, N. İ. (2016). Osmanlı Şiirinin Önemli Bir Görsel Kaynağı Ralamb’ın Türk Kıyafetleri Albümü. *Türkiyat Mecmuası*, 247-265.
- Kurnaz, C. (1987). *Hayâlî Bey Dîvânı Tahlîli*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Onay, A. T. (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Hazırlayan: Prof. Dr. Cemâl Kurnaz, İstanbul: H Yayınları, Cemal Kurnaz Kitaplığı:1.

- Önge, D. (2013). *Klasik Türk Şiirinde Haberleşme*, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Pala, İ. (2009). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2009). *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şeyhî, (2018). *Şeyhî Dîvânı*, hzr. Halit Biltekin, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/61044,seyhi-divanipdf.pdf?0>
- Toprak, M. (2006). *Şeyhülislam Bahayî Divanı Şerhi*, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Turan, M. (2019), XIV ve XV. Yüzyıl Divanlarında “Koku” Kavramı Etrafında Oluşan Benzetme ve Hayal Dünyalarına Bir Bakış, *SUTAD*, (45): 251-272 e-ISSN: 2458-9071.
- Vanlıoğlu, M. (1997). Beng u Bâde ve Muhtevası, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, 197-200 ss., Konya.
- Yıldırım, A. (2004). Fuzulî'nin Beng ü Bade Mesnevisi ve Bade Sembolü, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14-2 (Temmuz,2004) 139-146 ss.

TÜRK KÜLTÜRÜNDE YOL İLE İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALARIN MİTOLOJİK KÖKENİ

Turan DEMİR

Özet

Kültür, toplumun maddi ve manevi değer yargılarının bütünüdür. Toplumun yapısında değişen unsurlar kültürel değerleri de etkiler. Toplulukların davranış kalıpları, ait oldukları kültürel çevrede anlam kazanır ve bir davranışın anlamı kolektif bilincin zaman içerisinde yarattığı algılardan oluşur. Kültür dairesi içerisinde doğada var olan unsurlara insanoğlu anlam ve algı dünyasında çeşitli misyonlar yüklemiştir. Yüklenen bu misyonlar nedeniyle insanoğlu inanç dünyasında ruhsal alemle bağlantı kurmak ve istedik olayların gerçekleşmesini sağlamak için büyüsel pratiklere başvurmuştur. Eski Türklerin göçebe yaşam tarzı inanış ve değerlerin şekillenmesinde derin izlere sahiptir. İnsanoğlu yaşadığı çevre ile bütünleşerek algı ve anlam dünyasında evreni gördüğü hali ile anlamlandırmaya çalışır, anlamlandıramadığı olaylar karşısında da doğaüstü güçlerin varlığına inanarak çevresini kontrol altına almak ve korunmak için büyüsel pratiklere başvurur. Korunma içgüdüsü insanoğlunu kötücül ruhlardan uzak durmaya itmiştir. Türk kültüründe yol veya yola gitme ile ilgili inanış ve uygulamalar göçebe kültürden günümüze kadar gelmiştir. İnsanlar uzak yolculuklardan hep çekinmiş ve yolculuk esnasında kötü ruhların bilinmeyen bir yerde kendilerine zarar vermelerinden korkmuş ve bu durumdan kurtulmak için de yol iyelerinden her zaman yardım istemiştir. Eski Türklerin inanç dünyasında iye kültüne bağlı olarak zor görülen durumlardan zarar görmeden çıkmak için geliştirdikleri bir takım uygulamalar günümüze kadar form değiştirerek gelmiştir. Bu çalışmada Türk kültüründe yola çıkmadan önce, yolda geçirilen zamanda ve yolun sonunda uygulanan pratiklerin mitolojik kökeni araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mit, Kültür, Yol, İyeler, Büyüsel Pratikler

THE MYTHOLOGICAL ORIGIN OF BELIEFS AND PRACTISES RELATED TO THE ROAD IN TURKISH CULTURE

Abstract

Culture is the totality of moral and material value judgements of society. Changed elements in structure of society also affect cultural values. The behavioural patterns of communities gain meaning in the cultural environment that they belong to and the meaning of a behaviour is comprised of perceptions that is created by the collective conscious in time. Humankind has ascribed various missions in the world of meaning and perception to elements exist in nature within culture circle. Because of these ascribed missions, humankind has applied to magical practises in order to connect with the spiritual realm in belief world and to actualise required events. The nomadic lifestyle of Turk's has deep imprints in the shaping of beliefs and values. Humankind tries to give a meaning to universe as he sees it in the world of meaning and perceptions by becoming integrated with the environment that he lives in, and applies to magical practises by believing the existence of supernatural powers in order to bring his environment under control and to be protected in the face of events that he can't give a meaning. The instinct of protection urges humankind to stay away from evil spirits. The beliefs and practises related to the road and setting off in Turkish culture have come until today from nomadic culture. People have always abstained from far journeys and afraid of being damaged from evil spirits in an unknown place during journey, and in order to get rid of this situation, they have asked for help from road proprietors.

In the belief world of ancient Turks, depending on the proprietor cult, some practises that they have developed in order to get out of difficult situations without getting harmed have come until today by changing form. In this study, the mythological origin of practises in Turkish culture that had applied before setting off, during the journey and at the end of the road has been researched.

Keywords: Mythology, Culture, Road, Proprietors, Magical practises

İnsanoğlu, doğum ve ölüm ile nereden gelinip nereye gidildiği konusunda zihni varsayımlarına göre ruhlar alemin varlığına inanmış ve bu inanış yaşadığı alanda kültürel düzen anlayışının şekillenmesinde temel oluşturmuştur. Her toplum inanç sistemine bağlı olarak bir evren tasavvuru geliştirmiştir. Eski Türklerin evren tasarımı yeraltı, yer-su ve gök olmak üzere üç katmandan oluşmaktadır. Evren ile ilgili ilk zihinsel sorular, çevresine göre nesnelere algı dünyasında yarattığı cevaplar mitler ile kutsal anlatılara dönüşmüş ve bir nevi sezgilere dayalı durum zihinsel gerçekliğe ulaşmıştır. Türk mitolojisinde yaratıcı, koruyucu ve iyi ruhlar göğün katlarında; ifritler, kötü ruhlar ise yeraltında bulunur. Mikro kozmos olan insan da yeryüzünde (Yer-su) yer almaktadır (Radloff, 1994:3). Eski Türkler yaratılışı bir Tanrı'ya bağlasa da yaratılış anlatılarında ve menşe mitlerinde yardımcı ruhların çokluğu yadsınamaz. Bu durum Türklerin inanç sisteminde iye kültürünün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Eski Türkler kutsal olarak gördüğü her şeyin (Dağ, su, orman, ateş-ocak, ev...) bir iyesi olduğuna inanmış ve bu iyelere karşı korku ile saygı duymuştur. İnsanoğlu kendini zayıf hissettiği yerde Tanrısal alanla bağ kurmak için de bu iyeler ile iletişime geçmek istemiştir. Bayat' a göre eski insan gerçeklik ile hayali, maddi olan ile manevi olanı net bir şekilde ayıramadığı için inanç dünyasında tabiat kültlerini hakim kılmıştır. Tabiat kültü zamanla bağımsız mitolojik tip olan Mitolojik Ana kültürünü oluşturmuştur. Sistem ilerleyen süreçte Mitolojik Ana kültüne bağlı koruyucu ruhların dallanması ile ortaya çeşitli işlevleri olan bir dizi ruhları çıkarmış bunların bir kısmı da iye kategorisine girmiştir. Altaylı boylar bugün de bütün dağ, nehir, orman ruhlarının üstünde Mitolojik Ana'nın (Der Ene) durduğuna inanmaktadır. Mitolojik Ana, zamanla ihtiyar ve güçlü Yer Ana şeklinde folklorik düşüncede yer almıştır. Yer Ana, bütün hayvanların, kuşların ve yiğitlerin anası ve koruyucusudur. Bu anlayışa göre dağ, nehir, orman vb. koruyucu iyeler Mitolojik Ana'nın somutlaşmış ve çeşitlenmiş halidir. Folklorik düşüncede uzun kulaklı ihtiyar kadın şeklinde tasavvur edilen Yer Ana kendini dilde deyim biçiminde korumuştur. Bugün Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da bir işte gizliliğin az olduğunu vurgulamak için "*Yerin kulağı var.*" ifadesi kullanılmaktadır (2007: 13,14). Mitolojik Ana algısı, yaşam tarzının değişmesi ile ataerki dönemde geri plana itilmek için kötücül/demonik varlıklara dönüştürülerek anlatılarda varlığını sürdürmüştür.

Eski Türkler, yol ile ilgili olarak çeşitli mitolojik varlıklara inanmıştır. Bunların bir kısmı yola hamilik eden iyi ruhlar; bir kısmı da insanı yolundan saptıran, yalnız yolculuk edenlere zarar veren kötücül/demonik varlıklardır. Yol ve yolculuk temelde Şamanist inançta Şamanın katmanlar arasında yaptığı ruhsal yolculuğun micro kozmos olan insanın yol ve yolculuk algısı ile bağdaşmaktadır. İnsan bedensel olarak dünyada bir yolda yolculuk yaparken ruh da katmanlar arası manevi bir yolculuk yapmaktadır. Şaman, evrenin katmanları arasında ruhsal yolculuktan önce bir takım büyüsel uygulamalar ile kötü ruhlardan korunmak, iyi ruhların da yardımını almak ister. Yolculuk insanlığı her zaman tedirgin etmiş; eskiden ormanlardan, dar geçitlerden gece karanlığından ürperen insan yolculuğu sağ salim tamamlamak için yola çıkmadan, yolculuk esnasında ve yolculuk sonunda yol iyesine iyi dileklerini sunarak onu kızdırmamak için büyüsel pratiklere başvurmuştur. Roux, Irk Bitig'de Yol Tengri (Yol Tanrısı) kavramından ve Hoytu Tamir Yazıtlarında da bu zor, tehlikeli ve dar geçitten geçenlerin sağlıkla geçip hedefe ulaşmak için yolculuğun koruyucu güçlerinden yardım dilediklerinden bahsetmektedir (2011: 123). Eski Türklerde yol hamisinin diğer bir adı da "Uğur"dur. "Uğur", geçmişten bugüne ilk anlamını yitirerek gelse de yolculuğa çıkanlara "uğurlar olsun", "uğurlu git, gel", gibi dilekler yol ve yolculuk ile ilgili bağımlı form değiştirerek devam ettirmiştir (Güvenç, 2018: 58).

Yol ile ilgili iyelere Yakut Türkleri "sol iççite" (yol iyesi) veya "attuk iççite" (geçit iyesi) derler. Yol iyeleri, ala atlı olurlar, her zaman yollarda kendilerine mekân tutarlar, yolların güvelliğini de sağlarlar ve darda kalanlara yardım ederler (Bayat 2007:149). Türkler orta dünyadaki yolculukları sırasında özellikle sert akan sulardan, yüce dağlardan ve dar geçitlerden geçerken inandıkları yol

iyelerine çeşitli saçılar sunmuştur. Yakutlar bu tip yerlerden geçerlerken yol iyelerine at kılı, bez parçaları, deri parçaları veya kuş tüyü gibi saçılar sunar. Tunguzlar iki nehrin birleştiği noktaya geldiklerinde eyerlerinden kestikleri parçayı civardaki çalılara asarlar. Yol üzerinde bulunan mezarlara at kılı sunularının bulunması yol ruhlarının ata ruhları ile bağdaştığını da göstermektedir (Güvenç, 2018: 58). Altay Türkleri; bir yere yolculuk yapacak olurlarsa olsunlar, yola çıkılacağı zamanın 'Ay'ın yeni hâlinde olmasına özen gösterirler. Yolculuk vaktinin geldiği günün sabahında evlerinin kapısına "san" adı verilen küçük bir sehpa yerleştirip, üzerine ekmek ve et bırakarak dua ile Altay Tanrısı'ndan izin istedikten sonra yola çıkarlar. Altay Türkleri yolculuk sırasında kutsal kabul edilen nehir kenarlarındaki ve dağlarda bulunan ağaçlara "kıyra" veya "çalama" denilen bez parçalarını bağlar, ayrıca yol boyunca karşılaşacakları oboo adlı taş kümelerine saygı göstererek kendi dilek taşlarını bırakırlar. Oboolar etrafında önce doğudan başlayarak dönerler ve bu sırada Altay'ın dört bir yanındaki kutsal dağların isimlerini zikrederler. Yolculuğun huzurlu, tehlikesiz geçmesi dua ederek oboonun ruhuna ekmek, süt gibi kutsal şeylerden oluşan saçısını yaparak yardım talep ederler. (Güner Dilek, 2015: 46-49). Tatar Türklerinde yola beddua etmek, yolu tepelemek ve onun üzerinde doğal ihtiyaçlarını karşılamak yasaktır. Eski insanlar "Yola, anne ve babana gösterdiğin gibi saygı göster" demişler ve uzun yolculuk yapmak üzere olan insanlar yolun sağ salim bitmesi için kurban kesip, yol sadakası vermişlerdir. İhtiyar insanlar yolda dinlenip ayağa kalkınca "Ağrılığım şurada kalsın" diyerek yol iyesine sadaka olarak üç kere yere tükürürlermiş (Zaripova Çetin, 2007: 20).

Teogonik olarak birbirinden farklı algıların kültürel değişimlerle birbirinin yerini alması hamî ruhlarda da görülmektedir. Mitik hafızada yer alan yol iyesi İslami gelenekle zor durumda yardıma koşan Hızır'a dönüşmüştür. Zorlu yolculuklarda yol iyesine duyulan saygı Hızır'ın kılavuzluğuna geçmiştir. Bayat, Irk Bitig' te bu mitik yol iyesi "Ala Atlı Yol Tengrisi" ve "Kara Yol Tengri" adı altında geçtiğinden bahsetmektedir. Ala Atlı Yol Tanrısı gece gündüz Hızır gibi boz atla dolaşıp zorda olanlara yardım eder. Teleütlerde de yol iyesi (Yer Yol Payana) ala atlı olarak tasavvur edilir (2007:144,147). Ala Atlı Yol Tanrısı anlayışının Boz Atlı Hızır'a dönüşümü, zor durumda olanlara yardım eden ruhun Türk kozmogonik düşüncesinde kutsal kabul edilen boz at ile ilgisi açıktır. Boz renginin sembolizmi altında Oğuz Kağan'a yol gösteren Bozkurt ile yolda olanlara yardım eden Boz Atlı Hızır mitik düşüncedeki Tanrısallağın somutlaştırılmış halidir. İsmet Çetin, Türklerin, zaman içerisinde yeni kültür dairelerine girmeleri ve İslamiyet'i kabul etmeleri ile eski inanç ve kültür sisteminden getirdikleri unsurlar, kökündeki işlevinden kopmadan değişime uğramıştır. Tanrı tarafından kutlu sayılan ve insanlara kut vermekle görevli olan iyeler önce Kızır'a dönüşmüştür. Kızır, iyi insanlara yardım eden ve sürekli halk arasında gezen yardımcı ruhtur. Altay, Kazak ve Kırgız Türkçesinde seyahat etmek anlamına gelen "kızır" kelimesi de bulunmaktadır. Kızır ata ruhlarının kutsanması alışkanlığı sonucu işlev bakımından evliyalara dönüşmüştür (2002: 32-34).

Türk mitolojik sisteminde hamî ruhların/iyelerin yanı sıra mitolojik ana kompleksi içerisinde çeşitlenmiş yol ve yolculuk ile ilgili demonik varlıklar da bulunmaktadır. Kolektif bilinçte oluşan demonik varlıklar kültür dairesi değişse bile korkunun psikolojiye etkisinden dolayı zihinlerde formunu değiştirerek devam etmiştir. Kırgızlar Azıktı (Azatki) isimli bir demonik varlığa inanmaktadır. Genellikle, insanları kandırıp onları öldürebilmek için uçurum, dağ, çay gibi yerlere çeker. Bunu yapmak için de insanlara en yakın oldukları kişilerin kılıklarına girip göze görünmektedir. Azmıç, Karaçay Türklerinin inanışlarında ortaya çıkmış bir demonik varlıktır. Bu demon yalnız başına yolculuk eden insanlara musallat olup onları tanış oldukları kişilerin sesleriyle çağırır, eğer kişi bu sese dönüp bakarsa demonun etkisi altına girer (Bayat, 2007: 299). Albin adı ile bilinen demonik varlık göçebe topluluklarda yolculuk kurallarını ihlal eden kişi ya da gruplara musallat olup yollarda yalancı ateşler yakıp insanlara yolunu kaybettirme özelliğine de sahiptir (Turan, 2020: 53-54) Abası-Abaahı ismi verilen demonik varlık ise Yakut Türklerinin inanışlarında insanı yolundan saptırıp ölüme sürüklemiştir. (Beydili, 2003: 16). Çuvaş Türklerinin inanışlarında Arçuri, orman iyesidir ancak zamanla yol azdıran, insanlara zarar veren demonik bir varlığa dönüşmüştür. Bu demonik varlık Anadolu'da da "Yol Azdıran" ismiyle hafızalarda bulunmaktadır ve kişinin tanıdığı bir sesle seslenip onu ölüme sürüklemektedir. Benzer şekilde "Yol Azdıran" Azerbaycan'da "cin" adı ile bilinmekte olup yolculara zarar veren işleve sahip demonik bir varlıktır (Bayat, 2007: 283). Kazan Türklerinin inanışlarında "Albastı" isimli bir demonik varlık yolculara musallat olmaktadır (Beydili, 2003: 40). Bir diğer demon ise Cin Değişigi'dir. Aylı gecelerde kişiyi adı ile çağırır ve kılık değiştiremediği için kurbanlarını uzaktan kandırmaya çalışan, nihayetinde de onları öldüren bir varlıktır. Mitolojik

varlıkların yolculara, onları yollarından saptırarak zarar veren türleri zaman içinde yerlerini cinlere terk etmişlerdir (Bayat, 2007: 300). Bu demonlardan korunmanın veya kurtulmanın yolu, duyulan tanıdık sese arkaya dönerek cevap vermemektir.

Göçebe kültür doğa ile iç içe olmayı gerektirdiğinden korunma içgüdüğü hat safhadadır ve özellikle yol ve yolculuk gibi durumlar iyi ruhların ve demonik varlıkların kolektif hafızada yer edinmesine zemin hazırlamıştır. İnsan yolculuk ettiği zamanlarda başına gelebilecek hayvan saldırısı, düşman baskını gibi durumlara sebep olacak kötücül ruhlara, onları bu durumdan koruyacak iyi ruhlara inanmıştır. Eski insanın bütüncül düşünce yapısı, kötü durumları doğaüstü güçlere bağlamasına neden olmuştur. Modern zamanla birlikte yolculukların ulaşım araçları ile yapılması insanın bilinçaltında kalan korunma içgüdüğunu yok etmemiş, şekil değiştirmesine neden olmuştur. Modern insan yola çıkmadan, yol esnasında ve yolculuk sonunda olumsuz bir durumdan korunmak için bir takım büyüsel pratikler sergilemiştir. Konya'nın Bozkır ilçesinde yolculuk esnasında kaplumbağa görüldüğünde yolculuğun zor geçeceğine inanılır (Erdem, 2008: 138). Kütahya Simav'da yola giderken arkana dönüp bakmak iyi değildir, ardına bakma bir daha dönemeyecek olarak yorumlanır. Simav'da bir kişi yola çıktığı zaman o evde örgü örülmez, dört yol ağzında yatmanın uğursuzluk getireceğine inanılır (Başhan, 2010: 52). Tosya'da yola giderken askerin veya kişinin seslenen kişiye veya arkaya dönüp bakması uğursuzluk getireceğine inanılır. Yola giden kişinin arkasından yer süpürge ile süpürülmez. Gideceği yere varınca süpürülmesi gereken yer süpürülür. Süpürgeyle süpürülürse giden kişinin tekrar dönüş yapmayacağına inanılır. Yolda giderken bir kadının erkeğin önünü kesmesi, yolculuğun zor geçeceğine sebep olarak görülür. Askere giden kişinin ardından el değirmeni çevrildiğinde ise değirmen gibi kolay dönüp geleceğine inanılır (Karabüber, 2017:229). Afyon Sandıklı'da yolculuğa çıkıldığında ya da bir yere gidilirken kişinin önüne tavşan çıkarsa o yolculuktan hayır gelmeyeceğine inanılır. Yolculuk esnasında kişinin önüne tilki ya da kurt çıkarsa yolculuğun uğurlu geçeceği düşünülür (Balaban, 2006:110). Anadolu'da Bazı günlerde de yolculuk yapmanın uğursuzluk getireceğine de inanılır. Anadolu'da yaygın olarak yola giden kişinin arkasından su dökülür ki yolunun açık olması ve su gibi rahat gitmesi istenir. Anadolu sahasında yolculuğa çıkmadan önce yolculuğun rahat geçmesi için uygulanan pratiklerin temelinde büyüsel inanışlar yatmaktadır. Sempatik büyülerden taklit ve temas büyüleri ile yolculuğun nasıl geçeceği tayin edilmeye çalışılır. Tosya'da yolcunun arkasından süpürge süpürmemek sakınma büyüsidir. Süpürme işlemi ile yolcunun bir daha gelmeyeceğine inanılır. Yolcunun arkasından su dökmek ise bir taklit büyüleri olarak su gibi yolculuğun rahat geçmesi amaçlanır. Askere giden kişinin arkasından el değirmeni çevirmek, sağ salim evine dönme için yapılmış bir taklit büyüsidir. Tabu olarak değerlendirilebileceğimiz uygulamalar arsında da belli günlerde yolculuk yapılmaması, yol kenarında uyumamak, yola çıkan kişinin evinde örgü örülmemesi gösterilebilir. Ayrıca yolculuk esnasında tavşan ve kaplumbağa görmenin uğursuzluk olarak değerlendirilmesi bir temas büyüleri olarak yorumlanabilir.

İnsanoğlu yaşadığı coğrafyaya uyumlu olarak zihinsel kalıplarını inanç dünyasına göre şekillendirir ve kültürel değerlerini de bu algıya göre temellendirir. Göçebe kültürün kaostan kozmosa geçiş anlayışı düşünme yetisi ile sınırlı olup yaratılışın sırrı üzerine zihinde geliştirdiği tasarımlar mitler ile somut alana aktarılmıştır. Göçebe insan çevresinde gelişen olayları algı ve anlam dünyasında bir tasarıma sokamadığı durumlarda doğaüstü güçlerin varlığına inanmıştır. Göçebe insanın zihinsel kalıplarında idealize ettiği ruhlar, etkilerine göre iyi ve kötü olarak bir kalıba sokulmuştur. Kutsallığın gölgesi altında düşünüş tarzının kökenine dayanan inanışlar kültürel ve dinsel değişimlere rağmen varlığını bilinçaltında koruyarak aktarımını da sürdürmüştür.

Türklerin inanç sisteminde yol ve yolculuk ile ilgili iyeler ve demonik varlıklar kültürel kodlara yerleşerek göçler aracılığı ile yeni yerlere taşınmıştır. İyeler ve demonlar coğrafyalara göre farklı adlar ile anılsa da işlev olarak aynı kalmıştır. Yol ile ilgili iyeler ve demonlar sözün sıcaklığında kalmayarak korunma içgüdüğü ile büyüsel pratiklerle de uygulamalara dökülmüştür. Türklerin düşünüş sisteminde tehlike olabilecek şeylerin yarattığı imge karşısında iyeler ile demonların yapısal formu hiç değişmemiştir. Doğüstü güçlerin yapısal evrenselliği ortak değer olarak varlığını hafızalarda korumuş, etkileşim ile de korku psikolojisine bağlı olarak canlılığını her zaman muhafaza etmiştir. Böylece iyi ruhların ve demonik varlıkların kültürel farklılıklara rağmen işlevsel yapısı değişmemiştir.

Kaynakça

- Balaban, T. (2006). *Sandıklı Halk İnanışları ve Uygulamaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü TDE Ana Bilim Dalı. Afyon
- Başhan, G. (2010). *Kütahya Simav İlçesindeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Konya.
- Bayat, F. (2007). *Türk mitolojik Sistemi*, Ötüken Yay.
- Beydilli, C. (2003). *Türk Mitolojik Ansiklopedisi*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Çetin, İ. (2002). “*Türk Mitinde Kut İyesi Kıdır ve Medeniyet Değişikliğinde Kıdır'dan Hızır'a Geçiş*”, *Milli Folklor*, C. 54, S. 7, s.30-34.
- Erdem, İ. (2008). *Bozkır İlçesi Manevi Halk İnanışlarının Dinler Tarihi ve Din Fenomolojisi Açısından Tahlili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Konya.
- Güner Dilek, Figen (2015). “*Altay Türklerinde Yolculuk ile İlgili İnanışlar ve Ritüeller*”, folklor/edebiyat, cilt:21, sayı:84 / 4 s. 45-56.
- Güvenç, A. Ö. (2018). “*Yol Folkloru Ve Su Altında Kalan Anlatılar: Çamlıkaya Yolu Örneği*”, Motif Vakfı Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, 8-10 Kasım 2018, Çanakkale Bildiriler Kitabı s. 57-65
- Karabüber, T. (2017). *Tosya Halk İnanışları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü TDE Ana Bilim Dalı, Çankırı.
- Potapov, L.P. (2012). *Altay Şamanizmi* (Çev. Metin Ergun), Konya: Kömen Yay.
- Radloff, W. (1994) *Sibirya'dan-III*, (Çev. Ahmet Temir), İstanbul: Maarif Basımevi.
- Roux, J.P. (2012). *Eski Türk Mitolojisi*, Ankara: BilgeSu Yay.
- Turan, A. B. (2020). *Türk Canavarları Sözlüğü*. İstanbul: Gerekli Kitaplar.
- Zaripova Çetin, Ç. (2007). “*Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla İlgili Mitler ve İnanışlar (İyeler ve Yaratıklar)*” *Bilig*, Güz Sayı 43: 1-32

MEDİKAL AMAÇLI BİYOAKTİF CAMLARIN ÜRETİMİ VE KULLANIM ALANLARI

Zeynep Hilal Nedret
HARRAN ÜNİVERSİTESİ

Özet

Biyoseramikler içerisinde yer alan biyoaktif camlar, biyoaktivite özellikleri ve dokularla bağ oluşturabilme yetenekleri sebebiyle kemik doku mühendisliği ve çeşitli uygulamalarda, farklı kullanım alanlarına sahip camlardır. Biyoaktif camlar iyi bir yüzey-reaktant materyalleridir. Biyoaktif camlar, ilk defa 1969 yılında geliştirilmiştir. Biyoaktif camın başarısı ve gelişimi, malzemenin yüksek biyoyumluluk özelliğinden kaynaklanmaktadır. Biyoaktif camlar henüz potansiyeline tam olarak ulaşamamıştır ancak araştırma faaliyetleri yükselen bir hızla devam etmektedir. Biyocamlar, temelinde sodyum, kalsiyum ve fosfat içeren silikat camlardır. Biyocamları normal silika camlarından ayıran en önemli üç özellik şunlardır: Silisyum dioksit miktarı ağırlıkça %60'tan az ise, yüksek sodyum oksit ve kalsiyum oksit miktarı ve kalsiyum oksit / fosfor pentoksit oranı. Bu çalışma, günümüzde mevcut biyomalzemelerden yapılmış ürünlerin son durumunu ve bu alandaki gelişmelerden bahsedip ve biyoaktif camların özellikleri, üretimi ve kullanım alanlarını sunmaktadır. Bu derlemenin amacı biyoaktif camlara genel bir bakış açısı sunulması, uygulama ve kullanım alanları hakkında bilgi verilmesi, biyoaktif cam ve çeşitleri alanındaki ana gelişmeleri gözden geçirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Biyocam, Biyoaktif cam, Doku, Biyoyumluluk, Biyomalzeme, Biyoaktivite

PRODUCTION AND USAGE AREAS OF MEDICAL PURPOSE BIOACTIVE GLASSES

Abstract

Bioactive glasses that are included in bioceramics are the glasses with different utilities which are bone cell engineering and various applications due to their bioactivity properties and their ability to form bonds with cells . Bioactive glasses were first developed in 1969. The success and development of bioactive glass is due to the material's high biocompatibility. Bioactive glasses have not reached to their full potential but researches increase. Bioglasses are silicate glasses containing sodium, calcium and phosphate in their composition. The three most important features that distinguish bioglasses from regular silica glasses are: If the amount of silicon dioxide is less than 60% as weight, high sodium oxide and calcium oxide content and calcium oxide / phosphorus pentoxide ratio. This study represents the latest status of the products made from biomaterials available today and the developments in this field and presents the properties, production and usage areas of bioactive glasses. The aim of this review is to provide an overview of bioactive glasses, to give information about their application and usage areas, and to review the main developments in the field of bioactive glass and its types.

Key Words : Bioglass, , Bioactive glass, Cell, Biocompatibility, Biomaterial, Bioactivity

1 . Giriş

Vücudun hasar görmüş veya görevini yapamaz hale gelen parçalarının yeniden işlevini yapabilir hale gelmesi ve yapılandırılması amacıyla bazı özel tasarımlı seramikler dizayn edilmiştir. Bu maksatla kullanılan seramik grubu ‘biyoseramik’ olarak tanımlanmaktadır.

Biyoseramikler, biyo inert (Al_2O_3 ve ZrO_2), biyoaktif (hidroksiapatit ve biyoaktif camlar) ve biyobozunur (HA ve trikalsiyumfosfat) olmak üzere üç grupta incelenirler (EKMEKÇİOĞLU & PEKŞEN, 2021) .

Biyoaktif camlar, Larry Hench ve Florida Üniversitesi'ndeki meslektaşları tarafından 1969 yılında geliştirilmiştir. Larry Hench ve meslektaşları 1969 yılında fare kemiğinin muayyen silikat bazlı cam bileşimlere kimyasal olarak bağlanabileceğini keşfettiler ve bu cam grubu ‘biyoaktif cam’ olarak yerini almıştır.

Biyomateryal malzeme grubundan olan biyoaktif camlar son yıllarda diş hekimliği ve medikal uygulamalarda kullanılmaktadır.

Biyomalzemeler 4 gruba ayrılır:

- ❖ Kompozitler
- ❖ Seramikler
- ❖ Metaller
- ❖ Polimerler

Larry Hench ve meslektaşları medikal alanda çalışmalar yaparak biyoaktif camların kemiğe güçlü bir şekilde bağlandığını tespit etmişlerdir. Biyocamlar vücut sıvısıyla temas ettiğinde bazı reaksiyonlar göstermektedir.

Hench tarafından oluşturulan ve test edilen ilk biyoaktif camın bileşimi Tablo 1’ de verilmektedir (Kükürtcü, 2008) .

Tablo 1 . 45S5 Biyocamının Bileşimi (Kükürtcü, 2008).

Bileşen	SiO_2	CaO	Na_2O	P_2O_5
Yüzde (ağ.%)	45.0	24.5	24.5	6.0

Biyoaktif camlar genellikle 45S5 olarak bilinmektedir.

Bu formül en fazla %45 SiO_2 , %24.5 Na_2O ve CaO ve %6 P_2O_5 içermektedir. Materyal modifiye edilirken SiO_2 bileşeni çeşitlendirilirken, P_2O_5 bileşeni sabit tutulmaktadır. Materyal üretilirken silika oranının ağırlıkça %60’ın altında tutulması ve CaO/ P_2O_5 oranının yüksek tutulması, materyalin yüksek reaktif özellikte bir yüzeye sahip olmasını sağlamaktadır (“Diş Hekimliğinde Biyoaktif Camlar,” 2011) .

Biyocamlar yapılarında ; sodyum (Na), kalsiyum (Ca), fosfat (PO_4^{3-}) gibi 2 ya da daha fazla elementlerin bir araya gelmesiyle oluşan silikat camlardır. Biyoaktif camlar ise medikal ve sağlık alanlarında kullanılmak amacı ile dizayn edilmekte olup, vücudumuza şekil verip organları korumak gayesiyle kullanılan kemiklerimizin ve dokuların; onarımı, yenilenmesi , yapımını sağlayan malzemelerdir.

45S5 biyoaktif camından geliştirilen çeşitli biyoaktif camların ve cam seramiklerin bileşimleri Tablo 2.’de verilmektedir (Tez, 2018) .

Tablo 2. Biyoaktif cam ve cam-seramiklerin bileşimleri (% ağ.) (Tez, 2018) .

	45S5 Biyocam	45S5F Biyocam	45S5.4F Biyocam	40S5B5 Biyocam	52S4.6 Biyocam	55S4.3 Biyocam	KGC Ceravital	A- W GC
SiO_2	45	45	45	40	52	55	46,2	34,2
P_2O_5	6	6	6	6	6	6		16,3
CaO	24, 5	12,25	14,7	24,5	21	19,5	20,2	44,9

Ca(PO ₃) ₂							25,5	
CaF ₂		12,25	9,8					0,5
MgO							2,9	4,6
Na ₂ O	24,5	24,5	24,5	24,5	21	19,5	4,8	
K ₂ O							0,4	
B ₂ O ₃								
Yapı	Ca m	Cam	Cam	Cam	Cam	Cam-seramik	Cam-seramik	Cam-Seramik

45S5 Bioglass implantı, işitme kayıplarını tedavi etmek ve orta kulakta küçük kemiklerin yerini alması amacı ile ilk olarak ABD’de sağlık kurumlarında kullanılmıştır. Bu cihaz daha sonra FDA onayı ile ‘Orta Kulak Protezi’ olarak insanlığın hizmetine sunulmuştur. Uzun süren klinik çalışmaları sonucunda biyoaktif cam protezlerinin diğerlerine kıyasla daha iyi performans gösterdiği gözlemlenmiştir. Ancak bunlar da zamanla kulak içinde değişik çözünürlükler ve parçalanmalar göstermektedir.

Biyoaktif camlar hidroksiapatit tabakası oluşturarak kemiğe bağlanmaktadır. İnsan kan plazmasına benzer iyon konsantrasyonlarına sahip olan simüle edilmiş vücut sıvısına batırıldıktan sonra aynı hidroksiapatit tabakası bu malzemelerin yüzeylerinde de oluşmaktadır. Hidroksiapatit, kemik mineraline benzer yapıdadır ve hasar görmüş kemiğin kolajen fibrilleri ile etkileşime girebilmektedir. Protein adsorpsiyonu, kemik progenitör hücrelerinin bağlanması, hücre farklılaşması, kemik hücre dışı matrisinin salgılanması ve mineralizasyonu “hidroksiapatit tabakası-kemik” bağlantısının oluşumunda rol oynamaktadır (Alim, 2020).

Biyoaktif camlar tüm yüzeylerde hidroksiapatit tabaka oluştururlar. Bu tabaka proteinleri emip, kemik oluşumunu sağlar. Biyoaktif camların uygulanması sırasında kırılma olursa hidroksiapatit tabakasının kendini yenilemesi sayesinde parçalar birleşebilmektedir. İşlem öncesinde yapılan testlerde edinilen bilgilere göre biyoaktif camlar hidroksiapatit seramiklere kıyasla canlı yapıya yerleştirildikten sonra mekanik özelliklerini daha uzun süre devam ettirmektedirler.

Biyoaktif cam-seramikler, hem osteokondüksiyon (*yani implant yüzeyinde kemik büyümesi*) hem de osteoindüksiyon (*yani osteoprogenitör hücrelerin üzerinde kemik büyümesini uyaran malzemenin kendisi tarafından aktivasyonu ve işe alınması*) ile karakterize edilen A sınıfı biyoaktif malzeme grubuna aittir (Gerhardt & Boccaccini, 2010).

Bu çalışma, biyoaktif camların literatürdeki önemini ve kullanım alanlarını açıklamaktadır. Biyoaktif camlar günümüzde ve diş hekimliğinde çok geniş alanlarda kullanılmaktadır. Biyoaktif camların bütün özellikleri göz önüne alınarak bu malzemelerin, diş hekimliğinde; kemik rejenarasyonunun sağlanmasında, mine hassasiyetinin sağlanmasında kullanıldığı anlatılmaktadır. Biyoaktif camlar günümüzde bahsedilen bu alanlarda önemli derecede kendilerine yer edinmişlerdir. Ama ileriki zamanlarda başka alanlarda da kullanılması için bilim adamları gerekli çalışmaları yapmaktadırlar. Biz de bu araştırmaların uzun yıllar boyunca insanlığa faydalı olacak şekilde kullanılmasını temenni ederiz.

2. Biyomalzemeler

Mühendislik olarak herhangi bir şeyi imal etmek için kullanılan maddelere “malzeme” adı verilir (Ceyhan & Köse, 2011).

İnsan vücudundaki canlı dokuların işlevini yerine getirmek veya desteklemek amacıyla kullanılan malzemelere “biyomalzemeler” denir. Bu alandaki gelişmeleri kapsayan bilim dalı ise ‘BİYOMALZEME BİLİMİ’ olarak adlandırılmaktadır. Biyomalzemeler günümüzde birçok alanda

kullanılmaktadır. Biyomalzemelerin en önemli özelliği biyolojik ortamda özelliklerinin bozulmadan devamlılığının sürdürülebilmesidir. Çağımız teknoloji çağı olduğundan bu malzemelerin kullanımı teknolojiye büyük katkılar ve faydalar sağlamaktadır

Biyomalzemeler, ilacın kullanılmadığı durumlarda bir sistemin tümünde veya bir kısmında iyileştirme etkisi gösterip organ veya dokuların vücuttaki bir fonksiyonun yerini tutarlar.

Bilim adamları malzemelerin biyolojik özelliklerini belirtmek için 2 yöntem geliştirmişlerdir. Bunlar “biyomalzeme” ve “biyouyumluluk” terimleridir.

- **Biyouyumluluk** , Biyouyumluluk, bir biyomalzemenin vücut dokularına fiziksel, kimyasal, biyolojik uyumu ve vücudun mekanik davranışına sağladığı optimum uyumdur (Güven, 2014) .
- **Biyomalzeme** , biyouyumluluğa sahip malzeme olarak tanımlanmaktadır (Güven, 2014).

Biyomalzemelerin işlevleri ve kullanım alanları birkaç açıdan incelenebilir. Bu kullanım alanları ve biyomalzemelerin sınıflandırılması Tablo 3.'te gösterilmektedir.

Tablo 3. İnsan vücudunda implant amaçlı kullanılan malzemeler (Tez, 2003) .

Malzeme	Avantajları	Dezavantajları	Örnekler
Metaller			
Titanyum	Kuvvetli, tok	Korozyona uğrayabilir	Bağlantı
Paslanmaz çelik	Sünek	Yoğun	bölgelerinin
Kobalt krom alaşımı			yenilenmesi, kemik
Altın			levhaları ve vidaları,
			diş implantları
Seramikler	Biyolojik	Gevrek	
Alüminyum oksit	uygunluğu	Yapımı zor	Diş, kalça protezi
Karbon	yüksek, inert	Esnekliği yok	soketi
Hidroksiapatit	Basma direnci		
	yüksek		
Kompozitler			
Karbon - karbon	Kuvvetli, biçimli	Yapımı zor	Kalp kapakçıkları
	yapı		
Polimerler			
Naylon	Esneklik	Kuvvetli değil	Kan damarları, kalça
Silikon	Kolay	Zamanla deform olur	protezlerinin
Teflon	üretilebilirlik	bozunabilir	soketleri kulak,
Dacron			burun

Biyomalzemeler , metaller, polimerler kompozitler, ve seramikler şeklinde sınıflandırılır.

Metalik biyomalzemeler, kas-iskelet sistemimizin özelliklerine en iyi uyum sağlayan malzemelerdir. Metalik biyomalzemeler uzun süre dayanıklılık göstermeleri sebebiyle tercih edilmektedir.

Polimerler, biyomalzeme grubu içinde geniş bir kullanım alanına sahiptirler. Doğal ve sentetik olmak üzere çeşitleri vardır. Monomerlerin birbirlerine eklenmesiyle oluşup daha çok molekül ağırlıklı bileşiklerdir.

Kompozit malzemeler ; birbiri içerisinde görev ve işlevini yerine getiremeyen malzemeleri , düzgün bir duruma getirmek maksadıyla kullanılan iki veya birden fazla sayıda oluşan kimyasal yapıları farklı olan malzemelerin, özelliklerini koruyarak oluşturdukları malzeme sistemidir.

Seramikler; insan vücudunda ,organizmanın yapı ve işleyişinde ortaya çıkan bozuklukları düzeltmek ve yenilemek gayesiyle kullanılan malzemeler şeklinde tanımlanabilmektedir.

3 . Biyoaktif Camların Uygulama Alanları

Biyoaktif camlar, ağır kuvvet isteyen uygulamalarda iş göremeyecek şekilde düşük kuvvetlerin etkisi altındaki cisimlerin etkisi altındaki malzemelerdir.Bu düşük kuvvetlerin etkisi

altındaki malzemeler,daha az çalışma şartlarına dayanabilme yetisi biyoaktif camların kaplanmasına mani değildir.

Biyoaktif camlar medikal olarak pekçok kullanım alanına sahip olmakla beraber öncelikli olarak kemik doku tamiri ve rejenerasyonunda rol almaktadırlar (“Diş Hekimliğinde Biyoaktif Camlar,” 2011).

- Sentetik kemik greft materyali olarak (“Diş Hekimliğinde Biyoaktif Camlar,” 2011) .
- Kemik doku mühendisliğinde yapı iskelesi olarak (“Diş Hekimliğinde Biyoaktif Camlar,” 2011) .
- Dişhekimliğinde; dentin hipersensitivitesinin tedavisinde, mine remineralizasyonunun artırılmasında kullanılmaktadır (“Diş Hekimliğinde Biyoaktif Camlar,” 2011) .

Biyoaktif camlar, kemik doku mühendisliği ve medikal alanda zarar görmüş doku ve organların işlevselliğinin onarımı ve iyileştirilmesinde kullanılmaktadır. Kemik doku mühendisliği biyomalzemelerin, birlikte faaliyet gösteren tesiri ile kemik yenilenmesini sağlar.

4. Biyoaktif Camların Üretimi

İnsanlar yaşamları boyunca bir şeyler üretme peşinde koşmuşlardır.Bu ürettikleri nesnelere veya eşyaları toplumların yaşaması , gelişmesi ve ihtiyaçlarını karşılamaları için çaba göstermişlerdir. Bunların başında cam malzemeler , cam malzemelerin içerisinde de biyoaktif camlar yer almaktadır.

Biyoaktif camlar geleneksel şekillerde ve 2 farklı yöntemle inşa edilirler. Bu yöntemler sırasıyla ergitme ve sol-jel yöntemi şeklinde ifade edilmektedir.

4.4.1. Ergitme yöntemi

Biyoaktif cam malzemelerin üretim ve imalatı aşmasında ilk olarak ergitme yöntemi gelmektedir.

Ergitme yöntemi ile biyoaktif cam üretmek için öncelikle toz halinde hazırlanan başlangıç malzemeleri karıştırılarak 1300-1500 °C’de ergitilir. Daha sonra kalıplara dökülerek şekillendirilir. Bu yöntemde kullanılan malzemelerin saf olmasına dikkat edilmeli ve üretim sırasında eriyikte meydana gelecek kirliliği engellemek için platin potalar tercih edilmelidir (Tez, 2018) .

4.4.2. Sol-jel yöntemi

Ergitme yöntemiyle üretilip şeklini alan biyoaktif cam malzemeler için bir sonraki işlem sol-jel yöntemidir. Sol-jel yönteminde, ideal sıcaklıklarda Tetraetil Ortosilikat benzeri alkoloksitlerin bir molekülü su etkisiyle 2 ‘ye ayıran hidroliz tepkimesiyle gerçekleşen bir çözelti elde edilir.

Burada alkoksit ile su molekülü birbirini etkileyerek alkol molekülü oluşur. Daha sonra Si-OH gruplarının polikondenzasyonu ile oligomerler oluşur. Polimerizasyon tamamlandıktan sonra üç boyutlu, çapraz bağlı yapı meydana gelir .Ağın bağlanabilirliği arttıkça viskozite de artar ve bunun sonucunda bir jel biçimlenir. Oluşan jeilin dayanımını arttırmak için 60 °C’de yaşlandırma işlemi uygulanır. Polikondenzasyon tepkimesi sonucu meydana gelen sıvı yan ürünleri uzaklaştırmak için 130 °C’de kurutma yapılırken, malzemenin yüzeyinden organik türlerin uzaklaştırılması için 500-800 °C’de sinterleme yapılır (Tez, 2018) .

5. Sonuçlar

Biyoaktif camlar çağımızda diş hekimliğinin periodontoloji ana bilim dalında ; dokuların anatomi , fizyoloji ve histolojisini inceleyen bu dokularda meydana gelen hastalıkların tedavi edilmesini sağlayan bilim dalında kullanılmaktadır.

Bu çalışmada biyoaktif camların tıbbi alan ve diş hekimliğinde kullanılan türleri, genel özellikleri , kullanım ve uygulama alanlarında yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir.

Biyocamların geniş bir sınıfı içerisinde yerini biyomalzemelere de değinilmiştir. Biyomalzemeler ; hastalıklı, hasarlı ya da zarar görmüş kemik doku ve organların yerini alan malzeme sistemidir. Medikal alanlarda kullanılan hasarlı doku ve organların yerini alan biyomalzemeler; biyometaller,biyoseramikler, biyokompozitve biyopolimer şeklinde çeşitleri olup sınıflandırılırlar. Biyomalzemelerin çeşitleri ,sınıflandırılması ve bir bütün olarak göz önüne alınan biyoaktif camların kullanım ve uygulama alanları gün geçtikçe artmaktadır.

Kaynaklar

- Alim, B. (2020). Biyoaktif camların özellikleri ve endodonti de kullanım alanları. May.
- Ceyhan, T., & Köse, N. (2011). Ortopedide biyomalzeme kullanımı: Genel bilgiler ve tanımlar. *Türk Ortopedi ve Travmatoloji Birliği Derneği*, 10(2), 79–82.
- Diş Hekimliğinde Biyoaktif Camlar. (2011). *İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi*, 1(45), 65–70.
- EKMEKÇİOĞLU, D., & PEKŞEN, C. (2021). 3B Yazıcıların Kemik Doku İskeleleri Tasarımına Etkisi. *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi Part C: Tasarım ve Teknoloji*, 9(1), 1–11. <https://doi.org/10.29109/gujsc.812235>
- Gerhardt, L. C., & Boccaccini, A. R. (2010). Bioactive glass and glass-ceramic scaffolds for bone tissue engineering. *Materials*, 3(7), 3867–3910. <https://doi.org/10.3390/ma3073867>
- Güven, Ş. Y. (2014). BİYOUYUMLULUK VBiyomalzemeleriSeçimi. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 2(3), 303-311–311. <https://doi.org/10.21923/mbtd.11616>
- Kükürtcü, B. (2008). *Biyoaktif Cam Ve Cam-seramik Malzemelerin Üretimi Ve Yapay Vücut Sıvısı İçerisindeki Davranımlarının İncelenmesi*. <https://polen.itu.edu.tr/xmlui/handle/11527/2689>
- Tez, S. (2003). *İstanbul teknik üniversitesi □ fen bilimleri enstitüsü plazma spreyl yöntemiyle üretilmiş biyocam kaplamaların karakterizasyonu*.
- Tez, S. (2018). *Stronsiyum katkısının biyocam doku iskelesinin özelliklerine olan etkisinin incelenmesi*.

**MEHMET EROĞLU'NUN ROMANLARINDA TANIMLIK/EPİGRAF
KULLANIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

Dr. Tolga BAYINDIR

Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, KAZAKİSTAN; Kocaeli
Üniversitesi, TÜRKİYE, tlgbayindir@hotmail.com

Özet

Bu çalışmada, son dönem Yeni Türk Edebiyatı alanında metin tahlilleri kapsamında sıkça karşımıza çıkan metinlerarasılık kavramı ve bu kavram dahilinde bir “yan metin/kolaj” özelliği gösteren epigraf (tanımlık) üzerinde durulacaktır. Konu sınırlılığının belirlenmesi ve konunun örneklenmesi adına Mehmet Eroğlu'nun romanlarında kullandığı/tercih ettiği tanımlıklar irdelenecek ve eserin tanımlıklarla, seçilen tanımlıkların yazarın kaynakçasıyla bağlantısı araştırılacaktır. Bu amaçla temel düzeyde metinlerarasılık, yan metin ve/veya kolaj kavramları üzerinde durularak özünde bir alıntı olan tanımlıkların eserde tercih edilme nedenleri belirlenmeye çalışılacaktır. Kurmaca türlerin değerlendirilmesi noktasında, sadece eserin ortaya çıktığı zaman dilimi değil; yazarın beslendiği tarihsel süreç ve kaynakları önemlidir. Gerek bilinçli gerekse rastlantısal bir durum olarak bir eserde tanımlık kullanımı hem kurmaca metnin hem de yazarının kaynakçasını gösterir. Bunun yanı sıra tanımlıklar okur ile eser arasında okuma eylemi öncesinde bir bağ kurar. Kimi zaman eserin konusu kimi zaman amacı veya içeri hakkında okura ön bilgi veren tanımlıkların seçiminde yazarın yaklaşımı ve tercihlerinin arka planı incelenecek; bu yolla tanımlık-konu; tanımlık-yazarın hayatı/kaynakçası arasındaki olası bağlantılar tespit edilmeye çalışılacaktır. Çünkü kullanılan her tanımlık okura okuma eyleminden önce bir sorumluluk yükler. Tanımlığın alıntılı olduğu eser ile karşılaşacağı eser arasındaki ilintiyi kurmak okurun görevidir. Mehmet Eroğlu'nun romanlarında sıklıkla başvurduğu bir metot olan tanımlık/epigraf kullanımı yazarın eserlerinin örnekleme için seçilmesini sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Epigraf, Tanımlık, Kurmaca, Roman, Edebiyat

**AN EVALUATION ON THE USE OF EPIGRAPHS IN MEHMET
EROĞLU'S NOVELS**

Abstract

In this study, the concept of intertextuality, which is frequently encountered within the scope of text analysis in the field of New Turkish Literature in the recent period, and the epigraph, which displays a "side text/collage" feature within this concept, will be emphasized. In order to determine the limitation of the subject and to exemplify the subject, the definitions used/preferred by Mehmet Eroğlu in his novels will be examined and the relation of the work with the epigraph and the selected epigraphs with the bibliography of the author will be investigated. For this purpose, the concepts of intertextuality, subtext and/or collage at a basic level will be emphasized, and the reasons for the preference of epigraphs, which are essentially quotations, in the work will be tried to be determined. At the point of evaluating the fictional genres, it is not only the time period in which the work emerged; The historical process and sources that the author is fed are important. The use of epigraphs in a work, either consciously or accidentally, shows the bibliography of both the fictional text and its author. In addition, epigraphs establish a bond between the reader and the work before the act of reading. The background of the author's approach and preferences will be examined in the

selection of epigraphs that sometimes give preliminary information to the reader about the subject of the work, sometimes its purpose or content; in this way article-subject; Possible connections between the article and the author's life/bibliography will be tried to be determined. Because every epigraph used imposes a responsibility on the reader before the act of reading. It is the reader's duty to establish the relationship between the work from which the epigraph is quoted and the work he will encounter. The use of epigraphs, which is a method that Mehmet Eroğlu frequently resorts to in his novels, enabled the author's works to be selected for sampling.

Keywords: Epigraph, Fiction, Novel, Literature

Giriş

Geleneksek/kolektif anlatının toplum içindeki bireyin varoluş sorunsalına cevap olmaya başladığı süreçten günümüze sanatın her alanında toplumsal hafızada yer eden ve kültürlere göre şekillenen olgu/durum/olayların izlerini bulmak mümkündür. Bir sanat türü olarak edebiyatın merkezinde birey vardır ve bu birey metafizik ve akıl arasında gerçekleşen sonsuz-döngüsel bir mücadelenin nesnesi durumdadır. Sözü kaydedilmesi ile başlayan ve her süreçte “yeni” sıfatıyla nitelendirilen dönemler boyunca sanatın -özellikle edebiyatın- sınıflandırılması söz konusudur. Özellikle son yıllarda üzerinde birçok çalışma yapılan metinlerarasılık kavramı da “yeni bir okuma ve yorumlama biçimi” (Aktulum, 2000: 15) olma iddiasını sürdürür. Elbette burada konunun tartışma alanlarına girmeyeceğiz. Aktulum’un bu konuda yaptığı kapsamlı çalışmada da belirttiği gibi “metinlerarası ilişkiler” -eleştirmenlerin üzerinde hemen hemen birleştiği nokta- en temel düzeyde, bir edebiyat eserinin kendisinden önce yazılmış ve/veya söylenmiş eserlerden bağımsız olmadığı durumudur. En kısa tanımlamasıyla “yeniden yazma” eylemi olan metinlerarasılık:

“Bir yazar başka bir yazarın metninden parçaları kendi metninin bağlamında kaynaştırarak yeniden-yazar. Her söylemin başka bir söylemi yinelediğini, her yazınsal metnin daha önce yazılmış olan metinlerden ayrı olarak yazılamayacağını, her metnin açık ya da kapalı bir biçimde önceki metinlerden, yazınsal gelenekten izler taşıdığını savunan yeni eleştiri yanlıları onun “alıntısız” özelliğini göstermeye uğraşırlar. Hepsi de metnin bir alıntılar toplamı olduğunu, her metnin eski metinlerden aldığı parçaları yeni bir bütün içerisinde bir araya getirdiğini ileri sürerler. Metinlerarasında, her metnin kendinden önce yazılmış öteki metinlerin alanında yer aldığı, hiçbir metnin eski metinlerden tümüyle bağımsız olamayacağı düşüncesi öne çıkar. Bir metin hep daha önce yazılmış metinlerden aldığı kesitleri yeni bir birleşim düzeni içerisinde bir araya getirmekten başka bir şey olmadığına göre, metinlerarası da hep önceki yazarların metinlerine, eski yazınsal bir geleneğe bir tür öykünme işleminden başka bir şey değildir.” (Aktulum, 2000: s. 17-18)

Elbette Rus Biçimcilerine göre bir eserin değerlendirilmesinde temel kriter eserin kendisidir ve yazarın kaynakçası ve/veya özgeçmişiyile bağlantısı göz ardı edilir. “Sanat yapıtını yalnızca kendi içerisinde değil, yapıtlar arasında kurulan bağlara göre ele almaktan, başka yapıtlarla ilişkilendirilerek değerlendirilmesinden yanadırlar.” (Aktulum, 2000: 90) Eserin değerlendirilmesinde yine diğer eserler ve onunla olan bağıntısı etkilidir.

Yukarıdaki bağlamlar göz önüne alındığında ele aldığımız epigraf/tanımlık konusunu metinlerarası ilişkiler noktasında “kolaaj” kavramıyla desteklemek yerinde olacaktır. Kolaj, “metin dışından alınan en küçüğünden en büyüğüne kadar her ayrışık unsurun bir bütün oluşturacak biçimde montajlanıp, belli bir düzğüye göre belirlenmiş bir yapıt içerisinde sokulması işlemi[dir]” (Aktulum, 2000: 223) Söz konusu tanımlıklar olunca, bu işlem gerek biçimsel bir tercih gerekse bir üslup tercihi olarak Türk romanında sıklıkla karşılaşılan bir kullanımdır. Tanımlık, çok farklı türden eserlerden “kesilerek yeni bir metin içerisinde “yapıştırılıp” kaynaştırılması[dir]” (Aktulum, 2000: 223) Yazarın eser ile okuyucusu arasında koyduğu tanımlıklar, okuma eylemi öncesi okur için bazı sorumluluklar doğurur.⁵¹ Bir başka açıdan, Genette’ye göre tanımlığın işlevi -paratext (yan metin)- eserle okur arasında bir bağlam sağlayarak okurun dikkatini çekmektir. (Genette, 1987: 8)

⁵¹ Elbette yazarların tanımlıkları eserlerinde kullandıkları yerlerde bazı farklılıklar görülür. Nadir de olsa romanın başında olmayıp ara bölümlerinde tanımlık kullanımına da rastlanır. Ancak buradaki ifade genel kullanıma göre uygun görülmüştür. (haz.n)

Türk roman yazarlarının tanımlık konusunda en sık başvurduğu yöntem, okurun okuma eyleminden önce eser ile arasında bir bağ kurup eserle etkileşim içinde olmasını sağlamaktır. Bu metot elbette okura bazı görevler yükler. Yazarın tercih ettiği “alıntı” (tanımlık) ile yazarın kaynakçası arasındaki ilişkiyi çözmesi gerekir. Bu da okurda anca hazır-bulunmuşlukla mümkün olacağından, her zaman amaca hizmet ettiği söylenemez. Çünkü sıradan okur için, eser-tanımlık, yazar-tanımlık, alıntılanan eser-tanımlık arasındaki anlamsal-dilsel-sembolik bağı çözmek zor bir eylemdir.

Bu çalışmada, Mehmet Eroğlu'nun romanları incelenmiş ve tanımlık kullanılan romanlar ilk yayım tarihlerine göre değerlendirilmeye alınmıştır. 1976'da ilk romanı *İssızlığın Ortası* (1984) ile Milliyet Roman Ödülünü kazanan yazar, aynı yıl *İssızlığın Ortası* romanının devamı niteliğinde olan *Geç Kalmış Ölü* (1984) romanını yayımlar. Sırasıyla, *Yüz: 1981* (2000), *Zamanın Manzarası* (2002), *Kusma Kulübü* (2004), *Düş Kırgınları* (2005), *Belleğin Kış Uykusu* (2005), *9,75 Santimetrekare* (2014) romanları yayımlanır.

Eroğlu'nun Sevgi Movla ile 1996 yılında yapmış olduğu bir söyleşide kullandığı “*İnsan aslında yazmaya ilk okuduğu kitapla başlar. Çünkü yazmayı besleyen, ona kılavuzluk eden en önemli unsur kitap okumaktır. Yazar ancak okuyarak yazarlık serüvenine başlar.*” (Molva, 1996: 53) ifadesi ile yazar, yazma eyleminde yazarın kaynağının en temel manada okuma eylemi olduğunu dile getirir. Yürek'e göre de “*Okumak, Eroğlu'nu yazmaya yönelten temel etkenlerden biri olur. Bilinçli okuyan yazar, böylece yazma sürecine adım adım yaklaşır. Bu okumaların ondaki temel işlevi, yazmanın, farklı yönleriyle, nasıl bir süreç olduğunu görmek olmuştur.*” (Yürek, 2009: 33) Eroğlu'nun kullandığı tanımlıklara bu noktada dikkat edilirse öncelikle yazarın seçtiği tanımlıkların alıntılı olduğu yazarlar veya metinlerin öne çıkması kaçınılmazdır. Bir başka açıdan daha önce de belirtildiği gibi tanımlıklar sayesinde yazarın kaynakçasını nispeten görmek mümkün olabilmektedir: “*Eroğlu farklı söyleşilerde yazarlığını besleyen sanatkarları şöyle sıralar: Dostoyevski, Joseph Conrad, Romain Gray, Pieere Schoendoerffer, Andre Malraux, Oscar Wilde, Castillo, Jorge Semprun, Dino Buzzati, Orhan Kemal, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Attila İlhan.*” (Yürek, 2009: 35-36) Bu yazarlar dikkate alındığında Eroğlu'nun tanımlıklar için tercih ettiği alıntılarının onun kaynakçası ile kısmen paralellik gösterdiği söylenebilir.

Eroğlu, ilk romanı *İssızlığın Ortası*'nda tanımlık olarak Mevlâna'nın *Mesnevi*'sinden bir sözü eserinin başında kullanmayı tercih eder:

“Ateş kıvılcımlarıyla kızıl çehreli görünürse de, onun yaptığı işin sonundaki karanlığa bak...”

MEVLÂNA/Mesnevi

Psikolojik yönü ağır basan *İssızlığın Ortası* romanında toplumsal değerler ve bu değer yargılarından uzaklaşan bireylerin yalnızlaşmaları anlatılır. 12 Mart 1971 darbesi ve buna bağlı gelişen olayların birey üzerindeki yıkıcı gücü kullanılan tanımlıkla doğrudan orantılıdır. Eroğlu, darbe dönemini yaşayan bir insan olarak darbe ve sonrasındaki toplumsal ve/veya bireysel yıkım sürecini Ayhan ekseninde anlatmaya çalışır.

Tanımlık kullandığı ikinci romanı ise *Yüz: 1981*'dir. Bu eserinde dört farklı isimden tanımlık kullanır. Bu tanımlıklar hem roman başında hem de ara bölüm başlarında yer alır. Kitabın hemen başında kullanılan tanımlık Fransız romancı, film yönetmeni ve senarist Pierre Schoendoerffer'in dördüncü romanı olan *Yukarıda* adlı eserine aittir:

“Büyük şeyler sevgisiz yapılamaz.”

(Pierre Schoendoerffer, *Yukarıda*) (Kitap Başı)

Yukarıda romanında olduğu gibi isimsiz bir karakter (anti-kahraman) üzerinden yine darbe ve onun birey üzerindeki etkisi anlatılır. Yalnızlaşan, sevgisiz ve ilgisiz olan başkarakterin yansıttığı değerlerin aksine Eroğlu, giriş bölümünde sevgi temelli bir alıntıyla eserine başlar. Birinci ana bölüm başında, Amerikalı yazar ve senarist Lillian Florence Hellman'ın vicdan kavramına dair bir sözü yer alır. Bu söz başkarakter çevresinde gelişen olaylara karşı takındığı tepkisiz tutumun bir eleştirisi durumundadır:

“Vicdanımı bu yılın modasına göre kestirmeyeceğim.”

(Lillian Hellman) (1. Ana Bölüm s. 1)

İkinci ana bölümün başında, Fransız şair Saint-John Perse'nin bir şiiri tanımlık olarak seçilir. 12 Eylül darbesi sonucunda ortaya çıkan ve toplumsal olayla karşısında tepkisiz kalan yeni insan modelini eleştiren roman, sosyal yapıda meydana gelen bozulmaları birey üzerinden işler. Duyarsızlık, sevgisizlik, bencillik, bir topluluğa ait olamama gibi durumlar neticesinde sıradanlaşan başkarakter

merkeze alınarak toplumsal eleştiri yapılır. Bu nedenle özellikle insanın kaderi ve insan-doğa ilişkilerini şiirlerinde işleyen şairden seçilen alıntı şu şekildedir:

“Ve ötede; ve ötede ne var senin kendinden başka,
Ne var insandan başka?”

(Saint-John Perse) (2. Ana Bölüm s. 75)

Antik bir felsefi metin olarak inamlan/kabul edilen *Tao Te Ching*'den yapılan son alıntı üçüncü bölüm başında kullanılır. Her şeyin göreceli olduğu fikrini savunan ve bu yüzden şeylere isim verilmesinin geçici olması gerekliliğini benimseyen düşünce ile yazarın eseri için seçtiği tanımlık arasında hem anlamsal hem de kurgusal bir bağ bulunur. Roman başkarakterinin isminin olmayışı bunun için bir göstergedir:

“Zekânın dışında hiçbir şey yoktur; zekânın içinde de bulunabilecek bir şey yoktur.”

(Tao) (3. Ana Bölüm s. 347)

Zamanın Manzarası (2002) romanında da Eroğlu, eser başında ve ara bölümlerde tanımlık kullanmayı tercih eder. Ancak ana bölüm başlarının hepsinde tanımlık kullanmaz. Daha alt bölümlerde de sadece iki yerde tanımlık kullanır. Eser başında kullanılan ilk tanımlık, modernizmin öncülerinden kabul edilen İngiliz yazar Joseph Conrad'ın genç bir denizcinin yaşadıklarını anlattığı Lord Jim adlı romanına aittir ki Eroğlu bu yazarın kendi yaratma sürecine katkısını dile getirmiştir:

Marlowe, Stein'la konuşuyor:

“Doğruyu söylemek gerekirse, Stein,” dedim, “buraya ilginç bir mahlûktan söz etmeye geldim.”

İnanmayanlar, gülünç bir hevesle, “Kelebek mi?” diye sordu.

Birden cesaretim kırıldı; garip, derin kuşkulara kapıldım: “Öyle mükemmel bir şey değil sözünü ettiğim,” diye cevap verdim. “Bir insan!”

(Joseph Conrad, Lord Jim) (Kitap Başı)

Siyasi olayların yoğun yaşandığı dönemde eserler kaleme alan ve bu nedenle bazı eserleri sansüre uğrayan yazar, kendi döneminin aksine 1980 sonrası ortaya çıkan nesle bir tepki olarak bu romanı kaleme almıştır. Romanın hemen başında “ilginç mahluk” olarak nitelendirdiği insanı roman karakterlerinde görmek mümkündür. Başkarakteri Barış için kullandığı “*Kahramanımız, kıyıcılık ve merhametin birlikte varoluşunun, başka canlılarda olmazken insan türünde ortaya çıkışının trajik zıtlığını omuzlarında taşıyor.*” (Soysal 2002'den, Yürek 2009: 334) ifadesi kullanılan tanımlıkla bir bağ kurmaktadır. Romanın ikinci tanımlığı İngiliz öykü ve roman yazarı Henry Graham Greene'ye aittir:

“Bir hikâyenin ne başı vardır, ne sonu. İnsan kendi deneyimlerinden geri, ya da ileri bakacak bir nokta seçer, hepsi bu...”

(Graham Greene) (1. Ana Bölüm s. 13)

Zamanın Manzarası adından da anlaşılacağı üzere birey ve toplumsal normlar arasındaki çatışmanın tarihsel bir kesitini verir. Greene'nin “deneyim” olarak kavramsallaştırdığı yaşam, romanın başkahramanı Barış'ın geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki sıkışmışlığını ifade etmesi açısından önemlidir. Onun geçmişini savaş, psikolojik bozukluklar, sakatlıklar; anını yalnızlık, parasızlık, aşksızlık; geleceğini ise ölüm oluşturur. Bu sebeple Barış'ın sözleri aynı zamanda romanın tanımlığı olur:

Benim kadar acı çekmedikçe, Tanrı'ya inanmamı beklemeyin benden. (1.2. Bölüm s. 37)

Romanın son tanımlığı Alman yazar ve felsefeci Arthur Schopenhauer'a aittir. Ona göre dış gerçeklik sadece bir tasarımdır. Çevremizde olup biten her şey, zorunlu olarak gerçekleşir ve bu insanın arzu, umut ve korku gibi “istenç”lerine ulaşmasını sağlar. Acı çekmeden ulaşılamayacak istençler aynı zamanda bir hayal kırıklığıdır. Yaşam karşısında ölümün çıkmazını ifade eden şu sözler tanımlık olarak kullanılır:

“Hayatın kısa rüyasına karşılık, sınırsız zamanın gecesi ne kadar uzun...”

(Schopenhauer) 1.3. bölüm s. 45)

Eroğlu'nun Henry Graham Greene'den yaptığı ikinci alıntı yazarın *Sessiz Amerikalı* (1955) romanına aittir. Romandan alıntılanan bir satır, bu sefer *Kusma Kulübü* romanına tanımlık olur. Aynı isimle sinemaya da uyarlanan romanda modern insanın siyasi, toplumsal ve ahlaki değerlerinin eleştirisi eserin temasını oluşturur. Bu bakımdan *Kusma Kulübü* romanında Eroğlu'nun üzerinde durduğu konu ile doğrudan bir bağlantı kurar. Bunun nedeni *Kusma Kulübü*'nde de insani değerler üzerinde durulmasıdır. Zengin-fakir, iyi-kötü, doğru-yanlış gibi zıt kavramların ele alındığı romanda, bunlardan doğru olanı seçmek roman karakteri Umut'a düşer. Özellikle ahlaki değerlerin irdelendiği romanda,

bir grup insan kötülöklere karşı bir tepki olarak kusmayı tercih eder. Eroğlu, bir gazete haberini okurken hissettiği mide bulantısını, bu eseri kaleme alma nedeni olarak açıklar. Zenginler ve onların uzağında yaşanan facialar Eroğlu gibi roman karakterlerinin de midesini bulandırır ve onlar bu insanların üzerine kusarak bireysel bir arınma sağlar:

“İnsan, eğer insan kalacaksa, taraf tutmak zorundadır...”

-GRAHAM GREENE, Sessiz Amerikalı

2005 yılında yayımlanan *Düş Kırgınları* romanında Eroğlu, ikinci defa tanımlık olarak roman karakterinin bir sözünü kullanır. Bu kullanım genel manada Türk romanında ender rastlanan bir durumdur. Attila İlhan'ın Kamarot Hasan'ı gibi – ki Eroğlu, yazarlık konusunda Attila İlhan'dan da beslendiğini ifade eder- kendi roman karakteri Kuzey Erkil'den bir alıntıyla eserine başlar. Kuzey, kendisiyle hesaplaşma sürecine girmiş ıssız bir karakterdir. Romanın temasını aşk oluşturuyor gibi görünse de romanda yalnızlaşan ve sorgulayan insanın suskunluğu ön plana çıkar:

“İnsan, var olduğuna inanmak için mi kendini anlatır? Öyle ise susacağım...”

Kuzey Erkil

Romandaki ikinci tanımlık ünlü Alman filozofu Friedrich Wilhelm Nietzsche'ye aittir. Kendisi gibi 68 kuşağına mensup olan roman karakteri Kuzey, geçmişiyile olan hesaplaşmasının bir sonucu olarak intihara sürüklenir. Romanın genel kurgusu itibariyle Kuzey'in roman sonunda öleceği okura sezdirilir. Sevdiği kadının (Şafak) intihar ettiği yeri bulup ölmek istemesi, zihniyle olan mücadelesinde alkolü tercih etmesi ve insanlarla arasına koyduğu mesafe onun yaşarken ölümü kabullenişinin bir göstergesidir:

“Ölüler ölmez... Ölülerin, yaşayanlarla

kıyaslandıklarında tek üstünlükleri de budur.”

(Nietzsche) (s.13)

Kuzey'in içine düştüğu durumu özetleyen alıntı, Eroğlu'nun alıntılama yapmayı en çok tercih yazar Pierre Schoendoerffer'e aittir. Siyasetin kendisinde yarattığı olumsuz tablo, sevdiği kadının kendisi yüzünden intihar etmiş olması, borçluluğu ve yalnızlığı Kuzey'in yaşamı söz konusu olduğunda en kısa yoldan “israf” kelimesiyile açıklanabilir:

“Bir düşler kıyımıdır yaşam; çiğnenmiş, ihanete uğramış, satılmış, bırakılmış, unutulmuş bir düşler mezarlığıdır... Ne israf...”

(Pierre Schoendoerffer) (s.15)

Roman, masal, deneme ve opera türlerinde eserler veren Fransız yazar Pascal Quignard'dan bir alıntıyla başlayan *Belleğin Kış Uykusu* ilk olarak 2006 yılında yayımlanır. Eroğlu'nun kendi belleğinde oluşan sorular sayesinde kaleme aldığını söylediği romanının merkezinde insan ve onu insan yapan değerler gelir. Bunların başında da unutmak-unutmamak, unutulmak-unutulmamak gibi hafızaya ve geçmişe ait değerler gelir. Çünkü yazara göre insan, çoğu kez geçmişı sayesinde kendi benliğini bulur. Bütün roman başkarakter Sadık'ın beş dakikalık uykusunun bir sonucudur. Sadık, rüyasında hafızasını kaybetmiş olan M'nin (romanın sonunda M ile Sadık bütünleşecektir) yolculuğunu görür. Parça parça geçmişini ve o geçmişte var olan insanları gören M, insan ilişkilerinde -özellikle kadın erkek- gerçek bağın sevgi olduğunu keşfeder:

“Bir neden aramak, sevgiyi yok eder. Sevilen bir şeye anlam uydurmak, yalan söylemektir...”

(Pascal Quignard)

Edebiyat eleştirileri, roman ve hikâyeleri ile tanınan Amerikalı yazar Henry James'in bir sözü/sorusu 9,75 *Santimetrekare* (2014) romanında tanımlık olur. Türkiye siyasi tarihinin yakın geçmişinden bir zaman dilimini ele alan romanın başkarakter Ahmet, yüzünde 9,75 santimetrekarelik bir yara izine sahiptir. Yazarlık yaparak geçimini sağlayan Ahmet'in oldukça dar bir çevresi vardır ve çok fazla kişiyile konuşmaz. Eroğlu'nun birçok karakterinin ortak özelliği olan kimsesizlik, yalnızlık ve bıkmışlık Ahmet'te de kendisini gösterir. Geçmişiyile hesaplaşma, toplum değerlerine aykırılık, siyasi olaylara bakış açısı Eroğlu'nun acı çeken birçok karakteri gibi Ahmet'te de kendisini gösterir. Ahmet'in yazmayı bir türlü bitiremediği romanının karakteri Zinar da çok farklı değerdir. Hayat karşısında acı çeken insanların bir ifadesi olarak yazar romanına şu alıntıyı tanımlık olarak seçer:

“İnsan kendi için yaptığı, kendine uyan bir tasarımda dünyadaki acıyı nereye koymalı?”

-HENRY JAMES

Mehmet Eroğlu'nun romanlarında tercih ettiği tanımlıklar yazarın yazma sürecine katkı sağlayan kişilerden seçilmektedir. Tanımlık olarak en fazla sayıda alıntıyı Pierre Schoendoerffer'den yapmıştır. Bu ve diğer alıntılar ile romanlarında işlediği temalar arasında doğrudan bağ bulunmaktadır. Özellikle birey ve toplum değerleri arasındaki çatışma noktalarında yalnızlaşan, sıradanlaşan ve çevresine karşı tepkisiz kalan kişilerin eleştirildiği bu romanlarda yazar, döneminin siyasi ve kültürel değişimine ayak uyduramayan ve bir arayışa çıkan sembolik tipleri ele alır. Bu kişilerin merkeze alındığı romanlarına Eroğlu, bireysel mesajlar içeren alıntılarını tanımlık olarak tercih eder.

KAYNAKÇA

- Aktulum, K. (2000), Metinlerarası İlişkiler, İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Allen, G. (2000). *Intertextuality (The New Critical Idiom)*. London: Roudledge.
- Aslan, H. (2019). Mehmet Eroğlu'nun Romanlarında Postmodern Unsurlar, Yüksek Lisans Tezi.
- Eco, U. (1995). Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti, (Çev. Kemal Atakay), Can Yayınları: İstanbul.
- Eroğlu, M. (2014). Issızlığın Ortası, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eroğlu, M. (2009). Yüz: 1981, İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları.
- Eroğlu, M. (2013). Zamanın Manzarası, İstanbul: Agora Kitaplığı Yay.
- Eroğlu, M. (2004). Kusma Kulübü, İstanbul: Agora Kitaplığı Yay.
- Eroğlu, M. (2014). Düş Kırgımları, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eroğlu, M. (2009). Belleğin Kış Uykusu, İstanbul: Agora Kitaplığı Yay.
- Eroğlu, M. (2014). 9,75 Santimetrekare, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Genette, G. (1987). Paratexts: Thresholds of Interpretation. Cambridge University Press.
- Güzel Ebru, G. (2018). Mehmet Eroğlu'nun Fay Kırığı Üçlemesi ve 9,75 Santimetrekare Romanlarında Varoluşçuluk, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Molva, S. (1996). Mehmet Eroğlu ile Söyleşi, Ege Mimarlık Dergisi, 1996/2, Sayı: 19, ss. 53-54.
- Yürek, H. (2009). Mehmet Eroğlu'nun Romanlarında Yapı, Tema ve Anlatım, Doktora Tezi.
- Zambak, F. (2007). Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Epigraf Kullanımı, Düünden Bugüne Ömer Seyfettin Sempozyumu, 9-11 Mart, İstanbul: Kültür Yayınları, ss. 247-255.

TİCARET VE KÜLTÜR YOLU: İPEK YOLU

Prof. Dr. Gencay Zavotçu

Kocaeli Üni. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
gencayzavot@hotmail.com

Özet

Çin'den başlayıp Anadolu ve Karadeniz üzerinden Avrupa'ya uzanan târihî İpek Yolu, bir ticaret yolu olmanın yanısıra doğu-batı hattında iletişim ve kültürün de aracı ve aktarıcısı olmuştur. Yüzyıllar boyunca, İpek Yolu üzerinde seyreden kervanlar Uzak Doğu'dan Avrupa içlerine kadar ticâret eşyası taşımakla kalmamışlar, eriştikleri ülke ve şehirlerin kültür öğelerini de doğudan batıya, batıdan doğuya taşıyarak kültürün bölgesel ve evrensel nitelik kazanmasına katkıda bulunmuşlardır. İpek Yolu güzergâhında bulunan birçok toplumun kültür öğeleri kervanlar aracılığıyla başka ülke ve bölgelere taşınmış, bu taşınma sonucu kültürler arası canlı bir iletişim imkânı doğmuştur. Bu iletişim sayesinde kültürler arası benzerlik ve farklılıklar fark edilerek tesbit edilmiş, karşılıklı etkileşim sonucu da toplumların kültürü kavmî ve yerel boyutu aşarak bölgesel ve evrensel bir nitelik kazanmaya başlamıştır.

Kültürün bir toplumdan diğerine aktarılmasında kervanların geçtiği yol güzergâhındaki belde ve şehirlerde gerçekleşen meta değişimi ve ticârî faaliyet, faaliyet esnasındaki tanışma, danışma, görüşme ve söyleşmeler; kervanların konaklama ve dinlenme yerleri (menzil, menzil-gâh, menzil-geh; hân, kervân-sarây) ile bu yerlerin çevresinde konuşulan ve anlatılan sözlü kültür öğelerinin belleklere kaydedilerek erişilen bir sonraki şehir, ülke ve bölgelere taşınması etkili olmuştur. Ayrıca, kervanlar aracılığıyla bir beldeden başka bir şehir, ülke ve bölgeden başka bir şehir, ülke ve bölgeye taşınan yazılı eserlerin kültürün yayılarak yerelden bölgesel ve evrensel bir boyuta taşınmasına yaptığı katkıyı da özellikle belirtmek gerekir. Bu bağlamda, kültürün başka ülke ve bölgelere aktarılmasında edebî eserlerin önemi büyüktür. Bu bildiride İpek Yolu üzerinden aktarılan ticâret malları ile kültür öğeleri hakkında özet bilgi vereceğiz.

Anahtar Sözcükler: İpek Yolu, kervan, ticaret, kültür

TRADE AND CULTURE ROAD: SILK ROAD

Abstract

The historical Silk Road, which starts from China and extends to Europe via Anatolia and the Black Sea, has been a means of communication and culture along the east-west line as well as being a trade route. For centuries, the caravans traveling on the Silk Road not only carried trade goods from the Far East to Europe, but also contributed to the regional and universal character of the culture by carrying the cultural elements of the countries and cities they reached from east to west and from west to east. The cultural elements of many societies on the Silk Road route were transported to other countries and regions via caravans, and as a result of this transport, a lively communication opportunity arose between cultures. Thanks to this communication, the similarities and differences between cultures have been noticed and determined, and as a result of mutual interaction, the culture of societies has begun to gain a regional and universal quality by exceeding the tribal and local dimension.

In the transfer of culture from one society to another, commodity exchange and commercial activity in the towns and cities along the route of the caravans, meeting, consultation, meeting and conversations during the activity; The accommodation and resting places of the caravans ( ) and the oral cultural items

spoken and told around these places were recorded and transferred to the next cities, countries and regions. In addition, it should be especially noted that written works transported from one town, country and region to another city, country and region via caravans contributed to the dissemination of culture from a local to a regional and universal dimension. In this context, the importance of literary works is great in transferring culture to other countries and regions. In this paper, we will give brief information about the literary culture elements transferred through the Silk Road.

Key Words: Silk Road, caravan, trade, culture

***

Çok eski çağlarda Mısırlılar ve Romalılar, Çinlilerden ipek satın alırlar, aldıkları ipeğin taşınması da Çin'den Anadolu, Mısır ve Avrupa'ya dek uzanan kervan yolları üzerinden yapılırdı. Milattan önceki asırlarda başlayıp Milattan sonraki çağlarda güzergah, durak ve uğrak bakımından gelişip genişleyen bu ticaret yolu zamanla taşınan ipeğe istinaden İpek Yolu adı ile anılır olmuştur. Doğu'nun ipeği, baharatı ve diğer ticârî mallarının kervanlarla batıya taşınması, Çin'den Avrupa'ya uzanan ticaret yollarını oluşturmuştu. Her ne kadar İpek Yolu olarak anılsa da bazı kaynaklar bu yolda en az taşınan ürünün ipek olduğu görüşündedirler.

Orta Çağ'da ticaret kervanları, şimdiki Çin'in Şian kentinden yola çıkarak Kaşgar kentine ulaşır ve burada yol ikiye ayrılırdı. “*Kaşgar İlkçağ'dan beri Tarım havzasının ekonomik merkezidir. Eski dönemlerde el sanatlarında, özellikle kilim, tekstil ve seramik dallarında meşhurdur. (...) Diğer taraftan iki ipek yolunun buluştuğu yerdeki konumu ve Çin'le Orta Asya arasındaki transit taşımacılıktaki rolü, eski çağlardan beri Kaşgar'ın bir ticaret merkezi olarak önem kazanmasını sağlamıştır.*” (Hutchins, 2002: 9) Kaşgar eski çağlarda İpek Yolu üzerinde bir kavşak noktası, önemli bir ticaret merkeziydi. Diğer bir ifadeyle, Çin'in Şian kentinden yola çıkan bu ticaret yolunda ilk önemli durak Kaşgar idi. Sonraki devirlerde Hindistan kumaşı ve Âbâdi'si ile başka ticârî malların da bu yoldan batıya taşınmaya başlanması yolun Hindistan, Pakistan, Tibet ve başka komşu ülkeleri de kapsayacak şekilde dallanıp budaklandığı, Çin ve Çin'e komşu ülkelerden yola çıkan kervanların ilk merkezî durak olan Kaşgar'da birleştiği fikrini veriyor. İhtiyaç karşılama ve dinlenmenin yanısıra mal mübadelesinin de yapıldığı Kaşgar'dan doğuya giderken yol ikiye ayrılırdı. Kaşgar'dan batıya giderken kuzey yolunu izleyenler Afganistan üzerinden Hazar Denizi'nin kuzeyine; güneyden gidenler de Karakurum Dağları'nı aşarak İran üzerinden Anadolu'ya ulaşırlardı. Anadolu'dan deniz yolu ile Akdeniz ve Karadeniz (Tirebolu) limanlarından veya Trakya üzerinden kara yolu ile Avrupa'ya ulaşırlardı. (https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0pek_Yolu; erişim 18.07.2021).

İpek Yolu üzerinden hareket noktası Çin olmak üzere Hindistan ve Pakistan da dahil Uzakdoğu'dan Anadolu ve Avrupa ülkelerine ticârî mal taşınması tarih boyunca güç, zahmetli ve tehlikeli bir iş

olmuştur. Yol güzergâhında yeterli sayıda han, kervansaray, külliye v.d. adlarla konaklama ve dinlenme ihtiyacını karşılayan menziller olsa da özellikle vadi ve dağlardan geçen yollarda kervanlar için harâmî ile eşkıyâ saldırısı ve yağması büyük tehlike idi. Yine, çetin kış aylarında yol güzergahındaki bir yerden başka bir yere giden kervanlar için yüksek dağ geçitleri, kar, tipi, boran ve aşırı soğuk başka diğer zorluk ve olumsuzlukların da güçlük ve engel oluşturduğunu belirtmek gerekir. Bu nedenle, ağır ve çetin şartlar altında uzakdoğudan batıya yük taşıyan kervanlarla sadece ticârî mal değil, bu yollarda taşıdığı eşyanın önem ve sorumluluğunun bilincinde olan, mücadele içerisinde korkuyu bertaraf etmiş çelik yüreklerin taşındığını da söylemek yanlış olmaz.

Asıl amacı ticaret olmakla başta uzakdoğu ipek ve kumaşı ile baharatını batıya aktarma düşüncesinin ürünü olan İpek Yolu'nda taşınan ticârî mallar kaynaklarda baharat, ipek, kağıt, kumaş (dîbâ), kâlâ (kâle), şâl, tûtyâ (tûtyâ) v.d. olarak belirtilir. Kaynaklarda açıkça belirtilmemiş olsa da 17. yy. sonları ile 18. yy. başlarına kadar yazma eserlerin kağıtları da Uzak Doğu'dan getirilmekte idi. Bu meyanda, Hindistan'ın Devletâbâd kenti menşeli Âbâdî kağıtlar da İpek Yolu üzerinden kervanlarla Anadolu ve Avrupa'ya aktarılmıştır demek yanlış olmaz.

***

Tarihin ilk çağlarından itibaren Uzak Doğu'dan Avrupa ortalarına uzanan ve üzerinde kervanlarla ipek, kumaş, baharat, kağıt v.b. ticaret mallarının taşınmasına aracı olan İpek Yolu, Uzakdoğu'da üretilen ticârî malların batıya satış ve aktarımını sağlarken yol güzergahında bulunan toplum ve devletlerin kültürlerinin de bir diğerine tanıtım ve aktarımına aracı olmuş, bir kültür yolu olma özelliği de kazanmıştı. Rivayete göre Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'dan Uzakdoğu'ya giden bir kervan, 15. yüzyıl sonlarında bir kültür merkezi özelliği kazanan Herat kentine uğrar. Kervanla Herat'a giden şiir meraklısı bir kişi, giderken yanında Ahmed Paşa'nın bir şiirini de götürür. Konuk olarak katıldığı şiir meclisinde şiirler okunup şiir üzerine konuşulur. Mecliste zamanın ünlü şairlerinden Molla Câmi de vardır. Meclisteki şairlerden biri “*Acaba Diyâr-ı Rûm'da bizim gibi güzel şiir yazan şair var mıdır?*” diye sorar. Bu soru üzerine, kervanla İstanbul'dan gelen şahıs izin alıp Ahmed Paşa'nın yanında getirdiği şiirini okumaya başlar. Şahıs Ahmed Paşa'nın şiirini okurken Molla Câmi kalkıp döne döne raks eder. Bu davranışı şiiri beğendiği şeklinde yorumlanır.

Renkli bir etnik yapı, inanç, dil, gelenek ve görenek yapısına sahip olan Hindistan'da kültür adına ortaya konan eserlerin batı ülkelerinde bilinip öğrenilmesi için yazar ve şairlerin Hindistan'a gitmeleri veya gönderilmeleri Uzakdoğu kültürünün batıya aktarılmasına diğer bir örnektir. Rahip Beydeba'nın yazdığı *Kelile ve Dimne* adlı hayvan masallarından oluşan eserin batıda büyük rağbet görmesini, pek çok yazar ve şaire ilham kaynağı olmasını burada belirtmek uygun olur. Fars edebiyatının ilk büyük ismi olarak anılan Rûdekî'nin *Kelile ve Dimne*'yi Farsça'ya çevirisini bu manada bir örnek olarak anabiliriz: “Rûdekî Hint edebiyatında Rahip Beydeba tarafından yazılmış hayvan hikayelerinden oluşan *Kelile ve Dimne*'yi, devir sultanı Emîr Nasr'ın isteği üzerine Fars diline nazmen çevirmiştir.” (Bkz.: Devletşah; Tezkire-i Devletşah, s. 59). Benzer biçimde, XIV. yüzyılda Hoca Mes'ûd tarafından Farsça'dan çeviri yoluyla Türk edebiyatına kazandırılan Süheyl ü Nev-bahâr'ın kadın kahramanının Çin fağfur'unun kızı olması ve bu vesile ile mesnevide anlatılan hikayenin bazı kısımlarının Çin'de geçmesi, bu kısımlarda Çin toplum hayatı ile Çin kültürü izlerinin görülmesi de bu yol güzergahında batıya taşınmış kültür ögesi olarak nitelenebilir.

15. yüzyıl şairi Ahmed Paşa'nın, çağdaşı Alî Şîr Nevâ'î'nin otuz üç gazeline yazdığı nazîreler de Herât'tan İstanbul'a uzanan yol üzerinde kültür alışverişinin ne kadar canlı olduğuna işaret etmesi bakımından dikkate değerdir: “*Âhir 'ömrinde Sultân Bâyezid'e Nevâ'î otuz üç gazel göndermişdür ki birisi bu gazeldür ki maḥla'ı budur. Maḥlaş-ı Nevâ'î:*

*Ol perî-peyker ki hayrân bolmış ins ü cân aña
Cümle 'âlem maña hayrân u min hayrân aña*

Sultân Bâyezid bu gazelleri Aḥmed Paşa'ya gönderüp nazîre dimek emr itdükde cümlesine nazîre diyüp lâkin Nevâ'î gazelleriniñ iyiliği vezâret bereketi ve pâdşâhuñ eser-i şeref-i şoḥbetidür dimegi bu gazeliñ maḥta'ında bu vech ile edâ itmişdür.

Maḥta': Söзде 'uşşâkı muḥayyir eyle dirsün Aḥmed'e

Böyle güyâ olmağa küyuñ gerek bustân aña” (Kılıç, 2010: 290, 291).

Yukarıdaki metinde özetle şu bilgiler aktarılır: “Ömrünün son zamanında Nevâ’î’nin Sultan Bâyezîd’e otuz üç gazel gönderdiği, Sultan Bâyezîd’in de nazîre yazması için bu gazelleri Ahmed Paşa’ya ilettiği ve Ahmed Paşa’nın bu gazellere hakkıyla nazîre yazabilmesi için sultanın yakınında bulunma talebinde bulunduğu ifade edilir.”

16. yüzyılda İran’daki ağır baskıdan kaçıp Hindistan’a giden Fars şairlerinin Hindistan kültüründen de esinlenerek Hint şairleriyle birlikte ortaya koydukları Sebki Hindî şiir anlayışı da -muhtemelen- ipek yolu güzergâhı ile batıya taşınmış, Türk edebiyatında da etkisi hiss edilmiştir.

***

İpek Yolu’nda Uzak Doğu’dan batıya, Anadolu’ ve Avrupa’ya ticarî amaçlı olarak taşınan veya gönderilen mallara göz atacak olursak alfabetik olarak ilk sırayı âbâdî adlı bir kağıt türüne vermemiz gerekir:

Âbâdî olarak adlandırılan saman sarısı renkli kağıtlar Hindistan’dan gelir ve üretildiği şehrin adıyla anılır: “Eskiden kullanılan kağıtlardan birinin adıdır. Hint âbâdîsi de denilirdi. Hindistan’da Devlet-âbâd şehrinde yapıldığı için bu adı almıştır. Sarımsak renkli, güzel ve parlak bir kâğıttır. Kur’an ve murakkalarda kullanılırdı. Dut ağacı elyafından yapılan bu kâğıtların bir zamanlar Avrupa taklitleri görülmüştür; (Frenk âbâdîsi).” (Özen, 1985: 1) “Hindistan’ın Devletâbat şehrinde imal edilen, kalınca, yarı mat, açık saman renginde, eskiden hattatların pek makbul tuttıkları, ipekten yapılmış bir nevi yazı kâğıdı.” (Kubbealtı Lugatı) cümlelerinde belirtildiği üzere Hindistan’ın Devlet-âbâd şehrinde üretildiği için âbâdî adıyla anılan kağıt da Uzak Doğu’dan kervanlar aracılığıyla taşınmakta ve çeşitli işlemlere tabi tutularak (ahar, mîstar v.d.) eserlerin yazımında kullanılmaktaydı. Bunların haricinde özellikle itriyât olarak anılan güzel kokulu ‘anber ve misk (müşk, müşg) maddelerin de Uzakdoğu’dan gelen kervanlar aracılığıyla Anadolu ve Avrupa’ya taşınarak pazarlandığını da belirtmek gerekir.

‘Anber: Klasik Türk Şiiri’nde misk ile birlikte adı anılan iki güzel kokudan biridir. Konuşma dilinde genellikle *amber* şeklinde telaffuz edilen kelimenin kökeni hakkındaki rivayetler şu şekildedir. “Hemen bütün dillerde *ambra* ve *amber* şekillerinde bulunan *amber* kelimesinin aslında Arapça *anber* olduğu ve İspanyolca aracılığıyla Avrupa dillerine geçtiği kabul edilmektedir. Ancak *anber*in Arapça’dan türemesi mümkün değildir ve bu dile Pehlevîce (Parthça, Orta Farsça) aracılığıyla Grekçe *ambrosia* (*a-mbrotos* “ölümsüz, ilâhî”) kelimesinden bozularak sonradan girmiştir.” (Erdem, 1991: 7). Yukarıdaki cümlelerde kelimenin Avrupa’ya Asya’dan geçtiği kabul görse de Asya’daki dolaşım ve oluşumu da diller arasında etkileşim içeren bir durum arz eder. Benzer durum ve muhtelif rivayetler *anber*in oluşumu için de geçerlidir: “Hind denizlerinde yaşayan bir çeşit ada balığından elde edilen yumuşak, yapışan ve kara renkte, güzel kokulu bir maddedir. *Anber* bir ur olup balık tarafından dışa atılır. Bunun için su üzerinde parça parça yüzer vaziyette veya sâhile vurmuş olarak bulunur.” (Pala, 2000: s. 30) cümlelerinde Hint denizlerinde yaşayan bir tür ada balığının vücudunda oluşan bir ur olup balık tarafından urun dışarı atılması şeklinde ifade edilir. Ancak, başlangıçta denizciler tarafından keşf edilip dünyaya tanıtılan *anber*in oluşumu hakkında farklı rivayetler de mevcuttur. *Anber* ile ilgili olarak başka bir kaynakta ise “Klasik İslâm kaynaklarında yer alan başlıca rivayetlere göre *amber*, denizin dibinden kaynayan ve sudan hafif olduğu için yüze çıkarak donan yağlı bir madde, bir deniz hayvanının kusmuk veya dışkısı, denizlerin uzak kıyılarında yetişen bir bitkinin reçinesi veya bazı Çinhindi adalarının dağlarında yaşayan arıların güzel kokulu çiçeklerden yaptıkları balın şiddetli yağmurlarla denize sürüklenip erimesi sonunda geriye kalan mumudur. Bugün kesinlikle bilinen husus ise *amber*in, dişli balinalardan olan ve adına *amber* balığı da denilen en büyük balina ada balığının (... “ispermeçet balinası”) bağırsaklarında teşekkül eden ve henüz tabii mi, marazî mi olduğu tesbit edilememiş bulunan bir sindirim artığıdır. Dışkı ile birlikte vücuttan atılan bu maddenin rengindeki siyahlık hayvanın en sevdiği yiyecek olan mürekkep balığından gelmekte, dolayısıyla yediği miktarla orantılı olarak değişkenlik göstermektedir.” (Erdem, 1991: 7). Yukarıdaki cümlelerden hareketle *anber*’in Hint Denizi’nde yaşayan bir deniz canlısının, büyük bir ihtimalle de aynı adı taşıyan balının dışarı attığı dışkıdan elde edilen siyah ve güzel kokulu bir madde olduğu söylenebilir.

Anber Klasik Türk şiirinde Uzak Doğu'dan, özellikle Hint'ten gelen/getirilen güzel kokulu bir madde olarak anılırken sevgilinin saçının kokusu ile kıyaslanır. Bu kıyaslamada çoğu zaman misk/müşk ile birlikte anılan anber, kokusunun güzelliği, keskinliği ve etkisi bakımından sevgilinin saçının kokusu yanında zayıf ve etkisiz kalır.

15. yüzyıl şairi Şeyhî'nin “Şu dudaklarındaki anber kokulu sinek midir, yoksa şeker evi (olan) benlerini bulan papağan mı?” manasındaki

*Şol leblerüñdeki meges-i 'anberîn midür
Yâ tûtî mi ki buldı şeker-hâne beñlerüñ* (Şeyhî Div., 2018: 142)

beytinde sevgilinin dudağı üzerindeki benini, âşık bilmez gibi davranıp (tecâhül-i ârifâne) anber kokusuna gelen sinekle dudağını şeker evi sanan papağana benzetmiş. Bu benzetme ile papağana konuşma talimi yaptırılırken söylediği her sözcükten sonra ödül olarak şeker verilmesine îmâda bulunmuş.

Ahmed Paşa'nın “Güzelleri çok olan yerde (puthanede) anber kokulu tüylerin garip olmaması (garipsenmemesi) gibi sevgilinin yanağında misk kokulu tüyler olsa ayıplanmaz.” manasındaki

Hatt-ı miskîn olsa haddinde nigâruñ tañ degül
Çün nigâristânda olmaz hatt-ı 'anber-sâ garîb (Ahmet Paşa Div., 1992: 131)

beytinde sevgilinin yanağındaki tüylerin onun güzelliğine noksanlık ve kusur getirdiği, ancak tüylerin anber kokulu olmasının sevgilinin bu durumunu ayıplanmaktan kurtardığı söylenmek istenmiştir. 15. Yüzyıl şairi Necâtî'nin

‘Ârız u ruhsâr içinde hatt-ı 'anber-bâr-ı dost
Dûd-ı müşğ-âsâ durur kim âb u âteşden çıkar (Necâtî Beg Div., 1992: 267)

beytinde ise “sevgilinin yanağındaki anber kokulu tüylerin ateş ve sudan çıkan misk kokulu duman gibi olduğu “ söylenmiştir.

Mânî'nin aşağıdaki beytinde âşığın gönlünün, Hindistan'a anber aramaya gider gibi sevgilinin yanağındaki tüylerde ve bende dostluk kokusuna istekli olduğu ifade edilir.

*Hatt u hâlinde vefâ bûyına dil tâlib olur
Güiyâ memleket-i Hind'e varur 'anber arar* (Mânî, 2017: 86)

Sabîh'in “Dudağının neşesi anber kokulu benin öpüşünde olmaz, ağzına kadar dolu şarabın sarhoşluğu anber hapında (ilacında) olmaz.” manasındaki

Safâ-yı la'lüñ olmaz bûse-i hâl-i mu'anberde
Görinmez neş'e-i ser-şâr-ı bâde habb-ı 'anberde (Özgindiş, 1998: 771)

beytinde dudak ile anber, şarap ile de anber hâpi arasında mukayese yapılmış. Yapılan mukayese sonucu dudağın neşesinin anber kokulu bende, ağzına kadar dolu şarap kadehinin verdiği sarhoşluğun da anber hapında olmadığı ifade edilmiş.

DİBÂ

Eski çağlarda İpek Yolu üzerinden batıya, Anadolu ve Avrupa'ya taşınan değerli kumaşlardan biri de dîbâ'dır. Farsça kökenli bir sözcük olup kaynaklarda “1. renkli dokuma motiflerle süslü lüks bir çeşit ipek kumaş, canfes kumaş. (...) dîbâ-yı Hindî: Hindistan'dan gelen bir çeşit kalın ipekli kumaş...” (Devellioğlu, 2004: 184); “Altın ve gümüş işlemeli bir tür ipek kumaş”(Türkçe Sözlük, 1988: 1/370); “1. İpek saten veya ipek kadife üzerine altın ve gümüş işlemeli ağır kumaş. 2. Mecaz.

Sevgilinin yumuşak teni. (...) dîbâ-yi Hindî: Hindistan'dan gelen bir tür kalın ipekli kumaş..." (Çağbayır, 2007: 2/1209) şeklinde tanımlanan dîbâ, desenlerle süslü bir çeşit kalın ve ağır ipektir. Bir ipek türü olmakla beraber tanımlardan anlaşılacağı üzere Hindistan'da üretilir. Batı'ya, Anadolu ve Avrupa ülkelerine pazarlanan/satılan ve kervanlarla gönderilen dîbâ, Klasik Türk Şiiri'nde sevgilinin giyip nazla salındığı, ona yakışan bir giysi olarak işlenir. "Şâirlere göre güzele, sevgiliye en çok yakışan elbise ipekli elbisedir. Sevgili değerlidir, değerli olana değerli şeyler yakışır." (Öztoprak, 2010: s. 110) Şair her ne kadar sevgiliye yakıştırırsa da üzerine giyindiği ve bedenini sardığı için bazen sevdiğini dîbâdan da kıskanır, sevdiğine zarar verebileceğinden şüphelenir:

*Güllü dîbâ giydüñ ammâ korkarum âzâr ider
Nâzenînüm sâye-i hâr-ı gül-i dîbâ seni (Nedîm, 2004: 335)*

"Nazlı, ince yapılı (sevgili)m, gül desenli ipek giydin, ama, ipek gülünün dikenini gölgesinin seni incitmesinden korkarım (korkuyorum)."

Enverî'nin "Sarı cismim (bedenim) üzerinde yer yer görünenin yaralar olduğunu sanma, giydiğim kıymetli taşlarla süslenmiş değerli ipek kumaştır." manasındaki

*Görünen cism-i zerdüm üzre yir yir dâğlar sanma
Cevâhîrle müzeyyen giydüğüm kıymetlü dîbâdur (Enverî, 2015: G. 39-4)*

beytinde âşık, bedenindeki yaraları, "ipek saten veya ipek kadife üzerine altın ve gümüş işlemeli ağır kumaş" şeklindeki tanımında belirtildiği üzere giydiği değerli taşlarla süslü ipek bir elbiseye benzetir. Bu benzetme ile bedenindeki yaraların aşkı var olduğu süre zarfında geçmeyeceği vey iyileşmeyeceği imasında bulunur.

Ahmed Paşa'nın

*Zülf-i siyehün çıkmadı dîbâ külehünden
Zîrâ ki harîr içre olur misk-i ter ey dost (Ahmet Paşa, 1992: 126)*

beytinde ise sevgilinin başındaki külahın kumaşının dîbâ, altındaki saçın da misk kokulu olduğu ifade edilmiş: "Ey dost, taze misk ipek içinde olduğu için siyah saçın ipek başlığından çıkmadı."

İpek: "1. İpek böceği adı verilen, dut yaprakları ile beslenen bir böceğin ördüğü kozadan elde edilen ve kumaş yapımında kullanılan ince, parlak tel. 2. Bu iplikten dokunmuş kumaş; ipek kumaş. 3. sf. İpekten yapılmış. 4. İpeği andıran; ipek gibi olan; yumuşak; parlak." (Çağbayır, 2007: 2/2196) tanımlarında da belirtildiği üzere ipek böceği adlı böceğin ördüğü kozadan elde edilen ince, parlak iplik ve bu iplikten dokunmuş kumaş olan ipek eski çağlardan beri giyim kuşam ve mefruşatta tercih edilen, diğerlerine göre üstün tutulan bir kumaş çeşididir.

İpek eski çağlarda Uzak Doğu ülkelerinde, özellikle Çin'de üretilir ve batı ülkelerine satılırdı. Milattan önceki yüzyıllarda Mısırlılar ve Romalılar, Çinlilerden aldıkları ipeği bu yol ile taşıdıkları için sonraki devirlerde bu yol İpek Yolu adıyla anılmaya başlandı. Böylece, batı ülkelerine satılan veya satılmak için gönderilen ipek doğu-batı arasındaki yola da ismini vermiş oldu. Zamanla bu yolla sadece ipek değil, Uzak Doğu'da üretilen farklı maddeler de taşınmaya başladı.

Kâlâ (Kâle): Farsça "kumaş" (Devellioğlu, 2004: 483, 484) manasındaki kâlâ/kâle de klasik şiirde işlenen sözcüklerden biri olup İpek Yolu üzerinden Batı'ya, Anadolu ve Avrupa ülkelerine pazarlanan/satılan ve kervanlarla gönderilen kumaşlardan biri olarak şiir ve nesirde işlenir. Özellikle Çin, Hindistan ve Pakistan'da üretilen ipekle birlikte veya bir tamlama içerisinde zikr olunan kâlâ/kâle, sadece hakîkî manada (kumaş) değil bazen ve çoğunlukla da kavramlarla bir arada mecâzî manada kullanılır. Bu bağlamda istek, emel, dilek, ârzû, kâm, hüsn, ömür v.d. sözcüklerle bir arada kullanılarak soyutun somutlaştırılmasına vesile olur. Şeyh Gâlib'in aşağıdaki beytinde bu durumu görmek mümkündür:

*O zaman ki bezm-i cânda bölüşüldü kâle-i kâm
Bize hisse-i muhabbet dil-i pâre pâre düştü* (Şeyh Gâlib Dîv., 1994: 419)

“Ruh(lar) meclisinde istek kumaşı bölüşüldüğü zaman bize sevgi payı ve parça parça gönül düştü.” manasındaki beyitte Şeyh Gâlib, âşıklığının Ezel Meclisi’nde başladığını, âşığa düşenin de sevgi payı ve parça parça olmuş gönül olduğunu söylemiş.

Dâniş’in aşağıdaki beytinde ise Bengale kumaşı ile Keşmîr kumaşı arasında bir kıyaslama yapılır ve bu kıyaslama sonucu Keşmîr kumaşının daha ünlü (ve üstün) olduğu ifade edilir.

*Şehîr olan yine Keşmîrî kâledir ne kadar
Letâfet olsa da Bengâle ’nin kumâşında* (Dâniş: G 524/6)

“Bengale’nin kumaşında ne kadar güzellik olsa da ünlü olan yine Keşmîr’in kumaşındır.”

18. yüzyıl şairi Sabîh’in

*Kumâş-ı hüsnini ’arz itse ol şûh-ı siyeh-çerde
Gelür hâl-i şikestî revnak-ı kâlâ-yı Keşmîre* (Özgindiş, 1998: 778)

beytinde ise “o esmer sevgili güzelliğinin kumaşını gösterse Keşmîr kumaşının parlaklığına (göz alıcılığına) kırgınlık (gücenmişlik) hâli geleceği” ifade edilmiş.

Sabîh’in “Her manalı söz bilen sade dokuyucu şiirinin kumaşı Sabîh’in renkli nazımının yeni dokunmuş ipek kumaşında (kumaşı değerinde) değil(dir).” manasındaki

*Değül her sâde-bâf-ı nükte-dânuñ kâle-i şî ’ri
Sabîh ’üñ nev-perend-i nazm-ı rengini kumâşında* (Özgindiş, 1998: 746)

beytinde de şair, şiirinin kumaşını (derin manalı sözlerini) devrin diğer şairlerinin kumaşı (sözü) ile kıyaslar ve kendi şiirinin kumaşının (sözlerinin) diğerlerine göre üstün olduğunu îmâ eder.

Misk (Müşk, müşg): Klasik Türk Şiiri’nde anber ile birlikte, hatta ondan daha fazla adı anılan iki güzel kokudan biridir. Bu bağlamda, güzel koku itibarıyla Klasik Türk Şiiri’nde en fazla işlenen ve adı en çok anılan misk (veya diğer söylemleriyle müşk, müşg) olduğu söylenebilir. Sözlüklerde “*misk, Asya’nın yüksek dağlarında yaşayan bir cins ceylânın erkeğinin karın derisi altındaki bir bez[e]den çıkarılan güzel kokulu madde.*” (Devellioğlu, 2004: 653), “*1. Bazı hayvanların, özellikle misk geyiği adı verilen hayvanın göbek çevresinden çıkarılan keskin ve hoş kokulu reçine, kolesterol, sabit ve uçucu yağ içeren madde. 2. Parfümeride kullanılan ve misk geyiğinden elde edilen veya sentetik olarak üretilen miskten meydana gelen güzel kokulu karışım...*” (Çağbayır, 2007: 3/3239) cümleleriyle tanımlanan miskin (müşk, müşg) makbul olanının Çin’in kuzeyindeki Hoten Bölgesi âhûlarından elde edildiği yaygın rivayet olarak öne çıkar. “*Âhû-yı Hoten: Çin Türkistan’ı âhûsu*” (Onay, 1992: 30) adlarıyla da anılan âhûnun yanı sıra Çin ve Hindistan âhûlarından da elde edilebilen misk için avcılar buldukları bölgenin özellikleri ve âhûların ur düşürme zamanlarına göre bazı yöntemlere başvururlarmış. “*Âhû-yı Müşgîn: Şârih Sûdî’nin anlattığına göre âhû-yı müşgîn, Hitâ ve Hoten ile Çin ve Hindistan’da bulunur. O memleketlerin avcıları bunları sürü sürü muhafaza ederek hem etinden hem miskinden faydalanırlarmış. Rûm’un (Anadolu) âhûları yılda bir kere boynuzlarını düşürdüğü gibi, o âhûlar da yılda bir defa nâfelerini düşürürlermiş. Bu zaman gelince avcılar zarflar (kese) peydâ edip hayvanın karnı altına bağlarlarmış. Miskin husûlü: Bu hayvan, insan veya hayvan ürkütmesiyle, yahut birbirleriyle oynaşmakla hararet kesbedermiş. Bu yüzden nâfesine birkaç damla kan damlarmış;*” (Onay, 1992: 30).

Çin ve Hindistan civarında yaşayan âhûların göbeğinde oluşan urdan (kan pıhtısı) elde edilip Batı ülkelerine, Anadolu ve Avrupa’ya satılan ve İpek Yolu üzerinde seyr eden kervanlar aracılığıyla sevk

olunan miskin kalitesi hakkında da kaynaklarda bilgi mevcuttur. Miskın kalitesi ile ilgili olarak bir kaynakta verilen řu bilgiler dikkat çekici ve düşündürücü olması bakımından değerlendirilmeye açıktır: “*Ve bu bāb iki fasl üzredür. Evvelki fasl müfred ıtrlar/(ı) beyan ider. Misk: Hāce eydür: Misk iki nev’ üzredür. Biri Tübbetüdür ve dalı biri Şinüdür. Tübbetü üç veçhile Şiniden yigdür. Bir veçhi oldur kim, Tübbet geyikleri sünbül ve sünbüle benzer eyü koçulu otlar otlarlar. Zîrā Şin’de sünbül ve eyü koçulu otlar azdur. İkinci veçh oldur kim Tübbet ehli buldukları müşgi nāfeden çıkarmazlar hemîn buldukları gibi şatarlar. Tebdil ve tağyîr itmezler. Ammā Çin ehli buldukları müşgi nāfeden çıkārurlar, bildükleri nesnelere katarlar, şatarlar. Üçüncü veçh oldur kim Şin’den gelen müşg gāyet irakdan gelür. Denizlere, yağmurlara ve dürlü dürlü muhālîf havalara uğrayup gelür. Ammā Tübbet’den gelen müşg denize uğramaz. Laţîf havâlardan ve gökçek yazılardan gelür. Ve hem Tübbet müşginüñ bir nāfesi on biş mişkāl gelür. Ondan eksük gelmez ve hem az bulunur. Nāfesi bir dirhemden artuğ olmaz. Derisi yufka ve tüyi az olur ve gāh olur kim tüyünüñ rengi ağ olur ve hem tāze nāfeleriniñ müşgi şaru olur ve eski nāfeleriniñ müşgi kara olur. Alāî ‘İtr-nāmesi’nde eydür: “Müşg sekiz nev’ üzeredür. Evvelki nev’e Şinî dirler. Bu bir ‘azîz ve çok behālu ve eyü koçulu müşgdür kim nāfesinde kıl yokdur veya azdur ve nāfesi ol haddile yufkadur kim şāfları içinde gözükür ve hem nāfesi veznde yigirmi dirhem çıkar. Artuğ eksük kabı bir dirhemden artuğ olmaz ve müşginüñ rengi za’ferāna benzer, ezildüğü yiri şarardur ve koçusu ol haddile tîzdür kim dimek olmaz. Kanķı ‘aţtar kim bu nev’ göbekden çıkarsa, burnı kanasa gerekdür ve ‘aţtarlar bu nev’ müşgi saħķ itdükleri vaķtin dā’imî kāfur yırlarlar ve tā müşgüñ hiddetin def’ ider ve bu nev’ müşg kalan enva’dan yigrekdür. Kıymeti artuğdur, az bulunur.” (Kartal, 20112: 178-181, Muhammed b. Mahmūd-ı Şirvānî, *Tuhfe-i Murādî; [İnceleme-Metin-Dizini]*, Ankara 1999’dan naklen). Yukarıya alıntılanan cümlelerde misk hakkında söylenenleri toparlayacak olursak řu bilgilere yer verildiğini görürüz: Bu bahis basit (karmaşık olmayan) kokular üzeredir. Hāce söyler ki misk Tibet ve Çin kaynaklı olmak üzere iki çeşittir. Tibet (Tübbet) miski de üç sebepten dolayı Çin miskinden iyidir (üstündür). İlk sebep Tibet geyiklerinin sünbül ve benzeri (kokulu) bitkileri yiyerek beslenmeleridir. Oysa, Çin’de sünbül ve güzel kokulu bitkiler (otlar) azdır. İkinci sebep, Çin’liler buldukları miski nefesinden çıkarır, güzel koku elde etmek için işler, elde ettikleri maddeşeri satar ve işe yaramaz posa kısmını gönderirler. Üçüncü sebep Çin’den gelen misk çok uzaktan gelir. Deniz, yağmur ve karşıt havalardan etkilenerek geldiği için değeri düşer. Oysa, Tibet miski denize uğramaz, güzel havalardan geçerek gelir. Bir nāfesi on beş miskal (ağırlık) gelir ve az bulunur. Derisi ince, tüyü az ve bazan beyaz, yenilerinin miski sarı, eski nāfelerin miski kara olur. Alāî’nin İtr-nāme adlı eserinde ise tam tersi bilgilere yer verilir, Çin miskinın çok değerli ve pahalı olduğu ifade edilir.*

Misk Klasik Türk Şiirinde sevgilinin saçı ve beninin kokusuna teşbih olunarak işlenir. Kokunun güzelliği bakımından misk ile yapılan kıyaslamada her zaman sevgilinin kokusunun miskten dah güzel ve üstün olduğu ifade edilir. Ahmet Nāmî’nin “Gönül alan sevgilinin ayağı toprağına tütüyâ, eş değeri olmaz. Hitâ miskine benzemez, kimya (ona) eş değeri olmaz.” manasındaki

Hāk-i pây-ı dil-rübâya tütüyâ olmaz bedel

Beñzemez misk-i Hitâya kîmyâ olmaz bedel

(Ahmet Nāmî, 2017: 229)

beytinde sevgilinin ayağını basıp geçtiği toprağın kokusu ile karşılaştırılan sürme (tütüyâ), misk ve kimya etkileycilik, hoşluk ve çekicilik bakımından ayak toprağı yanında zayıf ve cılız kalırlar.

Usulî’nin “Çin ve Maçin’i gezen, Isfahan ilini gören (sevgilinin) ayağı izinin tozu gibi kıymetli taşların tozu gibi sürme görmedi” manasındaki

İzin tozu gibi kuhl-i cevâhir görmedi hergiz

Gezen hep Çini Mâçini gören mülk-i Sıfahânı (Usulî Div., 1990: G. 129-3)

beytinde, bu konuda ünlü olan ülkelerde yapılan sürmelerin sevgilinin ayağı (toprağının) tozu yanında etkisiz ve zayıf kaldığı söylenmek istenmiş. Sürme (kuhl) ile birlikte “cevherler, elmaslar, kıymetli taşlar” (Devellioğlu, 2004: 137) manasındaki “cevâhir” sözcüğünün zikir edilmesi, “Bu isimle maruf taşın doğülüp göze çekilen tozu. Sevgilinin ayağı tozu hastalıklı gözlerle çekilen tütüyâya benzetilmiştir.” (Onay, 1992: 419) cümlelerinde açıklandığı üzere sürmenin tütüyâ adıyla bilinen taşın kırılıp dövülüp toz haline getirilerek elde edilmesini ima eder.

18. yüzyıl şairi Lebîb'in "Beceri pınarının sürmesi iki mısramın karası, ortası âlem Isfâhan'ının caddesidir." şeklinde düz yazıya çevirilebilecek

*Sevâdı sürme-i çeşm-i hüner dü-mısra'ımîñ
Miyânı câdde-i Isfahân-ı 'âlemdir*

(D. Lebîb Div., , 2017: 51)

beytinde şair beytinin mısralarının yazısındaki mürekkep karasını sürmeye, iki mısram arasındaki boşluğu da Isfahan caddesine benzetmiş. Bu benzetme ile Isfahan'ın sürmesi ile ünlü bir kent olduğunu söylemek istemiş. Isfahan caddelerinde kurulu ticarethânelerde sürme alış veriş yapıldığını ima etmiş.

ŞÂL

İpek Yolu üzerinden Anadolu ve Avrupa'ya taşınıp Klasik Türk Şiirinde sıkça işlenen ticâret mallarından biri de Şâl'dır. Anadolu'da kadınların omuz, boyun ve baş örtüsü olarak kullandıkları şâl hakkında sözlükte şu bilgilere yer verilir: "1. Çoğunlukla Hindistan'da dokunan, üzeri bol işlemeli değerli bir yün kumaş. 2. Kadınların boyun, omuz veya başlarına attıkları enlice atkı. 3. {ağız} Kuşak. (...) 4. {ağız} Yün atkı. [DS] 5. {ağız} Kadınların başlarına örttüğü örtü. 6. {ağız} Dokuma önlük. [DS] 7. {ağız} Çarşaf [DS] 8. {ağız} Çul [DS]..." (Çağbayır, 2007: 4/4422); "Genellikle Hindistan'da dokunan, özel motifleri olan değerli bir yün kumaş. 2. Kadınların omuzlarını örtmek için kullandıkları geniş atkı." (Türkçe Sözlük, 1988: 2/1369). Yukarıdaki cümlelerde verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere ağırlıklı olarak Hindistan'da dokunan ve yünden yapılan, kadınların omuz örtüsü olarak kullandıkları şâl, başlangıçta yünden yapılıp omuz örtüsü olarak kullanılsa da zamanla ipek de dahil olmak üzere farklı kumaşlardan da yapılmış, baş ve boyun örtüsü olarak da kullanılmış. "Şal, yün ve ipek başta olmak üzere her çeşit yünlü kumaş yahut yün örgülerden yapılan boyun ve omuzları örtmede kullanılan bir örtüdür." (Yatman, 1945'den nakleden: Öztoprak, 2010: 137)

Farklı kumaşlardan yapılarak omuz, boyun ve baş örtüsü olarak kullanılan şâl, sonraki devirlerde erkekler tarafından da kullanılmış ve giysi yerine de geçen bir örtü görevi görmüştür. Klasik şiirde şairlerin fırsat düşükçe işlediği şalın bu işlevini Figânî'nin "Tanrı hakkı için gökyüzünün atlas giysisine değişmem, Figânî, bugün eynimde (üstümde) rinde yakışır biçimde eski şalım var." manasına gelen beytinde görmek mümkündür:

Kabâ-yı atlas-ı çarha değişmem Tanrı hakkıçün

Bu gün egnümde rindâne Figânî köhne şalum var (Karahan 1966: 48)

"Zıbun (zıbın)" sözcüğünün "1. Vaktiyle kaftan altına giyilen pamuklu yelek, hırka, mintan. 2. Entari." (Dilçin, 1983: 257) manalarından hareketle, Tırsî'nin "Başkaları bayramlık şaldan giysiler kesdirdiler, ben de Manisa kumaşından yelek, hırka isterim" manasındaki beytinde de benzer duruma işaret edildiği, başkaları ifadesiyle erkeklerin kasd edildiği anlaşılıyor. Beyitten, o devirde Manisa'nın kumaşıyla ünlendiği de anlaşılıyor:

Gayriler îdiyye şâli câmeler kesdürdiler

Ben de Magnîsâ kumaşından zıbuncuk isterüm (İ. Tırsî ve Div., , 2017: 144)

Lâle Devri şairi Nedîm'in "Bağlar, hepsi açık yeşil renkli atlastan bayramlık elbise kestirmiş, salınan selvisi baş(ın)a koyu yeşil şalını sarınmış" manasındaki

Biçinmiş bağlar ıdyiyye cümle fistikî atlas

Sarınmış başa neftî şalını serv-i hırâmânı (Nedîm Div., , 2004: 52)

beytinden anlaşılacağı üzere bağlar yeşil renge bürünmüş, bağda salınan sevgili de başına koyu yeşil şâl bürünmüş. Beyitte başlangıçta omuza atılan şalın ilerleyen zamanlarda başa ve boyuna sarıldığı da îmâ edilmiş.

Kilis’li Zihni’nin “Bugün başda yaldızlı Keşmîr şalı görürüm, ben de belâlı başıma aşk mendili sardım.” manasına gelen

*Serde gördüm şâl-ı Keşmîr-i mutallâsın bugün
Ben dahi sardım belâlı başıma mendîl-i ‘aşk (Gültekin, 2014: G 120/2)*

beytinde, âşık sevgiliyi başında yaldızlı şal ile görünce ona âşık olduğunu “belalı başıma aşk mendili sardım” ifadesiyle dile getirmiş. Fâzıl’ın “meclise geldiğinde rakibin kötü bakışından sakın, sana (layık) Keşmîr şalım var, yüzüne (onunla) örtü yap” manasındaki

*Bezme geldikçe rakîbin bed-nigâhundan sakın
Vechine eyle nikâb Keşmîr şalım var sana (Fâzıl: G 11/5)*

beytinde ise sevgiliyi rakibin kötü nazarından kışkıran âşık, sevgiliden yüzünü Keşmîr şalı ile örtmesi isteğinde bulunmuş.

Lâzîkî-zâde’nin “ O esmer (güzeli) kınalı saçını sunmamış (göstermemiş), Keşmîr’den gül renkli şalı boğazına süs yapmış.” manasındaki

*Ol siyeh-çerde muhannâ zülfün ‘arz etmiş değil
Şâl-ı gül-günun eder zîb-i gelû Keşmîrden (Lâzîkîzâde, 2017: 438)*

beytinde esmer güzeli sevgilinin Keşmir şalı boynuna dolayıp saçaklarını saç teli gibi sunduğu ifade edilmiş.

18. yüzyıl şairi Haşmet’in “Lâhûr alış-veriş merkezinde (ticarethanesinde) Keşmîr şalı bulunmaması (benzeri) gerçek sevgi düşüncesi (de) gönülsüze yabancıdır (gönülsüzde bulunmaz).” manasındaki

*Fikr-i sevdâ-yı hakikat bî-dile bigânedir
Şâl-ı Keşmîrî bulunmaz bender-i Lâhûr’da (Haşmet: 2017: 214)*

beytinde Keşmîr şalının Lâhûr ticarethanesinde bulunmadığı ve satılmadığı ifade edilmek istenmiş. Bu ifade ile hem Keşmîr şalının değeri ve az bulunduğu hem de Lâhûr tüccârının kendi ürünleri Lâhûr şalına rakip olacak Keşmîr şalı ticarethanelerinde bulundurmadığı söylenmek istenmiş. Bir anlamda, Lâhûr tüccarlarının yerli malını koruyup gözetme düşüncesi ima edilmiş.

Tûtiyâ (Tûtyâ): Sözlükte “1. kim. çinko. 2. Kadınların gözlerine çektikleri sürme.” (Devellioğlu, 2004: 1114); “1. Çinko. [Bahşâyış] 2. Göz sürmesi; sürme.” (Çağbayır, 200: 5/4921); “Sürme taşının göze sürülen tozu, tutyâ” (Kubbealtı Lugatı, www.lugatim.com/s/tutiya) manalarına gelen tûtiyâ (tûtyâ) hem çinko hem de kadınların gözlerine çektiği sürme olup göz hastalıklarının tedavisinde de kullanılmıştır. Klasik Türk Şiirinde sevgilinin ayağı tozunun, izinden giden âşığın gözüne iyi geleceği ve sürme olarak sürülmesinin yararlı olacağı işlenir.

16. yüzyıl şairi Zâtî’nin “mahallenin tozunu sürme gibi kaparsam şaşılmaz, o benim gözlerime İsfahan sürmesi görünür” manasındaki

*Tûtiyâ gibi kaparsam n’ola kûyun tozunu
Ol benim gözlerime kuhl-i Sıfâhân görünür (Tarlan, 1967: 199)*

beytinde âşığın, sevgilinin mahallesini tozunu sürme olarak gözüne sürmek istemesine mahalle tozlarını İsfahan sürmesi olarak görmesi etkili olmuş. Tûtyâ ile birlikte toz sözcüğünün zikr edilmesi “Bu isimle maruf taşın döğülüp göze çekilen tozu. Sevgilinin ayağı tozu hastalıklı gözlere çekilen tûtyâyâ benzetilmiştir.” (Onay, 1992: 419) cümlelerinde açıklandığı üzere sürmenin tûtyâ adıyla bilinen taşın kırılıp dövülerek toz haline getirilmesi ve gözlere ilaç olarak kullanılması, tûtyâ adıyla bilinen taş veya çinko tozunun göze sürülmesi nedeniyledir.

Ahmet Nâmî'nin "Gönül alan sevgilinin ayağı toprağına tûtiyâ, eş değer olmaz. Hıtâ miskine benzemez, kimya (ona) eş değer olmaz." manasındaki

Hâk-i pâ-yı dil-rübâya tûtiyâ olmaz bedel
Beñzemez misk-i Hıtâya kîmyâ olmaz bedel (Ahmet Nâmî, 2017: 229)

beytinde sevgilinin ayağını basıp geçtiği toprağın kokusu ile karşılaştırılan sürme (tûtiyâ), misk ve kimya etkileyicilik, hoşluk ve çekicilik bakımından ayak toprağı yanında zayıf ve cılız kalırlar. Lefkosçalı Gâlib'e ait "Ey, her toz parçası bana parlak güneş olan, ayağının toprağı gönül gözüme sürmedir!" manasındaki

Ey ki her zerre-i gubârın mihr-i rahşândır bana
Hâk-i pâyin tûtiyâ-yı dîde-i cândır bana (Yıldız, 2003: 125)

beytin ilk mısramda sevgilinin ayağının tozu âşığa parlak güneş, ikinci mısrada ise gönül gözüne sürme olduğu ifade edilmiş.

"Ticaret ve Kültür Yolu: İpek Yolu" başlıklı yazımızda söz konusu edilen konuları özetleyecek olursak şunları söyleyebiliriz: Milattan önceki asırlardan başlayarak batılı devlet ve toplumların, ipek ve baharat başta olmak üzere Çin'de aldıkları ticârî malları ülkelerine taşımak için üzerinde kervanlarla seyir halinde oldukları yol, sonraki çağlarda taşınan ipeğe istinaden İpek Yolu adıyla anılır olmuştur. Bu yol üzerinde kervanlarla seyr eden insanlar doğudan batıya ve batıdan doğuya ticârî mal taşıırken bu seyir esnasında farklı topluluk ve devletlerin kültür öğelerini de başka topluluk ve devletlere taşıyıp aktarmış, bir kültür elçisi görevi üstlenmişlerdir. Bu kültür taşınması neticesi İpek Yolu güzergâhı ile bu güzergâha komşu olan bölge, ülke ve topluluklar birbirlerinin kültüründen haberdar olabilmiş, kültürleri arasında mukayese yapabilmiş ve belirli oranlarda etkilenmişlerdir. Bu iletişim ve etkileşim sonucu birçok devlet, millet ve toplumun kültürü yerel ve millî sınırları aşarak bölgesel ve evrensel nitelik kazanmıştır.

Kaynaklar

- Arslan, M. ve Aksoyak, İ. H. (2017). *Haşmet-Divân*. Dr. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yay. Gen. Müd., Kültür Eserleri Dizisi 450, Ankara.
- Aslan, M. (2018). "Divân Şiirinde Keşmir", *Asya Studies Akademik Sosyal Araştırmalar*, Number 4, Summer, 1-14.
- Âşık Çelebi-Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme-Metin) 1 (2010). İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Biltekin, H. (2018). *Şeyhî Divânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yay. Gen. Müd., Kültür Eserleri Dizisi 596, Ankara.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Yay., C. 2, 4, 5, İstanbul.
- Demir, H. (2017). *Lâzîkizâde Feyzullah Nâfiz ve Divânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yay. Gen. Müd., Kültür Eserleri Dizisi 533, Ankara.
- Demirel, Ş. (2017). *16. Yüzyıl Şairlerinden Mânî, Divân ve Şehr-engîz-i Bursa*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yay. Gen. Müd., Kültür Eserleri Dizisi 483, Ankara.
- Devellioğlu, F. (2004). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kit., 21. bs., Ankara.
- Devletşah. (1990). *Tezkire-i Devletşah*, M.E.B. Yay., C I, İstanbul.
- Erdem, S. (1991). *DİA*, TDV Yay., C 3, İstanbul.
- Gölpınarlı, A. (2004). *Nedim Divanı*, İnkılâp Ktb., İstanbul.
- Gültekin, İ. (2014). *Kilisli Zihni Divânı*, Kesit Yay., İstanbul.
- Hutchins, K. (2002). "Kâşgar", *DİA*, TDV Yay., C.25, İstanbul, s. 7-9.
- İsen, M. (1990). *Usûlî Divanı*. Akçağ Yay., Ankara.
- İsen, M. (2017). Gelibolulu Mustafa Âlî. *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yay. Gen. Müd., Kültür Eserleri Dizisi 545, Ankara.
- Kalkışım, M. (1994). *Şeyh Gâlib Divânı*. Akçağ Yay., Ankara.
- Karahan, A. (1966). *Kanuni Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figânî ve Divânçesi*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.

- Kurtoğlu, O. (2017). *Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yay. Gen. Müd., Kültür Eserleri Dizisi 569, Ankara.
- Okuyucu, C., Kartal, A. ve Köksal, F. (2011). *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, Kesit Yay., İstanbul.
- Onay, A. T. (1992). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Haz.: Doç. Dr. Cemâl Kurnaz, TDV Yay., Ankara.
- Özen, M. E. (1985). *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, İÜ Fen Fak. Döner Sermaye İşl. Prof. Dr. Nâzım Terzioğlu Basım Atölyesi, İstanbul 1985.
- Özgindiş, V. (1998). *Sabîh-Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni I*, Doktora Tezi, Dan.: Prof. Dr. Gönül Ayan, Selçuk Üni. Sos. Bil. Ens., Türk Dili ve Ed. ABD, Konya, 859s.
- Öztoprak, N. (2010). *Divan Şiirinde Giyim-Kuşam Üzerine Bir Deneme*, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 4, İstanbul, s. 103-154.
- Salman, F. (1999). *Tarihi Türk Kumaş Sanatı*, YL Tezi, Tez Yön.: Prof. Dr. Hamza Gündoğdu, Atatürk Üni. Sos. Bil. Ens., Erzurum, 243s.
- Savran, Ö. (2015). *Enverî Divanı*. Bizim Büro Yay., Ankara.
- Tarlan, A. H. (1967). *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı, 1. Cild*, İÜ Edebiyat Fak. Yay., No: 1216, İstanbul.
- Tarlan, A. H. (1992). *Necâtî Beg Divanı*. Akçağ Yay., Ankara.
- Tarlan, A. N. (1992). *Ahmet Paşa Divanı*. Akçağ Yay., Ankara.
- Türkçe Sözlük* (1988), TDK Yay., Yeni bs., 1 (A-J), Ankara.
- Yenikale, A. (2017). *Ahmed Nâmî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yay. Gen. Müd., Kültür Eserleri Dizisi-445, Ankara.
- Yıldız, A. H. (2003). *Lefkoşçalı Gâlib- Hayatı, Dönemi, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, YL Tezi, Dan.: Prof. Dr. Günay Kut, Boğaziçi Üni. Fen-Edeb. Fak., TDE Böl, ETE ABD, İstanbul.
- Yılmaz, K. (2017). *İbrahim Tırsî ve Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yay. Gen. Müd., Kültür Eserleri Dizisi 553, Ankara.
- (https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0pek_Yolu; erişim 18.07.2021)

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR ÜZERİNE ALAN YAZIN TARAMASI

Doç. Dr. Sercan DEMİRGÜNEŞ

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı

Doç. Dr. Hakan YALAP

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı

Fatma Begüm Bayram

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Yüksek Lisans Öğrencisi

Özet

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde her ne kadar uzun bir süre geçmiş olsa da henüz bu alanda tam bir kuramsal bir çerçeve oluşturulamamıştır. Bu durum da çalışmaların sistemli bir şekilde yürütülememesi gibi birtakım zorlukları ortaya çıkarmaktadır. Bu derleme çalışmasında, yabancılara Türkçe öğretimiyle ilgili alanyazın taranmıştır. Alana genel bir bakışla değinilmiş ve bu alandaki gelişmeleri dikkate alarak karşılaşılan sorunlara / çözüm önerilerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil olarak Türkçe Öğretimi, alanyazın taraması.

Abstract

Although a long time has passed in the teaching of Turkish as a foreign language, a complete theoretical framework in this field has not been established yet. This situation creates some difficulties such as the inability to carry out the studies in a systematic way. In this literature review, the literature of teaching Turkish as a foreign language was reviewed. The studies on teaching Turkish to foreigners are mentioned with an overview, and the problems and solution suggestions are given by taking into account the developments in this field.

Keywords: Teaching Turkish as a foreign language, Turkish education, literature review.

Giriş

Türkiye'nin birçok açıdan dünyaya açıldığı son dönemde Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi daha fazla önem kazanmıştır. Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde her ne kadar uzun bir süre geçmiş olsa da henüz bu alanda tam bir kuramsal çerçeve oluşturulamamıştır. Bu durum da çalışmaların sistemli bir şekilde yürütülememesi gibi birtakım zorlukları ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada, alanyazında yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunları odak edinmiş çalışmalar derlenmiştir. Bu bağlamda yabancılara Türkçe öğretimi alanındaki sıklıkla çalışılan ya da üzerinde fazla çalışılmayan konular belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada öncelikle ilgili alanda yapılmış çalışmalar sırasıyla “makale”, “bildiriler”, “kitaplar” ve “tezler” başlıkları altında sıralanacaktır:

1. Makaleler

- 1.1. Açık, F. (2008). *Türkiye'de Yabancılara Türkçe öğretilirken karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri*. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi. http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/fatma_acik_yabancilara_turkce_ogretimi.pdf (Erişim: 23.02.2012).:

Açık (2008), çalışmasında yabancıların Türkçe öğrenirken karşılaştığı sorunları, öğrencilerin yaşadığı uyum sorunu ve öğrenme sorunu (anlama, konuşma, okuma ve yazma) olarak iki başlıkta incelemiştir.

1.2. Ak Başoğul, D. ve Can, F.S. (2014). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Balkanlı öğrencilerin yazılı anlatımda yaptıkları hatalar üzerine tespitler. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 10, 100-119.:

Ak Başoğul ve Can (2014), çalışmalarını Ankara Üniversitesi TÖMER İstanbul-Taksim Şubesinde Türkçe öğrenen Balkan ülkelerinden gelen öğrencilerle yürütmüştür. Öğrencilerin yazılı anlatımlarını tarama yöntemiyle değerlendirmişlerdir. Değerlendirme sonucunda dilbilgisel hatalar çoğul ekleri, ad durumu ekleri, söz dizimi, isim ve sıfat tamlamaları, adlaştırma, sıfatlaştırma ve ortaç, dilek-şart kipi, deyimler ve eylemler/eylem çatıları, ses olayları ve uyumu, özne- yüklem uyumu gibi konularda sıklık gösterirken, yazımdan kaynaklı hataların çoğunluğu ses ve sözcük temellidir.

1.3. Altunkaya, H. (2021). Yurt dışında yabancı dil olarak Türkçe öğretmek: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 1-33.:

Altunkaya (2021), bu araştırmada, yurt dışında yabancı dil olarak Türkçe öğreten öğretim elemanlarının görüşleri doğrultusunda dört temel dil becerisi, dil bilgisi ve görev yapılan üniversitelerin uygulamalarına bağlı sorunlar tespit edilmiş ve yine öğretim elemanlarının görüşlerine göre bu sorunlara çözüm önerileri belirlenmiştir.

1.4. Alyılmaz, C. (2010). Türkçe öğretiminin sorunları. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5(3)*, 728-749.:

Alyılmaz (2010)'a göre, Türkçenin ana dili ve yabancı dil olarak öğretiminde ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunlar temelde programlardan (ilköğretim Türkçe dersi programlarından, Türkçe öğretmenliği lisans programından), takip edilen kitaplardan, öğretim metotlarından, alanla ilgili kurumlardan, öğretim elemanlarından, öğrencilerden vb. kaynaklanmaktadır. Çalışmada, Türkçenin ana dili ve yabancı dil olarak öğretimi sırasında karşılaşılan güçlükler ve sorunlar, gözlemlerden ve konuyla ilgili olarak hazırlanmış çalışmalardan / yayınlardan hareketle sunulmuştur.

1.5. Arslan, M. ve Adem, E. (2010). Yabancılar Türkçe öğretiminde görsel ve işitsel araçların etkin kullanımı. *Dil Dergisi*, 147, 63-86.

1.6. Arslan, M., ve Akbarov, A. (2010). Türkiye'de yabancı dil öğretiminde motivasyon-yöntem sorunu ve çözüm Önerileri. Konya: *Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 179-191.:

Arslan ve Akbarov (2010), Türkiye'de yabancı dil öğretiminin önünde önemli bir problem olarak görülen motivasyon-yöntem sorunları ve çözüm yolları bu makalede irdelemiştir. Elde edilen bulgular sonucunda Türkiye'de yabancı dil öğretiminde sorun teşkil eden nedenler, "motivasyon" ve "metot temelli" problemler olarak belirlenmiş ve bunlara çözüm önerileri geliştirilmiştir.

1.7. Aydoğmuş, E. (2018). Kırgız öğrencilerin Türkiye Türkçesi öğreniminde yaptıkları yanlışlar ve yapılan yanlışlar üzerine öneriler (Manas Üniversitesi hazırlık sınıfında okuyan öğrenciler örneğinde). *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 51-64.:

Aydoğmuş (2018), Kırgız öğrencilerin Türkiye Türkçesi öğreniminde yaptıkları yanlışları yedi ayrı başlıkta toplamıştır: alfabenin kullanımında görülen yanlışlar, yazımda görülen yanlışlar, telaffuzda görülen yanlışlar, eklerde görülen yanlışlar, yalancı eşdeğerde görülen yanlışlar, cümle içinde görülen yanlışlar ve kalıp ifadelerin kullanımında görülen yanlışlar.

1.8. Aytan, T. ve Güney, N. (2015). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin yazılı anlatımlarında karşılaşılan sorunlar (Yıldız Tömer Örnekleme). *International Journal of Languages' Education and Teaching*. 3(2), 275- 288.:

Aytan ve Güney (2015), araştırmalarının verilerini Yıldız Teknik Üniversitesi Türkçe Öğretim Merkezinde A1 seviyesinde yabancı dil olarak Türkçe öğrenen 16 öğrencinin yazılı anlatımlardaki yanlışları çözümleyerek elde etmişlerdir. Araştırma sonucunda ana dili Farsça, Boşnakça, Arapça ve Lala olan öğrencilerin yazımsal yanlışlarının; ana dili Hausa, Malayca ve Shona olan öğrencilerin ise biçimbilimsel yanlışlarının diğer yanlışlardan daha fazla olduğu belirlenmiştir.

1.9. Barın, E. (2004). Yabancılar Türkçe öğretiminde ilkeler. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 19-30.:

Barın (2004), yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi alanının ayrı bir disiplin olduğunu ve bu alana uygun uzman öğretim elemanlarının yetiştirilmesi konusuna daha çok önem verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

1.10. Bölükbaş, F. (2011). Arap öğrencilerin Türkçe yazılı anlatım becerilerinin değerlendirilmesi. *Turkish Studies- International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6(3), p. 1357-1367.:

Bölükbaş (2011), YDTO üzerine yapılan pek çok çalışmada, daha çok alandaki eksikliklerin giderilmesine yönelik olup yaşanan sorunların çeşitli araştırmalarda farklı açılardan değerlendirildiğini ifade eder. Bu sorunları tek bir dilsel yapı üzerine odaklanarak bu sorunun olası kaynakları ve çözüm önerileri üzerine durarak dilbilgisel sorunlara değinilmiştir.

1.11. Bülbül, A. ve Güven, Z.Z. (2017). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dilbilgisel kaynaklı güçlüklerin belirlenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 81-91.:

Bülbül ve Güven (2017), çalışmalarında dil eğitiminin önemli bileşenlerinden biri olan dilbilgisi öğretimi alanında yaşanan güçlüklerin belirlemiştir. Çalışma, yabancı dil olarak Türkçe öğrenen uluslararası öğrenciler ve alanda çalışan öğretim elemanlarının karşılaştıkları temel düzeyde dilbilgisel güçlükleri saptamak amacıyla yapılmıştır.

1.12. Büyükaslan, A. (2007). Yabancı dil Türkçenin öğretilmesinde yeni yöntemler: Bilişim uygulamaları, çözüm önerileri. *Department D'etudes Turques Turcologue u-strasbourg*.

1.13. Büyükkız, K.K. ve Hasırcı, S. (2013). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin yazılı anlatımlarının yanlış çözümleme yaklaşımına göre değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(4), 51-62.:

Büyükkız ve Hasırcı (2013) çalışmalarının verilerine Gaziantep Üniversitesi TÖMER'de B seviyesinde 42 öğrenciye yazdırdıkları kompozisyonlarla ulaşmıştır. Toplanan verileri yanlış çözümleme yaklaşımıyla değerlendirmişlerdir. Değerlendirme sonucunda tespit edilen yanlışlardan %31'i dil bilgisel, %9,9'u söz dizimsel, %44,46'sı yazım ve noktalama ve %14,4'ü de sözcük seçiminden kaynaklanan yanlışlardır.

1.14. Can, E. ve Can, C. I. (2014). Türkiye'de ikinci yabancı dil öğretiminde karşılaşılan sorunlar. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2014, 4(2), 43-63.:

Can ve Can (2014)'a göre, lise ve üniversitelerde yürütülmekte olan ikinci yabancı dil öğretimi yeterli görülmemektedir. İkinci yabancı dil öğretiminde, öğrenciler, öğretmenler/öğretim elemanları, öğretim programı, yönetim ve ailelerden kaynaklanan değişik sorunlara yer verilmiştir. Türkiye'de ikinci yabancı dil öğretiminde karşılaşılan sorunların neler olduğunun yanı sıra öğrenci, öğretmen, öğretim programı, yönetim ve aile faktörlerine göre belirlemek ve ikinci yabancı dil öğretiminin daha etkili ve yararlı olmasını sağlayacak öneriler de sunulmuştur.

1.15. Candaş Karababa, Z. C. (2009). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi ve karşılaşılan sorunlar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 42(2), 265-277.:

Candaş Karababa (2009), ülkemizde yaşanan sorunları, Türkçenin dilbilgisini işlevsel açıdan ve her yönüyle betimleyen çalışmaların yeterli olmaması, öğretim programı eksikliği, ders öğretim araç gereçleri ve ders kitabı yetersizliği, Türkçeyi öğrenenlerin çeşitliliğine uygun olarak hazırlanmamış, tek tip öğretim programı ve buna koşut oluşturulan ders araç-gereçleri ve ders kitaplarının öğretim ortamlarını olumsuz yönde etkilemesi, karma sınıflarda farklı kültürlere duyarlı öğretim elemanı gerekliliği, öğrenci açısından Türkçe öğrenimi sürecinde Türkçenin sesletimi, biçim bilgisi ve tümce yapısından kaynaklanan çeşitli sorunlar ile öğrencilerin anlamaya ve anlatmaya bağlı sorunlar olarak sıralamıştır.

1.16. Çerçi, A., Derman, S. ve Bardakçı, M. (2016). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin yazılı anlatımlarına yönelik yanlış çözümlemesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(2):695-715.:

Çerçi, Derman ve Bardakçı (2016), araştırmalarının verilerini, 14 öğrencinin kur atlama sınavlarındaki yazılı anlatımlarından elde edilmiştir. Toplanan veriler dil bilgisi yanlışları, söz dizimsel yanlışlar, sözcük seçiminden kaynaklanan yanlışlar ve yazım-noktalama yanlışları olarak gruplandırılmıştır. Belirlenen yanlışların oranları ve kategorik dağılımları yanlış çözümlemesi yaklaşımıyla değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, istatistiksel olarak analiz edilmiş ve öğrencilerin yanlışlarının kur seviyelerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı belirlenmiştir.

1.17. Çetinkaya, G. (2015). Yanlış çözümlemesi: Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen B2 düzeyindeki öğrencilerin yazılı metinlerine ilişkin görüşleri. *International Journal of Language's Education and Teaching*. 3(1), 164- 178.:

Çetinkaya (2015), araştırmasını Gaziantep Üniversitesi Türkçe Öğretim Merkezi'nde B2 düzeyinde Türkçe öğrenen 50 öğrenciyle gerçekleştirmiştir. Öğrencilerin yazılı anlatımlarındaki yanlışları dilsel, bilişsel işleme ve iletişimsel özelliklerine göre çözümlemiştir. Dilsel yanlışların çözülmesi

sonucunda, yanlışların yarısından fazlasının biçim bilimsel (%51.93), diğer yanlışların % 16.91'inin söz dizimsel, %15.73'ünün yazımsal ve %15.43'ünün sözcüksel-anlamsal olduğunu ortaya koymaktadır.

1.18. Demir, A. ve Açık, F. (2011). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kültürlerarası yaklaşım ve seçilecek metinlerde bulunması gereken özellikler. *TÜBAR*, 30, 51-72.:

Demir ve Açık (2011), bu çalışmada yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültürlerarası yaklaşımdan hareketle kullanılacak metinlerde kültürel öğelerin bulunmasının gerekliliği üzerinde durmuş ve ders kitaplarında yer alacak metinlerde yer alması gereken kültürel öğeleri belirlemiştir.

1.19. Demir, Ş. (2014). Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi: Yöntemler, uygulamalar, öğrenme ve öğretmede karşılaşılan bazı sorunlar. *Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü*, 3(7), 144-158.:

Demir (2014), bu çalışmada dilin iletişimdeki önemli rolünü, yabancı dil öğretimi sahasındaki gelişmeleri, Türkçe öğrenmek isteyen yabancıların ihtiyaç, talep ve konularını göz önünde bulunduran ve öğrenme güçlüklerini de dikkate alan yeni öğretim programlarına değinmiştir. Türkçeyi yabancı dil olarak öğretim konusunda yapılan bilimsel çalışmaların yetersizliği ve mevcut yayınların öğrencileri güdüleyici yönlerinin hemen hemen hiç bulunmamasını eleştirmiştir.

1.20. Demiralay, İ. (2016). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde anlamsal açıdan karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. *Aydın Tömer*, 1(2), 33-40.:

Demiralay (2016)'a göre, dünyada bilinen bazı dillerle aynı dil ailesinden olmaması sorunları da beraberinde getirmektedir. Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde karşılaşılan en büyük sorunlardan birisi "anlam"dır. Makalede yabancılara Türkçe öğretiminde anlambilimde karşılaşılan sorunların önemini değerlendirilmiştir.

1.21. Demirel, M. V. (2011). Türkçe. 3. sınıf öğrencilerinin yabancılara Türkçe öğretimi dersine ilişkin görüşleri. *Buca Eğitimi Fakültesi Dergisi*, 31, 128-138.:

Demirel (2011), çalışmasında yabancılara Türkçe öğretiminin önemi ve öğrenci beklentileri doğrultusunda bu dersin ders saatinin artırılmasına ve imkânlar dâhilinde fakültelerde bu ders için çeşitli materyallerin içerisinde yer aldığı özel bir sınıf kurulmasına değinmiştir.

1.22. Derman, S. (2010). Yabancı uyruklu öğrencilerin Türkiye Türkçesi öğreniminde karşılaştıkları sorunlar. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 227- 247.:

Derman (2010), bu çalışmasında yabancı öğrencilerin Türkçenin kurallarının yeterince öğretildiğini; dil bilgisi, anlama ve anlatım gibi etkinlik alanlarıyla ilgili çalışmaların yeterince ele alınmadığını ifade etmektedir. Ayrıca görsel ve işitsel materyallerin azlığı, bilgisayar teknolojilerinden yeterince faydalanılmaması, okul dışında dil öğrenimini destekleyecek sosyal çevrenin oluşturulamaması en temel eleştiriler olarak göze çarpmaktadır.

1.23. Dilek, Ş., Boyacı, B. ve Yaşar, E. (2018). Suriyeli mültecilere ikinci dil olarak Türkçe öğretimi. *Eğitim Araştırmaları ve İncelemeleri*, 13 (18), 645-653.:

Dilek, Boyacı ve Yaşar (2018), araştırmalarında öğrencilerin temel dil becerilerine (özellikle konuşma ve dinleme) hâkim olma konusunda sorun yaşadıklarını, öğretim materyallerinin yetersiz olduğunu ve fiziki ortamın elverişli olmadığını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca öğrencilerin bazı ünlüleri kullanma ve telaffuz etmede, harfleri karıştırmada ve kelimeleri değişmeceli (mecazî) anlamda kullanmada sorun yaşadıkları görülmektedir. Öğretmenlerin de aynı uygulamaları kullandıkları ortaya çıkmıştır.

1.24. Doğan, A. (1989). Yabancıların Türkçeyi Öğrenirken Karşılaştıkları Güçlükler ve Yaptıkları Bazı Hatalar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1-2), 259-261.:

Doğan (1989)'a göre, yabancılar Türkçedeki ses olaylarına yönelik (ünlü uyumu, ünsüz değişimi, ünsüz yumuşaması gibi) sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Ayrıca Türkçe kelimelerin telaffuzunda bazı sesleri çıkarmakta zorluk çekmektedirler. Türkçedeki yardımcı sesler, isim hal ekleri, geniş zaman ve edilgen ekleri, fiil çatıları, atasözleri ve deyimler; Doğan (1989) 'ın çalışmasında yabancıların Türkçe öğrenirken karşılaştığı dil bilimsel sorunlar olarak ele alınmıştır.

1.25. Durmuş, M. (2014). Türkçenin yabancılara öğretimi: Sorunlar, çözüm, önerileri ve yabancılara Türkçe öğretiminin geleceğiyle ilgili görüşler. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11).:

Durmuş (2014), çalışmasında sık sık yabancılara Türkçe öğretim süreçlerinin Türkiye'nin siyasi, ekonomik, kültürel, bilimsel performansından etkilendiği belirtilmiştir. Yabancılara Türkçenin öğretimini de ilgilendirecek şekilde, Türkçenin dünyada nerelerde, hangi ihtiyaçlara göre talep gördüğünü tam olarak ortaya koyan çalışmaların eksikliği, yabancılara Türkçe öğretirken sunulan okuma ve dinleme materyallerinin içeriği, homojen sınıflar oluşturmanın zorluğu, yaygın olarak

kullanılan basılı ders materyallerinin, öğrencilerin kendi başlarına kullanımlarına uygun olmaması, öğretim yöntemi sorunlarına yer verilmiştir.

1.26. Er, O. Biçer, N. ve Bozkırlı, K.Ç. (2012). Yabancılara Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunların ilgili alan yazını ışığında değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 1(2)*,51-69.:

Er, Biçer ve Bozkırlı (2012), Türkçenin yurt dışında öğretimi sürecinde tespit edilen sorunlara benzer şekilde sorunlar bulunduğunu, ilgili alanyazında yer alan 34 makaleyi inceleyerek ortaya koymuşlardır. İncelenen makalelerde yabancılara Türkçe öğretilmesiyle ilgili ders öğretim araç gereçleri bakımından yaşanan yetersizlikler, öğretim programı yetersizliği, Türkçe öğretimi alanının farklı ana bilim dallarına ayrılmamış olması, öğrencilerle ilgili sorunlar, lisans ve lisansüstü düzeyde görevli öğretim elemanlarıyla ilgili sorunlar, teknolojik bakımdan yaşanan yetersizlikler, Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde yararlanılabilecek kaynakların yetersizliği, Türkçe öğretimi ile ilgilenen kurumlarla ilgili sorunlar, eğitim öğretim ortamı bağlamındaki yetersizlikler, kullanılan yöntem ve teknikler bakımından yaşanan sıkıntılar olduğu görülmüştür.

1.27. Emiroğlu, S. (2014). Türkçe Öğrenen Yabancı Öğrencilerin Yazılı Anlatımlarında Türkçenin Dil Bilgisi ve Yazım Özellikleriyle İlgili Karşılaştığı Zorluklar, *International Journal of Language Academy*, 2(3), 110.:

Emiroğlu (2014), Mevlana Üniversitesi TÖMER’de gerçekleştirdiği çalışmasında, öğrencilerin dil bilgisi ve yazım konusunda yaşadığı zorlukları belirlemeyi amaçlamıştır. Bu amaçla üçlü derecelendirme sistemiyle hazırladığı ölçeği yabancı dil olarak Türkçe öğrenen 51 öğrenciye uygulamıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin en çok zorlandığı konuların sestelik, edatlar, fiilimsiler, deyimler, şahıs ekleri, iyelik ekleri, ünlü türemesi, bağlaçlar, ek eylem gibi konular olduğunu; daha az zorlandığı konular olarak ise gerçek anlam, somut anlam, isimler, fiiller, büyük harflerin kullanımı, çokluk eki, soru eki, olumsuzluk eki ve cümlenin öğeleri gibi konular olduğunu belirlemiştir.

1.28. Genç, H. N. (2017). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma eğitimi bağlamında yazım ve noktalama. *Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Dergisi*, 168(2), 31-42.:

Genç (2017), yabancı dil olarak Türkçe öğrenenler için yazma becerisinin diğer dilsel becerilere göre en fazla göz ardı edilen ancak en zor geliştirilen beceri olduğunu ifade etmiş ve yabancılara Türkçe öğretiminde yazma becerilerini geliştirme çalışmalarında öncelikle öğrencilerin dil düzeyine uygun olan çalışma ve etkinliklerin belirlenmesinin oldukça önemli olduğunu belirtmiştir.

1.29. Gezer, H. ve Kıymık, M. N. (2018). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde Arap dilli öğrencilerin yazılı anlatım becerilerinde karşılaştıkları güçlüklerle ilişkin bir çözümleme. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 43-64.:

Gezer ve Kıymık (2018), hedef dili öğrenmeyi amaçlayan öğrencilerin kazandıkları becerileri, yaptıkları yanlışların tespiti, gruplandırılması ve değerlendirilmesini kapsar. Çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (SDÜTÖMER)’nin B1 düzeyinde öğrenim gören, Arap dilli öğrencilerden seçilmiş bir grubun Türkçe öğrenim süreçlerinde yazılı anlatım becerileri, ses ve şekil bilgisi yanlışlıkları, yanlış çözümlemesi yaklaşımı ekseninde değerlendirilmiştir.

1.30. Göçer, A. (2007). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılan ders kitaplarının ölçme ve değerlendirme açısından incelenmesi. *Dil Dergisi*, 137, 30- 48.

1.31. Göçer, A. (2009). Türkiye’de Türkçeyi yabancı dil olarak öğreten öğretmenlerin uygulamalarına yönelik nitel bir araştırma. *Dil Dergisi*, 145, 28-47.:

Göçer (2009), yabancı dil olarak Türkçeyi öğretecek nitelikli öğretmenlerin eksik olduğunu ve altyapısı uygun üniversitelerde yabancı dil olarak Türkçe öğretmenliği bölümlerinin açılması gerektiğini belirtmiştir. Araştırmacılar tarafından dile getirilen sorunların aradan uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen araştırma bulguları paralelinde düşünüldüğünde devam ettiği görülmektedir.

1.32. Göçer, A. (2009). Türkiye’de Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen lise öğrencilerinin hedef dile karşı tutumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Turkish Studies*, 4(8), 1298-1313.

1.33. Göçer, A. ve Moğul, S. (2011). Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi ile ilgili çalışmalara genel bir bakış. *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Terature and History of Turkish or Turkic Volume 6(3)*, p. 797-810.:

Göçer ve Moğul (2011), yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yaşanan gelişmelerin akademik çalışmalara dayalı olarak belirlenmesini amaçlayan bir yazın taraması yapmışlardır. Çalışmada bazı

temel sorun ve gelişmelerden yola çıkılarak çeşitli öneriler oluşturulmaya çalışılmıştır. Yabancılar Türkçe öğretiminde karşılaşılan problemlerin temelinde, Türkçenin problem ve sıkıntılarını; hangi kural ve yöntemler çerçevesinde dil öğretiminin yapılabileceğini belirleyen bir dil akademisinin Türkiye’de olmayışı, Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesinde yaşanan yöntem sorunu, Türkçeyi öğreten kişilerin yeterince profesyonel olmadıklarına, yabancılar Türkçeyi öğreten ders kitaplarının yeterli olmayışına ve değişen, gelişen dil öğretim yöntemlerinin takip edilemiyor olmasına, yabancılar Türkçeyi öğreten kadronun genellikle eğitimden geçmemiş kişiler olması ve bunların bu görevi geçici olarak üstlenmeleri Türkçe öğretim işinin bilinçli bir şekilde yapılamayışına neden olmaktadır.

1.34. Güneşli, A. ve Demirel, Ö. (2006). Dil öğretiminde yeni bir anlayış: Avrupa dil gelişim dosyası uygulaması. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 2(2), 110- 118

1.35. Gürbüz, R. ve Güleç, İ. (2016). Türkiye’de eğitim gören yabancı öğrencilerin Türkçeye ilişkin görüşleri: Sakarya Üniversitesi Örneği. *Sakarya University Journal of Education*, 6(2), 141-153.:

Gürbüz ve Güleç (2016), araştırmalarında öğrencilerin en çok dil bilgisi konularında sıkıntı çektiklerini ve bu konunun daha çok akademik yazma becerisinin olumsuz yönde etkilendiğine değinilir. Yabancıların Türkçeyi öğrenirken en çok dil bilgisi konusunda zorluk yaşadıklarına, özellikle dilimizin sondan eklemeli bir yapıya sahip olması dolayısıyla, ekler konusu yabancı öğrencilerin bu konuda sıkıntı yaşamalarına neden olduğuna değinmişlerdir. Ayrıca günlük dilde iletişim halinde iken eklerle ilgili bu sorun çok fazla dikkat çekmezken, akademik dile veya yazı diline geçildiğinde öğrencileri kaygılandığına ve zorlanmalarına neden olduğuna yer verilmiştir.

1.36. Güzel, A. (2004). Türkçenin eğitimi-öğretimi bölümlerinde kurulması gerekli görülen anabilim dalları hakkında yeni projelerimiz. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 63-86.

1.37. İshoğlu, S. (2014). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde nesne durum ekinin kullanımı ile ilgili yanlışlar ve çözüm önerileri. *Route Educational and Social Science Journal*. 1(2), 101-115.:

İshoğlu (2014), çalışmasını İzmir Ekonomi Üniversitesi ve Akademi Türk’te yabancı dil olarak Türkçe öğrenen otuz öğrenciyle ortaya koymuştur. Türkçenin öğretiminde nesne durum ekinin kullanımıyla ilgili yanlışları belirlemeyi ve nesne durum ekiyle yaşanan sorunları nitel olarak ele almayı amaçlamıştır. Araştırma sonucu öğrencilerin nesne durum ekinin kullanımıyla ilgili sorunlar yaşadığına işaret etmektedir.

1.38. İnan, K. (2014). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen İranlıların yazılı anlatımlarının hata analizi bağlamında değerlendirilmesi. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 9(9), 619-649.:

İnan (2014), araştırmasını Tahran Yunus Emre Türk Kültür Merkezi’nde B2 düzeyinde yabancı dil olarak Türkçe öğrenen 71 İranlı öğrenciyle ortaya koymuştur. Öğrencilerin yazılı anlatımlarını yanlış çözümlemesi yaklaşımıyla değerlendirmiş, yazım ve noktalama, ses bilgisi, sözcük-anlam, biçimbilim, söz izimine ilişkin yanlışlarla süreç temelli yanlışları belirlemiştir.

1.39. İşcan, A. (2011). Türkçenin yabancı dil olarak önemi. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 29-36.

1.40. Kahraman, M. (2018). Yabancı öğrencilerin temel dil becerilerini öğrenirken karşılaştıkları sorunlar: Necmettin Erbakan Üniversitesi (Kondil) örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (56), 540-553.:

Kahraman (2018), bu çalışmada yabancılar Türkçe öğretimi alanında dil bilgisi, okuma, dinleme, konuşma, yazma becerilerine yönelik yeterlikleri içeren bir araştırma yapmıştır. Bu çalışmada, yabancılar Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunların Türkçe öğrenen dil kullanıcılarının görüşleriyle belirlenmesine ve çözümüne katkı sağlanması amaçlanmıştır.

1.41. Kaldırım, A. ve Degeç, H. (2017). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin dinleme esnasında karşılaştıkları sorunlar. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 19-36.:

Kaldırım ve Degeç (2017), Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenmekte olan üniversite öğrencilerinin dinlediğini anlama sırasında bazı sorunlarla karşılaştığını tespit etmiştir. Bu çerçevede katılımcıların karşılaştıkları dinleme sorunları ile ilgili görüşleri dinlediğini “anlamayı kolaylaştıran faktörler” ve “dinlediğini anlamayı zorlaştıran faktörler” olmak üzere iki tema altında ele alınmıştır. Katılımcıların, aksanlı konuşma, deyimler ve atasözlerinin kullanılması, anlamı bilinen sözcük varlığının yetersiz

olması, konuşmacının ses tonu yetersiz olması ve hızlı konuşması gibi durumlarda dinlediklerini anlamada zorlandıklarını ifade ettikleri tespit edilmiş ve dinlediğini anlamayı zorlaştıran faktörler temasının alt temaları belirlenmiştir.

1.42. Kara, M. (2010). Gazi Üniversitesi TÖMER öğrencilerinin Türkçe öğrenirken karşılaştıkları sorunlar ve bunların çözümüne yönelik öneriler. *Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*:

Kara (2010), Gazi Üniversitesi'nde Türkçe öğrenen yabancı öğrenciler üzerinde yaptığı çalışmada, öğrencilerin karşılaştıkları problemleri şu şekilde sıralamıştır: Birleşik fiillerde yapılan yanlışlıklar, öğrenilen geçmiş zaman kipinin yanlış kullanımı, hâl eklerinin yanlış kullanılması, isim tamlamasında yapılan yanlışlıklar, şahıs zamirlerinin kullanıldığı cümlelerde şahıs ekinin kullanılmaması ile ilgili yapılan yanlışlıklar.

1.43. Karatay ve Kaya (2019). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde dilbilgisi için çerçeve program. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 7(2), 1-59.:

Karatay ve Kaya (2019), dilbilgisi öğretiminde yaşanan sorunların ders kitaplarındaki tutarsızlıkların giderilmesi ve dil bilgisel yapıların işlevsel olarak sunulmasına bağlı olduğunu ifade etmektedir.

1.44. Kana, F. ve Güzel, A. (2020). Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin yazılı anlatım metinlerinin sesli harflerin yazımı açısından değerlendirilmesi. *Aydın TÖMER Dil Dergisi*, 5(2), 171-187.:

Kana ve Güzel (2020), araştırmalarında da A2 düzeyindeki uluslararası öğrencilerin yazma dersinde yaptıkları sesli harf hatalarını tespit etmiştir.

1.45. Khomeniuk, A. (2020). Ukrayna'da yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ve karşılaşılan sorunlar üzerine bir inceleme. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 3(1), 5-20.:

Khomeniuk (2020), Ukraynalı öğrencilerin Türkçeyi öğrenirken karşılaştıkları zorlukları nitel ve nicel verilere göre ayırmıştır. Nitel verilere göre Türkçe öğretimindeki farklılıklar: kültürel uyum sorunları, temel dil becerilerinin gelişiminde karşılaşılan sorunlar, leksikoloji ve etimoloji sorunları, Türkçe dil bilgisinden kaynaklı sorunlar fonetik seslerin doğru çıkarılmasıyla ilgili sorunlar, alfabe farklılıklarından kaynaklı sorunlar, sentaks öğretiminde karşılaşılan sorunlardır. Nicel verilere göre Türkçe öğretimindeki farklılıklar: yaş faktörü, öğrenme süresidir.

1.46. Koçoğlu, A. ve Yanpar Yelken, T. (2018). Suriyeli öğrencilere Türkçe dil becerileri kazandırma sürecinde ilkökul Türkçe dersi öğretim programları ile ilgili öğretmen görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 6(2).:

Koçoğlu ve Yanpar Yelken (2018), Suriyeli öğrencilere Türkçe dil becerisi kazandırma açısından karşılaşılan sorunları iletişim, sosyal sorunlar, Türkçe dil seviyeleri farkı, temel dil becerileri eksikliği, fiziksel koşullar olarak sınıflandırmıştır.

1.47. Korkmaz, E. (2018). Yabancılar Türkçe öğretiminde yaşanan bazı sorunlar ve çözüm önerileri. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 89-105.:

Korkmaz (2018)' a göre, Suriyeli mültecilerin ülkemize gelmesi ve çocuklarının burada eğitime devam etmesi, Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesinde yeni bir alanın açılmasına neden olmuştur. Bu çalışmada yabancı dil öğretiminin temel ilkeleri kısaca ele alınmıştır. Bu ilkelerin teorik bilgileri verildikten sonra sahadaki yansımaları incelenmiş, karşılaşılan sorunlar ve bu sorunların çözümleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu alanda yapılan birçok çalışmada Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde alanyazında belirli konular üzerinde durulmuştur ve bu çalışmalar, daha çok çözüm odaklı olmaktan öte istatistikî çalışmalardır.

1.48. Köse, D. (2004). Yabancı dil öğretiminde ortak ölçütler ve TÖMER. *Dil Dergisi*, 125, 24-34.

1.49. Maden, S., ve İşcan, A. (2011). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi amaç ve sorunlar (Hindistan örneği). *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 23-37.:

Maden ve İşcan (2011), Hindistanlı öğrencilerin Türkçe öğrenirken daha çok gramer alanında, konuşma ve kelime hazinesi eksikliği alanlarında sorun yaşadıkları sonucuna ulaşmışlardır. Söz konusu sonuçlar, araştırma bulguları ile benzerlik göstermektedir.

1.50. Mavaşoğlu, M. ve Tüm, G. (t.y.). Türkçenin yabancı dil (TYD) olarak öğretiminde Çukurova Üniversitesinin uygulamaları, karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/mustafa_mavasoglu_guldem_tum_turkcenin_tabanci_dil_ogretimi_cukurova.pdf (Erişim: 26.02.2012).

1.51. Morali, G. (2018). Suriyeli mülteci çocuklara Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde karşılaşılan sorunlar. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8 (15).:

Moralı (2018), araştırmasında Suriyeli çocuklara yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunların çocukların duyuşsal durumundan, hedef dilden, materyallerden, sınıf yönetiminden, sınıf ortamından ve aile iş birliğinden kaynaklandığını tespit etmiştir.

1.52. Mutlu, H. H. ve Ayrancı, B. B. (2017). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde geçmişten günümüze süregelen problemler. *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*, 3(2):

Mutlu ve Ayrancı (2017), çalışmalarında yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde eşgüdüm sorunu, program, yöntem, içerik ve materyal sorunu, öğretmen yetersizliği ve bu konunun devlet politikası olmaması sorununa yer vermişlerdir.

1.53. Nurlu, M. (2013). Fransa'da Türkçe, Türkiye'de Fransızca öğretimi. *Turkish Studies*, 8(10), 477-498.:

Nurlu (2013), Fransa'da Türk dilinin öğretimini incelediği çalışmasında, Paris'teki Türklük Araştırmaları Birimi öğrencilerinin Türk dili derslerinde sesbilim ve sesbilgisinin ayrıntılarını ele aldıklarını belirtmiştir. Türkçedeki sese dayalı çözümler, ünlü ve ünsüzlerin dildeki görevleri, sesbirim, biçim ve ağızların yanı sıra vurgu ve vurgulamadaki etkenlerin de derslerde belletildiğini ifade etmiştir.

1.54. Nurlu, M. ve Kutlu, A. (2015). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde temel seviye A1 yazma sorunları: Afganistan örneği. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 25(2), 67-87.:

Nurlu ve Kutlu (2015), çalışmasında Türkçe öğrenen Afgan öğrencilerin temel seviyede yapmış oldukları yazma hatalarını analiz edilmiş ve çözüm önerileri sunulmuştur. Elde edilen verilere bakıldığında Farsçada olmayan -ı, -ö, -ü seslerinin yazımında karışıklık yaşandığı, Afgan öğrencilerin hedef dil ortamından uzak oluşları, araç gereç eksikliği ve her ne kadar temel becerilerin tamamı uygulanmaya çalışılsa da merkez ağırlığın dilbilgisine kaymasından dolayı dil öğretiminde bu tür hataların arttığı, hâl ve iyelik eklerinde yapılan yanlışlar, zamanların yanlış kullanımı ve tüm bu hususların yanı sıra öğretimin yapıldığı ortam, öğretim malzemeleri, dil farklılıkları ve hedef dil ortamından uzaklığın da belirtilen hususlarda etkisi olduğu vurgulanmıştır.

1.55. Okatan, H. İ. (2012). Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Fakültesinde okuyan yabancı uyruklu öğrencilerin Türkçe öğrenme zorlukları. *Polis Bilimleri Dergisi*, 79-112.:

Okatan (2012), Polis Akademisinde yaptığı çalışmada, Arapça ve Farsça konuşan yabancı öğrencilerin ünlü harfleri öğrenmeleri ve kullanmalarının çok zor ve uzun zaman isteyen bir konu olduğunu belirtmiş, yeni Türkçe öğrenen öğrencilerin duydukları kelimeyi yazıya dökmekte sorun yaşadıklarını ifade etmiştir.

1.56. Okur, A., ve Onuk, A. (2013). Yabancılar Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunlara yönelik inceleme. *International Journal of Social Science*, 6(6), 872-892.:

Okur ve Onuk (2013), çalışmalarında ülkemizde yabancılar Türkçe öğretiminde yaşanan sorunları 13 ayrı başlıkta değerlendirmişlerdir. Bu başlıklar; kültür farklılığı, ders araç gereçlerinin niteliği, eğitimcilerin yetersizliği, Türkçe öğretimi için hazırlanan eserlerden, yöntem ve tekniklerden, sahne oyunlarından ve oyunlardan yeterince yararlanılmamasından, atasözü ve deyimlerin doğru öğretilmemesinden, bazı eş görevli yapı ve sözcüklerin anlam farklılığından, yardımcı fiillerin yanlış öğretilmesinden, zaman kaymalarından ve yabancı sözcük kullanma merakından kaynaklanan sorunlar biçiminde sıralanır.

1.57. Öksüz, A. (2011). Türk soylulara Türkiye Türkçesinin öğretiminde yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri. *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi*, 1(1), 72-84.

1.58. Özbay, M. ve Bahar, M. (2016). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Uzmanlık Sorunu. *Aydın Tömer Dil Dergisi*, 1 (1), 1-29.:

Özbay ve Bahar (2016)'a göre, yabancılar Türkçe öğretiminde uzman öğreticiye duyulan ihtiyaç kimi kurum ve kuruluşların kısa sürede "Yabancılar Türkçe Öğretimi" sertifika programları açmasına yol açmış, farklı alanlardan birçok kişi bu kurslardan yararlanmıştır. Eğitim ve öğretim açısından birçok sorunu kendi bünyesinde barındıran bu türden uygulamaların azalması açısından da eğitim fakültelerinin Türkçe Eğitimi Bölümlerinde Türkçenin Yabancılar Eğitimi ve Öğretimi Ana Bilim Dalı'nın açılması önemli bir zorunluluktur. Ancak bu programların açılması kadar bu programdan mezun olan kişilerin istihdam edilmesi de önemlidir.

1.59. Özdamar, F. (2015). Yeni Pazar'da Türkçe öğretimi: Uygulamada karşılaşılan sorunlar ve çözüm Önerileri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15(1), 131-143.:

Özdamar (2015), çalışmasında Yeni Pazar'daki Türkçe öğretimini ele almıştır. Çeşitli kurumlarda Türkçe öğretiminin nasıl yapıldığı, bu aşamada yaşanan sorunlar, tespit edilen bulgular ve bu sorunlara çözüm önerileri açıklamıştır. Yunus Emre Türk Kültür Merkezi'nin durumu, Türkçe öğretiminde kullanılan dil ve öğrenciler ile hocalar arasında ortak dilin oluşu veya olmayışı, kaynak sıkıntısı, dil öğretiminde öğrencinin/kursiyerin gramer bilgisi, Türkçe-Boşnakça (Sırpça) ilişkisi, alfabenin öğretimi, Yeni Pazar Boşnakçasında bulunan Türkçe kelime, kelime grupları ve cümleler Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunlar olarak incelemiştir.

1.60. Özdemir, O. (2012). Avrupa dilleri öğretimi ortak çerçeve metni B1 seviyesinin yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde uygulanması üzerine bir çalışma. *TÜRKAR*, 1(3), <http://www.ted.gazi.edu.tr/index.php/files/article/download/18/17> (Erişim: 10.04.2012)

1.61. Özdemir, C., Arslan, M. (2018). Öğretmen görüşüne göre yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde Kazak öğrencilerin karşılaştıkları sorunlar. *İdil Dergisi*, 7 (41), 15-23.:

Özdemir ve Arslan (2018), yaptıkları çalışmada Kazakların, Türkiye Türkçesi öğrenirken yazma becerisinde okuma becerisinden daha fazla hata yaptıkları, fonetik açıdan yaptıkları hataların morfolojik olarak yaptıkları hatalardan çok olduğu, öğrencilerin sayısal ifadeleri ve uzun kelimeleri okumakta ve yazmakta zorlandıkları, Kazakçası iyi olan öğrencilerin daha az hata yaptıkları gibi sonuçlar ortaya elde etmişlerdir.

1.62. Özer, Y. Y., Komşuoğlu, A., ve Ateşok, Z. Ö. (2016). Türkiye'deki Suriyeli çocukların eğitimi: sorunlar ve çözüm önerileri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(37), 34-42.:Özer,

Komşuoğlu ve Ateşok (2016), çalışmalarında ilgili alanyazın ve yürütülmüş olan proje bulgularından hareketle Türkiye'de Suriyeli mülteci çocukların eğitimi ile ilgili temel sorun alanlarını ortaya koymuş ve çözüme yönelik öneriler sıralamıştır. Genel olarak Suriyeli çocukların Türkçe eğitiminde karşılaştıkları sorunları dil kaynaklı iletişim sorunları, kültürel yanlış anlamalar ve eksik bilgidir kaynaklı ayrımcılık olarak belirlemişlerdir.

1.63. Özyürek, R. (2009). Türk devlet ve topluluklarından Türkiye üniversitelerine gelen Türk soylu yabancı uyruklu öğrencilerin Türkçe öğrenimlerinde karşılaştıkları sorunlar. *Turkish Studies*, S. 4(3), s. 1819-1862.:

Özyürek (2009), farklı dil ailelerine mensup kişilerin zorlandığı konular veya kolayca öğrendiği konular farklı olduğunu dile getirmiştir. Türk devlet ve topluluklarından gelen öğrenciler Türkçe öğreniminde diğer milletlere göre daha avantajlıdır. Özellikle Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tataristan gibi bölge ülkelerden gelen bu öğrencilerin ana dilleri aynı zamanda Türkçenin lehçeleridir ve Türkiye Türkçesiyle benzerlikler gösterir. Bu yüzden ona göre, programlar hazırlanırken öncelikle hedef kitlenin ana dili ve bu dilin bağlı bulunduğu dil ailesi dikkate alınmalıdır. Günümüzde farklı dil ve dil ailelerinden öğrencilerin Türkçe öğrenirken yaptıkları hata tipleri tespit edilerek her bir dil için ayrı öğretim programı geliştirilmelidir.

1.64. Sarıca, N. ve Od, Ç. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde tamlama algısı sorunları. *International Journal of Language Academy*. 3(1), 389- 398.:

Sarıca ve Od (2015), yabancı dil olarak Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin tamlamalar konusunda yaptıkları hataları belirlemeyi amaçlamıştır. Pamukkale Üniversitesi Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezinde A ve B düzeyinde öğrenim gören 29 öğrencinin yazılı anlatımlarıyla araştırmalarının verilerini toplamışlardır. Yanlış çözümleme yaklaşımıyla verileri çözümlenmişler, yanlışların çoğunun tamlayan ve tamlanan eklerinin kullanılmamasından kaynaklandığını belirlemişlerdir.

1.65. Subaşı Adalar, D. (2010). Tömer'de yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Arap öğrencilerin kompozisyonlarında hata analizi. *Dil Dergisi*, 148, 6-16.:

Subaşı (2010) Ankara Üniversitesi Tömer'de yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Arap öğrencilerin kompozisyon hatalarını değerlendirmiştir. Temel, orta ve ileri düzeyde Türkçe öğrenen Arap öğrencilerin kompozisyon sınav kâğıtlarından elde edilen verilere göre ana dili Arapçanın Türkçeye etkisi sonucu oluşmuş hatalar önemli yer tutmaktadır.

1.66. Şahin, E. Y. (2013). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin yazılı anlatımlarındaki ek yanlışları. *Tarih Okulu Dergisi*, 6 (15), 433-449.:

Şahin (2013) araştırmasını Çanakkale 18 Mart Üniversitesi TÖMER'de yapmıştır. Türkçe öğrenen 23 yabancı uyruklu öğrencinin yazılı anlatımlarını ek yanlışları bakımından yanlış çözümlemesi yaklaşımıyla değerlendirmiştir. Öğrencilerin hâl, tamlama, kip ve şahıs, fiilimsi, fiil çatısı ve çoğul eklerinde daha çok hata yaptıkları sonucuna ulaşmıştır.

- 1.67. Şengül, K. (2014). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde alfabe sorunu. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 3(1)*, 2014 s. 325-339.:
- Şengül (2014)'e göre, alanyazımına bakıldığında birçok çalışmada yabancılara Türkçe öğretiminde alfabe sorunundan bahsedildiği fakat konunun bağımsız olarak ele alınmadığı görülmüştür. Çalışmada, yabancılardan Türkçe öğrenirken yaşadıkları alfabe sorununun hangi boyutlarda olduğunu ortaya koymak, yaşanan sıkıntılara yönelik çözüm önerilerine yer verilmiştir.
- 1.68. Taştekin, A. (2017). Türk Silahlı Kuvvetlerinin uygulamaları bağlamında anadili Türkçe olmayanlara Türkçe öğretimi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3 (1).:
- Taştekin (2017), yurt içi ve yurt dışında yabancılara Türkçe öğretimiyle ilgilenen yerli kurum ve kuruluşlar (MEB, TSK, TDK, TÖMER, DİLMER, TİKA, YEE; Lisan Okulları vb.) arasında planlı bir koordinasyona ve tüm yabancı öğrenciler için en azından danışmanlık hizmeti verebilecek ulusal bir merkeze ihtiyaç duyulduğuna değinmiştir. Uzmanlarca hazırlanmış kursiyer/öğrenci görüntüsüne (profil) uygun standart ders programları yoktur veya kullanılanlar da yetersizdir.
- 1.69. Toprak, F. (2004). Yabancılara Türkçe öğretimi kitaplarındaki okuma parçaları ve diyaloglar üzerine bir değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 29, 11-24.:
- Toprak (2004), Türkçe öğretim kitaplarının daha özenli ve dikkatli yazılması gerektiğine işaret etmektedir. Kitaplardaki metinler, cümleler ve örnekler, dilbilgisi kurallarına uymalı, gerçek yaşamdan kesitler sunmalıdır. Bu nedenle ona göre bariz hataların altını çizerek onların kalitesini yükseltmek ve daha iyi birer örnek olmaları sağlanmalıdır.
- 1.70. Tosun, C. (2005). Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesi. *Journal of Language and Linguistic Studies*, S. 1(1), s. 22-28.:
- Tosun (2005)'a göre, oldurganlık, ettirgenlik, edilgenlik gibi çatı ekleriyle zaman, olumsuzluk, yeterlik ve yetersizlik, soru, istek, koşul, çoğul, durum gibi yapım ve çekim ekleri belirli sıralarla köke eklenir Her dilin olduğu gibi Türkçenin de kendine özgü birtakım fonetik, morfolojik ve sentaktik özellikleri vardır. Türkçenin sahip olduğu bu özellikler bazı milletler için kolaylık sağlasa da bazıları için zorluk teşkil eder.
- 1.71. Tunçel, H. (2013). Yabancı dil olarak Türkçe (ydt) başlangıç seviyesi öğrencilerinin yazım yanlışları. *International Journal of Social Science*, 6(3), 729-745.:
- Tuncel (2013), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi TÖMER'de yaptığı başlangıç seviyesi öğrencilerinin yazma yanlışlıkları çalışmasında çok yapılan yanlışlıkları şu şekilde sıralamıştır: Eklerin yazımında tespit edilen sorunlar, büyük ünlü uyumunun kullanımı, ünsüz benzeşmesi, iyelik, hal, soru, kip, ilgi ve çoğul eklerinin yazımı ile ilgili sorunlardır. Bunların dışında ünsüz yumuşaması, yumuşak "ğ" harfinin ve büyük harflerin kullanımı, sayıların, dil ve ırk isimlerinin yazımı, kesme, noktalama ve soru işaretlerinin kullanımları ile ilgili sorunları tespit etmiştir.
- 1.72. Tuzlukaya, S. (2019). Filistinli öğrencilerin Türkçe öğrenirken temel düzeyde (A1-A2) karşılaştıkları ortak güçlükler. *Aydın Tömer Dergisi*, 4 (1), 31-55.:
- Tuzlukaya (2019)'a göre, Filistinli öğrencilerin Türkçe öğrenirken karşılaştıkları Türkçenin dil özelliklerinden kaynaklanan güçlükler şunlardır: alfabeden kaynaklı güçlükler, dil bilgisi kaynaklı güçlükler, kelime bilgisi kaynaklı güçlükler, ders işleme süresi, öğretim görevlisi yeterliliklerinden kaynaklı güçlükler, kaynaklar bakımından güçlükler, materyal kullanımı ile ilgili güçlüklerdir.
- 1.73. Tüm, G. (2014). Çok uluslu sınıflarda yabancı dil Türkçe öğretiminde karşılaşılan sesletim sorunları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)* 29(2), 255-266.:
- Tüm (2014), değişik dil ailelerinden gelen ve eğitimlerinin belirli bir dönemini tamamlamak üzere Türkiye'de bulunan Erasmus öğrencilerinin, Türkçe konuşurken sesbirimlerinde yaşadıkları problemlerin nedenlerini; sesbirimlerini oluştururken en çok hangi dilden yararlandıklarını sesbirimlerde ses düşmesi olup olmamasını; varsa düşürülen sesbirim yerine ses türemesi ya da kayması olup olmadığını; olumlu ve/veya olumsuz aktarımların nedenlerini ve son olarak da öğrencilerin problemleri çözmeye dönük yöntem ve stratejilere yer verilmiştir.
- 1.74. Ungan, S. (2006). Avrupa Birliğinin dil öğretimine karşı tutumu ve Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 217-226.
- 1.75. Ünlü, H. (2011). Türkiye'de ve dünyada Türkçenin yabancılara öğretiminde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi*, S. 1(1), s. 108-116.:

Ünlü (2011)'a göre, yabancılara Türkçe öğretim programı, her yönden alanında uzman kişilerce hazırlanmalı; bunun için konu alanı uzmanlarından bir birim oluşturulmalıdır. Oluşturulacak birim içerisinde Türkçenin öğretim yöntemlerini belirleyebilmek için Türkçe öğretimi uzmanları, hazırlanacak programın hedef kitleye uygunluğunu belirleyebilmek için gelişim ve öğrenme uzmanları ve kazanımlara ulaşma düzeyini belirleyebilmek için ölçme ve değerlendirme uzmanları bulunmalıdır.

1.76. Yakut, A. (1993). Batı Almanya'da Türkçenin yabancı dil olarak öğrenilmesi ve öğretilmesi. *Türk Dili Dergisi Dil Öğretim Özel Sayısı*, 95-101.:

Yakut (1993), çalışmasında Türkçenin kullanımı konusundaki özensizlik ve bilgi eksikliğinden kaynaklanan hatalara değinmiştir.

1.77. Yağcı, G. (2017). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri: Belarus Örneği. *Belleten Dergisi*, 65(1), 191-199.:

Yağcı (2017), Belarus'ta Türkçenin öğretiminde karşılaşılan sorunları tespit etmiştir. Bunlar; cümle yapılarındaki benzerlik ya da farklılıkların etkisi, Rusçada soru ekinin bulunmayışı, hâl eklerinin öğretiminde yaşanan sorunlar ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Yazma becerisinde karşılaşılan sorunlar başlığında c, ç, ğ, i, ö, ş ve ü harflerinin yanlış yazılışı, yazım ve noktalama ile ilgili yanlışlar ve öğrenme sürecini etkileyen psikolojik faktörler ele alınmıştır. Bu sonuçlar araştırma ile benzerlik gösteren sonuçlar olarak görülmektedir. Çalışmada ayrıca ülkeler arası uzaklık, yabancı kültüre karşı korunma, dinsel inanç farklılıkları, ülkeler arasında kültürel faaliyetlerin azlığı, Türkçenin zor bir dil olduğu düşüncesi, Türkçenin iş sahasındaki karşılığı, bireysel ve çevresel faktörler, derse ayrılan zaman ve öğretim materyallerinin eksikliği başlıklarında sorunlar tespit edilmiş ve çeşitli öneriler getirilmiştir.

1.78. Yağmur, K. (2006). Batı Avrupa'da Türkçe öğretiminin sorunları ve çözüm önerileri. *Dil Dergisi*, 134, 31-48.:

Yağmur (2006), Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi, özel uzmanlık gerektiren bir alan olduğunu ve bu alanda görev yapacak öğretim elemanlarının yalnızca Türkçe eğitimi ya da Türk dili ve Edebiyatı Eğitimi bölümlerinden mezun olması yetmeyeceğini söyler. Ona göre Türkçe ve yabancı dil öğretmenleri de aynı Almanca, Fransızca ve İngilizce vb. dil öğretmenleri gibi yabancı dil öğretmeni olarak yetiştirilmelidir.

1.79. Yağmur Şahin, E. (2013). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin yazılı anlatımlarındaki ek yanlışları. *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: XV, s.433-449.:

Yağmur Şahin (2013)'a göre, kelime grubu yanlışlarında isim tamlaması ile ilgili yanlışlar fazladır. Tamlamalar; Türkçe cümle yapısı açısından ve öğrencilerin ana dillerinin Türkçe dil ailesinden farklı olması açısından öğrenmekte zorlandıkları bir konudur. Bu da tamlama eklerinin kullanımını zorlaştırmakta, dolayısıyla da hata yapmalarına sebep olmaktadır.

1.80. Yılmaz, F. ve Bircan, D. (2015). Türkçe öğretim merkezinde okuyan yabancı öğrencilerin yazılı kompozisyonlarının yanlış çözümleme yöntemine göre değerlendirilmesi. *International Journal of Language Academy*. 3(1), 113-126.:

Yılmaz ve Bircan (2015) çalışmalarını Gaziosmanpaşa Üniversitesi TÖMER'de yapmışlardır. A2 seviyesinde 22 yabancı öğrenciye yazdırılan kompozisyonlarda yer alan yanlışları, yanlış çözümlemesi yaklaşımıyla değerlendirmişlerdir. Yanlışların %5, 7'si sözcük seçimi, %7,1'i söz dizimi, %22,9'u dil bilgisi ve %64'9'u da yazım ve noktalama kaynaklı yanlışlar olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

1.81. Yol, A. (2011). Yurt dışındaki Türk çocuklarına Türkçe öğretimindeki sorunlar. *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi*, 1, 117-131.

1.82. Yüce, S. (2005). Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi ve Avrupa dil ölçeği. *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(4), 419-429.:

Yüce (2005)'e göre, Türkçenin yabancılara öğretilmesi meselesine bir devlet politikası olarak bakmak gerekir. Türk toplumunun gelişmiş ülkeler seviyesinde atılım yapabilmesi için eğitim öğretimin yeniden yapılandırılmasına hız verilmelidir. Bu makalede, Türkçenin yabancılara öğretilmesi hususu farklı açılardan ele alınarak, dil öğretiminde yeni açılımlar yapılması gerekliliği anlatılmaya çalışılmıştır.

1.83. Yüce, S. (2005b). İletişim ve dil: Yöntemler, Avrupa dil portföyü Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 1(1), 81-88.

1.84. Yücel, S. (2011). İnternet yoluyla Türkçe öğretimi ve sorunları. *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi*, 1(1), 108-116.

1.85. Zenci, S.Ç. (2013). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde karşılaşılan zorluklar. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*.10 (38), 211-218.:

Zenci (2013), Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde karşılaşılan sorunları, öğretmenlerin görüşlerine dayalı olarak belirlemiş ve bu sorunların giderilmesine yönelik öneriler ortaya koymuştur. Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde karşılaşılan sorunları; ortamlarla ilgili, araç-gereçlerle ilgili, öğretmenle ilgili, öğrenciyle ilgili, müfredat ve ders kitaplarıyla ilgili ve diğer sorunlar başlığıyla ele almıştır.

İncelenen makalelerde genel olarak yabancı dil olarak Türkçe öğretilmesiyle ilgili öğretim programı yetersizliği, Türkçe öğretimi alanının farklı ana bilim dallarına ayrılmamış olması, öğrencilerle ilgili sorunlar, görevli öğretim elemanlarıyla ilgili sorunlar, teknolojik bakımdan yaşanan yetersizlikler, Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde yararlanılabilecek kaynakların yetersizliği, Türkçe öğretimi ile ilgilenen kurumlarla ilgili sorunlar, eğitim öğretim ortamı bağlamındaki yetersizlikler, kullanılan yöntem ve teknikler bakımından yaşanan sıkıntıların ele alınmış olduğu görülmektedir.

2. Bildiriler

2.1. Abdiyu X. Arnavutluk'ta Türkçe öğretimi: sorunlar ve öneriler, IX. Uluslararası Dünyada Türkçe Öğretimi: Çağdaş Türk Yazı Dillerinin Öğretimi Sempozyumu, 12-14 Mayıs 2011, Bişkek.:

Abdiyu (2011), çalışmasında Türkçe öğretiminde kelime öğretimi, gramer öğretimi, harf öğretimi, temel dil becerilerinin öğretimi ve ders saatleri üzerine durmuştur. Öğrencilere göre, dil öğretilmeye başlarken öncelikle harflerin söyleniş ve yazımı üzerinde durulmalı ve bol pratik yapılmalıdır. Kelime öğretimi ise, gramer öğretiminden çok daha önemli görülmekte ve bu konuya ağırlık verilmesi gerekmektedir. Gramer öğretiminde yaşanan sorunların temelinde iki dilin farklı dil ailelerinden geliştiği yatmaktadır.

2.2. Açık, F. *Türkiye'de yabancılara Türkçe öğretilirken karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri*, Uluslararası Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu, 2008, Lefkoşa.:

Açık (2008), çalışmasında dil öğrenimi sırasında yöntemler kadar önemli olan unsurlar arasında yer alan yöneticiler, öğretmenler, öğrenciler ve öğretim ortamlarını değerlendirmiştir. Öğrencilerdeki öğrenme sorunlarını: anlama, konuşma, okuma ve yazma olarak gruplamıştır.

2.3. Akıncı, M. A. *Fransa'da Türkçe eğitiminde son durum: uygulamalar, sorunlar ve öneriler*, VIII. Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyumu, 6-8 Mart 2009, Ankara.:

Akıncı (2009)'a göre, Fransa'da Türkçe öğretiminin daha iyi bir çerçeveye oturtulması gerekmektedir. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi derslerinin haftalık ders programı dışındaki saatlerde gerçekleşmesi ve ilgili kurumların Fransız toplumuna entegrasyonlarını sağlama işlevini yerine getirmesi öncelenmelidir.

2.4. Akış, İ. *Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi ile ilgili ana sorunlar*, VIII. Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyumu, 15-16 Ekim 2004, Ankara.

2.5. Armağan, E. *Türkiye'de uluslararası öğrencilerin eğitim sürecinde karşılaştıkları problemler ve problemlerin çözümünde uluslararası öğrenci STK'larının katkısı*, 1. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, İstanbul.:

Armağan (2015), yabancı dil olarak Türkçe öğretilmesine karşılaşılan sorunları: öğretmen sorunu, okul (kurs) sorunu, materyal sorunu, çevre sorunu olarak belirlemiştir.

2.6. Aşlar, H. *Türkçe öğretiminde yazma becerisinin önemi, sorunları ve yeni düşünceler*, IX. Uluslararası Dünyada Türkçe Öğretimi: Çağdaş Türk Yazı Dillerinin Öğretimi Sempozyumu, 12-14 Mayıs 2011, Bişkek.

2.7. Atilla, J. (2001). Ural Dilleri Konuşanların Türkçe Öğrenmede Karşılaştıkları Sorunlar. Milli Eğitim Bakanlığı, Avrupa Konseyi 2001 Avrupa Dilleri Yılı: Avrupa'da Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Sempozyum Bildirileri.

2.8. Ayaz, H. *Yabancılara Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunlar üzerine bazı düşünceler*, VIII. Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyumu, 15-16 Ekim 2004, Ankara.

2.9. Azizoğlu, N.İ., Tolaman, T. ve Tulumcu, F. (2019, Haziran). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde akademik yazma becerisi: karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri*. 4. Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Kongresinde Sözlü Olarak sunulmuştur.

Azizoğlu, Tolaman ve Tulumcu (2019), yabancı öğrencilerin çoğunun yazma becerisini kullanmada sorun yaşadığını, özellikle lisansüstü düzeyde öğrenim gören öğrencilerden akademik metinleri

okumaları, anlamaları ve özgün konularda kendi akademik metinlerini üretmeleri beklenmekte fakat öğrencilerin hem temel düzeyde yazma becerisini kullanmada sorun yaşadıkları hem de akademik yazmada istenen düzeye ulaşamadıklarını belirtmişlerdir. Akademik yazma eğitimi sürecinde yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin farklı sorunlarla karşı karşıya kaldıklarını görülmüştür. Bu sorunları öğrencilerden kaynaklanan sorunlar, ders kitabı ve materyalden kaynaklanan sorunlar ve ölçme ve değerlendirme sisteminden kaynaklı sorunlar olarak ifade etmek mümkündür.

2.10. Başar, U. *Öğretici görüşlerine göre Afganistan'da yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde karşılaşılan güçlükler*, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Doktora Programı 1. Öğrenci Sempozyumu, 20 Mayıs 2019, Ankara.:

Başar (2019), çalışmasında öğrencilerin farklı etnik gruplardan gelmesi ve farklı hazırbulunuşluk düzeylerinde olması, öğretim ortamlarındaki yetersizlikler, ders materyallerindeki yetersizlikler ve dil bilgisi öğretiminde yaşanan güçlükler öğrenciler tarafından öncelikle sıralanan hususlar olmuştur. Çalışmanın sonunda söz konusu güçlüklerin çözümüne ilişkin Afganistan ülke şartları da göz önünde bulundurularak bazı öneriler sunulmuştur.

2.11. Bozdemir, C.B. (15-16 Nisan 2004). *INALCO, Paris'te Türkçe öğretimi, tarihçe, Sorunlar ve çözüm arayışları*, VI. Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyumu, 15- 16 Ekim 2004, Ankara.

2.12. Csaski, E. *Macaristan'da Türkçe öğretiminin sorunları*, II. Dünyada Türkçe Öğretimi Semineri, 17-18 Mayıs 1999, TÖMER Dil Dergisi, Ankara.

2.13. Efeoğlu, G. *Yabancı Dil olarak Türkçe öğrencilerinin karşılaştıkları sorunlar ve gereksinimleri*, IX. Uluslararası Dünyada Türkçe Öğretimi: Çağdaş Türk Yazı Dillerinin Öğretimi Sempozyumu, 12-14 Mayıs 2011, Bışkek.

2.14. Gedik, E. *Uluslararası öğrencilerin Türkçe öğreniminde karşılaştıkları güçlükler*, 1. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, İstanbul.:

Gedik (2015), çalışmasının birinci bölümünde dilin tanımı ve önemi üzerinde durulmuş, yabancı dil eğitimi hakkında genel bir giriş yapıldıktan sonra yabancı dil olarak Türkçenin öğretilmesi konusu irdelenmiştir. Bu bölümde yabancı dil olarak Türkçe eğitiminin tarihi süreci anlatılmış, günümüzde yabancılara Türkçe öğreten kurum ve kuruluşlar hakkında bilgi verilmiş ve yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin temel sorunlarına değinilmiştir. İkinci bölümde ise, yabancı dil olarak Türkçenin zorlukları hakkında anket çalışması değerlendirilmiştir. Bu bölümde uluslararası öğrencilere Türkçe öğreten hocalarla ve uluslararası öğrencilerle yapılan anketin sonuçlarından yola çıkarak öğrencilerin bölgelerine göre Türkçenin zorlandıkları alanları anlatılmış, Türkçe öğretiminde yaşın, cinsiyetin, ana dilin, bildiği diğer yabancı dillerin rolü anlatılmıştır.

2.15. İsmail, Z. (2000). *Kazaklara Türkiye Türkçesi öğretiminde senkronik karşılaştırmalı metodun bazı prensipleri*, Uluslararası Dünyada Türkçe Öğretimi Bildiri Kitabı, Ankara, s. 46-56.

2.16. Karaş, M. *Türkçenin yabancı dil olarak iletişimsel öğretiminde program ve kitap sorunu*, VIII. Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyumu, 15-16 Ekim 2004, Ankara.

2.17. Kaya, C. *Türkçede kelime çekiminde tabanın değişmesi ve bunun Türkçenin öğretiminde ortaya çıkardığı sorunlar*, VIII. Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyumu, 15-16 Ekim 2004, Ankara.

2.18. Kaya, C. *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde gramer sırası sorunu*, IX. Uluslararası Dünyada Türkçe Öğretimi: Çağdaş Türk Yazı Dillerinin Öğretimi Sempozyumu, 12-14 Mayıs 2011, Bışkek.

2.19. Kıvırcık, Ş.Y. *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri*, IV. Uluslararası Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyumu, 10-11 Mayıs 2001, TÖMER Dil Dergisi, Ankara 2001.

2.20. Kont, M. S. *Almanya'da eğitim bilimleri yüksek okullarında Türkçe öğretiminde geçmişi, güncel sorunları ve çözüm arayışları*, III. Uluslararası Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyumu, 11-13 Mayıs 2000, TÖMER Dil Dergisi, Ankara.

2.21. Kulamhaeva, B. *Kırgız öğrencilere Türkiye Türkçesinin öğretiminde karşılaşılan morfo-fonolojik sorunlar*, IX. Uluslararası Dünyada Türkçe Öğretimi: Çağdaş Türk Yazı Dillerinin Öğretimi Sempozyumu, 12-14 Mayıs 2011, Bışkek.

2.22. Mutlu, H. ve Ayrancı, B. (2017, Aralık). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde geçmişten günümüze süregelen problemler*. Bu makale Recess Congress Bandırma 17 Eylül Üniversitesi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

Mutlu ve Ayrancı (2017), çalışmalarında yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunları farklı boyutlarıyla irdelenmiş ve günümüzdeki problemlerle ilişkilendirmiştir. Çalışma incelendiğinde

en çok görülen ortak problemler şu şekilde sıralanmaktadır: Eşgüdüm sorunu, içerik ve yöntem sorunu, ders araç-gereç ve materyal sorunu, öğretmen sorunu, öğretim programı sorunu, Türkçenin dil özelliklerinden kaynaklanan problemler, devlet politikasının olmamasından kaynaklanan sorunlar, eğitim-öğretim ortamından kaynaklı sorunlar.

2.23. Nofel, M. *Türkçe Öğrenen Arap öğrencilerin karşılaştıkları dil problemleri*, V. Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyumu, 9-10 Mayıs 2002, TÖMER Dil Dergisi, Ankara 2002.

2.24. Özbay, M. ve Bahar, M.A. *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde uzmanlık sorunu, Uluslararası Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Sempozyumu*, 12-13 Kasım 2015, İstanbul Aydın Üniversitesi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Özbay ve Bahar (2015)'a göre, yabancılara Türkçe öğretiminde uzmanlaşmayı da beraberinde getireceği yanılığısından uzaklaşılmalı, yabancılara Türkçe öğretimini yalnızca bu alanda uzmanlaşmış kişilerce yürütülmesi sağlanmalıdır. Yabancılara Türkçe öğretiminde uzman öğreticiye duyulan ihtiyaç kimi kurum ve kuruluşların kısa sürede "Yabancılara Türkçe Öğretimi" sertifika programları açmasına yol açmış, farklı alanlardan birçok kişi bu kurslardan yararlanmıştır. Eğitim ve öğretim açısından birçok sorunu kendi bünyesinde barındıran bu türden uygulamaların azalması açısından da eğitim fakültelerinin Türkçe Eğitimi Bölümlerinde Türkçenin Yabancılara Eğitimi ve Öğretimi Ana Bilim Dalı'nın açılması oldukça önemlidir. Ancak bu programların açılması kadar bu programdan mezun olan kişilerin istihdam edilmesi de önemlidir.

2.25. Sanburkan, E. (2001). *Batı Avrupa ortaokullarına Türkçe öğretimi: Sorunlar ve çözüm önerileri*, II. Dünyada Türkçe Öğretimi Semineri, 17-18 Mayıs 1999, TÖMER Dil Dergisi, Ankara.

2.26. Senna, Z.S.A. *Mısır üniversitelerinde Türkçe öğretiminde karşılaşılan güçlükler*, V. Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyumu, 9-10 Mayıs 2002, TÖMER Dil Dergisi, Ankara 2002.

2.27. Şen, İ. *Türkiye Türkçesi öğretiminde yakın anlamlı fiillerin kullanımı ve karşılaşılan bazı sorunlar*, IX. Uluslararası Dünyada Türkçe Öğretimi: Çağdaş Türk Yazı Dillerinin Öğretimi Sempozyumu, 12-14 Mayıs 2011, Bışkek.

2.28. Türkel, A. *Bosna- Hersek'te Türkolojinin tarihçesi sorunlar öneriler*, III. Uluslararası Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyumu, 11-13 Mayıs 2000, TÖMER Dil Dergisi, Ankara.

2.29. Topal, Y. *ERASMUS kapsamında Türkiye'ye gelen yabancıların Türkçe öğreniminde karşılaştıkları güçlükler*, VIII. Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyumu, 15-16 Ekim 2004, Ankara.

2.30. Türkel, A. *-me, -diği -eceği yapıları adlaştırmalarla -diği, -eceği -en yapıları sıfatlaştırmaların Boşnaklara öğretiminde karşılaşılan sorunlar- çözümde izlenen yollar*, IV. Uluslararası Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyumu, 10-11 Mayıs 2001, TÖMER Dil Dergisi, Ankara 2001.

2.31. Vandewalle, J. *Pratik Türkçe öğretiminde karşılaşılan bazı sorunlar ve çözümleri*, II. Dünyada Türkçe Öğretimi Semineri, 17-18 Mayıs 1999, TÖMER Dil Dergisi, Ankara.

2.32. Vandewalle, J. *Batı dillerini Konuşan öğrencilerin Türkçedeki eylemlerde karşılaştıkları bazı güçlükler*, III. Uluslararası Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyumu, 11-13 Mayıs 2000, TÖMER Dil Dergisi, Ankara.

2.33. Vasilyav, Dimitry D. *Rusya bilimler akademisi lisansüstü bölümünde modern Türkçenin ve Osmanlıca'nın öğrenimi ile ilgili problemler*, II. Dünyada Türkçe Öğretimi Semineri, 17-18 Mayıs 1999, TÖMER Dil Dergisi, Ankara.

2.34. Yorulmaz, B. *Öğretmen ve öğrenci açısından Türkçe öğretiminde kitap ve yöntem sorunu*, III. Uluslararası Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyumu, 11-13 Mayıs 2000, TÖMER Dil Dergisi, Ankara.

İncelenen bildirilerde yabancılara Türkçe öğretiminde karşılaşılan problemler: eşgüdüm sorunu, ders içerik ve yöntem sorunu, ders araç-gereç ve materyal sorunu, öğretmen sorunu, öğretim programı eksikliği, Türkçenin dil özelliklerinden kaynaklanan problemler, devlet politikasının olmamasından kaynaklanan sorunlar, eğitim-öğretim ortamından kaynaklı sorunlar olarak ele alınmıştır.

3. Kitaplar

3.1. Ayaz, H. ve Akkaya, A. (2009, 6-7 Mart). *Yabancılara Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunlar üzerine bazı düşünceler*. E. Uzun, E. Gökmen ve C. Kurt. (Editörler). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yeni çalışmalar- 8. Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyumu Bildirileri*. Ankara, 2010. Ankara Üniversitesi Basımevi, ss. 214-218.

3.2. Develi, H., Ateş, Ş., Çobanoğlu Ş., Balcı M., Gültekin İ., Temur, N., Ademi, R., Kurt, M., Erdem, İ., Karatay, H., Melanlıoğlu, D., Mert, O., Pilav, S., & Ülker, M. (Ed.), *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde yöntem ve uygulamalar* içinde (ss. 481-511). Kültür Sanat Basımevi.

3.3. Dolunay, S. K. (2005). Türkiye ve Dünyadaki Türkçe Öğretim Merkezleri ve Türkoloji Bölümleri Üzerine Bir Değerlendirme. XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Kongre Kitabı II. Cilt içinde, 286-292.

3.4. Gürler, S., Türkyılmaz, E. Ç., Türkyılmaz, N., & Tamkoç, F. (2016). Ürdün’de Türkçe öğretimi, karşılaşılan güçlükler ve çözüm önerileri (Bükreş örneği):

Gürler, Türkyılmaz, Türkyılmaz ve Tamkoç (2016)’da Ürdün’de Türkçe öğretiminde alfabe, çokluk eki, hâl ekleri, şahıs ve iyelik ekleri, zamanlar, işaret zamirleri, isim-fiil ekleri, isim ve sıfat tamlamaları, kalıp sözler, yok-değil yapısı, var-yok yapısı saatlerin öğretimi, mahalli idareler ve yerel yönetimlerin öğretimi, bağlaç ve edatlar, çok anlamlı sözcükler, kültür farklılığı sorunlarına değinmişlerdir. Araştırma sonuçları ile ortak bulguların alfabe, sözcük öğretimi, kültür farklılığı sorunları olduğu görülmektedir.

3.5. İsmail, Z. (2000). Kazaklara Türkiye Türkçesi Öğretiminde Senkronik Karşılaştırmalı Metodun Bazı Prensipleri. Uluslararası Dünyada Türkçe Öğretimi Bildiri Kitabı, Ankara, 46-56.

3.6. Karazeybek, A. (2016). Arnavutluk’ta Türkçe öğretimi, karşılaşılan güçlükler ve çözüm önerileri (İşkodra örneği). H. Develi, Ş. Ateş, Ş. Çobanoğlu, M. Balcı, İ. Gültekin, N. Temur, R. Ademi, M. Kurt, İ. Erdem, H. Karatay, D. Melanlıoğlu, O. Mert, S. Pilav, & M. Ülker (Ed.), *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde yöntem ve uygulamalar* içinde (s. 11-42). Kültür Sanat Basımevi.:

Karazeybek (2016), Arnavutluk’ta Türkçe yazma becerisi eğitiminde araştırma bulguları ile benzer şekilde yazım hataları, yanlış veya gereksiz ek kullanımı, ek sıralama hataları, fiil eksikliği, özne-yüklem uyumsuzluğu, yanlış sözcük seçimi, söz dizimi sorunlarının bulunduğunu tespit etmiştir.

3.7. Özbay, M. (2010). Türkçe Öğretimi Yazıları. Ankara: Öncü Kitap.

3.8. Özdemir, V., Yazıcı, M. H., & Shiha, M. (2016). Mısır’da Türkçe öğretimi, karşılaşılan güçlükler ve çözüm önerileri (İskenderiye örneği). H. Develi, Ş. Ateş, Ş. Çobanoğlu, M. Balcı, İ. Gültekin, N. Temur, R. Ademi, M. Kurt, İ. Erdem, H. Karatay, D. Melanlıoğlu, O. Mert, S. Pilav, & M. Ülker (Ed.), *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde yöntem ve uygulamalar* içinde (ss. 259-296). Kültür Sanat Basımevi.:

Özdemir, Ruşid, Çevik, Yerlikaya ve Ali (2016) Makedonya’da yazma becerisinde yaşanan sorunların kaynağının alfabe farklılığı olduğunu belirtmişlerdir. İpek (2016) Polonya’da Türkçe dil bilgisi öğretiminde telaffuz, söz dizimi, isim tamlamaları, hâl ekleri, zamir n’si, A1 kurunda çokluk eki, belirsiz geçmiş zaman, B1 ve B2 kurunda ettirgen yapı, isim-fiiller ve yazma yanlışları sorunları bulunduğunu tespit etmiştir.

3.9. Sevindik, C., Okur, S., & Curtomer, G. (2016). Romanya’da Türkçe öğretimi, karşılaşılan güçlükler ve çözüm önerileri. H. Develi, Ş. Ateş, Ş. Çobanoğlu, M. Balcı, İ. Gültekin, N. Temur, R. Ademi, M. Kurt, İ. Erdem, H. Karatay, D. Melanlıoğlu, O. Mert, S. Pilav, & M. Ülker (Ed.), *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde yöntem ve uygulamalar* içinde (ss. 425-450). Kültür Sanat Basımevi.:

Sevindik, Okur ve Curtomer (2016) Romanya’da Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunları araştırmışlar ve alfabede, söz diziminde, var-yok yapısında, yönelme ve bulunma hâlinde, edatlar ve “en” zarfında, görülen geçmiş ve gelecek zamanda, çokluk ekinde, temel soru kalıplarında, tamlamalara getirilen eklerde, vurgu ve tonlamada, ortak söz varlığında ve işaret zamirlerinde sorunlar bulunduğunu belirtmişlerdir. Pek çok araştırma sonucunda da olan bu bulguların, araştırma sonuçları ile alfabe, söz dizimi, vurgu ve tonlama gibi ortak sorunları olduğu görülmektedir.

3.10. Şen, Ü. (2015). Yurt Dışında Yaşayan Türk Çocuklarına Türkçe Öğretimi ve Materyal Tasarımı. Ankara: Edge Akademi Yayın.:

Kitabın ikinci bölümünde birinci bölüme paralel olarak Türkçe öğretiminin Belçika’da nasıl yapıldığı ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise yurt dışındaki Türk çocuklarına Türkçe öğretiminde dikkat edilmesi gerekenler, Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri, materyal kullanımının önemi ve gerekliliği hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca bu bölümde yurt dışındaki Türk çocuklarına Türkçe öğretiminde materyal tasarımında dikkat edilmesi gerekenler de örnekleriyle açıklanmıştır.

- 3.11. Yorulmaz, B. (2000). Öğretmen ve Öğrenci Açısından Türkçe Öğretiminde Kitap ve Yöntem Sorunu. III. Uluslararası Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyum Bildirileri. Ankara: AÜ Basımevi.
- 3.12. Yörüsün, S., Kardeş, M. D., & Erdoğan, T. (2016). Kosova'da Türkçe öğretimi, karşılaşılan güçlükler ve çözüm önerileri. H. Develi, Ş. Ateş, Ş. Çobanoğlu, M. Balcı, İ. Gültekin, N. Temur, R. Ademi, M. Kurt, İ. Erdem, H. Karatay, D. Melanlıoğlu, O. Mert, S. Pilav, & M. Ülker (Ed.), *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde yöntem ve uygulamalar* içinde (ss. 143-168). Kültür Sanat Basımevi.:

Kosova'da Türkçe yazma becerisi eğitiminde harf, ek, sözcük düzeyinde yapılan hatalar, ses olayları ve uyumu ile ilgili hatalar bulunduğunu ortaya koymuşlardır.

İncelenen kitaplarda yabancılara Türkçe öğretiminde dil bilgisel sorunlarının (alfabe, çokluk eki, hâl ekleri, şahıs ve iyelik ekleri, zamanlar, işaret zamirleri, isim-fiil ekleri, isim ve sıfat tamlamaları, kalıp sözler, yok-değil yapısı, var-yok yapısı saatlerin öğretimi, mahalli idareler ve yerel yönetimlerin öğretimi, bağlaç ve edatlar, çok anlamlı sözcükler..) yanı sıra karşılaşılan kültür farklılığının beraberinde getirdiği sorunlara da yer verilmektedir.

4. Tezler

- 4.1. Akdoğan, G. (1993). *Yabancıların Türkçe Öğretiminde Ad Durum ve Çekim Açısından Sık Raslanan Yanlışlar ve Nedenleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.:

Akdoğan (1993), çalışmasında, Türkçe öğrenen yabancıların kompozisyon kağıtlarında, ad durumu ve eylem çekimiyle ilgili yanlışları tespit etmiştir. Yanlışları TÖMER'deki kur sistemine göre (Temel Türkçe I-II, Orta Türkçe I-II, Yüksek Türkçe 1,11/ gruplara ayırmış ve değişik milletlerden 108 deneğin verilerini incelemiştir. II. bölümde yabancı öğrencilerin, ad durumu ekleriyle ilgili yanlışlarına yer verip öğrencilerin en çok yanlış belirtme durum ekinde yaptıklarını belirtmiştir. Belirtme durum ekini sırasıyla, tamlayan, yönelme, kalma, çıkma durum ekleri izlemektedir.

- 4.2. Albayrak, F. (2010) *Türkçe Öğrenen Moğol Öğrencilerin Yazılı Anlatım Yanlışlarının Dil Bilgisi Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.:

Albayrak'ın (2010), çalışma grubu Türkçe öğrenen Moğollar ve Moğolistan Milli Üniversitesi Yabancı Diller ve Kültürler Fakültesi Türkoloji Bölümü II. ve III. sınıflarında öğrenim gören 35 öğrenciden oluşmaktadır. Ana dili Moğolca olan öğrencilerin Türkçeyi öğrenirken yaptıkları dil bilgisi yanlışlarını belirlemek amacıyla öğrencilerin yazılı anlatımlarını yanlış çözümlemesi yoluyla değerlendirmiştir. Çalışmanın sonunda ulaşılan verilerden hareketle ana dili Moğolca olanlara Türkçe öğretiminde dikkate alınması gereken hususlar sıralanmıştır.

- 4.3. Alshirah, M. (2013). *Arap kökenli öğrencilerin yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde karşılaştıkları zorluklar ve çözüm önerileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yabancı Dil Olarak Türkçe Bilim Dalı, İstanbul.:

Alshirah (2013)'a göre, Türkçenin sondan eklemeli yapısı ve büyük- küçük ünlü uyumu ile nadiren de olsa ünsüz uyumundan kaynaklanan yazım yanlışlarının yanında isim-hal eklerinin kullanılışıyla ilgili sorunlar da mevcuttur. Bu sorunun temelinde ünlü uyumlarının özellikle büyük ünlü uyumunun diğer Türk lehçelerinde bozulması yatmaktadır. Önemli bir başka nokta ise, isimle fiil arasında doğrudan ilgi kuran hal eklerinin hangi fiille kullanıldığı sorusunu yöneltmektedir. Yazımda karşılaşılan sorunlar öncelikle alfabe kaynaklıdır.

- 4.4. Chang, W.C. (2016). *Tayvan'da yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.:

Chang (2016), Tayvan'da yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde Çincenin yapısından, öğrencilerden, öğretmenlerden, öğretim materyallerinden ve eğitim ortamından kaynaklanan sorunlar ve etkiler açıklanmış, bundan sonra Tayvan'da Türkçe öğretiminin geliştirilmesi için dikkate alınması gereken çözüm önerileri sunulmuştur.

- 4.5. Çelik, Y. (2019). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde Suriyeli öğrencilerin yazmada yaşadıkları zorluklar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimle Enstitüsü, Kocaeli.:

Çelik (2019), yedinci ve sekizinci sınıflardaki Suriyeli öğrencilerin yazmada ve telaffuzda yaşadıkları sorunlara vermiştir. Alfabe farklılıklarından dolayı yapılan hatalar, yeni tanıştıkları seslerde yaptıkları yanlışlar, kelime hataları gibi sorunlar dikkate alınmıştır.

4.6. Ersoy, S. (1997). *Türkçe öğrenen yabancıların yazılı anlatım yanlışlarının dil bilgisi açısından değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.:

Ersoy (1997) “Türkçe Öğrenen Yabancıların Yazılı Anlatım Yanlışlarının Dil bilgisi Açısından Değerlendirilmesi” adlı yüksek lisans tezinde Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin yazılı anlatım yanlışlarını fonetik, morfolojik, semantik ve yazım kuralları açısından değerlendirmiştir. 270 öğrencinin yazılı anlatımında sesbilim açısından en çok yanlış büyük ünlü uyumuna ilişkindir. Biçimbilim açısından en çok yanlış eylem çekimindedir. Söz dizimi bakımından en çok yanlış nesne yüklem uyumsuzluğundadır. Yazım konusunda sayıca ilk sıradaki yanlış, sözcüklerin yazımıyla ilgilidir. Ersoy yanlış çözümlenmesiyle ilgili çalışmalarda derinleşmenin Türkçenin öğretimine katkı sunacağı sonucuna ulaşmıştır.

4.7. İbragiç, İ. (2017). *Bosna Hersek’te ilköğretimde yabancı dil olarak Türkçe A düzeyinde yazma sorunları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.:

İbragiç (2017) yapmış olduğu çalışmasında Bosna Hersek’te yabancı dil olarak Türkçe öğrenen A düzeyindeki ilköğretim öğrencilerinin yazma sorunlarını tespit etmiş, neticesinde öğrencilerin kompozisyon yazarken çoğu zaman kendi ana diline uyarlamalar yaptıklarını, ses/harf açısından birtakım sorunlar ortaya çıktığını, Boşnak alfabesinde ‘ı, ö, ü, ğ’ harfleri olmadığı için kelimelerde bu harfleri yazamadıklarını, kelimeleri yanlış yerde kullandıklarını, öğrencilerin cümle dizilişini kavrayamadıklarını ifade etmiştir. Bu çalışmadaki cümle dizimi, sesleri karıştırma sonuçlarının araştırma sonuçları ile benzer olduğu görülmektedir.

4.8. Keser, S. (2018). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde konuşma becerisinin geliştirilmesinde karşılaşılan güçlükler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Keser (2018), bazı TÖMER kurumlarında öğrenim gören öğrencilerin görüşleri ışığında, karşılaşılan güçlüklerden öne çıkanları tespit etmiştir. Araştırmanın bulguları, öğrencilerin özellikle iletişimsel yeti kapsamındaki dilsel yetiye ilişkin konularda konuşmakta zorlandığını göstermiştir. Araştırma, ayrıca, öğrencilerin en çok soyut konularda konuşmakta zorlandıklarını ortaya koymuştur.

4.9. Minhaj, M. (2016). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde Hindistanlı öğrencilerin yazma becerisinde karşılaştıkları sorunlar*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.:

Minhaj (2016), çalışmasında Türkiye’de Türkçe öğrenen Hindistanlı öğrenciler ile Hindistan’da Türkçe öğrenen Hindistanlı öğrencilerin yazılı anlatımlarını inceleyip sorunların tespitini amaçlamıştır. Araştırmadan elde edilen veriler, öğrencilerin yazmada kelime yazım yanlışları, söz dizimi, anlatım bozuklukları, paragraf yapıları olmak üzere her düzeyde karşılaştıkları sorunlar olduğunu ortaya koymuştur. Diğer yabancı uyruklu öğrencilere oranla Hindistanlı öğrencilerin kelime yazımlarında ve planlama konularında zorlandıkları, Türkiye’de Türkçe öğrenen Hindistanlı öğrencilerin Hindistan’da Türkçe öğrenen öğrencilere oranla bazen daha çok sorun yaşadıkları ortaya konmuştur.

4.10. Ormanşahin, A. (2018). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunlar (Üsküp örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.:

Ormanşahin (2018), Üsküp Yunus Emre Enstitüsü’nde Türkçe öğrenen A1 ve A2 seviyesini tamamlamış 22 öğrenciye yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulamıştır. Görüşme formunda Türkçe öğrenirken karşılaşılan sorunları anlamaya yönelik sorular sorulmuş, yapılan görüşmeler sonucunda alfabe sorunu, dil yapısından kaynaklı sorunlar, seviyeye uygun sözlük ve okuma kitabı olmayışı, mobil öğrenme için uygun içerikte program olmayışı gibi sorunlar tespit edilmiştir.

4.11. Polat, F. (2012). *Türkiye’de öğrenim gören yabancı uyruklu ilköğretim öğrencilerinin karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elâzığ.:

Polat (2012), çalışmasında öğretmenlerin eğitim öğretim sürecinde yabancı uyruklu öğrencilerle ilgili bazı sorunlarla karşılaştıkları tespit edilmiştir. Bu sorunlar: aile, eğitim sistemi farkı, yaş, dil ve kültürel sorunlar şeklinde belirtilmiştir.

Araştırmada incelenen tezlerde Türkçe öğretiminde karşılaşılan dil bilgisel sorunların yanı sıra, dil yapısından kaynaklı sorunlar, iletişimsel yeti kapsamındaki dilsel yetiye ilişkin konularda karşılaşılan sorunlar ve öğretim materyallerinden, eğitim ortamından kaynaklanan sorunlara değinilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye'nin içinde bulunduğu konum itibarıyla Türkçenin yabancılara öğretilmesi ihtiyacı her geçen gün biraz daha artmaktadır. Bugün bu ihtiyaç gerek Türkiye'de bulunan yabancılar için gerekse Türkiye dışında Türkçe öğrenmek isteyen yabancılar için daha da belirginleşmiştir. Bu nedenle Türkçenin yabancılara öğretimi konusu, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Bunun için yabancı dil olarak Türkçe öğretimine yönelik kayda değer araştırma ve incelemeler yapılmalıdır.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, ayrı bir disiplin olarak görülmeli ve bu alanda kullanılacak bir eğitim programının hazırlanmalıdır. Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde görevlendirilecek eğitimcilerin donanımlı olmasına ve verilen eğitimin çağdaş dünyadakine paralel yürütülmesine önem verilmelidir. Bugün yabancı dil olarak Türkçe, geleneksel yöntemler bir kenara bırakılarak çağdaş yaklaşım, yöntem ve tekniklerin kullanımına dayalı, uygun materyallerle zenginleştirilmiş ve kültürel unsurlarla desteklenmiş çok uyaranlı öğretim ortamlarında gerçekleştirilmesi sağlanmalıdır.

Hem Türkiye'de hem de yurt dışında yabancı dil olarak Türkçe öğrenenler için ders programları, ders malzemeleri oluşturulmalıdır. Bu ders malzemeleri ve programları hazırlanırken öğrencinin yaşına, ilgi alanlarına ve öğrenme biçemlerine uygun olmasına dikkat edilmelidir. Aynı zamanda ders kitaplarında dört temel dil becerisi bütünlük olarak verilmeli, içeriğin zorluğu veya kolaylığı öğrencinin düzeyine göre ayarlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, M. Sani (2009). Kaşgarlı Mahmut'un Türkçe Öğretim Yöntemi. Türklük Bilimi Araştırmaları, 27, 27-35.
- Akkaya, A. (2013). Yabancılara Türkçe öğretimi kapsamında fıkralar: Nasreddin Hoca fıkraları. Milli Folklor Dergisi, 12(100), 171 - 181.
- Barın, E. (2010). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Metodoloji. İ. Yazar (Ed.) içinde, III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı 16-18 Aralık (ss. 167-170), İzmir.
- Biçer, N. (2012). Hunlardan Günümüze Yabancılara Türkçe Öğretimi. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 1 (4) , 107-133. DOI: 10.7884/teke.100.
- Büyükkız, K. (2014). Yabancılara Türkçe Öğretimi Alanında Hazırlanan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir İnceleme/An Investigation on Graduate Dissertations Written on Turkish Teaching as a Foreign Language. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(25), 203-213. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/mkusbed/issue/19562/208693>.
- Karakuş, İ. (2006). Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Türkçe Öğretimi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BOUNDS FOR R , R_A AND HM INDICES OF A GRAPH USING FIBONACCI NUMBERS

Emre SEVGİ

Department of Mathematics, Faculty of Science, Gazi University,

emresevgi@gazi.edu.tr

Abstract

Let G be a simple connected graph, where δ is the minimum degree and Δ is the maximum degree. In this study, we obtain bounds for randic, randic connectivity and hyper Zagreb indices of a graph G using Fibonacci numbers, where $F_r \leq \Delta < F_{r+1}$ and $F_s \leq \delta < F_{s+1}$.

Keywords: Topological indices, randic index, randic connectivity index, hyper zagreb index, Fibonacci numbers

Introduction

$G(V, E)$ structure is called as a graph, where $V = \{1, 2, \dots, n\}$ is the vertex set and E is the edge set [1]. Graph theory has been used in almost all sciences, especially in mathematics and deep learning. Also, some special graphs and their properties examined in [2,3]. In a graph, if any vertices u and v forms an edge, then u is adjacent to v , and shown as $u \sim v$. The number of edges connected to the vertex u is called the degree of u , and shown as $d(u)$.

One of the most important part of graph theory is topological indices. Topological indices are defined by using the number of vertices, number of edges, etc.. They have been used in mathematics and mathematical chemistry to define some properties of molecules.

In this research, we will use randic, randic connectivity and hyper zagreb indices of general graphs.

Randic index of a graph G is defined in [5] as

$$R(G) = \sum_{u \sim v} \frac{1}{\sqrt{d(u)d(v)}}.$$

Randic connectivity index of a graph G is defined in [4] as

$$R_\alpha(G) = \sum_{u \sim v} (d(u)d(v))^\alpha.$$

Hyper zagreb index of a graph G is defined in [6] as

$$HM(G) = \sum_{u \sim v} (d(u) + d(v))^2.$$

Fibonacci numbers are defined with the recurrence relation

$$F_n = F_{n-1} + F_{n-2}$$

for $n \geq 2$, where $F_0 = 0$ and $F_1 = 1$. The first few terms of this sequence is

0, 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, ...

Main Results

Theorem 1: Let G be a graph with n vertices and m edges, then

$$\frac{m}{F_{r+1}} \leq R(G) \leq \frac{m}{\sqrt{F_3}}.$$

Proof: Since the graph is simple connected, the vertices have the degrees at least 1 and 2. Let all edges of the graph have one vertex with degree 1 and the other vertex with degree 2. Then, we obtain the upper bound for the randic index of G as

$$R(G) \leq \frac{m}{\sqrt{2}}.$$

Also, since the maximum degree is Δ if we choose all edges with maximum degreed vertices, then we have the lower bound for the randic index of G as

$$\frac{m}{\Delta} \leq R(G).$$

Hence, we get

$$\frac{m}{\Delta} \leq R(G) \leq \frac{m}{\sqrt{2}}.$$

Finally, since $F_3 = 2$ and $F_r \leq \Delta < F_{r+1}$, we can write

$$\frac{m}{F_{r+1}} \leq R(G) \leq \frac{m}{\sqrt{F_3}}.$$

Theorem 2: Let G be a graph with n vertices and m edges, then

$$mF_3^\alpha \leq R_\alpha(G) \leq mF_{r+1}^{2\alpha}.$$

Proof: Since the graph is simple connected, the vertices have the degrees at least 1 and 2. Let all edges of the graph have one vertex with degree 1 and the other vertex with degree 2. Then, we obtain the lower bound for the randic connectivity index of G as

$$m2^\alpha \leq R_\alpha(G).$$

Also, since the maximum degree is Δ if we choose all edges with maximum degreed vertices, then we have the upper bound for the randic connectivity index of G as

$$R_\alpha(G) \leq m\Delta^{2\alpha}.$$

Hence, we get

$$m2^\alpha \leq R_\alpha(G) \leq m\Delta^{2\alpha}.$$

As a result, since $F_3 = 2$ and $F_r \leq \Delta < F_{r+1}$, we can write

$$mF_3^\alpha \leq R_\alpha(G) \leq mF_{r+1}^{2\alpha}.$$

Theorem 3: Let G be a graph with n vertices and m edges, then

$$mF_2^2 F_s^2 \leq HM(G) \leq mF_2^2 F_{r+1}^2.$$

Proof: Since the minimum degree is δ if the all edges of the graph have vertices with minimum degree, then the lower bound for the hyper zagreb index of the graph G is

$$4m\delta^2 \leq HM(G).$$

Moreover, since the maximum degree is Δ if we choose all edges with maximum degreed vertices, then we have the lower bound for the hyper zagreb index of G as

$$HM(G) \leq 4m\Delta^2.$$

So, we get

$$4m\delta^2 \leq HM(G) \leq 4m\Delta^2.$$

Hence, since $F_3 = 2, F_r \leq \Delta < F_{r+1}$ and $F_s \leq \delta < F_{s+1}$ we obtain

$$mF_2^2 F_s^2 \leq HM(G) \leq mF_2^2 F_{r+1}^2.$$

References

1. Buyukkose, S., Kaya Gök, G., Ozkan Kizilirmak, G., Eren, S., Graf Teori, Nobel Akademik Yayıncılık, 2021.
2. Tasci, D., Buyukkose, S., Ozkan Kizilirmak, G., Sevgi, E., Properties of Lucas-sum Graphs, Journal of Science and Arts, 51(2), 313-316, 2020.
3. Tasci, D., Ozkan Kizilirmak, G., Sevgi, E., Buyukkose, S., The Bounds for the Largest Eigenvalues of Fibonacci-sum and Lucas-sum Graphs, TWMS J. App. Eng. Math. (accepted)
4. Gutman, I., Furtula, B. (Eds.), Recent Results in the Theory of Randić Index, Univ. Kragujevac: Kragujevac, Serbia, 2008.
5. Randić, M., Characterization of Molecular Branching, J. Am. Chem. Soc., 97, 23, 6609--6615, 1975.
6. Shirdel, G. H., Rezapour, H., Sayadi, A. M., The hyper-Zagreb Index of Graph Operations, Iranian Journal of Mathematical Chemistry, 4, No.2, 213-220, 2013.

ORTA ASYA BEYAZLARINDA YER ALAN FUZULİ ŞİİRLERİ

Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ

Atatürk Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi.
recai.kiziltunc@atauni.edu.tr

ÖZET

Fuzûlî, yer yüzünde çok az sanatkarın sahip olabileceği bir şairlik yeteneğine sahiptir. Bu özelliği de onu, daha hayattayken haklı şöhretine kavuşturmuş; böylelikle Doğu’da ve Batı’da sanatın konuşulduğu her iklimde şair, temel konulardan biri olmuştur. Onun sayısız şiirleri yanında ona yazılan tahmisler, tanzirler ve daha başka şiirler de bir o kadar yekûn eder.

“Beyaz” seçkiler, Orta Asya edebiyatlarında geçmişin zengin mirasını günümüze ulaştıran en önemli vasıtalarındandır. Sanatkar ve müstensihler haricinde toplumun her kesiminden kişilerin bile hazırlayabildiği bu yazılı kaynaklar, okunduğunda akıllarda kalan nice seçkin eserleri kitap şeklinde abideleştirerek geleceğe taşımışlardır.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, Beyaz, Özbek, Çağatay, şiir.

a- Klasik Edebiyatta Fuzûlî Gerçeği

On asrı aşkın klasik edebiyat tarihinde, bir sanatkarın kendini şair olarak kabul ettirip şöhretini çağlar ötesine taşımasının zorluğu, bu düzeydeki şairlerin sayılabilir olmasıyla ölçülebilir. Fuzûlî, klasik edebiyat tarihinde, bu kıymete haiz sanatkarların başında gelmektedir. O henüz hayattayken şiirleri büyük bir teveccüh kaynağı olmuş, şöhreti bu edebiyatın bütün sahalarına yayılmıştır. Şairin kendisine duyulan bu derin sevgi ve hayranlık kimi zaman tanzir edilerek kimi zaman musammatlar yazılarak kimi zaman da derleme/seçki yapılarak tezahür etmiştir. Ortaya çıkan bu eserler, bir bütün halinde istinsah edildiği gibi çeşitli antolojik eserlerde de parçalar halinde yer almıştır. Dolayısıyla bugün Türkiye başta olmak üzere Hindistan’dan Fransa’ya Rusya’dan Mısır’a İngiltere’den Avusturya ve Almanya’ya; klasik edebiyatla ilgili katalogların neredeyse tamamında Fuzûlî’nin şiirlerine veya ona dair eserlere rastlamak mümkündür.

XVI. asırdan itibaren gelenek halinde devam eden Fuzûlî etkisi, XVIII. asırdan sonra diğer Türk sahalarında olduğu gibi Orta Asya’da da adeta bir mektep ya da bir ekol haline gelmiştir. Dolayısıyla XVIII. asır, klasik Türk edebiyatının belki de en özel ve önemli yüzyılı veya bir dönüm noktasıdır. Zira bu asırdan itibaren Osmanlı sahasıyla birlikte Azerbaycan ve Çağatay sahalarında, milli ve mahalli unsurların daha bilinçli ve doğal bir şekilde şiire aksettiği görülmektedir. Bu bağlamda Osmanlı ve Orta Asya edebiyatlarının XVIII. asır şiir anlayışı paralel bir seyir izlemektedir. Adı geçen dönemde her iki Türk sahasında, Fars şiirinin yoğun etkisi kırılmış, onun yerini daha milli ve mahalli unsurların yer aldığı bir edebiyat anlayışı almıştır. Böylece Türkçe şiir yazma konusunda, kendi devirlerinden başlayarak sonraki yüzyıllara da emsal teşkil eden Fuzûlî, Nevâî, Nesîmî gibi büyük Türk şairlerine bu dönemde ayrı bir önem verilmiş, şiirleri çeşitli formlarda yeniden ele alınmıştır. Bu tarz gayretlerin neticesinde ise günümüze, özellikle beyaz tarzı pek çok antolojik eser ulaşmıştır.

b- Beyazcılığın Tanımı ve Fuzûlî Şiirleri

Kültür tarihimizde yazılı metinlerin günümüze ulaştırılmasında birden fazla yöntem; bir o kadar da edebi türden bahsedilebilir. Bunlar içerisinde mecmua tarzı “antolojik” veya tezkire tarzı “biyografik” eserlerin ayrı bir yeri vardır. Bu bağlamda beyaz seçkiler, günümüz Orta Asya edebiyatlarında bile bir kültür taşıyıcısı olarak işlevini sürdürmektedirler. Arapça “Akılık, yumurtanın akı, aydınlık, beyaz renk, beyazlık, sefidlik” gibi anlamları karşılayan “Beyâz/Bayoż” kelimesi, XIV asrın sonlarından itibaren Orta Asya’da Abdurrahman Câmî, Hüsrev Dihlevî, Ali Şîr Nevâî başta olmak üzere ünlü Fars ve Türk klasik şairlerin şiirlerinin en ücra yerlere ve daha geniş kitlelere ulaştırılmasında bir tür adı olarak (Kızıltunç 2015: 39) terimleşmiştir. Yaklaşık altı asırlık bir geçmişe

sahip beyazlara zamanla Fuzûlî ve Seyyid Nesîmî başta olmak üzere Anadolu ve Azerbaycan sahası Türk şairlerinin şiirleri ve Batı edebiyatı örnekleri de ilave edilmiştir. Hatta devam eden süreçte, manzum mensur her türlü yazın örneğini de içine alan beyazlar “Özel Beyazlar”, “Aftograf Beyazlar”, “Keşkûl Benzeri Beyazlar”, “Karışık Beyazlar”, “Tematik Beyazlar”; “Gazellerden Oluşan Beyazlar”, “Gazel ve Muhammeslerden Oluşan Beyazlar”, “Muhammeslerden Oluşan Beyazlar”, “Müseddeslerden Oluşan Beyazlar”, “Muhammes ve Müseddeslerden Oluşan Beyazlar”, “Rubailerden Oluşan Beyazlar”, “Kasidelerden Oluşan Beyazlar”, “Kıt’alardan Oluşan Beyazlar”, “Matla ve Diğer Şekillerden Oluşan Beyazlar”, “Matbu Beyazlar”; “Kadınların Hazırladığı Beyazlar” (Kızıltunç 2015: 131, 138, 151, 163, 172, 181, 184-185, 189, 190-93, 196) gibi adlandırmalarla hem şekil hem muhteva bakımından genişleyerek çeşitli alt başlıklara ayrılmıştır.

Orta Asya’da hazırlanmış birden fazla beyazda Fuzûlî ile ilgili şiirlere tesadüf edilebilir. Adı geçen şiirler, doğrudan şairin divan ve mesnevilerinden derlenenler yanında, ona yazılmış murabba ve muhammeslerden mürekkep musammatlardan ibaret olanlar da mevcuttur. Bunları derleyenler, şair veya müstensih olduğu gibi farklı mesleklere mensup kişiler de olabilmektedir. Müstensih veya şair dışındaki kişilerin Fuzûlî şiirlerini derlemeleri, Fuzûlî’nin ulaştığı şöhreti göstermesi bakımından kayda değer bir ayrıntıdır.

Çalışmamız Özbekistan Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü ve Özbekistan Devlet Nevâî Müzesi Kütüphanesinde kayıtlı 1000 civarındaki antolojik eserden yaklaşık 25’i taranarak hazırlanmıştır. Taramamız neticesinde Fuzûlî’ye ait şiirleri ihtiva etmesi açısından öne çıkan beyaz seçkiler ise şunlardır:

*Beyâz-ı Müteferrika*⁵² (77 gazel, 4 murabba, 5 muhammes, 2 müfred),

*Beyâz-ı Hâzık*⁵³ (11 gazel, 8 müfred),

*Hayali Beyazı*⁵⁴ (2 müfred);

Çalışmamızda zikredilen el yazma eserler dışında, elimizde mevcut olan *Muhammed Niyâz Nişâtî Divanı*’nda da bir adet tahmis bulunmaktadır.

Orta Asya edebiyatlarında antolojik eserler, “beyaz” adıyla kayıtlı olanlar yanında “mecnua”, “eş’ar”, “güldeste”, “gülşen”, “keşkûl”, “kitâb”, “tabakat”, “tehzîb”, “tezkire” vb başlıkları altında⁵⁵; hatta ihtimal sadece kaybolmaması endişesiyle bir araya getirilmiş veya sonraki devirlerde kapak kısmı yok olmuş isimsiz halde de kayıt altına alınmışlardır. Bu eserlerin de bir kısmında Fuzûlî’ye ait parçalara rastlamak mümkündür. Mesela elimizde mevcut olan Devlet Nevâî Müzesi’nde 432/III numaralı *Mecmû’â-i eş’âr* adıyla kayıtlı derlemede Hâfız, Câmâ ve Nevâî yanında Fuzûlî’ye ait şiirlere de yer verilmiştir. Bunun gibi daha başka el yazma örneklerde çok sayıda Fuzûlî şiiri bulmak mümkündür. Ancak mevcut beyazların tamamındaki şiirleri buraya alma imkânı bulunmamaktadır. Adı geçen şiirler ve bu şiirlerin yer aldığı nadir eserler, arzu edildiğinde ulaşılabilir şekilde kayıtlarda mevcuttur.

Beyazlarda kayıtlı Fuzûlî gazellerinin büyük bir kısmı Türkçe divandan, geriye kalan şiirler de şairin Leylâ vü Mecnûn mesnevisinden alınmıştır. Dolayısıyla yazım ve nüsha farklılıklarına dikkat çekmek için sadece iki gazeline yer verdik. Diğer yandan incelediğimiz el yazma eserlerdeki mevcut musammat örneklerinin tamamını aldık.

c- Şiirlerin Yazımında Ortaya Çıkan Bazı Farklılıklar

Çalışmamıza aldığımız beyazların yazımında veya edebiyat terimlerinde bazı farklılıklardan söz edilebilir. Bunlardan ilk göze çarpanı, Fuzûlî’ye yazılan tahmislerin *Muhammes-i Münis gazel-i Fuzûlî*, *Muhammes-i Agehî gazel-i Fuzûlî*, *Muhammes-i Hâce gazel-i Fuzûlî* başlıklarında görüldüğü gibi yazılan tahmislerin “muhammes” olarak adlandırılmasıdır; bu adlandırma ihtimal ki beyazı hazırlayan müstensihin tasarrufudur.

⁵² Beyâz-ı Müteferrika, Özbekistan Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü, No: 7013.

⁵³ Beyâz-ı Hâzık, Özbekistan Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü, No: 1933.

⁵⁴ Hayali Beyazı, Özbekistan Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü, No: 9148.

⁵⁵ Beyaz benzeri türler hakkında daha geniş bilgi için bkz. R. Kızıltunç 2015, 88-130)

Beyazlarda kayıtlı Fuzûlî şiiirlerinin dil özelliklerine bakıldığında kayda değer bir lehçe veya şive değişikliğine gidilmediği görülmektedir. Yani müstensih veya derlemeci, Fuzûlî'nin kullandığı Türkçeye fazla bir müdahalede bulunmamıştır. Bu bağlamda öne çıkan en büyük değişiklik, daha çok II. teklik ilgi ve iyelik eklerinde bulunan Kâf-ı Farisi'nin yazımında “ñ” yerine “ng”nin tercih edilmesidir. Bu durum da diğer bütün klasik Çağatay metinlerinde bulunan bir özelliktir;

...ruhunğdın..., ...yanğa..., şeb-i hecring banga..., üftâdelering...

Bazı yerlerde yönelme hal ekinin (-a, -e) yazımında değişiklik görülmektedir;

Rişte-i cânımğa..., cigerge..., hıredğa...

Anadolu Türkçesinde görülmeyen ses değişimleri mevcuttur;

e-i değişmesi; ...évi, ...ét, sitemingdén..., ...vérirsin..., yevmü'l-hisāb...

a-ı değişmesi; ruhunğdın..., ...'uşşākdın..., muhabbet dalıdın..., kişver-i 'ışkdur...

p-f değişmesi; tofrağa...

m-b değişmesi; muni...

b-v değişmesi; ...bardur...

Kimi yerlerde ses düşmesi görülürken;

...muhabbet dalı(n)dın..., 'işreti(n)de..., resmi(n)de..., it(t)i..., iş(i)ni...

Kimi yerlerde de ses türemesi gerçekleşir; cânıngni...

Metinler ayrıntılı incelendiğinde daha başka dil ve yazım özellikleri bulmak mümkündür. Hatta bu yöntemle Doğu Türkçesiyle Batı Türkçesinin örnekler üzerinden mukayese edilebileceği apayrı bir dil çalışması da yapılabilir.

d- Şiirler

Subh şalıp mihr-i ruhunğdın nikāb

Çıkma temāşaya çıkar āftāb⁵⁶

Rişte-i cânımğa yeter bir girih⁵⁷

Salma ser-i zülf-i semen-sāya tāb

Mest çıkıp salma nazar her yanğa

Görme revā kim ola hālim hārāb

Kesme nazar cânib-i 'uşşākdın

Nāle-i dil-süzdan ét ictināb

Geceler encüm sayarım subha dek

Ey şeb-i hecring banga yevmü'l-hisāb

Dūzağa yanmaz sitemingdén yanan

⁵⁶ “Çık ki temaşaya çıka āf-tāb”

⁵⁷ “Rişte-i cânım yeter et pür-girih”

Qābil-i Cennet degül ehl-i ‘azāb

Saldı ayakdan ğam-ı ‘ālem beni
Ver baᅡga ğam def‘ine sākī şarāb

Raᅡm kıll üftādeleriᅡ ħāline
Hiç gerekmez mi saᅡga bir sevāb

Yār su’al etse ki ħāliᅡ nedür
ᅡaste Fuzūli ne véirsin cevāb (Beyaz-ı Hāzık, ÖFAŞI, 1933/015)

Fuzūli

Ol perī-veş kim melāᅡat mülkine sulᅡānidur
ᅡükmi anıᅡ ħükmidurur fermān anıᅡ fermānidur

Sürdi Mecnūn nevbetin şimdi benim rüsvā-yı ‘ışk
Doğri derler her zamān bir māşuᅡuᅡ devrānidur

Laᅡza laᅡza köᅡglüm odundan şererlerdür çıᅡan
Qatre qatre göz döken şanmaᅡ sirişkim qanıdur

Çākerler göksümde tiğ-i ‘ışkdan ‘ayb étmengiᅡ
Kim cünūn gülzārıniᅡ bunlar gül-i ᅡandānidur

Ey Fuzūli ola kim raᅡm éde yār eᅡᅡāniᅡga
Ağlağıl zār ança kim zār ağlamaᅡ imkānidur (Beyāz-ı Hāzık, 1933/016)

Muhammes-i Münis Gazel-i Fuzūli

Fānī ol ‘ömr-i rāygāndan geᅡ
Terk-i nāmūs dut cihāndan geᅡ
Dimezem cümle in ü āndan geᅡ
Ey gönül yārı iste cāndan geᅡ
Ser-i kūyun gözet cihāndan geᅡ

Ey muᅡabbet dalıdın vaᅡdet ören
İkilik ibtilāsıdın geᅡ sen
Dutmaz iᅡdār bir maᅡalde vaᅡan

Yā ʔamaʔ kes Һayāt zevkından
Yā leb-i laʔl-i dilsitāndın geç

Kişver-i ʔışkdur saʔādet evi
Ferdā olmağ hemīşe rāҺat evi
Geldi fağr u fenā saʔādet evi
Mülk-i tecrīd irür ferāğat evi
Terk-i māl éyle Һānmāndan geç

Kaʔbe-i vaşl sārī özden git
Huddī kārvan vaҺdet işit
Gülşen-i kudse cezb-i Һāl eyle git
Lā-mekān seyrining ʔazīmetin ét
Bu Һarāb olıcağ mekāndan geç

Zehrdür dehr-i nüş-i ʔāıfeti
Fağrdur ehl-i hüş-i ʔāfiyeti
Hʔārlıg geldi cāh ʔakıbeti
Ehl-i dünyāning olmaz āhireti
Ger munı ister irseng andan geç

Ey muğayyed olan temennāya
Aldanan bu beğāsız eşyāya
Nişelig iste serir-i ʔuğbāya
İʔtibār étme mülk-i dünyāya
İʔtibār-ı ʔuluvv-i şāndan geç

Mūnis-i āgāh ol ne gağletdür
Fıtrating gevher-i muhabbetdür
Hilqating cilvegāh-ı ülfettür
Meskenüñ bezmgāh-ı vaҺdetdür
Ey Fuzūlı bu Һākdāndan geç (ÖFAŞI, 5058/026-027)

Muhammes-i Āgehī Gazel-i Fuzūlı

Cihān mülki kim ol bir ʔarfetüʔl-ʔayn içre berhemdür
Cefa-nişi bile memlü velī nā-yāb-ı merhemdür
Serv ü ʔişretide nevҺa-i endüh-i müdgāmdür

Bu 'ālem kim köngül kaydın çekersen mihnet ü gamdür
Fenā ser-menzilin seyreyle kim bir hoşça 'ālemdür

çılıp vehm inbisāt ü 'ıyşdan ayrılma ölmekden
Dil ü cāningnı külfet-i tıği birle dilme ölmekden
[[ārīb ü hāksār ü bīkes olmak bilme ölmekden
Angup tenhālığı kabır içre nefret kıılma ölmekden
%oarīk-i üns dut kim her avuç tofrağ bir ādemdür

Esās kaşrıngnı mermer ü yā fulād kim kıılsang
Sütungaḥıngı 'ar'ar ü yā şimşād kim kıılsang
Ḥarāb olgusıdur āḥir nice ābād kim kıılsang
Degül muḥkem cihān mülkinde her bünyād kim kıılsang
Fenā mülkinde dut menzil kim ol bünyād muḥkemdür

Tüzüp Ḥağ ḥikmet ile dehr-i gül-zār-ı muşaffāsın
Berüpdür ehl-i dil tofrağdın şahn-ı dil-ārāsın
çadem-güstāḥ koyma istaban kıılmağ temāşāsın
Bahār eyyāmı girseng lāle-zāra ḥāk eczāsın
Muhakkar görme kim her zerresi bir cām ile Cemdür

Cigerge 'ıışk naqşıdur sebep-i endüh firkatde
Yetür 'ıışkıng kemāle koyma özni renc ü miḥnetde
Velākin tut kulağ ātiyāyı sangā bu sizni ḥalvetde
Kemāl-i 'ıışk-ı insān mevt eyelendürür āḥ ḥikmetde
Belā mecrā-yı kııldan ḥükmüng mi&ālin naqş-ı ḥatemdür

Fenā keyfiyyeti 'aceb ü riyādan kırtarur nefsi
Dimey 'aceb ü riyā renc ü 'mādan kırtarur nefsi
Cihān teşvişi vü yüz ming belādan kırtarur nefsi
Ecel ālāyış-i ḥaf u ḥaḫādan kırtarur nefsi
Bu cevher kimyā-yı devlete āsīr-i a'zamdur

Cihan ehli ne bilsün Āgehī mihr ü vefā kıdrin
Bilür müşrikler şām ara nūr u ziyā kıdrin
Niteng ger bilmese bī-derdler zevk-i devā kıdrin
Esīr-i nefsdür ehl-i cihān bilmez fenā kıdrin

Fuzûlî Tengri tevfiķi sanġa ancak mûsellemdür (ÖFAŞI, 5058/066-067)

Muhammes-i Āgehî gazel-i Fuzûlî

Tā cān-ı hāzīnim elem-i ‘ışķa mekāndur
Yüz şu‘le-i endūh u melal anda nihāndur
Cān rāhatı ümīdi eger sende ‘ayāndur
Cān verme ġam-ı ‘ışķa ki ‘ışķ āfet-i cāndur
‘ışķ āfet-i cān olduġı meşhūr-i cihāndur

Bar ġam-ı ‘ışķ étđi nice Şīrin’i ‘āciz
Geçgil hevesiden sanġa ‘aql olsa kılāvuz
Sevdā-yı ġam ‘ışķ imes ‘aql ile cāyiz
Sevdā siteme sevdā-yı ġam-ı ‘ışķda hergiz
Kim hāşıl sevdā-yı ġam-ı ‘ışķ ziyāndur

Devrān ara eser ü köp irür şūh dil ara
Sīmīn-ber ü gül-i pür-çin ü kāmetsi zībā
Açsanġ nazarıngı eger éylerge temāşā
Yaşşī görünür şūret-i Mehveşlerüñ aamma
Yaşşī nazār itdükte serencāmı yamāndur

Şūh kara gözler köp irür hūsn ara lākin
Bardur hemesi cevr ü cefā resmide sākin
Ger ister isenġ bolmaķ alar zulmıdan emīn
Yād itme kara gözlülering merdüm çeşmin
Merdüm déyüp aldanma ki içdükleri ķandur

Her sebz-i hāṭ ey dil sanġa pür fitne-i nev-hīz
Her çeşm-i siyeh zehr ile pür sāġar-ı leb-rīz
Her navek müje cānıñga pür neşter-i tīz
Her ebrū-yı ham ķatlıñge pür hançer-i hūn-rīz
Her zūlf-i siyeh ķaşdıñga bir ef’i yılandur

‘ışķ içre vīrāne eger ķoysa ķadem kim
Kılġusı helāk anı dem-i tīġ nedem kim
Deme ne bilürsen kılurın ‘ışķ-ı sitem kim
‘ışķ içre ‘azāb olduġun andan bilürem kim

Her kimsege ‘āşıkdur işi āh ü figāndur

Hüblarda eger her nice kim hüsñ ü edā var

Yüz anca alarda sitem ü cevñ ü cefādār

Bes Āgehī āsār-ı hıred bolsa sanġa var

Ger dise Fuzûlî ki güzellerde vefā var

Aldanma ki şā ‘ir sözi elbette yalāndur (ÖFAŞI, 5058/072-073)

Muhammes-i Rācî gazel-i Fuzûlî

Kim ālemde şandım āşinā nā-āşinā gördüm

Kime yekdillik étdim gönġlüni benden cüdā gördüm

Kime kim mihr-i zāhir éyledim renc ü ‘anā gördüm

Vefā her kimseden kim istedüm andan cefā gördüm

Kime kim bu fenā⁵⁸ dünyāda gördüm bī-vefā gördüm

Nice il birle tüzdüm dōstlık sazın ben ġayrān

Muġabbet perdesiden zāhir iti naġme-i nisyān

Zamān ebnāsıdın tapıp melālet éyleben eġġān

Kime kim derdimi izhār kıldım isteyüp dermān

Özümden hem beter biñġ derde anı mübtelā gördüm⁵⁹

Gönġül renciniñ ide ala dip her peş ü kem def’in

Yüz urdum her sārī bolmaġ ümīd éylep elem def’in

Ne il kıldı cefā terkin ne çerġ iti sitem def’in

Mükedder ġātırımdın kılmadı hiç kimse ġam def’in⁶⁰

Safādın dem uran hem-demleri ehl-i riyā gördüm

Eger tofraġa yastandım batırdı yanıma sözün

Ve ger bāde irişdim gözlerimge oldı gerd efken

Ger ot yanıġa vardum eyledi ben zārı yaġmaġ fen

Ve ger su dāmenin dutdum revān dönderdi yüz benden

Ve ger gözgüden umdum şıdk ‘aqs-i müdde‘ā gördüm

Figān kim her kaçan umdum feraġ giryānlig el verdi

Ġinā esbābı dutdum serv-sāmānlig el verdi

⁵⁸ L M’de “bī-vefā”

⁵⁹ L M’de “Özümden min beter derd ü belaya mübtelā gördüm”

⁶⁰ L M’de “Mükedder ġātırımdan kılmadı bir kimse def ‘i-i ġam”

Ne ʔālī'dür ki 'ālem etdim ʔaleb nādānlıĝ el verdi
Ayaĝ basdım reh-i ümmīde sergerdānlıĝ el verdi
Emel ser-rıştesin dutdum elimde ejdehā gördüm

Kimin kim hāşıl etdim hışmetinde maʔlubın yüz kez
Hele kim isteyüp sürdi bařımĝa eşhebin yüz kez
Çü 'arz etdim felekge ʔālī'im tīre şeyin yüz kez
Bana gösterdi gerdün tīre baştım kevkebin yüz kez
Ben-i bedbaşt ānĝa her ĝāh kim başdum ĝara gördüm

Çekip Rācī kimi cevr ü ccefa pīř ile kimden
Zamāñ olmadım fāriĝ ĝam ü endüh matemden
Ger imdi 'uzlet eylep iřtiyār istep feraş ĝamdan
Fuzūlī 'ayb kılma yüz çevirsem ehl-i 'ālemden
Neden kim her kime yüz dutdum andan yüz cefa gördüm (ÖFAŞI, 5058/113-114)

Muhammes-i Hāce Gazel-i Fuzūlī

Veh ki ahvalimĝa rāř ol řāh-ı hūbān itmedi
Laşza yok kim gözüm yolıda ger yan itmedi
Sorgalı hālimni la'lin şekker-efşān itmedi
Āh kim bir dem felek rāyīçe devrān itmedi
Vaşl dermanıyla def '-i derd-i hicrān itmedi

İsteben pā-būsini men zār-ı ĝam-perverd kim
Eyledim cism-i nizārım yolu üzre gerd kim
Tinmesin tartıp şeb-i hicrānda āh-ı serd kim
Yardan minĝ derd-i dil çekdim bu hem-perverd kim
Bildi méning derd-i dilim bir derde dermān itmedi

Tā ʔulū' iti melāřat burcıdın ol māh-ı hūsn
Boldı ĝařr-ı çerř andan soņĝra menzilĝāh-ı hūsn
Men gedā-yı zār u dildārım devr-i 'ālīcāh-ı hūsn
Vādī-yi ĝurbetde cān verdim ben ü ol řāh-ı hūsn
Bir gece hūān-ı viřālī üzre mihmān itmedi

Her dem éy ařbāb eĝānım görüp men' eylemenĝ
Misl-i Mecnūn cism-i 'üryānım görüp men' eylemenĝ

Âh-ı sūzān çeşm-i giryānım görüp men' eylemeᅅg
Dōstlar çāk-i girībānım görüp men' eylemeᅅg
Ol güli kim gördi kim çāk-i girībān itmedi

Zīnet-i dünyā üçün kılma hayāl-i salᅅanat
Nige kim isr ü yakīn irmiş zevāl-i salᅅanat
Derd-serdin biş imesdür kıl u kāl-i salᅅanat
Faqr-ı mülküᅅg dut ger istersen kemāl-i salᅅanat
Kim bu mülküᅅg fethini faᅅfūr u hākān itmedi

Kimse kim köᅅglide yoᅅdur şevᅅ otıdın derd ü sūz
Anᅅlamaydur yā kitāb-ı 'ışᅅ sırrıdan rumūz
Yā ki bolmaydur cūnūn deştide hayrān nice rūz
'Aᅅl zindānını zindān-ı belā bilmez henüz
Kim ki pur medet cūnūn mülkini seyrān itmedi

Her kişi kim bolsa bir dilber ᅅamıdın bī-ᅅarār
Şabrı iylegiydin barıp aynıᅅg 'inān-ı ihtiyār
Kılma 'ayb ey h'āce 'ışᅅın zāhiritse zinhār
Sırr-ı 'ışᅅın itmedi ancak Fuzūlī āşikār
Bu mübārek işni her kim itdi pinhān étmedi (ÖFAŞI, 5058/148-149)

Velehū eyzan

'Aᅅl ma' dūm hūş nādān ü hıred nā-rehnūmūn
'İşᅅ ᅅālib şevᅅ mehlık bī-terahᅅum çerᅅ-i dūn
Yār ᅅāfil derd müşᅅül hecr ᅅātil eşᅅ hūn
Dōst bī-pervā felek bī-raᅅm devrān bī-sūkūn
Derd çoᅅ hem-derd yoᅅ dūşmen ᅅavī ᅅāli ' zebūn

Hem-dem ü āh ü hem-nefes eᅅᅅān belāhᅅ bend bend
Rūᅅ mahzūn cān hazīn hāᅅır ᅅamın şıᅅᅅat-gezend
Merg hem-şoᅅbet devā nā-yāb ü merhem müstemend
'Aᅅl dūn himmet şadā-yı ᅅa'na birbirdin zebūn
Baᅅt kem şefᅅat bela-yı 'ışᅅ kün kündin füzūn

Veh niçük éyley ᅅümān özni bu hāletde hayāt
Hāk-ara pinhān men andaᅅ aᅅtarıp tapmas memāt

Ot-ara per-gāh dik ‘aql u h̄iredğa yok necāt
Yelde berg-i lāle dik temkīn ü dāniş bī-sebāt
Suda ‘aqs-i serv dik te’sīr-i devlet vāj-gūn

Hem-rehim ğam mūnisim derd ü refīkımdur ana
Maḥremim miḥnet şefīkıym merg hem-derdim k̄azā
Tutğalı k̄ad birle k̄aşıng ān tā cān içre cā
Her sehī k̄ad cilvesi pūr-seyl-i tūfān-ı belā
Her hilāl ebru k̄aşı bir serḥaṭ-i meşķ-i cūnūn

Tā köngül bağıda tūtī mesken ol nāzik nihāl
Bāğbānning t̄āb‘ı boldı gül gibi rengin ḥayāl
İsteben bu vech ile tapmay Nişātī dik maḳāl
Çehre-i zerdin Fuzūlīning tutuptur eşķ-i āl
Gör āngā ne renkler çekmiş sipihr-i nīl-gūn (*M. N. Nişātī Divānı*, 2207a-2208b)

Sonuç

Çalışmamızda yer alan tahmis ve terbi örnekleri Nişātī, Hāce, Mūnis, Āgehī ve Rācī’ye aittir. Bu şairler XVIII-XX. asırlarda yaşayıp eser vermiş klasik Özbek edebiyatı şairleridir. Bu şairlerin önemli özelliklerinden biri de Hanlıklar Dönemi şairleri olmalarıdır. Adı geçen dönemin önemi, imaret ve sanat faaliyetlerinin tek bir merkez yerine, Hanlık merkezleri marifetiyle daha ücra noktalara kadar taşınabilmiş olmasından gelmektedir. XVI. asırdan itibaren başlayan bu dönem, aynı zamanda Hakaniye/Karahanlı Türkçesiyle başlayıp gelişen klasik Çağatay edebiyatının da son evresidir. Siyasal anlamda Orta Asya’da dağınık bir görünümün arz ettiği bu dönemde Han’lar, Timuriler’le son bulan Cengiz Han’ın muhteşem mirasına varis olma düşüncesiyle, hâkim oldukları sınırlar içerisinde yoğun kültürel ve imaret faaliyetlerine girişmişlerdir. Şiir sanatı da bu yoğun tempodan payına düşeni almıştır. Adı geçen dönemde belki Nevāī özgünlüğünde bir sanatkâr, aydın, devlet adamı daha çıkmamıştır. Ancak Nevāī’nin ortaya koyduğu ve teşvik ettiği değerler sistemi, toplumun her kesiminde aksisedasına kavuşmuş; belki de Nevāī’nin sağlığında şairlerden başlayarak görmeyi arzu ettiği atmosfer bu dönemde tezahür etmiştir. Bu atmosfer içerisinde Fuzūlî ve Nesīmî gibi Çağatay sahası dışındaki ünlü Türk şairlerine, daha başka şairler de dahil edilmiş ve gelecek nesillere muhteşem bir kültür birikimi bırakılmıştır.

KAYNAKÇA

Beyāz-ı Hāzık, Özbekistan Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü, No: 1933.

Beyāz-ı Mütferrika, Özbekistan Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü, No: 7013.

Hayalî Beyazı, Özbekistan Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü, No: 9148.

Kızıltunç, Recai (2015). Çağatay Edebiyatında Antoloji Geleneği Olarak Beyazcılık, Fenomen, Erzurum.

Kızıltunç, Recai (2019). *Muhammed Niyāz Nişātī Divānı*, Fenomen, Erzurum.

Özbekistan Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü, No: 5058.